

„CAUSA UNIONIS, CAUSA FIDEI, CAUSA REFORMATIONIS IN CAPITE ET MEMBRIS”

TANULMÁNYOK A KONSTANZI ZSINAT 600. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

„CAUSA UNIONIS, CAUSA FIDEI, CAUSA REFORMATIONIS IN CAPITE ET MEMBRIS"

Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából

„CAUSA UNIONIS, CAUSA FIDEI, CAUSA REFORMATIONIS IN CAPITE ET MEMBRIS"

TANULMÁNYOK A KONSTANZI ZSINAT 600. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Printart-Press Kft.
Debrecen, 2014

Szerkesztette: Bárány Attila
Pósán László

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

ISBN 978-963-89963-3-6
Felelős kiadó: a Printart-Press Kft. ügyvezetője
Grafikai-nyomdai előkészítés: Szabó Balázs
Nyomdai munkálatok: Printart-Press Kft.

Tartalomjegyzék

Előszó 7

A konstanzi zsinat és Európa

Bárány Attila: *A Luxemburg-ház nyugati (angol, francia, burgundi) kapcsolatai 1378 és 1416 között* 10

Bubnó Hedvig: *Kaszília küldöttsége a konstanzi zsinaton* 36

Csukovits Enikő: *A konstanzi zsinat, mint könyvvásár és tudományos fórum* 52

Györkös Attila: *Francia egyházpolitikai törekvések a skizma idején és a konstanzi zsinaton* 60

Kiss Gergely: *Magyar követség a pisai zsinaton? XII. Gergely és Magyarország kapcsolata 1408–1409-ben* 70

Kondor Márta: *Magyar király a német trónon: Luxemburgi Zsigmond birodalmi kancelláriája és a királyi tanács (1410–1419)* 83

E. Kovács Péter: *Imperia az imperiumban* 101

Maléth Ágnes: *A schisma előidézői? Az avignoni pápaság megítélése a modern magyar történetírásban* 117

Orosz István: *Európa a konstanzi zsinat korában* 129

Pósán László: *A Német Lovagrend, a lengyel és a litván állam közötti konfliktus a konstanzi zsinaton* 144

Prajda Katalin: *A Magyar Királyság és a Firenzei Köztársaság diplomáciai kapcsolatai a Zsigmond-korban* 161

Egyház- és jogtörténet

Érszegi Géza: *„…az ország szabadságát a konstanzi egyetemes zsinaton esküvel megerősítették, ahogy az a róla kiadott bullában világosan olvasható"* 176

Fedeles Tamás: *A Camera Apostolica és a magyar egyházi javadalmak a konciliarizmus időszakában* 189

F. Romhányi Beatrix: *A konstanzi zsinat és a ferences obszervancia megjelenése Magyarországon* 210

Tusor Péter: *A konstanzi bulla „alkalmazása". A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században* 219

Magyarország a konstanzi zsinat idején

Gulyás László Szabolcs: *Luxemburgi Zsigmond jobbágyköltözéssel kapcsolatos rendelkezései* 242

Gyöngyössy Márton: *„Gazdag föld – szegény ország": magyarországi aranytermelés és aranypénzverés Luxemburgi Zsigmond korában* 255

Kordé Zoltán: *Hatalmi-politikai viszonyok Erdélyben a konstanzi zsinat korában* 269

Sebők Ferenc: *A konstanzi zsinat a modern magyar történetírás tükrében* 278

C. Tóth Norbert: *A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején* 289

Bárók, főpapok, humanisták, címerek

Árvai Tünde: *„Magnus comes de Hungaria" – Garai Miklós nádor Nyugat-Európában* 316

Bozzay Réka: *Magyar diákok egyetemjárása a Luxemburgi Zsigmond korában* 328

Gyulai Éva: *A Magyar Királyság címere Anjou Renée heraldikai reprezentációjában* 341

Jékely Zsombor: *Címerkönyvek és címereslevelek: magyar nemesi címerek a konstanzi zsinat idején* 355

Kiss Farkas Gábor: *Konstanztól Budáig: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus* 371

Novák Ádám: *A sasember fiai. Egy főúri család és familiája Luxemburgi Zsigmond kíséretében* 385

Prezenszki Erzsébet: *Bajoni István, egy XV. századi humanista főpap életpályája* 401

Véber János: *Barius Miklós, egy humanista műveltségű főpap a 15. század közepén* 414

Hadtörténet, hadszervezet, haditechnika a konstanzi zsinat korában

Fodor Pál: *Az oszmán hadszervezet a 15. század első felében* 424

B. Szabó János: *A huszita hadviselés hatása és adaptációja Kelet-Közép-Európában* 432

Veszprémy László: *Zsigmond és a husziták küzdelmének első évei. A hadvezér és diplomata konfliktusa* 442

Előszó

„Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris"

A konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének munkatársai 2014. november 5-7. között tudományos konferenciát szerveztek. Jelen kötetünk az ott elhangzott előadások többségének írott változatát tartalmazza. A konferencia megrendezését lehetővé tevő pályázati források rendkívül szűkre szabott elszámolási határideje miatt azonban néhány előadás, mivel írott változata nem, vagy csak későn készült el, sajnos kimaradt a kötetből. Az e fölötti szomorúságot viszont ellensúlyozza talán az a tény, hogy ilyen nagyszámú tanulmányt magában foglaló kötet, alig pár héttel a konferenciát követően, még soha nem készült. Köszönjük minden előadónak és szerzőnek, hogy együttműködő partnerek voltak ehhez a rendkívül gyors munkához.

Annak, hogy Debrecenben egy ilyen konferencia szervezésébe fogtunk, több oka is volt. Egyrészt a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében már évek óta folyik Luxemburgi Zsigmondnak és korának kutatása. 1997-ben nemzetközi konferenciát tartottunk „Sigismund Tagung 1387-1997" címmel, ahol képviseltette magát a német kutatás – Jörg K. Hoensch előadása a Zsigmond-kutatás újabb útjait határozta meg („Schwerpunkte der Sigismund-Forschung nach 1945") – illetve a magyar középkorkutatók közül Engel Pál és Kubinyi András is. A közönség soraiban részt vett Bak János (Central European University), illetve az amerikai medievisták közül a magyar történelem iránt talán leginkább elkötelezett James Ross Sweeney (Penn State University) is. (A konferencia idegen nyelvű tanulmánykötete néhány évvel később, 2000-ben jelent meg Gunst Péter és Tilmann Schmidt szerkesztésében, *Das Zeitalter König Sigmunds in Ungarn und im Deutschen Reich* címmel (Debrecen, 2000.) Az akkori előadók közül többen – példának okáért Draskóczy István – a mostani, 2014. évi konferencián is szerepeltek. A konstanzi zsinat korának Európáját bemutató széles körképű plenáris nyitó előadást Orosz István akadémikus, professor emeritus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke tartotta.

Másrészt a 600 éves évforduló alkalmából megrendezett tudományos konferenciával a Debreceni Egyetem egyúttal csatlakozni kívánt a német történetírás azon projektjéhez („Das Konziljubiläum 2014-2018. 600 Jahre Konstanzer Konzil", http://www.konstanzer-konzil.de), amellyel a konstanzi zsinat évfordulójára emlékeznek. A Konzilstadt Konstanz program egészen 2018-ig tart, és ezzel a kötettel – illetve ennek majd egy idegen nyelven kiadandó változatával – a magyar kutatás legújabb eredményeit kívánjuk megismertetni Európában.

Harmadrészt, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében több éve működik egy kutatócsoport, melynek tagjai – akik a jelen konferencia előadói között is szerepeltek – a középkori Magyar Királyság Európában elfoglalt helyét és kapcsolatrendszerét vizsgálják. Ez a több éve létező műhely 2014-től a Magyar Tudományos Akadémia Lendület-pályázatát elnyerve alakította meg az MTA–Debreceni Egyetem „Lendület" munkacsoportot, „Magyarország a Középkori Európában" címmel. Ennek a kutatócsoportnak komoly szerepe volt a konferencia megszervezésében, és a tanulmánykötet elkészítésében.

A konferencia szervezése során azt az elvet fogalmaztuk meg, hogy a konstanzi zsinat időszakával és a Luxemburgi Zsigmond uralkodásával foglalkozó hazai kutatás minél szélesebb palettája jelenhessen meg, ezért nagyobb témakörökhöz igyekeztünk rendezni az előadásokat. A jelen kötet fejezetei is nagyrészt ezt a tematikus struktúrát követik.

A konferencia dátumának választása tudatos volt: az akkor már harmincnégy éve tartó nagy nyugati egyházszakadás felszámolására összehívott XVI. egyetemes zsinatot 1414. november 5-én nyitotta meg Konstanzban XXIII. János pápa. A schisma három pápája adta az ötletet, hogy a megnyitóbeszédek megtartására - a Debreceni Egyetem rektora mellett - három felekezet képviselőjét kérjük fel. A zsinati konferenciát Bosák Nándor, a Debrecen-Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegye püspöke, Kocsis Fülöp, a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke, és Fekete Károly, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem rektora köszöntötte. A konferencián közel ötven előadás hangzott el. Az előadók gyakorlatilag lefedték az ország összes tudományos központját és felsőoktatási intézményét. A Debreceni Egyetemen kívül képviseltette magát az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Károli Gáspár Református Egyetem, a Miskolci Egyetem, a Nyíregyházi Főiskola, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem és a Szegedi Tudományegyetem. Jelen voltak az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a Budapesti Történeti Múzeum, a szentendrei Feren-czy Múzeum, valamint a Honvédelmi Minisztérium kutatói, illetve képviseltette magát több kutatócsoport is (MTA–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, továbbá a fent említett debreceni Lendület-munkacsoport mellett az MTA-PPKE „Lendület" Egyháztörténeti Kutatócsoport és az MTA BTK TTI „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport)

Bárány Attila – Pósán László

A konstanzi zsinat és Európa

Bárány Attila

A Luxemburg-ház nyugati (angol, francia, burgundi) kapcsolatai 1378 és 1416 között*

A nyugati schisma új utat jelölt ki a hagyományos franciabarát Luxemburg politikában. A Luxemburg-ház fokozatosan eltávolodott az avignoni pápa obedienciájához ragaszkodó Valois-orientációtól, és új partnereket keresett. Nagy Lajos koronájának öröklése a 14. század 70-es, 80-as éveinek a leglényegesebb kérdése: a francia grandeur nemcsak Nápolyt, hanem Magyarországot is meg akarja szerezni. Az angol politika létérdeke az volt az 1370-es, 80-as években, hogy a francia jelölt, Lajos, Anjou hercege, VI. Károly francia király nagybátyja ne kaparintsa meg Nápolyt, a Valois-uralkodó fivére, Orléans-i Lajos pedig ne szerezze meg Lajos egyik koronáját sem. Mária jegyeseként a Luxemburg jelöltet látták szívesen. Anglia nem sok jóra számíthatott volna a franciák elleni háborújában, ha a Valois-k a magyar trónra ülnek, s ezzel felborítják az európai egyensúlyt. A 15. század elején az orléans-i-armagnac és bourguignon antagonizmus nyomja rá a bélyegét Franciaországra. Zsigmond igen jó kapcsolatot ápol a burgundi hercegekkel, nem véletlenül hoz anyagi áldozatokat is a Nikápolynál fogságba eső Félelemnélküli János kiszabadítására. (E helyütt nem foglalkozom részletesen e témával sem.) A schisma megszüntetéséhez azonban együtt van szükség a francia orléans-i és burgundi pártra, emiatt a magyar király hosszú időn keresztül próbál közvetíteni és békét kieszközölni. A konstanzi zsinat időszakában azonban már mielőbb szükség lenne a francia *natio* támogatására az unió és a pápák letétele érdekében, s mivel Zsigmond úgy látja, ezt nem kaphatja meg az Armagnac-párttól, egyre inkább közeledik Burgundia és Anglia felé, annál is inkább mert mindkét hatalom Avignon ellenében tette le a voksát már a 14. század vége óta. Az 1415-ös azincourt-i francia vereség után az egyre erőteljesebb, megmerevedett háborús propagandát folytató Armagnac-liga ellenében Zsigmond a zsinat céljai miatt is kénytelen a burgundiakhoz és az angolokhoz közeledni, még ha jelentős kérdésekben – Brabant és Luxemburg öröklése – ellentétes álláspontot foglalnak el. 1416-ban Zsigmond megköti Angliával a canterbury-i szövetséget Franciaország ellenében, majd János burgundi herceg is leteszi neki a birodalmi területeiért a hűbéri esküt, s a következő évben szövetségre is lépnek Franciaország ellenében. A tanulmány ezt a „fejlődési utat" járja körbe. E helyütt nem kívánom részletezni Zsigmond burgundi

*A szerző az MTA–DE Lendület Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport tagja. A tanulmány elkészítését támogatta a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázata.

politikáját 1416 ősze, a calais-i találkozó után, illetve Konstanzba való visszatérését követően, mert erre több vonatkozásban is kitértem a zsinat időszakának angol-luxemburgi szövetségét áttekintve. A zsinaton működő burgundi-luxemburgi „tengelyt" már korábban vázoltam, de az 1417-es, 1418-as évek zsinati együttműködésének feldolgozása lényegesen nagyobb feladat, jelen keretek nem adnak módot ennek részletes kifejtésére, amiről egy további közleményben szeretnék számot adni.

A Luxemburg-ház nagy atyja, IV. Károly császár még a schisma elszabadulása előtt, de már megsejtve azt, hogy elkerülhetetlen az egyházszakadás, egyfajta politikai végrendeletet tett, amelyben véget vetett a több évtizedes francia orientációjának, és a római pápaság oldalán álló Anglia felé közeledett. Ez az új tengely lesz az, amely meghatározza a következő évtizedek politikáját. A fiatal Zsigmond már egy angol-Luxemburg érdekközösségben és franciaellenes programban nő fel. 1377-ben IV. Károly kapcsolatba lépett az angol diplomáciával, és felajánlotta Anna leánya kezét Anglia ifjú királyának. 1378-as párizsi látogatása mérföldkő jelentőségű abból a szempontból, hogy miután hosszú évtizedeken át ápolta viszonyát az avignoni pápasággal és minden energiájával annak Valois-támaszait pártolta, most, hogy küszöbön állott Avignon elszakadása, nem újította meg a francia szövetséget, Annát pedig a Valois-kkal hadban álló Richárdhoz adta.[1] Döntésében közrejátszhatott az is, hogy fiának, Zsigmondnak Magyarország koronáját kívánta biztosítani, de ennek a tervnek egyelőre akadálya volt az, hogy Nagy Lajos legidősebb leánya, Katalin és Lajos, Valois grófja közötti eljegyzéssel az a veszély állott elő, hogy a francia dinasztia túlsúlyba kerül a Mediterráneumban, s ezzel a Német-Római Császárság egyes területeire is kiterjeszthetik befolyásukat. Sőt, a Valois-k majdan örökül nyerhetik e királyságokat is.[2] V. Károly francia király a császár párizsi látogatása alkalmával ki is nyilatkoztatta, hogy Franciaország nem ismeri el Zsigmond és Mária házasságát, és visszautasítja, hogy Luxemburgok öröklöjék Magyarország és Lengyelország trónját.[3] A Luxemburgok Károllyal igen erős centrumot építettek ki Közép-Kelet Európában, Zsigmond és Mária eljegyzésével ezt tovább erősítették, de a Valois-birodalom árnyékában nem látták biztosítva befolyásukat a régióban. Emiatt fordult Károly császár élete alkonyán az angol

[1] *Anthony Tuck*: Richard II and the House of Luxemburg. In: Richard II. The Art of Kingship. Eds. Anthony Goodman – James Gillespie. Oxford 1999. 205–229. 207.

[2] *Martin Kintzinger*: Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigmunds. Stuttgart, 2000. 32–34.; 38–40.

[3] *Tuck, A.*: Richard II i. m. 211.

királyhoz, hogy csökkentse a várható francia dominanciát. Egy stabil Luxemburg-szövetségessel a franciák hátában Zsigmondnak is több esélye nyílhatott a magyar trón megszerzésére. Ez a veszély Katalin halálával csak időlegesen hárult el, hiszen a Valois-ház továbbra is fenntartotta az igényét a Nápoly-Szicíliai Királyságra, minthogy Johanna Lajosra, Anjou hercegére testálta a koronát, s az új Anjou-ház fegyverrel kívánta igényét biztosítani. Anjou Lajos az avignoni ellenpápa áldásával éppen akkor indított hadat Nápoly birtokáért, amikor a római pápa oldalán állást foglalt Plantagenet- és Luxemburg-ház megpecsételte Anna és Richárd házasságát. IV. Károly még életében elutasította VII. Kelemen jogigényét a tiarára, s így azt is, hogy Nápoly főhűbéruraként osztogassa a Regno hűbérét.

Rögtön apja halála után IV. Vencel cseh király levelet intézett II. Richárdhoz, melyben arra hívta fel, hogy a kereszténység egyesítése érdekében közösen munkálkodjanak azon, hogy csak egy pápa obedienciáját fogadják el a keresztény fejedelmek, s az avignoni egyházfőt tegyék le.[4] Zsigmond és V. Henrik konstanzi együttműködése tehát jóval korábbra nyúlik vissza. Az 1370-es évek végétől fogva az egyház uniója kérdésében mindig is egyező álláspontot képvisel mindkét hatalom.[5] Még a császár körvonalazta, hogy a leendő római pápának úgy nyújtsanak hívei segítséget pozíciója megszilárdításához, hogy fonják szorosabbra kapcsolataikat, kialakítván egy Avignon-ellenes tengelyt Európában. 1378-79 telén meg is kezdődtek a konkrét tárgyalások Anna hercegnő és Richárd házasságáról.[6] Az együttműködésre való törekvés kölcsönös volt, hiszen ezzel egyidőben, 1379 márciusában az angol diplomácia is aktivizálta magát, és egy szövetségi tervezetet juttatott el Prágába.[7] A tárgyalások után Vencel újból arra kérte Richárd királyt, hogy csak a római egyházfőt ismerjék el.[8] Válaszul Anglia megerősítette, hogy kizárólag VI. Orbánt fogadja el hitelesen megválasztott pápának.[9] Már a házassági tárgyalásokat megelőzően az angol király követeket küldött a Frankfurtban ülésező Reichstagra, ahol a cseh király elé terjesztették együttműködési javaslatukat.[10] A további részletek megvitatására

[4] The Diplomatic Correspondence of Richard II. Ed. Edouard Perroy. London 1933. 3.; 8.; 9.; 10.; 12. sz-ok.

[5] *Edouard Perroy*: L' Angleterre et le grand Schisme d'Occident. Paris 1933. 140.; *Nigel Saul*: Richard II. New Haven 1997. 86.

[6] The Anglo-French Peace Negotiations at Bruges, 1374-1377. Ed. Edouard Perroy. London 1952. v-vi.

[7] *Saul, N.*: Richard II i. m. 86.

[8] 1379. máj. 20.: *Perroy, E.*: L' Angleterre i. m. 140.

[9] Diplomatic Correspondence of Richard II i. m. 3.; 8.; 9.; 10.; 12. sz-ok.

[10] *Tuck, A.*: Richard II i. m. 211.; *Constantin Höffler*: Anna von Luxemburg, Kaiser Karls IV. Tochter, König Richards II. Gemahlin, Königin von England, 1382-1394. Wien 1871. 129.

1379 őszén újabb angol követség indult Prágába. 1380-81 folyamán több követváltásra került sor.[11] Ennek folyományaképpen 1381-ben Angliába utazott Anna hercegnő, majd 1382-ben meg is kötötték az esküvőt, s 1383 elején meg is koronázták.[12] A felek már a frigy megkötése előtt megpecsételték együttműködésüket „minden eretnek és schizmatikus ellenében, akik az egyedül legitim pápával szemben állnak" (1381. május 2.).[13] Hozzá kell tenni, Vencel már uralkodása kezdetén pénzügyi gondokkal küszködött, s Angliából e kapcsolat révén kölcsönöket remélt. Az angol krónikások szerint ez volt Anna házasságának az egyik oka.[14]

Az 1380-as és 90-es években az angol-luxemburgi kapcsolatok mindvégig igen szívélyesek. Amint azt többek között II. Richárd levelei bizonyítják, az uralkodó magával Zsigmonddal és Pomerániai Erzsébet anyacsászárnővel is bensőséges kapcsolatot alakít ki.[15] A két dinasztia között igen gyakoriak a nem ritkán bensőséges hangnemű levélváltások.[16] Pomerániai Erzsébet császárné igen sokat tett Anna és Richárd házasságáért. Saját követet is küldött Richárd udvarába, a király kiskorúsága idején a külpolitika irányításában jelentős szerepet játszó John of Gaunthoz, Lancaster hercegéhez.[17] Lancaster és a Luxemburgok jó kapcsolata is innen datálódik, ezért is keresi fel János herceg fia, Bolingbroke Henrik, Derby grófja, a későbbi IV. Henrik király poroszországi és szentföldi útja során mind Zsigmondot, mind Vencelt.[18] Gesztusértékű, hogy Erzsébetért – a magyar király anyjáért – még halotti misét is mondanak a londoni Szt. Pál székesegyházban.[19] Richárd élénken érdeklődik Zsigmond sorsa felől, és a magyarországi fejleményekről, Zsigmond nehézségeiről, a bárói ligákkal való viszonyáról is folyamatosan tájékozódik.[20] Zsigmond trónrajutása igen nagy fontossággal bírt a westminsteri udvar számára. Koronázása alkalmából Richárd gratulál Zsigmondnak, s elismerően nyilatkozik erőfeszítéseiről.[21]

[11] 1381. feb. 1.: The National Archives / Public Record Office [= PRO] Exchequer: Treasury of Receipt: Diplomatic Documents E 30/294.

[12] *Saul, N.*: Richard II i. m. 88.

[13] *Thomas Rymer*: Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae. I-XX. London, 1704-35.; Hága, 1739-45. I-X. Itt: [Hága] IV/3. 111–13.

[14] *Thomas Walsingham*: Chronica Monasterii Sancti Albani. I-V. Ed. T. H. Riley. London 1863. II. 46.; The Westminster Chronicle 1381-1394. Eds. L.H. Hector – B.F. Harvey. Oxford 1982. 24.

[15] *Höffler, C.*: Anna von Luxemburg i. m. 130ff.

[16] Diplomatic Correspondence of Richard II i. m. 35., 36., 37., 38., 39., 57., 62., 140. sz-ok.

[17] 1381. jan. 30.: PRO E 30/293.

[18] Expeditions to Prussia and the Holy Land made by Henry, Earl of Derby. Ed. Lucy Toulmin-Smith. London 1894. 194–195.

[19] The Westminster Chronicle i. m. 516.

[20] Zsigmondhoz: Diplomatic Correspondence of Richard II i. m. 71. sz.

[21] Erzsébethez: Diplomatic Correspondence of Richard II i. m. 62. sz.

Nagyra értékeli az angol udvar Vencelnek öccse magyarországi trónrajutásában nyújtott segítségét is.[22] Részben Angliából kapott hitelekből szerelte fel Vencel azokat a seregeket, amelyekkel Zsigmondnak a magyar trónért folytatott törekvését támogatta 1385-86-ban.[23] Az angol politika megnyugvással fogadta, hogy a Valois-háznak nem sikerült az Anjouk trónját megkaparintaniuk, s Zsigmond fejére került a korona.

A Luxemburg-Plantagenet közeledésnek van még egy további vonatkozása. A Százéves Háború egyik mellékhadszínterén, Németalföldön a Luxemburg-ház tagjai maguk is harcoltak angol szövetségben, Franciaország ellenében. (Egészen pontosan Merész Fülöp burgundi herceg, VI. Károly francia király nagybátyja ellen, de ekkor, az orléans-i-burgundi viszályt megelőzően még a burgundiak egyértelműen Valois-politikai orientációt vittek.) Először Vencel, Brabant és Luxemburg hercege, Zsigmond nagybátyja ragadt fegyvert hercegsége védelmében a franciákkal szemben, majd fivére, János, görlitzi herceg ugyancsak a brabanti örökséget akarta visszaszerezni a burgundiak kezéből. Vencelnek, Brabant hercegének nem volt utóda, így már életében be akarta biztosítani a Luxemburgok öröklését. (Lásd: *Dinasztikus tábla.*) Ezt a burgundiak nem fogadták el, mondván Brabant Vencel halála után a második női ágon öröklődik tovább. Vencel felesége, Brabanti Johanna az utolsó leuveni házi brabanti herceg, III. János második leánya volt, a burgundiak jogigénye pedig csak arra alapozódott, hogy a Merész Fülöp hitvese, Flandriai (Dampierre) Margit III. János brabanti herceg negyedik leányától, Brabanti Johanna húgától, Margittól származott, azaz a feudális öröklési rend szerint Vencel neje élvezett előnyt. (Igaz, 1356-ban a maastrichti szerződésben IV. Károly lemondott arról, hogy fia, Vencel örökölje a hercegséget.) A burgundiak úgy kívánták, Brabant *és Luxemburg is* így Margit brabanti hercegnő és férje, II. Lajos flandriai gróf (Male-i II. Lajos/Louis de Mâle) gyermeke, Flandriai Margit kezével együtt a Burgundi-házra szálljon. Ehhez megnyerték Lajos flandriai gróf beleegyezését is. Zsigmond azt végképp nem kívánta, hogy a Burgundi-ház egyszerre szerezze meg a két igen jelentős hercegséget. Még ha Brabant burgundi öröklését el is ismerte volna, nem kívánt lemondani Luxemburgról, arról ugyanis nem rendelkeztek a maastrichti szerződésben. Brabanti Vencel azonban még életében egy újabb szerződést kötött unokaöccsével, Vencel cseh királlyal, miszerint hercegségeit ráruházza. A Valois-ház már elkönyvelte, hogy a területeket a burgundiak ka-

[22] 1389 e.: British Library [= BL], London, Additional MS 6159. fol. 156b.

[23] *Tuck, A.*: Richard II i. m. 219.; *Saul, N.*: Richard II i. m. 91. Az összegekre lásd: Rymer, Foedera [Hága], IV/3. 116.

parintják meg, ezért fegyveresen is készek voltak megvédeni örökségüket. Értelemszerűen Brabant hercege a németalföldi pozíciói megerősítésére vágyó és a francia előretörést nem jó szemmel néző Angliához fordult. Vencel már korábban is harcolt a hercegségére igényét bejelentő és abból részt követelő sógorával, Male-i Lajossal, s most újfent a fegyvereké lett a szó. Flandria grófját a franciák és Burgundia hercege támogatták, Vencelt pedig Anglia, majd Csehország.[24]

1383-ban Brabant hercege segítségére sietett Henry le Despenser, Norwich püspöke, aki „keresztes hadjáratot" indított a VII. Kelemen obedienciáját elfogadó Flandria ellen, egyúttal megakadályozandó, hogy Flandria és Brabant a burgundiak kezébe kerüljön.[25] Norwich püspökének a Luxemburgok, különösen Anna királyné személye iránti elkötelezettsége közismert volt. 1383-ban a Norwichba látogató királyi pár tiszteletére császári címerjelvénnyel, fekete birodalmi sassal díszítette a Nagy Ispotály (a korábbi Szt. Egyed ispotály) nagytermének mennyezetét.[26] (Ehhez köthető, hogy IV. Vencel Henrik, Derby grófjának 1392-es prágai látogatása alkalmából a királyi vár nagytermében megfesttette a gróf Plantagenet-Lancaster címerét.[27]) Norwich püspöke a flandriai gróf ellenében lényegében a Valois-k és Burgundia hercege ellen harcolt. Louis de Mâle tántoríthatatlan volt, s nem mondott le arról, hogy a tartományokat veje, Merész Fülöp burgundi herceg kezére adja.[28] A hadi akciót a Luxemburgok is támogatták, Teschen (Cieszyn/Těšín) hercege, Przemyslaus vezetésével sereget is küldtek Csehországból. A Piast-házi, de cseh alattvaló Przemyslaus (I. Przemysław Noszak) herceg már Luxemburg Anna kíséretének is a vezetője volt 1381-ben volt, s éveket töltve Angliában magasra emelkedett Richárd udvarában.[29] Norwich püspöke jó viszonyban állt Anna cseh udvartartása tagjaival is, különösen az Angliában időző Teschen hercegével is. A vállalkozás az angol támogatás ellenére nem járt sikerrel. Vencel még abban az évben meghalt, özvegye, Brabanti Johanna pedig a burgundi öröklés talaján állott – igaz Merész Fülöp fegyvereinek az árnyékában nem is tehetett mást. Az 1380-as évek derekán Zsigmond és IV. Vencel cseh király messze állt attól, hogy segítséget nyújthatott volna. Brabant a burgundiak befolyása alá került, de a Luxembur-

[24] *Tuck, A.*: Richard II i. m. 212.

[25] *Saul, N.*: Richard II i. m. 103.; *Norman Housley*: The bishop of Norwich's Crusade, May 1383. History Today 23. (1983): May: 15–20.

[26] *Saul, N.*: Richard II i. m. 3. tábla.

[27] *Hans Prutz*: Rechnungen über Heinrich von Derby's Preussenfahrten 1390-91 und 92. Leipzig 1893. lxxxvii. 9. jegyz.

[28] *Joseph Calmette*: Die großen Herzöge von Burgund. München 1963. 81.

[29] 1381. jan. 23.: PRO E 30/292.

giak és Burgundia közötti konfliktus nem eszkalálódott. A nikápolyi keresztes hadjárat szervezésében Zsigmondnak szüksége volt mind a Valois-kra, mind a burgundiakra, így Brabant öröksége egy időre lekerült a napirendről. A Luxemburgok időlegesen belementek abba, hogy a hercegség, Limburggal együtt Merész Fülöp fia, Burgundiai Antal kezén maradjon.

Brabant hercege mellett a Luxemburg-ház egyik oldalága, a Luxemburg-Limburg-ágból elágazó Luxemb(o)urg-Ligny-ági St. Pol grófjai is angolpárti politikát folytattak és az 1370-es évek végén Franciaország ellenében kapcsolódtak be a Brabant megtartásáért folytatott küzdelembe. III. Waleran de St. Pol a ház francia bárói rangra emelt ágából, VII. Henrik császár nagyapjától származott, s a Luxemburgok Zsigmond alatt is számon tartották a Franciaország szívében élő rokonaikat. Waleran 1379-ben katonai szövetséget kötött Angliával és sereget is állított ki a francia hadszíntéren.[30] Magasabbra is emelkedett az angol udvarban, hiszen feleségül vehette Kenti Matildot, II. Richárd király féltestvérét. Richárd nyíltan propagálta is rokoni kapcsolatukat, s fontosnak tartotta a gróf Luxemburg-rokonságát hangsúlyozni.[31] St. Pol hű is maradt a Plantagenet-érdekekhez, Németalföldön és Franciaországban is harcolt az angolok oldalán, sőt, a Valois-k még be is börtönöztették.[32]

Ugyancsak a francia-burgundi hatalmi koncentráció ellen küzdött Zsigmond fivére, János görlitzi herceg is, akinek örökségét, Lützelburg-Limburg hercegségét IV. Károly Brabantból és Luxemburgból hasította ki, de amelyet 1383 után az a veszély fenyegetett, hogy Merész Fülöp Brabanttal együtt bekebelezi, mivel eredetileg a limburgi része a leuveni dinasztia, Brabant hercegei birtoka volt, s csak Brabanti Johanna és férje, Luxemburg Vencel élete tartamára került a Luxemburgok fennhatósága alá. Az 1380-as években, Zsigmond magyarországi lekötöttségét és Vencel tehetetlenségét kihasználva a burgundiak lassan befolyásuk alá vonták Luxemburgot is. S míg Zsigmond a nikápolyi vállalat okán szemet is hunyt efölött, Görlitz hercege nem mondott le róla, *rokonával,* St. Pol-Luxembourg grófjával együtt harcolt az angolok oldalán Franciaország ellen.[33] Görlitz hercege 1396-os halálával a Luxemburgok minden Brabantra és Luxemburgra vonatkozó jogigényüket János leányára, Erzsébetre ruházták. A Luxemburgok egy időre azonban visszavonulót fújtak, és hallgatólagosan elismerték, hogy Görlitzi János halála után Brabant és Luxemburg is

[30] 1379. júl. 17.: PRO Exchequer: Treasury of Receipt: Diplomatic Documents E 30/1686.

[31] John of Gaunt's Register, 1379-83., Eds. E. C. Lodge – R. Somerville. London 1937. 463. sz.

[32] The Westminster Chronicle, 400–2.; 450.; *Anthony Goodman*: John of Gaunt: the exercise of princely power in 14th-century Europe. Harlow 1992. 182.; *Saul, N.*: Richard II i. m. 402.

[33] *Saul, N.*: Richard II i. m. 91.

egyelőre Erzsébet férjére, Merész Fülöp fiára, Antalra szálljon.[34] A hercegnő gyámjaként azonban Zsigmond őrködött azon, hogy a tartományok ne kerüljenek visszavonhatatlanul Burgundia uralma alá. Szükség is volt a burgundiakra, hiszen Félelemnélküli János támogatást nyújtott IV. Vencelnek a riválisa Pfalzi Ruprechttel szemben.[35] Az 1410-es évek elején Zsigmond azonban aktivizálta magát és harcba szállt Erzsébet jogaiért. A Luxemburg-érdekeket mindig is sértette a burgundiak németalföldi terjeszkedése. Brabant és Luxemburg öröklésének ügye egyre inkább szembeállította a burgundiakkal, s ugyanakkor közelítette az orléans-iak felé.

A nikápolyi hadjáratot megelőző burgundi és angol keresztes kapcsolatokról más helyütt, más összefüggésben ejtettem szót. 1396-ot követően a Luxemburgok „felmelegítették" a korábbi jó Plantagenet-viszonyukat, különösen akkor, amikor Ruprecht személyében riválissal kellett szembenézniük német földön. Az angol királyság II. Richárd letétele, s az oldalági Lancaster-dinasztia hatalomra jutása után sem tért el a korábbi Luxemburg-orientációtól, annál is inkább, mivel a trónra kerülő IV. Henrik korábban járt Zsigmond és Vencel udvarában is. A kapcsolatokat továbbra is szorosra fűzte, hogy a felek a római pápa obedienciáját fogadták el, sőt, egyre inkább hitet tettek az unió megvalósítása érdekében a *via cessionis* eszméje mellett. Thomas de Mowbray, Norfolk hercege 1398-ban Magyarországon járt.[36] Luxemburg Vencel is feleleventette az angol kapcsolatot, amikor az egyházszakadás megszüntetése érdekében meg akarta nyerni – mindkét pápa lemondatása útján – az angol királyt. Ezt onnan tudjuk, hogy egy 1397-ben Csehországba küldött angol követ, John Parant megbízóleveleiben szerepel, hogy 1397 elején járt már az angol udvarban egy cseh követ, Nikolaus Reibnitz.[37] Vencel követe Angliában is maradt Parant elindulásáig,

[34] 1407: házasság elismerése: Zsigmondkori Oklevéltár. I–XII. (1387–1425) Összeállította Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. Bp., 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49. és 52.) [a továbbiakban ZsO]) II/2. 6247. sz.

[35] *Richard Vaughan*: John the Fearless. The Growth of Burgundian Power. London 1966. 252. Vencel is már 1401-ben jó viszonyt kívánt kialakítani Merész Fülöppel. 1401. máj.: ZsO. II/1. 1077. sz. Az is igaz, Burgundia korábban lebegtette a pfalziak támogatását is. 1401: ZsO. II/1. 1232. sz.

[36] Rotuli Parlamentorum, ut et petitiones. Vol. I-VI. Ed. J. Strachey et al. London 1767-77. III. 383–84.; *Chris Given-Wilson*: Mowbray, Thomas (I): first duke of Norfolk (1366–1399). In: Oxford Dictionary of National Biography Eds. H. C. G. Matthew – Brian Harrison. Oxford, 2004. [http://www.oxforddnb.com/view/article/19459 – 2013. június 15.]

[37] 1397. feb. 22.: PRO Exchequer Lord Treasurer's Remembrancer, Accounts Various / Foreign Account Rolls E 364/32. Section F. m. 6d..; *Louis Mirot – Eugène Deprez*: Les ambassades anglaises pendant la guerre de Cent Ans, catalogue chronologique. Bibliothéque de l'École des Chartes 59. (1898) 550–577; 60. (1899) 177–214.; 61. (1900) 20–58. itt (1898) 96. [tévesen datrálva 1347-re]; Parant költségelszámolásában: „herr Nicle Ryvenyz": 1397. ápr. 18.: PRO E 101/312/24.

s vissza is kísérte az angol követet. Parant megbízólevele szerint Zsigmondot is fel kellett keresnie, „in certis secretis negociis regis", de nincs tudomásunk arról, konkrétan miről lehetett szó, csak sejthetjük, a két pápa depozíciójáról tárgyalhattak. Erre utalhat az is, hogy Parant az európai ügyeket kiválón ismerő diplomata volt, a király egyik belső tanácsosa, *scutifer regis* címmel.[38] Azt nem tudjuk, Parant találkozott-e valóban Zsigmonddal. A király júniusban akár Trencsénben, akár Tapolcsányban, akár Nagyszombatban fogadhatta a Csehországból érkező angol követet.[39]

1399-től a II. Richárd lemondatását megelőző válság, majd a Lancaster IV. Henrik trónralépését követő lázadások közepette a diplomáciai kapcsolatok a háttérbe szorultak. Zsigmondot a ligaharcok és Nápolyi László partraszállása kötötte le, valamint Prokoppal és Jodokkal is háborúba került. Az unió kérdése így késedelmet szenvedett. Ennek ellenére az angol diplomácia továbbra is puhatolózott a Luxemburgok irányába. IV. Henrik 1402-ben követet küldött Cseh- és Magyarország uralkodóihoz, Arnaud Pallay-t.[40] A követségről bővebb információink nem állnak a rendelkezésre, de feltehetjük, célja az unió volt.

A Luxemburgok emellett ezekben az években felújították Valois-kapcsolataikat, mind Vencel, mind Zsigmond közeledett VI. Károly francia királyhoz, s tanácskozásokat kezdeményeztek az egyházszakadás megszüntetése érdekében.[41] Az 1410-es évek elején, Ruprecht letűntével és a Luxemburgok felülkerekedésével pedig az angol politika is újra a Luxemburgok irányába fordult. IV. Henrik nyomban gratulált Zsigmondnak német királlyá való megválasztása alkalmából.[42] 1411-ben azonban egészen új fordulatot vett az angol diplomácia, mivel a kormányrudat IV. Henrik betegsége miatt a kezében tartó Henrik walesi herceg követséget küldött Zsigmond királyhoz.[43] A trónörökös nem titkolt célja az volt, hogy leválassza Zsigmondot a Valois-któl.[44] Zsigmond

[38] Diplomatic Correspondence of Richard II i.m. 231. sz.; PRO Exchequer: Exchequer of Receipt: Warrants for Issues / Wardrobe Debentures E 404/17/353.

[39] 1397. jún. 8-12. Trencsén; 17. Tapolcsány; 21-29. Nagyszombat. Itineraria regum et reginarum. Királyok és királynék itineráriumai (1382-1438). Szerk. Engel Pál – C. Tóth Norbert. Bp. 2005. 72.

[40] PRO E 404/17/399.

[41] 1393: ZsO. I. 3265. sz.; 1401. nov.: ZsO. II/1. 1319. sz.; 1408. nov.: ZsO. II/2. 6448. sz.

[42] 1411: BL Additional MS 24062, fol. 148.

[43] *Max Lenz*: König Sigismund und Heinrich der Fünfte von England. Ein Beitrag zur Geschichte der Zeit des Constanzer Concils. Berlin 1874. 31–35.; *Friedrich Bernward Fahlbusch*: Hartong von Klux: Ritter König Heinrichs V. – Rat Kaiser Sigmunds. In: Studia Luxemburgensia. Feitschrift Heinz Stoob zum 70. Geburtstag. Hrsg. F. B. Fahlbusch – P. Johanek. Warendorf 1989. 353–403. 361. 30. jegyz.

[44] 1411. feb. 26.: PRO Chancery Treaty Rolls C 76/94. m. 21.; Rymer, Foedera [London] VIII. 674.; BL Harleian MS 431. fol. 102.; *Mirot, L. – Deprez, E.*: Les ambassades anglaises (1900) 25. 172.; 173.; *C.M.D. Crowder*: Henry V, Sigismund and the Council of Konstanz, a re-examination. Historical Studies. The Fifth Irish conference of Historians. Ed. G. A. Hayes-McCoy. 4. (1963) 93–111. 95., 97.

maga is kezdeményezően lépett fel, és 1412 márciusában együttműködésre szólította fel IV. Henriket.[45] Egy angol követ hozta 1412 májusában Budára Henrik viszontválaszát, s feltehetően részt is vett azon a nagy „nemzetközi" konferencián, melyet Zsigmond éppen akkor tartott több európai fejedelem és egyházi méltóságviselő részvételével.[46] A követ Zsigmond június közepén írott viszontválaszát vitte vissza Henrik királynak, melyben a király örömmel nyugtázta, hogy Henrik már részt kíván vállalni a schisma letöréséért folytatott küzdelemből.[47] Miután a követ hazaérkezett Angliába, IV. Henrik egy újabb követséget indított Zsigmondhoz, mely 1413 elején ért Magyarországra.[48] Amint Henrik walesi herceg 1413 márciusában a trónra lépett, Zsigmond hozzá írott levelében kifejezte azon reményét, hogy segédkezni fog neki „a kereszténység javáért" folytatott munkálataiban.[49] Mindemellett azt is leszögezte, hogy az Angliához való közeledése nem jelenti azt, hogy Franciaországgal szemben a védelmébe venné az angol érdekeket. 1413 júniusában és augusztusában Zsigmond újfent Anglia segítségére apellált az egyetemes zsinat összehívása érdekében.[50] Erre válaszul küldött követséget Anglia Zsigmondhoz 1414. augusztusában.[51]

Mindazonáltal Zsigmond a több fronton is kiújulással fenyegető Százéves Háborúban semlegesnek mutatkozott, és meg kívánta őrizni a hagyományosan jó Luxemburg-kapcsolatokat az orléans-iakkal is. Az armagnac- és burgundi pártot is megpróbálta egyként, „Franciaországként" kezelni. 1412-ben még VI. Károlyt arra kérte, vegye rá a burgundi herceget, hogy nyújtson neki hadi támogatást Velence ellen.[52] Való igaz, a francia uralkodó és a burgundi herceg követei közbenjárnak a Serenissimánál a Magyarországgal kötendő békéért.[53] Az 1412-es budai kongresszuson részt vett Franciaország követe is.[54] Mivel

[45] 1412. márc. 12.: ZsO. III. 1849. sz.; Regesta imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410 – 1437). Hrsg. Wilhelm Altmann. I-II. Innsbruck 1896-1900. [a továbbiakban RI XI] II. 12225. sz.; Acta concilii Constanciensis. I-IV. Hrsg. Heinrich Finke et al. Münster 1896-1928. [a továbbiakban Finke, Acta] I. 88.

[46] *Josef Aschbach*: Geschichte Kaiser Sigmunds. I-IV. Hamburg 1835-45. I. 441.

[47] 1412. jún. 7.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény [= DF] 287745.; ZsO. III. 2300. sz.; Finke, Acta, I. 99.; RI XI/I. 2229. sz.

[48] PRO E 101/312/24.

[49] 1413. márc. 20u.: ZsO. IV. 327. sz.; Finke, Acta, I. 226.

[50] Oxford, All Souls College, MS 182. fol. 113–115.; DF 287745.; ZsO. IV. 1027. sz.; Finke, Acta, I. 173.; 239–41.; Lásd még: *C. M. D. Crowder*: Constance Acta in English Libraries. In: Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie. Festschrift Dr. Hermann Schäufele. Hrsg. August Franzen – Wolfgang Müller. Freiburg-Basel-Wien 1964. 477–517. 480.

[51] Issues of the Exchequer, Henry III-Henry VI. Ed. Frederick Devon. London 1837. 333–34.

[52] ZsO. III. 2223. sz.

[53] 1412. júl. 11.: ZsO. III. 2420.

[54] „poten von Engeallant und von Frankreich": 1412. máj.: ZsO. III. 2224. sz.

Orléans-i Lajos 1407-es meggyilkolása után Félelemnélküli János volt a francia politika irányítója, nem tudhatjuk pontosan, a követ valóban VI. Károly király utasításainak megfelelően járt-e el. Lehetséges, ha formálisan királyi megbízott is volt, a burgundiak „embere" lehetett. Mindenesetre a követ jelenléte azt igazolja, Zsigmond nem adta fel a hagyományos, orléans-i irányultságú Luxemburg-politikát sem. VI. Károlynak kifejezte azon szándékát, hogy békét kíván közvetíteni az orléans-iak és a burgundiak között.[55] Aggodalomra adott okot, hogy Anglia közeledett a Franciaországban egyre nagyobb politikai befolyáshoz jutó burgundi párthoz. 1411-ben az angol és burgundi seregek összehangolt támadása eredményeképpen St. Cloud-nál legyőzték az orléans-i-armagnac fősereget. Az új király, V. Henrik égett a vágytól, hogy francia hadszíntereken bizonyítsa a Plantagenet-igények jogosságát. Mindazonáltal Zsigmond nem akart újabb háborút. Attól tartott, hogy a kiújuló csatározások romba döntik az egyetemes zsinat tervét.[56] Tagadhatatlan, mekkora erőfeszítéseket tett, mennyi energiát ölt bele éveken keresztül a béke megvalósításába.[57] A Százéves Háborúban egyelőre nem akarta magát elkötelezni egyik oldalhoz sem, és ameddig lehetséges, a béke megtartását tartotta szem előtt: felajánlotta szolgálatait az angol királynak, hogy közvetít a Valois-k felé. Amikor az angol királyhoz fordult az unió és a schisma megszüntetése ügyében, természetesen VI. Károly francia királyhoz is hasonló tartalmú kérést intézett.[58] Különösen értékesnek bizonyult az orléans-iakhoz való közeledés, amikor 1413-ban a burgundi herceg időlegesen vereséget szenvedett és kiszorult Párizsból, ahol az orléans-i pártot immár irányító és a királyt befolyása alatt tudó Károly orléans-i herceg és VII. Bernard, Armagnac grófja kezébe került a kormányrúd.

Zsigmond elengedhetetlennek tartotta, hogy először is Franciaországon belül békítse ki az Armagnac-Orléans-i és a bourguignon pártot. Még 1413-ban felajánlotta, hogy még a zsinat megnyitása előtt Párizsba utazik, hogy békét teremtsen a ligák harcában. A következő év elején, mikor kiderült, nem tud Franciaországba utazni, kérte, Provence-ban vagy Astiban jelenjenek meg nála a hercegek, vagy legalábbis egyikük, hogy a békéről tárgyalhassanak.[59] Az ő közbenjárásával merülhetett fel a Százéves Háború konfliktusának azon rendezési terve, hogy a kezdeti ellenségeskedések lecsillapítására először is Henrik

[55] 1412. júl. 11.: ZsO. III. 2421.

[56] *Friedrich Schoenstedt*: König Sigismund und die Westmächte 1414-1415. Die Welt als Geschichte 14. (1954) 149–64. 153.; 155.

[57] 1415. júl. 15.: ZsO. V. 863. sz.

[58] ZsO. IV. 1028. sz.

[59] 1414. feb-márc.: ZsO. IV. 1743. sz.

vegye feleségül VI. Károly leányát, Katalint, majd egy többoldalú konferenciára jöjjenek össze az érintett hatalmak és ott rendezzék vitás kérdéseiket.[60] A király úgy látta, ha Anglia és Franciaország egy asztalhoz ül, remény lehet a schisma megszüntetésére. „Anglia, Franciaország és a német birodalom együttműködése a zsinat sikerének feltétele" – írta V. Henriknek.[61]

1414-ben még úgy tűnt, kibékíthetetlen ellentétek állítják szembe Zsigmondot a burgundi herceggel. Ez is az oka, miért közeledett az orléans-iakhoz 1413-14-ben. Zsigmond német királynak nem volt ínyére, hogy a születőben lévő burgundi állam birodalmi hűbéren bírt területeket is be kíván építeni „impériumába". Egyrészt a burgundi herceg nem tett esküt több birodalmi német birtokáért, másrészt németalföldi előretörése s nem titkolt vágya egy önálló állam létrehozásáról Zsigmond német uralkodóként elképzelt reformterveit is veszélyeztette. Egy terjeszkedő burgundi nagyhatalom pedig mindig is bekebelezéssel fenyegetett birodalmi területeket is, amellyel szemben Zsigmondnak fel kellett lépnie. Ez az ellentét egyébként mindvégig, az 1410-20-as évek szövetségesi viszonya alatt is akut probléma marad.[62] Zsigmond veszélyesnek tartotta, hogy a hercegség birodalmi területek rovására terjeszkedik. A területeket a hercegek egyszerűen saját jogon bírt allodiumként kezelték, s többi, francia apanázsbirtokukhoz csatolták. 1414-ben a burgundi grófság (Franche-Comté) illetve Alost grófsága jelentette a konfliktus forrását. A másik gócpont Brabant és Luxemburg volt: Zsigmond nem volt hajlandó elismerni Burgundi Antalnak az öröklését Brabantban s azt sem, hogy Antal önhatalmúlag annektálta Luxemburgot.[63] Ennek érdekében Zsigmond Churban 1413-ban szövetséget kötött Orléans-i Károllyal, János burgundi herceggel szemben.[64] Még inkább megerősítette Zsigmond Armagnac-párti elkötelezettségét, hogy az évekig dédelgetett béketervét az orléans-i és a burgundi liga között 1414 februárjában meghiúsította Félelemnélküli Jánosnak Párizs elleni támadása. A király úgy is fogalmaz, tervét, hogy a francia királlyal találkozzon, keresztülhúzta a burgundiak offenzívája.[65] Sőt, Zsigmond a burgundiak másik ellenfelével, az orléans-i

[60] Finke, Acta, I. 388–91.; *Jörg K. Hoensch*: Kaiser Sigismund: Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit, 1368-1437. München 1996. 231.

[61] ZsO. IV. 2329. sz.

[62] Részletesen lásd: *Kintzinger, M.:* Westbindungen i. m. 58–66.

[63] Megtiltotta, hogy Luxemburg rendjei hűséget fogadjanak Antalnak: 1412. ápr. 8.: RI XI/I. 212.; 1413. szept. 7.: uo. 720.; *Vaughan, R.*: John the Fearless i. m. 252.

[64] 1413. szept. 12.: ZsO. IV. 1084. sz.; RI XI/II. 12236. sz. Néhány hónappal korábban is az orléans-i oldalon állva munkálkodott a burgundiakkal való fegyverszünet létrehozásán, hogy a zsinaton tárgyaló-asztalhoz ültethesse a teljes francia nemzetet. 1412. feb. 1.: IV. 2422. sz.

[65] ZsO. IV. 1734. sz.

párti Anjou Lajos címzetes szicíliai királlyal – Nápolyi László itáliai riválisával – is szövetségben állott, továbbá a VIII. Amadé szavojai gróf is támogatta a területeit érintő burgundi terjeszkedés ellenében.[66] Nem javított a feszült helyzeten, hogy 1414-ben Burgundi Antal brabanti herceg – miután kudarcba fulladtak tárgyalásai Zsigmonddal – lezárta előtte az Aachenbe vezető utat.[67]

A burgundiak előretörése késztethette arra Zsigmondot, hogy 1414-ben megpecsételje elkötelezettségét az Armagnac-Franciaország iránt, s megerősítse szövetségét VI. Károllyal Trinoban.[68] Az armagnac-orléans-i liga pedig hitet tett a pápák depozíciója és a reformok keresztülvitele mellett: a párt két fő személyisége, Armagnac és Foix grófjai írták alá francia részről a fentieket garantáló, az avignoni pápát semlegesítő narbonne-i egyezményt 1415 decemberében.[69] Ekkor még semmi nem utalt arra, hogy 1416 közepétől homlokegyenest ellenkező irányt vesz Zsigmond diplomáciája s elindul Anglia majd Burgundia felé.

A franciaországi angol hadműveletek megindulásáig, 1415-ig Zsigmond úgy gondolta, az angol-luxemburgi együttműködésnek nincs kifejezetten francia-, vagy Armagnac-ellenes éle, hanem egyértelműen a közös zsinati munkát volt hivatott előmozdítani. Amikor Zsigmond 1414 júliusában a zsinatot előkészíteni hivatott speyeri tárgyalásairól útnak indította Angliába követeit, elsősorban az egyházi unió és a reform ügyében való együttműködésre gondolt, s nem pedig egy franciaellenes szövetségben való részvételre.[70] Mindenestre Zsigmond fontosnak tartotta, hogy semmiképpen se kötelezze el magát Anglia oldalán, amíg VI. Károllyal nem tárgyalt ez ügyben s nem tárta elé, mire készül. Mindaddig, amíg Károly (illetve a kormányrudat kezében tartó Károly orléans-i herceg és Armagnac grófja) válasza meg nem érkezett, az angol király nála lévő követeit Zsigmond visszatartotta.[71] Ugyanis még mindig bízott – ha személyesen, realistaként kevéssé hitt is – abban, hogy legalábbis a zsinat idejére ideiglenesen kibékítheti a háborús feleket és egy hármas szövetségben egyesítheti Angliát, Franciaországot és a Birodalmat az egyház uniója érdekében.[72] Követét

[66] 1413. szept. 12e.: ZsO. IV. 1082. sz.:

[67] RI XI/I. 1148a. sz.; Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Ford.; sajtó alá rend. Skorka Renáta. Bp. 2008. 77. [Az idézetek Skorka Renáta fordításai.] 53.

[68] 1414. jún. 25.: ZsO. IV. 2170. sz.

[69] RI XI/I. 1906a. sz. Az egyezményről: 1415. dec. 15.: ZsO. V. 1322. sz.; *Csernus Sándor*: Quelques aspects européens du conflit armagnac-bourguignon: Sigismond et la France des parties. In: *Violence et contenstation au Moyen age: Actes du 114e congres national des sociétés savants, Paris, 1989.* Paris, 1990. 305–318. 314.

[70] RI XI/II. 12254. sz.

[71] ZsO. IV. 2173. sz.

[72] *Walter Brandmüller*: Das Konzil von Konstanz 1414-1418. Paderborn 1991. 123.

azzal küldte Párizsba, hogy VI. Károly fontolja meg az angolokkal való közös szövetségben való részvételt.[73] A francia király válasza pozitív volt, V. Henrik sem utasította el egy az egyházi unió érdekében a zsinat idejére kötendő hármas szövetséget.[74] Henrik követsége 1414 augusztusában tárgyalt Zsigmonddal Koblenzben, de még ott is hajlandó lett volna egy időre letenni a fegyvereket az unió érdekében.[75]

A felek a koblenzi egyezséget hallgatólagosan a trinoi szerződéssel összhangban lévőnek tekintették, így, ha hivatalosan nem is jött létre a nagy hármas szövetség, Anglia, az armagnac-orléans-i liga és a német és magyar király közös platformon állott Burgundiával szemben.[76] 1414 nyarán Zsigmond még alapvetően mindig az 1413-as francia (orléans-i) szövetség talaján áll, s ezzel még az sem állott antagonisztikus ellentétben, hogy az angol királlyal is megállapodásra jutott a schisma ügyében. Mind Trino, mind Koblenz éle Félelemnélküli János ellen irányult. Mi több, Zsigmond ezidőben még olyannyira az armagnac-orléans-i liga oldalán állt, hogy javaslatokat tett a francia kormányzatnak, hogy közösen lépjenek fel János és Antal burgundi hercegek ellen. Azt is javasolta, hogy a burgundiak által Flandriában elfoglalt területeket Angliának adják át.[77] Ekkor igen hűvös a Luxemburg-burgundi viszony, ezért is ment Zsigmond Aragóniába a burgundi területeket elkerülve. Mi több, Zsigmond már az orléans-i párt követeivel működött együtt, hogy Aragóniát eltántorítsa XIII. Benedektől.[78]

Még az angol király 1414 őszén a zsinatra küldött követutasításainak sem volt kifejezetten franciaellenes éle.[79] V. Henrik kívánsága az volt, erősítsék meg a Luxemburg-szövetséget, de ez még nem irányult az orléans-iak ellen.[80] Ez időben maga az angol király is legfeljebb a zsinati kooperációban gondolkodott,

[73] 1414. júl. 25.: ZsO. IV. 2286. sz.; 1414. aug.: ZsO. IV. 2411. sz.

[74] 1414. júl. 16.: ZsO. IV. 2263. sz.; Issues of the Exchequer, 333–34.; PRO Exchequer of Receipt, Issue Rolls E 403/617 m. 8.; 1414. júl. 23.: PRO C 76/97. m. 22.; PRO E 101/321/17. m. 2.; E 101/321/28.; Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund. (Deutsche Reichtagsakten, Ältere Reihe, 1376-1486). VII-IX. Hrsg. Dietrich Keller. München-Gotha 1878-1887. VII. 142.; Rymer, Foedera [London], IX. 155–56.

[75] 1414. júl. 23.: Rymer, Foedera, [Hága] IV/2. 86.; ZsO. IV. 2279. sz.; *Sabine Wefers*: Das politische System Kaiser Sigmunds. Stuttgart 1989. 46–53.; *Lenz, M.*: König Sigismund i. m. 36f.; 60.; *Joseph Caro*: Das Bündnis von Canterbury. Eine Episode aus der Geschichte des Constanzer Concils. Gotha, 1880. 16ff.

[76] *Kintzinger, M.*: Westbindungen i. m. 77–80.

[77] 1414. aug. vége: ZsO. IV. 2410. sz.

[78] *C. Tóth Norbert*: Ellenpápák helyett pápa. Zsigmond magyar és német király a konstanzi zsinaton. Magyar Tudomány 174. (2013) 5: 522–527. 525.

[79] 1414. okt. 20.: PRO C 76/97. m. 14–17.; Rymer, Foedera, [London] IX. 167–69.; ZsO. IV. 2599. sz.

[80] PRO E 101/321/28.; Aachen: 1414. okt. 27.: ZsO. IV. 2621. sz.; *Mirot, L. – Deprez, E.*: Les ambassades anglaises (1900) 27. CLXXX. sz.

hiszen még az orléans-iakkal is a kölcsönös barátsági szerződést készült kötni, megpecsételve azzal, hogy feleségül veszi Franciaországi Katalin hercegnőt.[81] A szövetség nem irányult harmadik fél ellen.[82]

1414 vége felé azonban az angol király eljegyzésének ügye késedelmet szenvedett: az armagnac-orléans-i vezetés és Anglia között egyre inkább megromlott a viszony, s V. Henrik nem akarta elkötelezni magát. A Katalin eljegyzéséről tárgyaló követeit arra utasította, halasszák el az eljegyzést „amíg csak jónak látják".[83] Utóbb arra utasítja követeit Henrik, hogy még tovább halasszák el a házasság ügyét, határozatlan ideig.[84] Mihelyt azonban Konstanzban kiderült, a római királynak szüksége van Anglia támogatására, Henrik nyeregben érezhette magát, s Katalin házassága kútba esett. Az események megállíthatatlanul az újabb háború, Azincourt irányába haladtak. Az angol király megbízottai immár nyíltan azzal álltak elő, Zsigmond ismerje el V. Henriknek a francia trónra vonatkozó jogigényét.[85]

Megkönnyítette Zsigmond helyzetét, hogy a bourguignonokkal szemben kötött trinoi szerződés néhány hónapon belül valójában okafogyottá vált, miután VI. Károly 1414. szeptember 4-én Arrasban kibékült Félelemnélküli Jánossal.[86] A burgundi herceg is érezte ugyanis az elszigetelődés veszélyét, ezért közeledett az orléans-iak felé. Így az orléans-i párt úgy érezhette, nem szorult rá a Luxemburg-uralkodó támogatására.[87]

A következő hónapok során Zsigmond egyre inkább közeledett Burgundiához, csakúgy, mint János herceg a Luxemburgokhoz. 1415 márciusában a burgundi herceg azzal az ajánlattal fordult Zsigmondhoz, hogy „nagy segítséget" kap tőle, „ha a francia királlyal és a hercegekkel viszályát elsimítja". A herceg felajánlotta a maga és a burgundi párti francia prelátusok és követek „szolgálatait", ha Zsigmond az egyre inkább előretörő Armagnacokkal szemben támogatja, s ennek első lépéseként kibékíti a feleket.[88] 1415 júliusában Félelemnélküli János fel is kereste Zsigmondot Konstanzban.[89] Már ekkor felmerülhetett, hogy

[81] Rymer, Foedera, [London] IX. 35.; 39.; 68.; 88.; 91.; Katalin eljegyzéséről: 1414. jan-aug.: IX. 103.; 136.

[82] *Arnd Reitemeier*: Außenpolitik im Spätmittelalter: Die diplomatischen Beziehungen zwischen dem Reich und England, 1377-1422. Paderborn 1999. 293.

[83] 1414. jún. 18-22.: Rymer, Foedera, [London] IX. 140–41.

[84] 1414. okt. 18.: Rymer, Foedera, [London] IX. 166. Még tovább halasztják: IX. 182.

[85] Gesta Henrici Quinti. Eds. F. Taylor – J. S. Roskell. Oxford 1975. 17.

[86] ZsO. IV. 2575.; 2581. sz-ok; *Schoenstedt, F.*: König Sigismund i. m. 154.; Finke, Acta, I. 232.; 383–86.

[87] *Vaughan, R.*: John the Fearless i. m. 253.

[88] 1415. márc. 30.: ZsO. V. 432. sz. További tárgyalások tavasszal: RI XI/I. 1548a. sz.

[89] 1415. júl. 26.: ZsO. V. 900. sz.

a királyt eltántorítsa az orléans-i párttól, de a tárgyalásokról nincsenek további adataink. A franciák jól látták a magyar-burgundi közeledésben rejlő veszélyt: ezt tanúsítja az a hamis levél is, aminek tartalmát az Armagnac-kormányzat terjesztette Konstanzban, mely szerint János herceg konspirál Zsigmond ellen, s amikor ő majd Burgundián utazik át, meg akarja gyilkoltatni. A herceg azonban több alkalommal is kikelt az Armagnac-vádakkal szemben.[90]

1415-ben azonban a behajózásra váró angol seregek árnyékában a burgundi herceg nem lehetett teljesen nyitott egy olyan luxemburgi kapcsolat felé, amely magában foglalta a Franciaország ellen készülő angolok támogatását. Ha ugyan ő maga távol is maradt a harctértől – igaz, sokatmondó Windecke beállítása: „részt akart venni a csatában, de őt az orléans-iak nem szenvedhették"[91]– lovagjai részt is vettek az azincourt-i ütközetben Franciaországért küzdve. Két öccse, Fülöp, Nevers grófja és Brabanti Antal el is esett.

Burgundi Antal herceg eleste mindenesetre Brabant és Luxemburg kérdésében lecsillapította az indulatokat, és elhárította az utolsó akadályokat is Zsigmond és Félelemnélküli János megegyezése elől. Érdekes, hogy már aközben, hogy Antal herceg seregei Azincourt mezejére vonultak, ő is a megegyezés mellett tette le a voksát, hiszen követei felkeresték Zsigmondot már Konstanzban is és Narbonne-ban 1415 folyamán.[92] Bár Zsigmond nem járult hozzá, hogy IV. János, Antal első feleségétől, Jeanne de St. Pol-Luxembourgtól született gyermeke örökölje Brabantot, a kérdést „jegelték", hiszen szerencsére János csak 12 éves volt s a hűbérbe való beiktatása még odébb volt – s a felek felülemelkedtek rajta.[93] Ebbe azért is mentek bele, mert Burgundia egyre inkább értékesebb szövetségesnek tűnt, mint az orléans-i liga, s Zsigmond politikai platformjához több mindenben eredendően közelebb állt.

Azincourt után azonban sok minden megváltozott. Orléans-i Károly angol fogságba esésével immár teljes mértékben Armagnac grófja, Franciaország connétable-ja kezébe került a kormányrúd. Bernard gróf a konzervatív orléans-i politikát folytatta és következetesen az utolsó csepp vérig harcolni kívánt az angolok ellen. Zsigmond 1416-os párizsi békeközvetítése kudarcba fulladt. A királynak igen hűvös fogadtatásban volt része. Közvetítései kísérleteit nem fogadta lelkesedés, a kormányrudat a kezében tartó armagnac-orléans-i liga ridegen elutasította „beavatkozását".[94] Bernard, Armagnac grófja felhánytorgatta a

[90] *Fritz Quicke*: Les relations diplomatiques entre le Roi des Romans Sigismond et la Maison de Bourgogne (fin 1416-début 1417). Bulletin de la commission royale d'histoire 90. (1926) 193–241. 198–99.

[91] Windecke emlékirata i. m. 77.

[92] RI XI/I. 1548a., 1554a., 1555., 1558., 1890e. 1890f., 1890g., 1890h. sz-ok.

[93] *Vaughan, R.*: John the Fearless i. m. 256.

[94] *Csernus Sándor*: Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról. In: Kelet és Nyugat között. Törté-

király előtt, hogy nem teljesíti a VI. Károllyal Trinoban kötött egyezség, valamint az ő követei által is szignált narbonne-i megállapodás feltételeit, és egyre inkább az angolok ügyét támogatja. Zsigmond a status quo szerinti rendezés mellett próbált érvelni, de Armagnac grófja a fegyveres harc folytatása mellett foglalt állást.[95] Windecke úgy fogalmazott, „Armagnac grófja ... s még néhány francia ... nem akarták a római királyt fogadni, mivel számukra a békekötés árulás lett volna".[96] Az orléans-iak fagyos elutasítását látva Zsigmond összes optimizmusa és lelkesedése elszállt.[97] Ha a zsinaton egyezségre akarta rábírni a francia bíborosokat, a király mást nem tehetett, mint tovább közeledett a francia *natio*-n belül egyre nagyobb befolyáshoz jutó Félelemnélküli Jánoshoz. Nem volt véletlen, hogy a „párizsi egyetem angol nemzete, valamennyi mester és tanuló, megjelent Zsigmond kifejezett kívánságára a király előtt".[98] A párizsi egyetem magisztereinek jó része, a reformpártiak nyíltan a bourguignonokkal vállalt közösséget. Zsigmond egyre inkább Burgundia pártja felé tolódott el.[99] Rozgonyi István leveléből tudjuk, hogy az orléans-iak azt is megnehezítették, hogy Angliába távozzon. A *salvus conductus* kiadása lassan haladt, ezért lehetett az ispán érzése, hogy nem akarják kiengedni az országból: „király urunk Angliába igyekszik, [...] amennyiben a francia király tanácsadói engedélyezik útját".[100]

1416 tavaszára olyan politikai szituáció alakult ki, amelyben Zsigmond számára az orléans-i-armagnac párttal való további együttműködés nem ígért előnyöket. Nyilvánvaló, s az angol diplomácia számára is érthető jelzés volt, hogy Zsigmond már Párizsban nyitott a burgundi herceg felé. Továbbra is ki akarta békíteni a feleket.[101] Úgy tűnt, álláspontjaik a vitatott birodalmi hűbérek tárgyában is közelednek egymáshoz. Még Zsigmond párizsi látogatása előtt a Félelemnélküli a közelben állomásozott seregeivel. Egyes források szerint ugyan itt még Zsigmond maga úgy fogalmazott, nincs jó viszonyban a herceggel,[102] de más információk szerint János már itt üzent Zsigmondnak, hogy a kiegye-

neti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. 103–141. 135.

[95] *Csernus S.*: Francia források i. m. 120.; 130.

[96] Windecke emlékirata i. m. 79.

[97] *Hoensch, J. K.*: Kaiser Sigismund i. m. 229–231.

[98] 1416. márc.: ZsO. V. 1643. sz.

[99] Chronique d'Enguerrand de Monstrelet. Ed. Douët-d'Arcq. Paris 1857-62. III. 162.

[100] Bakonyi ispán és essegvári várnagy. *Áldásy Antal*: Rozgonyi István levele Párizsból 1416. március 14-ről. Történelmi Tár (Új folyam) 2. (1902) 575–577. 576.

[101] ZsO. V. 863. sz.

[102] 1416. jan. 22.: ZsO. V. 1459. sz.

zés első momentumaként letenné a hűbéri esküt Franche-Comté-ért és Alost grófságáért.[103]

Ezek a tényezők mind abba az irányba hatottak, hogy Zsigmond egyre inkább Burgundia felé közeledett 1416 tavaszán.[104] A király még Párizsban magához hívatta Kanizsai Jánost és Cillei Hermannt, s utasította őket, hogy a burgundi herceg területein keresztül utazzanak – *per terras et dominia ducis Burgundiae* – azaz okvetlenül tárgyaljanak egy tervezett találkozóról illetve az újonnan előállott helyzetről (vagyis, arról, hogy Armagnac az összes javaslatát elutasította).[105] Szembetűnő az is, hogy Zsigmond kifejezett óhajára a zsinaton is felolvasták a Kanizsaihoz írott, az angol tárgyalások előkészítésére vonatkozó levelét.[106] Zsigmond tisztában volt azzal, hogy a zsinati közvélemény, a francia bíborosok „érteni" fognak belőle s a burgundiakhoz való nyilvánvaló kötődés segítségére lesz. Zsigmond már az 1416-os év folyamán további követeket is útnak indított János herceghez, az okból, hogy tudassa, Angliába indul, s Burgundia küldjön előre követeket Londonba, továbbá tudtára adja a Félelemnélkülinek, hogy Angliából távozta után személyes találkozóra várja Calais-be, ahol rendezhetik együttműködésük feltételeit. A burgundi hercegnek nem is volt igazán más választása, minthogy az 1416. áprilisi bourguignon hatalomátvételi kísérlet elbukott. János az angolok melletti egyre nyíltabb kiállásra kényszerült.

Zsigmond már úgy utazott Angliába, hogy a békés rendezésnek igen kevés az esélye, s más módot – az angolokkal és a burgundiakkal való megegyezést – kell találnia céljai véghezviteléhez. Sokatmondó, hogy már párizsi látogatása idején folyamatosan értesítette a burgundi herceget a fejleményekről, illetve elkezdte szervezni a bourguignonokkal való angliai (calais-i) tárgyalásait. Magyar adománylevelek említenek burgundiai küldetéseket, amelyek erre az évre tehetőek. Egyesek már az év elején teljesítettek szolgálatot, mások az októberi calais-i találkozót készítették elő.[107] Rozgonyi István is jár Burgundiában és Brabantban, lehetséges, még az októberi calais-i találkozó előtt, előkészítendő Zsigmond János herceggel való találkozóját. Ha Párizs után megy előre bur-

[103] *Monstrelet*, i. m. III. 166.; *Csernus, S.*: Francia források i. m. 125.

[104] *Kintzinger, M.*: Westbindungen i. m. 87.

[105] RI XI/1. 1945. sz.; ZsO. V. 1728. sz.

[106] ZsO. V. 836. sz.

[107] Zsigmond Szirmai Györgyöt és Leszteméri Imrét küldte Burgundiába, feltehetően a calais-i találkozót előkészítendő. Leszteméri: Strassburg: 1418. jún. 25.: ZsO. VI. 2088. sz.; Szirmai: Konstanz: 1417. jún. 27.: ZsO. VI. 610. sz.; DL 67416.; *Borovszky Samu*: A Szirmay család címeres levele. Turul 17. (1899): 71–2. 72.; *Varju Elemér*: Középkori címeradományainkról. Turul 17. (1899) 72–4. 73. Szirmai másik adománylevele nem említi Burgundiát. 1416. júl. 22.: ZsO. VI. 712.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár [= DL] 67420.

gundi területre, vissza kellett érjen Angliába, hiszen az adománylevelei azt is közlik, így valószínűbb, a „Burgundie" arra vonatkozik, Angliából küldte előre a király János herceghez.[108] Mindenesetre mivel tudjuk, hogy Londonból követi a királyt Konstanzba, s decemberben Aachenben van vele, burgundiai útjára az év első fele a valószínűbb.[109] Lehetséges az is, Rozgonyi valamikor, még az előtt, hogy Aragóniába távozott volna a királlyal, Burgundi Antallal is találkozott „in Brabantie".

Zsigmond még Angliában is kereste a kompromisszumos megoldást. Hollandi Vilmos segítségével a Towerben raboskodó Orléans-i Károly közbenjárására apellált. Ő azonban elutasította, hogy a fegyverszünetért közvetítsen.[110] Zsigmondnak még sikerült kieszközölnie, hogy egy utolsó követséget indítsanak VI. Károlyhoz – ennek tagja volt Hollandi Vilmos és Garai Miklós is.[111] A misszió angol tagjai azonban még az Armagnacok várható negatív válasza előtt utasítást kaptak, hogy keressék fel a burgundi herceget, már azzal a céllal, hogy a calais-i tárgyalásokon való részvételét bebiztosítsák.[112] Tehát az angol politika már azzal számolt, hogy a francia elutasítás nyomán Zsigmond szövetséget köt, amit majd háromoldalúvá bővítenek Félelemnélküli Jánossal. Zsigmond is erre számított, hiszen Garai Miklós is a burgundiak birtokára, Lille-be utazott előre, hogy Zsigmond nevében is a calais-i tárgyalások tervezett részleteit terjessze a herceg elé. 1416 nyarán azután a „nagy gróf" feladata az lett, hogy a király új szövetségének a hírét terjessze a zsinaton.[113]

Zsigmond egyre inkább belenyugodott abba, hogy céljai érdekében az angol-burgundi oldalra kell állnia. Csalódottságáról tanúskodik egy VI. Károlynak az angolokkal való szövetség megkötése után írt levele is, melyben magát a jóakaratú királyt nem teszi felelőssé a béke esélyének eljátszásáért, hanem a korona vazallusaira panaszkodik.[114] A calais-i konferencián 1416 októberben Félelemnélküli János letette a hűbéri esküt a kérdéses birodalmi hűbérekért.[115] Zsigmond közvetítésével a herceg is elismerte Lancaster Henrik jogát a Capetek trónjára (1416. okt. 5.), és szerződött vele, hogy „mindent megtesz, hogy [Hen-

[108] Zsigmond: Temesvár, 1436. ápr. 10.: DL 12 897.; Erzsébet királyné: Buda, 1438. ápr. 2.: DL 13 170.

[109] Aachen: 1416. dec. 13.: ZsO. V. 2505. sz. relatio.; Konstanz: 1417. február 24-én.: ZsO. VI. 153-54. sz. relatio.

[110] Gesta Henrici Quinti i. m. 140.

[111] 1416. jún. 28. Rymer, *Foedera*, [London] IX. 365.; ZsO. V. 2280. sz.

[112] 1416. aug. 7.: Rymer, Foedera, [London] IX. 375., aug. 31.: IX. 385.

[113] 1416. szept. 8.: ZsO. V. 2280. sz.; 1416. okt. 9.: ZsO. V. 2351. sz.

[114] 1416. szept. 6.: ZsO. V. 2261. sz; *Joseph Caro*: Aus der Kanzlei Sigismunds. Archiv für Österrreichische Geschichte 9. (1879) 97–141. 109–123.; Finke, Acta, IV. 472–74.; RI XI/I. 1979. sz.

[115] *Kintzinger, M.*, Westbindungen i. m. 135.

rik] megszerezze az őt megillető jogokat" Franciaországban.[116] Annak is nagy jelentőséget tulajdonítanak a történetírók, hogy *hogyan* tett hódolatot a herceg: „kétszer is meghajolt ellőtte, harmadszor, amikor már közel ért, egészen a földig, a császár nem akarta így, hanem gyorsan felkelt, saját kezével felemelte s maga mellé ültette" a herceget.[117] Mintha a birodalom feje partnereként fogadta volna a nagyhatalmú herceget. Zsigmond és János ezen túl is közeledett egymás felé Calais-ban, amit az is igazol, hogy a király további tárgyalásokat helyezett kilátásba a herceggel, mivel maga jelentette ki, hogy "a herceg országain át" [utazik], s „útját Luxemburgon át veszi Konstanzba".[118]

A dolog pikantériája, hogy Zsigmond végül is mégsem a burgundi területeken át utazott a zsinat színhelyére. Felmerült a történetírásban, hogy a király Calais-ból Flandrián, Brüggén, Genten és Antwerpenen át utazott tovább. Szeptember elején még úgy fogalmazott, Luxemburgon át megy Konstanzba – s ez akár a szárazföldi utat is jelenthette volna.[119] A forrásokból azonban úgy tűnik, mintha tudatosan kerülte volna, hogy burgundi területre tegye a lábát. Windecke sem mondja, hogy szárazföldi úton tért volna vissza: „Seelandba utazott, onnan pedig Hollandon át a Rajna mentén Nimwegenig".[120] „Igen nagy gondot okozott neki, hogy innen [Calais-ból] miként folytassa útját Seeland felé".[121] A szárazföldi út fel sem merült, azt az uralkodó mindenféleképpen el akarta kerülni. Hajókat akart igénybe venni, hogy a part mentén Dordrechtbe menjen. Bármi áron, de inkább kerülőt vállalt: Calais-ből nagy kitérőt jelentett a tengeri Dordrecht, majd a rajnai-waal folyami út Nijmegen felé, sokkal egyszerűbben is eljuthatott volna Konstanzba, még úgy is, ha nyilvánvalóan el akarta kerülni a francia felségterületeket: St. Quentin és Reims felé vezetett a legrövidebb út Konstanz felé. Egyszerűbb lett volna a Lille–Tournai–Mons–Namur–Dinant útvonal, de ez burgundi felségterületén át vezetett. Az is felmerült, hogy maga építtet hajókat, s az angol királytól kér Calais-ban ácsokat. Tudjuk, egy „meg nem nevezett fejedelemtől" valóban kapott ácsokat – gyanítjuk, ez Hollandi Vilmos vagy Geldern hercege lehetett.[122] (Utóbbi magyarázhatja, miért állt meg Nijmegenben is, hosszú ideig, november 14-20. között.[123])

[116] *Monstrelet*, i. m. III. 166.; *Wilhelm Baum*: Kaiser Sigismund. Konstanz, Hus und Türkenkriege. Graz 1993. 137.

[117] Gesta Henrici Quinti i. m. 175.

[118] 1416. szept. 8.: ZsO. VI. 2271. sz.

[119] 1416. szept. 8.: ZsO. VI. 2271. sz.

[120] Windecke emlékirata i. m. 64.

[121] Windecke emlékirata i. m. 71.

[122] ZsO. VI. 310. sz.

[123] Rainald jülich-gelderni herceg biztosította 1414-ben, hogy Zsigmond bejusson Aachenba. Windecke emlékirata i. m. 53.

Ácsokat valóban fogadott fel, akik később Passauban a Dunán építettek hajókat, amelyeket Budára vittek.[124]

Windecke járhat közel az igazsághoz, aki szerint Zsigmond „nem bízott eléggé ahhoz" a burgundi hercegben, hogy „országán átlovagoljon", ezért „a brügge-ieket, a gentieket és az antwerpenieket kérte, hogy biztosítsanak kíséretet számára".[125] Azonban hiába kért hajókat Brüggétől, Antwerpentől és Genttől, a herceg nem engedte, hogy a flandriai városok a királynak „védelmet biztosítsanak", mivel „ő tekinthető Flandria urának, ezért az őt illeti meg". Így a királynak máshonnan kellett hajókat szereznie, Windecke szerint a holland grófságbéli Dordrechtből. Zsigmondnak azonban nem fűlt a foga hozzá – a calais-i találkozó minden „testvériessége" ellenére – hogy túlságosan lekötelezze magát a burgundi hercegnek és kiszolgáltassa magát a diplomácia minden csínját-bínját mesterien űző Félelemnélkülinek. Zsigmond a burgundiakkal való „összeborulása" mellett is meg kívánta őrizni saját függetlenségét. Az angol király ugyan négy hajóval sietett Zsigmond segítségére, de a király azt sem akarta, hogy túlságosan az angoloknak kötelezze el magát, és erre sem tartott igényt. Ő maga rendelt, bérelt hajókat Hollandból – talán az erre felvett kölcsönt fedezték a későbbiekben Windecke azon zálogügyletei, amelyeken az angol királytól kapott kincseket vetette zálogba Flandriában[126] – és nem akart sem János herceg, sem Henrik király hálójába kerülni. Windecke kiválóan érzékelteti, hogy kisebb hajókon utazott, a németalföldi mélyföld partjai mentén, hogy a nagyobb angol vagy burgundi-flamand hajók esetlegesen nem kívánt „vendégszeretetétől" mentesüljön, hiszen azok így a sekélyebb vizeken nem férhettek a közelébe. „Mindkét félnek igen nagy hatalma volt a tengeren", s el akarta kerülni, hogy azok „gazságot eszeljenek" ki ellene.[127] Ez magyarázhatja, hogy a calais-i kongresszus lezárulta – október 24. – után viszonylag sok időt vett igénybe, a míg Dordrechte ért (november 5.).

Nézetünk szerint a kitérőt az indokolhatta, hogy a hollandi grófot fel akarta keresni, mivel vele további céljai voltak. Windecke beállítása itt szerintünk nem tükrözi a valóságot. A krónikás szerint Vilmos megorrolt a királyra, mert nem volt hajlandó beleegyezni, hogy egyetlen leánya örökölje hűbérbirtokait, s Zsigmond Angliában nem is ruházta azokat rá. A krónikás már Angliában konfliktust vélt felfedezni a gróf és a király között. A krónikás úgy látta, Vilmos

[124] 1418. nov. 23.: ZsO. VI. 2565. sz.; *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Bp. 2008. 196. Utóbb zeelandiak építettek számára hajókat Konstanzban. Windecke emlékirata i. m. 69.

[125] Windecke emlékirata i. m. 71.

[126] Windecke emlékirata i. m. 72–73.

[127] Windecke emlékirata i. m. 71.

cserbenhagyta Zsigmondot: „ígéretet tett, hogy hajóit a tengeri átkeléshez a király rendelkezésére bocsátja, … csakhogy ... búcsú nélkül Holland felé vette az irányt … egyetlen hajóját sem hagyta hátra".[128] Windecke szerint a gróf és Zsigmond viszálya tovább húzódott: németalföldi útja során Vilmos nem is találkozott a királlyal. Helyette „a burgundi herceghez lovagolt, így bújt ki a római király fogadása alól".[129] Szerintünk Zsigmond *találkozott* Vilmos gróffal, Dorbdrechtben – igaz, Altmann szerint Nijmegenben, de ez nem zárja ki azt, hogy együtt mentek Dordrechtből idáig.[130] Zsigmond éppen hogy találkozni akart Wittelsbach Vilmossal – s szerintünk azért, mert Zsigmond új rendezéssel akarta megoldani a brabanti kérdést, aminek elfogadására, úgy tűnik, a burgundi herceg is hajlott.

IV. Vencel 1416 júliusában Zsigmondra ruházta Brabant hűbérbirtokát.[131] Ezt a burgundiak nem nézték jó szemmel, hiszen Burgundi Antal özvegye, s gyermekeinek mostohaanyja, Luxemburgi Erzsébet is ugyanolyan jogokkal bírt az öröklésben, mint apjának, János görlitzi hercegnek fivérei. Erzsébet férje jogán a burgundiak továbbra is igényt tartottak Brabantra. A korábbi hónapokban úgy tűnt, Zsigmond is hajlik arra, hogy Antal hercegnek az első házasságából származó fia, IV. János örökölje a hercegséget, de miután a canterbury-i szövetséggel stabilizálódott a helyzet és reményekkel töltötte el, hogy a zsinat ügyeiben Anglia segédkezet nyújt, kevéssé ízlett neki, hogy lemondjon Brabantról. Antal fiát végül is ő iktathatta be a hűbérbe. Ekkor merült fel az a „huszárvágás", hogy mind a két fél szövetségesének – és rokonának[132] – Hollandi Vilmosnak az ága örökölje Brabantot, oly módon, hogy leánya, Hollandi Jakoba menjen feleségül Burgundi Jánoshoz.[133] A hercegséget ne kebelezzék be Félelemnélküli János tartományaiba, hanem az maradjon meg külön igazgatású hűbérként. Ez lehetett volna a Luxemburgok nyugati birtokainak támasza. A burgundoknak is el kellett ismerniük, az angol-luxemburgi szövetségben legjobb, ha közelednek Zsigmondhoz, s beleegyeznek a brabanti rendezésbe. Ha már valakit el kellett fogadniuk, az Hollandi Vilmos volt. Ráadásul a burgundiak joggal remélhették, hogy Vilmoson keresztül új befolyást nyernek Franciaországban, hiszen az

[128] Windecke emlékirata i. m. 64.

[129] uo.

[130] RI XI/II. 1994. sz.

[131] ZsO. V. 2112., 2113. sz-ok; *Hoensch, J. K.*: Kaiser Sigismund i. m. 177., 186.

[132] Wittelsbach Vilmos János burgundi herceg sógora volt, unokahúga, Burgundi Anna a luxemburgi-angol-burgundi szövetkezést kiépítő Lancaster János, Bedford hercege (V. Henrik angol király nagybátyja) felesége volt.

[133] 1417. jan. 13-án jelentette be Zsigmond Luxemburgban: RI XI/I. 2030. sz. Konstanzban márc. 26-án: RI XI/I. 2144. sz.

ugyancsak a Wittelsbach-házból származó francia anyakirályné, Bajor Izabella kuzinjára, a grófra bízta a dauphin, János, Touraine hercege nevelését. Vilmos pedig a francia korona örökösét magával vitte hennegaui birtokaira, így jó esély mutatkozott arra, hogy ha Félelemnélküli János beleegyezik a brabanti rendezésbe, hatása alá vonhatja a trónörököst, s akár az armagnacok ellen is fordíthatja. Ezt igazolhatja az is, hogy Vilmos, feltehetően Zsigmond megbízásával, vagy legalábbis tudtával angliai útja előtt, 1416 tavaszán találkozott Félelemnélküli János herceggel saját zeelandi birtokán, Biervlietben.[134] Windecke beállításával szemben Zsigmond mind Angliában, mind a calais-i találkozón igénybe vette Holland grófjának a segítségét. Vilmos ugyan távozott Angliából, Zsigmond megbízásából járva el, de a király még Calais előtt követeket küldött hozzá, Hennegauba, hogy részletekbe menően vitassák meg a Luxemburg-Wittelsbach együttműködés későbbi kérdéseit. Ekkor járhatott a hollandi grófnál Bátori István későbbi asztalnokmester is, sőt, az is elképzelhető, hogy már az év elején találkozott Burgundi János követeivel vagy akár a herceggel Flandriában. Bátori 1417 tavaszi adománylevelei egyelőre annyit említenek, hogy Franciaországban, Angliában és „ac presentibus Almanie partibus" teljesített szolgálatokat.[135] Már az „Almanie" is vonatkozhat akár Holland, Hennegau vagy Zeeland grófságára – utóbbi két tartományt meg sem nevezik az oklevelek – következő adományait azonban már olyan munkálatokért kapja, amelyeket kifejezetten „in … Flandrie, Hallandrie, Brabantie et Gelrie" végzett, tehát nézetünk szerint járt Zsigmond megbízásából mind a burgundi hercegnél, mind Holland grófjánál.[136] Mivel ekkor sem Zsigmond, sem kísérete nem járt burgundi területen, Bátori missziója akár egy korábbi Brabanti Antalhoz küldendő követség is lehetett. Flandriai útja is egy külön burgundi követség része lehetett. Ugyanez elmondható Rozgonyi Istvánról is, aki az adománylevele tanúsága szerint teljesített missziót Lotharingiában és Hollandban is.[137]

Nézetünk szerint Calais és Dordrecht után a hollandi gróf a Zsigmonddal való megbeszélései nyomán ment tovább, tárgyalásokat folytatandó a burgundi herceghez Valenciennes-be 1416 novemberében. Annál is inkább, mivel a találkozón ott volt János dauphin, s Zsigmond Vilmos grófban bízott, hogy megakadályozza, hogy az ifjú trónörökös túlságosan is a körmönfont Félelemnélküli markába kerül.[138]

[134] *C. T. Allmand:* Henry V. London, 1997. 106.; *Vaughan, R.*: John the Fearless i. m. 212., 215.

[135] 1417. május 23.: ZsO. VI. 461.; 462. sz-ok.

[136] 1418. szept. 29.: ZsO. VI. 2378. sz. (DL 10723.)

[137] 1436. ápr. 10.: DL 12897.

[138] *Vaughan, R.*: John the Fearless i. m. 212.

Zsigmond továbbra is ügyelt arra, hogy kívül maradjon a burgundi területeken. A Maas folyón, majd a mentén utazva ment tovább Nijmegenből Aachenbe. (Itt november 24-től december 16-ig tartózkodott.)[139] Itt – példát statuálva a burgundi hercegnek és az angol királynak, hogy a Birodalomban még ő az úr –„összehívta a németalföldi urakat, és a fejedelmek körében kibékítette a kölni érseket és a [Adolf] bergi herceget".[140] November 28-án Aachenben már Kanizsaitól és Garaitól is kapott híreket a zsinatról, lehetséges, hogy arról, miként vélekedik a zsinat a burgundiakkal és az angolokkal való együttműködéséről.[141]

Zsigmond további útvonalát magyarázhatja még az is, hogy fel kívánta keresni az angol szövetség hírével birodalmi szövetségesét, a liège-i püspököt.[142] December 28-án ért Liège-be, de majd csak 1417 január elején távozott – ugyancsak kikerülve a burgundi területeket – Luxemburg felé, valamit, újfent kerülve János herceg földjeit, Trieren át Konstanz felé. Zsigmond azonban azt végképp nem kívánta, hogy a Burgundi-ház egyszerre szerezzen meg két igen jelentős hercegséget. Még ha Brabant burgundi, vagy hollandi-burgundi ág öröklését el is ismerte volna, nem kívánt lemondani Luxemburgról.[143] Az alku része kellett legyen, hogy Luxemburg örökösnője, Görlitzi Erzsébet megtarthassa hercegségét. Itt fogalmazódhatott meg az újabb „gordiuszi" ötlet, hogy a Wittelsbach-ház straubingi-hollandi ágának egyedüli életben lévő férfitagja, János liège-i püspök, Vilmos gróf fivére tegye le az egyházi rendeket, mondjon le a püspökségről és vegye feleségül Görlitzi Erzsébetet. Így Luxemburg nem kerül a burgundiak kezére, de megmaradt rokonaik – Erzsébet János herceg sógornője volt, leendő férje, Wittelsbach János ugyancsak sógora, aki János herceg leányának, Burgundi Annának, Bedford hercegnőjének nagybátyja – birtokában. János püspök évtizedek óta élvezte Félelemnélküli János támogatását. Luxemburg öröklését az angolok is garantálták. Zsigmond elképzeléseiben a volt püspök lett egy Luxemburg-párti németalföldi tartomány feje. Utóbb Zsigmond azzal is megpecsételte e rendezést, hogy megerősítette Luxemburg elzálogosítását

[139] Itineraria i. m. 101.

[140] Windecke emlékirata i. m. 64.

[141] RI XI/II. 1997c. sz.

[142] Itineraria i. m. 101.; *Jean-Louis Kupper*: Empire et Bourgogne: La séjour à Liège du Rois des Romains Sigismond (Décembre 1416 – Janvier 1417.) Comptes rendus des Séances Académie des Inscriptions & Belles Lettres 149. (2005) Avril-Juin: 457–77.

[143] *Hoensch, J. K.*: Kaiser Sigismund i.m. 612–23.; *Henri Laurent – Fritz Quicke*: Les origins de l'État Bourgignon: L'Accession de la Maison de Bourgogne aux duchés de Brabant et de Limbourg, 1383–1407. Memoires de l'Académie Royale de Belgique 41. (1939) 1: 63–117.; *Calmette, J.*: Die großen Herzöge, 81ff.

Erzsébetnek és férjének.[144] 1417. április 29-én immár semmi nem akadályozhatta meg, hogy Zsigmond és a burgundi herceg formálisan is szövetségre lépjen Konstanzban – ami jeges félelemmel töltötte el a francia bíborosokat, s egyre inkább azon kezdtek gondolkodni, hogyan fogadhatnák el Zsigmond és a reformpárt javaslatait.[145]

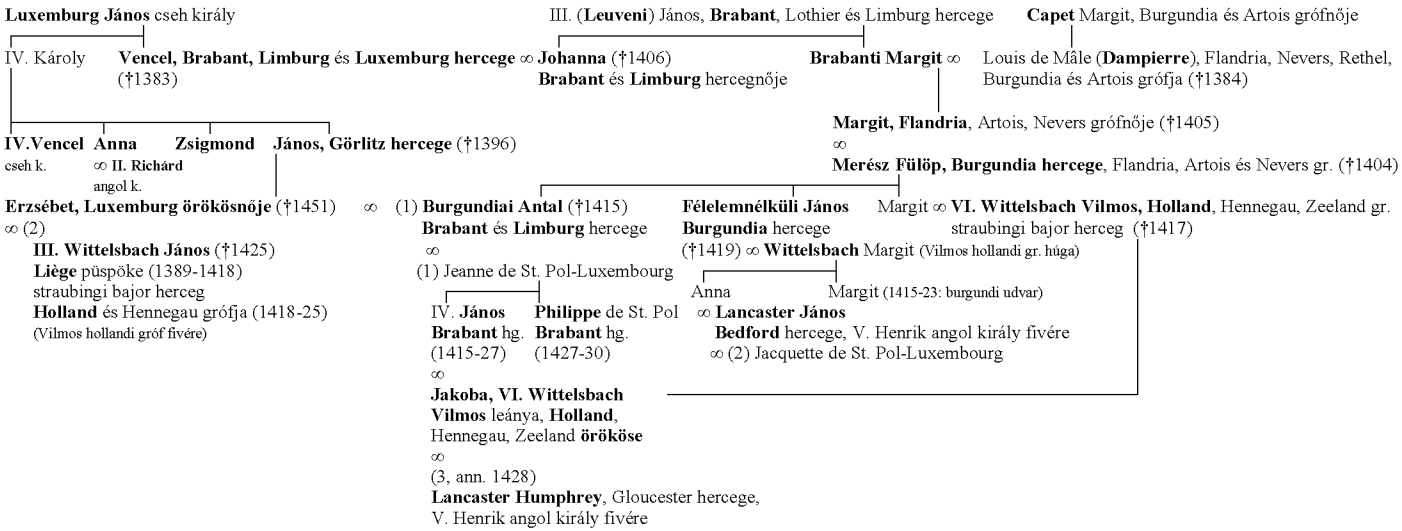
1416 ősze után Zsigmond egyértelműen Burgundia mellett foglalt állást. Kénytelen volt elfogadni János herceg játékszabályait, hiszen az orléans-iakkal való békeszerzési kísérlete nem járt sikerrel, s a zsinat céljait immár csak az angol-burgundi tengely mentén látta elérhetőnek. A zsinati együttműködés kézenfekvőnek látszott. A burgundiakkal szemben Konstanzban az Armagnac-párt képviselte a hagyományosabb, avignoni típusú irányvonalat az egyházpolitikában. Ezzel szemben a burgundiak a hitetlenekkel szemben aktív harcot hirdettek, az egyházi reform terén pedig a burgundiakat képviselték a gyökeres *in capite* és *in membris* megújítás leghívebb bajnokai, a párizsi egyetem reformista teológusai. A burgundiak a zsinati szellem iránti elkötelezettségükkel lopták be magukat Zsigmond szívébe. Az orléans-iaktól igen kevésre számíthatott.[146] Zsigmondnak számolnia kellett azzal, hogy a zsinat sikere érdekében nem képviselhet erőteljes orléans-i irányvonalat és közelednie kell János herceghez. Még egy szempontból volt értékes a burgundi kapcsolat: Azincourt után Zsigmond egyedül Burgundiában bízhatott, hogy megálljt tud parancsolni az angol hatalmi igényeknek Németalföldön. S viszont, Anglia ugyanígy meg tudta „védelmezni" Németalföld birodalmi hűbéreit a burgundi grandeur tobzódásától, s így fennmaradhatott az egyensúly.

[144] 1418. ápr. 23.: ZsO. VI. 1804. sz.; RI XI/I. 3116.

[145] ZsO. VI. 375. sz.

[146] *Csernus Sándor*: *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország, 13-15. század.* Bp. 1999. 347.

Dinasztikus tábla: A Luxemburg-, Burgundi-, Lancaster és Wittelsbach-ház dinasztikus kapcsolatai a 14-15. században

Bubnó Hedvig

Kasztília küldöttsége a konstanzi zsinaton

Az ötödik nemzet, a spanyoloké, csak a XIII. Benedekkel történt szembefordulás után, 1417-től vett részt a konstanzi zsinaton.

Az pisai zsinat meghirdetése után, 1408. november 15. és 1409. március 26. között tartott perpignani zsinaton, melyet Pedro de Luna hívott össze, a hagyományosan XIII. Benedeket támogató hispániai küldöttség most is az ő pápasága mellett voksolt, igazságtalannak és hamisnak mondva ki minden olyan vádat, amely eretneknek vagy szkizmatikusnak bélyegezte a pápát. A pisai zsinat után előállt helyzetben, amikor három pápa is magának igényelte a főhatalmat az egyházban, a korabeli Európában mindenkinek az egyházszakadás felszámolása vált céljává. Zsigmond is ennek érdekében indítványozta találkozóját a Benedeket támogató országok uralkodóival, akiktől azt várta, hogy jelenjenek meg a zsinaton, erre Benedeket is vegyék rá, vagy pedig mondjanak le az avignoni pápa obedienciájáról.[1] Az aragón uralkodó és XIII. Benedek, mielőtt Zsigmondnak végleges választ adtak volna,[2] ötven napot töltöttek Morellában (1414. július-augusztus), ahol a szkizma megszüntetésének különböző lehetőségeiről tanácskoztak, de mindössze abban tudtak megállapodni, hogy mind a pápa, mind az uralkodó elküldi követeit Konstanzba. Az a törekvésük ellenben, hogy Benedeket rávegyék a lemondásra, sikertelen maradt.[3] 1415 szeptemberében Aragóniai Ferdinánd, Benedek és Zsigmond, valamint a zsinati követek[4] találkozója ugyan létrejött Perpignanban, de a lemondatás újra csak kísérlet maradt. Benedek ekkor vonult vissza Peñíscolába. Arról ellenben döntöttek, hogy a három királyságba (Kasztília, Aragónia, Navarra) és a két Pireneusokon túli grófságba (Armagnac, Foix) kiküldött, összesen hatvan behívólevél értelmében három hónapon belül meg kell jelennie a küldötteknek Konstanzban.[5]

Ekkor Kasztíliát is Antequerai Ferdinánd kormányozta (Aragónia trónján I. Ferdinánd néven 1412-től uralkodott) unokaöccse, a gyermek II. János gyám-

[1] *C. Tóth Norbert*: Ellenpápák helyett pápa. Zsigmond magyar és német király a konstanzi zsinaton. Magyar Tudomány 5. (2013) 522–527. 525.

[2] A meghívást Ottobonus de Bellonis, Zsigmond követe vitte 1414 áprilisában. *C. Tóth N.*: Ellenpápák i. m. 525.

[3] *José Goñi Gaztambide*: Los españoles en el concilio de Constanza. Notas biográficas. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid–Barcelona 1966. 4.

[4] A követség tagjaira l. *Áldásy Antal*: Zsigmond király és Spanyolország. Bp. 1928. 47.

[5] The Council of Constance. The Unification of the Church. Translated by Loouise Ropes Loomis. Ed. and annotated by John Hine Mundy and Kennerly M. Woody. New York–London 1961. 270.

jaként. Köztiszteletben álló, nagyformátumú uralkodónak számított, és főként diplomáciai képességeinek köszönhetően Navarra uralkodóját és Foix grófját is képes volt maga mellé állítani Benedek lemondatása ügyében. Navarra és a keleti Pireneusok két grófságának története – különösen az 1366-ban Franciaország és Kasztília között létrejött kölcsönös segítségen alapuló szerződés óta – gazdasági és dinasztikus szálon kapcsolódott egymáshoz.[6] Igaz, Navarra a százéves háború adta lehetőségeket a francia kapcsolat lazítására igyekezett felhasználni, de tekintve, hogy a klérus képzése is francia egyetemekhez, főként Avignonhoz és Toulouse-hoz kötődött, Benedek támogatása mégis egyértelmű volt.[7]

XIII. Benedek befolyása egyébként is igen erős volt Hispániában. Nem csupán azért, mert ő volt a félsziget első pápája, hanem mert a klérus ezer szállal kötődött patronátusához. Aragóniai népszerűségét valenciai származásán túlmenően az is növelte, hogy egyik fő motorja volt a *caspei megállapodás*nak, ami lehetővé tette Antequerai Ferdinánd számára az aragóniai trónutódlást. Nem véletlen tehát, hogy oly sokáig kitartott Benedek mellett.[8]

1415. december 13-án megkötötték a narbonne-i szerződést, melynek értelmében a három királyság és a két grófság felmondta az engedelmességet XIII. Benedeknek. Az összefogás szükséges volt ahhoz, hogy a végsőkig kitartó Kasztília is fokozatosan letegyen a Benedeknek szóló obedienciáról.[9]

A megállapodás után Kasztíliában is megindultak a zsinati előkészületek. Az ügyek intézését ugyanakkor az állandó hezitálás, a folytonos késlekedés jellemezte. 1416 januárjában II. János küldöttséget menesztett Benedekhez, hogy rávegye a lemondásra, illetve nemleges válasza esetére ediktumot bocsátott ki, melyben visszavonja az engedelmességet. (január 15.)

A hírt a követek azonnal közölték Aragóniai Ferdinánddal, aki továbbította azt a császárnak, de az ediktum egyelőre megbukott az anyakirálynő, valamint néhány érsek és prelátus ellenállásán, sőt később, I. Ferdinánd halálával okafogyottá is vált. Végül 1416. június 19-én írta alá II. János azt a megállapodást, melynek értelmében teljes joggal felruházott küldöttséget meneszt Konstanzba, az uniós tárgyalásokra.[10]

[6] A kérdés bővebb kifejtésére l. *César Olivera Serrano*: Los condes de Armagnac y la diplomacia castellana del siglo XV (1425–1474). España Medieval 16 (1993) 189–222. 189–192.

[7] *Manuel Tuñón de Lara – Julio Valdeón Baruque – Antonio Dominguez Ortiz*: Historia de España. Madrid 1991. 181., 184.

[8] *Phillip H. Stump*: The Council of Constance (1414–1418) and the End of the Schism. In: A Companion to the Great Western Schism (1378–1417). Ed. Joëlle Rollo-Koster and Thomas M. Izbicki. Brill. Leiden–Boston 2009. 395–442. 416.

[9] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 146.

[10] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 146.

Az utazás maga is igen lassan alakult. Előbb a küldöttség felállításának különböző verziói képezték a gátló tényezőt, majd mikor végre elindultak, akkor megálltak Peñiscolában, hogy ultimátumot intézzenek Benedekhez, még egyszer felszólítva őt a lemondásra. A várható nemleges válasz miatt pedig jelezték felé, hogy Konstanzba mentek, ahol csatlakozni fognak a zsinathoz, és részt vesznek az új pápa megválasztásában.[11] Egyúttal kérték a kardinálisokat is, hogy haladéktalanul induljanak Konstanzba, vagy legalább követeiket küldjék oda. II. János minden jogi lehetőség bevetését is kilátásba helyezte a késlekedőknek, de a kardinálisokat a fenyegető szavak többnyire nem hatották meg.

Mi történt közben a zsinaton?

1416. február 4-én a zsinat egyik ülésén döntöttek arról, hogy követséget menesztenek a három Benedek-párti nemzethez, hogy a zsinatra invitálják, illetve felszólítsák őket, hogy tegyenek eleget a narbonne-i egyezménynek.[12] A küldöttség várható érkezéséről a levelet Juan de Opicis (Opiz) vitte.[13] Amikor röviddel ezután értesültek (Antequerai) I. Ferdinánd (1412-1416) haláláról, újabb küldöttet menesztettek, Francisco de Españát, kondoleáló levéllel V. (Nagylelkű) Alfonznak (1416-1458) és újabb biztatással Kasztíliának, illetve Navarrának.[14] V. Alfonz megnevezte a küldöttsége tagjait, majd július 10-én a felhatalmazást is átadta nekik, annak ellenére, hogy Peñíscolában a bíborosok megtagadták Alfonz utasítását a zsinati részvételre, sőt, több Benedek-párti bíboros is összegyűlt és tiltakozott Barcelonában.[15]

Alfonz, részvételi szándékának kinyilvánításán túlmenően június 16-án Kasztíliába is követet küldött, Felipe de Mallát, hogy előmozdítsa a kasztíliai küldöttség elindítását.

Előbb azonban a zsinati küldöttség érkezett meg 1416. április 20-án Valladolidba, az udvarba, ahol kilenc napon át nem is fogadták őket. Sőt, az első hivatalos audiencián is csak azt a választ kapták, hogy az uralkodó majd megtanácskozza a kérdést a cortezben, és minden konkrét petíciójukra csak a *mañana* volt a válasz. Majd miután az udvar részéről május 18-ig többször arra hivatkoztak, hogy még nem sikerült a kérdésben megállapodniuk, a követek

[11] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 148.

[12] Ekkorra már csak Kasztília és Navarra volt Benedek pártján. Vö. *Luis Suárez Fernández*: Castilla, el Cisma y la crisis conciliar (1378–1440). C. S. I. C. Madrid 1960. 85. és 85. 1. jegyz.

[13] The Council of Constance i. m. 279. (Fillastre's Diary)

[14] *Iacobus Cerretanus*: Liber Gestorum in Concilio Constanciensi, Vat. Lat. 4178, fl. In: *Heinrich Finke*: Acta Concilii Constanciensis, vol. II, Münster, 1896–1928. 292.

[15] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 86. 2. jegyz.

pusztán azzal az ígérettel távozhattak, hogy az uralkodók levelet írnak Zsigmondnak a történtekre adandó magyarázattal. Ekkor tudott közbelépni az aragóniai diplomácia, egy olyan eszközzel, ami a zsinati követségnek nem állhatott rendelkezésére, nevezetesen a legjelentősebb udvari párt megnyerésével, amely V. Alfonzhoz kötődött. Felipe de Malla áldásos tevékenysége következtében júliusra kiűzték a kasztíliai udvarból Benedek embereit, akiknek – különösen is Benedek legátusának, Francés Climentnek – a működése és ereje nagymértékben járult hozzá az eddigi késlekedéshez.[16]

1416. július 14-én jutott el Konstanzba a király és Lancasteri Katalin anyakirályné levele a kasztíliai küldöttség menesztésének hírével.[17] Mindez 10 nappal a narbonne-i szerződés lejárta után, és még mindig csupán ígéretként.[18] Július 17-én végre Lancasteri Katalin is bejelentette elhatározását a követség elindítására,[19] ám ezt további négy hónapos késlekedés követte, amíg október 24-én a küldöttség megkapta II. János király felhatalmazását.[20]

Közben az aragóniai követség már szeptember 5-én Konstanzba érkezett, azzal a határozott királyi utasítással, hogy a kasztíliai követség megérkezése előtt ne vegyenek részt a zsinati tanácskozásokban. Október 15-én azonban, Alfonz tiltása ellenére csatlakoztak a zsinathoz, részben az ott ülésezők türelmetlensége miatt, részben pedig azért, mert a kasztíliai követség érkezésének semmi híre nem volt. Valójában privilegizált helyzetet akartak maguknak kivívni a voksolásban. Céljukat rögtön el is érték, annyi szavazatot szereztek a zsinati szekciókban, ahány püspökkel bírt az Aragón Korona. Az erre vonatkozó dekrétum ugyanezt a jogot biztosította Kasztíliának, Navarrának és Portugáliának is, a helyzetet viszont kritikussá tette, hogy egyedül Aragónia rendelkezett „tengerentúli" területekkel, ami megduplázta a püspökei számát, s így szavazatát.[21] Ez a későbbiekben, amikor a kasztíliai küldöttség július 11-én végre csatlakozott a zsinathoz, komoly vitát váltott ki a két nemzet képviselői között.[22]

Konstanzban már többen nagyon várták a kasztíliaiak érkezését. Az 1417. január 4-i kongregáción felolvasták a kasztíliaiak és a szintén XIII. Benedek

[16] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 87.

[17] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 146.

[18] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 87. 5–6. jegyz.

[19] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 86. 3. jegyz.

[20] A levél szövegét l. *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 301. Appendix 92.

[21] *Bernhard Fromme*: Die Spanische Nation und das Konstanzer Konzil. Münster 1896. 37–38., 48. Vö. *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 89. jegyz.

[22] The Council of Constance i. m. 382–383. (Fillastre's Diary).; *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 96.

pártján lévő skóciaiak levelét, melyben mindkét náció impozáns küldöttség érkezését jelezte.[23] 1417. február 16-án a kölni egyetem küldöttsége a következőt írta:

> *„Bár a kasztíliai királyi követek jó ideje úton vannak, egyik püspökük betegsége miatt még nem érkezhettek meg. Nem fér kétség ahhoz, hogy mellettünk állnak az unió kérdésében, még úgy is, hogy Pedro de Luna, ez a fortélyos kígyó, mérges sziszegésével megpróbálta ebben visszatartani mind a skótokat, mind a kasztíliaiakat."*[24]

1417. március 30-án végül megérkezett a küldöttség Konstanzba. Tagjai az uralkodót képviselték, nem az egyházat. A hispán követségre vonatkozó adatok első összefoglalását Bernhardt Fromme adta a 19. század végén.[25] Jelen tanulmány forrásbázisát a zsinati aktákon és a korabeli beszámolókon[26] túlmenően a Vatikáni Levéltárból előkerült kérelmek adják. Ezek publikálása Goñi Gaztambide és Luis Suárez Fernández kutatásainak köszönhető.[27]

A tíztagú hivatalos küldöttség tagjai a következők voltak:

1. Diego de Anaya y Maldonado, Cuenca püspöke
2. Fernán Pérez de Ayala, Guipúzcoa tartományi kormányzója *(merino mayor, maiorinus)*
3. Juan Rodríguez de Villalón, Badajoz püspöke
4. Martín Fernández de Córdoba, a királyi apródok könnyűlovas egységének kapitánya *(alcaide de los donceles, praeses domicellorum)*
5. Fray Fernándo de Illescas, ferences szerzetes, I. János király volt gyóntatója
6. Fernándo Martínez de Avalos (Dávalos), segoviai prépost, kánonjogi doktor
7. Diego Fernández de Valladolid, palenciai prépost, kánonjogi doktor
8. Fray Luis de Valladolid, domonkos szerzetes, teológiatanár és a király gyóntatója

[23] *Jacques Lenfant*: Histoire du concile de Constance. Amsterdam, 1714. II, 435. Vö. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 148.; The Council of Constance i. m. 310. (Fillastre's Diary)

[24] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 148–149.

[25] *Bernhard Fromme*: Die Spanische Nation und das Konstanzer Konzil. Münster 1896.

[26] *Guillaume Fillastre*: Gesta Concilii Constantiensis, In: Heinrich Finke (Hrsg.): Acta Concilii Constanciensis. II. Münster 1896–1928.; *Iacobus Cerretanus*: Liber Gestorum in Concilio Constanciensi, Vat. Lat. 4178, fl. In: *Finke H.* i. m. II.; *Ulrich von Richental*: Chronick des Constanzer Concils, 1414, bis 1418, Herausgeben von Michael Richard Buck. Hildesheim 1962.

[27] *José Goñi Gaztambide*: Los españoles en el concilio de Constanza. Notas biográficas. Madrid-Barcelona 1966.; *Luis Suárez Fernández*: Castilla, el Cisma y la crisis conciliar (1378–1440). C. S. I. C. Madrid 1960.

9. Juan Fernández de Peñaflor, kánonjogász
10. Pedro Fernández de Laguardia, Grado (Oviedo, Asztúria) fődiakonusa, királyi írnok

A továbbiakban a küldöttek néhány személyes adatával kívánom bemutatni, hogy milyen tényezők határozták meg szerepeltetésüket a követségben, milyen előzetes szerepvállalásuk ismert a kasztíliai politikában, egyházi vagy világi közéletben, illetve a zsinati ügyek előkészületeiben, hogyan tükrözik személyiségüket a zsinati megnyilvánulásaik. Végül pedig azokra az általános jellemzőkre kívánok rávilágítani, amelyekkel a küldöttek kért és megszerzett kompenzációik birtokában igyekeztek a maguk és familiárisaik javára fordítani áldozatos, vagy sok esetben csak annak tartott tevékenységüket. Tekintettel arra, hogy a rendelkezésre álló adatok mennyisége és jelentősége roppant különböző, arra törekedtem, hogy minden szereplőről megjelenítsek valamennyi alapinformációt, ahol pedig bőséges volt az anyag, ott a fentebbi, illetve az alábbiakban megjelölt szempontoknak megfelelően válogattam.

Diego de Anaya y Maldonado, a zsinati megbízatás idején Cuenca püspöke volt. Lovagi családból származott, Salamancában végezte az egyetemet, majd I. János király megtette fiai nevelőjévé, akik később III. Henrik és I. Ferdinánd néven kasztíliai, illetve aragóniai uralkodók lettek. Végrendeletében úgy nyilatkozik, hogy ezzel alapozta meg udvari karrierjét.[28] Igazi közszereplése is Salamancában kezdődött. 1392-től a város püspökeként, számos dokumentumban felbukkan a neve.[29] Kezdettől fogva részt vett az engedelmesség megtagadásáról folytatott tanácskozásokon. Az 1398-as Alcalá de Henares-i döntés értelmében megvonták Benedektől a pápai obedienciát, majd 1403. április 29-én Valladolidban ezt királyi döntéssel visszavonták, ami után Anayát mint salamancai püspököt, egy háromtagú küldöttség tagjaként hódolatra az avignoni pápához menesztették.[30] Talán nem véletlen, hogy 1408-ban, a perpignani zsinaton is ő volt az egyik a tizenkét püspök közül, akik újólag kiálltak Benedek mellett. 1407 szept. 13-án helyezték át Cuencába.

Amikor 1416. január 15-én a kiskorú II. János másodszor is aláírta az engedelmesség megvonásáról szóló okiratot, Anaya határozottan ellenezte a döntést. Úgy vélekedett, hogy ha az egész világ szembeszáll Benedekkel, a spanyolok ezt

[28] *Francisco Ruiz de Vergara*: Historia del colegio viejo de San Bartolomé, 2ª ed. de José de Roxas y Contreras, marqués de Alventos. I-III. Madrid 1770. III. 241. Vö. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 151.

[29] Birtokviták, tized és egyetemi fizetések, vizitációs és jurisdictiós ügyek főként a johannitákkal, építkezések, stb., vö. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 152.

[30] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 152–153

akkor sem tehetik meg. Továbbá azt az elvet vallotta, hogy *„…ha jót akarunk, nem tehetünk rosszat. Az engedelmesség megvonása Isten és vikáriusa elleni árulás, szentségtörés, szkizma, eretnekség, esküszegés, a pogányság vétke, hitetlenség és bálványimádás, és meddő mártírium."*[31] Ezek után II. János őt nevezte ki a konstanzi küldöttség főemberévé.[32]

Konstanzban a küldöttség legkiemelkedőbb, ugyanakkor legkérlelhetetlenebb tagja volt. Személyiségét tükrözi az a szatirikus jelenet, ami az ülésrend miatt a burgundi herceg követe és Martín Fernández de Córdoba, a követség egyik tagja, az apródok kapitánya között zajlott. A herceg embere követelte magának Córdoba helyét, aki csendesen, de kitartóan ragaszkodott sajátjához. Ekkor közbelépett Anaya püspök, és erővel eltolta onnan a burgundot, majd Córdobához fordulva azt mondta: *„Én mint klerikus, megtettem, amit tudtam, most Ön mint lovag, ha szükséges, tegye meg, amit én nem tehetek, Kasztília becsületéért."*[33] A *minores causae*[34] egyik kérdésében, az aragónokkal folytatott szavazati jog vitájában is kérlelhetetlen volt. Henrik infáns követe, Vidal de Soto, is beszámol egy az aragón uralkodónak írt levelében Anaya rossz híréről a zsinaton.[35] Az aragóniaiak szemében mindenképpen a leggyűlöletesebb személy volt, mert semmilyen alkura nem hajlott. Ám ne feledjük, hogy mindennek hátterében az ő szavazatszerzési privilégiumuk állt, mellyel nagymértékben sértették a félsziget többi királyságának érdekeit!

Fernán Pérez de Ayala, Guipúzcoa kormányzója (*merino mayor*), a híres kancellár, Pero López de Ayala fia, és a neves krónikás, Fernán Pérez de Guzmán unokatestvére.[36] Egy konkrét eset kapcsán jól kimutatható a származás jelentősége, és az abból is következő diplomáciai karrier. A kormányzó apja, az idősebb Ayala, az Aljubarrotai csatában (1385) fogságba esett. Felesége, Leonor de Guzmán asszony frappánsan kiváltotta, de ehhez nem másnak, mint a kasztíliai és a francia uralkodónak a pénzbeli segítségét használta fel.[37] Ez egyúttal Fernán Pérez első szereplése is a krónikákban, mert az ügy kapcsán feljegyez-

[31] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 154.; Suárez, 83–84.

[32] *„Nuestro consejero"*-nak titulálva őt. *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 301.

[33] *Ruiz de Vergara, F.*: Historia i. m. I. 32. Vö. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 155.

[34] A zsinati ügyek általános tárgyalási rendjére l. *Maléth Ágnes*: Viták a konstanzi zsinaton. In: Műhelyszemináriumi dolgozatok I. Szerk.: Kovács Szilvia – Révész Éva. Szeged 2013. 57–70. Különösen is: 58., 67–69.

[35] Vidal de Soto 1417. szeptember 8 és 10-én kelt levele. In: *Finke, H*: Acta IV, 324. sz. 98. Idézi: *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 156.

[36] Nevéhez kötődik az egyik legfontosabb korabeli forrás, II. János király krónikája: *Fernán Pérez de Guzmán*: Crónica de Juan II. In: Biblioteca de Autores Españoles 68. Madrid 1877. (A továbbiakban: Crónica de Juan II)

[37] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 161.

ték, hogy a váltságdíj egy részének megérkezéséig anyja átmenetileg őt hagyta túszként apja helyett a fogságban.

A Guipúzcoa kormányzója és főbírája címmel, mely nevétől a továbbiakban szinte elválaszthatatlanná vált, 1394. december 22-én szerepel először Vizcaya történetében.[38] 1405 őszén tagja volt annak a küldöttségnek, amely a francia udvarban kívánta volna személyes találkozás keretében rávenni mindkét pápát a lemondásra. Jelen volt Sevillában az Antequera erődjének bevétele utáni ünnepélyes győzelmi bevonuláson (1410).[39] A következő években is számos esetben teljesített diplomáciai szolgálatot, több levél ismert főként a navarrai uralkodó és Fernán Pérez de Ayala közötti különböző megbízatásokra. II. János az 1416. október 24-i meghatalmazó levelében *„tanácsadójának"* nevezi Guipúzcoa kormányzóját.[40]

Juan Rodríguez de Villalón, Badajoz püspöke. Korábban az oviedoi katedrális főpapja, II. János főkáplánja, burgosi kanonok, akit 1415 decemberében nevezett ki XIII. Benedek Badajoz püspökévé, Lancesteri Katalin kérésére.

Martín Fernández de Córdoba, a királyi apródok[41] könnyűlovas egységének kapitánya (*alcalde de los donceles*). Córdobai nemesi családból származott, harmadikként nyerte el ezt a címet, ami a 14. századtól ismert Kasztília történetében. Részt vett Antequera bevételében. A harcok kezdetekor meglehetősen ellentmondásos volt a kapitány viselkedése. Megtagadta az egyik katonai akció teljesítését, amit Ferdinánd várt volna tőle. Ugyanakkor több győzelmet is felmutatott, ami Gaztambide szerint többé-kevésbé alátámasztja azt a *„nemes és bátor"* megnevezést, amit a konstanzi zsinat követségéhez kapott meghatalmazásban II. János tulajdonított neki.[42] Jelentőségéhez semmiképpen nem fér kétség. Fernán Pérez de Guzmán krónikájában mindössze két küldöttet jelöl meg név szerint: Anayát, akkor már Sevilla érsekeként, és Martín Fernández de Córdobát. A többiekről csak általánosságban említi, hogy *„néhány doktor és teológiatanár"*.[43] Zsinati szerepléséről annyit tudunk, hogy preferencia-vitába keveredett Burgundia hercegének követével,[44] hogy az aragónokkal folyó vitában a kiegyezés híve volt, és hogy őrszolgálatot látott el a konklávéban.[45]

[38] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 162.

[39] A győzelemnek köszönhetően, és a Caspei megállapodás értelmében nyerte el 1412-ben Ferdinánd infáns az aragón királyi trónt.

[40] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 301. Appendix 92.

[41] A királyi apródok alatt az udvarban nevelkedett és folytonos szolgálatot ellátó, lovagi címet még el nem nyert ifjak csoportja értendő.

[42] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 301. Appendix 92. Vö: *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 178.

[43] Crónica de Juan II, 362.

[44] Vö. Jelen tanulmány 33. j.

[45] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 179.

Fray Fernándo de Illescas, O.F.M. Mintegy negyven éven keresztül Kasztília egyik legbefolyásosabb embere volt. I. János (1379-1390) megtette gyóntatójává,[46] és már 1380-ban megbízta azzal a feladattal, hogy gyűjtsön információkat a szkizmával kapcsolatban. Ez ügyben három útja is ismeretes: járt Avignonban, Rómában és Nápolyban.[47] 1389-ben a portugál királlyal kötött sikeresen békét, majd tagja volt – Pero López de Ayalával és Pedro Frías osmai püspökkel együtt - a Lancaster grófja és I. János közötti tárgyalásokra alakult küldöttségnek, Bayonne-ban és Fuenterrabiában.[48] 1396-97-ben másokkal, köztük Ayalával, több tárgyaláson is részt vett a francia udvarban és Avignonban.[49] 1408 és 1415 között feltehetőleg valamilyen hivatalt vitt Benedeknek udvarában, amelyért járandóságot kapott.[50] Az 1414-ben Morellában folytatott tárgyalásokon is részt vett I. Ferdinánd tanácsadójaként, majd tagja lett az 1416-os, Benedek lemondatására menesztett királyi követségnek.[51]

Fernándo Martínez de Ávalos (vagy Dávalos), segoviai prépost, kánonjogász. 1409-től pápai auditor lett, és 1414-től Benedek udvarában is tartózkodott.[52] Amikor 1406. február 10-én Valenciában kihirdették az obediencia megvonásának ediktumát, ő elhagyta a pápai udvart, és Kasztíliába menekült, ahol II. János rögtön kinevezte a konstanzi küldöttség tagjává.[53] Amikor pedig a kasztíliaiak és navarraiak „menekültek el" a zsinatról, ő volt az első, aki visszatért Konstanzba.[54] 1417 decemberében V. Márton pápai referendáriussá nevezte ki, majd 1418-ban ugyancsak az ő jóvoltából a lugói püspöki széket kapta meg. 1419-ben a pápa Lengyelországba küldte, hogy előmozdítsa a lengyel király és a litván herceg, valamint a Német Lovagrend között kötendő béke ügyét.[55] Sok éves pápai szolgálat után 1434-ben indult vissza Kasztíliába, de útban hazafelé, Tarragonában meghalt.

Diego Fernández de Valladolid, palenciai prépost, kánonjogi doktor. A zsinatot megelőző szereplésére semmilyen biztos adattal nem rendelkezünk, a zsinat utánira kérelmei adnak némi eligazítást.

---

[46] Amikor I. János az aljubarrotai ütközet előtt végrendelkezett, a hét hitelesítő közül az egyik „*fray Fernando, nuestro confesor mayor*" volt. *Pero López de Ayala*: Crónica de Juan I. In: Biblioteca de Autores Españoles, 68. Madrid 1877. 188. (A továbbiakban: Crónica de Juan I)

[47] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 181.

[48] Crónica de Juan I. 125., 123.

[49] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 200. Appendix 39.

[50] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 183 és 185.

[51] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 183.

[52] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 185–186.

[53] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 186.

[54] *Fillastre G.*: Gesta Concilii Constantiensis In: *Finke, H.*: Acta II, 142–143.

[55] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 187. (*De summis celorum* bulla, 1419. február 6.)

Fray Luis de Valladolid, O. P. Teológiai licenciátust szerzett a párizsi egyetemen, ahol egy évig Petrus Lombardus *Sententiá*it magyarázta. Amikor visszatért Kasztíliába, II. János bizalmasa lett, és 1415-ben részt vett a perpignani tanácskozáson. Az obediencia megvonását deklaráló királyi ediktumban mint *„a prédikátorok provinciálisa és gyóntatóm"* szerepel.[56]

Az ő nevéhez fűződik a valladolidi egyetem teológiai fakultásának felállítása, melynek első dékánja is lett.[57]

Juan Fernández de Peñaflor, kánonjogi doktor. Zsinati működéséről kevés adat áll rendelkezésre, de azt tudjuk, hogy a spanyol nemzet belső vitáiban általában a megbékélés híve volt. Jogászi habitusáról tanúskodik egyik konkrét fellépése 1417. július 9-éről. Amikor ezen a napon a zsinat 1415. november 9-ig visszamenőleg semmisnek nyilvánította XIII. Benedeknek a kasztíliai zsinati küldöttekre kirótt minden addigi büntető szentenciáját, akkor ő a király nevében kérte ennek a zsinati deklarációnak okiratba foglalását.[58]

Pedro Fernández de Laguardia, fődiakonus, királyi secretarius. Az első biztos adatok 1403-ból származnak vele kapcsolatban,[59] amikor előbb Angliában járt a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok felélesztése ügyében, majd pedig XIII. Benedek udvarában tárgyalt a toledói érsekség pénzügyeiről és más egyházi kérdésekről.[60] 1415-ben, már mint burgosi kanonok, részt vett a perpignani és narbonne-i tárgyalásokban, és jelen volt Benedek első lemondatási kísérleténél.[61] Mint királyi írnok, ő fogalmazta meg és adta át a kasztíliai udvarban várakozó zsinati követeknek a fentebb már említett leveleket csakúgy, mint a Konstanzba induló küldöttséget meghatalmazó és a pápa lemondatására felszólító királyi, illetve követi leveleket.[62]

A hivatalos küldöttségen kívül természetesen mások is jártak a zsinaton, akik a legkülönbözőbb körökből kerültek ki, ám ez a kérdés újabb kutatást igényelne, így közülük csak utalás jelleggel említek néhányat. Első helyen azt a

[56] (1416. január 15.) *„el provincial de los predicatores, mi confesor" Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 191.

[57] *José Goñi Gaztambide*: Recompensas de Martin V a sus electores españoles. Hispania sacra 11. (1958) 273. Vö. Jelen tanulmány 82. j.

[58] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 195.

[59] 1379-ben járt egy bizonyos Pedro Ferrández kasztíliai részről IV. Péter (1336-1387) barcelonai udvarában azzal, hogy Aragónia maradjon semleges a szkizma ügyében, amíg a két királyság közös álláspontra nem helyezkedik. Ám sem ő, sem a salamancai egyetem lajstromában felbukkanó három azonos nevű klerikus nem azonosítható adatok hiányában Pedro Fernández de Laguardiával. Vö. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 196–197.

[60] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 243–247. Appendix 57.

[61] *R. P. Luciano Serrano*: Los conversos D. Pablo de Santa María y D. Alfonso de Cartagena, obispos de Burgos, gobernantes, diplomáticos y escritores. Madrid 1942. 65.

[62] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 197–198.

kisebb küldöttséget, amelyet Henrik infáns, V. Alfonz testvére mint a Santiago rend nagymestere menesztett Konstanzba.[63] Az ő négytagú küldöttségén kívül felbukkantak a zsinaton salamancai teológusok[64] mágnások, püspökök is. Bár Richental Krónikája szerint érsek és püspök nem sok vett részt a zsinaton, néhányukat mégis név szerint említi.[65] Ott voltak a szerzetesrendek képviselői is, így például Pedro de Villacreces és Lope Salinas ferences szerzetesek, akik főleg saját rendjük reformjában voltak érdekelve, és kevésbé a zsinat ügyében.[66] Végül pedig a lovagrendiek, többek között Pedro González, az Alcantara rend képviselője.[67]

A követek zsinat utáni tevékenysége, mely főként kompenzációik függvényében értelmezhető, szintén érdekes adalékokkal szolgálhat. Engedményeket, kiváltságokat bőségesen kértek és kaptak. A lelkiségre vonatkozó különböző indulgenciákon túl, amelyeket a maguk, közvetlen és távolabbi családtagjaik, illetve familiárisaik vagy rendtársaik számára kértek, gyakoriak voltak a szabad végrendelkezésre, adóbeszedésre, stallumokra, és nem utolsó sorban templom-, kolostor-, kórházalapításra, különböző típusú építkezésekre, vagy tanulmányok végzésére fordítandó adományozások.

Martín Fernández de Córdoba 57 családtagja és barátja számára kért különböző mértékű bűnbocsánati engedményeket. Fray Luis de Valladolid a valladolidi Szent Pál domonkos rendház valamennyi akkori és jövőbeni lakója számára teljes bűnbocsánatot haláluk órájára. Diego de Anaya 10.000 arany forint erejéig szabad végrendelkezést kért familiárisai, szolgálói és lekötelezettjei számára, illetve kegyes cselekedetekre. Martín Fernández de Córdoba a guadalajarai és a madridi fődiakonátusság királyi harmadadóját (*tercio*) tudta megszerezni.[68] Diego Fernández de Valladolid kanonoki javadalmakat kapott Toledóban és Valladolidban.[69] De említést érdemel két roppant személyes kérelem is. Diego de Anaya egy bizonyos Juan Gómez salamancai kanonok számára

[63] Tagjai voltak: Vidal de Soto, Caracavai perjel, Fray Juan de Santiago, Kasztília ferences provinciálisa, García de Vergara, Murres és Benazura házfőnöke, valamint Juan Alfonso kánonjogász baccalaureus. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 199.

[64] Név szerint ismert Lope de San Ramón, ferences teológiaprofesszor. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 150.

[65] Jánost, Badajoz püspökét, Alanót, Compostela érsekét, Pedro de Frías kardinálist, előbbi 8 fős, utóbbi 52 fős (lovas) kísérettel érkezett. *Richental, U.*: Chronik i. m. 157. Vö. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 149.

[66] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 150.

[67] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 150.

[68] A tercio az egyházi tizednek két kilenced része volt, ezt az adót az egyház fizette Kasztíliában a Koronának.

[69] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 190.

felhatalmazást kért a már meglévő benefíciumai megtartására és adás-vételére, ezek mellé újabbak adományozására, valamint kiváltságot arra, hogy a jövőben kérelmei intézése közepette ne kelljen többé illegitim származására utalnia. Juan Gómez kanonok Diego de Anaya püspök fia volt.[70] Diego de Anaya püspökhöz hasonlóan Juan Fernández de Peñaflor esetében is találkozunk egy olyan kérvénnyel, melyben az ő családnevét viselő személy számára kérte az illegitimitás alóli felmentést. A kapcsolat természete nem ismert, ám a másik esethez hasonlatosan itt is feltételezhető a természetes gyermek esete, még úgy is, hogy Peñaflornak törvényes házasságából több gyermeke is származott.[71]

Juan Rodriguez de Villalón több családtagja vagy lekötelezettje kapott tanulmányi lehetőséget a salamancai vagy bolognai egyetemen, a megüresedő kanonoki helyeket pedig familiárisaival töltötte be.[72] Pedro Fernández de Laguardia – úgy tűnik - az egyik legtelhetetlenebb kérvényező volt. V. Márton a toledói katedrális madridi fődiakonusi tisztét adományozta neki, miközben már rendelkezett egy stallummal Ávilában és Oviedóban is. Tekintve, hogy pápai és királyi szolgálatban is állt, vég nélkül halmozta a különböző javadalmakból származó előnyöket.[73]

Az egyetemekkel kapcsolatos, illetve a különböző építkezésekre vonatkozó dotációkat, mint a bontakozó reneszánsz magatartás első jeleit az alábbiakban szintén igyekszem néhány kiemelt példával hangsúlyozni.

A leggrandiózusabbnak Diego de Anaya püspök tevékenysége tűnik. Ő már 1401-ben építkezésekbe és alapításokba kezdett Salamancában (Catedral la Vieja, Szent Bertalan Collegium), és bár Cuencába történt áthelyezése lassította ezek folytatását, az eredmény nem maradt el, 1414-ben Benedek bullájával megerősítette alapítását.[74] A püspök később sem feledkezett meg kedves városáról és a collegiumról: Konstanzból még Bolognába ment, ahol meglátogatta a Szent Kelemen Collegiumot, amit Gil Alvárez de Albornoz kardinális 1364-ben spanyol diákok számára alapított, és annak statútumait vezette be a maga alapította Szent Bertalan Collegiumban. De gondja volt másokra is, így például kérelmezte, hogy a salamancai egyetem teológia tanszékén ugyanannyi fizetést kapjanak, mint a kánon- és civiljogi tanszékeken. 1418-tól Sevilla érseke lett, de végrendeletében (1437) 380 kötetes gazdag könyvtárát ugyancsak a salamancai Szent Bertalan Collegiumra hagyta.

[70] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 157.
[71] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 195.
[72] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 172
[73] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 198-199.
[74] *Ruiz de Vergara, F.*: Historia i. m. I. 56. Vö. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 122.

Fernán Pérez de Ayalanál is tetten érhető a kiváltságok igénylése saját alapítású intézmények javára. A burgosi Espino monostor (Tövises Mária) részben az ő adományainak köszönhetően létesült 1410-ben. V. Mártontól az apátsági rangot is megszerezte,[75] továbbá az elhunyt szerzeteseknek teljes bűnbocsánatot haláluk órájára, valamint – bár bizonyos megkötésekkel – ugyanezt a monostorba látogató zarándokok számára.[76] Ugyancsak komoly kiváltságokat szerzett az Alavai San Juan de Quejana monostor domonkos nővérei számára, ahol a családi panteon is volt, és ahol Szűz Mária néhány hajszálát őrizték ereklyeként, és a korban megsokszorozódott csodákat egyenesen a pápai donációnak tulajdonították.[77] Igen gyakori az adományozásokban a patrióta vonás, igaz, nem függetlenül a családi birtokok elhelyezkedésétől. 1419-ben Pérez de Ayala *„Isten szolgálatára és a szegények reménységére"* kórházat alapított a várostól kapott telken Vitoriában, ahol a családnak egyébként jelentős háza is állt. A lelki szolgálatot a ferencesekre bízta, a kórházat pedig ellátta a fenntartáshoz szükséges járadékokkal. Ugyancsak a fenntartás megkönnyítése érdekében kért bűnbocsánatot az odalátogatók és alamizsnát osztók számára.[78] Még egy kórházat alapított a navarrai határon lévő saját birtokán, Miranda közelében, ahol grandiózus palotájában töltötte maga is az utolsó éveit.[79] Juan Rodriguez de Villalón - akit röviddel Hispániába való visszatérése előtt léptettek elő León püspökévé -, adományai között említést érdemel a leóni katedrális több üvegablakának, illetve egy szép kiállítású misekönyvnek az elkészíttetése, amiért halála után is jó emlékezetében tartotta meg a város. Ő sem feledkezett meg szülőhelyéről, Villalónról, amelynek Szent Mihály tiszteletére szentelt parókiális templomát kanonoki közösséggé alakította, természetesen a megfelelő épület átalakításokkal és az intézményi dotációkkal egyetemben.[80]

Általános jellemzőként elmondható, hogy minden követ minden kérését teljesítette a pápa. Talán az egyetlen kivétel, amire a pápa nem automatikusan adta az engedélyét, Fray Luis de Valladolid kérvénye volt, az is csak azért, mert az ügy rendi kompetenciát érintett. Luis de Valladolid a beadvány értelmében az Ibériai félszigetet három domonkos rendtartományba kívánta szervezni.[81]

[75] 1535-ig nem használták a monostor perjelei az apáti rangot. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 134.

[76] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 165.

[77] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 168.

[78] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 168–169.

[79] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 169.

[80] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 172.

[81] 1417.december 10. Kérelmezte továbbá, hogy a calaruegai női rendházat férfiak számára átalakíthassa. *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 227–228. Appendix 7.

A tartományi beosztás átszervezésének hátterében Fray Luis de Valladolid személyes egyetemi ambíciója, valamint a salamancai San Esteban és a valladolidi San Pablo domonkos rendházak rivalizálása állt. 1417. december 23-án V. Mártontól - névlegesen a kasztíliai küldöttség - kérvényezte Valladolidban a teológiai fakultás felállítását. Azért csak névlegesen, mert a küldöttség salamancai érdekeltségű tagjai ezt – inkorrekt eljárásnak minősítve – megakadályozták. A tagokból szerveződő „valladolidi" csoportosulásnak sikerült egy új kérvénnyel elérnie, hogy a pápa 1418. február 6-án kiadja *Fructuosa* kezdetű bulláját az egyetemi kar létrehozásáról, és egyben élére kinevezte dékánnak Fray Luist.[82] Egy új kar felállítása Kasztíliában, Salamanca közelében, melynek egyetemén főleg koldulórendiek, de mindenekelőtt a San Esteban kolostor domonkosrendi szerzetesei oktatták a teológiát, nem volt egyszerű. Más taktikát kellett választani, ha tanítványokat akartak szerezni. Ehhez kellett a tartományi átszervezés. A három megszervezésre váró tartomány közül Portugália egyébként is az önállósulás útját járta. Santiago de Galícia tartományához rendelte Fray Luis Salamancát, kiejtve így a harmadik tartományból, Kasztíliából a San Esteban riválisi tagjait, biztosítva ugyanakkor Valladolid számára egész Kasztília potenciális hallgatóit.[83]

A zsinat mérlege a kasztíliaiak szemszögéből:

A spanyolok számára a zsinati részvétel valójában, egyfajta megmártózást jelentett egy számukra ismeretlen, és őket elbűvölő világban. Többen nem akartak visszatérni hazájukba, inkább próbáltak hivatalt vállalni a római Kúriában. Legjellemzőbb példa erre Fernando Martínez de Ávalos, segoviai prépost esete, de Pedro Fernández is a pápai Kamara klerikusa lett 1417 decemberében,[84] Diego Fernández de Valladolid pedig pápai káplán és protonotárius.[85] Ez időtől kezdve megnőtt a spanyolok jelenléte a pápai udvarban, ami a század folyamán tovább erősödött, Juan de Torquemada,[86] Juan Carvajal, vagy mások jelenlétével. A zsinati szereplés további hozadéka lett az a kulturális váltás, ami először főként a prédikációs irodalomban mutatkozott, majd a teológiában a konciliarista tanok begyűrűzésével jutott kifejeződésre. Megjegyzendő, hogy

[82] Beltrán de Heredia, Vicente: Bulario de la Universidad de Salamanca (1215–1549) I. Salamanca 238.

[83] Beltrán de Heredia, 239.

[84] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 198.

[85] *Goñi Gaztambide, J.*: Los españoles i. m. 190. (1418. április 28.)

[86] Juan de Torquemada először Luis de Valladolidot kísérte el Konstanzba, majd párizsi teológiaai tanulmányai befejeztével, a bázel-ferrara-firenzei zsinaton a pápai főséget védelmezte a konciliarista álláspontal szemben.

e téren már a zsinati előzményeknek is volt hozadéka. Ilyen volt például XIII. Benedek bullája, mely a salamancai egyetem teológiai fakultásának felállítására adott biztosítékot akkor, amikor ő a párizsi egyetem teológiai karának támogatásával már nem számolhatott.[87] De az irodalomban is találunk példát a követjárások hatására felbukkanó humanizmus első jeleire. Marqués de Santillana (Íñigo López de Mendoza), Alfonso de Cartagena, Fernán Pérez de Guzmán és mások neve fémjelzi ezt az időszakot.

A konstanzi zsinat talán legavatottabb spanyol szakértője, Goñi Gaztambide szerint nem kérdés, hogy a zsinat összes résztvevője és az uralkodók is az egyház egységének megőrzéséért és az egyházszakadás felszámolásáért fáradoztak. Ugyanakkor a dokumentumokból az is világosan kitűnik, hogy senki sem dolgozott érdek nélkül. Mindenki kompenzációt kért. Az uralkodók azért, mert úgy vélték, ez egyházi ügy, és az árát a klérusnak kell megfizetnie.[88] A világiak legalább az ellátásuk ellentételezését követelték, az egyháziak pedig, köztük a koldulórendiek, ellátást, előjogokat és juttatásokat kértek. Az itt felsorolt példák értelemszerűen a követeknek juttatott javadalmakra és engedményekre tudtak rávilágítani. Ezekből is kitűnik a sokszor határtalan kapzsiság, ami egyértelművé teszi, hogy ezek a személyek nem voltak alkalmasak egy átfogó egyházi reform véghezvitelére. Azt ugyanis magukon kellett volna kezdeniük, ám erre egyikük sem gondolt.

Összefoglalva elmondható, hogy a spanyolok a zsinati események folytán kulcspozícióba kerültek. Az addigi négy nemzet mellett ötödikként felsorakozva, szavazatukkal döntésre vihették a zsinat ügyét. Ez tette lehetővé állandó taktikázásukat a zsinat és az ötödik nemzet viszonylatában csakúgy, mint saját, soha nem egységes nemzetükön belül. A spanyolok tanácskozásán a kasztíliaiak 1417. június 25-én vettek részt először. Ugyanekkor vitték sikerre a pápai kardinálisok választási elképzelését, melyben a kasztíliaiaknak kulcsszerep jutott.[89] A szavazás kimenetelét nagyban befolyásolta, hogy az aragóniai küldöttség elnöke, Juan Ramón Folch, Cardona grófja átállt a kasztíliaiak oldalára. 30.000 dukátot kapott cserébe a kardinálisoktól,[90] akiknek egyáltalán nem volt mindegy, hogy mennyire erős a közös véleményt képviselő kasztíliai és navarrai

[87] *Philip Daileader*: Local experiences of the Great Western Schism. In: A Companion to the Great Western Schism i. m. 118. Vö. Catálogo de Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Salamanca I. Manuscritos 1.1679bis. Ediciones Universidad Salamanca. Salamanca 1997. Ms 210. 169.

[88] „*…le suplicaba que le mandase hacer emienda de las grandes costas que había hecho en la prosecución de la unión de la Iglesia, como estas tales cosas se debiesen pagar de las rentas eclesiásticas*" Crónica de Juan II, i. m. 403.

[89] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 91.

[90] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 86. 2. jegyz. és 95.

párt az ötödik nemzeten belül. Suárez Fernández értékelését kölcsönvéve: „*Kifinomult diplomáciájuk Cardona grófjának megnyerésével biztosította a spanyol nemzet egységes szavazatát, és vele a zsinati többséget a monarchikus egyházkormányzat győzelméhez.*"[91]

Ezen az ülésen sikerült az aragónok 1416 októberében elfogadott választási privilégiumát is megvétózni. A kardinálisok az előbbi, nekik kedvező szavazás után nem tudtak a kasztíliaiaknak nemet mondani. Zsigmond ellenben feldühödött, és Cardona grófját hálátlansággal vádolta, a kasztíliaiakat hamishitűnek nevezte.[92] A kasztíliaiak, fontosságuk tudatában, olykor érthetetlen, nevetséges vitákat generáltak, melyekkel többnyire felfordulást okoztak. Zsigmondnak is elege lett belőlük. Amikor a szavazás utáni napra az összes nemzetet tanácskozásra hívta az itáliaiak tanácshelyére, a spanyolok már puszta jelenlétükkel újabb kirohanásra késztették. Mikor ugyanis beléptek a terembe, Zsigmond közölte, hogy nem hívta őket, távozzanak. Majd hangosan azt kiáltotta: „*Ha ti nem mentek, megyek én. Menjetek a saját nemzetetekhez, majd ott szólok hozzátok!*"[93] A kasztíliaiak 1417. szeptember 10-én kivonultak Konstanzból.

[91] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 95. (1417. július 28-i dekrétum)

[92] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 95.

[93] *Suárez Fernández L.*: Castilla i. m. 96.

Csukovits Enikő

A konstanzi zsinat, mint könyvvásár és tudományos fórum

Az egyház megreformálása, az egyházszakadás megszüntetése céljából összehívott konstanzi zsinatra Európa legképzettebb tudósai sereglettek össze: több száz egyetemi grádussal, vagy doktori címmel rendelkező, tudására büszke személy, valamint a legbefolyásosabb egyháziak, a teljes hierarchia képviseletében: bíborosok, érsekek, püspökök, apátok és követeik – a két kör részben fedte is egymást. Műveltségüket természetesen elsősorban az egyház érdekében igyekeztek minél hatékonyabban kamatoztatni, de a hosszú együttlét arra is lehetőséget biztosított, hogy a kánonjog mellett más műfajban is megcsillogtassák tudásukat.

A zsinati tárgyalásokon a reform gondolatának képviseletében különösen fontos szerepet játszott két bíboros, Pierre d'Ailly, a párizsi egyetem egykori kancellárja, cambrai-i püspök, és Guillaume Fillastre, a reims-i érsek vikáriusa.[1] Mindketten a 14. század közepén születtek, és hatvan évesen, 1411-ben nyerték el a bíborosi kalapot. Nevüket – hogy egy magyar vonatkozású, fontos zsinati rendelkezést említsek – ott olvashatjuk a magyar királyok főkegyúri jogáról 1417-ben kiállított oklevél aláírói közt is.[2] A zsinat ideje alatt Fillastre bíboros a történtekről latin nyelvű naplót vezetett – szövege ma a zsinat egyik legmegbízhatóbb forrásának számít.[3] Aktuálpolitikai jelentőségük mellett mindketten egyben a kor legjelentősebb földrajztudósaiként is nevet szereztek maguknak. D'Ailly teológiai, Fillastre jogi doktorátust szerzett, de ha tehették, szabad óráikban legszívesebben geográfiával foglalkoztak – a következőkben az ő példájukon (és érdeklődésüket követve) mutatom be előadásom tárgyát.

Pierre d'Ailly 1410-ben összeállított geográfiai munkája, az *Imago Mundi* a kor leghíresebb művei közé tartozott. A bíboros az ókor és a középkor klasszikus szerzőire alapozva, három nagyobb egységben vette számba kora földrajzi ismereteit. Az első rész a Föld és az ég általános leírását foglalja magában, a

[1] Pierre d'Ailly mintaszerű, kiváló életrajza: *Bernard Guenée*: Entre l'Église et l'État. Quatre vies de prélats français à la fin du Moyen Âge (XIIIe-XV^{e}siècle). Paris 1987. (Bibliothèque des Histoires) 125-299. Mindkettejükre l. Didier Marcotte (Éd.): Humanisme et culture géographique à l'époque du concile de Constance autour de Guillaume Fillastre. Actes du Colloque de l'Université de Reims 18-19 novembre 1999. Brepols, Turnhout 2002. (Terrarium Orbis 3.) Fillastre életrajza ugyanott: *Hélène Millet*: Guillaume Fillastre. Esquisse biographique. Uo. 7-24.

[2] *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp. 1958. 9. skk.

[3] Kiadása: *Heinrich Finke*: Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils. Paderborn 1889. 163-242. (http://www.archive.org/stream/forschungenundq00finkgoog#page/n179/mode/2up)

második a három akkor ismert földrészt, Ázsiát, Európát és Afrikát ismerteti, a harmadik pedig földrajzi fogalmak szerint halad: a híres hegyeket, szigeteket, tengereket, tavakat, folyókat veszi számba.[4] Az *Imago Mundi* egy rég elenyészett világ képét rögzítette. A tudós bíboros kételkedés nélkül átvette elődeitől a világ számos csodájának leírását: művében éppúgy olvashatunk India különös népeiről és állatairól – kutyafejűekről, egyszemű küklopszokokról, az óceánt átúszó óriáskígyókról és számos egyébről – mint a földi paradicsomról.[5] Ezek a csodák azonban lebilincselték az ismeretekre éhes olvasót, a könyv óriási hatást gyakorolt a korabeli gondolkodásra. Szövegéről számos kéziratos másolat készült, az *Imago Mundi* volt Kolumbusz Kristófnak is az egyik kedvenc olvasmánya.[6]

Fillastre bíboros, aki d'Aillyhez hasonlóan szenvedélyes érdeklődést tanúsított a geográfia iránt, egy ma már alig ismert ókori szerző, a 14. században újra felfedezett Pomponius Mela *Cosmographiá*jához készített bevezetést és kommentárokat, épp a zsinat ideje alatt.[7] Műve sokkal modernebb, mint az *Imago Mundi*. A viszonylag rövid szöveg Mela *Cosmographiá*jának szerkezetét követve áttekinti, értékeli, pontosítja, vagy épp vitatja annak megállapításait. D'Ailly művétől eltérően itt már az aktuális földrajzi helyzetet tükröző adatok is szerepelnek: a szerző a török birodalomról éppúgy említést tett, mint Oroszországról, Lengyelországról vagy Norvégiáról.[8] Fillastre *Introductio*ja nem kerülte meg a kor geográfiájának új felfedezéseit, kényes kérdéseit. Az *Introductio*, amelynek megírásához Fillastre bíboros aktuális híreket hasznosított, térképet használt,

[4] *Edmund Buron*: Ymago Mundi de Pierre d'Ailly, cardinal de Cambrai et chancelier de l'Université de Paris (1350-1420). Texte latin et traduction française des quatre traités cosmographiques de d'Ailly et des notes marginales de Christophe Colomb. Étude sur les sources de l'auteur. Paris 1930. Interneten az Imago Mundi 15. század végi, 1483-as kézirata érhető el: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k52802c/f2.image - a letöltés ideje: 2014. november 19.

[5] „De Mirabilibus Indie": „sunt ibi Macrobii… qui bellant contra griffes", „alii qui canina capita habent", „scenopes qui ciclopes dicunt", „sunt et iam ibi serpent est ammagniut ceruos devorent et ipsum oceanum transeant." – *Buron, E.*: Ymago Mundi i. m. 266. „De fluviisParadisi" – uo. 468.

[6] Az ismert kéziratok felsorolását ld. *Jean-Patrice Boudet*: Un prélat et son équipe de travail à la fin du Moyen Âge: remarques sur l'oeuvre scientifique de Pierre d'Ailly. In: *Marcotte, D.*: Humanisme et culture géographique i. m. 139. 42. jegyz.

[7] Szövege több kéziratban, két szövegváltozatban maradt fenn. Fillastre bíboros saját példánya: Reims, BM 1321. További kéziratok: Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Archivio di San Pietro, H 31. (Orsini bíborosé) Firenze Biblioteca Medicea Laurenziana XCI inf. 7. (a montepulcanói ferences konventé) leírása: Firenze e la scoperta dell'America nr. 58. Kiadása: *Patrick Gautier Dalché*: L'oeuvre géographique du cardinal Fillastre (†1428). Représentation du monde et perception de la carte à l'aube des découvertes. Archives d'histoire doctrinale et litteraire du moyen âge 59. (1992) 372. Gautier Dalché alapvető tanulmánya megjelent még In: *Marcotte, D.*: Humanisme et culturegéographique i. m. 293-356.

[8] „Et in ista Asya est Turquia que olim non nominabatur sic, et hodie est imperium Turcorum quod fuit regnum Asyeminoris…" – Guillelmi Filliastri Introductioin Pomponii Melae Cosmographiam 24.185.; „in istis sunt qui hodie dicuntur Rutheniin Rossya" – uo. 28.205.; „Et iste sinus diuidit germaniam a Noruegia quam ponit de Germania" – uo. 34.237.; *Marcotte, D.*: Humanisme et culture géographique i. m. 334-335.

ütköztette a geográfusok nézeteit, fontos lépést jelentett egy új geográfusi attitűd, az önálló gondolkodás felé.[9]

Az aktuális hírek jó részéhez – mint például a Kanári szigetek friss, Jean de Béthencourt általi „felfedezéséről" – épp úgy a zsinaton lehetett hozzájutni,[10] mint a munkáikhoz szükséges ismeretek meghatározó hányadát biztosító könyvekhez. A konstanzi zsinat – akárcsak a kor valamennyi hasonló eseménye – hivatalos programja mellett ugyanis egyúttal a könyvvásár és a tudományos fórum szerepét is betöltötte; aki akarta, itt könnyen tudott kéziratot és eszmét cserélni. Arra, hogyan lehetett Konstanzban könyvtárat gyarapítani, mindennél szemléletesebb bizonyítékot szolgáltat Fillastre bíboros imponáló könyvtára, amelybe a feladatai ellátásához szükséges teológiai, jogi kötetek mellett a középkori történetírás ismert munkái, ókori klasszikus szerzők írásai, sőt, görög és arab művek latin fordításai kerültek.[11] Ez a könyvtár nagyrészt máig fennmaradt, annak köszönhetően, hogy a bíboros könyvei zömét még életében a reimsi káptalanra hagyta. A káptalani könyvtár 1456-1479 közt vezetett leltárában 53 ilyen, a bíboroshoz köthető kötet szerepel, ebből negyven kötetet máig helyben, Reimsben őriznek, a Bibliothèque municipale-ban, de a bíboros könyveiből került Párizsba, Nancy-ba, ill. a Vatikánba is. Egyes kötetek konstanzi eredete nem a történész utólagos következtetése, e körülményt a címlapon, a kötet címe alatt olvashatjuk.[12]

Nézzük, milyen kódexeket másoltatott a bíboros Kontanzban:

Másolás éve	*Másolt művek*	*Őrzési hely*
1416	CICERO: Orationes in M. Antonium Philippicae	Paris, BnF lat. 7831
1416	AMBROSIUS MEDIOLANENSIS: De bonomortis NICOLAUS LUCANI: Oratio LACTANTIUS: Divinae institutiones, etc. HIERONYMUS: Excerpta de Lactantio JOHANNES CHRYSOSTOMUS: De eo quod nemo laeditur… BONAVENTURA: De preparatione ad missam	Reims, BM 381

[9] A munkát részletesen elemzi: *Gautier Dalché, P.*: L'oeuvre géographique i. m.

[10] Vö. *Gautier Dalché, P.*: L'oeuvre géographique i. m. 329.; Béthencourt életére, expedíciójára ld. elsősorban az erről tudósító forrást: *Jean de Béthencourt*: Le Canarien. Histoire de la première descouverte et conqueste des Canaries, faitedès l'an 1402 escrite du temps mesme par Jean de Béthencourt, plus un Traicté de la navigation et des voyages de descouverte et conquestes modernes et principales des François (1402-1422). Introduction et notes par Gabriel Gravier, Société de l'histoire de Normandie, Rouen, C. Métérie, 1874. Hozzáférhető: http://gallica.bnf.fr; modern francia nyelvre lefordítva: *Bruno Malfante*: Le Canarien, ou la conquête des îles Canaries par Jean de Béthencourt. L'Écho des vagues, Rouen 2009.

[11] A bíboros könyvtárát ismertető tanulmány: *Colette Jeudy*: La bibliothèque de Guillaume Fillastre. In: *Marcotte, D.*: Humanisme et culture géographique i. m. 245-290.

[12] Pl. Scriptum Constancie in concilio generali anno domini (MCCCCXVII) et concilii (tercio).

1411-1416 közt, a bíboros kérésére Itáliában	Plato: Timaeus Cicero: Tusculanae disputationes	Reims, BM 862
1417	Cicero: In Q. Caecilium divinatio, Orationes quatuor (stb.)	Reims, BM 1110
1415-1416	Cicero: De senectute, De amititia, (stb.) Plinius minor: Epistulae Leonardus Brunus Aretinus: Dialogus Seneca: Formula vitae honestae	Reims, BM 1111
1416	Quintilianus: Declamationes maiores	Reims, BM 1112
1418	Ptolemaeus: Cosmographia	Reims, BM 1320
1417	Pomponius Mela: De chorographia, Guillermus Filiastri: Introductio	Reims, BM 1321
1411-1416 közt (hely nélkül)	Hieronymus: De viris illustribus Gennadius Massiliensis: De viris illustribus Isidorus Hispalensis: De viris illustribus	Reims, BM 1337
1416	Plutarchus: Vita Demosthenis Leonardus Brunus: Cicero novus (stb.)	Reims, BM 1338
1416 előtt (hely nélkül)	Eusebius Caesariensis: Chronicon	Reims, BM 1350

A fenti táblázatban csak a bizonyítottan Konstanzban másolt, illetve a valószínűleg a zsinat ideje alatt másoltatott kötetek szerepelnek, de természetesen a bíboros további, korábban készült kötetei is kapcsolódhatnak a zsinathoz – esetükben azonban nem a készítési, hanem esetleg a beszerzési hely lehetett a Boden-tó partján fekvő város. Mint a listából is kitűnik, a legkülönbözőbb műfajú, tematikájú könyveket lehetett lemásoltatni Konstanzban. A bíboros láthatólag igyekezett minél több munkát beszerezni a klasszikus latin irodalom kincseiből – a zsinat alatt különösen Cicerótól másoltatott sokat, feltételezhetően valamennyi Konstanzban hozzáférhető Cicero-szöveget. Másoltatott egyházatyákat és humanistákat, világkrónikát és híres emberek életét éppúgy, mint filozófiai-kozmológiai, vagy geográfiai műveket. Az újonnan beszerzett könyvek egy része újonnan felfedezett, frissen fordított, még igencsak kuriózumnak számító szövegeket tartalmazott. Ilyen újdonságok voltak Lactantius ekkortájt felfedezett traktátusai, az épp a zsinat idején újra felfedezett Caesareai Euszebiosz *Krónikája*, illetve a zsinatnak köszönhetően ismertté váló Ptolemaiosz-féle geográfia. Nem véletlen, hogy Fillastre bíboros, aki magánkönyvtárát még életében a reims-i káptalannak adományozta, csak két kötetet tartott meg magának

(azaz e két munkához nagyon ragaszkodott): egy Euszebiosz kötetet, valamint egy Ptolemaiosz-kódexet; igaz, mindkettőből kapott egy-egy friss példányt a káptalan is.[13]

***

Különösen Ptolemaiosz *Geográfiá*jának jelentősége nőtt messze túl önmagán – felfedezése mind a földleírásban, mind a térképészetben új korszakot nyitott. Az elfeledett kézirat egy bizánci tudós, Manuel Chrysoloras poggyászában, Konstantinápolyból került Európába. Chrysoloras 1396-97-ben, görögtanárként érkezett Firenzébe, a *Geográfia* egy volt a magával hozott számos kézirat közül. 1406 táján Chrysoloras egyik első tanítványa, Jacobus Angelus elkészítette a görög szöveg – hibátlannak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető – latin fordítását, és a *Geográfia* a kor lehetőségeihez képest viharos gyorsasággal ismertté vált az egész kontinensen.[14]

A humanisták által a földrajztudomány Bibliájaként tisztelt *Geográfia* egyes 15. századi kéziratai csak szöveget, más kéziratai térképlapokat is tartalmaztak; de akár atlasszal, akár anélkül készültek, a Ptolemaiosz-kéziratok mindenképpen szenzáció-számba mentek. Az egykori birtokosaik közt a firenzei San Marco kolostor szerzeteseit épp úgy megtalálhatjuk, mint V. Sándor ellenpápát.[15] Elterjedésében – a kézirat nyilvánvaló értékei mellett – nem kis szerepet játszott a konstanzi zsinat. Nem csak Fillastre, de d'Ailly bíboros is rendelkezett saját Ptolemaiosz kötettel.[16] Hogy azonban ez mekkora kincsnek számított akkoriban, jól jelzi, hogy Franciaországban mindössze három személy esetében lehetünk biztosak abban, hogy a 15. század elején saját példányuk volt: nekik, kettejüknek, és Jó Fülöp burgundi hercegnek.[17]

[13] *Jeudy, C.*: La bibliothèque i. m. 245., 247.

[14] Az első nyugatra került térképes görög nyelvű kézirat: Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Urbinate gr. 82., leírása: Firenze e la scoperta dell'Americai. m.nr. 38. A legrégibb latin nyelvű kézirat: Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vaticano lat. 5698. Leírása: Firenze e la scoperta dell'Americai. m.nr. 40. A fordításról, tudományos jelentőségéről: *Robert Weiss*: Jacopo Angeli da Scarperia (c. 1360-1410-11). In: Medioevo e Rinascimento. Studi in onore di Bruno Nardi. II. Firenze 1955. 803-827.; recepciójáról l. *Patrick Gautier Dalché*: The Reception of Ptolemy's Geography. In: J. B. Harley and David Woodward (eds.): History of Cartography. III.1. Cartography in the European Renaissance. Chicago 2007. 285-364. Különösen *Patrick Gautier Dalché*: La Géographie de Ptolémée en Occident (IVe-XVIe siècle). Turnhout 2009. (Terrarum Orbis 9.)

[15] Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, XXVIII 38., XXX 5.

[16] D'Ailly-é: Cambrai, BM 926.; Fillastre kézirata: Nancy, BM 441. Ez utóbbi leírása: Firenze e la scoperta dell'America i.m. nr. 60. A reimsi káptalan Fillastre bíboros által küldött példánya: Reims, BM 1320.

[17] *Boudet, J.-P.*: Un prélat et son équipe i. m. 138.

Mint a térképlapokat is tartalmazó Ptolemaiosz-kéziratok is jelzik, a földrajz olvasása, írása mellé ezekben az évtizedekben már a térképek használata is felzárkózott. Néhány évvel a zsinat után, 1421-ben a Német Lovagrend és Jagelló Ulászló lengyel király közti konfliktusban, amelynek rendezésében korábban Zsigmond király is jelentős szerepet vállalt, Rómában per kezdődött. A per során bemutattak *„egy világtérkép módjára megfestett vásznat"*, amellyel lengyel részről azt kívánták bizonyítani, hogy a lovagrend bizonyos földjei a lengyel királyság határain belül terültek el. Ezt a „festett vásznat" a perben pápai megbízottként tevékenykedő Guillaume Fillastre ajánlotta az egyházi bíróság figyelmébe, mint a probléma megoldásához különösen hasznos eszközt.[18] A 15. század elején tehát a térképeket – noha a térképészet még igencsak gyermekcipőben járt – már alkalmasnak tartották akár államok közti határviták eldöntésére is.[19] Konstanznak nem csak Ptolemaiosz *Geográfiá*jának elterjesztésében, de általában a térképhasználat megismertetésében is lehetett szerepe.

***

Vajon Fillastre vagy d'Ailly bíborosok egész Európában kiemelkedőnek számító széleskörű tudása, könyvek iránti vonzódása, a geográfiaírásban és a geográfiai műveltség terjesztésében játszott szerepe csupán az európai művelődéstörténet fontos, de számunkra irreleváns eleme, vagy esetleg jól ismert példájuk segíti-segítheti a kor Magyarországának műveltségében bekövetkező változások jobb megismerését, megértését is?

Fennmaradt források híján sajnos nem tudjuk, hogy a konstanzi zsinaton megjelent több ezer magyar egyházi és világi közül kit érintett-érinthetett meg a gazdag könyvkínálat, azon belül különösen az új földrajzi gondolkodás különböző megnyilvánulásai. Esetleg Kanizsai János érseket, Garai Miklós nádort, vagy az óbudai egyetem egykori oktatóját, Makrai Benedek jogászprofesszort, akik egyaránt megfordultak a zsinaton, és Zsigmond király megbízásából szerepet kaptak Lengyelország és a lovagrend előbb említett elhúzódó jogvitájában is?[20] Tudjuk, Zsigmond király élvezetét lelte a zsinat vitáiban, s azt is tudjuk, hogy számára is készült Konstanzban könyv, vélhetőleg nem is egy, de egyet

[18] „Ein gemolit Tuch in Gleichnisse einer mappemundi" – Idézi és értelmezi: *Christiane Deluz:* L'Europe selon Pierre d'Ailly ou selon Guillaume Fillastre? De l'Ymago mundi aux légendes de la carte de Nancy. In: *Marcotte, D.*: Humanisme et culture géographique i. m. 155-157.

[19] Ld. *Gautier Dalché, P.*: L'oeuvre i. m.

[20] *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Bp. 1984. 232.

biztosan ismerünk, Johannes de Serravalle *Divina Comedia* fordítását.[21] Pier Paolo Vergeriót, az ismert humanistát Zsigmond ugyancsak Konstanzban ismerte meg és fogadta szolgálatába.[22] Vergerio a király kíséretében Budára érkezve, elsőként – de legalábbis az elsők egyikeként – képviselte az országban az új gondolkodásmódot.[23] Magyarországi tevékenységéről a kutatás keveset tudott meg, de sokat feltételez: e felfogás szerint budai jelenléte kulcsszerepet játszott a humanizmus itteni elterjesztésében. Vajon Vergeriónak volt szerepe a Ptolemaiosz-szimbolizálta új földrajzi gondolkodás Magyarországra exportálásában? Annyi biztos, hogy Vergerio magyarországi barátja és tanítványa, Vitéz János az első, akiről ma úgy tudjuk, hogy volt saját Ptolemaiosz-kódexe.[24] Elfogadott, de nem bizonyított felfogás szerint Vergerio halálakor Vitézre hagyta könyvtárát – vajon innen származhatott Vitéz Ptolemaiosza?[25] És vajon lehetett még Ptolemaiosz kötet a 15. század első felében Magyarországon?

Ahogy nem tudjuk, mikor került Ptolemaiosz kötet, úgy azt sem tudjuk, mikor került az első mappa Magyarországra, és az mit ábrázolt, de talán nem keresgélünk rossz helyen, ha felbukkanását a Zsigmond korra tesszük. Egyes feltételezések szerint Zsigmond-kori az a térkép, amely a Balkán-félsziget 1453 előtti politikai helyzetét ábrázolja, többen a nikápolyi hadjárathoz kapcsolják elkészítését-használatát.[26] Az előbbi lengyel-lovagrendi példa ismeretében az sem elképzelhetetlen, hogy térképet használtak az 1432-33-ban készített magyarországi hadügyi tervezet összeállításakor. A tervezetet – amely pontosan és részletesen szabályozta, milyen bandériumokból állt fel az ország hadereje, és ezek a csapatok hol, milyen feltételekkel kötelesek harcba menni – az ország védelmének hatékonyabb megszervezése érdekében állították össze.[27] Tartalmát térképre rajzolva egyértelművé válik,[28] a területi egységek felsorolása nem csak hiánytalan, de nagyon racionális is, készítői valóban olyan pontosan látták az

[21] Sigismundus rex et imperator. Szerk. Takács Imre. Budapest – Luxembourg 2006. 404.

[22] *Kiséry Zsuzsanna*: Vergerio és Luxemburgi Zsigmond. In: Sigismundus rex et imperator i. m. 292-294.

[23] *Huszti József*: Janus Pannonius. Pécs 1931. 7.; *Huszti József*: Pier Paolo Vergerio és a magyar Zsigmond-kori humanizmus kezdetei. Filológiai Közlöny 1. (1955) 521-533.

24 Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Urb. Lat. 274. – *Csapodi-Gárdonyi Klára*: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Bp. 1984. 128-130. (83, 84, 85. sz-ok.)

[25] *Csapodi-Gárdonyi K.*: Die Bibliothek des Johannes Vitéz i. m. 18-28.

[26] A térképről röviden ld. Sigismundus rex et imperator i. m. 442. (5.1. Balkán-térkép Paolo Santini da Duccio: De machinis című művében. A vonatkozó szócikk Veszprémy László munkája.)

[27] A keltezés nélkül, másolatban fennmaradt szöveg azelőtt keletkezett, mielőtt a husziták követei megjelentek a bázeli zsinaton. – Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457. Ed. (Collectionem manuscriptam Francisci Döry) Georgius Bónis – Vera Bácskai. Bp. 1976. 413.

[28] Valamennyi bandérium számba vételével készült térkép a tervezetről: A magyarok krónikája. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. é. n. 163.

országot, mintha térképet használtak volna. Az ország döntéshozói láthatóan jól ismerték a királyság egész területét, szervezeti egységeit, a felvonulási útvonalakat, sőt, a határokon túl elterülő országokat, tartományokat is, amelyek a magyar korona érdekszférájába tartoztak.[29] Talán tényleg használtak térképet?

Fontos kiemelni, hogy az ismeretek – feltehetőleg jelentős részben Konstanzban bonyolódó – cseréje nem volt egyirányú. Fillastre bíborosnak a könyvtárában – a leltár tanúsága szerint – szerepelt egy 44 fóliónyi terjedelmű *Historia Ungarorum*a is.[30] Talán ezúton sem járunk tévúton, ha a kötet megszerzését közvetve vagy közvetlenül a zsinathoz kapcsoljuk.

A konstanzi zsinat szellemi igényeinek kielégítésére fordítók, hivatásos másolók rendezkedtek be a városban, az oda sereglett tudósok, humanisták és nem humanisták közül többen szabad idejükben a közeli kolostori könyvtárakban kutattak, ókori klasszikusokat keresve (tegyük hozzá, gyakran sikerrel).[31] Előadásommal azt igyekeztem röviden felvillantani, milyen lehetőséget teremtett ez az inspiráló környezet azoknak, akik érdeklődtek az új vagy újonnan felfedezett antik ismeretek iránt. Arra, hogy ezekkel a lehetőségekkel a zsinat magyar résztvevői is élhettek, épp csak utalás-szerű nyomok bukkantak fel. Ezeket a nyomokat tovább követve azonban akár a kor magyarországi műveltségének ma még ismeretlen elemeire is rálelhetünk.

[29] Ez utóbbira ld. a tervezet szövegét: Decreta 1301-1457 i. m. 415. Értelmezéséhez ld.: *Csukovits Enikő*: Ismerték-e a késő középkori magyar udvarban az összes megyét? In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 93-121.

[30] A jegyzék a következőt tartalmazza: „*Historia Ungarorum continens folia XLIIII Incipiens 2°folio // judicatur et finiensinpenultimopalatinotradi // Ex dono G. Fillastri.*" – *Jeudy, C.*: La bibliothèque i. m. 289.

[31] Például Poggio Bracciolini, l. *Pajorin Klára*: A magyar humanizmus Zsigmond-kori alapjai. In: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. I-II. Bp. 1987. I. 197.

Györkös Attila

„Íme, jönnek a zsinat hollói"
Francia egyházpolitikai törekvések a skizma idején és a konstanzi zsinaton*

A fent idézett szavakkal fogadta XIII. Benedek pápa a hírt, hogy 1417 őszén megérkeztek udvarába, a pireneusi Peñiscola várába a konstanzi zsinat küldöttei, lemondatásának hírével. *„Nem meglepő, hogy hollók érkeznek egy halotthoz"* – hangzott állítólag a követek válasza.[1] S valóban, XIII. Benedek az utolsó skizmatikus pápa, bár 1423-es elhunytáig magát tartotta az egyház fejének, politikai értelemben már hat évvel korábban élettelen volt. Támogatói fokozatosan elfordultak tőle, s hivatalos eltávolításával megnyílt az út egy új főpap, V. Márton megválasztása előtt. Benedek azonban egyben az utolsó avignoni pápa is volt. Hatalomból való távozásával nem pusztán az egyházszakadás kora ért véget, hanem egyben a franciabarát – vagy annak tartott – avignoni egyházfők kora is.

Előadásunkban azt szeretnénk megvizsgálni, hogy a francia politikai erők milyen szerepet játszottak a nagy skizma idején, s különösen milyen érdekek vezérelték a konstanzi tanácskozáson. Rögtön az elején meg kell jegyeznünk, hogy a százéves háború változatos eseményei miatt, vagy ezért, mert VI. Károly király elmebetegsége révén az országban több politikai csoportosulás hatalmi küzdelme is zajlott, s a korszak leghíresebb egyeteme, a párizsi Sorbonne teológusai is gyakorlatilag önálló szerephez jutottak a zsinaton, ezt a francia politikát nem lehet egységesnek leírni. Látnunk kell ugyanakkor, hogy úgy a skizma előtt, mint alatta és utána megjelenik Franciaországban – egyre inkább dominánssá válva – a gallikanizmus eszméje, amely nélkül szintén lehetetlen pontos képet felvázolni Konstanz és a franciák kapcsolatáról.

Franciák és a skizma

Közkeletű történészi felfogás, hogy az 1309-től kezdődő, régiesen „Avignoni fogságnak" is nevezett korszakot olyan időszaknak tekintsük, amikor a francia

[1] *Jean-Baptiste-Marie Joudou*: Avignon, son histoire, ses papes, ses monuments et ses environs. Avignon 1842. 215.

* A szerző az MTA-DE Lendület Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport tagja. A tanulmány elkészítését támogatta a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázata.

uralkodók befolyása dominánssá vált a nyugati egyházpolitikában. Ez a korszak nem zárult le 1378-ban, amikor VI. Orbán (1378-1379) személyében ismét Rómában székelő pápája lett a keresztény egyháznak, hiszen a franciabarát bíborosok VII. Kelemenben (1378-1394), a korábbi genfi érsekben találták meg az avignoni gondolat folytatását.

A pápa megválasztásakor még bírta V. Károly (1364-1380) francia király bizalmát. Utódja, VI. Károly (1380-1422) uralkodásának elején a régenskormányzatot ellátó hercegek még a katonai megoldásoktól sem riadtak volna vissza az egyház egységének francia érdekek mentén történő megteremtése érdekében: Anjou I. Lajos (†1384), illetve Orléans-i Lajos többször is tervezett itáliai katonai intervenciót VI. Orbán, illetve utódai megbuktatása és Kelemen római trónra juttatása érdekében. A párizsi egyetem viszont már a skizma kezdetétől konciliarista álláspontot foglalt el, még ha ekkor hangját nem is tudta hangosan hallatni.[2]

A hivatalos francia politika 1394-ben változott meg. Az év őszén (szeptember 28-án) megválasztották VII. Kelemen utódjaként az aragóniai Pedro de Luñát, XIII. Benedek néven (1394-1417), aki – egyedüliként – nem francia származású volt Avignon trónján, de ami ennél talán fontosabb, a választásba nem vonták bele a francia politikát. Ellenkezésének markáns jeleként a párizsi Sorbonne visszautasította a pápaválasztásokkor szokásos kérelemlistájának benyújtását az új főpaphoz.[3] Az egyetem néhány hónappal később, 1395. januári határozatában a skizma megoldására három lehetőséget vázolt fel: a *kompromisszumos* utat – azaz hagyni, hogy a pápák találjanak megoldást; a *szakítást,* másnéven a *via cessionis*-t, azaz, hogy mindkét pápát le kell tenni; illetve harmadikként a *zsinati* utat. Eme három lehetőség közötti mozgástér fogja meghatározni a későbbi francia politikát.

A Sorbonne hatására a francia egyház három országos zsinaton foglalkozott a kérdéssel. 1395-ben és a következő évben még csak fenyegetőztek az *obediencia* – a pápának való engedelmesség – felmondásával, de újabb, 1398. július 28-i határozatukban már a király nevében kimondták annak hatályba lépését.[4] Érvelésük szerint az uralkodó: *„anélkül, hogy az Úr haragját magára ne vonná, nem hunyhat többé szemet ama szörnyűséges botrányok fölött, amelyek az Egyházat sújtják, és dicsőséges elődeink példája nyomán igyekszik begyógyítani ezt a végzetes sebet, és minden erejével, a szent kánonok kötelezettségei alapján próbálja*

[2] *Bertrand Schnerb*: Armagnacs et Bourguignons. La maudite guerre, 1405-1435. Perrin, Paris 2001 [1988]. 31-39.

[3] *Hélène Millet*: L'Église du Grand Schisme, 1378-1417. Picard, Paris 2009. 21.

[4] *Millet, H.*: L'Église du Grand Schisme i. m. 17-20.

helyreállítani az Egyház egységét".[5] Ennek következtében, 1398-tól a francia királyság hivatalosan nem ismerte el az avignoni pápát. A franciák magát a várost is megostromolták, majd 1403-ig, öt éven keresztül tartották itt fogva a pápát.[6] A katonai megoldás azonban nem szült jó vért: a fegyveresekkel megtámadott pápa képe felvetette azt a problémát, hogy egy erőszakkal letetett pápa kanonikus módon távozhat-e a hatalomból. Még a konciliarista álláspont legmarkánsabb védelmezői, Pierre d'Ailly és tanítványa, Jean Gerson is a Benedekkel való megegyezés mellett léptek fel.[7]

A francia belpolitika mértékadó szereplőinek zöme úgyszintén megosztott maradt a skizma *via cessionis* útján való megoldása ügyében. Berry hercege, és Merész Fülöp, Burgundia ura izoláció-párti volt: egyik pápát sem ismerte el, így kívánva mindkettőt lemondásra kényszeríteni. Orléans-i Lajos, a király testvére, illetve Anjou II. Lajos, az uralkodó nagybátyja azonban továbbra is XIII. Benedeket támogatta. Ebben az is szerepet játszott, hogy Avignon támogatását szükségesnek tartották az Anjou-ház dél-itáliai trónigényének elismertetéséhez. A dél-francia klérus szintén kitartott Benedek mellett, ami belső konfliktusokat okozott az egyházon belül. A toulouse-i egyetem például kiállt – a Sorbonnenal szembeszállva – az avignoni *obediencia* mellett,[8] és sem Toulouse, sem Montpellier egyeteme nem küldött követeket az 1398-as zsinatra.[9] Elterjedt az országban az a hír is, hogy Orléans-i Lajos Benedek pápát kívánja felhasználni VI. (Őrült) Károly lemondatására és saját maga királlyá koronázására.

A különböző pápai pártok támogatása helyett az észak-francia klérus azért választotta a *cessionista*, vagy a konciliarista álláspontot, mert a hosszú avignoni korszak után a „*gallikán egyház szabadsága*", önrendelkezése lett számára meghatározó, azaz a főpapi tisztségek szabad választása. A királyi kormányzat ugyanezen logikával az uralkodói hatalom további erősítését vélte megvalósíthatónak az egyház felett a szakítás politikája, vagy egy újabb zsinat révén.

Az utóbbi ügyében történtek is lépések. 1389-ben VII. Kelemen még elfogadta, hogy a francia király 750 egyházi javadalom esetében választási joggal bír. Az *obediencia* felmondása után, 1399-ben VI. Károly viszont már tizedet is vetett ki a klérusra. A kortárs St-Denis-i Krónikás a következőképpen fogalmazott erről: „*Imígyen, első gyümölcseként a szakításnak, az Egyház a világi ha-*

[5] Idézi *Schnerb, B.*: Armagnacs et Bourguignons i. m. 48.

[6] *Dominique Paladilhe*: Les papes en Avignon. Perrin, Paris 1974. 310-321.

[7] *Schnerb, B.*: Armagnacs et Bourguignons i. m. 50.

[8] *Bertrand Schnerb*: L'État bourguignon. Perrin, Paris 2005 [1999]. 167.

[9] *Noël Valois*: La France et le grand schisme d'Occident. T. 4. Picard, Paris 1902. 28.

talom üldözésének áldozata lett".[10] A királyság hatalmi-pénzügyi törekvéseit nem pusztán Avignon, de a tőle függetlenedni kívánó francia egyház sem tekintette jó szemmel.

A pápák lemondatását szorgalmazó francia politika nem járt eredménnyel, mivel a többi európai állam nem követte a példáját. Ugyanakkor a belpolitikai események függvényeként VI. Károly udvarában is következetlen egyházpolitikai döntések születtek. Míg a befolyásos Orléans-i Lajos követelésére 1403-ban a király felfüggesztette a nem-engedelmesség politikáját, a herceg 1407. november 23-i meggyilkolását követően a hatalomra jutó burgundi párt ismét a zsinati megoldás mellett tört lándzsát.

Amikor 1407 tavaszán a két pápa, XIII. Benedek és XII. Gergely savonai találkozóját szervezték, amely esélyt teremtett volna a skizma megoldására, a francia egyház türelmetlenné vált: határozatukban kinyilatkoztatták, hogy amennyiben Nagyboldogasszony napjára (augusztus 15-re) nem születik megoldás a pápai hatalom kérdésében, mindkét egyházfőnek megtagadják az engedelmességet. Erre Benedek kiátkozó bullával válaszolt, amit viszont a Sorbonne nyilvánosan megsemmisített – így jelezve elkötelezettségét és függetlenségét.[11]

Az 1409-es pisai zsinat összehívásában és döntéshozatalában a franciák is tevékenyen részt vettek. Ahogy az Hélène Millet legutóbbi kutatásaiból kiderül, a gyűlés résztvevőinek közel 30%-át a francia nemzet képviselői adták, köztük hat érsekkel és huszonöt püspökkel.[12] Csoportjukhoz tartozott Simon de Cramaud, alexandriai pátriárka, Berry hercegének korábbi kancellárja,[13] valamint az egyik legjelentősebb párizsi teológus, Pierre d'Ailly (Cambrai püspöke), akik a zsinati gondolat kifejtésének élharcosai lettek.

VI. Károly azonnal elfogadta az itt megválasztott új pápa, V. Sándor (a milánói érsek, Pietro Philargo, 1409-1410), majd az őt követő XXIII. János (Baldassare Cossa, 1410-1415) egyházfőségét.[14] Ez abban is megmutatkozott, hogy 1410-1411-ben több, mint egy évig tartotta blokád alatt a francia haderő Avignon várát azzal a céllal, hogy Benedek embereit onnan kifüstölve, átadja azt XXIII. Jánosnak, ami meg is történt.[15]

[10] *Demurger, A.*: Temps de crises i. m. 80.

[11] *Paladilhe, D.*: Les papes en Avignon i. m. 324-325.

[12] *Hélène Millet*: Le concile de Pise. Qui travaillait à l'union de l'Église d'Occident en 1409? Brepols, Turnhout 2010. 323-324.

[13] *Millet, H.*: Le concile de Pise i. m. 287.

[14] *Demurger, A.*: Temps de crises i. m. 78-80.

[15] *Valois, N.*: La France et le grand schisme d'Occident i. m. 161-170.

Konstanz és a francia belügyek

A konstanzi zsinaton a gallikán és konciliarista eszmék mellett megjelent a franciaországi belső feszültségek lenyomata is. VI. Károly uralkodását végigkísérte az udvaron belüli politikai pártok folyamatos küzdelme. Előbb a király kiskorúsága alatt, majd különösen elmebetegségének (1392-től) meg-megújuló időszakaiban vált élessé a történetírásban Orléans–Burgundinak, vagy később Armagnac–Burgundinak nevezett ellentét. Valójában a király rokonainak folyamatos párharcáról van szó, amelynek célja a tényleges hatalom megszerzése volt. Míg a korszak első felében az Orléans-i párt gyakorolta a hatalmat, 1407 után Félelemnélküli János burgundi herceg került pozícióba, 1413 után azonban ismét az ellenfél, az Armagnac-csoport irányította a francia politikát egészen 1418-ig, gyakorlatilag a konstanzi zsinat végéig. Ennek a küzdelemnek részeként egy olyan teológiai vita is zajlott a német városban, gyakorlatilag párhuzamosan a zsinat általános ügymenetével, amit bízvást értelmezhetünk francia belpolitikai küzdelemként.

Orléans-i Lajos már említett 1407-es meggyilkolását követően a merénylet szervezőjének, a burgundi hercegnek kezdeményezésére, Jean Petit párizsi egyetemi tanár (Johannes Parvus, 1360k.–1411) kifejtette *tirannocídiával* (zsarnoköléssel) kapcsolatos elveit. Petit, aki 1408. március 8-án a királyi udvarban elmondott beszéde szerint is „kötelességből" írta meg traktátusát, mert egyetemi hallgató korában a burgundi herceg juttatásaiból finanszírozta tanulmányait, klasszikus arisztotelészi szillogizmus alapján építette fel művét, Pál apostol levele alapján: „*Mert minden rossznak gyökere a pénz szerelme*" (I. Tim. 6, 10.). Érvelése szerint először is jogos és szükséges eltávolítani a hatalomból azt, aki „*zsarnok, áruló, s felségárulásban bűnös*". Másodszor azt bizonyította, hogy a pénzsóvár Orléans-i Lajos valóban zsarnok és áruló volt. Az ezekből levont következtetések alapján tehát – szerinte – a herceg kormányzatból való erőszakos eltávolítása jogos volt.[16]

Petit traktátusa messze túlnőtt egy átlagos teológiai értekezés fontosságán: szavainak hatására VI. Károly megbocsátott a testvérét meggyilkoltató burgundi hercegnek, s utóbbi Párizsba való visszatérése után a kormányzat vezetését is megszerezte. Néhány évvel később azonban, amikor a vele ellenséges Armagnac-párt szerezte meg az ellenőrzést a fővárosban, nem maradt el a teológiai válaszcsapás sem. Jean Gerson nyomására, aki ez időben a Sorbonne kan-

[16] *Alfred Coville*: Jean Petit, la question du tyrannicide au commencement du XVe siècle. Paris 1932. 218. és passim.

cellárja volt, az egyetem 1414. február 24-én hivatalosan elítélte Petit munkáját, amit nyilvánosan el is égettek a Notre-Dame előtt.[17]

1415 nyarán a konstanzi zsinaton, Gerson felvetésére újra előkerült a kérdés, azzal a céllal, hogy a gyűlés hivatalosan is ítélje el a zsarnokölési elméletet. Petit ügyét ugyanitt a burgundi herceg követségének vezetője, Martin Porée arras-i püspök és – a később Jeanne d'Arc perét vezető – Pierre Cauchon (leendő beauvais-i püspök, ekkor még csupán teológiai magiszter) védte. Porée, aki napi négy aranyfrankot kapott fáradozásaiért, megszolgálta a belé vetett bizalmat. Gerson ugyanis vereséget szenvedett: a burgundiak 1416-ban elérték, hogy Petit zsarnokölési elméletét ne tekintsék doktrínának, így ne is ítéljék el, csupán elvetendő véleménynek nyilvánítsák, amit ráadásul később V. Márton, az új pápa nem is fogadott el. [18]

A zsinat francia szempontból másik fontos politikai tétje a Konstanz idején kiéleződő angol-francia konfliktus kezelése volt.

Konstanz és a francia külpolitika

A zsinati munkára, ahol számos nemzet követei, teológusai és egyházatyái dolgoztak együtt a skizma megoldásán, természetszerűleg árnyékot vetett a százéves háború kiújulása. Nem csoda, ha V. Henrik 1415-ös inváziója, és különösen októberi azincourt-i győzelme után az angolok és franciák közötti katonai-politikai konfliktusok éreztették hatásukat a frontvonalaktól távoli Konstanzban is.

Zsigmond maga is felismerte ennek fontosságát és igyekezett mediátorként fellépni a konfliktusban. Csernus Sándor megjegyzése szerint közvetítői szerepvállalása részét képezte annak a császári univerzalizmus-eszmének, amint az uralkodó egész életében megpróbált kiteljesíteni.[19] Az uralkodó 1416-os franciaországi szereplésének részleteit, politikai jelentőségét ugyanúgy feltárta a szakirodalom,[20] mint az azt követő angliai utazását.[21] Zsigmond francia szem-

[17] *Demurger, A.*: Temps de crises i. m. 98.

[18] *Richard Vaughan*: John the Fearless. The Growth of Burgundian Power. Barnes and Noble, New York 1966. 210-212.

[19] Ld. Csernus Sándor előadását a konferencián.

[20] *Csernus Sándor*: Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról. In: Koszta László (szerk.): Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szeged, 1995. 103-140. *Novák Veronika*: Sárkány a porcelánboltban: Luxemburgi Zsigmond és a párizsi ceremóniák. In: Francia-magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Györkös Attila – Kiss Gergely. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013. 253-270.

[21] Ld. *Bárány Attila* fejezeteit: „Angol-magyar kapcsolatok a konstanzi zsinaton", ill. „A canterbury szövetség" In: Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. I-II. Attraktor, Máriabesnyő 2011. II. 5-111.

pontból kudarcos párizsi látogatása után a császár V. Henrik angol királlyal augusztus 16-án megkötötte a canterbury szövetséget, s a dokumentumban a francia uralkodót már mint az egyház egységének egyik kerékkötőjeként nevezték meg. Indokként felhozták, hogy nem lépett fel erőteljesen XIII. Benedek lemondatása érdekében, ezért vallott kudarcot Zsigmond 1415-ös perpignani látogatása az avignoni pápánál.

Amikor a szerződés híre megérkezett Konstanzba, a zsinat nyomban az angol-francia diplomáciai küzdelmek színterévé vált.

A konfliktusok sorában az egyik első volt, amikor 1416 augusztusában angol és német javaslatra a döntéshozatali mechanizmuson kívántak változtatni, úgy hogy a négy jelenlevő nemzet többségi szavazása is elég legyen a döntéshez, amit a franciák támadásnak éltek meg. A zsinat egyik jelentős vívmánya volt ugyanis, hogy a megjelent egyházi vezetők nem személyesen szavaztak (ami az itáliaiak túlsúlyát biztosította volna), hanem nemzetenként. 1415-től az itáliai, francia, angol és német nemzet (utóbbiba tartoztak a magyarok is) közös egyetértése kellett a döntéshozatalhoz, ezt a konszenzust borította volna fel az új javaslat.

Pierre d'Ailly, akit VI. Károly teljhatalmú zsinati megbízottjának (prokurátorának) nevezett ki, október 1-i *De Ecclesiae, concilii generalis, romani pontificis et cardinalium authoritate*[22] című beszédében egyenesen megkérdőjelezte, hogy az angolok jogosan formálnak-e önálló nemzetet a zsinaton: szerinte be kellene olvadniuk a német nemzetbe. Érvelése szerint, míg Angliának két egyháztartománya van, addig Franciaországnak tizenegy, ugyanígy a huszonöt angol püspökséggel szemben százhét francia áll.[23] A kérdés jelentőségét az adta, hogy ekkor már folytak a tárgyalások arról, hogy a spanyolok is önálló nemzetként jelenjenek meg a zsinaton[24] (ez pedig, az angolok kiiktatásával egyértelműen a franciák malmára hajtotta volna a vizet, hiszen a spanyolok franciabarát politikát folytattak). D'Ailly-t válaszként Salisbury püspöke, a hatalmas zsinati tapasztalattal rendelkező Robert Hallum (egyébként Cambrai püspökének pisai kollégája) eretnekséggel vádolta meg és igyekezett – ámbár hiába – megakadályozni, hogy a francia főpap tartsa a Mindenszenteki ünnepi misét.

[22] *Sophie Vallery-Radot*: Les Français au concile de Constance. Faire entendre sa voix. In: Église et État, Église ou État? Les clercs et la genèse de l'État moderne. Éds. par Christine Barralis – Jean-Patrice Boudet – Fabrice Delivré – Jean-Philippe Genet. Publications de la Sorbonne – École française de Rome, Paris 2014. 293-308. itt 299.

[23] *Valois, N.*: La France et le grand schisme d'Occident i. m. 368-369.

[24] Az ibériai félsziget államait (Aragóniát, Kasztíliát, Portugáliát és Navarrát) csak később, 1417-ben vették fel egy önálló nemzetként a zsinati döntéshozók közé. *Pillip H. Stump:* The Council of Constance (1414-18) and the End of the Schism. In: A Companion to the Great Western Schism. Eds. Joëlle Rollo-Koster – Thomas M. Izbicki. Brill, Leiden 2009. 424.

A szertartást végül d'Ailly megtarthatta, azzal a feltétellel, hogy prédikációjában nem említi meg az angol nemzet ügyét. A teológus – a maga módján – a feltételeket be is tartotta, hiszen angolokról tényleg nem esett szó. Mindazonáltal, amikor hosszas – és számára oly kedves[25] – kozmogóniai fejtegetésekbe kezdett, mindenki tudta miről beszél: *„Ó, adja az ég, hogy ezen a szent zsinaton minden csillag együttműködjék a nappal és a holddal, hogy tökéletes egységben létezzenek (...) Adja az ég, hogy mindnyájan tartsák tiszteletben a kialakult rendet, a kisebbek ne akarják felülmúlni a nagyobbakat, és ne merjék elorozni tekintélyüket.".*[26] A csillagok alatt, akik nem tudják pontos helyüket, a közönség minden tagja pontosan értette, hogy az angolokról esett szó.

A címzettek is értették. Emiatt november 5-re a helyzet úgy elmérgesedett, hogy az angol nemzet saját ülésén a szolgák fegyverekkel jelentek meg (*„a cambrai-i bíboros protestációi miatt"*) bár konfliktus nem tört ki.[27] A nemsokára, 1417. januárjában Konstanz-ba visszatérő Zsigmond igyekezett ugyan csillapítani a kedélyeket, de a franciákat irritálta, hogy a császár nyilvánosan viselte az angol Térdszalagrendet, a választófejedelmekkel együtt ratifikálta a canterbury-egyezményt, majd szövetséget kötött János burgundi herceggel a francia Orléans-i párt ellen.[28] Ezeket Zsigmond mint világi uralkodó tette meg, de azzal, hogy udvarát ekkor Konstanz-ban tartotta, az egyház uniójának ügye és a világi hatalmi-politikai küzdelmek szorosan összefonódtak.

A valóságban Zsigmond lépései csak a diplomáciai küzdelem színterén voltak franciaellenesek. 1417 augusztusában írt leveleiben arról panaszkodott az angol királynak, hogy éppen zsinati elfoglaltságai miatt nem tud segítséget nyújtani V. Henrik francia hadjáratához.[29] Az egyházszakadás megoldása fontosabb volt számára, mint a nyugati hatalmi harcokban való részvétel.

Francia egyházpolitika Konstanz után

Miután 1417. november 11-én a skizma ügye a jelenlévő nemzetek megállapodásának eredményeképpen megoldódott, az új pápa, V. Márton[30] 1418. május 2-án

[25] Ld. Csukovits Enikő tanulmányát a jelen kötetben.

[26] Idézi: *Vallery-Radot, S.*: Les Français au concile de Constance i. m. 299.

[27] Guillaume Fillastre kardinális, Aix érseke a helyzetet így írja le naplójában: *„Eodem die [quinta Novembris anno MCCCCXVI] in vesperis Anglici congregati fuerunt in loco suo apud Minores et repente familiares eorum ultra numerum centum viginti armati steterunt ibi et plures discurrebant afferentes gladios. Ex quo facta est magna commocio concilii et reputabatur hoc erat contra cardinalem Camaracensem [Pierre d'Ailly] propter illas protestaciones..."* Fillastres Gesta concilii Constantiensis. In: Acta Concilii Constanciensis. Hrsg von Heinrich Finke. Münster 1923. Bd. II. 78-79.

[28] *Valois, N.*: La France et le grand schisme d'Occident i. m. 377-378.

[29] *Vaughan, R.*: John the Fearless i. m. 255-256.

[30] Odo da Colonna, aki azért vette fel ezt a nevet, mert Márton napján választották meg.

(már a zsinat hivatalos berekesztése után) konkordátumot kötött a Konstanzban megjelent francia nemzettel. Ezek értelmében a pápa lemondott az üres egyházi tisztségek betöltésébe való beavatkozásról, az elhunyt klerikusok hagyatékáról, és a kánoni vizitációkkor fizetendő díjak beszedéséről. Elfogadta, hogy csupán kivételes esetekben szed be tizedet a klérustól.

A konkordátum ebben a formájában nem sokáig maradt érvényben. 1426-ban VII. Károly jogot szerzett a pápától arra, hogy háromszáz benefíciumot illetően kinevezéssel bírjon. Ugyancsak elérte, hogy világi ügyekben a parlament, azaz a királyi bíróság kapja meg az egyháziak feletti bíráskodási jogot.[31] Nem szabad elfeledni, hogy Károly ekkor még nem rendelkezett a királyság teljessége felett uralommal, hiszen a burgundiak és az angolok birtokolták Franciaország területeinek egy részét.

Teljesen más helyzetben került sor a gallikán egyház jogainak kiterjesztésére az 1438-as bourges-i francia zsinaton.

Az angolokkal való háborúban egyre előnyösebb pozíciókat szerző, az ország központi területeit már uraló király hivatalosan azért hívta össze az egyházi gyűlést, hogy az megvizsgálja az ekkor zajló, s éppen zsákutcába jutott bázeli zsinat (1431-1449) határozatait. Ekkorra a zsinati atyák és IV. Jenő pápa (1431-1447) egymással már feloldhatatlan konfliktusba kerültek, s mivel Bázelben 1438. január 24-én felfüggesztették a pápát, Károly idejét látta, hogy erős egyházfői hatalom híján megerősítse saját pozícióit a francia klérus fölött. A legfontosabb kérdés természetesen a főpapok kinevezési joga volt. Talán éppen a vitatott kérdések és a nyilvánvaló világi politikai szándékok miatt a május elsejére összehívott, de csak június 5-én megkezdődő bourges-i zsinat valójában nem reprezentálta a monarchia egyházának teljességét. Még ha nem is számítjuk az angol kézen lévő területek papságát, akkor is kevésnek tűnik a városban megjelenő négy érsek és huszonöt püspök. VII. Károly emiatt nem pusztán elnöke volt a nemzeti zsinatnak, hanem vezetője is: a klerikusok pusztán tanácsadói szerepet töltöttek be.[32]

Így aztán nem meglepő, hogy a július 7-én kiadott, *Pragmatica Sanctiónak* nevezett határozatában a bourges-i gyűlés egyértelműen az uralkodói érdekeket vette figyelembe. Intézkedéseiben nem szakított ugyan a pápai hatalommal, de a hitelvek terén a zsinat (azaz Bázel) felsőbbségét fogadta el. A konzisztoriális javadalmakat illetően az uralkodó kapta meg a választás jogát, vagy ahogy a *Sanctio* szövege fogalmazott: a káptalanoknak és apátságoknak *„figyelembe kell*

[31] *Demurger, A.*: Temps de crises i. m. 201-202.

[32] *Jean Favier*: La guerre de cent ans. Fayard, Paris 1980. 580-582.

venniük azokat a kegyes és jó szándékú javaslatokat, melyeket a király az arra érdemes, és úgy az Egyház, mint a monarchia javát szolgáló" személyek kinevezése ügyében tesz. Bourges megtiltotta, hogy a pápa hazájukban francia főpapokat szenteljen fel, eltörölte az annátákat, s Rómának csak fellebviteli bírósági jogokat engedélyezett a francia klerikusok fölött.[33] Talán még ennél is tovább ment az uralkodó azzal, hogy királyi leiratban szabályozta a klerikusok viselkedését, a *concubinatio* elítélésétől kezdve a kiátkozás korlátozásán keresztül a breviárium használatáig, vagy a világi ünnepek templomi megtartásának tiltásáig.[34]

Gyakorlatilag százharminc évvel az avignoni korszak kezdete, hatvan évvel a skizma kialakulása után és húsz esztendővel a konstanzi zsinat zárását követően a francia király ura lett saját országa – gallikán – egyházának. Olyan politikai helyzet alakult ki, amely kedvezett ugyan VII. Károlynak és követőinek a mindennapokban, megmérgezte ugyanakkor a Rómával való kapcsolatait, s az egész 15. század egyik legfontosabb feszültségforrásává vált a két állam közötti diplomáciai viszonyrendszerben.[35]

A bourges-i döntéssel kialakuló állapot tehát nem egy korszak zárása, hanem egy újabb – az 1516-os bolognai konkordátumig tartó – periódus kezdete lett.

[33] *Demurger, A.*: Temps de crises i. m. 203-204.

[34] *Favier, J.*: La guerre de cent ans i. m. 581.

[35] *Emmanuel Le Roy Ladurie*: L'Etat royal, 1460-1610. Hachette, Paris 1987. 194-196.

Kiss Gergely

Magyar követség a pisai zsinaton? XII. Gergely és Magyarország kapcsolata 1408–1409-ben*

2011-ben ismertettem a Hélène Millet frissen megjelent monografikus feldolgozását az 1409-es pisai zsinatról.[1] A nagy nyugati egyházszakadás jeles kutatója a résztvevők között az egyik angol követ, Robert Hallum salisbury-i püspök kapcsán említette XII. Gergely 1409. április 30-i levelét, amelyben ez utóbbi megkérte az angol főpapot, és annak kollégáját, Henry Chichele-t, St. Davids püspökét hogy Pisában vegyék fel a kapcsolatot Ruprecht német, Zsigmond magyar király, a velencei dózse és Malatestai Károly követeivel.[2] Felmerül tehát a lehetősége annak, hogy magyar követség járt a pisai zsinaton. Ennek vizsgálata azért is érdekes, mivel a híradás alapjául szolgáló forrást – tudomásom szerint – a magyar kutatás nem hasznosította, ugyanakkor Luxemburg Zsigmond és a pisai zsinat kapcsolatának bemutatása – mint majd láthatjuk – nem mentes az ellentmondásoktól. Jelen írás tehát a pisai zsinattal kapcsolatos esetleges magyar követség részvételét vizsgálja meg röviden, amelyet természetszerűleg a zsinat összehívásának körülményeivel kell kezdenünk.

1407-ben, a marseilles-i egyezménnyel felcsillant a remény, hogy a közel három évtizede tartó nagy nyugati egyházszakadás rövidesen véget ér, és helyreáll az Egyház egysége. XIII. Benedek és XII. Gergely ugyanezen év Mindenszentek ünnepére tervezett savonai találkozója azonban eredménytelennek bizonyult, akárcsak az azt követő 1408 tavaszi tárgyalás sorozat. Május folyamán a két pápát bíborosaik egy része elhagyta, és 1408. július 29-én immár azzal a céllal gyűltek össze Livornóban, hogy maguk vegyék kezükbe a skízma megszüntetésének ügyét. A disszidens bíborosok zsinat összehívását kezdeményezték Pisába (1409. március 25. – augusztus 7.). Amint az közismert, a zsinat mind XIII. Benedeket, mind XII. Gergely letette és kiátkozta, ill. a bíborosok új pápát választottak V. Sándor személyében. XII. Gergely a bíborosok elpár-

* A kutatást támogatta az MTA-DE „Lendület" Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport.

[1] *Kiss Gergely*: Millet, Hélène: Le concile de Pise. Qui travaillait à l'union de l'Église d'Occident en 1409? Turnhout 2010. 443. (Ecclesia militans. Histoire des hommes et des institutions d'Églies au Moyen Age), *Századok* 145. (2011) 1273–1279. Itt szeretnék köszönetet mondani a szerzőnek értékes tanácsaiért, ill. kéziratos munkáinak használatáért.

[2] *Hélène Millet*: Le concile de Pise. Qui travaillait à l'union de l'Église d'Occident en 1409? Turnhout 2010. (a továbbiakban: Millet 2010); *Johannes Vincke*: Briefe zum Pisaner Konzil. Bonn 1940. (Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte 1.) (a továbbiakban: *Vincke*) 192–193., 105. sz.

tolásának hírére maga is egyetemes zsinat összehívását kezdeményezte 1409. május 25-re Cividalébа.[3]

A történéseket a magyar szakirodalomban mindmáig Fraknói Vilmos vizsgálta a legrészletesebben.[4] Mint látni fogjuk, éppen a nála olvasható összefoglalás tartalmaz olyan ellentmondásokat, amely miatt a kérdés újbóli tárgyalása indokoltnak tűnik.

Fraknói tehát a következőképpen rekonstruálta az 1407 ősze és 1409 nyara közötti eseményeket.

Az egyre sürgetőbbé váló nagy nyugati egyházszakadás felszámolásával kapcsolatban Zsigmond úgy foglalt állást, hogy azt egyetemes zsinatnak kell megoldania a két pápa lemond(at)ásával és új megválasztásával. Fraknói szerint Zsigmond Friaul tartományt javasolta a majdani zsinat helyszínéül. Kapcsolatban volt a XII. Gergelyt és XIII. Benedeket elhagyó bíborosokkal, ám óva intette őket attól, hogy maguk válasszanak új, törvényes pápát, és figyelmeztette őket arra, hogy ha nem hajlandók egyetemes zsinaton a kérdésről dönteni, akkor továbbra is XII. Gergely mellett áll ki.[5] A király ugyanakkor XII. Gergelyel is tudatta, hogy az egyházszakadás kérdésében egyetemes zsinatnak kell döntenie.[6] XII. Gergely erre 1408. július 5-én meghirdetett egy egyetemes zsinatot 1409. május 25-re, amely mint ismeretes, Cividalében ült össze. Erre válaszul az elpártolt bíborosok Livornóban úgy döntöttek, ők hívnak össze zsinatot 1409. március 25-re Pisába.[7] Zsigmond ekkor a spalatói érseket küldte XII. Gergelyhez (1408 nyár), majd Prátói Vilmost az elpártolt bíborosokhoz (1408 október), hogy az egymásnak ellentmondó zsinatok ügyében a feleket jobb belátásra bírják. Utóbbi előbb Velencébe ment egyeztetendő a pápával, bíborosok-

[3] E zsinatokra ld.: *Hélène Millet:* Grand Schisme d'Occident. In: Dictionnaire historique de la Papauté. Ed. Levillain, Philippe. Paris, 1994. 729–735; *Noël Valois*: La France et le Grand Schisme d'Occident. I–IV. Paris, 1896–1902. (reprint: Hildesheim, 1967); Millet 2010.

[4] *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkel. I. 1000–1417. Budapest 1901. (a továbbiakban: *Fraknói* 1901). Mályusz Elemér Zsigmond és a pisai zsinaton megválasztott V. Sándor, ill. XII. Gergely kapcsolatát csupán röviden érintette. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest 1984. 75, 77, 212–213. A magyar-pápai kapcsolatokat összegző jelleggel bemutató ezredfordulós tanulmánykötetben Erdő Péter ismertette Zsigmond és a Szentszék viszonyát, azonban a pisai zsinat kérdésére nem tért ki. *Erdő Péter*: A pápaság és a Magyar Királyság Zsigmond király idején (1387–1437). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. *Zombori István*. Budapest, 1996. 83–95.

[5] *Fraknói* 1901. 314–315; Deutsche Reichstagsakten. Hrsg. durch die historische Komission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften [zu München.] I–XII. Göttingen, 1956–1957[2] (a továbbiakban: DRTA) VI. 213.

[6] *Fraknói* 1901. 315; DRTA VI. 600.

[7] *Fraknói* 1901. 315; Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I-II. Ed. *Augustinus Theiner*. Romae, 1859–1860. (a továbbiakban: *Theiner*) II. 181.

kal kapcsolatos fellépést.[8] Következő állomása a pápai udvar volt – itt Fraknói már Prátói Jánosként említi –, míg a vele együtt eljáró velencei követ Pisában próbálkozott jobb belátásra ösztönözni a disszidens bíborosokat, sikertelenül.[9] Utóbbiak igyekeztek Zsigmondot rávenni arra, hogy helyezkedjen szembe XII. Gergellyel, az általuk 1408 végén a király elé tárt javaslat alapján, amely szerint a király részvételével tartandó pisai zsinat keretében kell XII. Gergelyt elítélni, lemondatni. Zsigmond nemleges válasz adott, azzal a kiegészítéssel, hogy a pisai zsinaton való képviseletet megfontolja. Ezzel párhuzamosan egyeztetett Velencével erről az esetleges részvételről, de Velence szükségtelennek ítélte azt.[10] XII. Gergely ekkor, 1409. január 8-án küldte el Raguzai Jánost (!) Magyarországra azzal, hogy Zsigmondot a pisai részvételtől távol tartsa. Célját Fraknói szerint elérte, hiszen ott egyedül csak Prátói János (!) vett részt.[11]

Fraknói rekonstrukciója alapján tulajdonképpen kettő, pontosabban három személy – Raguzai János és Pratói János, és Vilmos – azonosítása érdemel figyelmet. Egyikük, a Raguzai Jánosnak nevezett pápai küldött azonosítása a könnyebb feladat. A Fraknói által adott névalak (Raguzai János) és a vele kapcsolatos megfogalmazás félrevezető. „Időközben január 8-ikán a pápa Raguzai János bíbornokot, a szentéletű florenczi érseket küldötte követül Zsigmondhoz, hogy őt ragaszkodásában megerősítse, és a pisai zsinatra való követküldéstől visszatartsa"[12] – fogalmazott a jeles egyháztörténész.

[8] *Fraknói* 1901. 315–316., *Theiner* II. 181., DRTA VI. 274, 377.

[9] *Fraknói* 1901. 316.

[10] *Fraknói* 1901. 316; DRTA VI. 603.

[11] *Fraknói* 1901. 316; Baronii Caesaris Cardinalis, Odorici Raynaldi et Jacobi Laderchii Annales Ecclesiastici, denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti ab Augustino Theiner. Bar le Duc, 1869–1874. XXVII. 240, 11. sz.: „Card. S. Sixti missus legatus in Pannoniam, etc. et cardinalis episcopus Portuensis in Angliam et Germaniam. — Ad refringendos eorumdem cardinalium conatus, ac praesules, ne ad Pisanum, sed ad aliud a se indictum Concilium proficiscerentur, avertendos, plures legatos amplissimis fretos mandatis in varias Christiani orbis partes decrevit, misitque Joannem Dominici, Pontificia; auctoritatis Viudicem, tit. sancti Sixti presbyterum cardinalem in Hungariam, Poloniam, Rusciam, Dalmatiam aliaque regna finitima, dato hoc diplomate: » Dilecto filio Joanni tit. S. Sixti presbytero cardinali A. S. L. salutem, etc. Propter evidentem utilitatem legum, praelatorum, principum, cleri et populorum Hungariae ac Poloniae et illarum partium ne a zizaniorum praeventi satoribus, et ipsorum falsis et fictis persuasionibus circumventi in errorum devia rapiantur, et a veritate avertendo auditum ad fabulas convertantur, ac propter conditiones quassati, proh dolor! undique gregis Dominici, quibus speramus per tuam circumspectionem providam, illo, qui in sublimibus suis terrae finibus pacem parat circa reformationem pacis, justitiae cultum, charitatis vinculum et reductionem ad ipsius Ecclesiae Romanae obedientiam, fidelilatem ac devotionem praemissorum hujusmodi oberrantium quorumcumque, et ut existat cor unum omnibus in prasemissis salubriiter consiili et utiliter conveniri [...] Te ad Hungariae, Poloniae ac Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Lodomeriae, Rassiae, Serviae, Bulgariae, Sclavoniae et Russiae regna, caeterasque partes charissimus in Christo filiis nostris Sigismundo et Wladislao Hungariae et Poloniae regibus illustribus subditas, ac etiam comitatum Ciliae praesentialiter destinamus tibi in eisdem regnis et partibus plene legationis officium ex Apostolicae potestatis plenitudine, quam non ab homine sed a Deo recepimus usque ad praedictae Sedis beneplacitum committendo, etc. Datum Arimini VI id. Januarii, pontificatus nostri anno III «".

[12] *Fraknói* 1901. 316.

Fraknói állításának első fele tulajdonképpen megfelel a valóságnak. A korszakból ugyanis ismert egy olyan ferences szerzetes, pápai diplomata, akire illik ez a leírás. Raguzai János azonosításakor az első kézenfekvő megoldás Johannes Ragusinus, más néven Jan Stojković. E dalmát származású ferences szerzetes, teológus, diplomata 1390–1395 között született Ragusában. Életkora – 1408/1409-ben alig húsz éves lehetett – már önmagában is erősen kérdésessé teszi az esetleges azonosítást. Padovában (baccalaureatus theologie), majd Párizsban tanult (doctor theologie), részt vett a bázeli zsinaton, ahol a konciliaristákhoz és V. Félix ellenpápához csatlakozott, elsősorban teológiai munkássága (*De Ecclesia*) jelentős.[13] A Stojkovićcsal való azonosítás lehetőségét látszólag erősíti az a tény, hogy személye körül kultusz alakult ki. Fraknói második megállapítása azonban már semmiképpen sem vonatkoztatható rá, hiszen soha nem volt Firenze főpásztora. E tisztséget ugyanis 1401–1411 között Franciscus Zabarella töltötte be, aki maga is bíboros volt, igaz csupán 1411-től.[14]

Joggal merül fel tehát a kérdés, valójában kire gondolhatott Fraknói. A „Raguzai" név itt minden bizonnyal nem család- vagy származási nevet kell érteni, hanem a bíborosok esetében gyakorta megjelenő szokás szerint az illető személy egyházi, de nem bíborosi hivatalának megjelölését. Ebben az esetben tehát egy olyan – remélhetőleg – János keresztnevű bíborost kell keresnünk, aki raguzai érsek volt. XII. Gergely bíborosai között egyedül Johannes Dominici jöhet szóba. A római pápa által 1408-ban két alkalommal (május 9., szeptember 19.) kreált bíborosok között ő volt az egyetlen János keresztnevű, ráadásul raguzai érsek is volt (1408 március – 1409 július).[15]

Az öröm azonban kissé korai, ha 1408/1409-es szereplését tüzetesebben megvizsgáljuk. Fraknói megfogalmazása szerint 1409. január 8-án kapott meg-

[13] *Robert Aubert*: 'Jean de Raguse'. In: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique. Éd. Baudrillart, Alfred [et alii], I–XXXI. Paris, 1912–2013. (a továbbiakban: DHGE) 27 (2000), col. 489-491; *Thomas Prügl*: Modelle konziliarer Kontroverstheologie. Johannes von Ragusa und Johannes von Torquemada. In: Die Konzilien von Pisa (1409), Konstanz (414–1418) und Basel (1431–1449). Institution und Personen. Hrsg. *Heribert Müller–Johannes Helmrath*, Ostfildern, 2007. (Vorträge und Forschungen 67.) 257–287.

[14] Franciscus Zabarella, 1401 előtt padovai esperes, 1401–1411 között firenzei érsek, 1411-ben XXIII. Jánostól nyerte el a SS. Cosmas et Damianus alszerpap-bíborosi tisztét, amelyet haláláig (1417) viselt. Vö.: Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarium antistitum series. I–III. Ed. *Conrad Eubel*. Münster, 1913–1923. (a továbbiakban: HC) I. 33, 49, 251.

[15] HC I. 31., 47, 412. Szélesebb körben vizsgálva a kérdést, természetesen több János keresztnevű „jelölt" akad, akik közül azonban egyikre sem illik a fenti leírás. Johannes de Melioratis Sulmonensis ravennai érsek volt – innét a „Ravennai" mellékneve, ráadásul őt 1405-ben VII. Ince tette a S. Crux in Jerusalem szerpap-bíborosává. Johannes Flandrini auchi érsek, 1397-től a SS. Johannes et Paulus szerpap-, majd 1405-től sabinai püspök-bíboros volt VII. Kelemen jóvoltából, „Auxitanus" melléknevét érsek székhelye miatt kapta. Joannes Martini de Murillo, Mons Aragonum bencés apátja – innét a „Montisaragonum" név – 1408-ban XIII. Benedektől nyerte el a S. Laurentius in Damaso szerpap-bíborosi címét. HC I. 26, 28, 30.

bízást XII. Gergelytől arra, hogy Zsigmondot a pisai zsinattól való távolmaradásra vegye rá. Bíborosi (S. Sixtus) kinevezését 1408. május 9-én nyerte el XII. Gergelytől.[16] Még ezt megelőzőleg, 1407. december 5-én kapott meghatalmazást XII. Gergelytől (a pápa velencei megbízottjával, Justinianusszal együtt), hogy folytasson tárgyalásokat Pedro de Lunával, azaz XIII. Benedekkel, majd néhány nappal később (1407. december 13-án), arra utasította a pápa, hogy Firenzében az unió érdekében lépjen fel. Előbbi megbízatását XII. Gergely 1408. március 26-án megújította (ezúttal Jacobinus de Torso Utinensi és Bartolinus de Zambonis társaságában). 1408 októberében, valamely angol főpaphoz intézett levelében Dominici hosszasan kifejtette – pontokba szedve –, miért tartja törvénytelennek a disszidens bíborosok fellépését. Őket tekintette az egyházszakadás igazi felelőseinek, akik e lépésükkel – a pisai zsinat meghirdetésével – még inkább súlyosbítottak a helyzeten. Az egyenesen „zsinatocskának" nevezett pisai helyett pedig a XII. Gergely által 1408. július 2-án meghirdetett cividalei zsinatra invitálta a levél címzettjét.[17] 1408. november 17-én Velencébe küldte a pápa hasonló céllal, ez a megbízatás azonban visszavonásra került, ill. az 1409. január 8-i legátusi kinevezés váltotta fel, amely Magyarországra Lengyelországba vezényelte. E teljhatalmú legátusi felhatalmazás célja az volt, hogy az egyház ügyeiről, nehézségeiről Zsigmond és Vencel számára – utóbbit Wladislas-nak, azaz Ulászlónak nevezve – pontos tájékoztatást adjon, óva intve őket attól, hogy tévhíreknek hitelt adjanak.[18] Magyarországon nem sokáig tartózkodhatott, mi-

[16] HC I. 47.

[17] „[...] Sexta quod ad perturbandum concilium verum suum conciliabulum indixerunt pro festo virginis gloriose annunciacionis Pisis congregandum, ubi ultimi scismatis ante presens fuit refugium illius antichristi, qui ecclesiam perturbatat. [...] Quintadecima, quod hiis diebus dominus noster cum curia sua accedit ad provinciam Ravennatem, ut in ibidem aliquo loco congruo assignet concilium congregandum, prout seconda die Julii publice promulgavit futurum in solempnitate Penthescostes celebrandum. Sextadecima, quod ipse dominus papa, ut integram unionem reddat ecclesie Christianorum, exhortatur universos tam sue obedientie quam aliene ad verum concilium convenire, ut ex omnium corporum congregatione unus eliciatur animorum consensus. [...]". *Ludwig Schmitz*: Das Konzil von Cividale. Römische Quartalschrift für christliche Alterthumskunde und Kirchengeschichte 8 (1894), 217–258. (a továbbiakban: *Schmitz* 1894) 227–228. 8. sz.

[18] „Gregorius episcopus servus servorum Dei dilecto filio Iohanni s. Sixti presbitero cardinali, Apostolice sedis legato [...] propter evidenter utilitas regem, prelatorum, principum, cleri et populorum Ungarie ac Polonie et illarum partium ne ad zizaniarum preventi satoribus et ipsorum falsis ac fictis persuasionibus circumventi in errorum devia rupiantur, et a veritate avertentes auditum ad fabulas convertantentur ac propter conditiones quassati prothdolor [proh dolor] undique gregis dominici, quibus speraramus per tuam circumspectionem providam, illo --- qui in sublimibus suis terre finibus pacem parat, circa reformationem pacis, iusticie cultum, caritatis vinculum et reductionem ad ipsius ecclesie Romane obedientiam, fidelitatem et devotionem premissorum huiusmodi oberrantium quorumcumque, et ut existat cor unum omnibus, in premissis salubriter consuli et utiliter conveniri, te, ut fortem mittamus ad fortia, tuisque robustis humeris grandia onera imponamus, tamquem pacis angelum reformationem pacis et unitatis fodei propagatorem et satorem virtutum ad Ungarie et Polonie ac Dalmatie, Croatie, Rame, Lodomerie, Rassie, Servie, Bulgarie, Sclavonie et Russie regna ceterasque partes carissimus in Christo filiis nostris Sigismundo et Wladislao

vel 1409. május 16-án már Riminiben volt, innét utazott XII. Gergely után Cividaléba.[19] Ott volt a zsinaton, jelenlétét feljegyezték az 1409. június 22-i második ülésen.[20] A többi ülésen szintén jelen lehetett – bár erre csak általános utalások vannak – ugyanakkor az ötödik ülésen (július 23.), fontos szerepet játszott. Ekkor határoztak arról, hogy az unió érdekében teendő lépéseket a jelenlevők egyenként írott vagy szóbeli javaslatként megfogalmazzák, ezekből pedig a „raguzai bíboros" törvényt formál, majd a résztvevők megerősítik azt. Jól látható, milyen fontos feladat hárult Johannes Dominici-re, neki kellett a zsinati határozatok megszövegezését elvégeznie.[21] Ez végül nem pontosan így történt meg, a végleges határozatokat a zsinatról beszámoló Michael de Cascina de Pisis fektette írásba.[22] A zsinat betetőzését jelentő, VI. Orbán, IX. Bonifác és VII. Ince és az unió sorsáról döntő konklávéban (!, augusztus 23.) nem vett részt betegsége miatt,[23] ellenben a határozatok megerősítésekor (augusztus 27.), ill. kihirdetésekor (szeptember 5.) már úgy tűnik, ismét jelen volt.

Ungarie et Polonie regibus illustris subditas ac etiam comitatum Cilie personaliter destinemus, tibi in eisdem regnis et partibus plene legationis officium ex apostolice potestatis plenitudine […] usque ad predicte sedis beneplacitum commitendo. […]" Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, maximam partem nondum edita, ex tabulariis vaticanis deprompta, collecta, ac serie chronologica disposita. I–II. Ed. *Augustinus Theiner*, Roma, 1863. I. 346–347. Vö.: Baronius szövegével a 11. jz.-ben! E szerint Dominici kiterjedt területi felhatalmazással rendelkezett: *Schmitz* 1894. 230. 13. sz. Vö.: HC I. 31. és 4–5. jz.

[19] Manuale Michael de Cascina: „[1409. május 16-án) Die scripta hora circiter sextadecima […] Iohannes tit. S^ti^ Sixti presbiter cardinalis Ragusinus, qui in legatum sedis apostolice ad partes Ungarie profectus extitit, reversus est ad Ariminium, post immediate secutus prefatum dominum nostrum." *Schmitz* 1894. 244.; *Emil Goeller*: König Sigismunds Kirchenpolitik 1404–1410. Freiburg im Breisgau, 1901. (a továbbiakban: *Goeller* 1901) 58.

[20] Manuale Michael de Cascina: „Die sabbati vicesimasecunda mensis Junii indictione secunda prefatus dominus noster papa pro concilio celebrando secundam sessionem tenuit, […] missa celebrata soleniter idem dominis prefatis reverendissimis dominis cardinalibus, qui numero sex fuerunt, videlicet Bononiensi, Racusino, Senensi, Ariminiensi, Utinensi et Venetiarum, tribus solemnibus oratoribus domini Romanorum Regis et duobus serenissimi domini Ladislai regis Jerusalem et Sicilie, duobus domini archiepiscopi Pragensis ac duobus domini episcopi Luthumunensis plurimisque prelatis, patriarcha Aquilegensi, episcopis, abbatibus, prioribus, magistris in sacra pagina doctoribus in eodem concilio astantibus, cum omni solemnitate mandavit eligi officiales aptos et necessarios ad concilium peragendum […]". *Schmitz* 1894. 245–246.

[21] Manuale Michael de Cascina: „[…] ut unusquisque modos conceptos in scriptis seu in vive vocis oraculo in sacratissime unionis obtentum exprimeret, post quod reverendissimus in Christo pater et dominus dominus Cardinalis Racusinus suos modos per eundem conceptos legi effecit, deine ambaxiatores domini Romani regis, regis Ladislaii, archiepiscopi Pragensis, episcopus Luthomuslensis, partim in scriptis et partim oratenus expresserunt, post patriarcha Aquilegiensis, episcopus Ferentinus ac omnes post prelati successive et abbates ac procuratores in scriptis aliqui et aliqui in viva voce secundumquod sibi visum extitit, vota sua expresserunt." Schmitz 1894. 248–249.

[22] „Die veneris secunda Augusti […] Gregorius papa XII quintam tenuit sessionem, ubi dominus prefatus omnia nota et modos conceptos in scriptis datos coram omnibus legi fecit per me Michaelem de Cascina de Pisis in concilio et sinodo prelibatis […].". *Schmitz* 1894. 249. Hasonlóképpen a zsinatról feljegyzést készítő névtelen krónikás is: „quod etiam Michael de Pisis publice legit". Uo. 258.

[23] Manuale Michael de Cascina: „Die veneris vigesimatertia Augusti […] sanctissimus dominus noster papa […] cum sex de ipsius cardinalibus duobus existentibus infirmis, videlicet dominis Racusino et Venetiarum, in solio pontificali sedens indutus pontificaliter sessionem tenuit. […]" *Schmitz* 1894. 249–250.

Később 1411. január 1-én a genovai és milánói tartományokba, 1414. szeptember 26-án pedig a Német-római császárság területére kapott rendes legátusi felhatalmazást (*plene legationis officium*).[24] Jelen volt a konstanzi zsinaton (1416. január 30.), ahol XII. Gergelyt képviselte.[25] 1418. július 20-án V. Márton nevezte ki legátussá Magyarország és Csehország területére.[26] Feladata leginkább a husziták elleni küzdelem volt. Társával Fernando de Palacios lugoi püspökkel Zsigmondot Konstanzból Szakolcára kísérték, itt tárgyalásokat folytattak Vencel cseh királlyal a huszitákról (1419. február 14–20.),[27] majd miután eredményt nem értek el, Budára mentek, itt azonban János legátus meghalt.[28]

Johannes Dominici 1409-es magyarországi útját Fraknói sikeresnek ítélte, szerinte ennek köszönhetően Zsigmond nem képviseltette magát Pisában, ott csupán az a Pratói János volt jelen, akinek személyéről később még részletesen szó lesz. Nem tudni, mire alapozta Fraknói a véleményét, ugyanakkor Dominici magyarországi tartózkodásának rövidsége és későbbi Cividale-i fellépése alapján itteni tevékenysége valóban inkább csak XII. Gergely álláspontjának közvetítésére szorítkozhatott.[29]

Visszatérve Zsigmondnak a pisai zsinattal való esetleges kapcsolatára, Fraknói megemlít egy bizonyos Pratói Vilmost, akinek mint láttuk az lett volna a feladata, hogy előmozdítsa XII. Gergelyt és az elpártolt bíborosok kiegye-

[24] Vö.: HC I. 31. és 4–5. jz. Ezzel kapcsolatban Fraknói magyarországi követségét említi – Johannes de Rupessica konstantinápolyi pátriárka, bíboros társaságában – a Zsigmonddal folytatandó tárgyalásokkal összefüggésben. *Fraknói* 1901. 311.

[25] *Fraknói* 1901. 332.

[26] *Fraknói* 1902. 3., *Theiner* II. 196. Vö.: HC I. 31. és 4–5. jz.

[27] *Engel Pál – C. Tóth Norbert*: Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438). Itinerarium Sigismundi regis imperatorisque (1382–1437), Mariae (1382–1395) et Barbarae (14705–1438) reginarum consortum eiusdem, nec non Elizabeth reginae (1382–1386), relictae Ludovici I regis. Budapest 2005. (Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 1.) 103.

[28] Dominici személyével kapcsolatban ld. még: Giovanni Dominici (†1419). Saggi e inediti. In: Memorie Dominicane NS I. (1970), 172; Memorie Dominicane 79 (1962), 115–125; Mortuis enim estis. Ed. Casella, M. T. In: Miscallanea G. G. Meerseman I. Padova, 1970. (Italia sacra 15.); Van Doren, R.: 'Dominici (Jean)', in: DHGE 14 (1960), col. 592; Aubert, R.: 'Jean Dominici'. In: DHGE 26 (1997), col. 1479; Dictionnaire de théologie catholique. Éd. *A. Vacant–E. Mangenot–É. Amann*, Paris, 1903–1950. IV. 1661–1667; Dictionnaire de la Spiritualité. Éd.*M. Viller–Ch. Baumgartner*, Paris, 1939– VIII, 873–880.;*B. I. Ulmann*: Studies in the Italian Renaissance. Rome, 1973; *B. Bruni.*: Il b. Giovanni Dominici, autore della più bella Lauda del Quattrocento. Memorie Dominicane 73 (1956), 17–24; *G. Gracco.*: Giovanni Dominici e un nuovo tipo di religiosità. In: Atti del XXV Convegno di Todi, 1988. Spoleto, 1990. 1–20;*D. Borstein*: Giovanni Dominici, the Bianchi and Venice. Symbolic Action and Interpretative grids. Journal of Medieval and Renaissance Studies 23 (1993), 143–171; Scriptores ordinis Praedicatorum Medii Aevii. I–IV. Ed. Kaepelli, Th. – Panella, E., Roma, 1970–1993. II. 406–413; Vie des Saints et des bienheureux. Paris, 1935–1959. VI, 188–189; Lexikon der christlichen Ikonographie. I-VIII. Hrsg. *E. Kirschbaum–W. Brunfels*, Freiburg in Breisgau, 1968–1976; *Ulysse Chevalier*: Répertoire des sources historiques du Moyen Âge. Bio-Bibliographie. I–II. Paris, 1903–1907^2. II. 2403.

[29] Ezt csak megerősíti a velenceiek 1409. február 7-i alább részletesen idézett levele. Ld. a 32. jegyzetet!

zését. Kérdés, milyen forrásra támaszkodott Fraknói. A kortárs Johannes von Vensheim, a mainzi érsek protonotariusa jegyezte fel, hogy Zsigmond nem szándékozott követeket küldeni Pisába, a cseh király követei pedig önkényesen „képviselik" a magyar királyt, ellenben Zsigmond csak egyvalakit küldött, hogy a felek (ti. XII. Gergely és a bíborosok) közötti közvetítésről tárgyaljon, Prata comes-ét, aki azonban Gergely pápa oldalára állt, ármánykodik és semmissé teszi a pisai zsinat eredményeit.[30]

Ennek az információnak semmi nyoma Fraknói munkájában. Ellenben a velenceiek 1409. február 7-i levelének tartalma – a nélkül, hogy erre itt hivatkozott volna[31] – hasznosult az események rekonstrukciójában. E levél ugyanis előadja, hogy Zsigmondot mind XII. Gergely, mind a pisai bíborosok igyekeztek a maguk oldalára állítani. A király ezeket elutasította, és Prata-i Vilmost a velenceiek követével XII. Gergelyhez és a pisai bíborosokhoz küldte azzal a megbízással, hogy egy külön egyetemes zsinaton rendeződjék az egyház egységének helyreállítása. Miután pedig ez nem következett be, a pápa legátust küldött Zsigmondhoz – Johannes Dominicit – majd zárásképpen a levél még meglehetősen homályosan megjegyzi, hogy mindennek ismeretében Zsigmond a saját és az egyház érdekeit figyelembe véve intézkedett.[32]

[30] „Et quis dicit, quod rex Ungarie tenere velit cum eodem? Qui cum expresso mandato suo sigillo sigillato ex subscriptione notarii subscripto suos in Pisis habuit oratores. Potuit esse quod oratores regis Bohemie, qui sub certis pactis et condicionibus ac prerogativis domino suo dudum ante conventis gesta Pisana approbarunt, habuerunt eciam procuratorium a rege Ungarie per fratem extortum vel alias quodmodocunque productum vel habitum. Non tamen ibi fuerunt speciales regis Ungarie oratores, imo ille, quem rex Ungarie ad tractandum de loco medio Pisas miserat, comes videlicet, de Prata, hodie stat in obediencia Gregorii et velut expertus multum vituperat et reprobat acta et gesta Pisanorum". *Goeller* 1901. 54.

[31] Fraknói erre a forrásra érdekes módon csak Raguzai János, azaz Johannes Dominici kiküldése kapcsán utal. *Fraknói* 1901. 316:917. jz.

[32] „[…] cum comparuerit dominus Filippus de Georgio miles ambaxiator serenissimi domini Sigismundi regis Hungarie, exponens ex parte dicti domini sui, quod ad presentiam sue maiestatis fuerunt ambaxiatores colegii cardinalium, qui sunt Pisis, multa enormia verba proferentes contra dominum papam Gregorium, et quod dominus papa Gregorius scripsit maiestati multa similiter contra cardinales predictos, que verba multum sibi displicuerant, et quod dicti ambaxatores cardinalium rogaverant maiestatem suam, ut vellet subtrahere dicto domino pape Gregorio hobedientiam tam in civitate Budue, quam in omnibus aliis terris suis, addentes dicti ambaxiatores cardinalium, quod maiestati sue placeret velle mittere de suis prelatis et proceribus ad concilium cardinalium predictorum, et quod dictus dominus suus dominus rex dictis ambaxiatoribus cardinalium responderat, quod habebat et tenebat dominum papa Gregorium esse verum et iustum papam, et propterea non intendebat dictam hobedientiam subtrahere; de mittendo autem ad dictum concilium volebat habere respectum; et dictus dominus Filippus ambaxiator ex parte domini sui domini regis rogat amicabiliter nostrum dominium, ut velemus sibi consulere, sibi debet ad concilium dictorum cardinalium mittere de suis vel ne, et si deliberaret mittere, cum qua securitate posset eos mittere, et faciat pro honore nostri dominii respondere dicto ambaxiatori super hoc. […] De eodem autem quod dixit, quod noluerat subtrahere hobedientiam domini pape Gregorio, nos dicimus, quod maiestas sua habens eundem in verum et rectum papam optime fecit, qui nos similiter, habentes dictum dominum Gregorium in verum pontificem, servavimus et servamus eidem, et ita faciunt omnes subditi et fideles nostri terrarum et locorum nostrorum, veram et solitam obedientiam. Et ideo ad consilium, quod petit, si debet mittere de suis ad concilium dictorum cardinalium vel ne, nos respondemus,

Ezt a bizonyos „comes de Prata"-t Emil Goeller azzal a Pratói Vilmossal azonosította, akit Zsigmond 1408 végén az elpártolt bíborosokhoz küldött.[33] Tárgyalásokra Goeller szerint azonban nem került sor, mert Vilmos a pápával tartott az általa összehívott Cividale-i zsinatra.[34] Ezt az információt megerősíti Bernardo Maria de Rubeis aquileiai egyháztörténeti feldolgozása, amelyben azt találjuk, hogy a Pratából Cividalèba igyekvő pápát Guillelmus comes Pratae, Vencel, Thomasius de Spilimbergo, Jacobus de Valvasono és mások kísérték a Tagliamento folyón túli területre, a pápa által összehívott zsinat helyszínére.[35] Az itt szereplő Prata – a pápa utazásának kiindulópontja, egyben az egyik kíséretet adó személy címzésében szereplő helynév – azonosítása nem könnyű feladat. A szóba jöhető lehetőségek közül földrajzi helyzeténél fogva kiesik a bajor Wieskirche, a tiroli Pramajur, az ausztriai Wiesen, így vélhetően a Firenzétől észak-nyugatra eső Prato rejtezhet e név mögött. Összességében tehát adott egy Pratói Vilmosként azonosítható személy, akiről egyfelől tudható, hogy XII. Gergely pápával tartott Cividalèba, másfelől az, hogy eredetileg Zsigmond megbízottja volt, hogy a disszidens bíborosok és a pápa között közvetítsen.[36] Hogyan lehetséges akkor, hogy ugyanő – mintegy megfigyelőként, ahogy Fraknói feltételezte – részt vett a pisai zsinaton?[37]

---

quod habuimus et habemus dominum Gregorium in verum et iustum pontificem, et ideo non videmus, cum qua honestate possemus maiestati sue bene consulere super hoc, sed sicut maiestati sue notorium est pro unione ecclesie sancte et pro reducendo summum pontificem et cardinales Pisis existentes in unum, ut unicum concilium fieret, misit maiestas sua dominum Guilelmum de Prata ambaxiatorem suum, et nos similiter misimus oratorem nostrum, qui in simul existentes, procuraverunt et solicitaverunt apud dominum papam et dictos cardinales Pisis existentes, ut intentio sue maiestatis et nostra, qui in unum tendebat, pro unione ecclesie sancte dei sortiretur effectum. Sed qui fuerint causa unde processerit, quod hoc non sequeretur, maiestas sua, non dubitamus, fuerit per dictum dominum Guillelmum plene informata. Sumus etenim informati, quod dominus papa Gregorius misit legatum suum [=Johannes Dominici – K. G.] ad presentiam sue maiestatis, itaque per relationem dicti domini Guilelmini, et pro hiis, que exposuerit dictus legatus, erit de omnibus sua maiestas optime informata, et propter dictas informationes sua serenitas, que sapientissima est, poterit providere per illum modum, qui habebit, concernere honorem sue maiestatis predicte et bonum ecclesie dei. […]" Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. V. Ed. *Sime Ljubić*, Zagreb, 1875. (a továbbiakban: MSHSM V.) 159–160.

[33] *Goeller* 1901. 55. Fraknóinál ilyen hivatkozást nem találtam, így lehet, hogy Goeller munkájából értesült személyéről. Vilmos mint magyar követ szerepel a velenceiek 1408. október 23-án Zsigmondhoz intézett levelében. Zsigmondkori Oklevéltár. I–XI. Szerk. *Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor.* Budapest, 1951–2009. (a továbbiakban: ZsO) II. 6379. sz.

[34] *Goeller* 1901. 58:2 jz.

[35] „Gregorius […] venit de Prata ad Civitatem Austriae, comitatus per nobilem Guilelminum comitem Pratae, s. Venceslaum et Thomasium de Spilimbergo, s. Jacobum de Valvasone, et caeteros collegatos de ultra Tulmentum, cum toto exsortio communitatis Civitatis Austriae." Rubeis, Bernardo Maria de: Monumenta ecclesiae Aquilejensis commentario historico-chronologico-critico illustrata …. Argentinae, 1740. 1013.

[36] *Goeller* 1901. 55; *Fraknói* 1901. 315. Steno Mihály velencei dózse 1408. november 9-én a pisai zsinati atyákhoz intézett levele igazolja ezt, ugyanis e szerint kötelezettséget vállalt arra, hogy Zsigmond király követének, Pratai Vilmosnak a kérésére támogatja a pápa, XII. Gergely és a bíborosok kiegyezését. ZsO II. 6405. sz.

[37] „Zsigmond megbízásából ott volt ugyan Prátoi János [kiemelés: KG]; de föladata oda irányult, hogy a

Ezt a feltételezést eleve gyengíti egy tény, mégpedig az, hogy Fraknói ez utóbbi szereplésekor *Prátói János*nak és nem Vilmosnak nevezi. Sőt már a pápánál teljesített látogatása és Velencébe történő visszatérésekor is e néven szerepel. Ráadásul az utóbbi eseményről beszámoló levél szerint, amelyet a velenceiek Zsigmondhoz intéztek, az utóbbi megbízottja a spalatói érsek volt.[38] Egyszerű elírásról van csupán szó, vagy két hasonló nevű személy keveredett össze?

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy Johannes de Prato valójában létező személy, ráadásul olyasvalaki, aki részt is vett a pisai zsinaton. Neve megtalálható a zsinati aktákban, összesen két helyen szerepel, egyik alkalommal önállóan mint a pratói S. Fabiano perjele, másik alkalommal Jakab, a S. Maria in monte planokolostor apátjának képviselője (*procurator*) szerepel. A zsinaton ő is aláírta a firenzeiek azon javaslatát, amelynek értelmében felmondták az engedelmességet XII. Gergelynek.[39]

Rá valójában tehát semmiképpen nem illik az a leírás, amely szerint megfigyelőként jelen lett volna Pisában Zsigmond képviseletében. Vilmos azonban, mint láthattuk, XII. Gergellyel tartott Cividaléba, így aligha lehetett jelen Pisában. Ezt csak megerősíti további három forrás. Az első egy ún. *commune servitium*-nyugta is, amely 1409. január 15-én kelt Riminiben. E szerint Gabriel Condulmeris, az Apostoli Kamara régense, sienai püspök, a S. Clemens szerpap-bíborosa elismerte, hogy Pratai Vilmos átadott neki 30 kamarai aranyforintot Kanizsai János esztergomi érsek (1387–1418) elődje, Telegdi Tamás (1367–1375) *commune servitium*a fejében.[40] Gabriel XII. Gergely azon bíborosai közé tartozott, akik nem pártoltak el tőle, neve nem szerepel a pisai atyák sorában.[41] A másik két forrás 1409. január 24-én, ill. április 12-én kelt, és Vilmost magyar követként említi egy esetleges magyar-velencei szövetséggel kapcsolatban.[42]

Mindezek figyelembe vételével az egyetlen forrás Zsigmond esetleges képviseletére a pisai zsinaton a jelen vizsgálat kiindulópontjául szolgáló pápai levél lehet, amelyet XII. Gergely 1409. április 30-án a canterbury-i érseki tartományt képviselő Robert Hallumhoz és Henry Chicheléhez intézett. Hélène Millet legutóbbi munkájában úgy foglalta össze a levél tartalmát, hogy XII. Gergely

zsinatot érdemleges tárgyalásokba való bocsátkozástól visszatartsa, és egy közös zsinat létrejöttén közreműködjék." *Fraknói* 1901. 316.

[38] „[…] Memores R. dominum archiepiscopum Spalatensem, qui vestri parte fuit his proximis temporibus orator ad sedem apostolicam, in reditu suo nos rogasse […]." MSHSM V. 135–136.

[39] *Millet* 2010. 91, 125, 176, 273 (332, 510. sz.).

[40] DF 237895; ZsO II. 6547. sz.

[41] 1407–1409 között sienai püspök, XII. Gergely 1408. május 9-én emelte a S. Clemens szerpap-bíborosi tisztére, majd később (1426?) a S. Maria trans Tiberim szerpap-bíborosa lett. HC I. 31, 41, 44, 446.

[42] ZsO II. 6561, 6729. sz.

megkérte Hallumot, hogy vegye fel a kapcsolatot Ruprecht német, Zsigmond magyar király, a velencei dózse és Malatestai Károly követeivel. A levél azonban ennél többet is elárul. XII. Gergely ugyanis azt írta, hogy értesült az angol király képviselőinek, Salisbury (Robert Hallum) és St. Davids (Henry Chichele) püspökének[43] Pisában való megjelenéséről. Határozottan arra kérte őket, hogy ne vegyenek részt a pisai zsinat munkájában, ezzel is előmozdítandó az egyházat sújtó nehézségek elhárítását. De ezt leginkább avval szolgálhatnák – folytatta XII. Gergely –, ha beszámolnának arról, hogy a magyar király, Velence, Malatestai Károly és Ruprecht képviselő pontosan mit tettek, hiszen ők mindannyian tudvalevőleg azon fáradoztak, hogy egy harmadik helyszínen összehívandó zsinat orvosolja a problémákat. XII. Gergely tehát úgy tudta, Zsigmond képviseletében valaki(k) ott volt(ak) Pisában és tárgyalt(ak) a többi előkelőséggel. Ismeretei pontosak voltak, legalábbis Ruprecht és Malatesta esetében, akik személyesen megfordultak Pisában.[44] Olyannyira, hogy tudott arról az április 19-i esetről is, amikor Konrad von Soest a székesegyház kapujára kifüggesztett egy „zsinati bullát" a törvényes zsinat majdani összehívásáról.[45]

Meglepő ugyanakkor, hogy a pápa, aki ilyen pontos ismeretekkel rendelkezett az angolok, Ruprecht és Malatesta részvételéről, mennyire kevés információval rendelkezett Zsigmonddal és a velenceiekkel kapcsolatban. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy utóbbiak nem is képviseltették magukat, ezt csupán feltételezte XII. Gergely. Ezzel egybevág az, hogy utóbbiak konkrét részvételéről nem áll rendelkezésre egyetlen adat sem. Mint láthattuk Pratai Vilmos nem jöhet szóba, de a Fraknói által vele egy személyként kezelt Pratói János sem, több okból sem. Egyrészt tevékenyen részt vett a zsinat munkájában, vagyis messze nem megfigyelője volt az eseményeknek, másrészt egyértelműen a zsinat szellemében munkálkodott, megbizatása pedig semmilyen módon sem köthető Zsigmondhoz, harmadrészt világosan kiderül róla, hogy egyházi személy volt, ezáltal végleg elesik annak a lehetősége, hogy Guilelmus *comes de Pratá*-val azonosíthassuk. Azaz kizárható, hogy volt egy Pratói János,

[43] Pisai követségükre, és az angol részvételre Pisában ld.: *Margaret Harvey*: Solutions to the schism. A study of some English attitudes 1378 to 1409. St. Otilien, 1983. (Kirchengeschichtliche Quellen und Studien, 12.) 147–180.

[44] Sacrorum concilorum nova et amplissima collectio. XXVII. Ed. Mansi, Johannes Dominicus. Venetiis, 1784. (a továbbiakban: *Mansi*) col. 245-313; *Vincke* 124-132; *Hélène Millet*: La condamnation de deux papes fauteurs de schisme: un drame conciliaire (Pise, 1409) s. l., 2014. (kézirat) (a továbbiakban: *Millet* 2014), passim. A zsinati részvételre általában: *Carl Joseph Hefele*: Histoire des conciles d'après les documents originaux. Nouvelle édition française corrigée et augmentée. Leclercq. VII/1. Paris, 1916 (reprint: Hildesheim – New York, 1973) (a továbbiakban: *Hefele – Leclercq* 1973) 3:3. jz., 12–13, 18–22.

[45] *Mansi* col. 10-21; *Hefele – Leclercq* 1973. 17–18; *Millet* 2014. 33. jz. Soest egyébként 1409 augusztusában már XII. Gergely környezetében volt a Cividale-i zsinaton. *Hefele – Leclercq* 1973. 63.

aki amolyan megfigyelőként jelen lett volna Pisában. Guilelmus de Pratáról viszont kiderült, hogy nem volt jelen Pisában, hiszen XII. Gergellyel tartott Cividalébа.[46]

Úgy tűnik, hogy a pápa 1409. április 30-i levelében megfogalmazott célok megvalósítása nem következett be. A sikertelenség ellenére XII. Gergely továbbra sem mondott le arról, hogy Zsigmondot valamiféleképpen maga oldalára állítsa. A megbízások részleteit illetően ismereteink egyelőre meglehetősen hiányosak, annyi azonban bizonyos, hogy a pápa 1409 júliusában talán két megbízottat is Magyarországra küldött.

Elsőként – 1409. július 20-án – András spalatói érsek kapott teljhatalmú legátusi (?) megbízást,[47] majd egy nappal később XII. Gergely Jeromos remetét küldte Magyarországra többféle ügy, ill. a létrehozandó egység végett. Sajnos a spalatói érsek megbízatását illetően egyelőre csak Schmitz rövid német nyelvű összefoglalója áll rendelkezésre, így a részletek homályosak. A híradás értékét ráadásul megkérdőjelezi Spalato élén 1403-ban feltűnt egy bizonyos Peregrinus de Aragonia. András – ha hihetünk a forrásoknak – ekkor a sebastei címzetes püspök tisztet nyerte el. Eubel szerint 1408. július 2-án XII. Gergelytől megkapta az egri püspökség lelki ügyekben általános helynöki tisztét is. Ekkor, és a már említett 1409-es pápai felhatalmazásban mint spalatói érsek szerepelt.[48]

Jeromos tevékenységéről sem rendelkezünk több információval, mint amennyit Schmitz közlése sejtet, vagyis azt, hogy az unió ügyében kapta megbízását.[49] Személyével kapcsolatban feltehető, hogy azonos azzal a Jeromossal, akinek Cividalé-ba való eljutását a pápa biztosította 1408. július 28-án. Ez a parancslevél azt is elárulja, hogy a pápa egyik szavahihető forrásáról van szó, aki egyetemi tanulmányokat folytatott (teológia) és Pistoiából származott.[50] Ugyanő később, 1408 novemberében már Malatestai Károly küldöttjeként[51] tűnt fel Velencében.

[46] Guilelmus, comes de Prata több alkalommal szerepel későbbi forrásban is. 1412 őszén Zsigmond Cividalébа küldött megbízottja volt (1412. október 12., ZsO III. 2853. sz.).

[47] *Schmitz* 1894. 238.

[48] HC I. 459:10-11. jz.

[49] „[…] dilecto filio Ieronimo ordinis heremitarum et sacre pagine magistro […]. Cum te pro nonnullis nostris et S.R.E. negociis ad sacratissimum unionem tendentibus ad regnum Ungarie et partes illas conferre habeas [facultatem] de presenti". Reg Vat. 337. fol 104^{v}. *Schmitz* 1894. 238; *Goeller* 1901. 58:2. jz.; *Millet* 2014. 1.

[50] „[…] pro parte nostra universitati vestre et vestrum singulis explicanda commisimus dilecto filio Ieronimo ordinis heremitrum sancti Augustini professori ac sacre theologie magistro Pistoriensi, cuius relatibus adhibere placeat in premissis credentie plenam fidem, sibique ac etiam comitive usque ad numerum decem equitum et peditum … placeat libevaliter providere, presentibus post sex menses a dato presentium computando minime valituris. *Schmitz* 1894. 224–225.

[51] DRTA VI. 602, 35.

*

Összességében tehát Zsigmond és a pisai zsinat kapcsolata még abban a nagyon távolságtartó formában sem mutatható ki, ahogy azt Fraknói feltételezte. Sokkal reálisabbnak tűnik az, amit Johannes von Vensheim és maguk a zsinati akták is feljegyeztek, ti. Zsigmond nem küldött követeket. Más kérdés, hogy Vencel követei mennyire képviselték valójában Zsigmond érdekeit. A zsinati akták határozottan ezt állítják,[52] míg Vensheim ezzel kapcsolatban komoly ellentétek meglétére utal. Zsigmond távolmaradására következtethetünk a velenceiek 1409. február 7-i levele alapján is. Mint láthattuk, a Pratai Vilmos követségét egy eléggé semmitmondó megjegyzéssel zárta le a velencei feljegyzés, ti. avval, hogy Zsigmond a saját és az egyház érdekét szem előtt tartva cselekedett. Ez valójában azt jelentette, hogy Zsigmond tartózkodott mind a XII. Gergely által, mind a pisai bíborosok által javasolt megoldás – a felek saját külön zsinatainak (Cividale, Pisa) – elfogadásától, és egy új egyetemes zsinat összehívását kezdeményezte.

[52] „Die 27 Maii R. P. D. Ventzlaus patriarcha Antiochenus et Thuno episcopus Misnensis et magnificus et excelsus D. Benesinus baro regni Bohemie regis Romanorum et Bohemiae comparuerunt in dicto concilio. Item dicti ambaxiatores presentarunt litteras dominoru cardinalium ex parte regis Hungariae, quod propter nonnullas causas ambaxiatores suos ad hoc sacrum concilium mittere non poterat, sed quod frater suus rex Romanorum et Bohemie suos mittebat solemnes ambaxiatores quod ipse a voluntate dicti fratris sui deviare non intendebat." *Mansi* col. 353; *Goeller* 1901. 53.

Kondor Márta

Magyar király a német trónon: Luxemburgi Zsigmond birodalmi kancelláriája és a királyi tanács (1410–1419)

Luxemburgi Zsigmond német királlyá választásával 1411-ben közös uralkodója lett a Magyar Királyságnak és a Német-római Birodalomnak. A választás sok szempontból új helyzetet teremtett: Zsigmond (kül)politikájának súlypontja nyugatra helyeződött, annak fókuszába az európai nagypolitika problémái kerültek. Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a Zsigmond német trónra jutásával járó kormányzati-adminisztratív változások hogyan foghatók meg az iratanyagban, illetve ezen keresztül a kancelláriák működésében valamint a döntéshozatalban.

Zsigmondot 1410 szeptember 20-án a trieri érsek, a rajnai palotagróf és a Zsigmond nevében szavazó Frigyes nürnbergi várgróf választotta a Német-római Birodalom uralkodójává, a másik négy választófejedelem pedig a riválisJodok morva őrgróf 1411 januárjában bekövetkezett halála után végül ezen év július 21-én adta le szavazatát a magyar királyra.[1] Az új helyzet a magyar kancelláriai gyakorlatra alig volt hatással, a változás mindössze az oklevelek intitulációját, a korroborációs formulát és a titkospecsétet érintette. Zsigmond német királyi címe első alkalommal egy 1411. január 12-én Budáról a trieri érseknek küldött iratban szerepel (*Sygismund von gots gnaden Romischer konig*),[2] a magyar központi írószervek (titkoskancellária, nagykancellária, *specialis presentia* bírósága, középpecsét irodája) a *Dei gratia Romanorum rex semper augustus* résszel bővített cím rendszeres használatára 1411 februárja és októbere között tértek át[3]. Az új cím megjelenésével egyidejűleg a nagypecsétes privilégiumok és pátensek korroborációs formulája a *quo ut rex Hungarie utimur* kitétellel bővült,[4]

[1] Zsigmond német királlyá választására magyarul *Kondor Márta:* Fejedelmi frigyek, választási ígéretek. Luxemburgi Zsigmond első koronái. In: Köztes-Európa vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 277–295. A vonatkozó német szakirodalmat l. ott.

[2] Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund 1410–1420. Szerk. Dietrich Kerler. München 1878. (a továbbiakban: RTA VII) 53–55.

[3] Részletesen *Kondor Márta*: Sigismund of Luxembourg and the First Decade of the Hungarian-German Personal Union (PhD-disszertáció, kézirat).

[4] Privilegiális iratokban *concessimus presentes litteras nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri novi duplicis quo ut rex Hungarie utimur munimine roboratas,* pátens oklevelekben *sigillo nostro maiori quo ut rex Hungarie utimur.* A nagypecsétes pátensek korábban nem tartalmaztak korroborációs formulát. Titkospecsétes oklevelekben csak 1411 februárja és szeptembere között találni korroborációt, ezt követően csak

Zsigmond új, ötödik magyar titkospecsétje pedig 1411 szeptemberének végén került bevezetésre.[5] Az írásbeli ügyintézés terén az igazi változást a Zsigmond-adminisztrációban a birodalmi kancellária felállítása jelentette.

Meglepő, ugyanakkor a Zsigmond-kutatás sajátosságainak fényében valamelyest érthető módon Zsigmond birodalmi kancelláriájának kialakulására vontkozó adatot alig találni a szakirodalomban; mind a magyar, mind a német történészek a kancelláriai személyzetet illető alapvető megállapításokra szorítkoznak.[6] A hiány oka leginkább abban keresendő, hogy a kancellária korai történetére vonatkozó adatok a magyar okleveles anyagban lelhetők fel, a birodalmi kancellária történetével foglalkozó német és osztrák történészek viszont nem fordultak e források felé. A magyar középkorászok ugyan folyamatosan dolgoztak az anyaggal, körükben azonban e probléma nem merült fel kutatásra érdemes témaként.

Peter Moraw a késő-középkori Német-római Birodalom legfontosabb szerkezeti sajátosságát a koherencia és a kontinuitás hiányában (*Kohärenz- und Kontinuitätsproblem*) látta.[7] Az állandó dinasztiaváltások a birodalom adminisztrációjában hosszú távon – mind területi, mind személyi vonatkozásban – a folytonosság hiányát eredményezték. Bár a késő középkori német királyok birodalmi kancelláriái között kimutatható bizonyos fokú személyi kontinuitás, lényegében minden újonnan trónra került uralkodó saját kancelláriájának felállításával kezdte működését. Zsigmond ezzel a kérdéssel érdemben leghamarabb 1410 végén kezdhetett el foglalkozni, hiszen 1410 augusztus közepe és november közepe között boszniai hadjáraton vett részt, ahonnan hazatérve egészen az év végéig a Délvidéken (Bács, Szond, Nekcse, Diakó) időzött. Az ebből a másfél hónapból fennmaradt, Zsigmond nevében kelt oklevelek mind magyar vonatkozásúak; birodalmi provenienciájú mindössze egy levél ismeretes, amelyben Frigyes nürnbergi várgróf Diakóról december 14-én azt írja a nürnbergieknek, hogy Zsigmond elfogadta német királlyá választását.[8] Ezen iratot természetesen a várgróf kancelláriája állította ki, mint ahogy feltételezhetően Zsigmond

a függő titkospecsét alatt kiállított armálisokon szerepel a *cum pendenti secreto nostro regio sigillo quo ut rex Hungarie utimur* vagy a *sigilli nostri secreti quo ut rex Hungarie utimur appensione* szófordulat.

[5] Körirata: Sigism(un)dus dei gra(tia) – romanorum i(mperator) se – mp(er) augustus – ac hungarie zc Rex., pl. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 58 843.

[6] Legrészletesebben *Erich Forstreiter*: Die deutsche Reichskanzlei und deren Nebenkanzleien Kaiser Sigmund's von Luxemburg. Das Kanzleipersonal und dessen Organisation. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen Reichskanzlei im späteren Mittelalter. Wien 1924. (dissz.), de a birodalmi kancellária létrejöttével ő sem foglalkozik és nem tesz különbséget a magyar kancelláriák között.

[7] *Peter Moraw*: Gedanken zur politischen Kontinuität im deutschen Spätmittelalter. In: Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag I–III. Göttingen 1971–1973. II. 45–60.

[8] RTA VII. 52–53.

1410 augusztus elején kelt választási ígéreteit is az ő írnokai szövegezhették.[9]

Zsigmond első, német királyként kiadott oklevele a választás után viszonylag későn, 1411. január 12-én kelt. Ennek oka a boszniai hadjárat mellett abban rejlik, hogy a magyar király a kettős választás miatt Jodokkal mindenképpen egyeztetni akart, noha találkozóra az őrgróf halála miatt (1411. január 18.) végül nem került sor. Az említett, trieri érsekhez szóló levelet január 21-én számos további dokumentum követte, többek között Frankfurt, Nürnberg, Rothenburg, Strassburg és Speyer városokhoz, de Heinrich von Braunschweig, Johann von Leuchtenberg, Werner trier-i érsek, Lajos rajnai palotagróf és Heinrich von Plauen nagymester is a királyi megkeresések címzettjei között volt.[10] Ezeket az iratokat magyar nagypecsét alatt[11] *ad mandatum domini regis Georgius vicecancellarius* kancelláriai jegyzettel állították ki, vagyis első pillantásra úgy tűnik, hogy a kiadást a magyar kancellária intézte. Ez az elgondolás azonban két problémát is felvet. Egyrészt kérdés, hogy melyik magyar kancelláriát tekinthetjük kiállítószervnek, hiszen amíg a felségi pecsét használata a nagykancelláriára utal, a jegyzetben említett György alkancellárt csak Késmárki Györggyel azonosíthatjuk – aki viszont Perényi Imre titkoskancellár helyettese volt. Másrészt kétséges, hogy volt-e a magyar nagykancellária vagy titkoskancellária alkalmazottai között olyan személy, aki ismerte annyira a birodalmi kancelláriai gyakorlatot, hogy annak megfelelő iratot tudott szövegezni. A birodalmi kancellárián használatos *a.m.d.r.* kancelláriai jegyzet megjelenése ugyanis arra enged következtetni, hogy a birodalmi gyakorlat a dokumentumok szerkesztője számára legalábbis nem volt teljesen ismeretlen.

A továbblépéshez segítséget a kancelláriai jegyzetek további vizsgálata ad: a január 21-én kiállított iratok közül egyen ugyanis Késmárki helyett egy bizonyos *Petrus de Wlaschim* (Petr z Vlašimi) szerepel kezességvállalóként. Wlaschim június végéig folyamatosan kimutatható a birodalmi iratok kiállítása körül, ettől kezdve viszont szinte kizárólag csak Johannes Kirchen nevével találkozhatunk a jegyzetekben. Kirchen előbb Vencel, majd Ruprecht kancelláriáján működött,

[9] Ezekre Zsigmond felségi pecsétje mellett a várgróf pecsétjét is ráfüggesztették: *des alle wir burggraff Friedrich obgenannt uns auch also erkennen one alle geverde, und haben darumb zu des obgenant unsers gnedigen herren des kunigs von Ungern ingesigel unser eigen ingesigel an disen brieff tun hencken.* RTA VII. 18–23. Joachim Leuschner szerint Frigyes bianco pergameneket kapott Zsigmondtól, l. *Joachim Leuschner*: Zur Wahlpolitik im Jahre 1410. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 11. (1954–1955) 506–553., itt 508.

[10] RTA VII. 55–60., Regesta Imperii XI: Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410-1437). Közzé teszi Wilhelm Altmann. Innsbruck 1896–1900. (a továbbiakban: RI XI) 16–27. sz-ok.

[11] *... sub sigillo regnorum nostrorum Hungarie; zu orkund ... haben wir unsers kunrichs zu Ungern Majestadinsigel bresten halb unsers Romischen kunglichen majestadingesigel zu disen czijten an disen brief tun henken.*

1411 januárjában pedig pfalzi Lajos követeként éppen Budán tartózkodott.[12] Valószínűleg ekkor egyezett meg Zsigmonddal arról, hogy az ő szolgálatába lép, így az is elképzelhető, hogy „besegített" az említett, januárban kelt oklevelek szövegezésébe. Kirchen budai tartózkodása után néhány hónapra visszatért a birodalomba, de június végén már ismét Zsigmond udvarában találjuk. Wlaschimról mindössze annyi bizonyos, hogy cseh-morva származású volt; Bezsák Miklós és Erich Forstreiter szerint is a „magyar kancellária" alkalmazásában állt,[13] erre vonatkozó bizonyítékkal azonban egyikük sem szolgál és az sem világos, hogy melyik magyar kancellária alkalmazottai között lenne érdemes őt keresnünk. Így viszont az sem zárható ki teljesen, hogy a kancelláriai jegyzetekben való feltűnése előtt volt kapcsolata a birodalmi adminisztrációval és/vagy esetleg Kirchen révén került Zsigmond udvarába.

Térjünk most vissza a nagypecsét és Késmárki alkancellár ügyére! Mivel Zsigmondnak 1411 januárjában még nem álltak rendelkezésére a birodalmi pecsétek, a kiadott iratokat a magyar titkos vagy a magyar felségi pecsétek valamelyikével kellett megerősítenie. A felségi pecséttel ellátott dokumentumok nem csak a magyar, hanem a birodalmi gyakorlatban is nagyobb tekintéllyel bírtak; ennek bizonyítéka az az 1412 decemberében kelt levél, amelyben Frigyes nürnbergi várgróf ígéri meg Nürnberg városának és tanácsának, hogy Zsigmonddal a befizetett éves adóról birodalmi titkospecsét alatt kiadott bizonylat helyett (*sein Quitbrief unter seinem cleinem kuniglichen Insigel geben hat*) felségi pecsét alatt újat állíttat ki (*mit siner Maiestat anhangendem Insigel*).[14] Lényegesen nehezebb választ találni arra a kérdésre, hogy a a jegyzetekben miért Késmárki és nem a nagykancellária egy alkalmazottja – kézenfekvően alkancellárja – szerepel. Tény, hogy 1409 októbere és 1411 júniusa, Korpádi Kelemen és Szászi János alkancellársága között nincs arra vonatkozó adatunk, hogy szükség esetén ki helyettesíthette Eberhard főkancellárt. Bár meglehet, hogy ideiglenesen

[12] Monumenta Zollerana. Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Hohenzollern I–IX. Szerk. Rudolf von Stillfried – Traugott Märcker. Berlin 1852–1881. (a továbbiakban: Mon. Zoll.) VI. 645.: *…unser lieber getreuer Johannes Kirchen, des vorgenannten unsers Oheims des Pfalczgrauens Rate und diener, entworter diess briefs, den wir dorumb czu uch* [ti. Nürnberg városához] *senden wol.*

[13] *Forstreiter, E.*: Die deutsche Reichskanzlei i.m. 152.; *Bezsák Miklós*: A középkori magyar okleveles gyakorlat kapcsolatai a cseh és lengyel okleveles gyakorlattal. Pécs 1939. 23. Bezsák a lábjegyzetben Ferdinand Tandra munkájára hivatkozik (*Ferdinand Tandra*: Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu Lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310-1420). H.n. 1892.)

[14] Mon. Zoll. VII. 141–142. A bizonylatokat szokásosan felségi pecsét alatt állították ki, l. Mon. Zoll. VII. 20, 21: *Wer ouch daz Ir ander quitbriefe under unserer kuniglicher maiestat insigel umb die vorgenant stewren hernach bedurfftet, so wolten wir uch die geben, das wir ouch uff dise zyte getan hetten, danne daz solich maiestat insigel noch nicht bereyt was.*

esetleg Késmárki őrizte mindkét pecsétet,[15] ennek a feltételezésnek ellentmond, hogy ő január 15-én egy Körmöcbánya jogainak védelmében kiállított nagypecsétes oklevél relatora volt.[16] Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a magyar kancelláriai gyakorlatban a relatios jegyzet arra szolgált, hogy a pecsételést végző személyt tájékoztassa arról, kitől származik az oklevéladási parancs, az a némileg paradox helyzet áll elő, hogy Késmárki tájékoztatta volna magát arról, hogy ő adott utasítást a kiállításra. Másik lehetőségként felmerül, hogy a magyar kancelláriák részéről Késmárki volt az a személy, aki a német nyelvű iratok összeállításához vagy legalábbis ellenőrzéséhez érdemben hozzá tudott járulni. Korpádi vagy Szászi ellenében róla ugyanis inkább feltételezhető, hogy szepességi származásának köszönhetően folyékonyan beszélt és írt németül.[17]

A kezdeti, átmeneti megoldások után 1411 közepén hirtelen egy működő birodalmi kancellária áll előttünk. Június 30-ától kezdve bizonyítható a birodalmi titkospecsét használata,[18] az időrendben legkorábbi *Reichsregisterbuch*-ba bevezetett oklevél pedig három nappal később, 1411. július 3-án kelt. Mivel Kirchen szintén június 30-ától szerepel rendszeresen a kancelláriai jegyzetekben, Budára való visszatérése jól láthatóan egybeesik a birodalmi kancelláriai gyakorlat szerinti oklevelezés kezdeteivel – így bizonyosra vehető, hogy hozzá köthető az írásbeli ügyintézés birodalmi normáknak megfelelő megszervezése. Zsigmond Kirchen e tevékenységét egyébként bőkezűen honorálta: 1412. augusztus 31-én neki adta Aalen, Bopfingeu, Esslingen, Gelnhausen, Giengen, Gmünd, Kempten, Reutlingen, Überlingen, Weil és Weinsberg városok Márton-napkor esedékes adóját,[19] és később is számos adományban részesült.[20] Valószínű, hogy Kirchen jegyzőket és írnokokat is hozott magával a király szolgálatába, legalábbis erre utalnak a 1413. szeptember 4-én kiállított oklevél sorai:

[15] *C. Tóth Norbert*: Hiteleshely és a királyi különös jelenlét. Századok 135. (2001) 409–428., itt 420.

[16] Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. (1387–1425) Összeállította Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint. Bp. 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49. és 52., a továbbiakban: ZsO) III. 40. sz. Vö. ZsO III. 2357. sz. (1412. június 29.): *relatio domini Georgii vicecancellarii minoris sigilli regii.*

[17] *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Gödöllő 2005 (reprint). 126., 140. 58. jegyz.

[18] *mit urkund diss briefs versigelt mit unserm romischen kuniglichem anhangundem insigel.* Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Geschichtsquellen für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten. Berlin 1838–1869. Szerk. Adolph Friedrich Riedel. (a továbbiakban: Riedel) I/3. 412.

[19] RI XI. 308–318. sz. L. még RI XI. 376. sz.

[20] RI XI. 402., 685–698., 835., 916a, 919., 927., 939., 940., 1243., 1255., 1446., 1479., 1529., 1545., 1570a, 1580a sz., ezek mindegyike *Ad m. d. r. Mich. de Priest* jegyzettel. Címert 1414. január 21-én kapott (RI XI. 917. sz.) és ugyanezen a napon palotagrófi címet is szerzett (RI XI. 918. sz.). Fia 1413. december 10-e óta Zsigmond familiárisa (RI XI. 830a sz.).

uns und dem reiche … unverdrossenlich und ouch costlich mit schreibern knechten und pferden zu hand drew jar gedienet hat.[21]

Kirchen tehát Zsigmond birodalmi kancelláriájának motorja volt, 1412 májusáig notáriusi, 1412 augusztus 31-től protonotáriusi minőségben[22] – kancellár vagy alkancellár azonban soha nem lett belőle. Zsigmond e téren német királyságának első éveiben a magyar gyakorlatot követte és Kanizsai János birodalmi kancellársága valószínűleg a kezdetektől eldöntött kérdés volt, hiszen július 8-án az érsek már kancellárként szerepelt a Frigyes nürnbergi várgrófot Brandenburg kormányzójává kinevező iratban.[23] Az valószínűleg senkiben nem merült fel, hogy Kanizsai valaha is érdemben foglalkozni fog a birodalmi kancellária ügyeivel, így a helyettes kinevezése akár szükségszerűnek is tekinthető és teljesen megfelel a magyar „ügyviteli szokásoknak" – gondoljunk Eberhardra és Szászi Jánosra vagy Perényi Imrére és Késmárki Györgyre. A birodalmi alkancellár azonban mégsem egy, a német királyi kancelláriai gyakorlatot jól ismerő személy lett, hanem Esztergomi János. Természetesen érthető, hogy Kanizsai egy emberét Zsigmond mellett szerette volna tudni, a kérdés inkább az, hogy Kirchen mellett mit is csinálhatott Esztergomi a gyakorlatban.

A magyar kormányzati adminisztráció logikáját követve adódik a következtetés, hogy az alkancellár (legalábbis Kanizsai távollétében) a birodalmi felségi pecsétet kezelte. Ezt az elméletet egy 1414 szeptemberében kelt levél is alátámasztja, amelyben Frankfurt követei, Jacob Brun és Konrad Wisse, értesítik a a város vezetőit, hogy sikerült megegyezniük a birodalmi kancelláriának a város privilégiumainak megerősítéséért fizetendő díjról (*wir hoffin iz blibe an xi^{c} oder xii^{c} gulden und nit daruber*). Egyúttal közvetítik János prépost (*der probst von Ungern, mit namen gnant probst Johann*) – azaz Esztergomi János alkancellár – kérését, miszerint frankfurti tartózkodása idejére szállásra van szüksége. A követek azt is megjegyzik, hogy (Késmárki) György alkancellár hasonló kéréssel fordult hozzájuk, de kettejük közül – nem mellesleg Kirchen tanácsára – János ügyét érdemes szem előtt tartaniuk, mivel ő rendelkezik a birodalmi felségi pecséttel (*der auch die maiestat und ingesigel hat*). Ezért javasolják a város veze-

[21] RI XI. 685. sz. Az írnokokra és jegyzőkre részletesen l. *Forstreiter, E.*: Die deutsche Reichskanzlei i.m., a személyi kontinuitás kérdésére *Franz-Reiner Erkens*: Über Kanzlei und Kanzler König Sigismunds: zum Kontinuitätsproblem in der deutschen Königskanzlei unter dem letzten Luxemburger. Archiv für Diplomatik 33. (1987) 429–458., itt 437– 438.

[22] *Forstreiter, E.*: Die deutsche Reichskanzlei i. m. 25–28., 106. 1414-ben *secretarius* is, RTA VII. 190.

[23] *…die Erwirdigen Johannes zu Gran Erzbischof und ewiger G[e]span des Heiligen Romischen Stuls Legat, unsern in dem heiligen Romischen Rich Canczler.* Reichsregisterbuch (RRB) E fol. 2r-3r. (DF 287 861), kiadva Riedel II/3. 178–181.; Mon. Zoll VII. 1–5. Az oklevél Eberhard főkancellárt is említi: *Eberhardten Bischoff zu Agram unsern in dem kunigrich zu Ungern etc. obristen canczler.*

tőinek, hogy a prépostnak király szállása közelében igyekezzenek szálláshelyet keresni.[24]

Ettől némileg eltérő eredményre jutunk, ha Zsigmond Zágrábból Udinébe vezető útját vizsgáljuk. Egy datálatlan, de 1412 december elejére keltezhető levélben az uralkodó a német lovagrend nagymesterét úgy tájékoztatja, hogy mivel (birodalmi) felségi pecsétje és német jegyzői Friaulban vannak, a Neumark rendjeihez intézett levelét a szokástól eltérően latinul és királyi pecsét állította ki (*sigillo nostro maiestatis et eciam notariis Alemanicis in remotis circa Forum Julii existentibus propterea litere ad nostram Novam marchiam more solito in Alemanico scripte et sigillo nostre maiestatis sigillate non fuere, sed ecce illas in Latino sermone et sigillo nostro regali in efficaci forma*).[25] Hermann Heimpel ebből a néhány sorból joggal következtetett arra, hogy 1412 novemberében a német kancellária Zágrábból egyenesen Udinébe mehetett,[26] és Zsigmond csökkentett – magyar – kancelláriai személyzettel utazott Dalmáciába. Ezt az elméletet alátámasztja, hogy október 31-e és december 17-e között nincs olyan oklevél, amely kiadásáért Kirchen vállalta a felelősséget és a Zsigmond nevében ekkor keletkezett iratok között nem találunk német nyelvűt. Tüzetesebben vizsgálva a kérdést azonban a dolog némi finomításra szorul. A fent említett nagymesterhez írott levélen kívül ugyanis ismerünk egy másik, szintén datálatlan, Brunoro della Scalahoz intézett levelet[27] valamint további négy, birodalmi ügyekben (latin nyelven) kiállított iratot.[28] Ezek közül kettőn[29] a kancellária részéről Esztergomi szerepel mint a kiállításért felelős személy, vagyis ekkor ő bizonyosan nem lehetett Udinében (Friaulban) a német jegyzőkkel és a birodalmi pecséttel. Az eredetiben fennmaradt, 1412. december 7-én kelt és Cividalében őrzött oklevél papírfelzetes zárópecsétjéről megállapítható, hogy birodalmi titkospecsét, a november 29-én (Brinje) és december 10-én (Görz) kiadott iratok korroborációs

[24] Frankfurts Reichscorrespondenz nebst anderen verwandten Actenstücken von 1376-1519. I-II. Szerk. Johannes Janssen. Freiburg im Bresgau 1863–1872. I. 261–262.

[25] *Hermann Heimpel*: Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds. (Über den Cod. Pal. Lat. 701 der Vatikanischen Bibliothek.) Archiv für Urkundenforschung 12. (1932) 111–180., itt 153. A rendekhez küldött levél ZsO III. 3028. sz.

[26] *Heimpel, H.*: Aus der Kanzlei i.m. 153, 2. jegyz.

[27] *Heimpel, H.*: Aus der Kanzlei i.m. 154.

[28] RI XI. 381–383. sz., illetve Biblioteca Civica di Cividale del Friuli, Antico Archivio Communità (BBC AAC), Lorenzo Orlandi, Pergamena e Documenti. Busta 8 Nr. 132, 1412. december 7. Az utóbbi adatot és az oklevélről készült felvételt ezúton köszönöm E. Kovács Péternek.

[29] BBC AAC Lorenzo Orlandi, Pergamena e Documenti 8 Nr. 132 és RI XI. 382. sz. Az utóbbi irat esetében a *Reichsregisterbuch*ban nem tüntettek fel kancelláriai jegyzetet (RRB E 40^{v}), szerepel viszont az oklevél teljes szövegű közlésében, l. Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum. Editio altera II. Szerk. Zygmunt Celichowski. Posnan 1892. (a továbbiakban: Celichowski, Lites) 471–472.

formulái (*sub regalis nostri sigilli appensione*) pedig megerősítik, hogy e néhány hétben a nem magyar vonatkozású iratok birodalmi titkospecsét alatt kerültek kiállításra.[30] Mindezek fényében nem lehetetlen, hogy – legalábbis kezdetben – a birodalmi kancellárián bizonyos fokig megosztott ügyvitel folyt: Kirchen a birodalmi felségi pecséttel megerősített jogbiztosító iratok kiadásáért felelt, Esztergomi pedig inkább mint az uralkodó „titkára" a birodalmi titkospecsétet kezelte.[31]

Végül érdemes röviden kitérni a birodalmi nagypecsét kérdésére. A fentebb leírtakat és a szakirodalom álláspontját[32] figyelembe véve logikusnak tűnik, hogy a felségi pecsét a birodalmi kancellária „indulásakor," azaz 1411 közepén került használatba. Ezzel szemben a július 3-án és 8-án, illetve augusztus 31-én kiállított dokumentumok birodalmi nagypecsét hiányában mind birodalmi titkospecsét alatt kerültek kiállításra.[33] Egy 1411. október 17-én kiadott oklevél korroborációja ugyan felségi pecsétre hivatkozik (*mit unser kuniglicher majestat insigel*), az eredetit megvizsgálva azonban egyértelmű, hogy a dokumentumon birodalmi titkospecsét van.[34] 1412. március 16-án Zsigmond még mindig csak ígéri Ulászlónak, hogy megegyezésükre ráfüggeszti nagypecsétjét, amint az elkészül, a fentebb említett, Nürnberg városa részére kiállított titkospecsétes bizonylat pedig 1412. július 29-én kelt Budán.[35] A korroborációs formulák – az 1411 októberi téves azonosítástól eltekintve – egészen 1412. augusztusáig nem beszélnek a birodalmi felségi pecsétről; e pecsét használatára, illetve létézésére legkorábban 1412. augusztus 24-éről,[36] október 2-áról és 3-áról[37] vannak adataink.

[30] Vö. *Heimpel, H.*: Aus der Kanzlei i.m. 153, 2. jegyz., aki tévesen állítja, hogy a *sigillum regale* kifejezéssel a magyar felségi pecsétet jelölték. Részletesen a korroborációs formulákhoz *Kondor M.*: Sigismund i. m.

[31] A kancelláriai feladatok alkalmazottak közti felosztására Ruprecht alatt már volt példa, l. *Peter Moraw*: Kanzlei und Kanzleipersonal König Ruprechts. Archiv für Diplomatik 15. (1969) 428-531, itt 504.

[32] *Kéry Bertalan:* Kaiser Sigismund. Ikonographie. Wien – München 1972. 127.; Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Kiállítási katalógus. Szerk. Takács Imre. Mainz 2006. 184.

[33] *…mit unserm romischen kuniglichem anhangendem Insigel, wann unsrer kuniglichen Mayestat Insigel noch nit bereyt was.* Mon. Zoll. VI. 662.,VII. 1.; *Wer ouch daz Ir ander quitbriefe under unserer kuniglicher maiestat insigel umb die vorgenant stewren hernach bedurfftet, so wolten wir uch die geben, das wir ouch uff dise zyte getan hetten, danne daz solich maiestat insigel noch nicht bereyt was.* Mon. Zoll. VII. 20, 21.

[34] Národní archiv, Archiv České koruny 1431. http://monasterium.net/mom/CZ-NA/ACK/1431/charter?q=1431 – a letöltés ideje 2014. november 4.

[35] Mon. Zoll. VII. 119.

[36] Zsigond ítéletlevele a Német Lovagrend ügyében *in aula magna regia castri Budensis sub nostre maiestatis sigilli appensione* kelt. Celichowski, Lites 52–69.

[37] *…propter absenciam sigilli nostri imperialis sigillo nostro quo ut rex Hungarie [utimur] fecimus consignari.* Celichowski, Lites 71–72.; ZsO III. 2748. sz.

A birodalmi pecsét tehát minden jel szerint csak 1412 júliusának legvégén vagy augusztusának elején került használatba. Ezt támasztja alá egy Hermann Heipel által 1931-ben publikált irat, amelyet a vatikáni *Cod. Pal. Lat. 701.* 292. lapjának hátoldalára jegyeztek fel[38]. A levelet – Mályusz Elemér azonosítása alapján – Esztergomi János küldte Kanizsai János esztergomi érseknek, aki az újonnan veretett birodalmi felségi pecsét átadásáról a következőképpen számol be:

Insuper innotescat vestre reverendissime paternitati quod iam in instanti fecit complere sigillum maiestatis imperialis astantibus domino cardinali, prelatis, baronibus ac militibus in stuba minori ac dominus Zagrabiensis capiendo sigillum et in sinu reponendo dicebat ridiculose ad me: O, dominus tuus abscidit michi guttur! Et tandem eadem regia maiestatis inquadam cyrotheca illud sigillando cum signeto suo in presencia prelatorum et baronum tradidit ad manus meas sub tanta custodia [ut] reservarem vestre reverendissime paternitati.

Az irat sajnos keltezetlen, viszont a pecsét átadásán túl szó esik benne Ulászló lengyel király látogatásáról is, így keletkezése valamikor 1412. június vége és július vége közé tehető.[39] Arra vonatkozó adat, hogy a birodalmi nagypecsét került-e valaha is Kanizsai kezébe, nem áll rendelkezésünkre. Hosszú ideig bizonyosan nem lehetett nála, hiszen az érseket Zsigmond szeptember közepén már Ulászlóhoz küldte követségbe,[40] az itáliai hadjáratra pedig Kanizsai nem tartott az uralkodóval.

A birodalmi ügyek oklevelezésének bemutatása után nézzük, hogyan is születtek a döntések, amelyek végül a birodalmi kancellária dokumentumaiban írásos formát nyertek. Zsigmond német trónra kerülésével immár nem csak a Magyar Királyságot, hanem a Német-római Birodalmat érintő „belső ügyekben" is dönteni kellett. Tulajdonképpen ilyen természetű kérdések már Ruprecht halála után felmerültek, de a választással kapcsolatos tárgyalások lefolytatásához Zsigmond Nürnbergi Frigyes személyében megtalálta a megfelelő embert. A birodalom kormányzásához azonban a birodalmi helyzetet ismerők nagyobb csoportjára volt szüksége és ebben a magyar tanácsosok aligha tudtak az uralkodó segítségére lenni. A kérdés az, hogy kik alkották ezt a kormányzásba újonnan bevont kört, pontosan milyen formában történt a döntéshozatal és ez hogyan befolyásolta a magyar királyi tanács működését.

[38] *Heimpel, H.*: Aus der Kanzlei i.m. 148–150. ZsO III. 2340. sz.

[39] Ulászló magyarországi látogatására l. *C. Tóth Norbert*: Zsigmond magyar és II. Ulászló lengyel király személyes találkozói a lublói béke után (1412–1424). Történelmi szemle 56. (2014) 339–356.

[40] ZsO III. 2694–2696. sz.

Probléma összetett, hiszen a magyar historiográfiában abban sincsen teljes egyetértés, hogy a magyar királyi tanácsot hogyan kellene elképzelnünk; az egyetlen és a kettős tanács elmélete a magyar történetírás régi vitatétele.[41] Némileg leegyszerűsítve a kérdést Zsigmond esetében azt kell megvizsgálnunk, elképzelhető-e, hogy német királlyá választása után a döntéseket két vagy három (esetleg ennél is több) különböző fórumon hozták meg, azaz létrejött-e a magyar tanács(ok) mellett egy külön testület a birodalmi ügyek intézésére? Nem mellesleg vizsgálódást igényel az a probléma is, hogy hol és hogyan működött/működtek a magyar királyi tanács(ok) 1412 vége és 1419 februárja között, amikor Zsigmond nem tartózkodott a Magyar Királyság területén.

A módszertani nehézség abban rejlik, hogy a fenti kérdések megválaszolásához a tanács mindennapi működését kell rekonstruálni és a döntéshozatalban tevőlegesen részt vevő személyeket azonosítani. Engel Pálnak és Kubinyi Andrásnak köszönhetően tudjuk ugyan, hogy kiket takar a *prelati et barones* kifejezés, és a forrásokból a *consiliarius* vagy *Rat* címmel rendelkező személyek is összegyűjthetők, viszont mindkét esetben az egy-egy konkrét tanácsülés résztvevőinek körénél lényegesen nagyobb csoportot rekonstruálunk. Másképp fogalmazva, a prelátusok, bárók és tanácsosi címmel rendelkezők között lehettek és valószínűleg voltak is jónéhányan, akik csak néhány alkalommal (esetleg soha sem) jártak a királyi tanácsban. Zsigmond 1411-ben és 1412-ben például rengeteg birodalmi tanácsost nevezett ki,[42] akik jó része bizonyosan soha nem tartózkodott huzamosabb ideig az uralkodó udvarában. Néhányukat a kinevezéssel egyidejűleg éppen azzal bízta meg, hogy olyan területeken képviseljék őt és intézkedjenek a nevében, ahol személyesen nem lehet jelen.[43] Ernst Schubert mutatott rá arra, hogy Zsigmond azzal, hogy nagy számban nevezett ki olyan tanácsosokat, akik a szűkebb tanácsosi testülettel semmilyen funkcionális kapcsolatban nem álltak, tulajdonképpen egy tág értelemben vett familiárisi kört (*Familiaritätsverband*) igyekezett maga körül kialakítani.[44] Másrészt azt is szükséges hangsúlyozni, hogy az uralkodó lényegében bárkit meghívhatott

[41] Összefoglalóan l. *Kubinyi András:* Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. Századok 122. (1988) 147–213., itt 149–153.

[42] A RI kötetei mellett l. *Gisela Beinhoff:* Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437). Frankfurt am Main 1995. 62–63, 76–77. és *Martin Kintzinger*: Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischem dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigismunds. Stuttgart 2000. 417–470.

[43] Pl. RI XI. 264. sz.

[44] *Ernst Schubert*: König und Reich. Studien zur spätmittelalterlichen deutschen Verfassungsgeschichte. Göttingen 1979. 89.

a tanácsba, így olyanokat is, akik egyébként nem voltak tagjai a fent említett csoportoknak.

Egyetlen lehetséges kiindulási pontként – az itt is meglévő módszertani nehézségek ellenére[45] – a relatios jegyzetek szolgálhatnak. Mivel a magyar iratanyagot e szempontból már számos kiváló történész vizsgálta, jelen tanulmányban a magyar és a birodalmi oklevelekből nyerhető adatok egymás mellé állításával teszek kísérletet további következtetések levonására. A kancelláriai jegyzetekről e helyütt elegendő annyit megjegyezni, hogy amíg a magyar kancelláriák *relatio NN, ad relationem NN* formában hivatkoztak az oklevéladási parancs „forrására", a birodalmi kancellária az *ad relationem NN XY* és *per NN XY* formulával a referens mellett a kiállításért felelős kancelláriai alkalmazottat is megnevezte.[46] Az alábbi táblázatokban e jegyzetekben szereplő személyek nevei kerültek felsorolásra a Zsigmond itáliai hadjáratra vonulása előtti és az onnantól számított időszakban. (Az uralkodó távozását követően a magyar felségi pecsét és a nagykancellária személyzete a Magyar Királyságban folytatta működését, a magyar titkos kancellária és a birodalmi kancellária Zsigmonddal tartott.[47])

[45] A valós tanácsosok száma természetesen meghaladja a kancelláriai jegyzetekből összegyűjthető relatorok számát. Ennek egyik oka, hogy – néhány kivételtől eltekintve – az okleveleken csak egy felelősségvállaló neve szerepel; a másik, hogy a kancelláriák az iratokat igen gyakran az uralkodó személyes parancsára (*commissio propria domini regis, ad mandatum domini regis*) állították ki. L. még *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 158.

[46] Magyar kancelláriái jegyzetek pl. *relatio Iohannis de Gara, relatio Piponis de Ozora comitis Themessiensis, ad relationem Stibori filii Stibori vayuode, ad relationem comitis Symonis de Rozgon iudicis curie*; birodalmi: *ad relationem domini Friderici burggravii Nurenberg Michael de Priest canonicus Vratislavensis, ad relationem domini Benedicti prepositi Alberegalis Iohannes Kirchen, per B[enedictum] prepositum Albensem Jo[hannes] prepositus et vicecancellarius, per dominum Erenfrid* [de Seckendorf] *magistrum curie burggravii N[urenbergensis] Johannes Kirchen* stb.

[47] *Kondor Márta*: Die Kanzlei im Feldlager. Die Tätigkeit der königlichen Kanzleien während der Kriegszüge Sigismunds in Bosnien (1410) und Italien (1412–1413). In: Tagungsband zur Tagung „Kommunikation im Krieg im späten Mittelalter" (1.–3. Dezember 2011, Prag). Szerk. Petr Elbel – Alexandra Kaar – Robert Novotný. Wien – Köln – Weimar 2015.

	A magyar nagykancellária és a titkos kancellária		A birodalmi kancellária[48]
	által kiállított iratok relatorai		
1411 – 1412 október	Csapi András Késmárki György ***Ozorai Pipo*** ***Benedek fehérvári prépost*** Rozgonyi Simon Stibor Csetneki Miklós Özdögei Besenyő Pál Osli Gergely Pelsőci Nagy János Lévai Cseh Péter Nádasi Mihály Monoszlói Csupor Pál Berencsi István Zólyomi (Albisi) Dávid Pálóci Máté Gergely kápolnaispán	Korbáviai János Zoelus de Nassis Bebek János Maróti János Garai Miklós Marcali Miklós Török András Belédi Tompa Szendi Mihály Makrai Benedek Nürnbergi Márk Nadabi László Szántói Lack Dávid Tamási János Berzevici Péter Szécsi Miklós Kompolti István	Frigyes nürnbergi várgróf ***Ozorai Pipo*** Ehrenfried von Seckendorff[49] ***Benedek fehérvári prépost*** Esztergomi János[50]

[48] 1411. június 30-ától.
[49] Nürnbergi Frigyes udvarmestere.
[50] Kancelláriai jegyzetben 1412. szeptember 7-én még jegyzőként említik (RI XI. 337. sz.), szeptember 16-ától alkancellár (RI XI. 356. sz.), vö. Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lituaniae I, IV, V. Szerk. Matthias Dogiel. Vilnae 1758–1764. IV. 88–93:, ahol 1412. augusztus 24-én már alkancellárként szerepel (*in aula magna regia castri Budensis presentibus… domino Johanne preposito Sancti Stephani Regis Strigoniensis et vicecancellario imperiali*).
[51] Kanizsai elhagyja a Magyar Királyság területét.
[52] *Relatio Nicolai de Gara palatini per Nicolaum de Zana facta*. MOL DL 105 587.
[53] 1413-ban csak ő szerepel a birodalmi kancellária által kiadott iratok jegyzeteiben.
[54] Georg I. von Liechtenstein.
[55] Heinrich X. Rumpold von Schlesien-Glogau.
[56] László fia.
[57] Simon fia.
[58] Jan IV. z Borsnice.
[59] Johann V. von Wallenrode.

	A **nagykancellária**	A **titkos kancellária**	A **birodalmi kancellária**	
	által kiállított iratok relatorai			
1412 november – 1416 január[51]	***Garai Miklós*** Kanizsai János Borbála királyné	Garai János Belédi Tompa Ozorai Pipo Csapi András Szántói Lack Dávid Lévai Cseh Péter Szanai Miklós[52] Alsáni János Szendi Mihály Pálóci Imre ifj. Stibor Pelsőci Bebek András Kompolti Péter ***Benedek, fehérvári prépost*** *Gebser* Péter, udvari lovag	Mikeš Jemništi[53] Esztergomi János Rudolf szász herceg Frigyes nürnbergi várgróf Raban, Speyer püspöke Konrad von Weinsberg Georg von Hohenlohe Günter von Schwarzburg Wigelois Schenk von Geyern György, Trento püspöke[54] ***Benedek fehérvári prépost*** ***Garai Miklós*** Erkinger von Saunsheim Rumpold, Szilézia hercege[55] Michael Priest	**1412 november –1415 július**
		Hatvani Miklós id. Rozgonyi István[56] Sitkei Mihály	Matthias Lemmel Vilém Zajíc z Valdeka	**1415 aug.– 1417 jan.**
1416 február –1419 január	Ozorai Pipo Pelsőci Bebek János Özdögei Besenyő Pál Garai Miklós	id. Rozgonyi István Kompolti Péter Kórógyi Fülöp ***Benedek, fehérvári prépost*** Sitkei Mihály Kusalyi Jakcs Mihály Walchia-i György, kir. sáfár Roskoványi János Rozgonyi János ifj. Rozgonyi István[57] Szántói Lack Jakab Perényi Miklós	Frigyes nürnbergi várgróf *N. de Ribnitz* Günter von Schwarzburg Konrad von Weinsberg Jindřich z Lacemboku Georg von Hohenlohe Ludwig von Öttingen ***Benedek fehérvári prépost*** Lajos, briegi herceg Eberhard von Nellenburg Václav z Dubé na Leštně Vilém Zajíc z Valdeka Simon, Trau püspöke Esztergomi János János, Lebus püspöke[58] Haupt von Pappenheim János, Riga érseke[59] Matthias Lemmel Johann von Lupfen Bernhard badeni őrgróf Mikeš Jemništi	**1417 február –1419 január**

A táblázatból három fontos dolog szűrhető le. Az első némileg meglepő eredmény a nagykancellária által 1412 novembere után kibocsátott iratokon szereplő referensek rendkívül alacsony száma; e problémára lentebb még visszatérünk. Másrészt jól látszik, hogy birodalmi ügyekben Zsigmondot Német-római Birodalom területére érkezéséig (1414 július) viszonylag kevesen segítették és a tanácsadók jó része magyarországi alattvalói közül került ki. A kancelláriai jegyzetekben csak Frigyes nürnbergi várgróf és udvarmestere képviselik a birodalmi elitet, bár hozzá kell tennünk, hogy az uralkodó közvetlen parancsára (*a.m.d.r.*) kiállított oklevelek nagy száma arra utal, hogy a kancellária részéről valaki – valószínűsíthetően Kirchen – jelen kellett legyen a döntések meghozatalánál. (Hacsak nem feltételezzük, hogy egy-egy tanácsülés után maga Zsigmond kereste fel a kancellláriát az oklevéladási paranccsal.) A német referensek száma 1414 szeptemberétől ugrik meg, viszont sem Zsigmond nyugat-európai útja alatt, sem 1419 után Magyarországon nem mutatható ki két-három birodalmi tanácsadónál több az uralkodó környezetében – vagyis a magyar urakkal szemben rájuk nem volt jellemző, hogy a Német-római Birodalom határain kívül is Zsigmonddal tartottak volna.

Harmadszor, a fenti adatok alapján néhány következtetés a tanács(ok) szerkezetére vonatkozóan is levonható. Mivel a Zsigmond itáliai hadjáratra indulása és Magyarországra való visszatérte közti időszakban a magyar kancellláriák és a birodalmi kancellária relatorai két, egymástól jól elhatárolható csoportot alkottak, első pillantásra külön magyar és külön német tanács létét kell feltételeznünk. Ez esetben viszont kétséges, hogyan referálhatott Garai nádor vagy Benedek prépost mind a magyar, mind a birodalmi kancellláriának, méghozzá az utóbbinak olyan ügyekben, amelyeknek semmilyen magyar vonatkozása nem volt.[60] Ez a tény, valamint az alábbi Windecke-idézet egy vegyes összetételű tanács létezése mellett szólnak.

> „Az 1422. évben, Mária Magdolna napja előtti hétfőn érkezett a király Regensburgba, a fejedelmek Nürnbergben tartózkodtak, és nemigen mutattak hajlandóságot arra, hogy Regensburgba jöjjenek, mert a tanácskozást eredetileg Nürnbergben tartották volna. Zsigmond király azonban nem akart Nürnbergbe átvonulni a fejedelmekhez, így elküldte hozzájuk Garai Jánost, a nádor fivérét és a derék Albertet, Hohenlohe grófját azzal a kéréssel, hogy jöjjenek Regensburgba, és folytassák le ott a tárgyaláso-

[60] ZsO III. 1921. sz., V. 611. sz., 643, VI. 335. sz.

kat. A fejedelmek ezt megtagadták, ugyan volt bennük némi aggodalom, hogy nem teljesítve őfelsége kérését, az a Dunán elvonul, ezt azonban még kimondani sem merték. A király igen komoly haragra gerjedt, hogy a fejedelmek nem akarnak Regensburgban megjelenni, de a kereszténység javát szem előtt tartva, nyíltan *tanácsot kért a szállására hívatott csehektől, magyaroktól és németektől*: lovagoljon ő a fejedelmekhez, avagy nem az lenne az illendő, hogy azok kövessék őt?"[61]

Feloldható-e ez az okleveles adatok (többsége) és a narratív forrásból származó információk közti ellentmondás? Véleményem szerint igen, méghozzá viszonylag könnyen, amennyiben a királyi tanácsot nem egy rögzült szerkezetű intézményként, hanem egy összetételét és tagjainak számát tekintve állandóan változó testületként képzeljük el. Másképp fogalmazva: a magyar, cseh, német prelátusok, bárók, tanácsosi címmel rendelkezők viszonylag nagy csoportjából Zsigmond az épp tárgyalt ügy vagy ügyek jellegétől függően hívott meg – az esetek többségében valószínűleg az egyébként is az udvarban tartózkodók közül – több vagy kevesebb személyt a tanácsba. Az uralkodó az operatív, kormányzati adminisztrációval összefüggő intézkedéseket valószínűleg egy szűkebb körrel vitatta meg, ahol inkább a jelen levők hozzáértése számított;[62] nagy jelentőségű diplomáciai-politikai döntéseknél[63] vagy követek fogadásakor viszont nagyobb számban voltak jelen tanácsosok, akik döntően az előkelők soraiból kerültek ki. Windecke egy ilyen eseményről következőképpen számol be:

„Ez idő tájt történt, hogy a római király üzenetet kapott a cseh eretnekektől és huszitáktól, melyben tudatták őfelségével, hogy összefogás született közöttük. Erre a kegyelmes úr *magához hívatta az udvarában tartózkodó cseh országnagyokat*, akik az alábbi személyek voltak: Ulrich von Rosenberg, a gazdag Wilhelm Hase, Wenzel von Duba, Misko von Jemnischt, Johann és Burkart Colowrat, Johann von Swenaw, Andreas

[61] Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Ford. Skorka Renáta. Budapest 2008. (a továbbiakban: Windecke) 120–121., c. 170. Kiemelés tőlem.

[62] Bár nem királyi tanácsi döntést, de Zsigmond parancsára történt tanácskozást örökített meg egy 1415. augusztus 29-én kelt oklevél: „Kanizsai János esztergomi érsek, királyi kormányzó és általános helytartó Zsigmond azon utasítására, hogy segítsen a lehanyatló körmöcbányai bányászaton, Ozorai Pipo temesi ispánnal együtt Nürnbergi Márk és Helthalbreth András királyi scansor tanácsára meghagyja a körmöcbányai urburaispánoknak és alispánoknak, hogy a jövőben a bányászoknak egy márka finom ezüstért ne hat, hanem hét új forintot fizessenek, forintját száz dénárral számítva." ZsO V. 968. sz.

[63] Pl. RTA VII. 102–106. (egyezség Vencellel); Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Szerk. Georgius Fejér. Buda 1829–1866. X/5. 279–283. (béke Ulászlóval); DL 9984 (szepességi városok elzálogosítása).

von der Schuffeln, Alesch von Sternberg, a lengyel Sabisch Schwartz és az igazán nagy eretnek hírében álló Zoderich. [...] Amint a fenti levelet, amely a leírtaknál jóval hosszabb volt, őfelsége felolvastatta a cseh urak előtt, rögvest az *udvarában tartózkodó választófejedelmekhez és urakhoz küldetett azzal, hogy* a budai vár nagytermében egyik reggel jelenjenek meg mindannyian, és ott *üljenek tanácsot*, hogy a fenti levelet megvitassák. Amikor összegyűltek, és tanácskozni kezdtek, a római király hírt kapott arról, hogy a török szultán tanácsosa és követe kíván felséges színe elé járulni. Ezt hallva a kegyelmes úr Placentinus bíborost, a római legátust, az aquileiai pátriárkát, aki Teck hercege is volt, és minden más egyházi fejedelmet és személyt a baljára ültetett, a világi uraságokat, előkelőket és fejedelmeket pedig – úgymint a három bajorországi herceget, Henriket, Jánost és Vilmost, az osztrák Albertet, a sziléziai Rumpoldus és Konrád hercegeket, Schaumberg grófját, Eckhart, Somer és Stubenberger lovagokat, Nicolaus von Sebeckét, a derék Frouwenhasét, Arnhenhemert, valamint Deringert és még sok más lovagot és apródot – a másik oldalára, így fogadta a török szultán követét."[64]

A királyi tanács résztvevőivel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy bár a tanács összetétele nem volt állandó, úgy tűnik, Zsigmond néhány legközelebbi bizalmasa mindig meghívást kapott a megbeszélésre, ha épp az uralkodó közelében tartózkodtak. E szűk körbe tartozott Pipo, Garai és vélhetően Benedek prépost is.[65] Pipo az itáliai hadjárat idején ötször (kétszer Udinében, kétszer Ariis mellett és egyszer Bellunoban), konstanzi és baseli látogatásakor szintén ötször, közvetlenül Zsigmond Magyarországra való visszatérése után pedig hatszor szerepel relatorként. Arra, hogy a királyi tanácsot előre meghatározott időközönként vagy időpontokra hívta volna össze az uralkodó, semmilyen okleveles említés nem utal, és az sem állapítható meg, hogy a kiadott dokumentumok konkrét időpontok köré koncentrálódnának (mint például a kuriális bíróságok esetén az octávák idejére). A tanács tehát minden jel szerint nem csak tagjait, hanem az összehívását tekintve is rugalmasan működött: akkor ült össze, amikor a király épp szükségét látta. Pipo konstanzi látogatása idején például láthatóan megsokasodnak a titkoskancellária által kiadott oklevek, viszont az iratanyag azt is tükrözi, hogy franciaországi és angliai tartózkodása alatt Zsigmond ritkábban foglalkozott a birodalom vagy a Magyar Királyság mindennapi ügyeivel.

[64] Windecke 141–142, c. 203-204. Kiemelés tőlem.

[65] Vagyis ugyanazon személyekről van szó, akik mind a magyar, mind a birodalmi kancelláriának referáltak.

Ha elfogadjuk, hogy legalábbis 1413–1419 között Zsigmond királyi tanácsa a fentebb vázolt módon működött, felmerül a kérdés, hogy ez a modell nem értelmezhető-e esetleg általában a magyar királyi tanács vonatkozásában is. A kettős tanács elméletének képviselői tételük bizonyítékaként a forrásokban időnként előforduló, egy teljes tanácskozó testületre utaló kifejezéseket (*totum / totale consilium*, *omnium prelatorum et baronum communi consilio*) idézik;[66] viszont nehezen tudnak mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy a középkori terminológia nem különböztet meg két (szűkebb-nagyobb vagy részleges-teljes) királyi tanácsot. Véleményem szerint az idézett kifejezések azonban nem feltétlenül jelentik azt, hogy két külön királyi tanács létezésével kell számoljunk, mindössze azt, hogy bizonyos esetekben (általában az ügy kiemelkedő fontossága folytán) a királyi tanács – Kubinyi András szavaival élve – valóban „arról döntött, hogy a királyi tanács teljes létszámban összeülve határozzon".[67] Természetesen a királyi tanács ilyen értelmezése esetén a hangsúly sokkal kevésbé annak intézményes jellegén, mint magán az uralkodónak nyújtott tanácsadói tevékenységen van. Másképp fogalmazva: a döntéshozatal szempontjából a tanácskozás aktusa volt lényeges, így annak konkrét helye, keretei és formája változhatott.[68] A magyar okleveles anyagban a *de/ex consilio prelatorum et baronum* formula egyébként szintén a tanácsadás megtörténtének tényét rögzíti és a benne szereplő *consilium* kifejezés nem a meghatározott időpontokban és helyen összeülő *senatus*-szerű testület megfelelője. (Az *in consilio* szókapcsolattal a 15. század első felében csak az osztrák hercegek, Albert és V. László okleveleiben találkozhatunk.)

Végül egy gondolat erejéig vissza kell térnünk arra a kérdésre, hogy 1412 novembere után miért ilyen kevesen szerepelnek a nagykancellária dokumentumainak jegyzeteiben és ebből milyen következtetések vonhatók le arra vonatkozóan, hogy Zsigmond távollétében kik és milyen formában döntöttek az ország ügyeiben a Magyar Királyság területén. Feltételezve, hogy a relatorok az uralkodó közvetlen tanácsadói voltak és a királyi tanács döntését közvetítették a kancelláriák felé, logikus, hogy Zsigmond külföldre távozása után ilyen személyekkel a Magyarországon maradt nagykancellária iratain nem találkozunk. Nem meglepő az sem, hogy ebben a helyzetben a nagykancellária iratainak ki-

[66] *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 160–161.

[67] *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 161.

[68] A királyi személyes jelenlét bíráskodásának fóruma szintén a királyi tanács, l. *Bónis György*: Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971. 135.; *Ladányi Erzsébet*: Über die Rolle des königlichen Rates in der Gerichtsbarkeit und Gesetzgebung Ungarns am Anfang des 15. Jahrhunderts. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica 24. (1985) 277–281.

állításáért a felelősséget a király helyettesei, azaz a királyné és a vikáriusok, majd az utóbbiak távozásával a kormányzással újabban megbízottak[69] vállalták. De jelentheti-e mindez azt, hogy a prelátusok és bárók többsége Zsigmond távolléte idején lényegében kiszorult a döntéshozatalból? Természetesen nem. Azon túl, hogy a *de consilio prelatorum et baronum* formulával nem csak a titkospecsét alatt, de a Zsigmond távollétében Magyarországon kelt oklevelekben is találkozunk, deliberatio-s és commissio-s jegyzetek,[70] perhalasztások[71] tanúskodnak arról, hogy az előkelők döntéséből egyre-másra történtek intézkedések. A problémával, hogy ezek mögött a kifejezések mögött a prelátusok és bárók pontosan milyen gyűléseit kell értenünk, jelen kötetben a király helyettesítésének kérdését tanulmányozva C. Tóth Norbert foglalkozott.

[69] Zsigmond az 1416. április 5-én Párizsból Kanizsaihoz intézett levelében az érseket arra utasította, hogy „haladéktalanul induljon el hozzá Franciaországba, […] Magyarország kormányzását pedig bízza a prelátusokra és bárókra, különösen Pelsőczi Bebek János tárnokmesterre, Perényi Péter országbíróra, Rozgonyi János főkincstartóra, Marczali Dénesre és belátása szerint másokra." ZsO V. 1728. sz. Özdögei Besenyő Pálra l. jelen kötetben C. Tóth Norbert tanulmányát, a királyi vikáriusokra *Kondor Márta*: *Absente rege:* Luxemburgi Zsigmond magyarországi vikáriusai (1414–1419). In: Pécs 2013. Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). 119–138.

[70] *deliberatione baronum, ad deliberationem baronum, ad commissionem prelatorum et baronum* stb.

[71] *de generali decreto prelatorum et baronum, ex commissione baronum regni, ex deliberatione baronum* stb.

E. Kovács Péter

Imperia az imperiumban

*Szórakozás és látványosság a konstanzi zsinaton**

A konstanzi zsinatnak helyet adó egykori Kaufhaustól nem messze, a Boden-tó partján, egy kilenc méter magas, tizennyolc tonna súlyú, lenge öltözetű hölgy szobrát csodálhatják meg az arra járó érdeklődők. A műalkotást – Peter Lenk munkáját – 1993-ban avatták fel és a mai napig fogadja a szárazföldről és a vízen érkezőket. A nőalak kettő, meztelen és törpe férfit tart a kezében. Az egyikük koronát hord és a birodalmi almát szorongatja markában, míg a másik fejét a pápai tiara díszíti. A színhely és a két figura attribútumaiból – jelen esetben figyelmen kívül hagyom a férfiasságot jelképező ismérvet, de nem azért, mert ennek a vizsgálódásba történő bevonása számos pajzán magyarázatra adhatna lehetőséget, hanem mert az átellenben gubbasztó foglalkozásából adódó viszszafogottsága okán lábait keresztbe rakja, eltakarva az esetleges összehasonlítás alapjául szolgáló testrészt – merészen arra következtethetünk, Zsigmond és V. Márton üldögél békésen egy vonzó amazon tenyerén.

A nürnbergi születésű művész azt nyilatkozta, hogy Imperia alakjai esetében nem a pápáról és a császárról hanem (vásári) mutatványosokról van szó, akik a világi és egyházi hatalom jelvényeit öltötték magukra. És hogy az igazi pápák és császárok mennyire voltak maguk is azok, azt a nézők történelmi képzettségére bízta.[1] A hatalmas dáma a keresztségben a „La belle Impéria" nevet kapta, köszönhető ez Honoré de Balzacnak, aki a „Pajzán históriák" című novella gyűjteményében emléket állított a konstanzi zsinat idején feledhetetlen örömöket adó kurtizánnak.[2] Tovább rontott a helyzeten Iny Lorentz történelmi regénye, aki a szajha sorra juttatott, és hosszas kalandok után a városba megérkező Marie életén keresztül „tisztelgett" a francia realista főszereplője előtt.[3] A könyvből készült filmről inkább nem beszélnék.

Apró problémának tűnhet, de hősnőnk létezéséről semmit sem tudunk. A „Goriot apó" szerzőjének modelljét feltehetőleg máshol kell keresnünk, nem „csá-

[1] *Jasmin Hummel*: 20 Jahre Imperia… und sie dreht sicht immer noch. Bodensee Magazin 29. (2013) 46-47.

[2] *Honoré de Balzac*: A szép Impéria. http://mek.oszk.hu/06300/06388/06388.htm#3. A letöltés ideje: 2014. november 7.

[3] *Iny Lorentz*: A szajha. Bp. 2009. A név valójában két szerzőt (Iny Klocke és Elmar Wohlrath) takar.

*A szerző az MTA–DE Lendület Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport tagja.

szárnőnk" személyében.[4] A szexi öltözet mögött Lucrezia de Paris „pajzánkát" sejtik, aki 1485-ben Ferrarában látta meg a napvilágot, már csak ezért sem lehetett ott a zsinaton, ráadásul soha nem látta Konstanzot. Az itáliai Imperia a 1500-as évek elején Rómában évődött, többek között Agostino Chigi sienai bankár szeretőjeként osztogatta bájait. Kitartója akaratának megfelelően a San Gregorio Magno al Celio templom portikuszában helyezték örök nyugalomra, egy helyes felirattal emlékezve kivételes tulajdonágára. „Imperia egy római kurtizán, méltó egy ilyen nagy névhez, példája az emberek ritka szépségének. 26 évet és 12 napot élt, 1511. augusztus 15-én halt meg". Az „isteni Imperia," ahogy nevezték, nemcsak gyönyörű, hanem művelt és szellemes asszony volt,[5] de ez nem sokat nyomott a latba, mert később kihantolták, és csontjaival együtt sírkövét is kidobták. Helyére Lelio Guidiccioni kanonok földi maradványai kerültek 1643-ban.[6]

Ennek ellenére – a művészet tudatformáló erejének köszönhetően – Peter Lenk monumentuma Konstanz jelképévé vált, ami nemcsak a fentiek ismeretében érdekes, hanem mert egy utcalány lett a város szimbóluma. Ez nekem Wagner Sándor „Dugovics Titusz önfeláldozása" képét (1859) juttatja az eszembe, amikor a festmény kapcsán, egy nem létező személy heroizmusával példálóznak rendületlenül. A legendákat teljes mellszélességgel támogatva megjegyzem, a török elleni háborúkból ismerünk olyan anonim daliákat, akik az ellenséget magukkal rántva a mélybe vetették magukat. Elég csak Jajca 1464-es ostromára gondolni.[7] És annak ellenére, hogy Imperia és a zsinati résztvevők izgalmas kapcsolata sem igaz, a fizetős szerelem névtelen rabszolgái szintén ott tolongtak a városban. A „császárnő" esztétikai és minőségi hiányát pályatársai feltehetően feledtetni tudták, ellenben távolléte számomra szomorúan sült el. Tanulmányomnak nem adhattam az "Imperium az Imperiában" címet.

A szórakozás érdekes szegmensei közül – a fentiek értelmében – kizárólag a logikát szem előtt tartva, vizsgálódásomat a buja kisasszonyok látogatásával kezdem. A szép hölgyek jelenlétükkel segítethették az egyházszakadás okozta sebek gyógyítását és bölcs döntésekre sarkallhatták a politikusokat Európa – a verduni szerződés (843) utáni és a bécsi kongresszus (1815) előtti – legfontosabb tanácskozásán. Nem tévedek nagyot, amikor azt gondolom, Imperia szorgos

[4] Az imperia németül császárnőt (Kaiserin) jelent.

[5] *Helmut Weidhase*: Imperia. Konstanzer Hafenfigur. Konstanz 1997. 27-29.

[6] A templomra: *Diego Angeli*: Le chiese di Roma. Roma 1903. 203-206.

[7] *E. Kovács Péter*: Jajca 1464-es ostroma. „Amikor a hollós nindzsák délre mentek büntetni a muzulmánt". In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza Emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Bp. 2005. 403-418.

kolléganőinek és kollégáinak is köszönhetően a résztvevők nagy része örömmel ragadt le a zsinat színhelyén, és nem csak a tárgyalások eredményére voltak kíváncsiak. Esetleg Vénusz hűbéresei is szerepet játszottak abban, amiről a frankfurti követek írtak városuknak. Jacob Brun és Johan von Holzhausen beszámolója szerint Zsigmond a magyarokat és a vele lévő más nemzeteket is haza akarja küldeni, de azok a látványosságok okán szívesebben maradnának Konstanzban.[8]

Mivel a kurtizánok látogatását a fent említett gyűjtőszó alkotóelemének tartom, érdemesnek tartom megvizsgálni, vajon a zsinat városában hányan és hogyan képviselték a szakmát. Ulrich Richental szerint voltak, akik bordélyokban dolgoztak, míg mások házat béreltek. Istállók is helyet adhattak a légyottoknak, sőt a vágyakat akarat szerint bárhol be lehetett teljesíteni. Hétszáz körülire becsüli őket, de a konstanzi polgár azt is megemlítette, hogy a „regisztráltakon" kívül még rengetegen választották a megélhetésnek ezt a módját.[9] A *domus lupanaris*okban általában harmincan buzgólkodtak, míg a szerencsésebbek és gazdagabbak egy egész épületet vettek ki. Itt szerzett tapasztalatairól Oswald von Wolkensten szép izgalmas verset írt. A költőt Zsigmond 1415. február 16-án a városban fogadta szolgálatába, évi 300 magyar arany fizetéssel.[10] Rigmusai *„in situ"* benyomásokra utalnak, míg az adomány a tapasztalati megismerés kifizetését szolgálhatta.[11]

Nem csak a professzionális költőt ihlették meg a városi kurtizánok. Eberhard Windecke egy olyan dalt ismer, amit Konstanzban jegyzett le, „hogy az ifjak is lássák, és jobban értsék, hogy az egyháziak milyen sok gonosz szemérmetlensé-

[8] Frankfurts Reichscorrespondenz nebst andern verwandten Aktenstücken von 1376-1519. Herausgegeben von Johannes Janssen. Erster Band. Aus der zeit König Wenzels bis zum Tode König Albrechts II. 1376-1439. Freiburg in Breisgau 1863. 485. sz. 1415. 01. 19. Konstanz. Jacob Brun és Johan von Holzhausen franfurti követek levele városukhoz.

[9] *„Offen hüren in den hürhüsern und sust, die selb hüser gemiet hattend und in den stalen lagen und wa sy mochten, dero waren ob vij̃, on die haimlichen, die laß ich bleiben"*. (Öffentliche Huren in den Hurenhäusern und solche, die selber Häuser gemietet hatten und in den Ställen lagen oder wo sie wollten, deren gab es über 700, ohne die ‚Heimlichen', die lasse ich ungezählt.). Chronik des Konstanzer Konzils 1414-1418 von *Ulrich Richental*. Eingeleitet und herausgegeben von Thomas Martin Buck. (Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen herausgegeben von Stadtarchiv Konstanz XLI.). Memmingen 2011. 520. (A krónika esetében mindig a fejezetekre hivatkozom és nem az oldalszámokra.)

[10] Regesta Imperii XI/1. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410/11-1424). Verzeichnet von Wilhelm Altmann. Innsbruck 1896. (a továbbiakban RI) 1447. sz. 1415. 02. 16. Konstanz. Zsigmond oklevele.

[11] *„Es ist ain altgesprochner rat"*. Die Lieder Oswalds von Wolkenstein. http://www.wolkenstein-gesellschaft.com/texte_oswald.php#Kl19. A letöltés ideje: 2014. november 7. A költőre és Konstanzra legújabban: *Mathias Herweg*: Oswald von Wolkenstein. Ein Sängerleben auf Reisen. In: Das Konstanzer Konzil. Essays. Herausgegeben von Karl-Heinz Braun, Mathias Herweg, Hans W. Hubert, Joachim Schneider und Thomas Zotz. Konstanz 2014. 58-63.

get követtek el", ezért azt tanácsolja mindenkinek „olvassa el, de ne kövesse."[12] Zsigmond életrajzírója fájdalom, nem adta meg, milyen dallamra is kellene elénekelni a kis versikét.

Ma arról jönnek a hírek napra-nap,
mint zajlik lent, Konstanzban a zsinat,
mily virulásba kezdtek ott a lányok,
mi kincs, mi munka vár ott őreájok.
A sváb szűz mind olyan szorgalmatos,
hogy száz tankönyv nincs együtt oly okos,
ahogy ők Ámor mesterségit értik,
s kényeztetik, ha szép, ha rút, a férfit.
Nem rettenti az idegen beszéd
a sváb leányzó téveteg fülét,
dukátok, obulusok, koronák
segítik föltalálni szép magát.
Egy költőtársam volt, kit, mint a végzet,
egy fekete lány-szempár megigézett.
Szép volt a lány, szemérmes és finom
s lényéhez méltó volt e szendeség nagyon.
A férfiszív megőrül az ilyentől,
ész és merészség egy csapásra megdől.
Így járt az én barátom is, szegény,
minden volt ő már, épp csak nem legény,
s a leány mit sem engedett neki.
Akkor felrémlett bennem valami:
egy régi, Rajna menti ház, ahol

„Kurvát vegyenek! Tessék! Ki akarja?"
És a szoknyát a fejtetőre vonják,
hogy a papoknak élesszék a szomját.
A szegény ember mit mondhat ilyenre,
„Megbolondult a papság, meg, hitemre!"
szajhaként láttam őt valamikor.
Társam legott utána járt a háznak
látta a lányokat, s hogy mit csinálnak:
sötét kis zugaikban varrogattak,
hogy betevő falatra teljen aznap.
A koldus sors, amelybe bé születtek,
s hogy az idő sem kínált írt ezeknek,
barátomat könnyekre fakasztotta,
s rimánkodott a lánynak, hagyja abba.
Ám amióta földünkön a pápa,
sorsát a szép nem rózsaszínbe látja.
S hogy mi lesz majd e nők történetéből?
Kurafik fogják elrendezni végül,
hiszen oly tenger pénzük van ezeknek,
hogy minden rossz lányt nemessé tehetnek.
S püspök uram a legfőbb mester ebben,
ki úgy fizet, hogy szeme sem rebben.
Bizony, ugyancsak pórul járt a társam,
ki ott járkált közöttük díszkabátban.
Rákurjantott egy rossz lány nagy vígan:
„Üdvöz légy, kedves udvaronc uram!
Veled hálok, egy aranyad, ha van."
S az esti utcán szolganép rivallja:

A gazdag kurafik keltette szégyen
kínzó marás a szegények szívében,
de légyen sorsunk bármily mostoha,
őket követni nem fogjuk soha.[13]

[12] Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Skorka Renáta. Bp. 2008. (História Könyvtár. Elbeszélő források 1.). 270. fejezet.

[13] Uo. Skorka Renáta és Mann Lajos fordítása.

A jeles biográfus által lejegyzett művecske magáért beszél, és összhangban áll a fentebb említett adatokkal. Ha helyes a dalban említett ár, akkor alaposan meg kellett gondolni a félrelépést, hiszen ekkor egy szobát ággyal 1-2 forintba (Gulden) került havonta.[14] A kereslet–kínálat szerencsés egymásra találása magyarázatul szolgálhat az örömet adó lányok és asszonyok magas számára. Ez azonnal érthetővé válik, ha megnézzük, hányan laktak a városban, és milyen sokan jöttek ide a tárgyalások okán. Konstanz polgárságát ekkor 5-7 ezer főre becsülik, míg a vendégek számát 20-30 ezerre.[15] Ez azért reálisabbnak tűnik, mint az Ulrich Richental krónikájában található 72 460.[16] Lovak is szép számmal érkeztek. A kölni egyetem követei szerint 1415-ben Zsigmond, csökkentendő a zsúfoltságot, embereinek hátasai közül ezret máshol szállásoltatott el.[17] Az adat elfogadható, de ez is csak töredékét jelentheti a valós értéknek. Gondoljunk bele! Milyen töménytelen takarmány és víz kellett az ellátásukhoz. Nem beszélve arról, ami kijött belőlük.

A bordélyok látogatóinak nevei titokban maradtak – Oswald von Wolkensteint kivéve –, ennek okán Zsigmondról sem maradtak fent bejegyzések. Igaz, 1414. december 24-én a király és a királyné karöltve érkeztek a városba, és végig együtt maradtak az uralkodó európai utazásának a megkezdéséig, így a konstanzi kisasszonyok látogatása nehézségekbe ütközhetett, ellenben 1417 telétől, egészen a következő év tavaszáig, amikor Borbála nélkül élt a zsinat városában, elképzelhetően időt tudott szakítani – az államügyek intézése mellett – Ámor dolgainak méltó elrendezésére is.[18] A *domus lupanaris*ok vizitálásának terhét mindig felvállalta. 1434-ben, amikor a császár Ulmban állomásozott, szorgalmasan látogatta a helyi bordélyházat. Tiszteletére azokat az utcákat is kivilágították, amelyek a férfiaknak oly kedves örömökkel szolgáló hölgyek munkahelyére vezettek.[19] Fájó sebként arról sincs tudomásunk, hogy a Vas megyei Pornóapáti faluból valakinek sikerült volna bejutni egy helyes konstanzi nyilvánosházba, természetesen csak tanácsadás végett.

[14] *Joseph Laible*: Geschichte der Stadt Konstanz und ihrer nächsten Umgebung. Konstanz 1896. 40.

[15] *Weidhase, H.*: Imperia i. m. 11.

[16] *Richental, U.*: Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 505. A számot később írták oda.

[17] Zsigmondkori Oklevéltár [a továbbiakban ZsO] (1415-1416). V. k. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1997. 128. sz. 1415. 01. 24. Konstanz. A kölni egyetem követeinek levele intézményükhöz.

[18] A megérkezésre: Acta Concilii Constanciensis. Zweiter Band: Konzilstagebücher, Sermones, Reform- und Verfassungsakten. Herausgegeben in Verbindung mit Johannes Hollnsteiner von Heinrich Finke. Münster 1923. 199-200. Valamint: *Engel Pál–C. Tóth Norbert*: Itineraria regum et reginarium (1382-1438). Bp. 2006. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) 99. 101. 172–173. 174.

[19] *Magyari-Kossa Gyula*: Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. k. Bp. 1929. 196.

A szórakozásra vonatkozó egyéb források felkutatása a zsinat idején nem várt nehézségekbe ütközött. Kevés a forrás és ezekben minimális a bejegyzés, feltehetőleg nem az iratpusztulás okán, hanem mert a *conciliumon* történteket fontosabbnak tartották, mint a léha beszámolókat. Olyan helyzet volt Konstanzban, amikor a politika gyakorlatilag tökéletesen rányomta a bélyegét a résztvevők mindennapjaira. Az akadályok ellenére megpróbáltam összegyűjteni azokat az apróságokat, amelyek ha elhomályosítani nem is tudják a bordélyok ügybuzgó látogatásáról írottakat, de legalább pirinyót árnyalják a képet. Az európai rendezésben megfáradt test nem csak a gyönyört kereste, hanem alkalomadtán másra is vágyhatott.

Mivel az esetleges tobzódások színterének a város számított, kézenfekvőnek látszott a kutakodást a konstanzi krónikákban kezdeni.[20] Sajnos csalódnom kellett, mert az alapdolgokra – evés, ivás, kocsmák látogatása, zeneszó és egyéb kicsapongások – semmit sem találtam. A résztvevők hivatali komolyságát (egyházi emberek) indokként felhozni gyenge kísérlet, hiszen a kíséretek nagy részét világiak alkották. Rájuk kevésbé voltak érvényesek a visszafogottságot elváró szabályok. Néhány árat azért érdemes felidézni, még ha oly hiányosak is az ismereteink a dőzsölés témaköréből. Aki marhahúst szeretett volna enni, annak egy fontért három, a kiszikkadt máj karbantartóinak (egy pint rajnai bor segítségével) tíz, míg a helyi vinkó kedvelőinek, ugyanezzel a mértékegységgel számolva, kettő pfenniget kellett fizetniük. A csuka szerelmeseinek (1darab/17 pfennig) és a hering kedvelőinek (1 darab/1-2 pfennig) szintén az erszényük mélyére kellett nyúlniuk.[21]

A mindennapok zajosak lehettek, erre utal egy 1417. november 7-én kiadott királyi rendelet, amit Konstanz valamennyi templomába eljuttattak. Ennek értelmében a zsinat alatt illetékteleneknek nem léphetnek be a Kaufhausba. Tiltja a csődületet és a lármázást, úgy sípokkal (*mit pfifen*), mint egyéb eszközökkel. A hajók is csak egy nyíllövésnyi távolságra köthettek ki az épülettől. Senki sem játszhatott titokban, vagy nyilvánosan, sem kártyával, sem mással, ameddig nem választják meg a pápát.[22] A korlátozások többek között azt mutatják, hogy szórakozásként kártyáztak és a muzsikát is örömmel hallgatták.

Érthető módon az egyházi források – itt Gulielmus Fillastre presbiter kardinális (Sancti Marci) és Jacobus Cerretanus beszámolóira gondolok – sem ké-

[20] *Philip Ruppert*: Das alte Konstanz in Schrift und Stift: Die Chroniken der Stadt Konstanz. Konstanz 1891.

[21] *Laible, J.*: Geschichte der Stadt Konstanz i. m. 40-41.

[22] A krónikában hibásan október 7-i dátum áll. *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 251.

nyeztetik el a kutatót.[23] Ők a politikáról, valamint a tárgyalások menetéről és tartalmáról írnak, ritkán tesznek csak világi kitérőt. De így dolgozik Ulrich Richental is. A város polgára – szerencsénkre – néha lazított, és számunkra értékelhető mozzanatokat is lejegyzett. Eberhard Windecke maradt az utolsó reményünk, de ő annak ellenére, hogy sokat tartózkodott a zsinat színhelyén, számos konstanzi történetet csak hallomásból vetett papírra.[24]

Akár az „aki éjjel legény legyen nappal is az" javaslat megfogadásának tekinthetjük, amikor a nyilvánosházakban történő vitézkedés mellett, többen a Mars mezején is becsülettel helyt álltak. A férfias szórakozás non plus ultrájának a nemes embernél a lovagi megmérettetés számított. Erről már 1415. március 20-án tudósították az utókort. IV. Frigyes osztrák herceg (1406-1439), a lengyel és a magyar előkelők részvételével Konstanzban hadi tornán vettek részt. Ezt használta ki XXIII. János pápa és megszökött a városból.[25] Más forrásból azt is megtudjuk, a herceg ekkor Cillei Hermann fiával (II. Hermann) tört lándzsát.[26] Újabb alkalomról csak két év múlva találtam adatot. 1417 decemberének első napján a Fischmarkton csaptak össze a merészek.[27] 1418-ban a karneváli időszakban örülhettek a férfias küzdelem hívei. Február 8-án (*off die fastnacht*) maga Zsigmond is kedvet kapott egy kis testmozgásra. Olyan páncélt vett fel, amiben nem ismerték fel. Két ellenfelével is sikeresen harcolt, de csak akkor tudták meg, kit takar az acél, amikor első győzelme után felemelte sisakrostélyát. A nézők ekkor hangos üdvrivalgással köszöntötték.[28] A király tehát pozitív élménnyel várhatta a böjti időszakot.

Utoljára hagytam a „látványosságok" gyűjtőszó alatt, általam önkényesen csoportosított bejegyzéseket, mint a "szórakozás" vizuális megjelenéseit. Kizárólag azokkal tudok érdemben foglalkozni, amelyekről azt gondolom, hogy a nyilvánosság előtt zajlottak. A zárt plénum előtti történésekre alkalomadtán, az érdekesség kedvéért azért utalok. Mindkét típus kapcsolódhatott egyházi- és világi ünnepségekhez, valamint olyan eseményekhez, ahol a képi impresszió fontos szerepet kapott. Kezdjük az ajándékokkal, mert a szuvenírek a szív

[23] *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis II. k. i. m. 13-170. 171-348.

[24] *Skorka Renáta*: Eberhard Windecke itineráriuma. Világtörténet 31. (2009) 34-50. 46-47.

[25] Acta Concilii Constanciensis. Dritter Band: Die drei Päpste und das Konzil, Schriften zur Papstwahl. Herausgegeben in Verbindung mit Johannes Hollnsteiner und Hermann Heimpel von Heinrich Finke. Münster 1926. 229. Valamint: *Ruppert Ph.*: Die Chroniken der Stadt Konstanz i. m. 119.

[26] *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis III. k. i. m. 262.

[27] *Laible J.*: Geschichte der Stadt Konstanz i. m. 50.

[28] *Janssen, J.*: Frankfurts Reichscorrespondenz i. m. 549. sz. 1418. 02. 15. Konstanz. Heinrich von Odernheim frankfurti követ levele városához.

meglágyítása mellett, a szemet is gyönyörködtethették.[29] Mert a meglepetésért köszönet járt, a nagyobbért pedig terjedelmesebb „Danke", ahogy ezt egy ismeretlen írta, feltehetőleg Konstanzból Frankfurt városába, finoman célozva arra is, hogy ez a királynál sincs másképpen.[30] „Állagánál" fogva az első helyre azt a bölényt sorolom, amit Zsigmond II. Ulászló lengyel királytól (1386-1434) kapott. Az állat mellé kedveskedésnek gondolt prémek látványa rejtve maradhattak az érdeklődő nagyközönség előtt, de a „bisont" titokban átvinni a városon, nem gondolnám, inkább jelentős csődület előtt szállíthatták az uralkodóhoz 1417 februárjának elején.[31] A nemes vadnak számító jószág a középkor folyamán Polonia egyik jelképévé vált. 1515-ben, amikor a bécsi királytalálkozón I. Miksa császár (1508-1509) és I. Zsigmond lengyel király (1506-1548) először találkoztak, a vendéglátó Trautsmannsdorfban vadászatot rendezett. Annyira összemelegedtek, hogy a Habsburg uralkodó meghívatta magát egy bölényvadászatra Lengyelországba.[32] Akinek nehézségbe telik elképezni ezt a hatalmas teremtményt, vegyen egy üveg Żubrówka vodkát és nézegesse a címkéjét. Luxemburgi Zsigmond meg is köszönte a tél beálltával jó időben érkező ajándékokat, és ekkor bizton nem a bozontos *wesant*ra utalt.[33] Az állatról és a meglepetésről Ulrich Richental is tudott. Szerinte II. Lajos sziléziai és briegi herceg hozta magával, mint II. Ulászló követe.[34]

Futótűzként terjedhetett a városban, amikor Zsigmond nyolc hajót készíttetett. Ezek a tengeri galeotákhoz hasonlítottak (*galiotten*).[35]Ezt a „kis gályát" vitorlával (Ebben a korban ezek inkább egyárbocosak lehettek.) és evezőkkel egyaránt felszerelték. A vízi járművekről Eberhard Windecke is beszámolt.

[29] A „szűk körben" átadott ajándékokkal nem foglalkozom Egy példa. Zsigmond 1415. január 22-én borsot kapott Konstanz városától. Sőt, lovas hírnökét és Lajos herceget (Több is volt belőlük a zsinaton.) is ezzel ajándékozták meg. *Ruppert, Ph.*: Die Chroniken der Stadt Konstanz i. m. 386.

[30] *Janssen, J.*: Frankfurts Reichscorrespondenz i. m. 550. sz. 1418? Konstanz? Ismeretlen levélíró Frankfurt városához.

[31] *Bernhard Befs*: Johannes Falkenberg O. P. und der preussisch-polnische Streit vor dem Konstanzer Konzil (mit archivalischen Beilagen). Zeitschrift für Kirchengeschichte 16. (1896) 385-464. 450-451. 1417. 02. 09. Konstanz. Peter von Wormedith, a német lovagrend prokurátorának a levele a nagymesterhez. Prémeket más előkelők is kaptak.

[32] Fugger-Jäger krónika. II. k. 273 v. http://archiv.onb.ac.at:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=3919213.xml&dvs=1416341044720~102&locale=hu_HU&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=1&usePid1=true&usePid2=true. A letöltés ideje: 2014. november 7. Az adatra Tringli István (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatócsoport Történettudományi Intézet) hívta fel a figyelmemet. Önzetlen segítségét ezúton is megköszönöm.

[33] RI XI/1. 1104. sz. 1417. 11. 11. Konstanz. Zsigmond oklevele.

[34] *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 54,1.

[35] *Janssen, J.*: Frankfurts Reichscorrespondenz i. m. 525. sz.1417. 02. 27. Konstanz. Heinrich Streler, a német lovagrend frankfurti kommendátorának levele városához.

Ezek 1418. május 21-én már Gottliebennél ringtak a vízen. Az életrajz írója szerint ezeket a király a zeelandiakkal építtette, azoknak a tapasztalatoknak az alapján, amit „Katalóniában, Seelandban, Provence-ban, a Francia Királyságban, Angliában, Flandriában és még más országokban szerzett."[36] Úgy tűnik, a biográfus valóban ott volt az eseménynél, mivel a zsinat feloszlatása után (1418. április 19.) az uralkodóval tartott a fentebb említett kikötőbe.[37]

Ellenben csak hallomásból ismerhette a két bajor herceg konstanzi civakodását.[38] Kettőjük viszálya már a zsinat előtti időkben elkezdődött. VII. Lajos bajor-ingolstadti herceg területi igényekkel lépett fel nagybátyja, XVI. Henrik bajor-landshuti herceggel szemben, ezért az utóbbi szövetséget kötött unokaöccse többé-kevésbé valamennyi szomszédjával. 1417-ben az idősebb rokon a nyílt utcán megtámadta ellenlábasát és kardjával súlyosan megsebesítette, de az túlélte az akciót.[39] Eberhard Windecke (utólagos) beszámolója szerint a fegyveres támadásnál mindkettőjük kísérete ott serénykedett, és rajtuk kívül az arra csámborgók is élvezhették a váratlan látványosságot. Az összetűzésre az október 18 előtti napokban kerülhetett sor, és Lajos még november 8-án is a maródiak listáját erősítette.[40]

A végtisztesség szertartásáról a gyász elkeserítő érzése ellenére említést teszek, nem azért mert egyeseknél ezt akár szórakozásként is felfoghatjuk, hiszen néhány ember hála, már akkor is örömöt okozhatott, hanem a látványosság okán. Elsősorban azok temetésére gondolok, akiktől státuszuk okán méltóságteljesen és ünnepélyesen búcsúztak. 1415. április 15-én halt meg Konstanzban Manuel Chrysoloras pápai legátus. A Konstantinápolyból származó humanistát a dominikánusok templomába helyezték örök nyugalomba. (Aeneas Silvius Piccolomini szép verset írt sírkövére.)[41] Landolfo Marramaldo kardinális utolsó napjáról Ulrich Richental tudósít bennünket. Számára október 16-án fejeződött be a földi lét.[42] Robert Hallum, Salisbury püspöke, 1417. szeptember 4-én a város mellett található gottliebeni püspöki várban mondott végleges búcsút életétől.[43]

[36] Eberhard Windecke emlékirata i. m. 76. fejezet.
[37] *Skorka, R.*: Eberhard Windecke itinériuma i. m. 37.
[38] Uo. 46.
[39] Eberhard Windecke emlékirata i. m. 83. fejezet. A viszály hátterére: Uo. 365.
[40] *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis II. k. i. m. 155.
[41] *Laible, J.*: Geschichte der Stadt Konstanz i. m. 43.
[42] *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 164.
[43] Uo. 242.

Természetesen a zsinat idején mások is meghaltak. Csak egy példa: 1418-ban – hosszú ideig – naponta tizennégyen.[44] Elmúlásukat utólag is sajnálom, ellenben enyészetük a téma szempontjából érdektelen, mivel egyszerű sírba tételt kaphattak, és meg sem emlékeztek róluk. A temetések szomorúságához szokott városlakókat vegyes borzongás foghatta el, ha 1415. július 6-án (szombat) éppen a városkapu környékén nézelődtek. Ezen a napon égették meg Husz Jánost délelőtt 11-kor.[45] Hamvait a Rajnába szórták.[46] A középkori ember a nyilvános máglyahalált látványosságként kezelte, ezért a szomorú tény ellenére, a huszita ideológus kivégzését és temetését szintén ebbe a csoportba soroltam.

A látványosságok unalmasnak tűnő, de semmiképpen sem lebecsülendő részét képezték az egyházi ünnepekhez kapcsolható processziók. Mivel ezek az utcán zajlottak és gyakorlatilag, aki számított a zsinaton, az ott volt, a lélek mellett a vizuális emlékeket is gazdagították. Zsigmond 1414. december 24-e és 1415. július 19-e között kisebb kitérőktől eltekintve, Konstanzban állomásozott. 1417. július 22-én újból itt találjuk, egészen a következő év májusának közepéig.[47] Ez idő alatt számos lehetőség nyílt a nyilvános vonulásokra.[48] Néhány példa. Zsigmond 1415-ben biztosan ott volt a Laetare vasárnapi (március 10.) körmenetben, arany rózsával a kezében, XXIII. János pápa, számos kardinális, érsekek, püspökök és előkelőkkel egyetemben.[49] A király és a királyné az úrnapi (május 30.) processzióról sem hiányzott. Ulrich Richental szerint többek között 2 pátriárka, a konstantinápolyi (János) felett egy baldachint láthattak, 27 kardinális, 39 érsek, 250 püspök, hercegek és más urak kíséretében.[50] Egy utolsó példa. 1417. június 10.-én, hasonlóan a fenti ünnepnapon, császári ékességben, Zsigmondot újból a körmenetben találjuk.[51]

Az istentiszteletek említése mellett sem mehetünk el megjegyzés nélkül. A misék évszázados elemei és az liturgiát követő öltözékek színei Konstanzban a mindennapok szerves részének számítottak, újdonságot és az ehhez kapcsolható látványosságot Isten szolgáinak hatalmas száma jelenthette csak. A választék – a zsinat idején – széles skálán mozoghatott. A városlakók tobzódhattak és kedvükre válogathattak a prelátusok között, aztán ki-ki eldönthette, aznapra kit

[44] Ulrich Richentalra hivatkozva: *Ruppert, Ph.*: Die Chroniken der Stadt Konstanz i. m. 123.

[45] *Ruppert, Ph.*: Die Chroniken der Stadt Konstanz i. m. 274.

[46] *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 161.

[47] *Engel P.–C. Tóth N.*: Itineraria regum et reginarium i. m. 99. 101.

[48] Biztos vagyok benne, hogy amikor Zsigmond a városban állomásozott, minden egyházi ünnepen személyesen ott volt. Nem csak a misékre gondolok. Adatunk viszont alig van.

[49] *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 108,2.

[50] Uo. 142.

[51] *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis II. k. i. m. 114.

választ hitének közvetítőjeként az Úrhoz. Azt gondolom, a *concilium* bezárása után a helyi plébánosok bizton serényebben igyekeztek és jobban odafigyeltek a mondanivalójukra, hiszen híveik négy évig elkényeztetve éltek, legalábbis ami a prédikációkat illeti.

A tanácskozási napok sem szűkölködhettek vizuális érdekességekben, de mivel ezek nem voltak nyilvánosak, csak a kiválasztottak láthatták 1417. május 12-én Zsigmondot, amint teljes imperátori ornátusban, koronával a fején, jogarral és meztelen karddal megjelent a Joannes de Bronhiaco kardinális által vezetett tárgyaláson, és azon a trónuson foglalt helyet, ahová a pápa szokott ülni. Az őt kísérő hercegek, őrgrófok és bárok sokasága nem csak a király fontosságát emelte ki, hanem a szerencsés szemlélődők elégedettségét is kiválthatta.[52] Hasonló példát csak egyet idézek. November 8-án, hasonlóan a tavaszi naphoz, ugyanannak a bíborosnak az elnöklete idején, az uralkodó megint „rendesen" kiöltözve, „szokásos" díszeivel együtt jelent meg a teremben.[53]

Az egyházi processziók és a világi bevonulások között remek átvezetésnek számít az V. Márton megválasztását (1417. november 1.) húsz nappal követő koronázás. A városlakók a következőt láthatták. A menet elején egy skarlát vörös anyaggal letakart ló vitte a pápai trónt. A cathedra Sancti Petrit nyolc fehér paripa követte, ezeket ugyanilyen textillel terítették be. Mögöttük 12 vörös selyemzászlót és két angyalszobrot emeltek a magasba. Klerikusok hatalmas tömege adta vonulók derékhadát. A 112 püspök és apát hátasait fehér szövettel díszítették. A pápa előtt 20, bíborosi ornátusba öltözött kardinális léptetett, ménjeiket az előbb említett színnel és módon cicomázták. V. Márton paripájának kantárját az egyik oldalon a gyalogosan vonuló Zsigmond, míg a másik félen I. Frigyes brandenburgi őrgróf fogta, az apostolok lován közlekedő fejedelmektől és uraktól kísérve. A mars végét 20, fehér ruhát viselő püspök zárta. Ezek között nagy számban voltak pátriárkák és prelátusok, valamint advokátusok színes kalapokban. Majd zárásként a kíváncsiskodók óriási tömegét láthatták a kortársak.[54] A városban állítólag nagy sikert aratott, hogy a király és a választó *zu Fuß* vezette a szentatyát.[55]

[52] Joannes de Bronhiaco episcopus cardinalis Ostensis. *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis II. k. i. m. 101-102.

[53] Uo. 155.

[54] *Janssen, J.*: Frankfurts Reichscorrespondenz i. m. 545. sz. 1417. 11. 21 után. Frankfurt városához írt levél melléklete. Valamint: Uo. 542. sz. 1417. 11. 25. Konstanz. Peter Quentin von Ortenberg levele Frankfurt városához.

[55] ZsO (1417-1418). VI. k. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Bp. 1999. 1192. sz. 1417. 12. 01. Konstanz. Konrad von Hildesheim levele Regensburg városához.

Gulielmus Fillastre beszámolója nem ennyire színes, de elolvasása után még okosabbak leszünk. A pápát a Joannes de Bronhiaco kardinális szentelte fel a templomban (*in ecclesia Constanciensi*), majd a kivonultak, és V. Mártont a püspöki udvarban a császári jelképeket viselő Zsigmond jelenlétében Amadeus de Salutiis bíboros koronázta meg.[56] Ezután elindultak. A tiarában lovagló szentatyát az egyháznagyok és az előkelők lovon és gyalogosan kísérték. Az uralkodó „zablás" gesztusáról ő is tudott. Amikor a város közepénél jártak, egy útkereszteződésben, a megválasztottat selyemmel letakart tórával, rabbik üdvözölték.[57] A beszámoló írója megjegyezte: „Nem tudom, mit kértek. A szórakozási tényezőt a tömegbe dobott pénzek jelentették. Fillastre szerint ez a római császárokra utaló momentumnak számított. Ezután a pápa visszatért a palotájába, de senkit nem vendégelt meg (*nullis dedit prandium*),[58] megfosztva a történészeket egy remek lakoma leírásának és elemzésének a lehetőségétől.

Sajnos a konstanzi zsinat idejéből ránk maradt források nem teszik lehetővé, hogy az „adventusok" valamennyi alkotóelemét szemléltetni lehessen.[59] Elsőnek XXIII. János bevonulásáról szerzünk tudomást, aki 1414. október 18-án érkezett a városba.[60] Ulrich Richental leírásából a következők derülnek ki. A szentatya Kreuzlingen irányából érkezett egy fehér lovon ülve. Ugyan ilyen színű miseruhát viselt, úgy nézett ki, mint egy pap, aki az az oltárnál szokott állni. Fején egy viseletes fehér mitrát viselt. Aranyozott baldachin alatt poroszkált, ezt a városból hozták, és négy rúdját ugyanennyi konstanzi polgár vitte.[61] Mellettük az egyik oldalon a római Bertoldo Orsini gróf, zsinati marsall, míg az ellenkezőn VI. Rudolf von Monfort-Tettnang gróf, Scheer ura, baktatott gyalogosan. Ők a pápa hátasának a kantárát fogták és így vezették az állatot. Közvetlenül előttük kilenc fehér ló haladt, rajtuk díszes nyergek. Nem hiányoztak a liturgikus tárgyak sem. Többek között egy szentségtartóról és két égő gyertyáról is tudunk. XXIII. Jánost egy lovas követte, aki egy nagy rúdon, sárga-vörös színekkel csí-

[56] Amadeus de Salutiis diaconus cardinalis Sanctae Mariae novae.

[57] A szövegben az *„et rotulo legis sub pallio serico"* kifejezést olvashatjuk. Ezt fordítottam tórának.

[58] *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis II. k. i. m. 160.

[59] Ezek: a megérkezés előkészítése, a találkozás (*occursus*), az ünnepi felvonulás a városban *(processio)*, a főtemplom meglátogatása *(offertorium)* és a vendéglátás. *Gerrit Jasper Schenk*: Der Einzug des Herrschers."Idealschema" und Fallstudie zum Adventuszeremoniell für römisch-deutsche Herrscher im spätmittelalterlichen italienischen Städten zwischen Zeremoniell, Diplomatie und Politik. Marburg 1996. (Edition Wissenschaft Reihe Geschichte. Band 13.). A zsinat alatti ceremóniákra legújabban: *Uő*: Zeremonielle und Rituale auf dem Konstanzer Konzil. In: Das Konstanzer Konzil, i. m. 22-27.

[60] *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis II. k. i. m. 15.

[61] Ezek: Heinrich Schilter és Heinrich Ehinger tanácsosok, Hans Hagen bíró és Heinrich von Ulm polgármester.

kozott, hatalmas ernyőfélét vitt.[62] Ez olyan óriási volt, hogy akár három paripa is elfért volna alatta. A tetejét egy aranyból gyártott „gomb" zárta le, ezen egy ugyanebből a fémből kreált angyal állt, kezében kereszttel.[63] Valójában ez egy keletről származó napernyő volt, mint a pápa császárral azonos hatalmának az egyik jelképe.[64] A furcsa szerkezet után kilenc kardinális lovagolt, mindegyik vörös palástban. A városban további egyháziak csatlakoztak a menethez és a „*Te deum laudamus*t" zengve a templomhoz vonultak. A vesperás után a szentatya gyalogosan a Szent Margit kápolnán át a palotába ment.[65]

Zsigmond és Borbála december 24-én, karácsony előestéjén lépte át a város határát. Jacobus Cerretanus tudomása alapján XXIII. Jánost az uralkodó levélben értesítette, ezt Heinrich Lazenbuch vitte Konstanzba. Ide már hajóval érkeztek, a közeli Überlingenben váltottak át a vízi útra. Őket III. Rudolf szászwittenbergi herceg (1402-1419), választófejedelem és Cillei Hermann kísérte. Úgy tűnik, ők készíthették elő a bevonulást. Említést tettek még két török fogolyról is. Az egyikük király volt, a másik herceg.[66] Rajtuk kívül a fogadóbizottság számtalan előkelőt, valamint az udvari személyzet tagjait láthatta. Állítólag „*hora quinta post mediam noctem*" kötöttek ki. Itt a püspök (Otto von Hachberg-Rötteln), a klérus és a város vezetői nagy tisztelettel fogadták. A királyi pár ezután külön baldachin alatt gyalogosan a katedrálishoz vonultak, ahol a pápa, a kardinálisok és egyéb egyháznagyok várták őket. Zsigmond és Borbála lábés kézcsókkal köszöntötte XXIII. Jánost, majd a király külön pace öleléssel.[67] Ezután mindketten a pápa jobb oldalán található, aranyozott szövettel bevon trónra ültek le külön-külön. Elkezdődött a matutinum. A király diakónusi ruhában, fején aranyozott diadémmal követte a szertartást. A szentatya egy kardot és egy kalapot adott át neki, „ahogy a pápáknál ez szokásos Karácsony este." Zsigmond és Borbála az ezt követő három misén is ott maradtak, mindez hat órán át tartott, csak ezután vonultak kíséretükkel együtt a szálláshelyükre.[68]

A rövid leírások ellenére mindkét alkalommal jól elkülöníthetőek az adventus legfontosabb alkotóelemei: az occursus, a processio és az offertorium, de ezeket egy másik bevonulásnál is felismerhetjük. 1417. január 27-én, amikor a király

[62] Erről nagyon szép képet őriz a konstanzi Rosgartemmuseum. Ezt 1464 körül készíthették. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Konstanzer_Richental_Chronik_Der_Hut_des_Papst_5r.jpg. A letöltés ideje: 2014. november 7.

[63] *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 23.

[64] *Schenk, G. J.*: Zeremonielle und Rituale i. m. 24.

[65] *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 23.

[66] Inkább két török előkelőről lehet szó.

[67] A szövegben megjegyzik, mindez „*sive oris*" történt.

[68] *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis II. k. i. m. 199-200.

visszatért hosszú európai útjáról, újból Konstanzban találjuk, de felesége ekkor nem volt vele. A zsinat valamennyi tagja – erős túlzás lehet – eléje ment a hídig. Itt az uralkodó leszállt a lováról és megkezdődött a processio. Aranyozott baldachin alatt érkezett a székesegyházba, ahol Joannes de Bronhiaco kardinális fogadta evangéliummal és szentelt vízzel. Robert Hallum, Salisbury püspöke beszéddel (*sermo*) üdvözölte Zsigmondot, aki egy aranyozott szövettel borított trónra ült, ahová régen a pápa szokott. Amikor az angol főpap befejezte, a „*Te Deum laudamus*t énekelték.[69]

Az utolsó csoportot a politikai reprezentáció kimeríthetetlen tárházként szolgáló események adják. A békekötéseket nem sorolnám ide, hiszen azokat szűk körben rendezték le. Ellenben ilyennek tartom a diplomaták fogadását és bevonulását, hiszen aki Európában számított, azoknak a követei mind megfordultak Konstanzban. Sajnos azon kívül, hogy jöttek-mentek és tárgyaltak a királlyal, vagy bárki mással, nem sokat tudunk róluk. Minden bizonnyal nagy érdeklődéssel fogadták azt a díszes török követséget, akik 1416 tavaszán érkezett a városba. Az uralkodó ekkor már nem volt ott, de ez nem zavarta a zsinat egyik ismeretlen résztvevőjét. Kijelentette, azt beszélik, az oszmánok császára elfogadná Zsigmond uralmát.[70] Hát nem így történt! A Regesta Imperii kötetében töménytelen utalást olvashatunk a különböző diplomatákról, de feleslegesnek tarom valamennyit felsorolni, mivel témánk szempontjából érdektelenek. Inkább a konkrét politikai kérdésekről írnak, és ízelítőt kaphatunk a korszak tárgyalási technikájáról is.

Egy példa a sok közül. 1417. január 27-én már ott volt Konstanzban Johan Ramon Folch Cardona gróf, az aragón követ, akit Zsigmond a megérkezése után egy nappal már fogadott. Beszámolójából kiderül, a francia és az angol diplomaták hasonlóan a városban állomásoznak, és nemsokára egy skót szaktársuk megérkezését várják.[71] Az ánglius esetében egy másik bejegyzésben legalább annyit elárulnak, hogy amikor 1417-ben John Forester megjelent az uralkodó előtt, akkor az a térdszalagrend jelvényét viselte.[72] Ezt V. Henrik (1413-1422) királytól kapta. A kedvencem egy bellunói jelentésben olvasható. Michele Miari szerint, amikor Zsigmond tudomást szerzett a feltrei és bellunói helytartótól,

[69] Uo. 86. Zsigmond kezdetben egy rövid ideig a Freiburger Hofban lakott, majd ezután végig az Augustinerklosterban.

[70] ZsO V. 1837. sz. 1416. április. Konstanz. Ismeretlen levele Csehországba.

[71] Acta Concilii Constanciensis. Vierter (Schluss-) Band. Herausgegeben Johannes Hollnsteiner und Hermann Heimpel von Heinrich Finke. Münster 1928. 64-65. 1417. 02. 01. Konstanz. Johan Ramon Folch Cardona gróf levele uralkodójához.

[72] ZsO VI. 68. sz. 1417. 02. 02. Konstanz. John Forester angol követ levele V. Henrik angol királyhoz.

Ulricus Scalától, a feltrei követek távozási szándékáról, akkor számos báró, lovag és nemes füle hallatára durván szitkozódni kezdett.[73] Mindezt csehül. Nyilvánvalóan azért, hogy környezete is értse. A levél írója latinul fogalmazott, de Zsigmond szavait olaszul adta vissza.[74] Másnap folytatódott a vesszőfutás. A szerencsétlent árulónak nevezte, leváltásával riogatta, lefejezéssel fenyegette és a végén elzavarta. Mindezt olyan elánnal tette, hogy a jelenlévők már-már tettlegességtől tartottak. Mindezt olaszul.[75] Nyilvánvalóan azért, hogy a címzett is értse.[76]

Sokkal érdekesebbnek tűnnek a vazallusi eskük. Az ehhez kapcsolódó ünnepségek nem csak az adományozottak életében hagytak kitörölhetetlen nyomot, hanem a külsőségek okán a jelenlévőknek is fontos momentumként tarthatták számon. A példákat hosszasan lehetne sorolni. A legjelentősebbnek a nürnbergi várgróf ügyét tekintem. 1417. április 18-án I. Frigyes (1417-1440) Zsigmondtól megkapta a brandenburgi őrgrófságot az ahhoz tartozó választófejedelmi szavazattal.[77] Ha csak a tanúk számát nézzük (21) már tömegként kezelhetjük őket, ráadásul Ulrich Richental is úgy tudja, rengetegen vettek részt az ünnepségen.[78] Köztük tolakodhattak a frankfurti követek, akik szerint az újdonsült *markgraf*nak a király egy zászlót is átadott, valamint fogadta hódolatát.[79] De még nem volt vége a napnak! Frigyes megajándékozta a király kancellárjait, a kapuőröket, a trombitásokat és a síposokat egyaránt.[80] Az ügy előzményéhez azért hozzátartozik, hogy az uralkodó már 1415 tavasza előtt kinevezte a tartomány kormányzójává és kapitányává, mindezt csekély 150 000 magyar forint fejében. Zsigmond ekkor ígéretet tett, a brandenburgi őrgrófságot a választófejedelmi szavazattal, valamint a főkamarási méltóságot szintén átadja 400 000 magyar aranyért. Az uralkodó nagyvonalúan „megengedte" Frigyesnek az első összeg levonását a végső árból.[81]

[73] Az egyik feltrei követ nevét ismerjük. Ő Laurenzio Guslino.

[74] A szövegben a *„na sera lusso, na futi mare"* kifejezést olvashatjuk.

[75] A latinul írt levélben olaszul adja vissza a király szavait, majd visszavált. Ezért gondolom, hogy olaszul beszélt Ulrik Scalához.

[76] *Harry Breslau*: Zur Geschichte Kaiser Sigismunds. Forschungen zur deutschen Geschichte. Herausgegeben durch die historische Commission bei der königliche Academie der Wissenschaften 18. (1878) 385-391. 385-389. 1417. 08. 18. Konstanz. Michele Miari bellunói követ levele városához.

[77] RI XI/1. 2201. sz. 1417. 04. 18. Konstanz. Zsigmond oklevele. Valamint: *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 224,1.

[78] Uo.

[79] *Janssen, J.*: Frankfurts Reichscorrespondenz i. m. 531. sz. 1417. 04. 19. Konstanz. Jacob Brun és Johan von Holzhausen frankfurti követek levele városukhoz.

[80] *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 224,1.

[81] ZsO V. 563. sz. 1415. 04. 30. Konstanz. Zsigmond oklevele.

Nem sorolom fel valamennyi hűbéri kinevezést és esküt, de jelzem, a Regesta Imperii köteteibe sokat olvashatunk, sőt jó néhány Ulrich Richental munkájába is bekerült. Ez talán azt jelenti, a krónikás ott lehetett az érdeklődők gyűrűjében némelyik ünnepségen.[82] A lovaggá ütésekre általában, a fentiekhez hasonlóan, széles körben, és az érdeklődők gyűrűjében tettek szert. 1417. június 10-én este, az Úrnapi ünnepségek után, a király sok magyar és lengyelt tüntetett így ki.[83] A következő év januárjában Zsigmond Guarsias Fernandit tanácsosává nevezte ki, és a Sárkány-rendet is megkapta.[84] Ugyanebben az évben a kiváló vendéglátás elismeréseként a város polgármesterének (Heinrich von Ulm) a vállát is érintette a király kardja (*mit ainem bloßen schwert*).[85]

A „szórakozás és látványosság a konstanzi zsinat idején" kérdéséhez a források hiányában csak szűkszavúan szólhattunk hozzá. A fentebb említett érveim mellett még egy apróságra hívnám fel a figyelmet. A toruńi kommendátor szerint a király és az előkelők eltávozása után a zsinat érdektelenné vált.[86] Azt gondolom, ez nem csak a tárgyalásokra, hanem a mindennapokra is vonatkozhatott. Egy biztos, amikor az uralkodó érkezéséről szóltak a hírek, akkor alaposan megnőtt az érdeklődők száma. Ez derült ki Peter von Wordmitt leveléből, aki a fenti információ birtokában azonnal megkezdet a német lovagrend képviselőinek a szállását lefoglalni.[87] Zsigmond elvitte a show-t, de amikor újból megjelent a városban, visszatértek a szép idők.

[82] *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 224,1–225,3.

[83] A szövegben a *"fecit armare"* kifejezést olvashatjuk. Ezt fordítottam lovaggá ütésnek. *Finke, H.*: Acta Concilii Constanciensis II. k. i. m. 114.

[84] RI XI/1. 2836. sz. 1418. 01. 22. Konstanz. Zsigmond oklevele.

[85] *Laible, J.*: Geschichte der Stadt Konstanz i. m. 41. Valamint: *Richental, U.:* Chronik des Konstanzer Konzils i. m. 276.

[86] Zsigmondkori Oklevéltár V. k. i. m. 1296. sz. 1415. 12. 03. Konstanz. A toruńi kommendátor levele a német lovagrend nagymesteréhez.

[87] Regesta Historico-Diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum 1198-1525. Pars I. Bearbeitet von Erich Joachim. Herausgegeben von Walther Hubatsch. Göttingen 1948. 2641. sz. 1414 és 1417 között. Konstanz. Peter von Wordmitt levele a német lovagrend nagymesteréhez.

Maléth Ágnes

A schisma előidézői? Az avignoni pápaság megítélése a modern magyar történetírásban

Az avignoni pápaságról alkotott kép a történetírásban a legutóbbi időkig igen negatív volt. Az elítélő vélemények nem csak a 14. században megfogalmazott kortárs kritikákból eredtek,[1] hanem a későbbi korok problémái (nemzeti, felekezeti, teológiai ellentétek) is nyomukat hagyták a történeti megítélésen. Az avignoni pápákat ezért sokáig a francia királyok kreatúráinak tartották, felelőssé tették őket az egyházi hatalom meggyengüléséért, a bíborosi kollégium elfranciásításáért, valamint nepotista és korrupt egyházkormányzatukból eredeztették a morális válságot, mely végül a nagy nyugati egyházszakadásban tetőzött, és amelynek csak a konstanzi zsinat tudott véget vetni.[2] A 19. század második felében, a vatikáni források kiadásának megindulása az avignoni korszak fokozatos átértékelését is hozta; elsősorban katolikus egyházi szerzőknek köszönhetően. Guillaume Mollat, francia apát, történész[3] 1912-ben avignoni pápákról megjelent monográfiájában[4] már hangsúlyozza: az egyházfői hatalom centralizációja és a korszak adminisztrációs reformjai olyan hatalmat adtak az avignoni pápáknak, amellyel minden más európai államnak számolnia kellett.[5] A jelenlegi európai történetírás már mindenképpen elismeri az avignoni korszak „vívmányait". A kérdéskör számos nyelven olyan gazdag szakirodalmi bázissal rendelkezik, hogy annak részletes áttekintése egy hosszabb írás témája lehetne.

[1] A korszak két kiemelkedő alakja, Dante és Petrarca is rendkívül élésen kritizálta az avignoni pápákat.

[2] A neves protestáns történetíró, Ranke az európai országokban felébredő nemzeti érzésnek tulajdonította, hogy a pápaság gyenge és zavart helyzetbe került a 14. században. *Leopold von Ranke*: Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert. I. Band. Berlin1834, 35-36. Pastor már függőségnek titulálta az avignoni korszakot, a szentszék hatalmának meggyengülését látta benne és a schisma eredetét abban látta, hogy a pápaság a francia túlsúly miatt elvesztette univerzális jellegét. *Ludwig von Pastor*: Gescichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. I. Band. Freiburg, Herdersche Verlagshandlung 1901, 68.

[3] Guillaume Mollat francia apát, a vatikáni regisztrumok kiadásának megindítója, munkásságáról ld. *Charles Samaran*: Éloge funèbre de Mgr Guillaume Mollat. In: Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres vol. 112 (1968/2), 245-248.

[4] A mű 1912-ben már két kiadást is megélt. *Guillaume Mollat*: Les papes d'Avignon (1305-1378). Paris, Libraire Victor Lecoffre 1912.

[5] „Le mouvement de centralisation, qui est si vigoureusement imprimé à l'Église et qui s'accroîtra encore avec le temps, constituera à la Papauté une puissance avec laquelle les pouvoirs publics de tout pays devront compter, négocier." *Mollat*: Les papes i. m. 48.

Ugyanez mondható el a téma forráskiadásairól.[6] Ebből kifolyólag jelen tanulmány a hazai viszonyokra fókuszál; tehát azt követi nyomon, hogyan alakult az avignoni pápaság megítélése a modern magyar történetírásban.[7] Elsősorban a feldolgozások szövegéből kiolvasható pápaság-képet, a 14. századi Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolatának történetírói interpretációit vizsgálom. Áttekintést adok arról, hogy a különböző időszakok meghatározó magyar történészei hogyan vélekedtek az avignoni pápákról, milyen kérdéskörök kerültek az érdeklődés középpontjába, mely sztereotípiák rögzültek a köztudatban. Mivel monografikus munka magyar nyelven még nem született az avignoni pápaságról (külföldi szerzők monográfiája sem érhető el magyar fordításban),[8] könyvfejezetek elvétve foglalkoznak kimondottan ezzel a témával, így a releváns információkat egyháztörténeti művekből, az Anjou-kort feldolgozó kötetekből és az I. Károly és I. Lajos külpolitikájára vonatkozó tudományos írásokból kell összegyűjtenünk.

A 19. század végének egyik legnagyobb történeti vállalkozása egy Magyarország történetét összefoglaló sorozat volt Szilágy Sándor szerkesztésében, amelynek tíz kötete 1894 és 1898 között látott napvilágot, az első négy kötet pedig a millenniumi évre már elérhető volt. *A magyar nemzet története* III. kötetében (*Az Anjou-ház és örökösei, 1301-1439*), amely két nagy szerkezeti egységre tagolódik, a korszak Anjou-szakértője, Pór Antal, esztergomi mesterkanonok (később honti főesperes) mutatta be I. Károly és I. Lajos uralkodásának időszakát (*Az Anjouk kora* címmel), Schönherr Gyula pedig a Zsigmond-kort (*Az Anjou-ház örökösei*).[9] A Nagy Lajosra vonatkozó fejezetek nagyrészt átfedik Pór Antal néhány évvel korábban megjelent önálló monográfiájának szövegét.[10] A szerző már *Az Anjouk kora* előszavában kifejezésre juttatja véleményét az Anjou-kori Magyar Királyság történelmével kapcsolatban:

„Nincs Magyarország ezer éves történetének korszaka, mely a magyar nemzet életrevalóságát, politikai érettségét annyira képes volna bebizonyítani, mint

[6] A vatikáni levéltárban végzett magyar kutatásokról és a témához kapcsolódó forráskiadásokról kiváló összefoglalást ad *Tusor Péter*: Magyar történeti kutatások a Vatikánban. Budapest-Róma, Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2004.

[7] Az avignoni korszak végpontjaként több dátum is elfogadott: 1417 (XIII. Benedek, az utolsó avignoni pápa lemondatása a konstanzi zsinaton), 1423 (XIII. Benedek halála) és 1378 (VII. Kelemen megválasztásával kezdetét veszi a nagy nyugati egyházszakadás). Mivel a megvizsgált szakirodalmi művek többsége a legutóbbit, az 1378-as évet tekinti korszakhatárnak, jelen tanulmányban ezt az álláspontot követtem.

[8] *Eördögh István* Avignoni pápaság a nyugat-európai kereszténység történetében címmel összeállított egy kéziratot, amely azonban sajnos még nem került kiadásra.

[9] *Pór Antal:* Az Anjouk kora. In: Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története. III. kötet: Az Anjou-ház és örökösei. Budapest, Athenaeum Kiadó 1895.

[10] *Pór Antal*: Nagy Lajos, 1326-1382. Budapest, Magyar Történelmi Társulat 1892.

a magyar Anjouk kora….a szinte szétdarabolt honból Európa legelső, leghatalmasabb birodalma fejlődött ki…"[11]

Pór Antal azonban megtalálja a módot arra, hogy a magyar „nemzeti" érdekeket a Szentszék nem mindig megegyező álláspontjával kibékítse. Ehhez saját korának legmodernebb forráskiadásait (Fejér Codex diplomaticus-át, Theiner Vetera-ját, az Anjoukori okmánytárt és Wenzel köteteit), Fraknói Vilmos munkáját,[12] a 17. századi Vitae paparum Avenionensium-ot és több 14. századi krónikát (Chronicon Siculum, Domenico da Gravina és Küküllei János műveit) használja. I. Károly uralkodása esetében az avignoni pápák közül XXII. János szerepel említés szintjén, Nagy Lajos uralkodása alatt pedig VI. Kelemen kap nagy szerepet, elsősorban a nápolyi hadjáratok kapcsán. Az aversai merénylet felelőseinek Pór Antal elsősorban a durazzói és tarantói Anjoukat tekinti, mindenekelőtt Valois Katalint és Durazzói Ágnest; a pápai politika részéről Bertrand de Baux grófot és Talleyrand bíborost marasztalja el. A Szentszék azonban nem csak a nápolyi trón miatt kerül nehéz helyzetbe; ez a motívum Pór munkájában visszatérő, a sorok közül kiolvasható a pápai hatalom gyengesége.[13] *Az Anjouk korá*-ban azonban e gyengeség jellege más: célja Nagy Lajos dicsőségének emelése. VI. Ince Albornoz bíboros itáliai harcaihoz, VI. Orbán pedig a riválisa VII. Kelemen ellen is a magyar lovagkirály támogatását kéri, aki–mivel „Szent Istvánon kívül egy sem volt elődei és utódai közt, ki az apostoli címet… jobban megérdemelte"–[14] mindig megadja a kért támogatást.[15]

A 19. század végi történetírás egyik kiemelkedő munkája Áldásy Antal nagy egyházszakadásról[16] írott monográfiája volt. Bár *A nagy nyugoti egyházszakadás története*–amely európai szinten is az első ilyen témájú összefoglalások közé tartozott–[17] nem foglalkozik konkrétan a pápaság avignoni korszakával, nem hagyható ki az elemzésből, mert a szerző a mű előszavában határozottan állást

[11] *Pór*: *Az Anjouk kora* i. m. 1.

[12] Fraknói a Jagellók és Mátyás koráról szóló kötetet írta Szilágyi sorozatában

[13] Legdirektebb módon 1348-ban, Avignon Johannától történő megvásárlásakor jelzi ezt Pór: „Avignon egyházi birtokok közt feküdt ugyan, de a nápolyi királynak volt családi tulajdona; a pápák Avignonban zsellérek voltak…" *Pór*: Nagy Lajos i. m. 184.

[14] Uo. 347.

[15] „Ezen elhagyott és szorongatott helyzetében VI. Orbán pápa legelőbb IV. Károly császárhoz és Lajos magyar királyhoz fordúlt, «siralmasan panaszkodván» az erőszakoskodásról, az igazságtalanságokról és a károkról, melyeket Kelemen, franczia bíborosai és czimborái rajta elkövetnek." *Pór:* Nagy Lajos i. m. 537.

[16] *Áldásy Antal*: A nagy nyugoti egyházszakadás története, 1378-1389. Budapest 1896.

[17] Áldásy Antal munkájával egy évben jelent meg az egyházszakadás korát francia szemszögből vizsgáló monográfia: *Noël Valois*: La France et la Grande Schisme d'Occident, I-II. Paris 1896-1902. Az Angliára vonatkozó összefoglaló később és francia nyelven látott napvilágot: *Edouard Perroy*. L'Angleterre et le Grand Schisme d'Occident. Étude sur la politique religieuse de l'Angleterre sous Richard II (1378-1399). Paris 1933.

foglal az avignoni pápákat illetően is. Áldásy jóval szekulárisabb álláspontot képvisel, ugyanis a pápák avignoni „fogsága" alatt kialakult „züllött viszonyokért", az egyházfői hatalom gyengüléséért[18] és az egyházszakadásért egyértelműen a „francia" pápákat és bíborosaikat teszi felelőssé:

„A pápák avignoni tartózkodása alatt az egész curia elfranciásodott. Franczia pápák ültek Szent Péter trónján, franczia kból állott a bíbornoki testület többsége, s franczia szellem érvényesült a pápai szék egész politikájában. Csak természetes következménye volt ennek az, hogy az egész curia elsősorban hazája, Franciaország érdekeit tartotta szem előtt. Az olaszországi szomorú állapotok jórészt ennek köszönhetik eredetüket. De az avignoni tartózkodással karöltve járt a pápaság tekintélyének süllyedése is, és világi hatalmának fokozatos csorbulása is."[19]

Áldásy szerint az egyházszakadás során a francia elem továbbra is befolyásoló volt, de „...az Avignonban székelő pápa pártjával csak Franciaország és a franczia érdekek szolgálatában állók" tartottak. Az a következtetés, miszerint az egyházi megosztottság „átnyúlt a politikai térre is", vitathatatlan, bár az újabb vélemények szerint a 14. századi Európa diplomáciai megosztottságából eredt az egyházi szakadás és nem fordítva.[20] Mindez természetesen nem csökkenti Áldásy munkájának érdemét, hiszen rendkívül részletes és kimerítő leírását adja az 1389-ig bekövetkező eseményeknek és addig egyedülálló módon (a kortárs monográfiák csak egy-egy ország viszonyainak leírására vállalkoztak) áttekinti a legnagyobb európai országok helyzetét is.

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának kutatásában mérföldkövet jelentett Fraknói Vilmos munkássága.[21] Fraknói a Vatikáni Levéltárban végzett kutatásai eredményeként készítette el a *Magyarország egyházi és politikai össze-*

[18] A pápaság hatalmának elvesztését természetesen már Áldásy előtt is megfogalmazták a magyar történettudományban: „XI. századtól kezdve ugyanis a XIII-nak a végéig a római szék világi tekintélye, s a két karnak azon alapuló theóriája elvégre az egyházi és világi hatalom, vagyis pápák és császárok közti azon küzdéshez vezetett, mely avignoni egyházi szakadásnak folytán a XIV. században a császári tekintélynek oly nagyra emelkedését eredményezte, hogy a konstanczi egyházi zsinat alkalmával (1414-1418) csak Zsigmond császár és magyar király, mint az összes keresztyénségnek világi feje, volt képes ismét normalis állapotokat visszaállítani" *Wenzel Gusztáv*: Marino-Sanuto Magyarországról 1496-1501. In: Századok 5/1 (1871), 166-167.

[19] *Áldásy*: A nagy nyugati i. m. III-IV.

[20] A kiváló francia egyháztörténész, Hélène Millet szerint a százéves háború miatt a két tábor már amúgy is létezett; az egyházszakadás két obedientiája pedig csak a politikai játszma újabb eleme lett: „du fait de la guerre de Cent Ans, le partage en deux camps était pour ainsi dire déjà effectif et la reconnaissance de tel ou tel pontife par les princes devint un élément comme un autre du jeu politique. *Hélène Millet*: Le Grand Schisme d'Occident (1378 - 1417). In: Le Midi et le Grand Schisme d'Occident, Cahiers de Fanjeaux 39, 23.

[21] *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel. I. k. Budapest, 1901.

köttetései a római szent-székkel című háromkötetes munkáját, amely a mai napig alapműnek számít. Az első kötet második könyve és a harmadik könyv (Magyarország a nagy egyházszakadás idejében) első fejezete foglalkozik I. Károly, I. Lajos és Mária királynő uralkodásának korszakával. Fraknói majdnem minden pápának egy fejezetet szentel, ezen kívül egy fejezet tárgyalja az Anjouk magyarországi trónigényének hátterét és három pedig az 1343 és 1352 közötti időszak eseményeit (tehát a nápolyi hadjáratokat, illetve azok elő-és utóéletét) mutatja be. A *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései* emellett számos olyan témát ismertet behatóan,–például ferencesek és a dominikánusok vitáját a boszniai inkvizíciós joghatóság miatt–amelyet a későbbi történetírás kevéssé részletez. Fraknói az esetek túlnyomó többségében igyekszik az események szereplőit, a Magyarországra küldött pápai követeket, adószedőket és a pápához küldött magyar követeket megnevezni,[22] a forrásoknak pedig tartalmi kivonatát, sőt a fontosabbnak ítélt dokumentumok esetében azok egész fordítását közli. Fraknói műve széles forrásbázisra épít: az eredeti vatikáni források és a kifejezetten magyar vonatkozású forráskiadások (Theiner, Wenzel, Knauz és Fejér) mellett külföldi történészek (Rymer, Boehmer) forrásgyűjteményeit is felhasználja. Fraknói Pór Antalnál is kiegyensúlyozottabb véleményalkotásra törekszik;[23] részletessége mellett kétség kívül a mű objektivitása az, amely ilyen fontos helyre emelte a magyar történetírásban.[24]

A két világháború között a pozitivista elődök adatgyűjtésére alapozva, de módszertanukkal részben szembefordulva több új összefoglalás is született az Anjou-korról. Rövid, de adatgazdag munkát olvashatunk Miskolczy Istvántól,[25] amelyet a kortárs történészközönség is pozitívan fogadott.[26] Akárcsak az eddig

[22] Ilyen volumenű munka esetében természetesen elkerülhetetlenek az esetleges pontatlanságok, erre ld. Kiss Gergely jelen kötetben megjelent tanulmányát.

[23] Legjobban érzékelhető ez I. Lajos nápolyi trónigényének részletezésénél, ahol Fraknói ismerteti a magyar király érvelésének jogi hézagjait. *Fraknói*: Magyarország i. m. 191-193.

[24] Fraknói köteteivel egy időben jelent meg a pannonhalmi bencés rend történetét bemutató tízkötetes munka. Ennek második kötete elemzi az 1243-1404 közötti időszakot, amelyben természetesen a rend és az egyházfő kapcsolatának kontextusában az avignoni pápák kapnak némi szerepet. *Erdélyi László és Sörös Pongrác* (szerk.): A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, II. kötet. Budapest, 1903. Köszönettel tartozom Kiss Gergelynek, hogy erre a történeti munkára felhívta a figyelmem.

[25] *Miskolczy István*: Magyarország az Anjouk korában. Budapest 1923.

[26] „Miskolczy ezt a nagy-nagy irodalmat pontosan áttanulmányozta, s…most megírta ezt az összefoglaló munkáját, melyet mint még ugyancsak ritka fehér hollót, azon reményben üdvözlünk, hogy nemsokára követői fognak akadni hazai történetünk egyéb korszakai feldolgozásában. Munkáját: az anyag óvatos, céltudatos körülhatárolását, a jellegzetes adatok kiválasztását, a politikai történet mellett a szellemi és anyagi műveltség rajzát, mindenkép dicséret illeti."–jellemezte Miskolczy munkáját Szekfű Gyula. *Szekfű Gyula*: Történeti könyvek a nagyközönség számára (Miskolczy István és Eckhardt Ferenc könyveiről). In: Napkelet 1/4. (1923), 360-363.

elemzett munkákban, Miskolczy is kevés szerepet szánt az első három avignoni pápának: V. Kelemenről egyáltalán nem, csak Gentilis bíboros követségéről szól,[27] XXII. János pedig a nápolyi örökösödés kérdésénél a Róbert és I. Károly között megkötött szerződés kezdeményezőjeként tűnik fel: „a bonyodalomtól félve Róbertnek azt ajánlotta, hogy unokáit házasítsa össze Károly fiaival"–[28] írja Miskolczy. Miskolczy szerint elsősorban „…a francia politika ellenezte Nápolynak a magyar Anjoukra való átruházását és diplomáciája az úgyis francia politikát szolgáló avignoni pápaságot ebben az irányban törekedett befolyásolni."[29] Az aversai merényletért leginkább Johanna királynőt teszi felelőssé,[30] a bűnösök megbüntetésének elmaradásáért azonban–akárcsak Pór Antal– nem VI. Kelement marasztalja el, hiszen „….az Avignonban lakó pápa csak információk alapján ismerhette a nápolyi udvar viszonyait s ezek az információk célzatosan tévútra vezetők is lehettek…",[31] hanem Bertrand de Baux grófot.[32]

A két világháború közötti időszak történészgenerációja is megalkotta saját, a Szilágy-sorozathoz hasonlóan grandiózus Magyarország-történet összefoglalását: ez volt Hóman Bálint és Szekfű Gyula *Magyar történet*e.[33] Ezúttal azonban a hazai históriát feldolgozó monumentális munka kiegészült a hasonló volumenű *Egyetemes történet*tel is.[34] A *Magyar történet* második könyvének második része–amely *A magyar nagyhatalom* címet kapta–tárgyalja a 13. és 14. századot. E kötet szerzője Hóman Bálint volt, aki nagyban támaszkodott Pór Antal Nagy Lajos életrajzára, illetve a Pór által is használt primer forrásokra. Hóman azonban a pápai-magyar kapcsolatok tekintetében túllép elődjén, a témakör szélesebb spektrumát érinti, s ebben elsősorban Fraknói Vilmos, Fejárpataky László és Karácsonyi János munkáit veszi alapul. Az első három avignoni pápa esetében ennek megfelelően szóba kerül a főpapi székek betöltésének gyakorlata (a pápák a király jelöltjeit részesítették előnyben a káptalani választásokkal szemben), továbbá az I. Károly uralkodása alatt Magyarországon járt pápai adószedők és az adószedés eredménye is (Rufinus és Berengár fia

[27] *Miskolczy*: Magyarország i. m. 16-17.

[28] U. o. 25.

[29] *Miskolczy*: Magyarország i. m. 58.

[30] U. o. 35.

[31] U. o. 39.

[32] U. o. 44.

[33] *Hóman Bálint és Szekfű Gyula:* Magyar történet. II. kötet. Budapest 1936. A Magyar történet sorozatot elemzi: *Romsics Ignác*: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19-20.században-nemzetközi kitekintéssel. Budapest 2011, 300-308.

[34] *Hóman-Bálint–Szekfű Gyula–Kerényi Károly* szerk.: Egyetemes történet, I-IV. Budapest 1935-1937.

Jakab).[35] XXII. János Hómannál nem csak a nápolyi örökösödési tárgyalások közvetítőjeként kap szerepet,[36] hanem az 1314-es német királyválasztással kapcsolatban is.[37] Bár a német királyi és császári koronát az „avignoni francia pápa" segítségével megszerezni akaró IV. Károly ekkor még nem jár sikerrel, a Frank Birodalom feltámasztására törekedő „francia imperializmus" egyik legnagyobb sikere a későbbiekben VI. Kelemen tanítványának, IV. Károly megkoronázása lett. Hóman szerint „IV. Fülöp az Avignonba költöztetett pápa fölött a régi nagy császárokéhoz hasonló befolyást és hatalmat kezd gyakorolni",[38] a francia király befolyása pedig a Szentszékre VI. Kelemen pápasága alatt érte el tetőpontját. Bár az aversai merénylet főbűnösei Valois Katalin, Ágnes durazzói hercegnő és Talleyrand bíboros, Johanna „alapos gyanú" szerint bűnrészes a *Magyar történet*ben, VI. Kelemen is rendkívül negatív megítélésben részesül. Az egyházfő felelőssége diplomáciai határozottságának hiányában rejlik: ugyanis hiába volt tisztában vele, hogy „bűnös asszonyt és rossz ügyet védelmez",[39] „egy szava sem volt Endre mellőzése, az elődje közvetítése létrejött örökösödési szerződés megszegése ellen", később pedig mindent elkövetett Johanna tisztázása érdekében, „nehogy őt–a francia király húgát–a tróntól megfosztania s a szicíliai hűbérről újra rendelkeznie kelljen."[40] Nagy Lajos nápolyi hadjáratait Hóman sikeresnek ítéli: „VI. Kelemen 1347-ben már számolt a lehetőséggel, hogy nápolyi uralmát, habár csak hallgatólag is, el kell ismernie."[41] Az, hogy Lajos nem tudta hosszú távon megszilárdítania hatalmát Itáliában nem csak a Durazzó Károly kivégzése által kiváltott felháborodásnak, hanem a francia külpolitika és „a pápai diplomácia csendes aknamunkájának" volt a következménye.[42]

A nápolyi események hosszas tárgyalása után Hóman rátér még néhány olyan témára, melyekben az avignoni pápaság is érintett volt (Guido lyoni érsek követsége, Katalin és a francia trónörökös házasságának terve[43] és Nagy Lajos tárgyalásai a tatárokkal), de bővebben csak (mint I. Károly esetében) a Lajos

[35] *Hóman Bálint*: A magyar nagyhatalom. In: Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1936, 67-69.

[36] *Hóman*: A magyar nagyhatalom i. m. 74-75.

[37] U. o. 169.

[38] *Hóman*: A magyar nagyhatalom i. m. 168-171.

[39] U. o. 187.

[40] U. o. 184.

[41] U. o. 206.

[42] U. o. 195.

[43] E házassági terv célja V. Károly és XI. Gergely részéről Hóman szerint az volt, hogy az „Anjouk korában nagyhatalommá nőtt" Magyarországgal kötött szövetségükkel ellensúlyozzák IV. Károly hatalmát. *Hóman.*: A magyar nagyhatalom i. m. 255.

uralkodása alatt Magyarországon működő pápai adószedőket és a főpapi székek betöltését tárgyalja.[44] Az egyházszakadás esetében pedig Hóman Áldásy koncepcióját ismétli:

„A francia bíbornokok azonban korábbi befolyásuk teljes elvesztésétől tartva, Róbert genfi grófot, a francia király bíboros rokonát választották meg vele szemben ellenpápául."[45]

Hóman Bálint a *Magyar történet* bizonyos részeinek megírása mellett részt vett az *Egyetemes történet* szerkesztésében is. A sorozat második kötetét, *A középkor*t Váczy Péter jegyzi.[46] Hiába volt Váczy Hóman Bálint tanítványa és munkatársa, nézőpontjaik nagyon sok kérdésben alapvetően eltérnek. Váczy két fejezetben tér ki a pápaság avignoni korszakára hosszabban: a *Hanyatló császárság*ban és *A gótika és a kora renaissance*ban. Váczynál találkozunk először a pápai fiskalizmus fogalmával és XXII. János diplomáciai kvalitásaival. Utóbbit Váczy bővebben tárgyalja a német királyválasztás kontextusában is: hangsúlyozza, hogy XXII. János a „maga kezébe vette a császárellenes politika vezetését" Itáliában és nem csak az itáliai imperium-ban, hanem a német regnum-ban is a pápai approbatio-tól tette függővé a hatalom gyakorlását.[47] A pápai központi igazgatás, a „pápa-monarchia" intézményi szervezetének és a pápai fiskalizmus kiépítése jelentette VII. Gergely és III. Ince politikai elképzeléseinek végső formáját. XXII. János volt a rendszer kiépítője, de V. Kelemen nyomdokain haladt. Váczy következtetései bizonyos tekintetben közelebb állnak a ma elfogadott vélekedéshez, mint az eddig tárgyalt történeti munkák, ennek ellenére azonban a két világháború közötti időszak francia-ellenes hangneme *A középkor* soraiból is kiolvasható. Ez viszont nem akadályozza meg Váczyt, hogy a pápai hatalom fénykorának tekintse az avignoni korszakot:

„A pápák avignoni tartózkodását (1309-1378) már a kortársak is a „babiloni fogsághoz" hasonlították. Ez az elnevezés azonban félrevezető, mert önkéntelenül a bukás képzetét társítja. Ezzel szemben a pápaság számára Avignon a végső kibontakozás és hatalomgyarapodás éveit jelentette."[48]

A pápai hatalom nagymértékű megnövekedése azt eredményezte, hogy „nemzeti érzésű" klérus hamarosan szabadulni akart a fojtogató kötelezettségek alól. Az egyházszakadást Váczy értelmezésében a nemzeti fejlődés mellett az okozta, hogy „a francia királyság akkor sem volt hajlandó lemondani a pápaság

[44] U. o. 244-246.

[45] U. o. 256.

[46] *Váczy Péter*: A középkor. In: Hóman-Szekfű-Kerényi szerk: Egyetemes történet, II. k. Budapest 1936.

[47] *Váczy P.:* A középkor i. m. 649-650.

[48] U. o. 679.

felett való uralmáról, amikor a pápaság visszaköltözött Rómába (1377)" és az olasz VI. Orbánnal szembe VII. Kelement állította.[49]

A II. világháború után is történetek kísérletek az ideológiának megfelelően átértelmezett magyar történeti összefoglalók kiadására,[50] de ezek közül egyik sem lett olyan meghatározó, mint akár Szilágyi, akár a Hóman-Szekfű szerzőpáros művei. A monopolhelyzetbe került marxista történetírás rányomta bélyegét az egyháztörténeti kutatásokra, illetve az Anjou-kor sem tartozott a korszakban leggyakrabban tárgyalt történeti témák közé.[51] Az 1980-as évektől fellendülő Anjou-kori kutatások,[52] amelyeket jelentősen elősegített a meginduló Anjou-kori oklevéltár sorozat, több olyan monográfiát is eredményeztek, amelyek a korszak külpolitikai kérdéseit is vizsgálták.[53] Bertényi Iván több munkájában is foglalkozott a 14. századi Magyarország történetével,[54] amelyek közül a *Magyarország az Anjouk korában*[55] című művében I. Károly és I. Lajos külpolitikájának is egy-egy fejezetet szánt. Kristó Gyula az Anjou-kort hadtörténetét feldolgozó monográfiájában szintén jelentősebb külpolitikai kitekintést adott.[56] Az avignoni pápaság és az egyházfők kapcsolata a magyar királyokkal azonban ezen időszak történeti munkáiban sem jutnak hangsúlyos szerephez, továbbá a leírások a már ismertetett témaköröket helyezik középpontba. Az egyháztörténeti munkák közül Gergely Jenő *A pápaság története*[57] című könyvét emelhetjük ki, hiszen a vizsgált korszak 7 hét egyházfőjével külön fejezetben foglalkozik. Gergely Jenő írásán elsősorban Váczy Péter gondolatainak hatása tükröződik, de magába foglalja a pápai kúria legfontosabb intézményeinek és jövedelmeinek, valamint a 14. század hitvitáinak és XXII. János és Bajor Lajos ellentétének rövid bemutatását is.[58] A szerző szintén kijelent olyan tényeket, amelyek koráb-

[49] U. o. 681-682.

[50] *Molnár Erik–Palményi Ervin–Székely György*: Magyarország története. 1-2. köt. Budapest 1964. A Pach Zsigmond Pál által szerkesztette sorozat Anjou-kort is lefedő második kötete nem jelent meg. *Pach Zsigmond Pál* (szerk.): Magyarország története tíz kötetben. Budapest 1976-.

[51] *Romsics.*: Clio bűvöletében i. m. 385. „Szép Fülöp fellépése siettette az egyház világi hatalmának hanyatlása. E hanyatlási folyamat a pápák avignoni fogságával fejeződött be. A budaiak pápakiátkozása nem egyéni akció, hanem a pápák világi politikájával szemben álló osztályharcok függvénye volt." *Berkovits Ilona*: A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában. In: Századok 87/1. (1953), 72-73.

[52] Erről bővebben ld. *Teiszler Éva*: Anjou-kori oklevéltár-30 év, 30 kötet. In: Belvedere Meridionale 26/3 (2014), 146-157.

[53] Az Anjou-korról historiográfiai áttekintést ad *Csukovits Enikő*: *Az* Anjouk Magyarországon. I. Károly és uralkodása (1301-1342). Budapest 2012, 7-11.

[54] A 14. Század története, Nagy Lajos legújabban Szende Lászlóval: Anjou királyaink és Zsigmond kora

[55] *Bertényi Iván*: Magyarország az Anjouk korában. Budapest 1987.

[56] *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Budapest 1988.

[57] *Gergely Jenő*: A pápaság története. Budapest 1982.

[58] U.o. 147-150, illetve 152-154.

ban vagy egyáltalán nem, vagy nem elég hangsúlyosan voltak jelen a magyar történetírásban: Avignon nem volt a Francia Királyság része, nem „rabságot", hanem védelmet jelentett a pápáknak és nem IV. Fülöp kényszerítette „babiloni fogságba" az egyházfőket.[59] Emellett *A pápaság története* elismeri a pápai udvar gazdasági „teljesítményét", bár a rendszer visszásságaira is felhívja a figyelmet: az „intézményesült" nepotizmusra,[60] és arra, hogy „...a gazdasági-pénzügyi tevékenység...nem ismert államhatárokat, sem pedig eszmei-ideológiai, netán valláserkölcsi gátakat sem."[61] Kifejti továbbá, hogy az egyházfők az adó- és adminisztrációs rendszer megreformálásának eredményeként gazdaságilag fölénybe kerültek az európai uralkodókkal szemben.[62] Ennek ellenére az avignoni pápák politikai hatalmának megítélésekor továbbra is a francia király(ok) akaratának való alárendelődés marad hangsúlyos.[63] Az egyházszakadást részben e függőségből eredezteti a szerző, mivel az időközben öntudatukra ébredt nemzeti egyházak „... nem akarták magukat alávetni egy francia patriarcha szintjére süllyedő pápának."[64] Ezt súlyosbította az egyház univerzális jellegének elvesztése és a pápai kúria elvilágiasodása, s ez „...a reformáció pápaellenes élének kialakulásához" vezetett.[65] A megfogalmazott negatív kritikák ellenére Gergely Jenő XXII. Jánosról pozitívan nyilatkozik: a legjelentősebb avignoni egyházfőnek, a pápai fiskalizmus és a kormányzati rendszer kiépítőjének tekinti, aki „az Anjouk emberének számított, de pápaként azonban sikerrel ellensúlyozott a nápolyi Anjouk és a francia király között."[66]

Annak ellenére a legutóbbi évtizedek történetírásában egyértelműen érezhető a szemléletváltás az avignoni pápaságot tekintetében, a 14. századi magyar-pápai kapcsolatok kutatása nem kapott lendületet. Fraknói Vilmos műve óta egyelten olyan könyvfejezet született, amely kifejezetten a magyar Anjouk és a Szentszék kapcsolatát tárgyalja: Rácz György *Az Anjou-ház és a Szentszék* című írása.[67] Rácz György Fraknói nyomdokain haladva a nemzetközi és a belpolitikai

[59] U.o. 142.

[60] U.o. 150.

[61] U.o. 142.

[62] U.o. 159.

[63] V. Kelemen „kiszolgálta" IV. Fülöp érdekeit mind VIII. Bonifác, mind a templomosok ügyében; a százéves háborúban a pápák egyértelműen a franciákat, a nápolyi-magyar ellentétben pedig Johanna királynőt támogatták. *Gergely*: A pápaság története i. m. 144, 156.

[64] U. o. 160.

[65] U. o. 150.

[66] A reformer pápa ellentéte XII. Benedek, akit a szerző szinte említésre méltónak sem tart. *Gergely*: A pápaság története i. m. 147 és 155.

[67] *Rácz György*: Az Anjou-ház és a Szentszék. In: Zombori István szerk.: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Budapest 1996, 55-81.

események párhuzamba állításával tárgyalja a korszak fontosabb kérdésköreit: I. Károly trónra lépését és viszonyát az egyházzal, a nápolyi trónöröklés kérdését, I. Lajos szerbiai hadjáratát és a pápai seregnek Itáliába küldött segítségét, valamint az egyházszakadást. Az avignoni pápaságról összefoglaló jelleggel Sághy Marianne[68] írt, Boccassini Miklós és Gentilis magyarországi tevékenységével pedig Kiss Gergely foglalkozott.[69]

Összegzés

A témakör vizsgálatát számos szakcikk, tudományos publikáció részletes ismertetésével lehetne bővíteni, de jelen tanulmány célja elsősorban az volt, hogy olyan történeti munkák elemzésén keresztül mutassa be az avignoni pápaságról alkotott képet, amelyek meghatározó jelentőségűnek számítottak egy-egy korszakban, valamint szélesebb olvasóközönséghez eljuthattak. Az áttekintett szakirodalom alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

Az első három avignoni pápának, V. Kelemennek, XII. Benedeknek és XXII. Jánosnak jellemzően nem szán nagyobb szerepet a modern magyar történetírás. A megvizsgált művekben e három egyházfő gyakran nem is szerepel név szerint, a pápai politika csak közvetett formában mutatkozik meg: V. Kelemen esetében Gentilis követségén keresztül, XII. Benedek a magyar főpapok 1338-as vádiratával kapcsolatban, XXII. János az I. Róberttel nápolyi király és I. Károly lezajló tárgyalások közvetítőjeként, esetleg kezdeményezőjeként jelenik meg, ritkábban a IV. Lajossal kialakult ellentéte is röviden bemutatásra kerül. Kétség sem férhet hozzá, hogy a magyar történeti szakirodalom figyelme leginkább VI. Kelemen pápaságára fókuszált. VI. Kelemen megítélése nyilvánvalóan az aversai merénylet és I. Lajos nápolyi hadjáratai miatt vált ellentmondásossá. Az utolsó három pápa, VI. Ince, V. Orbán és XI. Gergely uralkodása szintén a kevésbé tárgyalt időszakok közé tartozik. VI. Ince és V. Orbán általában csak a Nagy Lajostól kapott fegyveres segítség miatt kerül szóba, XI. Gergely pedig a pápai udvar Rómába való visszaköltözése miatt.

Emellett megállapíthatjuk, hogy a pápaság avignoni korszakának negatív megítélése nem csak tartotta magát a legutóbbi időkig a magyar történetírásban, hanem nagyon elterjedt is volt. Akárcsak más európai országok történeti

[68] *Sághy Marianne*: Az avignoni pápaság és a nagy egyházszakadás. In: Klaniczay Gábor szerk.: Európa ezer éve. A középkor. II. k. Budapest 2005, 169-185.

[69] *Kiss Gergely*: Les légats pontificaux en Hongrie au temps des rois Angevins (1298-1311). In Kordé Zoltán–Petrovics István szerk.: La diplomatie des États Angevins aux XIIIe et XIVe siècles. Róma-Szeged 2010, 101-116.

szakirodalmában, Magyarországon is több, sokszor ismétlődő összetevőből állt a megfogalmazott kritika. Általánosan elfogadottnak tekinthető a pápai hatalom meggyengüléséről szóló elmélet, azonban ezt a jelenséget a magyar történészek többféle kontextusban értelmezték, különböző okokra vezették vissza. Egyrészt eredhetett az egyház univerzális jellegének elvesztéséből, vagyis a kúria „elfranciásodásából", amely néhány értelmezés szerint az európai országok ellenszenvét váltotta ki és katalizátora volt a nemzeti egyházak kifejlődésének. Másrészről a pápai hatalom gyengesége legtöbbször a francia királynak való alárendeltségben jutott kifejezésre, de I. Lajos esetében a magyar nagyhatalom ellenében vált definiálhatóvá az egyházfői hatalom meggyengülése. Végül a pápai udvar/az egész egyház elvilágiasodása, a nepotizmus és az ezekből következő morális válság is feltűnik a magyar szakirodalomban, de sokkal kevésbé volt meghatározó, mint a francia külpolitikának tulajdonított szerep. Az avignoni pápák döntéseit az esetek döntő többségében nem a francia külpolitikai célokkal összefüggésben, hanem a francia külpolitika részeként értelmezték.

Összességében elmondhatjuk, hogy az avignoni pápák szerepe a magyar történetírásban átértékelésre szorul. A legutóbbi évtized történeti szakirodalmában a pápaság avignoni korszakának megítélése sokkal kiegyensúlyozottabb, követi a külföldi kutatások eredményeit, viszont a feldolgozásokban az avignoni pápák és kapcsolatuk a magyar uralkodókkal továbbra is nagyon kis szerephez jutnak. Ugyanakkor megállapíthatjuk azt is, hogy 113 év eltelte után még mindig Fraknói Vilmos munkája számít alapvetőnek, erre a kötetre épül szinte kivétel nélkül minden olyan történeti munka, amely az avignoni pápák és a magyar Anjouk kapcsolatát vizsgálja. Az internetes adatbázisoknak, a nemzetközi és hazai kutatási projekteknek köszönhetően egyre több forrás válik hozzáférhetővé, és ez a jövőben elő fogja segíteni a tisztázatlan kérdések megoldását, valamint a korábbi következtetések átértékelését.

Orosz István:
Európa a konstanzi zsinat korában

„A konstanzi egyetemes zsinat a középkor legnépesebb, legpompásabb egyházi gyűlése volt, s kétségkívül hatásában is egyik legjelentékenyebb és legnevezetesebb. Soha nem látott számban gyűltek össze egyházatyák a szélrózsa minden irányából, s tekintélyüket öregbítendő soha nem sereglett még egybe ennyi világi fejedelem és főúr."[1] A számokat illetően alighanem túlzásnak kell tartanunk azt a becslést, amely szerint a 10 ezernél kevesebb lakosú városban az 50-100 ezret is elérte a zsinat alatti vendégek száma,[2] az azonban feltételezhető, hogy időnként 15-20 ezer ember is megfordult a német kisvárosban.[3] Kétségtelen, hogy a német-római királyon, Zsigmondon és a pápán XXIII. Jánoson kívül a Bódeni-tó partján fekvő városban az egyszerű papokon kívül megjelent a másik két ellenpápa legátusa, három pátriarcha, 33 kardinális, 47 érsek, 145 püspök 124 apát 14 egyetem küldötte 750 doktor." A világi főméltóságok közül mind a négy választófejedelem, a legtöbb birodalmi herceg, és 114 gróf.[4] Aligha akadt olyan uralkodó, város, vagy egyéb testület a nyugati keresztény világban, amelyik ne képviseltette volna magát a zsinaton. A zsinat ökumenikus jellegét nemcsak az biztosította, hogy a keleti egyházakból is voltak ott püspökök, hanem az is, hogy II. Manuelt, a bizánci császárt ugyancsak meghívták, aki a végveszélyben lévő keleti császárság megmentésére európai körúton keresett segítőtársakat. Manuel hajlandó lett volna (miként ezt a konstanzit követő baseli, illetve ferrarai zsinat tanúsította) nemcsak a pápa primátusát elismerni, de azokról a teológiai tanításokról is lemondani (a filioqe, a purgatórium, és a consecratióban szereplő kenyér kérdésében), amelyek a keleti és a nyugati egyházat 1054 óta elválasztották. A nyugati egyházat megosztó schisma megszüntetésére irányuló törekvés mellett így a II. Lyoni zsinat után ismét reménykedni lehetett a keleti és nyugati egyházat elválasztó szakadás megszüntetésében is. Ez, mint ismeretes, csak utóda VIII. János császár, illetve II. József konstantinápolyi pátriárka alatt a Ferrarai-Firenzei zsinaton következett be, de a hazai ellenállás miatt a

[1] *František Palacký:* A huszitizmus története. Budapest, 1984. 127.

[2] U. o. 703. A 100 ezer résztvevőre vonatkozó nézet: Pierre Pierrardtól származik. *Pierre Pierrard*: A katolikus egyház története, Novi Sad, 1994. 130.

[3] *Hubert Jedin:* A zsinatok története. H. n. 1998. 81.

[4] *Otto Zierer:* Große illustrierte Weltgeschichte. Am Tor der neuen Welt 1400-1500 nach Chr. München-Berlin, 1983. 10-11. Volt olyan kortársi vélemény (Gerson), amely szerint 18 ezer pap igyekezett Konstanzba. Vö. *Norman Davies:* Európa története. Budapest, 2000. 397.

császár és a pátriárka nem merte megállapodását a Hagia-Sophia székesegyházban kihirdetni, noha Bizánc függetlensége már csak 14 évig tartott.[5] A nagy létszámú zsinat hatalmas fogyasztó réteget képviselt, amit a helyi iparosok és kereskedők nem tudtak kielégíteni, így nagyszámú iparos és kereskedő és egyéb foglalkozást űző, köztük 700 kurtizán özönlött a városba.[6]

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen volt Európa a konstanzi zsinat korában, a történeti szakirodalom többnyire a válság kifejezést használja[7] nemcsak a nyugati egyház helyzete tekintetében, de a gazdaság, a társadalom és a politika viszonylatában is.

A *gazdasági* válság nem a XV. század elején, hanem csaknem 100 évvel korábban kezdődött, de a konstanzi zsinat korában még nem fejeződött be.[8] A kortársak az éghajlat korábban nem tapasztalt ingadozását vehették észre. A felmelegedés 750-től tapasztalható trendje ugyan még nem változott meg, a forró és hűvös, nedves időszakok váltogatták egymást, de a XIV. század elején pl. olyan lehűlés kezdődött, amit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Grönland pl. ebben a korban vált a zöld földből fagyos világgá. Az esős, nedves nyarak gyakran a betakarítást is lehetetlenné tették. Az éghajlat ingadozásai problémákat okoztak a táplálkozásban, az éhínségek pedig, főként az alsóbb néposztályok között a szokásosnál is magasabb halandóságot eredményeztek. Nagyon sokan feltételezik, hogy az 1315-17-évi éhínség, amely egész Európán végigvonult, kezdetét jelentette annak a válságperiódusnak, amely nemcsak a XIV., de a XV. századot is átölelte.

Egyértelműen tükröződik a válság Európa demográfiai helyzetének alakulásában. A népességszám alakulásáról természetesen pontos statisztikai adataink nincsenek, a különböző becslések azonban abban megegyeznek, hogy a változások iránya a csökkenés. Az egyik becslés szerint Európa lakossága 1300 körül 73 millió volt, 1350-re 51 millióra 1400-ra 45 millióra csökkent, (61,6%) és 1500 körül emelkedett 69-re s csak a következő évszázadban haladta meg ismét az 1300 körüli nagyságot. A másik becslés szerint a XIV. század derekától 1400-ig, 85,9 millióról 52 millióra csökkent a lakosság száma (60,5%). Ha az adatok különböznek is, a csökkenés mértéke csaknem azonos.[9]

[5] *Orosz István*: Bizánc a 11-15. században. In: Angi János-Barta János-Bárány Attila-Orosz István- Papp Imre-Pósán László: Európa az érett és a késői középkorban (11-15. század Debrecen, 2001. 297-313., itt: 313.

[6] *Gergely Jenő:* A pápaság története, Budapest, 1982. 163.

[7] *Heinz-D. Heinemann*: Einführung in die Geschichte des Mittelalters. Stuttgart, 1997. 109-116.

[8] *Michael M. Postan- HrothgarJohn Habakuk (Eds.)*: The Cambridge Economic History of Europe. Vol. II. Cambridge, 1952. 191.

[9] *Bernard Hendrik Slicher van Bath*: The Agrarian History of Western Europe a.d. 500-1850. London, 1963, 80.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Európa nyugati fele: Anglia, Németalföld, Franciaország, a Német-Római Császárság s Itália (különösen Dél-Itália) a 11-13. századi nagy fellendülés eredményeként túlnépesedett terület volt.[10] A középkori, 11-13 században lezajló agrárforradalom, amelynek fontos kellékei voltak a lovak fogatolása és a fogatolásnál a szügyhám elterjedése, a fordítós, taligás ágyeke, amit a németek Pflugnak, a franciák charrue-nek neveztek. Az új eszköz a barázda szántásával feleslegessé tette a parcellák keresztirányú megszántását s nemcsak időmegtakarítást tett lehetővé, de jobb minőségű talajművelést eredményezett, s ezáltal megnövelte a hozamokat, amelyek elérték az elvetett mag megnégyszereződését. Mindez új határhasználati rendszerek megszületését is eredményezte, s megteremtette a lehetőséget e soha nem tapasztalt népesség ellátására, de a XIV. század elején[11] az új rendszer is eljutott teljesítőképessége határához. A további növekedést éhínségek, epidémiák és endémiák akadályozták, mert Kelet-Európa ritkán lakott területeinek benépesítése nyugatról csak részleges eredményekre vezetett.

A járványok közül a legnagyobb pusztítást az 1347-52 közötti nagy pestisjárvány, az ún. „fekete halál" okozta. Két változata, a bubópestis és a tüdőpestis közül ez utóbbi feltétlenül halálos volt, de az előbbiben megbetegedtek 60-80%-a is elpusztult. A pestis fertőző betegség volt, de az alultápláltaknak sokkal kisebb esélyük volt a túlélésre, mint a jobb kondícióban lévőknek. A szűk területen élő városi lakosság nagyobb arányban pusztult el, mint a falvakban élők. A kortársak olykor hihetetlen mértékű elhalálozásról tudósítanak. „Vix decima pars hominum fuisset relicta ad vitam" írták a kortársak, azaz az embereknek alig tizedrésze maradt életben. A tudomány ennél jóval kevesebbre becsüli az áldozatok számát, de így is 20-30%-nak tekintik a veszteséget.[12] Froissart krónikájában egyharmados veszteség szerepel.[13] 1352 után és a konstanzi zsinat előtt a pestisjárvány, ha kisebb mértékben is, de többször visszatért, így 1360-ban, 1374-ben, 1380-81-82-ben, 1409-ben és 1412-ben. A félelem tehát nem szűnt meg s hozzájárult ahhoz, hogy a halál víziója mindennapossá vált a XIV.

[10] 1340 körül Franciaországnak 21, Németországnak 14, Angliának 4,5 millió lakosa volt. Franciaország népsűrűsége 1620-ban is annyi volt, mint 1340 körül. U. o. 80.

[11] *Orosz István*: Az európai mezőgazdaság a 11-13. században. In: *Angi-Barta-Bárány-Orosz-Papp-Pósán*: i.m.-3-15. itt: 3.; *André G. Haudricourt-Mariel Jean-Brunhes Delamarre*: L' Homme et La Charrue A travers le monde vol. II. Paris, 1955. 329-347.; *Richard Krzymowsky*: Geschichte der deutschen Landwirtschaft (bis zum Ausbruch der 2. Weltkrieges 1939), Stuttgart, 1951. 215-16.

[12] Idézi *Szabó István*: Jobbágyok és parasztok. Értekezések a parasztság történetéből. Budapest, 1976. 192.

[13] *Papp Imre*: A 14-15. századi válság. In: *Angi-Barta-Bárány-Orosz-Papp-Pósán*: i.m. 57-63. itt: 60. Franciaországban az átlagosnál nagyobb csökkenések is előfordulnak. 1339-hez képest 1474-76-ra Dauphinében pl. 32%-a csökkent a lakosság. Provence-ban 1315-höz képest 1471-ben 40.5%-ra. *Georges Duby-Armand Wallon*: Histoire de la France rurale 2. De 1340 á 1789. Paris, 1975. 59.

század végén és a XV. század folyamán. Johan Huizinga nem véletlenül állapította meg, hogy „1400 felé a halál képe a művészetekben és az irodalomban egyaránt kísérteties és fantasztikus" alakot öltött[14]. A fekete halál mellé társultak az állandósuló háborúk: a végveszélyben lévő Bizánc és a balkáni államok harca a törökök, az ibériai félszigeten élők harca a reconquistában a mórok ellen, és ami a legfontosabb: az angolok és franciák ismétlődő küzdelme a százéves háborúban. Mindezek a tényezők, amint a korábban említett adatokból kitűnik: „megoldották" a túlnépesedés problémáját, hiszen Európa népessége 1400 körül alacsonyabb volt, mint 1100 körül. Ez a helyzet azonban újabb problémákat szült. Angliában, amelynek lakossága 1340-hez képest 66%-ra csökkent: olyan mértékű munkaerő hiány keletkezett, és olyan mértékben növekedtek a bérek, hogy 1351-ben törvénnyel kellett biztosítani a munkaképes férfiak és nők kötelező szolgálatvállalását a pestis előtti munkabérek mellett.[15] Ez is közrejátszott az 1381-évi parasztfelkelés kirobbanásában. Franciaországban, ahol hasonló intézkedések születtek, már 1358-ban parasztlázadás kezdődött, amiben közrejátszott a falusi jobbágyok mélységes megvetése. Németország mellett Franciaországban is azt tartották, hogy a paraszt az ökör helyett van, azzal a különbséggel, hogy nincs szarva.[16] Nem véletlenül ismételték a litániákban az előkelők: „a furore rusticorum libera nos domine."[17] Itáliában és Németországban sem volt más a helyzet. Firenze a pestis után szintén szabályozta a munkabéreket, Tirolban az őrgróf 1352-ben ugyancsak munkakényszert vezetett be.[18] Talán mondanunk sem kell, hogy a szabályozások hatástalanok voltak. A német birodalomban még 1400 és 1450 között is a bérek 10 éves átlagokban megkétszereződtek, miközben a rozsárak felére csökkentek. Az angolok a XV. századot nem véletlenül nevezték a „munkavállalók aranykorának." [19]

A népességcsökkenés másik következménye volt a vidékiek városba költözése. A középkori városok a demográfiai növekedés időszakában sem mindig tudták népességüket szinten tartani. Még inkább így volt ez a krízis idején. Ugyanakkor a városi szabadság vonzó volt akkor is, ha a járványok jobban pusztítottak városon, mint falun. Kölnben 1356 és 1479 között a polgárok 62,6%-a

[14] *Johan Huizinga*: A középkor alkonya. Budapest, 1979. 143.-

[15] *Szabó*: Jobbágyok és parasztok i. m. 175.

[16] *Rugiero Romano-Alberto Tenenti*: Die Grundlegung der modernen Welt. Spätmittelalter, Renaissance, Reformation (Fischer Weltgeschichte 12) Frankfurt am Main, 1976. 25.

[17] Uo. 26.

[18] *Szabó*: Jobbágyok és parasztok i. m. 175.

[19] *Wilhelm Abel*: Agrarkrisen und Agrarkonjunkturen. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter. Hamburg, 1978. 130.

a falvakból toborzódott. Ugyanez az arány 1311 és 1400 között Frankfurtban 71,8% volt.[20]

A népességcsökkenés és a falusi lakosság városba áramlása vidéken nagyarányú pusztásodást idézett elő. Angliában ennek mértéke elérte a 20%-ot. Itáliának inkább a déli részén volt számottevő, 25%, sőt Szicíliában és Szardíniában 50%-körülire becsülhető volt. Németországban Wilhelm Abel adatai szerint a császárság 170 ezer településéből a késői középkor pusztásodása során 40 ezer szűnt meg, azaz a falvak 23,5%-a.[21] A pusztásodás, aligha véletlenül, ott volt a legnagyobb arányú, ahol az előző századokban gyenge minőségű talajokra is kiterjesztették a szántóföldi gazdálkodást. Németországban a Harz hegység irtásföldjeit az elhagyott falvak miatt visszafoglalta az erdő. Franciaországban hasonló volt a helyzet a „Massif Central-„ban. A pusztásodás során nem mindig tűntek el egész falvak, olykor csak a faluhatár egy része vált műveletlenné[22] s a korábban általánosan elterjedt nyomásos gazdálkodás alakult vissza parlagolós rendszerré. A pusztásodás nem hagyta érintetlenül a sokkal alacsonyabb népsűrűségű Közép- és Kelet-Európát sem. Elég csak Magyarországra utalni, ahol már a török uralom előtt a XV. században Debrecenhez, Szegedhez vagy Kecskeméthez hasonló nagyhatárú mezővárosok jöttek létre a környező települések lakosságának városba vándorlásával és határuk beolvasztásával.[23]

A pusztásodással csökkent a szántóföld és az élelmiszerek termelése. A gabonafélék mellett kevesebb lett a szőlő, nemcsak a nagy munkaerőigény, de az éghajlat hűvösebbé válása miatt. Így tűnt el a bortermelés Angliából, vagy a Német Császárság északi tartományaiból. A válság furcsa fintora, hogy az élelmiszerárak a termelés visszaesésével nem növekedtek, hanem csökkentek, bizonyára azért, mert a fogyasztás és a vásárlóerő még csekélyebb lett, s így egyre nagyobbra nőtt az olló az iparcikkek és az élelmiszerek ára között.

A szántóföldi növénytermelés csökkenése nem hatott kedvezőtlenül az állattenyésztésre, hiszen a korábbi szántóföldek egy része legelővé alakult. A kialakult helyzetet pontosan jellemezte egy 1383-ból származó konstanzi urbárium, amely szerint „curia et agri in toto vacabant et fuit pascua pecorum".[24] A gyepföldek kiterjedésével nőtt az állatok létszáma. Csökkentek ugyan az állati termékek árai is, de sokkal kisebb mértékben, mint az egyéb élelmiszerek, így

[20] *Szabó*: Jobbágyok és parasztok i. m. 179-180.

[21] *Abel*: Agrarkrisen i. m. 110.; *Postan-Habakuk*: i. m. 214-15.

[22] *Krzymowsky*: Geschichte der deutschen Landwirtschaft i. m. 185. *Georg Droege*: Deutsche Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Frankfurt am Main-Berlin-Wien, 1972. 70.

[23] *Szabó*: Jobbágyok és parasztok i. m. 180-82.

[24] Idézi: *Abel*: Agrarkrisen i. m. 121.

érdemes volt állattartással foglalkozni. Angliában pl. az 1351 és 75 közötti negyedszázad árait 100%-nak tekintve a 15. század első negyedére a gabonafélék árai 70%-ra, míg az állati termékek árai csak 99%-ra csökkentek.[25] Sajátosan változott az élelmiszerfogyasztás belső szerkezete. Míg a megelőző századokban a cereáliák fogyasztásán volt a hangsúly, a XIV. század derekától ez áttevődött az állati termékekre, mindenekelőtt a húsra. A fejenkénti húsfogyasztás Németországban a XV. században a 100 kilogrammot is elérte. Több évszázadnak kellett eltelnie,[26] míg ez az arány a XX. században ismét visszatért. A megváltozott igényeket nemcsak a hazai állattartás elégítette ki, de a külföldi behozatal is, elsősorban Dániából, Lengyelországból és Magyarországból.[27]

Az állattartás fellendülését azonban nemcsak a vonóállatok és a hús marhák legeltető tartása segítette elő, de a gyapjú iránti igény is, a juhtartás ösztönzője volt. Angliában már a XIV. század derekán a saját juhnyájak elégítették ki a formálódó posztóipart. A tenyésztett angol juhok a száz éves háborúban a seregek nyomában kerültek a kontinensre. Itáliában Az Appeninek vándor juhászatai Közép-Itália városaiba, elsősorban Firenzébe szállították a gyapjút. Az ibériai félszigeten a Mesta tartotta kezében az ugyancsak vándor juhtartást. A gyapjú innen is Közép-Itáliába és Németalföldre került.[28]

Európa a XIV-XV. század fordulóján még egyértelműen mezőgazdasági területnek és parasztvilágnak tekinthető. Egy két olyan körzet volt csak, ahol a népességnek kevesebb, mint 80%-a foglalkozott mezőgazdasággal. Így érthető, hogy a kortársak is úgy érezték, hogy a válság mindenütt általános volt. A valóságban azonban az iparban és a városi népesség körében a XIV-XV. században sem beszélhetünk válságról. A legfontosabb iparág a textilipar volt, amelynek területi elhelyezkedésében történtek változások, csökkent Közép-Itália és Flandria szerepe, nőtt Angliáé és Kelet-Franciaországé, összességében azonban az iparág nem került válságba. Ezzel párhuzamosan a 11-13. századi kézműipari forradalom[29] hatásaként (lábitós szövőszék, rokka, iránytű, puskapor, ágyúgyártás, karavella) új iparágak és a bányászat fejlődésének lehetünk tanúi. A gyapjú mellett ebben a korban terjedt el a szövőipar nyersanyagaként a gyapot és a len. A lenszövet a finom textíliák közé tartozott, ugyanúgy, mint a barhent, amelynek szálfonala lenből, keresztfonala gyapjúból készült. A XIV. századtól

[25] *Postan-Habakuk* (Eds.): i. m. 209.

[26] U. o. 122.

[27] U. o. 124.

[28] *Abel*: Agrarkrisen i. m. 125.; *Alfred Doren*: Italienische Wirtschaftgeschichte. Jena, 1934. 237-238. *Szergej Danyilovics Szkazkin*: A parasztság a középkori Nyugat-Európában. Budapest, 1979. 187.

[29] *Jean Gimpel*: La revolution industrielle du Moyen Age. Seuil, 1975. 219-244.

terjedt el Nyugaton a selyemszövet Bizáncból. A korszak nagy találmánya volt az ágyú, amely átalakította a hadviselést és a mechanikus óra,[30] amely az időszemléletet változtatta meg. Korábban római hagyományok alapján a nappalt és az éjszakát télen és nyáron is egyenlő szakaszokra kellett osztani (ezt nevezték időegységként egy órának), ami Londonban télen 39 perc, nyáron 89 perc hosszú volt, mert télen 7 óra 45 percig volt világos, nyáron 16 óra 30 percig, s ezen időegységek 1/12-e volt a kánoni idő szerint egy óra. A hagyományos nemesfém és sóbányák mellett a XV. században lett igazán fontos a réz- és vasércbányászat, s a nemesfémbányák kimerülése és elvizesedése miatt alakult ki az aranyéhség, amely a század végén új földrészek felfedezésére ösztönzött.

Az ipar ebben a korszakban még egyértelműen a városokhoz kötődött, s a városok voltak az árucsere legfontosabb területei is. Aquinói szent Tamás klaszszikus meghatározása szerint: „civitas est ubi forum celebratur." A városi piacon cseréltek gazdát az ipar és mezőgazdaság termékei s mivel az árolló az iparnak kedvezett a városok gazdagodása folyamatos volt a XIV. és a XV. században is. Ehhez járult, hogy a távolsági kereskedelem is a városok gazdag kereskedő polgársága kezében volt, ez a kereskedelem pedig ma elképzelhetetlen több száz százalékos haszonkulccsal dolgozott. Az igazi gondot az az egyházi tanítás okozta, amely tiltotta a kamatot, mert a pénztőke utáni járadékot uzsorának tartotta. Az uzsorára viszont érvényes volt Mózes tanítása, amely szerint „testvérednek ne adj kamatra sem pénzt sem élelmet, sem egyebet, amit kamatra szokás kölcsönözni."[31] Ez ismétlődött meg Lukács evangéliumában: „adjatok kölcsönt és semmi viszonzást ne várjatok."[32] Ez a mondat a Vulgata szavai szerint „mutuum date, nihil inde sperantes" sűrűn ismétlődött a középkorban, és bekerült Gratianus törvény gyűjteményébe a „Corpus Juris Canonici"-be is. Aquinói Tamás tekintélye is a kamatszedés ellen hatott, mert szerinte is „pecunia pecuniam parare non potest".[33]

Az árucsere és a pénzgazdálkodás kiszélesedése azonban ellenkezett a kamattilalommal. Ezért sokan kerestek kerülőutakat a kamatszedésre. Ezek közé tartozott a hajóskölcsön (nauticum foenus), amely a kamatot a nyereségben való részesedésnek tekintette. A váltó, az üzleti letét és a folyószámláról történő át-

[30] U. o. 144-160.; *Rondo Cameron*: A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig. Budapest, 1994. 94-102.

[31] MTörv. 23/20

[32] Lk. 6/30

[33] *Orosz István*: Kamat és uzsora a 15-16. századi Európában. In: *Gheorge Gorun-Hermán M. János* (szerk.): Jean Calvin 500. A Kálvin János születésének 500. évfordulója alkalmából 2009. szept. 12-i tudományos konferencia iratai. A Partiumi Keresztény Egyetem Filozófiai Kutatóintézete Sulyok István Teológiai Tudományok Intézete. Nagyvárad, 2010. 89-100.

utalás rendszerint a pénztőke kamatát is tartalmazta, anélkül hogy utalt volna erre. A XV. században két szentnél: Sienai Szent Bernardinnál (1380-1444) és firenzei Szent Antoninus érseknél (1383-1439) is megjelent az a gondolat, hogy a kockázat jutalmat érdemel. A lucrum cessans és a damnum emergens[34] kifejezésekkel illették a méltányos hasznot illetve a pénzügyletek során a nyilvánvaló kárt. Így születtek meg azok a jogi kiskapuk, amelyek a kamattilalom elvi fenntartása mellett végül is lehetővé tették a kamatszedést már a XIV-XV. században is. Ez a megoldás elméletileg belefért abba a skolasztikus tanításba, amely szerint a javakért csak igazságos árat (iustum pretium) lehetett kérni.

A gazdaság különböző területei mellett a válság érvényesülését tapasztalták a kortársak a *társadalmi élet* különböző területein is, bár ez a válság inkább csak az átalakulás tünete volt. A XIV-XV. század fordulóján Európa nagy részén a társadalmat a rendi hovatartozás foglalta egységbe, azaz a társadalmi hierarchia azonos szintjén élő, azonos jogállású és azonos kiváltságokkal élő csoportjai érdekeiket együttesen képviselték és védelmezték. Ugyanakkor a XI. században a három ordóról keletkezett tanítás, amelyet két francia, Adalberon laoni és Gerhard cambrai püspök fogalmazott meg, még ebben az időben is élt a kortársak tudatában. E szerint a társadalmi csoportokat az Istentől rendelt hivatás kapcsolja össze, amely a szolgálatban (officium) nyilvánul meg. Az oratores, bellatores és laboratores[35] hármasságába még a XV. század elején is beleértették az egész társadalmat, noha ennél a valóság sokkal differenciáltabb volt. Az „imádkozók" a papi rend tagjai voltak. A papság ordo jellege sokkal korábban, már a korai középkorban megjelent és valójában a bűnök alóli feloldozás hatalma biztosította, de az idők folyamán a papság olyan privilégiumokat is elnyert, amelyek más társadalmi csoportok számára is mintát jelentettek a renddé szerveződéshez. Ilyen volt a privilegium canonis, az egyházi személyek sérthetetlenségének joga, a privilegium immunitatis, az adóktól és a szolgáltatásoktól való mentesség, vagy az a kiváltság, hogy egyháziak felett csak egyházi bíróság ítélkezhetett.[36] Becket szent Tamás mártíromsága volt a példa a XII. században, hogy ezt a kiváltságot a királyi hatalom sem szüntethette meg.

A „harcosok" rendjének hivatása egy kortárs panegyrikus szerint az erények gyakorlása, az igazság uralmának fenntartása, és ezáltal az egész társadalomnak erkölcsi példa nyújtása volt. A közjó (bonum commune) biztosítása a lovagok feladata volt, akik közé a mágnásokat ugyanúgy beszámították, mint az egysze-

[34] U. o. 89-100.; *Doren*: Italienische Wirtschaftsgeschichte i. m. 519.

[35] *Jacques Le Goff* (Hg.): Der Mensch des Mittelalters. Essen, 2004. 17.

[36] *Orosz István*: Rendi társadalom és rendi állam. In: *Angi-Barta-Bárány-Orosz-Papp-Pósán*: i. m. 123-134. itt: 125.; *Arno Brost*: Lebensformen im Mittelalter. München, 2002. 448-51, 457-62.

rű nemeseket.[37] A lovagi életforma éthoszát a keresztes háborúk biztosították, de kivételes helyzetük akkor is megmaradt, amikor a keresztes háborúra való felszólításoknak, amelyek a pápai udvarból a XIV-XV. században is elhangzottak, alig volt visszhangja. Sokkal nagyobb hatása volt az ilyen felhívásoknak a koldulórendi prédikátorokra, mint Marchiai Jakabra, vagy Kapisztrán Szent Jánosra, különösen akkor, ha a pápaság eretnekek ellen hirdetett keresztes hadjáratot. A lovag=nemes azonosságot egyre inkább megkérdőjelezte, hogy a nemesek soraiba egyre többen kerültek be azok közül is, akik nem voltak milesek. A „dolgozók", még a XV. század szemléletében is, teljesen elmaradva a valóságtól, nemcsak a parasztokat, de mindazokat jelentették, akik nem voltak papok, vagy nemesek. A parasztokról kialakított társadalmi felfogásra, amely nem különböztette meg a földműveseket ökreiktől, már utaltam. De ide számítottak a városi polgárok is, akár gazdagok voltak, akár bérből élők. Holott a valóságban a gazdag iparos és kereskedő polgárok nélkül a XV. század európai társadalma összeomlott volna, hiszen azok a termékek, amelyek nélkül nem működhetett volna a társadalom, jórészt a városi polgársághoz voltak kapcsolhatók, és többnyire már a piacon jelentek meg.[38] Hiába állapította meg már Aquinói Tamás, hogy „res tantum valet, quantum vendi potest communiter",[39] a közvélekedésben a dolgok értékét még mindig eszmei elemek szabályozták. A dolgozók, főleg a szegényebb falusi népesség iránt alkalmanként megnyilvánult a sajnálat, ez azonban többnyire a keresztény tanítások által előírt könyörületesség volt. A párizsi egyetem kancellárja: Gerson, aki a konstanzi zsinaton is fontos szerepet játszott, 1405-ben azokkal a szegény földművesekkel példálózott, akiknek betevő falatjuk sincs, legfeljebb egy marék rozson, vagy árpán tengetik életüket. Átörökítődött az a szemlélet, amely a harmadik rend önállósági törekvéseit: immunitását, kormányzati autonómiáját, vámszedési jogát a vásártartásból származó jövedelmeit visszaéléseknek tartotta.[40]

Pedig a helyzet egészen más volt. A tartományúri hatalommal bíró főnemesség és az egyszerű, kardjával kenyerét kereső köznemes között a lovagi eszme idealizálása ellenére is beláthatatlan távolság húzódott. Nem is volt más lehetősége a szegény kisnemesnek, mint a XV. században gombamód szaporodó zsoldos katonaság soraiban szerencsét próbálni. Ugyanígy a papság soraiban a prelátusok és az egyszerű kolduló barátok között is nagy különbségek vol-

[37] *Huizinga*: A középkor alkonya i. m. 56-57.

[38] *Brost*: Lebensformen i.m. 349-72.

[39] V. ö. *Rolf Sprandel*: Verfassung und Gesellschaft im Mittelalter. Paderborn, 1994, 181.

[40] *Huizinga*: A középkor alkonya i. m. 57-58.

tak annak ellenére, hogy azonos ordó tagjai voltak. Talán még nagyobb különbség volt a tőkeerős, uralkodóknak pénzt kölcsönző gazdag polgárok és a nagy tömegben megjelenő városi bérmunkások között. A válság abban jelent meg, hogy a társadalmi feszültség a XIV. század második felében paraszt és munkásfelkelésekben robbant ki, vagy eretnekségek formájában jelentkezett. Az 1358-as franciaországi és az 1381-évi angliai parasztfelkelések mellett ilyen volt a ciompik 1378-évi lázadása.[41] Az eretnekségek is végigkísérték az egyház történetét. Voltak közöttük olyanok, amelyek a teljes egyházi hierarchiát tagadták s valójában külön vallást jelentettek (bogumilok, valdensek, katharok). Voltak olyanok, amelyek önsanyargató, vagy szegénységi mozgalmak voltak, mint a flagellansok, beghardok, beginák. A XIV-XV. században azonban új elem volt, hogy jeles teológus professzorok tanításai váltak eretnekké s lettek jelentős mozgalmak kiinduló pontjává, mint Wyclif tanításai a lollardoknál, vagy Husz János elképzelései a huszitáknál.[42] Ugyanakkor jó néhány olyan mozgalom is született, amelynek tagjai meg voltak győződve igaz hitükről. Így a misztikus Eckhart mestert 12 eretnek mondata miatt állították inquisitió elé, holott soha nem akart eltérni az egyház tanításaitól.[43] A tudósok által terjesztett eretnekség kiküszöbölése olyan feladat volt, ami a konstanzi zsinaton a „causa fidei" legfontosabb feladatai közé tartozott. A paraszttársadalom, amely nem volt védett az eretnek tanításoktól (lollardok, husziták) a korábbi századokhoz képest Nyugat-Európában előnyösen alakult át. Az agrár dekonjunktura idején sorra szűntek meg a földesúri magánkezelésű üzemek (terra indominicata). Ugyanez történt a nagy szerzetesrendi uradalmakkal, amelyek már nem voltak vonzóak a laikus testvérré váló parasztok számára, hiszen a szabadságot egyébként is elnyerhették. Ezek a változások aligha voltak függetlenek attól, hogy a depresszió időszakában a saját kezelésű földekből származó jövedelmek csökkentek.[44] A kétközpontú gazdaságok egyközpontúvá váltak, az uraságok által használt földek is a parasztok kezébe kerültek.[45] Ez átalakította a jobbágyok és uraik viszonyát is. A korai középkorban Európa-szerte két forrásból származott a jobbágyság:

[41] *Bernhard Töpfer*: Allgemeine Geschichte des Mittelalters. Berlin, 1985. 341, 352-356.

[42] U. o. 413-29;. *Hans-Dieter Gelfert*: Nagy-Britannia rövid kultúrtörténete. Budapest, 2005. 56.; *Palacky*: A huszitizmus története i. m. 127-171.; *Zierer*: Große illustrierte Weltgeschichte i. m. 25-43. *Adriányi Gábor*: Az egyháztörténet kézikönyve. Budapest, 2001. 250-251. *Romero-Tenenti*: Die Grundlegung der modernen Welt i. m. 109-115.; *Karl Heussi*: Az egyháztörténet kézikönyve. Budapest, 2000. 255-57. Wyclif és a parasztok kapcsolatára: *Paul Johnson*: A kereszténység története, Budapest, 2001. 374.

[43] *Heussi*: Az egyháztörténet kézikönyve i. m. 251-52.

[44] *Abel*: Agrarkrisen i. m. 133.

[45] G. Duby a változásokat „La defaillance de la seigneurie"-nek nevezi. *Duby-Wallon*: Histoire de la France rurale i. m. 63.V. ö. *Szkazkin*: A parasztság a középkori Nyugat-Európában i. m.224. *Pach Zigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV-XVI. században. Budapest, 1963. 22.

szolgákból és szabadokból. A szolga állapot (serf, villain, Leibeigene) a XIV-XV. század fordulójára Angliában, Németországban és Franciaországban megszűnt, nem függetlenül az urasági magángazdaságok felszámolásától. 1315-ben X. Lajos rendelettel szabadítja fel a királyi dominiumok szolgáit (serfs), mert a természetjog szerint „mindenki szabadnak kell, hogy szülessék".[46] Az sem véletlen, hogy a korszakot az angol történetírás a „szolgarend végének „ (end of villainage) nevezi.[47] A három nyugat-európai ország mellett sajátos helyzetben volt a parasztság az Ibériai félszigeten, ahol azért nyerte el a szabadságot, mert harcolt a reconquistában az arabok ellen, Észak-Itáliában a városi tartományokban azért, mert bérlővé vált,[48] Észak-Európában pedig azért, mert még nem veszítette el szabadságát, s rendként parlamenti képviseletet nyerve erre a későbbiekben sem nyílt lehetőség.[49] Közép- és Kelet Európában ez a folyamat nem ment végbe, Oroszországban pl. a szolgarend (holop) olvasztotta magába a korábbi szabadokat (szmerd).[50]

A gazdaság és a társadalom válsága, illetve átalakulása mellett természetesen a *politikai viszonyok* válsága gyakorolta a legközvetlenebb hatást a konstanzi zsinatra. A késő középkori gondolkodást még minden részében áthatotta keresztény hit,[51] a fogalmi gondolkodás elválaszthatatlan volt a keresztény jelképektől, a keresztény ember vágyakozásától az üdvösségre, az örök életre. Így az egyház ügyei az egész társadalom ügyei voltak. A XIV. században mindennapi beszédtéma volt az avignoni pápák ügye, a pápaság „babiloni fogsága". Szent Brigitta a svéd rendalapító pl. mindent elkövetett, hogy a pápákat ismét Rómába hozza vissza. Sienai Szent Katalin személyesen is megjelent Avignonban, hogy a pápa visszatérését előkészítse.[52] Nem értettek egyet azzal a felfogással, hogy „ubi est papa, ibi est Roma".[53] A schizmával, a nyugati egyházszakadással, amikor XI.

[46] *Szkazkin*: A parasztság a középkori Nyugat-Európában i. m. 259.; *Romano-Tenenti*: Die Grundlegung der modernen Welt i. m. 29.

[47] *Pach*: Nyugat-európai agrárfejlődés i. m. 27.

[48] *Doren*: Italienische Wirtschaftsgeschichte i. m. 194

[49] *Bárány Attila*: A skandináv országok a középkorban. In: *Angi-Barta-Bárány-Orosz-Papp-Pósán*: i. m. 253-263. itt: 261.

[50] Az újabb kutatások szerint Oroszországban „korai lenne a 16. században a rabszolgaság intézményének elhalásáról beszélni." *Font Márta-Krausz Tamás-Niederhauser Emil-Szvák Gyula*: Oroszország története. Budapest, 1997. 140.; *Orosz István*: A korai orosz parasztság jellegének kérdéséhez (11-15. század.) Acta Universitatis Debreceniensis, Series Historica LIII. (2001) 11-20.; *Immanuel Wallerstein*: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest, 1983. 578.

[51] *Romano-Tenenti*: Die Grundlegung der modernen Welt i. m. 80. *Johan Huizinga*: i. m. 151.

[52] *André Vauchez*: Der Heilige. In: *Le Goff* (Hg.): Der Mensch des Mittelalters i.m. 358.; *Régine Pernoud*: Die heiligen im Mittelalter. Stuttgart, 1994. 154-161. ; *Heussi*: Az egyháztörténet kézikönyve i. m. 254.

[53] *Michael Jones*: The New Cambridge Medieval History, Vol. VI. Cambridge, 2000. 657.

Gergely halála után 1378-ban VI. Orbán személyében (1378-1389) Rómában, VII. Kelemen személyében (1378-1394) pedig Fondiban is választottak pápát, aki rövidesen ismét Avignonban telepedett le és a két pápa két Kúriát, két bíborosi testületet hozott létre s fegyveres harcot is folytatott egymás ellen, a pápai hatalom tekintélye a mélypontra süllyedt. Az hogy két pápát is választottak, nem volt különleges az egyház életében, az azonban, hogy mindkettő alkalmatlannak bizonyuljon ritkán fordult elő. Ráadásul a kettős választás tovább folytatódott. IX. Bonifáccal szemben (1389-1404) Avignonban XIII. Benedek lett a pápa (1394-1317). Rómában Bonifác halála után VII. Incét (1404-1406), majd XII. Gergelyt (1406-1415) választották pápává.[54] Ebben a helyzetben erősödött a zsinati mozgalom, az a nézet, hogy a zsinat leválthatja az ellenpápákat. Az érvelések alapján nehéz volt dönteni az igazság kérdésében. 1406-ban Párizsban arról tanácskoztak engedelmeskedni kell-e az avignoni pápának?[55] 12 javaslat volt, mindegyik egy bibliai idézetből indult ki s a saját felfogását tartotta igaznak. Az európai országok pedig kedvük és érdekük szerint választottak a pápák között. De nem voltak könnyű helyzetben a kortársak sem, ha a törvényes pápát kellett kiválasztani. A később szentté avatott Fererri Vince (1357-1419), domonkos rendi prédikátor, aki egyébként keményen bírálta az avignoni ellenpápákat, amikor pártfogóját (Pedro de Luna bíborost) XIII. Benedek néven pápává választották, őt tekintette törvényes pápának, igaz később megváltoztatta véleményét.[56] A néphit az egyházszakadást a sátán művének tartotta s úgy vélték, hogy a schizma óta senki sem jutott be a paradicsomba.[57]

Általánossá vált az a felfogás, hogy a zsinatot a pápa nélkül is össze lehet hívni és csak a zsinat szüntetheti meg az egyházszakadást. 1409-ben ez lett volna az első reformzsinat, a pisai feladata, azonban csak annyit ért el, hogy XIII. Benedeket és XII. Gergelyt egyaránt lemondatta s helyette V. Sándort (1409-1410), majd XXIII. Jánost (1410-1417) választotta pápává. Miután a másik két pápa sem mondott le, 1410 után az egyháznak három vetélkedő pápája volt. Ezzel alakult ki az a helyzet, amelyben a zsinati mozgalom a konciliarizmus erősebb lett a papalizmusnál.

Ha e két fogalmat meg akarjuk magyarázni, vissza kell nyúlnunk a keresztény világ fölötti főhatalomért folytatott harc korábbi történetéhez és az ebben

[54] *Gergely*: A pápaság története i. m. 162-66.
[55] *Huizinga*: A középkor alkonya i. m. 227.
[56] *Heussi*: Az egyháztörténet kézikönyve i. m. 254.
[57] *Huizinga*: A középkor alkonya i. m. 28.

végbement változásokhoz. A német-római császárság és a pápaság közötti küzdelem a császári illetve a pápai universalismus harca úgy tűnt VIII. Bonifáccal a pápaság javára dőlt el. A pápa „plenitudo potestas"-át ideológiailag is alátámasztotta az a felfogás, hogy a földön minden hatalom Istentől származik. A római levél alapján, amely szerint: „nincs hatalom, csak az Istentől, ami van azt Isten rendelte"[58] ezt nem volt nehéz igazolni. Miután a pápa „vicarius Christi", ez a hatalom őt és nem a császárt illeti meg. A császári universalizmus XIV. századi bajnoka: Bajor Lajos német császár viszont nem kisebb egyéniségek, mint Wilhelm Ockham és Páduai Marsilius segítségével próbálta ideológiailag is cáfolni a pápai főhatalom elméletét. Ockham két értekezést is írt a „de imperatorum et pontificium potestate". Ezekben azt állapítja meg, hogy a pápa csak lelki hatalommal rendelkezik, a plenitudo potestatis világi értelemben sértené az „evangéliumi szabadságot" és szolgaságba döntene minden alattvalót.[59] Ha minden hatalom Istentől van, akkor a császári hatalom is isteni eredetű, s a császár hatalmát a természeti törvényen kívül semmi sem korlátozza. Páduai Marsilius a népfelség elvének első megfogalmazója úgy vélte az egyház ügyeiben is a (hívő)népnek kell döntenie.

Az új államszemlélet kialakulásában szerepet játszott a római jog újrafelfedezése, amely részben az uralkodói hatalom teljességének, részben a rendi hatalommegosztásnak ideológiai támaszául szolgált. Az a tétel, hogy „quod imperatorem placuit, legis habet vigorem" a császár akaratát tette törvénnyé, a „quod omnes tangit, ab omnibus comprobari debet"[60] viszont a rendek törvényes beleegyezési jogának volt indoka. Már III. Ince elkövette azonban azt a hibát, hogy a császári universalizmus gyengítése érdekében azt fogalmazta meg egyik bullájában, hogy „rex est imperator in regno suo", amire az európai uralkodók még századokkal később is hivatkoztak. Így a pápaság nem tudott érvelni az egyes országok fejedelmei ellen. A kialakuló európai rendiségben idő kérdése volt, hogy mikor vetődik fel a hierarchikus kormányzati rendű egyházban is a rendi típusú hatalommegosztás kérdése. A pápaválasztások zavarai, a nagy nyugati schisma lehetőséget teremtettek a konciliarizmus megerősödéséhez, amelynek fő szószólói: D' Ailly, Fillastre, és Gerson voltak, s a zsinati kormányzás bevezetéséhez. Aligha volt véletlen, hogy a zsinat abból a tézisből

[58] Rom.13/1

[59] *Orosz István*: Egyházi művelődés a skolasztika korában. In: *Angi-Barta-Bárány-Orosz-Papp-Pósán*: i.m. 355-367. itt: 364-365.

[60] *Orosz*: Rendi társadalom, rendi állam. In: Uo. 127.

indult ki, hogy a zsinat a pápa fölött áll.[61] A zsinati mozgalom valójában rendi alapokon kívánta újjászervezni az egyházat.

A pisai zsinaton ebben még kevés előrehaladás történt, sőt a három pápa a kudarc jele volt, arra azonban alkalmasnak mutatkozott, hogy a pápaság tekintélyét tovább rombolja. A párizsi tudós doktorok vezéralakja Jean Gerson már a zsinat kezdetén kifejtette, hogy az egyház minden tagja engedelmességgel tartozik a zsinatnak s ez alól nem kivétel a pápa sem. A zsinat felügyeletét kiterjesztette a pápai bevételekre, perekben ítéleteket hozott, legátusokat nevezett ki és megerősítette a püspökválasztásokat.[62] A konstanzi zsinat két legfontosabb dokumentuma: a „Haec sancta synodus" és a „Frequens" kezdetűek kimondották, hogy a zsinat a Szentlélek közreműködésével az egész egyházat képviseli a reformok kérdésében, amelyeket „in capite et in membris" kell végrehajtani. A második dokumentum állandóvá tette a zsinatok rendszerét, elrendelte, hogy Konstanz után öt, majd hét, rendszeresen pedig tíz évenként kell zsinatokat tartani.

Zsigmond az előkészítésben körültekintően járt el. Elérte, hogy XXIII. János, aki úgy gondolta, hogy a zsinat majd megerősíti hatalmában nem gátolta az előkészületeket, sőt az összehívást sem, mert december 9-én maga is kihirdette a zsinat összehívását. Nem tudta azonban meggátolni az új szavazási rendet, amelyben nemzetenként szavaztak és a bíborosoknak együttesen is csak egy szavazatuk volt, s szökése után azt sem, hogy lemondassák méltóságáról. Életét, mint ismeretes bíborosként fejezte be. Zsigmond sikertelenül próbálkozott XIII. Benedek elmozdításával, bár személyesen is meglátogatta, s a hit kérdésében sem volt szerencséje, hiszen Husz Jánost az ő menlevele ellenére is kivégezték, igaz csak az után, hogy eretneknek nyilvánított tanításait nem volt hajlandó visszavonni. Nem sikerült döntést hozni a reformok kérdésében sem, mert az új pápa V. Márton megválasztását a reformok elé helyezték, azután pedig nem született döntés a reformok ügyében. V. Márton, bár a „Frequens" kezdetű határozat zsinatokra vonatkozó döntését betartotta, pápává választása után szembefordult a zsinati eszmével, de azt nem tudta megakadályozni, hogy a „zsinati eszme burjánzása",[63] ahogy Hubert Jedin atya megfogalmazta, tovább

[61] *Horst Fuhrmann*: Einladung ins Mittelalter, München, 1987. 184.; *Katus László*: A középkor története, Budapest, 2000. 336-37.; *Pósán László*: Németország a középkorban, Debrecen, 2003. 296-302.; *Adriányi*: Az egyháztörténet kézikönyve i. m. 254-56.; *Sághy Marianne*: Az avignoni pápaság és a nagy egyházszakadás). In: *Klaniczay Gábor* (Szerk.): Európa ezer éve. A középkor. Budapest, 2004. II. 169-185. itt: 183-185.; *Töpfer*: Allgemeine Geschichte i. m.408-10.

[62] *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Máriabesnyő-Gödöllő, 2005. 29.

[63] *Jedin*: A zsinatok története i.m. 81.; *August Franzen*: Kis egyháztörténet. Szeged, 1998. 245.; „A zsinati konciliarizmus mozgalmának paradox módon az volt a vége, hogy megerősödött a meggyőződés, miszerint

folytatódjék, s a baseli zsinatban elérje csúcspontját. A zsinati mozgalom a kétezer éves kereszténység történetének fontos, sok tanulságot tartalmazó időszaka, amelynek vizsgálata megkerülhetetlen történetírói feladat.

A 600 évvel ezelőtti konstanzi zsinatra, mint a katolikus egyház történetének jelentős eseményére, amely zavaros évtizedek után sikerrel állította helyre az egyház egységét, ma is méltó módon kell, hogy emlékezzünk.

az egyháznak erős pápai hatalomra van szüksége. *Norman Davies*: i. m. 397. Ennek az elvárásnak V. Márton tökéletesen megfelelt, mert „a pápai szék joghatóságának közvetlen gyakorlásában bátran szembeszállott a világi hatalom azon törekvésével, hogy saját javára az egyház szabadságát korlátok közé szorítsa." *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. Budapest, 1901-1903. II. 5.

Pósán László

A Német Lovagrend és a lengyel-litván állam közötti konfliktus a konstanzi zsinaton*

A Német Lovagrend és a lengyel-litván állam közötti ellentétek az 1409-1411 közötti ún. „nagy háborút" (*magnus conflictus*) lezáró 1411. évi I. thorni (toruńi) békével sem szűntek meg.[1] A békeszerződés lényegében konzerválta a korábbi konfliktusokat, s nem békét teremtett, hanem egy új háborút hordozott magában, ami alig két évvel később, 1413 szeptemberében be is következett.[2] Ahogyan az 1409-1411. évi háború előtt, úgy azt követően is a szemben álló felek széles körű és intenzív propagandával igyekeztek gyengíteni a másik oldal pozícióit. A lovagrend már Jogaila (Jagiello) litván nagyfejedelem megkeresztelkedése (1386) és a vilniusi püspökség megalapítása (1387) után azt állította, hogy a litvánok megtérése csupán látszat, valójában továbbra is pogányok maradtak, ezért Jagiello is csak hamis keresztény.[3] Tagadhatatlan, hogy Alsó-Litvánia (Žemaitija, latin: Samogitia) – mely mindig is csak laza szálakkal kapcsolódott a vilniusi fejedelmi központhoz, és amelyre a 14. század folyamán a lovagrend által indított mintegy 300 keresztes hadjárat többsége irányult[4] - vonakodott elfogadni a kereszténységet. Itt az első püspökséget csak 30 évvel Jagiello megtérése után, 1417-ben tudták megalapítani,[5] így innen folyamatosan pogány ha-

[1] Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert. Bd. I-II. (1398-1467) Hg. Klaus Neitmann. Marburg 1970. (a továbbiakban: Staatsverträge) Bd. I. Nr. 84.; A „nagy háborúról" újabban ld. *Tadeusz Grabarczyk*: Armia króla Władysława Jagiełły w drodze pod Grunwald. In: Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis 99. Studia Historica XI wydanie specjalne. Bitwa pod grunwaldem w historii i tradycji Polski i Litwy. redakcja Jerzego Rajmana. Kraków 2011. 7-25.; *Pósán László*: A Német Lovagrend és a lengyel-litván állam közötti „nagy háború" (1409-1411). Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011: 1. sz.) 3-30.

[2] *Christian Krollmann*: Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Könsberg 1932. 95.; 113.; *Klaus Militzer*: Die Geschichte des Deutschen Ordens. Stuttgart 2005. 146.

[3] *Hartmut Boockmann*: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnischen Theorie des späten Mittelalters. Göttingen 1975. 54-55.; *Johannes Bühler*: Ordensritter und Kirchenfürsten. Nach zeitgenössischen Quellen. Leipzig 1927. 139-140.; *Stefan Kwiatkowski*: Der Deutsche Orden im Streit mit Polen-Litauen. Eine theologische Kontroverse über Krieg und Frieden auf dem Konzil von Konstanz (1414-1418). (Beiträge zur Friedensethik 32) Stuttgart – Berlin – Köln 2000. 11-25.

[4] *Jürgen Sarnowsky*: Der Deutsche Orden. München 2007. 48.

[5] *Zigmantas Kiaupa – Jūratė Kiaupienė – Albinas Kuncevičius*: The History of Lithuania before 1795. Vilnius 2000. 145-147.; *Anti Selart*: Political Rhetoric and the Edges of Christianity: Livonia and Its Evil Elements int he Fifteenth Century. In: The Edges of the Medieval World. Eds. Gerhard Jaritz – Juhan Kreem (CEU Medievalia 11) Bp. 2009. 55-69.; *Mathias Niendorf*: Das Großfürstentum Litauen: Studien zur Nationsbildung in der frühen Neuzeit (1569-1795). Wiesbaden 2010. 182.

* A szerző az MTA-DE Lendület Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport tagja.

tások érték a kereszténységet elfogadó Felső-Litvániát (Aukštaitija).[6] Az is tény, hogy Jagiello kötelezővé tette ugyan népe számára a katolikus hit felvételét, de azokat, akik ennek nem tettek eleget, nem büntette.[7] Ennek ellenére az egyház jogszerűnek, azaz igaz keresztények közöttinek ismerte el Jagiello litván fejedelem és Jadwiga lengyel királynő házasságát, és a pogányság elleni küzdelem élharcosának nevezte az így trónra került lengyel királyt.[8] Jagiello már 1387-ben azzal érvelt, hogy a Német Lovagrend katonai támadásai, erőszakos fellépései akadályozzák a litvánok megtérését.[9] A „nagy háború" kirobbanása előtt a Német Lovagrend azzal érvelt, hogy ő a pogányokkal és a schismatikusokkal szemben a katolicizmust védelmezi, s létrejöttének is valójában ez volt a célja: Isten igazságának és békéjének megteremtése. A lovagrendi szabályzat bevezetője szerint a Rend hasonlatos az ószövetségi Makkabeusokhoz, akik Isten segítségével visszaszerezték a szent várost és újra békét teremtettek az országban.[10] A lovagok feladata, isteni küldetése ugyanez lett: elvinni Isten igéjét és igazságát a pogányok földjére, és ott a kereszténység elterjesztésével helyreállítani a békét (*restauratio pacis*). A kereszténység, a római katolikus hit felvétele jelenti az Úr békéjének elérését. A lovagrend állítása szerint azonban Jagiello nem a római, hanem az ortodox egyházat támogatta. „Ha a litvánok közül egy római keresztény, akkor száz másik ortodox" – olvasható a nagymester 1409. június 15-én kelt levelében.[11] Az 1409. december 20-án Luxemburgi Zsigmonddal kötött szerződés értelmében a magyar király akkor segíti katonai erővel is a lovagokat, ha a lengyel uralkodó pogányokat és schismatikusokat vonultatna fel seregében.[12] A Német Lovagrend álláspontja szerint ő igazságos harcot vív az igaz hit ellenségeivel szemben, ő a kereszténység védőpajzsa, s harca Isten és a katolikus hit szolgálatát jelenti.[13] A lovagrendnek a pogányokra, ortodo-

[6] A középkori forrásokban ezt a területet azonosították Litvániával, s mindvégig megkülönböztették tőle Samogitiát. Egy 1247. évi feljegyzés szerint például „*Lithuani et Samogiti*" támadtak Livóniára. Ld. Regesta Lithuaniae ab origine usque ad Magni Ducatus cum regno Poloniae unionem. Tom. I. Ed. Henryk Paszkiewicz. Varsoviae 1930. (a továbbiakban: Regesta Lithuaniae I.) Nr. 220.; 1286-ban „*Lithuani et Samogiti*" dúlták fel a rigai érsekséget. Ld. Regesta Lithuaniae I. Nr. 659.

[7] *Karol Górski*: Probleme der Christianisierung in Preußen, Livland und Litauen. In: Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegebietes. (Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica I.) Hg. Zenon Hubert Nowak. Toruń 1983. 30.

[8] *Jan Drabina*: Die Religionspolitik von König Władysław Jagiełło in polnisch-litauischen Reich in den Jahren 1385-1434. Zeitschrift für Ostforschung 43. (1994) 161-173.

[9] Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. Ed. Antonius Prochaska. Cracoviae 1882. (a továbbiakban: CEV) Nr. 6a.

[10] Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften. Hg. Max Perlbach. Halle 1890. 25.

[11] CEV Nr. 409.

[12] Staatsverträge I. Nr. 78.

[13] *Johann von Posilge*: Chronik des Landes Preussen. In: Scriptores rerum Prussicarum Bd. III. Hg. Theodor Hirsch - Max Toeppen - Ernst Strehlke. Leipzig 1866. (a továbbiakban: Posilge, SRP III.) 79-388.

xokra és a katolicizmus védelmezésére történő hivatkozását, érvelését azonban jelentősen gyengítette, hogy a Jagiello főhatalmát (*supremus princeps*) elismerő, de a litvániai kormányzást ténylegesen gyakorló Vytautas nagyfejedelemmel (*magnus dux*) kötött 1398. évi sallinwerder-i békeszerződés értelmében (ami a Német Lovagrend fennhatósága alá adta Samogitiát)[14] a következő esztendőben (1399) a lovagok részt vettek a fejedelem tatárok elleni hadjáratában. Egy olyan hadsereggel vonultak fel, mely túlnyomó többségében schismatikusokból és pogányokból állt.[15] Emellett a lovagrend a Pszkov (1406) és Moszkva (1408) elleni litván hadjáratokat is támogatta katonai kontingensekkel.[16] 1409-ben Jagiello, és unokatestvére, Vytautas is azzal érvelt, hogy a Német Lovagrend csak világi uralma kiterjesztésére, s nem a kereszténység megszilárdítására törekszik a litván területeken. A katolikus hit valódi terjesztője a lengyel király, a keresztes lovagok pedig igyekeznek ezt meggátolni.[17] A „nagy háború" idején a lovagrend az eddigi állításait ismételgette: a lengyel király pogányokkal és schismatikusokkal támadt a katolikus Poroszországra („*Litthowin, Walachin, Tattern, Rusin, Sameytin und vil uncristin*"), ő maga pedig hamis keresztény.[18] Tény, hogy a grünwaldi csatában a lengyel-litván seregben moszlim tatár segédcsapatok, és ortodox szlávok is harcoltak.[19] Ezeket a tatárokat, akik az Arany Horda belső hatalmi harcai miatt menekültek a litván nagyfejedelemségbe, Vytautas telepítette le 1397 táján Vilnius és Troki környékén.[20] A krakkói udvar azzal érvelt, hogy a lengyel király csak saját birodalma tatár és ortodox alattvalóival vonult hadba (akik majd katolikus hitre téríthetők), idegen pogányok és ortodoxok a seregében nem voltak. Ezek tehát „jó" pogányok és schismatikusok, és egyébként is a lengyel-litván had túlnyomó többsége katolikus lengyelekből és 1387 óta megkeresztelkedett litvánokból állt. Ezzel szemben a német lovagrendi hadat döntően poroszok alkották, akiknek csak alig egyharmada volt megkeresztelve, így valójában a lovagrendi sereg nem is volt keresztény.[21] A lengyel udvar álláspontja szerint Jagiello igazságos háborút (*bellum iustum*) vívott, igazságos küzdelemben győzött a lovagrend felett.[22]

[14] Staatsverträge I. Nr. 2.

[15] Posilge, SRP III. 222., 229-230.

[16] Posilge, SRP III. 282-283.

[17] *Boockmann, H.*: Johannes Falkenberg i. m. 85.

[18] Posilge, SRP III. 340-341.

[19] Posilge, SRP III. 314-315.

[20] CEV Nr. 146.; *Geoffrey Vasiliauskas*: Islamic Lithuania as old as Catholic Lithuania. The Baltic Times 16. Nov. (2000) 1.

[21] Codex epistolaris saeculi decimi quinti. Tom. I-II-III. Ed. Anatol Lewicki - August Sokolowski - Cracoviae 1876, 1891, 1894. (a továbbiakban: CESc XV.) CESc XV. III. 499.

[22] *Stefan Kwiatkowski*: Friedensbestrebungen im Mittelalter zwischen geistigen Quellen und pragmatischer

A thorni békét követően ugyanez a propaganda háború folytatódott. Alig száradt meg a tinta a békeszerződési okmányon, a Német Lovagrend már azonnal arról igyekezett meggyőzni az európai fejedelmi udvarokat, hogy a tatárokat és egyéb pogányokat („*tatern und vil anderen heydnisschen*") felvonultató Jagiello szava és esküje, amit a béke megtartására tett, semmit sem ér, bízni abban nem lehet.[23] 1412. június 24-én a nagymester egyik levelében azt írta, hogy a lovagrend a kereszténység pajzsa, a lengyel király pedig éppúgy a pogányság védelmezője, mint a tatárok császára.[24] A konfliktus rendezésére Luxemburgi Zsigmond, aki ekkor már a Német-római Birodalom uralkodója is volt, mint a keresztény világ legfőbb hatalma,[25] saját döntőbíráskodása elé idézte a feleket 1412 májusában Budára.[26] 1412. május közepén Johann von Wallenrode rigai érsek, és Michael Küchmeister marsall vezetésével nagy lovagrendi küldöttség érkezett Budára.[27] A lengyel-litván küldöttséget Paulus Vladimiri, a krakkói egyetem rektora vezette.[28] Megoldást azonban ez a döntőbíráskodás sem hozott, mert 1412. augusztus 24-én Zsigmond ítélete lényegében megerősítette a thorni békét,[29] ami egyik felet sem elégítette ki, és számos nyitott kérdés is maradt.[30] A megoldatlan, vitatott kérdésekből hosszú listát készítettek. Ebből 81 lengyel-litván, 25 mazóviai, 43 lovagrendi panasz volt, 15 pedig Stolp hercegétől érkezett.[31] Mivel nagyon sok probléma, panasz, különösen a határokat illetően, nyitott maradt, Zsigmond Makrai Benedek vezetésével, akit 1412. október 1-én *iudex delegatus*nak, *subarbitrator ac commissarius*nak nevezett ki, egy küldöttséget menesztett Lengyelországba és Poroszországba.[32] Zsigmond megbízottja 1412. november 10-én érkezett Brześć-be, ahonnan a nagymester

Denkart. Geistige Quellen, kulturelle Werte und pragmatische Kalkulationen. In: Konfliktbewältigung und Friedensstiftung im Mittelalter. Hg. Roman Czaja - Eduard Mühle - Andrzej Radzimiński. Toruń 2012. 15-36.

[23] Ordensbriefarchiv. Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (a továbbiakban: OBA) 1570.

[24] CEV Nr. 498.

[25] Zsigmond egyetemes császáreszményére vonatkozóan ld. *Pósán László*: „... quod terra ipsa sub monarchia imperii est" Az Imperium Romanum és a Német Lovagrend állama a középkorban. In: Németföldről Németországba. Magyar kutatók tanulmányai a német történelemről. Szerk. Frank Tibor. Bp. 2012. 17-38.

[26] Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410-1437) Bd. I. Hg. Johann Friedrich Böhmer. (a továbbiakban RI XI, I.) Innsbruck 1896. Nr. 202.

[27] *Bernhard Jähnig*: Johann von Wallenrode. Bonn – Bad Godesberg 1970. 75.

[28] *Boockmann, H.*: Johannes Falkenberg i. m. 199.

[29] Staatsverträge I. Nr. 94.

[30] *Jörg K. Hoensch*: König/Kaiser Sigismund, der Deutsche Orden und Polen-Litauen. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 46. (1997) 1-44. 16.

[31] Lites ac Res Gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. In: Scriptores rerum Prussicarum Bd. I. Hg. Theodor Hirsch - Max Toeppen - Ernst Strehlke. Leipzig 1861. (a továbbiakban: Lites, SRP I.) Nr. 32.

32RI XI, I. Nr. 363.

székhelyére, Marienburgba utazott tovább. Innen Litvániába ment, Vilniusba, majd Varsón át végül egészen a pomerániai Stolp-ig utazott. Fél éven át tárgyalt az érintettekkel, tanúkat hallgatott meg, dokumentumokat nézett át, de ő sem tudott megnyugtató eredményt elérni.[33] 1414. január 15-én Zsigmond arról tájékoztatta a lovagrendet és a krakkói udvart, hogy a bíráskodás még nem zárult le, és a feleket ez év tavaszára ismét Budára invitálta.[34] Ebben minden bizonnyal nagy szerepe volt annak, hogy 1413 szeptemberében ismét háború tört ki a Német Lovagrend és Jagiello között. A döntőbírói procedúra lefolytatására az esztergomi érseket és Garai Miklós nádort bízta meg, de betegség miatt a döntőbíráskodás meghiúsult.[35] Ugyanakkor a lengyel-porosz háború a Zsigmond által tervezett egyetemes zsinat összehívásának sikerét is fenyegette, ezért Zsigmond erőteljes nyomást gyakorolt a hadakozó felekre, hogy szüntessék be a harcokat. 1414. október 7-én a nagymester és a lengyel király a poroszországi Strasburgban (ma: Brodnica, Lengyelország) fegyverszünetet kötött, és beleegyezett, hogy a vitatott kérdéseket ismét döntőbírákra bízza.[36] Zsigmond most a lovagrend és a lengyel-litván állam panaszait a Konstanzba összehívott zsinat elé utalta, hogy ily módon biztosított legyen Lengyelország, Litvánia és Poroszország részvétele a zsinaton.[37]

A konstanzi zsinaton Zsigmond nem csak az egyház és a keresztény világ kérdéseivel akart foglalkozni, hanem a birodalom ügyeivel is.[38] A Német Lovagrendet és tartományait egyértelműen a Birodalomhoz tartozónak tekintette, ahogy ez már egy korábbi, 1412. január 4-én kelt okleveléből egyértelműen kiderült.[39] Ahogyan Konstanzban az egyházi zsinat mellett birodalmi ügyeket, sőt európai politikai kérdéseket is tárgyaltak, úgy a porosz-lengyel vitának is volt világi és egyházi része. Az elsőbe a határkérdések és egyéb politikai, jogi vagy gazdasági természetű viták tartoztak, a másodikba a samogitiai (Žemaitija) és általában a litvániai térítés ügye, valamint az első kérdésekkel összefüggő, azokat teológiai vagy kánonjogi érvekkel alátámasztó fejtegetések, traktátusok.[40]

[33] *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 85., 232.

[34] RI XI, I. Nr. 870.

[35] *Boockmann, H.*: Johannes Falkenberg i. m. 117.

[36] Staatsverträge I. Nr. 105.

[37] *Hoensch, J.*: König/Kaiser Sigismund i. m. 18.

[38] Deutsche Reichstagakten. Ältere Reihe (1376-1486) Bd. VII. Deutsche Reichstagakten unter Kaiser Sigmund. 3.Abt. Hg. Dietrich Kerler. (a továbbiakban: RTA VII.) Gotha 1878. Nr. 176., 179.; *Odilo Engels*: Der Reichsgedanke auf dem Konstanzer Konzil. Historisches Jahrbuch 86. (1966) 98-100.

[39] Staatsverträge I. Nr. 87.

[40] *Zenon Hubert Nowak*: Internationale Schiedsprozesse als Werkzeug der Politik Sigismunds in Ostmittel- und Nordeuropa, 1411-1425. Blätter für deutsche Landesgeschichte 111. (1975) 172-188.

A strasburgi fegyverszünet megkötése után egy héttel a nagymester megnevezte a lovagrend konstanzi küldöttségét. Ahogyan az 1412. évi budai döntőbíráskodáson, úgy most is Johann von Wallenrod rigai érsek vezette a delegációt, melynek tagja volt Konrad von Egloffstein Deutschmeister, a Német Lovagrend németországi birtokainak, rendtartományainak elöljárója, Johann von Welden, christburgi (ma: Dzierzgoń, Lengyelország) komtúr, Peter von Wormditt, a lovagrend római főprokurátora, Johann Abezier ermlandi prépost, Kaspar Schuwenpflug ermlandi kanonok, egy Johann von Orsechau nevű poroszországi világi birtokos, és Konrad Kesselhut, Kulm (ma: Chełmno, Lengyelország) polgármestere.[41] A lengyel király csak 1414. november 9-én, azaz 4 nappal a konstanzi zsinat megnyitása után nevezte meg tárgyalóküldöttségét. Ez Nikolaus Trąba, gniezno-i érsekből, Jakob Kurdwanowski płock-i, Andreas Laskary posen-i püspökökből, Paulus Vladimiri krakkói rektorból, jogtudósból, Jan Tuliszków kaliszi kastellánból, Niger Garbów kruszwicza-i kapitányból, és Petrus Wolfram királyi káplánból állt.[42] A lengyel küldöttséghez 60 újonnan megkeresztelt samogitiai is tartozott, akik azt bizonyították, hogy Samogitia népe kész a katolicizmus felvételére, és a Német Lovagrend főprokurátorának beszámolója szerint arra kérték a zsinatot, küldjön a földjükre misszionáriusokat.[43] A lengyel küldöttség november végén érkezett meg Konstanzba,[44] ahol nagyon gyorsan jelentős diplomáciai-politikai sikert könyvelhetett el: 1415. január 17-én XXIII. János pápa olyan oklevelet állított ki, amelyben a Német Lovagrend minden kiváltságát, előjogát visszavonta, amit korábban a pápáktól vagy császároktól kapott.[45] Ezzel a pápa lényegében a lovagrendi állam egészének létét is kétségbe vonta. Öt héttel később a lengyel küldöttségnek sikerült elérnie azt is, hogy XXIII. János pápa a porosz-lengyel kérdésben újabb oklevelet adott ki. Ebben Jagiello királyt, akit a Német Lovagrend hamis kereszténynek tartott, kinevezte az északi orosz (Novgorod, Pleskau), és minden olyan terület pápai vikáriusának, ahol „*scismatici et heretici infideles rebelles seu hostes tam fidei quam ecclesie*" éltek. Egyúttal megbízta, hogy minden eszközzel, amit hasznosnak vél, igyekezzen megtéríteni ezeket a hitetleneket és szakadárokat.[46] A

[41] Staatsverträge I. Nr. 107.; Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie. Bd. II. Hg. Hans Koeppen. Göttingen 1961. (a továbbiakban: Berichte II.) Nr. 110.

[42] CESc XV. II. Nr. 56.

[43] Berichte II. Nr. 136.

[44] Acta concilii Constanciensis. Tom. II. Ed. Heinrich Finke - Johannes Hollnsteiner. Münster 1896. (a továbbiakban: ACC II.) 210.

[45] CESc XV. II. Nr. 57.

[46] CESc XV. II. Nr. 58.

zsinat első heteiben nem került sor a porosz-lengyel kérdés tárgyalására, jóllehet Zsigmond ezzel hitegette a lovagrendet.[47] Ezen idő alatt mindkét fél folytatta a korábbi propaganda háborút, amelyben a korábbról már jól ismert állításokat ismételték meg, illetve azokhoz kapcsolódóan újabb és újabb érveket sorakoztattak fel.[48] 1415. május 11-dikére a zsinat ugyan napirendjére tűzte a porosz-lengyel ügyet, Zsigmond azonban ott nem jelent meg, így érdemi előrelépés ekkor sem történt.[49] Július 13-án viszont meglepetésszerűen került sor egy tárgyalásra. Ezen a napon Zsigmond számba vette a korabeli Európa nagy egyházi és politikai kérdéseit. Első helyen az egyház helyzetéről, valamint a keleti egyházzal létrehozandó unióról szólt, majd az angol-francia konfliktusról és a megbékélés szükségességéről. Harmadik helyen említette a porosz-lengyel viszályt, és arra szólította fel mindkét felet, hogy amíg a zsinaton tartózkodnak, országaik tartsák be a strasburgi fegyverszüneti megállapodást.[50] Beszélt egy nagy vállalkozás tervéről is, amely majd betetőzi, megkoronázza a zsinat munkáját: egy nagy, a keleti és nyugati keresztények által közösen indított, török elleni keresztes hadjáratról.[51] Luxemburgi Zsigmondnak arra a kérdésére, hogy a lovagrendi illetve a lengyel-litván küldöttség elismerik-e az ő fennhatóságát, főségét („*ab sy irkenten das reych vor yren obirsten*"), a lengyel delegáció nem adott azonnali választ. Ez a kérdés ugyanis korántsem volt egyértelmű. Nem csak arra vonatkozott, hogy elfogadják-e őt szabadon választott döntőbírónak, hanem sokkal nagyobb horderejű politikai jelentőséggel is bírt. A Német Lovagrend főprokurátorának tudósítása szerint Zsigmond kérdését mindenki úgy értette, hogy elismerik-e az érintettek, hogy a császár, mint a Birodalom ura, a kereszténység legfőbb hatalma, a királyok és a fejedelmek felett áll, akinek tisztségéből adódó kötelezettsége a neki alárendeltek vitáiban igazságot tenni, s nem önként választott döntőbíró. A lengyel delegáció a kérdés feltevésekor csak annyit mondott, hogy az ő királyuk nem áll a császár fősége alatt, hanem szabad (azaz szuverén) uralkodó („*eyn fryer koning*"). De a Német Lovagrend sem akart egyértelműen és visszavonhatatlanul elköteleződni, ezért ő sem válaszolt egyértelműen. Azt mondta, hogy elfogadja döntőbírónak az egyházat, a zsinatot és a Birodalmat is („*gerichte der heiligin kirchen, des heiligin concilii und des reyches*"), és

[47] RI XI, I. Nr. 1581.

[48] *Andreas Rüther*: Geheimdiplomatie – Schauprozess – Medienkrieg. Polen-Litauen und der Deutsche Orden um die Zeit des Konzils von Konstanz (1414-1418). Bulletin der Polnischen Historischen Mission 8. (2013) 43-68.

[49] Berichte II. Nr. 119.

[50] Berichte II. Nr. 121.

[51] ACC II. 413.

hangsúlyozta, hogy mindig is elismerte maga felett az egyházat és a Birodalmat (*„des ordin, der alczeit andachtig und gehorsam ist gewest und ist der heiligin kirchin [und] dem heiligin romischenen reyche, undirgebet sich in ein recht"*).[52] A lengyel küldöttség csak három nappal később döntött úgy, hogy Zsigmond kérdését kizárólag a döntőbírói szerepre vonatkoztatva értelmezi, és nem a császári főhatalom elismerésére. Ez alapján viszont konkrétabb választ adott, mint a lovagrend, mert az uralkodó mellett nem tartotta szükségesnek a zsinatot is bevonni az ügy megvitatásába.[53] Érdemi előrelépés azonban ezek után sem történt, mert 1415 augusztusában Zsigmond eltávozott Konstanzból, hogy lemondásra kényszerítse XIII. Benedek pápát, és közvetítsen az angolok és a franciák között a 100 éves háborúban.[54] Amíg Zsigmond diplomáciai körúton volt, a lengyel és a porosz fél is helyzetének, pozíciójának erősítésével volt elfoglalva, s még nagyobb méreteket öltött a propaganda háború. Egyre több traktátus, értekezés, pamflet és plakát jelent meg, amelyek a zsinaton jelen lévő egyházi és világi elitet célozták meg, mert a zsinat idején Konstanz a kéziratok, kódexek nagy piacává vált.[55] Központi kérdés lett a *bellum iustum* problémája. Johannes Urbach például azt fejtegette írásában, hogy a természetjogból eredeztethető a császárok főhatalmi igénye a pogányok felett, ezért velük szemben a Birodalomhoz tartozó Német Lovagrendnek még az erőszakos cselekedetei is jogosak.[56] A pogányok elleni harc természetjogi legitimációját, a Német Lovagrend harcainak igazságosságát képviselte Ardicinus de Novara is traktátusában.[57] Egy domonkos rendi szerzetes, Johannes Falkenberg ugyancsak a császár egyetemes főhatalmának eszményéből eredeztette a Német Lovagrend hódító hadjáratait, s tekintette legitimnek a lovagok cselekedeteit.[58] „Satyra" című lengyel-ellenes

[52] Berichte II. Nr. 121.

[53] *Boockmann, H.*: Johannes Falkenberg i. m. 205.

[54] Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Skorka Renáta. (História könyvtár – Elbeszélő források 1.) Bp. 2008. 60-62.; *Joachim Ehlers*: Der Hundertjährige Krieg. München 2009. 71.; *Novák Veronika*: Sárkány a porcelánboltban: Luxemburgi Zsigmond és a párizsi ceremóniák. In: Francia-magyar kapcsolatok a középkorban. Szerk. Györkös Attila - Kiss Gergely. Debrecen 2013. 253-269.

[55] Erre vonatkozóan ld. jelen kötetben Csukovits Enikő tanulmányát, továbbá *Jürgen Miethke*: Die Polen auf dem Konstanzer Konzil. Der Konflikt um den Dominikaner Johannes Falkenberg. In: Das Konstanzer Konzil: 1414-1418. Weltereignis des Mittelalters. Hg. Karl-Heinz Braun. Stuttgart 2013. 108.

[56] *Johannes Urbach*: Utrum fideles. In: Die Staatsschriften des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert. Bd. I.: Die Traktate vor dem Konstanzer Konzil 1414-1418 über das Recht des Deutschen Ordens am Lande Preußen. Hg. Erich Weise. Göttingen 1970. (a továbbiakban: Staatschriften I.) Nr. 13.; *Johannes Urbach*: Licet insignis. In: Staatschriften I. Nr. 14.

[57] *Ardicinus de Novara*: Tractatus pro cruciferis de Prussia contra Paulum Vladimiri Polonum. In: Staatschriften I. Nr. 9.

[58] *Johannes Falkenberg*: Veteres relegentes. In: Staatschriften I. Nr. 8.

munkája, amely még 1412-ben íródott, de a konstanzi zsinaton csak 1416 vége táján jelent meg, nagy visszhangot és felháborodást váltott ki.[59] Falkenberg véleménye szerint a lengyelek elárulták a Szent Birodalmat (*Sacrum Imperium*). „Ahogy a római egyház Isten egyháza, úgy a Római Birodalom hasonlóképpen Isten birodalma" („*quod sicut ecclesia Romana est ecclesia Dei, sic utique regnum Romanum est similiter regnum Dei*") – írta még a 13. században Alexander von Roes.[60] Ennek a Birodalomnak isteni küldetése van, és ahogyan az egyház „szent" és „római", úgy a Birodalom is az, s felette közvetlenül Isten áll.[61] Falkenberg szerint a lengyelek, amikor gyalázatos módon elárulták ezt a szent birodalmat, még a hitetlenek (pogányok, schismatikusok) fegyveres támogatását is igénybe vették, így kollektív bűnösök. Feltette a kérdést: ha egy kikeresztelkedett zsidó már semmilyen közösséget sem vállalt korábbi hittestvéreivel, véletlenül sem támogatta azoknak a keresztényekkel szembeni esetleges cselekedeteit, akkor ugyanez miért nem érvényesül az olyan újonnan megtért pogányoknál, mint Jagiello. Mert ha érvényesült volna, akkor a lengyel király, egy katolikus hitre tért egykori pogány, nem tűrt volna meg a seregében hitetleneket. De mivel mégis megtűrte őket, annak csak egyetlen magyarázata s oka lehetett: keresztény földeket akart meghódítani. Az ilyen uralkodóval, egy ilyen hamis kereszténnyel szemben a fegyveres fellépés, a lovagrend küzdelme legitim és jogos harcnak minősül.[62] Lengyel oldalról Paulus Vladimiri volt a legjelentősebb szerző, aki fő szerepet vállalt a vitairodalomban, a teológiai s jogi érvelésekben. Nagy szerepet játszott abban, hogy a lengyel-litván álláspont megvédelmezésén túl Falkenberg írását hamarosan „tévtanításnak", azaz eretnek műnek kezdték minősíteni, magát a szerzőt pedig eretnekséggel gyanúsítani.[63]

[59] *Hartmut Boockmann*: Aus den Handakten des Kanonisten Johannes Urbach. Die Satira des Johannes Falkenberg und andere Funde zur Geschichte des Konstanzer Konzils. Deutsches Archiv 28. (1972) 497-532.,; *Sophie Włodek*: La Satire de Jean Falkenberg. Taxte inedit avec introduction. Mediaevalia Philosophica Polonorum 18. (1973) 96-120.

[60] *Alexander von Roes*: Memoriale. In: Monumenta Germaniae Historica: Staatschriften des späteren Mittelalters. Bd. I. Stück 1. Alexander von Roes: Schriften. Hg. Herbert Grundmann - Hermann Heimpel. Stuttgart 1958. 139. cap. 32.

[61] *Jürgen Petersohn*: Rom und der Reichstitel „Sacrum Romanum Imperium". Frankfurt am Main 1994. 93-94.

[62] *Hans-Ulrich Wöhler*: Die Legitimation und Delegitimation von Gewalt in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: Gewalt und ihre Legitimation im Mittelalter. Symposium des Philosophischen Seminars der Universität Hannover vom 26-28. Februar 2002. Hg. Günther Mensching. (Contradicto 1. Studien zur Philosophie und ihrer Geschichte) Würzburg 2003. 286-300.

[63] *Miethke, J.*: Die Polen auf dem Konstanzer Konzil i. m. 108.

Ha világi ügyekkel nem is, de a lovagrendi-lengyel viszályban egyházi kérdésekkel mégis foglalkozott a konstanzi zsinat Luxemburgi Zsigmond távollétében. 1416. február 13-án a samogitiai (litván) és lengyel küldöttek előadhatták a Német Lovagrenddel szemben a hitélettel, egyházzal kapcsolatos panaszaikat, sérelmeiket a *generalis congregatio*, azaz a zsinat ünnepi ülését előkészítő gyűlés előtt. A *Propositio Samogitarium* című előterjesztésükben azt panaszolták, hogy a lovagrend semmibe veszi a Samogitia földjén élők jogait, jóllehet közülük is már sokan megkeresztelkedtek, és így a keresztény európai népek és az anyaszentegyház kebelébe tartoznak. A *Propositio Polonorum* megfogalmazása szerint a keresztes lovagok akadályozzák a térítő tevékenységet, egyáltalán nem a kereszténység terjesztésén fáradoznak. A Német Lovagrend küldöttségének 10 nappal később kellett válaszolnia a lengyel-litván felvetésekre. Így annak ellenére, hogy korábban mindkét fél elfogadta Zsigmond döntőbíráskodását, amit azonban a császár távolléte miatt felfüggesztettek, a Poroszország valamint a Lengyelország s Litvánia közötti konfliktus (deklaráltan csak annak egyházi-vallási elemei) mégis a zsinat előtt kötött ki. A samogitiai litvánok hittérítőkre, misszióra vonatkozó kérését azonban nem lehetett leválasztani, elkülöníteni a jóval szélesebb körű, a határokat is érintő viszályról. A problémakör középpontjába ugyanis szükségképpen az a kérdés került, hogy ellátja-e még a Német Lovagrend eredeti hivatását, azaz a kereszténység védelmét és terjesztését, vagy sem. A lengyel-litván álláspont szerint már egyáltalán nem, ezért a konstanzi követek a lovagrend megreformálását és eredeti hivatásához történő visszatérését javasolták a zsinatnak. Felvetették annak lehetőségét, hogy a lovagok költözzenek a török s tatár határvidékre, Podóliába, mert ott valóban védelmezni kell a kereszténységet a pogányok támadásaival szemben.[64] Hasonló javaslattal a litvánok már jóval korábban is éltek. Hermann von Wartberge krónikája szerint 1358-ban Kęstutis litván fejedelem azt üzente IV. Károly császárnak (Zsigmond apjának), hogy népével együtt hajlandó keresztény hitre térni, ha a lovagrend felvállalja a keleti s délkeleti litván határoknál a Moszkva és az Arany Horda elleni harcot.[65] A Német Lovagrend főprokurátorának 1416. március 5-diki beszámolója szerint a lengyel delegáció már az év elejétől azt szerette volna elérni, hogy a Jagiello koronája alá tartozó Lemberg érseke, és Vilnius püspöke vizsgálja meg a samogitiai helyzetet, és ők szervezzék ott meg az érde-

[64] *Matthias Thumser*: Eine neue Aufgabe im Heidenkampf? Pläne mit dem Deutschen Ordens als Vorposten gegen die Türken. In: Europa und die Türken in der Renaissance. Hg. Bodo Guthmüller. Tübingen 2000. 141-142.

[65] *Hermann von Wartberge*: Chronicon, Scriptores rerum Prussicarum Bd. II. Hg. Theodor Hirsch - Max Toeppen - Ernst Strehlke. Leipzig 1863. 9-116.

mi missziós tevékenységet és egyházi intézményeket. A lovagrendi követeknek azonban, felismerve a lengyel javaslatban rejlő politikai veszélyeket, sikerült elérnie azt, hogy ne kizárólag lengyel s litván prelátusok menjenek Samogitiába, hanem a zsinat maga állítson fel egy zsinati delegációt. 1416. február elején a zsinat egy bíborost, két püspököt és három domonkos rendi, egyetemet végzett teológiai doktort jelölt ki, hogy Litvániába menjen, és segítsen az ottani egyházszervezet létrehozásában.[66] A lovagrend konstanzi követeinek a zsinati misszió létrehozásával ugyan sikerült kedvezőbb politikai helyzetet teremteni, de a rend felső vezetése és a nagymester ezt pillanatok alatt semmissé is tette. A zsinati misszió április végén útnak indult Litvániába, de június közepén már ismét Konstanzban volt, és azt panaszolta, hogy a Német Lovagrend megakadályozta, hogy Poroszországon keresztül eljusson Litvániába. A lovagrend eljárása széles körű felháborodást váltott ki. A zsinat egyértelműen deklarálta, hogy a lovagoknak semmi köze sincs Samogitiához, ami pedig az 1411. évi thorni béke értelmében Jagiello és Vytautas halála után visszaszállt volna a Rendre. Samogitia világi ügyekben a Birodalomnak (azaz a császárnak), egyházi ügyekben pedig saját prelátusaiknak tartozik engedelmességgel. A lengyel delegáció ezt az alkalmat használta ki arra, hogy Paulus Vladimiri beterjessze a lovagrend elleni 52 cikkelyét, ahogyan erről a főprokurátor a nagymestert tájékoztatta 1416. június 28-án írt levelében. A lengyelek egyúttal azt is javasolták, hogy a lovagrend, jóvátéve hibáit, s hogy gyakorolhassa eredeti hivatását, azaz a pogányok elleni küzdelmet, telepedjen át Ciprusra, ha neki valamiért Podólia nem tetszene.[67] Mindezek után a zsinati misszió másodszor már akadálytalanul eljutott Litvániába, ahol a zsinat 1416. augusztus 11-diki felhatalmazása alapján Vytautas nagyfejedelem Vilniusban, a zsinati küldöttség jelenlétében, 1417. október 24-én Medniki központtal megalapította a samogitiai püspökséget. Ezzel együtt felszentelték az első samogitiai püspököt, Matthiast (Motiejus) is.[68] Mire ennek a híre megérkezett Konstanzba, a zsinat már új pápát is választott, aki Zsigmonddal együtt elismerését fejezte ki a lengyel királynak és a litván nagyfejedelemnek.[69]Az a tény, hogy a Német Lovagrend még a zsinati misszió samogitiai útját is igyekezett megakadályozni, a korabeli európai közvéleményben megerősítette a lengyel delegáció állítását, azt, hogy a lovagrend akadályozta s akadályozza a megkeresztelkedésre kész pogányok megtérését.

[66] Berichte II. Nr. 151.

[67] Berichte II. Nr. 164.

[68] CESc XV. II. Nr. 78.

[69] *Boockmann, H.*: Johannes Falkenberg i. m. 214.

A lovagrend helyzetét tovább nehezítette, hogy 1416 végétől már folyt a Johannes Falkenberggel szembeni zsinati eljárás is. A kortársak többsége úgy vélte, hogy a megvádolt domonkos rendi szerzetes valójában a lovagrend megbízásából írta művét, így az eretnekség gyanúja – amit a zsinati misszió ügye még inkább alátámasztani látszott – a lovagokra is rávetült. A lovagrend szorult helyzetét Luxemburgi Zsigmond is igyekezett a maga javára kihasználni. Egyik legbizalmasabb hívét, Frigyes nürnbergi várgrófot, valamint Johann von Wallenrode rigai érseket küldte követként Poroszországba. Azt szorgalmazta, hogy a nagymester ismerje el a császárt hűbérurának, s a porosz földeket a Birodalomhoz tartozó területnek, továbbá a lovagrend váltsa ki a Szepességet a lengyel zálogból, s azt mindenféle térítés nélkül adja vissza a magyar koronának, ahogyan Neumarkot is szolgáltassa vissza, amit Zsigmond még 1402-ben zálogosított el a lovagoknak.[70] A nagymester mindhárom követelést visszautasította, és további lépéseivel még nehezebb politikai helyzetbe hozta magát és a lovagrend konstanzi küldöttségét. Luxemburgi Zsigmond közvetítésével ugyanis még Párizsban, 1416. április 6-án Lengyelország és Poroszország ismét meghosszabbította a korábbi fegyverszünetet, amiért azonban Jagiello király árat is szabott. A főprokurátor 1416. április 16-diki beszámolója szerint három Visztula melletti falu átengedését kérte, a császár pedig garantálta a lengyel követeknek, hogy a Német Lovagrend, mint a Birodalom hűbérese, az ő kérésére teljesíti ezt a feltételt. Maga a főprokurátor is kérte a nagymestert, hogy politikai megfontolásból adja át a lengyeleknek ezt a három falut, de a lovagrend felső vezetése ezt is határozottan visszautasította.[71] A fegyverszünethez kapcsolódó feltétel elutasítását Zsigmond szavahihetőségének és császári tekintélyének kétségbe vonásaként értelmezte, a Birodalom fennhatóságának elutasítását pedig kifejezetten negatív megnyilvánulásnak, a segítő szándék visszautasításának látta. A lovagrend még a budai döntőbíráskodás során ígéretet tett arra, hogy megtéríti az 1409-1411. évi háború során a leslau-i (Włoczławek) püspökség területén a lovagrendi csapatok által okozott károkat, de a többi követeléshez hasonlóan a nagymester ettől is elzárkózott.[72]

Zsigmond 1417. január végén érkezett vissza Konstanzba, ahol a nagymester elutasító magatartása láttán a lovagrendi követeknek újból feltette a kérdést: a keresztes lovagok a császár vagy a pápa fennhatóságát ismerik-e el maguk felett. A követek válasza ugyanaz volt, mint korábban: mindkettőt („*das der*

[70] Berichte II. Nr. 157.; Neumark 1402. évi zálogba adásáról ld. Staatsverträge I. Nr. 17.

[71] Berichte II. Nr. 172.

[72] Berichte II. Nr. 192.

orden sei beide under der kirchen und och under dem reiche").[73] Ebben a helyzetben a lovagrendi delegáció csak egyet tehetett: el kellett kerülnie, hogy egyedül Zsigmond legyen a döntőbíró, és a zsinathoz fordult ítéletért. Emellett az a lehetőség, kilátás, hogy a zsinat hamarosan új pápát is választhat, a főprokurátor beszámolója szerint újabb lehetséges döntőbíró színre lépésével kecsegtetett.[74] A Generalprokurator, Peter von Wormditt ugyanakkor arra is felhívta a nagymester figyelmét, hogy a Német Lovagrend számára elengedhetetlen az új pápa jóindulatának megnyerése, és ehhez ajándékokat, sőt pénzt is kell majd adnia.[75] A fennálló politikai helyzetben viszont – érthető módon - a lengyel delegáció egyedül Zsigmondot akarta döntőbírónak. A lovagrendi küldöttek, hogy időt nyerjenek, látszatra nem ellenezték Zsigmond döntőbírói szerepét, de azt próbálták elérni, hogy ezzel a feladattal a zsinat bízza meg az uralkodót, és nem császárként, nem a keresztény Európa főhatalmaként saját jogán bíráskodjon. Ezzel a javaslattal ugyanakkor azt fejezték ki, hogy az egyetemes zsinat a császár felett is áll. 1417 késő tavaszán és nyarán heves viták folytak Konstanzban arról, hogy az egyházreform, vagy a pápaválasztás kérdése kerüljön-e előbb a zsinat elé. Az egyházreform elsőbbsége mellett kiálló Luxemburgi Zsigmonddal szemben végül a nyugati egyházszakadást megszüntető pápaválasztás elsőbbsége mellett döntöttek.[76] Ezeket a nagy vitákat a Német Lovagrend arra használta fel, hogy a rá kedvezőtlen fényt vető Johannes Falkenberget kivonja a zsinati eljárás alól, eltávolítsa Konstanzból. A németországi domonkos rendtartomány káptalana 1417. június 6-án arra ítélte, hogy élete végéig egy kolostorban raboskodjon. Az ellene indított per ezután már nélküle zajlott.[77]

1417. november 11-én a zsinat V. Márton személyében megválasztotta az új pápát. A Német Lovagrend főprokurátora elégedetten számolt be erről az eseményről a nagymesternek, mert úgy ítélte meg, hogy az új pápa nagy jóindulattal viseltetik a lovagok iránt.[78] Még az év végén írt levelében is megemlítette, hogy a nagymester ajándékai megtették a hatásukat a pápánál.[79] A Német Lovagrend igyekezett kihasználni a számára kedvezően alakuló helyzetet. Konstanzi követei azt javasolták, hogy a pápa bízzon meg egy bíborosokból és a zsinati *natió*k képviselőiből álló bizottságot azzal, hogy megvizsgálja a lovag-

[73] Berichte II. Nr. 202.
[74] Berichte II. Nr. 201.
[75] Berichte II. Nr. 210.
[76] Berichte II. Nr. 218.
[77] *Boockmann, H.*: Johannes Falkenberg i. m. 292.
[78] Berichte II. Nr. 226.
[79] Berichte II. Nr. 231.

rend panaszainak és kéréseinek jogosságát.[80] A lengyelek viszont továbbra is ragaszkodtak Zsigmond döntőbíráskodásához, amiről maga az uralkodó sem akart lemondani. A lovagrend a hosszú schisma után végre általánosan elfogadott új pápa tekintélyére igyekezett építeni, aki határozottan megtiltotta a lengyel királynak, a litván nagyfejedelemnek és a nagymesternek, hogy háborút kezdjenek egymással.[81] Ez alapvetően a Német Lovagrend érdekében történt, mert közelgett az 1417. május 14-én egy évvel meghosszabbított[82] fegyverszünet lejártának időpontja. A pápa és a császár együttes fellépésére 1418 áprilisában egy évvel ismét meghosszabbították a porosz-lengyel fegyverszünetet.[83] A főprokurátor feljegyzéseinek tanúsága szerint a lovagrend 500 aranyguldennel köszönte ezt meg a pápának.[84] Mivel Zsigmondnak nem sikerült elérnie azt, hogy a zsinat már az új pápa megválasztása előtt tárgyaljon az egyház belső reformjáról, a konciliarista eszmék gyakorlati megvalósításáról, egy másik nagyszabású kérdésnek, az egyházi unió ügyének napirendre tűzésével akart ismét kezdeményező és vezető szerepet játszani. 1418 januárjában azt írta, hogy a Vytautas nagyfejedelem által alapított új samogitiai püspökség az ortodox egyházzal létrehozandó unió ügyét is szolgálja.[85] Ezzel egyidejűleg Jagiello király, aki szintén a konciliarista egyházpolitika oldalán sorakozott fel, 1418. január 1-én írt levelében arról tájékoztatta a pápát, hogy Grigorij Camblak kijevi metropolitát egy ortodox küldöttség élén Konstanzba küldte, hogy ott az egyházi unióról tárgyaljon (*„tractaturus sinceriter oblaturusque modos et vias propicias, per quos et quas se cum suis reintegrare intendit unitati ecclesiae"*).[86] A bolgár származású Grigorij Camblakot 1415. november 15-én választották meg Novgorodokban a litván nagyfejedelemség fennhatósága alá tartozó területek ortodox egyházának metropolitájává. Ebben nagy szerepe volt Vytautas nagyfejedelemnek, aki az önálló litván metropolita szék megteremtésével igyekezett kivonni uralmi területeinek ortodox hitű alattvalóit a moszkvai metropolita befolyása alól. Az orosz források szerint 1414-ben vytautas két alkalommal is tanácskozott birodalma ortodox püspökeivel és szláv előkelőivel erről a kérdésről, s csak miután ők támogatták az önálló litván metropolita gondolatát, hívta

[80] Berichte II. Nr. 232.
[81] Berichte II. Nr. 233.
[82] Posilge, SRP III. 369.
[83] Staatsverträge I. Nr. 130.
[84] Berichte II. Nr. 254.
[85] CESc XV. II. Nr. 88.
[86] CESc XV. II. Nr. 81.

össze a novgorodok-i szinódust.[87] Elképzelhető, hogy a litván fejedelem a nagy nyugati zsinat, azaz Konstanz mintájára döntött úgy, hogy együtt tárgyal az ortodox egyházi méltóságokkal és világi előkelőkkel. Grigorij Camblak metropolita maga is az egyházi unió híve volt, ahogyan erről Fillastre bíboros korabeli feljegyzései tanúskodnak.[88] Camblak metropolita egy csoport ortodox kísérővel együtt érkezett Konstanzba, ezzel is kifejezve azt, hogy készek az egyházi unió megteremtésére. A lengyel királynak és a litván fejedelemnek ezzel az ortodox küldöttséggel elsősorban politikai célja volt: azt akarták bizonyítani, hogy nem csak a pogány litvánokat hajtották a keresztvíz alá, hanem a schismatikusokat is képesek visszavezetni a katolikus egyházba, azaz Európa keleti részén nem a Német Lovagrend, hanem a lengyel-litván állam a kereszténység igazi terjesztője.[89] A konstantinápolyi patriarcha görög küldöttei már két éve Konstanzban tartózkodtak, de az egyházi unió kérdésének valójában csak a litván nagyfejedelemségből jött ortodox küldöttség megérkezése adott lendületet.[90] 1418. február 25-én Luxemburgi Zsigmond jelenlétében a pápai konzisztóriumon megjelent „*Gregorius archiepiscopus Ruthenus*", azaz Camblak metropolita, hogy tiszteletét tegye a pápa előtt. A pápával és a császárral folytatott megbeszélésre a lengyel zsinati delegációból elkísérte a gniezno-i érsek és a płosk-i püspök.[91] Johann von Posilge krónikája szerint viszont a lengyel király az egész zsinatot nevetségessé tette és kigúnyolta, amikor schismatikusokat küldött Konstanzba. A szerző úgy tudta, hogy az ortodox püspökök nem is értették miért kellett nekik a nyugati zsinat helyszínére utazni, s azt a választ kapták a lengyel delegáció vezetőjétől, hogy a nagyfejedelem parancsolta így. Elég csak megjelenniük a zsinat előtt, de szó sincs arról, hogy valami mellett ténylegesen elköteleznék magukat, arról pedig végképp nincs, hogy kötelesek lennének alávetni magukat a római egyháznak („*das sy herczog Withaud dar gesant hatte zcu beseen, adir sy weldin keynen gehorsam thun der Romyschin kirchin, sy weldin blibin als sy vor werin gewest*").[92] Mivel Johann von Posilge a Német Lovagrend krónikása volt, s az is, aki az ő 1405. évi halála után névtelenül tovább írta krónikáját egészen 1419-ig,[93] nem csodálkozhatunk azon, hogy igyekezett kétségbe vonni Jagiello

[87] *Horst Jablonowski*: Westrussland zwischen Wilna und Moskau. Leiden 1955. 77.

[88] *Heinrich Finke*: Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils. Paderborn 1889. 77.

[89] *Boockmann, H.*: Johannes Falkenberg i. m. 215-216.

[90] *Giedrė Mickūnaitė*: Making a Great Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania. Budapest-New York 2006. 35-47.

[91] ACC II. 164-166.

[92] Posilge, SRP III. 376.

[93] *Pósán László*: A narráció változása a középkori Poroszország történetéről szóló krónikákban. Peter von Dusburg és Johann von Posilge műveinek összehasonlítása. Aetas 29. (2014: 1. sz.) 41-58.

és Vytautas eredményeit az egyházi unió kérdésében. Grigorij Camblak látványos és figyelemfelkeltő megjelenését a konstanzi zsinaton azonban semmilyen konkrét lépés sem követte, így a lengyel zsinati küldöttség a metropolita látogatását követően elemezte, felmérte a konstanzi helyzetet. Úgy értékelte a politikai hangulatot, hogy V. Márton pápa megválasztásával XXIII. János pápának az 1415. január 17-diki oklevele, amelyben visszavonta a Német Lovagrendnek adott összes császári és pápai privilégiumot (ezek alapozták meg a lovagok poroszországi territoriális hatalmát), gyakorlatilag érvénytelenné vált, semmit sem ér, s az egyház egységének és a pápaságnak a helyreállításából a porosz-lengyel viszályban a lovagrend profitált. A zsinati elv gyengülése viszont rontotta a lengyel pozíciókat. 1418. április 15-én a Generalprokurator arról tájékoztatta a nagymestert, hogy a lengyel küldöttség vezetője, Nikolaus Trąba, gniezno-i érsek a pápa és a császár jelenlétében visszavonta az összes lengyel és litván panaszt, jogkérelmet. A pápa tudomásul vette a delegáció döntését, Zsigmond azonban tiltakozott ellene, és értetlenül állt a helyzet előtt. Amíg a lengyelek a konciliarista egyházpolitikát támogatták, a Német Lovagrend a pápaság oldalán sorakozott fel. Talán ez is közre játszhatott abban, hogy a zsinat 1418. április 22-diki záróülésén mégsem nyilvánították eretneknek Johannes Falkenberget, sem pedig írását. Amikor Paulus Vladimiri ezért élesen kritizálta a pápát és a zsinatot, V. Márton egyházi kiközösítéssel fenyegette meg a krakkói rektort. Paulus Vladimiri ennek hatására ugyan meghátrált, de bejelentette, hogy fellebbezni fog a következő zsinathoz.[94] De a Német Lovagrend sem hagyhatta el győztesként Konstanzot, mert az ő panaszairól, kifogásairól sem született döntés, így azok a vitatott kérdések, amelyek miatt évekkel korábban döntőbíráskodáshoz fordult, továbbra is megoldatlanok maradtak. A lengyel küldöttségnek viszont a korabeli Európa legnagyobb nyilvánosságát jelentő konstanzi zsinaton azt mégis sikerült nyomatékosítani, ismertté tenni, hogy uralkodójuk elkötelezett keresztény, aki püspökségeket alapított Litvániában, és az egyházi unió létrehozásának elkötelezett híve. Ezzel szemben a lovagrend magatartása sokak szemében hihetővé tette azt a lengyel érvelést, hogy a lovagok semmit sem tettek a kereszténység terjesztése érdekében, sőt, erőszakos katonai fellépéseikkel kifejezetten akadályozták azt.

Mivel a zsinat úgy ért véget, hogy a porosz-lengyel viszályban semmilyen érdemi döntés vagy állásfoglalás sem született, Zsigmond –aktuális politikai érdekeit szem előtt tartva – továbbra is vállalkozott a döntőbírói szerepre. Jagiello ezt el is fogadta volna, a Német Lovagrend azonban – éppen a konstanzi ta-

[94] Berichte II. Nr. 258.

pasztalatok miatt – óvakodott egyedül Zsigmondra hagyatkozni, s valamilyen nagyobb nyilvánossággal járó eseményhez, fórumhoz kívánta kötni a döntést. Erre megfelelő alkalomként kínálkozott a Breslau-ba (Wrocław) összehívott birodalmi gyűlés 1420 januárjában, amelyen Zsigmond a bátyja, Vencel halála (1419. augusztus 11.) miatt megüresedett cseh koronára támasztott igényét akarta megerősíteni.[95] Erre a gyűlésre a Német Lovagrendet és Lengyelországot is meghívta, és azt mindkét fél el is fogadta, hogy Zsigmond a birodalmi gyűlés keretében ítélje meg panaszaikat.[96] A konstanzi zsinat vitái lényegében másfél év múlva Breslau-ban folytatódtak. Mindkét fél olyan személyekkel képviseltette magát, akik Konstanzban is ott voltak. Általános meglepetésre, a várakozásokkal ellentétben most Zsigmond inkább a lovagrend javára foglalt állást számos kérdésben. Érvényesnek ismerte el ugyan az 1411. évi thorni békét, de visszautasította Jagiello további területi követeléseinek jogosságát, és egyértelműen leszögezte, hogy a thorni béke értelmében Samogitia tartomány a lengyel király és a litván nagyfejedelem halála után visszakerül a Német Lovagrend fennhatósága alá. Ugyanakkor felszólította a nagymestert, hogy fizessen a lengyel királynak 25 000 aranyforintot.[97] A lengyel követek azonnal tiltakoztak a császár döntése ellen, Jagiello király pedig a pápához fordult annak érvénytelenítése céljából. A Szentszék azonban visszautasította a lengyel kérést, így 1422 nyarán ismét háború robbant ki Lengyelország és a Német Lovagrend között.[98]

[95] *Robert Holtzmann*: Der Breslauer Reichstag von 1420. Schlesische Geschichtsblätter 13. (1920) 1-9.

[96] Regesta Historico-Diplomatica Oedinis S. Mariae Theutonicorum, 1198-1525. Pars II: Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Mit einem Anhang: Papst- und Konzilsurkunden. Hg. Erich Joachim - Walter Hubatsch. Göttingen 1948. Nr. 1950, 1954, 1967, 2004.

[97] RTA VII. Nr. 276.

[98] *Sven Ekdahl*: Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahr 1422. Zeitschrift für Ostforschung 13 (1964) 614-651.

Prajda Katalin

A Magyar Királyság és a Firenzei Köztársaság diplomáciai kapcsolatai a Zsigmond-korban*

Bevezetés

Az európai történetírás az állandó diplomáciai kapcsolatok és követségek kialakulását a 14–15.századi Itália államainak hatalmi térnyerésével hozza összefüggésbe, írja Isabella Lazzarini a legfrissebb itáliai diplomáciatörténetről szóló munkában. A tendencia, hogy történészek a 15.századi itáliai diplomácia gyakorlatban kizárólag a modern kori diplomácia megalapozását keressék, véleménye szerint kezd sokkal árnyaltabb képet mutatni, s az elmúlt években kutatások irányultak a kommunikációs csatornák, a diplomáciai követségek és az írott és szóbeli diplomáciai érintkezések témaköreire is.[1] Lazzarini például egy, a Zsigmond-korban a Magyar Királyságban is megfordult, firenzei politikus, Rinaldo di Maso degli Albizi követjelenésein keresztül a politikai viták és érzelmek nyelvi megjelenítését vizsgálta.[2] Részben a hagyományos szemléletnek köszönhető, hogy Lazzarini munkájától elekintve a történetírás kevés figyelmet szentelt a 15.század közepe előtti itáliai, s ezen belül is a firenzei diplomáciai gyakorlatnak, különösen a Mediciek 1434-es hatalomrajutása előtt.[3]

A firenzei források feltáratlansága miatt a Magyar Királyság és a Firenzei Köztársaság diplomáciai kapcsolatai is kevés figyelmet kaptak. Korábban E. Kovács Péter és Teke Zsuzsa tanulmányaiban olvashattunk adatokat a kérdéssel

[1] *Isabella Lazzarini*: Renaissance Diplomacy. In: The Italian Renaissance State. Szerk. Andrea Gamberini, Isabella Lazzarini. Cambridge 2012. 425-443. A tradícionális diplomáciai szemléletre vonatkozóan lásd: *Gerrett Mattingly*: Renaissance Diplomacy. Baltimore-Maryland. 1964. *Uő*: The first resident embassies. Mediaeval Italian origins of modern diplomacy. Speculum 12. (1937) 423-439. *Riccardo Fubini*: La résidentialité de l'ambassadeur dans le mythe et dans la réalité: une enquête sur les origines. L'invention de la diplomatie. Moyen Age-Temps modernes. Szerk. Lucien Béley. Párizs 1998. 27-35.

[2] *Isabella Lazzarini*: Argument and Emotion in Italian Diplomacy in the early Fifteenth Century. The case of Rinaldo degli Albizzi (Florence, 1399-1430). In: The Languages of Political Society. Szerk. Andrea Gamberini, Jean-Paul Genet, Andrea Zorzi. Roma 2011. 339-364.

[3] Néhány fontosabb diplomáciatörténeti munka a 15.század második felével kapcsolatban: *Riccardo Fubini*: Appunti sui rapporti diplomatici fra il dominio sforzesco e Firenze medicea. In: Gli Sforza a Milano e in Lombardia e i loro rapporti con gli Stati italiani ed europei (1450-1535). Milánó 1982. 291-334. *Uő*: Classe dirigente ed esercizio della diplomazia nella Firenze quattrocentesca. Rappresentanza esterna e identità cittadina nella crisi della tradizione comunale. In: I ceti dirigenti nella Toscana del Quattrocento. Impruneta. 1987. 117-189. *Uő*: Diplomacy and government in the Italian city-states of the Fifteenth Century (Florence and Venice). In: Politics and Diplomacy in Eraly Modern Italy. The Structures of Diplomatic Practice. 1450-1800. Szerk. Daniela Frigo. Cambridge 2000. 25-48.

* A tanulmány az MTA BTK TTI „Lendület" Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendületi II. kutatási projekt (2012–2017) támogatásával készült.

kapcsolatban. E.Kovács Péter cikke a már említett Rinaldo degli Albizi magyarországi követségére koncentrál.[4] Ugyanő egy önálló tanulmányt is szentelt a firenzei-magyar kapcsolatoknak, amely röviden az egész 15.századot felöleli.[5] Teke Zsuzsa pedig két munkájában foglalkozott hasonló összefoglaló jelleggel a kérdéssel.[6]

Források

A Medici-korszak előtti firenzei diplomácia kutatása azért is maradhatott háttérben a későbbi korszakokhoz képest, mert a 14–15.század fordulójának írott dokumentumai sem mennyiségben sem pedig diverzitásban nem összehasonlíthatóak a 15.század második felétől tapasztalható forrásbőséggel.[7] Jelentős változások a firenzei kancellária gyakorlatában Coluccio di Piero Salutati idején figyelhetőek meg.[8] A humanista 1375-től egészen 1406-ban bekövetkezett haláláig állt a firenzei bürokrácia élén, akinek feladatai között a *Signoria* diplomáciai levelezésének lebonyolítása, a követségek felügyelete, s a városvezetés üléseinek írásba rögzítése elsődlegesek voltak.[9]

A korszakra vonatkozó diplomáciai jellegű források közül csak néhány olyan került kiadásra, amely a Magyar Királysággal fenntartott kapcsolatokat is érinthetik[10]. Ezek közül az – E.Kovács Péter által is feldolgozott – Rinaldo degli Albizi követjelentéseinek eredetije a 19.századi kiadás óta elveszett, s csupán

[4] *E.Kovács Péter*: Egy firenzei követjárás Magyarországon. Századok 144. (2010) 1455–1536.

[5] *E.Kovács Péter*: Firenze és Magyarország a 15. században. In: A Mediciek fénykora. Élet és művészet a reneszánsz Firenzében. Katalógus. Szerk. Monica Bietti, Annamaria Giusti, Tátrai Vilmos. Budapest 2008. 37–45.

[6] *Teke Zsuzsa*: Firenze külpolitikája és Zsigmond, 1409-1437. In: Magyaroknak eleiről. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged 1999. 559-568. *Uő*: Economia e politica nei rapporti tra Firenze e Ungheria durante il Quattrocento. In: Mattia Corvino e Firenze. Arte e Umanesimo alla Corte del Re di Ungheria. Szerk. Péter Farbaky, Dániel Pócs, Magnolia Scudieri, Lia Brunori, Enikő Spekler, András Végh. Firenze 2013. 68-75. Ez utóbbiban Teke Zsuzsa Nagy Lajos korától egészen Mátyás idejéig vizsgálta a diplomácia és kereskedelem alakulását a két állam között.

[7] *Lazzarini, I.:* Renaissance Diplomacy i.m. 428-429.

[8] *Armando Nuzzo*: Lettere di stato di Coluccio Salutati. Cancellierato fiorentino (1375-1406). Censimento delle fonti e indice degli incipit della tradizione archivistico-documentaria. Róma 2008.

[9] A kancellár feladataival kapcsolatban lásd: *Guidobaldo Guidi*: Il governo della città- repubblica di Firenze del primo Quattrocento. II. Gli istituti «di dentro» che componevano il governo di Firenze nel 1415. Firenze 1981. 42. 9. lábjegyzet: A Coluccio Salutati és Magyarország kapcsolatára vonatkozó rész a szerző doktori dolgozatán alapszik. Katalin Prajda: Rapporti tra la Repubblica Fiorentina e il Regno d'Ungheria a livello di diplomazia, migrazione umana, reti mercantili e mediazione culturale nell'età del regime oligarchico (1382-1434), che corrisponde al regno di Sigismondo di Lussemburgo (1387-1437), doktori értekezés, European University Institute 2011, 2. fejezet, p. 23-56. Tőle függetlenül Csukovits Enikő tárgyalta még a kérdést: Csukovits Enikő: Nagy Károly ivadékai. Az Anjou-ház Firenze levelezésében. In: Györkös Attila – Kiss Gergely (szerk.): Francia-magyar kapcsolatok a középkorban. Debrecen, 2013. (Speculum Historiae Debreceniense 13.). p. 117-125.

[10] Több, Coluccio Salutati által írt kancelláriai levél került kiadásra: Hermann Langkabel: Die Staatsbriefe Coluccio Salutatis. Untersuchungen zum Frühhumanismus in der Florentiner Staatskanzlei und Auswahledition. Köln- Wien 1981.

17.századi töredékes másolatok maradtak fenn belőle a Firenzei Állami Levéltárban.[11]

Teke Zsuzsa korábban említett cikkei Simonyi Ernő gyűjtéséből vették értesüléseiket. Az 1863–68. között készült, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában fennmaradt gyűjtemény 1385-től egészen Mátyás király koráig tartalmaz forrásokat a Firenze Állami Levéltárból. Ezen dokumentumok közül a diplomáciai-jellegűek nagyrészt a *Signori* nevezetű fondból származnak.[12] Ez az állag lényegében a firenzei városvezetés, a kancellária által lejegyzett iratait tartalmazza, alfondokra bontva, amelyek közül kettőben találhatü a korszakra vonatkozó magyar forrás. A *Legazioni e Commissarie* alfondban a firenzei követeknek szóló utasításokat lehet olvasni, a *Missive* szekcióban pedig a Signoria diplomáciai levelezésének iktatókönyvi másolata található. További két főfondban, a *Signori Dieci di Balia* és a *Dieci di Balia* nevezetűekben a priorok hatáskörét ideiglenesen átvevő *balie* iratait rendszerezték, amelyek diplomáciai hatáskörük révén szintén tartalmaznak magyar vonatkozású dokumentumokat. Az előbbiben, az a regiszter is helyet kapott, amelyben az 1405 és 1428 között a Magyar Királyságba küldött diplomáciai küldötségeket is feljegyezték. Ezen túlmenően a *Dieci di Balia Legazioni e Commissarie* alfondjában további firenzei követeknek szóló utasításokat olvashatunk. Közülük néhányat, így az 1413, 1424 és 1426-os követjárások egy-egy dokumentumát, közzétett Giuseppe Canestrini.[13]

Az előbb említett irategyütteseken kívül, az eddig ilyen szempontból méltatlanul keveset használt *Consulte e Pratiche* kötetei megőrizték számunkra mindazon, a firenzei-magyar diplomáciát érintő politikai viták kivonatait, amelyek a várost vezető priorok tanácsadó gyűlésén, a *Consulte* alkalmával elhangzottak.[14] Itt olvashatunk például arról, hogy miként merült fel egy-egy alkalommal követ- vagy diplomáciai levél küldése a Magyar Királyságba, s hogyan fogadta a firenzei politikai közélet Zsigmond követeit vagy diplomáciai lépéseit az Itáliai-félszigeten. A kötetek közül csupán három, Coluccio Salutati által saját kezűleg írt regiszter került kiadásra.[15]

[11] Commissioni di Rinaldo degli Albizi per il comune di Firenze dal 1399 al 1433. II. Firenze 1869.

[12] A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése. Szerk. Lukilich Imre. Budapest 1935. 15-16. *Simonyi Ernő*: Flórenczi okmánytár I-II, MTA Kézirattára, Mb 4994. Ezek egy része, az eltelt másfél évszázad során megsemmisült vagy elveszett, s a fennmaradó dokumentumok közül néhány, a levéltári újraszervezés eredményeként, más jelzet alatt érhető el.

[13] *Giuseppe Canestrini*: Discorso sopra alcune relazioni della Repubblica fiorentina col re d'Ungheria e con Filippo Scolari. Archivio Storico Italiano 4.(1843) 185-213, 215-232.

[14] A Consulte e Pratiche részletesebb vizsgálatára egy diplomáciatörténeti munkában lásd: *Alison Williams Lewin*: Negotiating Survival. Florence and the Great Schism. 1378-1417. New Jersey 2003.

[15] Le Consulte e Pratiche della Repubblica fiorentina nel Quattrocento, I, 1401. Cancellierato di Coluccio Salutati. Szerk. Elio Conti. Pisa 1981. Le Consulte e pratiche della Repubblica fiorentina (1404). Szerk.

A firenzei-magyar diplomáciai főbb kérdéskörei

A *Consulte* bejegyzései a korszakban az Itáliai-félsziget hatalmi egyensúlyáért aggódó, a korabeli nagyhatalmak politikájának kiszolgáltatottságát nyiltan vállaló Firenzei Köztársaság konfliktuskerülő helyezkedésének tükrei. A Magyar Királysággal és annak uralkodójával fenntartott szálak a firenzei diplomácia egyik kiemelten fontos részét képezték, mind korábban, Nagy Lajos, mind pedig Zsigmond király uralkodása idején. Firenze hatalmi pozíciójának megfelelően igyekezett mindig, minden körülmények között a győztesek oldalára állni, vagy pedig „semleges" közvetítő maradni a Magyar Királyság és az Itáliai-félsziget nagyobb hatalmaival szemben. Így Zsigmond kapcsolata a Milánói Hercegséghez,a Velencei Köztásasághoz és a Nápolyi Királysághoz jelentős mértékben meghatározta Firenze diplomáciai mozgásterét az Itáliai-félszigeten.[16] A Köztársaság a kezdeti, Zsigmond uralkodásának első felére tehető Nápoly-barát politikáját követően Zsigmondban politikai támaszt és szövetségest keresett. „És mivel tudjuk, hogy Őfelsége szereti Itáliát és különösen a mi városunkat, érezzetek együtt Őfelségével – utasítja a Magyar Királyságba tartó követeket a *Signoria* – hogy Milánóban egy általa jól ismert tirannus van, aki próbálja minden eszközzel és módon elfoglalni a Birodalom városait és területét Itáliában és alávetni a szabad népeket és a birodalmi vikáriusokat, nagy szégyenére a Birodalomnak."[17]

A kancellária által használt retorika jól példázza miként próbálta a firenzei politikai elit megnyerni Zsigmondot, annak ellenére, hogy ameddig lehetett kerülte a nyílt konfliktust az előbb említett államokkal. Ennek elsődleges oka nemcsak Firenze csekély hadászati-politikai erejének volt köszönhető, sokkal inkább a firenzei állam hatalmi struktúrájának. A firenzei kereskedők ugyanis a 15.század elején már az ismert világ minden fontosabb piacán jelen voltak, s a városvezetés maga is kereskedőkből állt. Az ő értekük egyértelműen az volt, hogy egyik itáliai állammal se romoljon meg oly mértékben a viszony, hogy kereskedőik áruit bojkottal súlytsák, vagy egyenesen kiutasítsák az adott te-

Renzo Ninci. Róma 1991. Consulte e pratiche della Repubblica fiorentina (1405-1406). Szerk. Renzo Ninci, Paolo Pirillo, Laura De Angelis. Róma 1996.

[16] A Medici-korszak előtti firenzei diplomáciára vonatkozó összefoglalást lásd: *Gene Brucker*: The Civic World of Early Renaissance Florence. Princeton 1977.

[17] "E perché noi sappiamo che lla sua maestà ama il paese d'Italia e singolarmente il nostro comune vi condorrete colla sua serenità, che in Lombardia è uno Tiranno (vonal) a lui bene noto il quale cerca con ogni studio e modo d'occupare le città e terre dello Imperio in Italia e subgiugare i popoli liberi e i vicarii imperiali, la qual cosa viene in grandissima vergogna e diminuzione dello Imperio..." Archivio di Stato di Firenze (a továbbiakban: ASF) Dieci di Balia, Legazioni e commissarie 2. 17rbis. Kiadva: *Giuseppe Canestrini*: Discorso sopra alcune relazioni della Repubblica fiorentina col re d'Ungheria e con Filippo Scolari. Archivio Storico Italiano 4. (1843) 220-223.

rületről. Ennek elkerülése érdekében a firenzei kancellária igyekezett tökélyre fejleszteni politikusai diplomáciai tevékenységét.

Ezzel a diplomáciai gépezettel Luxemburgi Zsigmond először 1386-ban találkozhatott, a magyar trónért kitört viszály idején, röviddel azután, hogy Kis Károly december 31-én királlyá koronáztatta magát.[18] A történet hűen tükrözi azt a folyamatot is, miként döntött a firenzei városvezetés egy diplomáciai levél, vagy küldöttség elindításáról a Magyar Királyságba.

A koronázást követően, néhány nap elteltével, 1386 január 20-ra már eljutottak a hírek Firenze városába is, amikor a *Consulte* regisztere, amelynek készítéséről a mindenkori kancellár, jelen esetben Coluccio Salutati volt felelős, a következőkről számol be. A firenze gonfaloniere, Dinozzo Stefani azt a javaslatot tette, hogy tartsanak díszes ünnepségeket a városban a jeles esemény alkalmával.[19] Erről egy korabeli firenzei krónika a következőképp ír: „február 8-án, csütörtökön a prior urak levelet kaptak Károly királytól, amely azt tartalmazza, hogyan koronázták meg őt december utolsó napján Magyarország királyává és, hogy békében tartja a Királyságot...Nagy ünnepség lett a városban. A harangok gyűlésre hívtak és jöttek a város elöljárói és legfőbb tisztviselői és a város kancellárja, Coluccio mester felolvasta a levelet és a guelfek tüzijátékos ünnepségbe kezdtek....”[20]

Salutati, aki később felelős volt minden Zsigmondhoz címzett hivatalos levél és küldöttség bürokratikus lebonyolításáért, üdvözölte a városvezetés nevében Durazzói Károlyt a Magyar Királyság élén. Ekkor, ahogy a hírek elérték Firenze városát, a *Consultén* egy másik téma is napirendre került, mégpedig követség küldése az új király köszöntésére.[21] A január 31 körül útnak indított követek még el sem érhették a Magyar Királyságot, amikor február 7-én az ellenpárt tagjai megtámadták a királyt, aki sérüléseibe végül február 24-én bele is halt. Azzal egyidőben, hogy az ellenpárt tagjai Máriát ismerték el királynőjüknek és ismételt lépéseket tettek Zsigmond megkoronázása érdekében, az ország déli

[18] *Draskóczy István*: Luxemburgi Zsigmond és Magyarország. In: Sigismundus, rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387-1437. Szerk. Takács Imre. Budapest 2006. 12- 13.

[19] ASF Consulte e Pratiche 25. 30r. A korabeli diplomáciai levelezést lásd: ASF Signori Missive I. Cancelleria 19.

[20] “Giovedì a dì VIII di febraio ebono e ‘Signiori Priori lettere de re Charllo, nelle quali si contenea chome a dì ultimo di dicembre anno sopradetto era stato coronato re d’Ungheria e che pacefichamente possedea il reame, e al nostro Chomune proferendosi in avere e in persona. Feciesene gran festa nella città. Sonorono le chanpane a parlamento, e venono e ‘Signiori co’loro Cholegi ala ringhiera, e lesorsi le lettere per ser Choluccio chanceliere del Comune, e subito si feciono molti fuochi per la città per gente ghuelfa. E lla sera il palagio de’Signiori e quello del Podestà e della Parte Ghuelfa e Santa Maria del Fiore feciono grandi falò per grandissima alegreca.” Alle bocche della piazza. Diario di anonimo fiorentino. (1382- 1401*)*. Szerk. Anthony Molho, Franek Sznura. Firenze 986. 61.

[21] ASF Consulte e Pratiche 25. 32r.

részén a Károlyt támogató Horvátiak szervezkedésbe kezdtek. Amikor azok fészkébe, Szlavóniába érkezett a királynő és kísérete, a felkelő bárók gyűrűjében találták magukat, akik bosszút álltak Károly király meggyilkolásáért Garai Miklós nádoron és néhány hűséges emberén.[22] A már korábban említett névtelen firenzei krónika leírja, hogy augusztus 25-én három magyar báró feje érkezett Firenzébe, akik a Károly elleni merénylet vezetői voltak, közöttük a nádor (gran conte) és két másik báró. Az első napon a Palazzo della Signoriában, majd a másodikon az „Oroszlánhoz" (Albergo de Lione) nevezetű fogadóban helyezték őket közszemlére. Végül a harmadik napon, augusztus 28-án indították el őket Nápolyba, Károly király özvegyéhez.[23]

A három magyar báró fejének közszemlére tételében, véleményem szerint, a városvezetés állásfoglalását láthatjuk, akik ily módon egyértelműen kinyilvánították támogatásukat a nápolyiak mellett, annak ellenére, hogy korábban Mária királynővel is volt diplomáciai kapcsolatuk. Ezt erősíti meg a Károly mellett, a Magyar Királyságban szolgáló itáliaiaknak küldött kancelláriai levél is.[24]

A firenzei politikai elit nem nyugodott bele Károly vereségébe, hanem további módozatokat keresett, hogy a nápolyiak érdekeit előmozdítsa a Magyar Királyságban.[25] Az élénk levelezés arról tanúskodik, hogy a *Signoria* a Károly halálával megözvegyült Margit királynét minden eszközzel próbálta támogatni Zsigmond ellenében. November 9-i levelükben a firenzei városvezetők például azt javasolták neki, hogy utazzon Budára a kiskorú Lászlóval együtt, s bízza őt a *Signoria* gyámságára.[26] Ennek a politikának része volt az is, hogy 1389-ben Lászlót végül a firenzei püspök koronázta Nápoly királyává.[27]

Évekkel később, 1396 áprilisában, közel azonos időben, három követséget indított útnak a firenzei kancellária, egyet Nápolyba, egyet pedig Budára, azért, hogy Johanna, László nápolyi király nővére, és Zsigmond között házassági kö-

[22] *Süttő Szilárd*: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával I–II. Szeged 2003. *Bertényi Iván*: Beszélhetünk-e kettős uralomról hazánkban (II.) Kis Károly országlása idején?(1385. december 31 – 1386. február 7.). In: Studia professoris. Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. Budapest 2005. 21–29.

[23] "E a dì XXV d'aghosto (la vendetta fu il 25 luglio, un mese prima) furono rechate in Firenze tre teste di tre baroni che furono chaporali a ucidere il re Charllo, quella del gran conte (Miklós Garai) e di due altri baroni, e stettono in palagio de'Signiori tutto uno dì e due dì nello albergho de Lione e videle chiunque volle. A dì XXVIII si partirono di Firenze e furono portate a Napoli alla reina Margherita, donna che fu de re Charll". Alle bocche della piazza. i.m. 64. Kis Károly halálát említí még egy másik firenzei krónikás is. *Marchione di Coppo Stefani*: Cronaca fiorentina. Szerk.Niccolò Rodolico. Rerum Italicarum Scriptores. 30.(1903-55) 440-442.

[24] ASF Signori Missive I. Cancelleria 20. 168.

[25] Zsigmond ezalatt a velencei politikai elitben talált szövetségesre *E. Kovács Péter*: Mária királyné kiszabadítása. (Magyar–velencei szövetség 1387-ben). Századok 140. (2006) 925–937.

[26] ASF Consulte e Pratiche, 25. c. 4r.

[27] Alle bocche della piazza. i. m. 89.

teléket eszközöljön ki. Az ügy érdekében a firenzei városvezetés Bonifác pápa közbenjárását is kérte követei útján.[28]

A házasság végül nem köttetett meg, de a firenzei politikai elit továbbra is a nápolyiak pártján maradt. Amikor 1403 szeptemberében Lászlót Zárában Magyarország királyává koronázta Kanizsai János esztergomi érsek, a *Signoria* ismét gratulációit küldte az új uralkodónak.[29] Ahogy korábban is, így ebben az esetben is a városvezetés öröme korai volt, hiszen a firenzei források már arról tudósítanak október 8-án, hogy Zsigmond amnesztiát hírdetett mindenkinek, aki átállt hozzá, s „mindazok, akik László királlyal tartottak és őt akarták királyuknak és érte küldöttek, pártállást változtattak és visszatértek Zsigmond király tiszteletéhez, ő pedig minden általa elkövetett vétküket megbocsátotta...".[30] Ez a diplomáciai fordulat volt az utolsó, amelyben Coluccio Salutati mint kancellár részt vehetett firenzei részről, s ő volt az is, aki ugyanazon év decemberében, a korábbi gyakorlattól eltérően, már nem címezte Lászlót magyar királynak.[31] A diplomáciai kapcsolatos intenzitása, a kancelláriai levelezést alapul véve, változatlan maradhatott Lászlóval, de a firenzei politikai elit Zsigmondot már a későbbiekben mint nagyhatalmi partnert kezelte. E diplomáciai háromszög talán legironikusabb mozzanata az lehetett, amikor mindezek után, 1413-ban a firenzei Signoria Zsigmondhoz fordult tanácsért azzal kapcsolatban, hogy miként lehetne megvédeni a Pápai Államot és Itáliát László nápolyi királytól.[32]

A firenzeiek közvetítő szerepe a trónviszályok idején egyértelműnek látszik, annak ellenére, hogy a töredékes információk nem tesznek lehetővé egy teljes rekonstrukciót. Az ellenpárt néhány kulcsszereplője, így a Horvátiak és Kanizsai János, valamint feltételezhetően a Laczkfiak is intenzív itáliai, ezen belül firenzei kapcsolatokkal is rendelkeztek. Horváti János testvére, Pál egy ideig a

[28] "Ancora gli direte, che una di quelle cose, che darebbe grandeza e stato alla Chiesa e alla sua Santità sarebbe che'l Regno di Sicilia avesse riposo et venisse nelle mani e obedientia del Re Ladislao suo figliuolo. Et uno de modi a fare questo sarebbe, che Madama Giovanna sirochia del ditto re si dese per sposa al re d'Ungheria , di che seguiterebbe che il Regno d'Ungheria rimarebbe pure nella reale schiatta di Puglia. Et il Re Ladislao colle aiuto e forza degli ungheri r'aquistarebbe il Regno di Sicìlia e riducerebelo alla sua obedientia della qual cosa seguiterebbe alla sua Santità e alla Chiesa grandissima exaltatione e utile e honere." ASF Dieci di Balia, Legazioni e commissarie 2. 77v.

[29] ASF Signori Missive I. Cancelleria 26. 15v.

[30] "...tutti quelli, che teneano col re Landilaus e lui voleano per loro re, e che aveano mandato per lui, erano rivolti e tornati alla divozione del re Gismondo, ed elli avea loro perdonato ogni fallo fatto verso di lui, e tutti aveano fatto loro re Gismondo di Buemia, salvo ché due soli de'detti baroni ungheri..." Cronaca volgare di Anonimo fiorentino. Szerk. Lodovico Antonio Muratori. Rerum Italicarum Scriptores 27 (1918) 293.

[31] ASF Signori Missive I. Cancelleria 26. 24v, 28v.

[32] *Gene Brucker*: Dal comune alla Signoria. La vita pubblica a Firenze nel primo Rinascimento. Bologna 1981. 419- 420.

nápolyi udvarban tartózkodott, s egy Luca del Pecchia nevű firenzei kereskedővel is összeköttetésbe került.[33] Kanizsai János már az 1380-as évektől szintén kapcsolatokat ápolt a firenzei városi vezetéssel és néhány firenzei kereskedővel is.[34] Sajnos jelenlegi tudásunk szerint nem lehet megállapítani, hogy ezek a kapcsolatos pontosan milyen mértékben segíthették őket a Zsigmond elleni szervezkedésben. A csekély számú utalás, amelyek szerint firenzei kereskedők azonos időben a magyar és a nápolyi udvarban is tevékenykedtek azt valószínűsítik, hogy néhányan közülük aktívan segíthették a Zsigmond-ellenes bárók munkáját. Ennek a kérdéskörnek egyik legérdekesebb alakja a már említett Luca di Giovanni del Pecchia lehetett. A leghitelesebbnek tekinthető életrajza szerint az ő budai üzletében kezdte volna magyarországi pályafutását Ozorai Pipó, valamikor az 1380-as évek legelején.[35] Az évtized végén Luca a nápolyi udvarban is feltűnik, mint kereskedő, sőt diplomáciai feladatokat is ellátott Margit királynő megbízásából.[36] Luca pár alkalommal felszólalt az 1390-es években a *Consulte* gyűléseken, utoljára 1403-ban.[37] Szolgálataiért László királytól két dalmát szigetet kapott ajándékba.[38] Ezután a dátum után nem találkozunk többet nevével sem a magyar, sem pedig a firenzei forrásokban, amely arra enged következtetni, hogy a királlyal együtt távozott az országból. Pipó eközben életrajzírója szerint Zsigmondot támogatta, s ő lehetett, a trónviszályok lezárásaként a politikai konszolidáció egyik „kidolgozója".

A trónviszályok ideje alatt a firenzei *Signoria* élénk levelezése mind a budai mind pedig a nápolyi udvarral egyértelműen bizonyítja a városvezetés érdeklődését Zsigmond és a Durazzóiak között folyó csatározásoknak. Egy Nápollyal való teljes szakítás komoly problámákat okozott volna az ott kereskedő firenzeieknek, s így a politikai elit legfőbb érdeke az volt, hogy a győztes pártjára álljon, de ne alakítson ki ellenséges pozíciót a vesztes féllel sem, garantálva ily

[33] A firenzei kancellária Horváti Jánosnak címzett leveleit lásd: ASF Signori Missive I, Cancelleria 19. 62v, 151r. A kancellária levelet, amely Lucát és Horváti Pált említi lásd: ASF Signori Missive I. Cancelleria 21. 26v.

[34] Az 1380-as évkben Kanizsai János esztergomi érsek adósként szerepel a budai székhelyű, firenzei kereskedők által működtetett Boscoli-Portinari társaság peres irataiban. *Katalin Prajda*: Justice in the Florentine Trading Community of Late Medieval Buda. Mélanges de l'École française de Rome. (megjelenés alatt) 2015.

[35] *Jacopo di Poggio Bracciolini:* Vita di messer Filippo Scolari cittadino fiorentino per sopranome chiamato Spano. Archivio Storico Italiano 4. (1843) 164.

[36] ASF Signori Missive I. Cancelleria 21. c.26v. Luca del Pecchiára vonatkozóan lásd még: Teke Zsuzsa: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373-1405. Történelmi Szemle 1995/2. 129-150.

[37] Felszólalásait a Consulte alkalmával lásd: ASF Consulte 26. 163r (1388), Consulte 31. 49r. (1395), Consulte 32. (1397), Consulte 33.49r. (1398), Consulte 35. 120v. (1402), Consulte 36. 17v, 41r. (1403).

[38] Zsigmondkori oklevéltár (a továbbiakban: ZSO) II/1. Szerk. Mályusz Elemér. Budapest 1956. 671.

módon polgárai zavartalan működését mind a Magyar mind pedig a Nápolyi Királyságban.

A diplomáciai levelezések

A firenzei *Signoria* és Zsigmond jellemzően követek és diplomáciai levelek útján érintkeztek egymással. A firenzei kancellária iktatókönyveiben másolatban fennmaradt levelezések között 1387-től körülbelül tizennyolc szól Zsigmond királynak, négy feleségének, Máriának, valamint egy Durazzói Lászlónak mint magyar királynak.[39] A századfordulót megelőzően az ország fontosabb bárói, így a nádor (Garai Miklós), a kancellár (Kanizsai János esztergomi érsek), valamint Frangepán János is kaptak levelet a firenzei városvezetéstől. A trónviszályok lezárultával, a király mellett, csupán Ozorai Pipó és Onofrio Bardi egyik fia szerepel a címzettek között.

A levelek közül az 1387-ben íródottak kivétel nélkül Kis Károly és Luxemburgi Zsigmond közötti konfliktus kapcsán születtek. Ekkor a *Signoria* a Kis Károly mellett hadakozó itáliaiakkal és a magyar bárókkal is felvette a kapcsolatot.[40]

1388-ban és 1389-ben már egy teljesen más természetű ügy foglalta le a városvezetés figyelmét. Ahogy már korábban jeleztem, a pusztán politikai kérdéseken túl a firenzei diplomácia másik fő feladata polgárai kereskedelmi érdekeinek érvényesítése volt. Ebben az esetben is erről volt szó, s a *Signoria* diplomáciai kapcsolatai révén kívánt nyomást gyakorolni az adósokra, kérve a király és a királyné támogatását egy firenzei kereskedelmi társaság pénzbehajtásában.[41] A királyi udvar mellett számos más egyházi és világi méltóság érdekelt volt a kérdésben, így Garai Miklós nádor, Alsáni Bálint pécsi püspök, Frangepán János, valamint a kincstartó Kusaly Jakcs testvérek.[42] Nem egyedi esetről van itt szó, amikor a magyar királyi udvart „pusztán" adósságkezelés miatt kereste fel levelével valamely firenzei magisztrátus. 1390-ben Nanni Boscoli budai társasága ügyében kapott levelet Zsigmond és azok a magyarországi egyházfiak, akik az adósok között voltak.[43] Évekkel később, 1395-ben a *Signoria* diplomáciai levelei a magyar királynak szintén egy firenzei társaság pénzbehajtási ügyében íródtak.[44]

[39] Ez az egyetlen levél, amelyet Lászlónak a Magyar Királyságba címeztek.

[40] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 20. 168r, 169r.

[41] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 21, 38v, 129v.

[42] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 21, 40v, 66r, 89v, 66v, 129v.

[43] *Prajda* K.: Justice i.m.

[44] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 24. 109v, 121r, 154r.

Az 1403 szeptemberében Nápolyi Lászlónak címzett levelet követően, amelyben a városvezetés gratulált magyar királlyá koronázásához, a kancellária iktatókönyveiben található dokumentumok egyértelműen mutatják, hogy a két állam kapcsolataiban a trónviszályok lezárultával Ozorai Pipó lehetett a közvetítő, amely pozíciót 1426-ban bekövetkezett halálával Onofrio Bardi fiai igyekeztek betölteni.[45] 1405-ben az élénk levelezés mind Zsigmonddal, mind pedig Nápolyi Lászlóval egyértelműen a trónviszályok lezárulásához kapcsolódik, amely során a *Signoria* igyekezet mindkét uralkodóval baráti diplomáciai viszonyt megtartani, kialakítani. Az ezt követő két évtized intenzív diplomáciai összeköttetéseiben nagy szerepe lehetett a budai firenzei közösség megnövekedett számának és jelentőségének, valamint kimagasló érdeme lehetett Ozorai Pipónak. Pipó bárói rangra emelkedését, sókamarai és temesi ispánná való kinevezését a firenzei városvezetés örömmel fogadta, s őt a későbbiekben mint a Magyar Királyságban dolgozó firenzeiek legfőbb védelmezőjét és segítőjét tartották számon.[46] Így a későbbiekben már nemcsak a magyar király, hanem Pipó is kapott diplomáciai „ajánlóleveleket", amelyben felhívták a báró figyelmét egy-egy tehetséges firenzeire. 1406-ban Antonio di Piero Fronte kereskedő ügyében kereste őt meg a Signoria.[47] 1408-ben az ő és a király figyelmébe ajánlotta egyik honfitársukat, Andrea Capponi, akit a trónharcokban szerepet vállaló korábbi vránai perjel, Bebek Imre helyén láttak volna szívesen.[48]

Pipó 1426-ban bekövetkezett halála után a Zsigmonddal tartott diplomácia kapcsolatok a báró hiányát voltak hivatott betölteni, amely során a *Signoria* próbálta polgárait a király kegyeiben tartani. Ezt tükrözi a Giovanni Melanesi, váradi püspök érdekében 1427. májusában írt levél.[49] A király azonban bizonyíthatóan rossz szívvel viseltetett a firenzei közösség egyes tagjai iránt, s így minden diplomáciai eszközt be kellett vetnie a Signoriának polgárai védelmében. Ennek köszönhető, hogy 1429 márciusában a királyi udvarban relátorként eljáró Leonardo, Onofrio Bardi egyik fiának küldtek a városvezetők levelet, amelyben a vádlott, Gianozzo di Giovanni Cavalcantinak kedvező elbírálást kértek.[50] Egy hónappal később Zsigmondot kereste meg a városvezetés hasonló ügyben,

[45] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 26. 15v-16r.

[46] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 26. 108v. Kiadva: *Domenico Mellini*: Vita del fanosissimo e chiarissimo capitano Filippo Scolari. Firenze 1606. Valamint: *Wenzel Gusztáv*: Ozorai Pipó. Magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából Pest 1863, 82.

[47] ASF Signori Missive I. Cancelleria 27. 14v.

[48] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 25. 3v, 4r.

[49] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 30. 114v-115r.

[50] Erről bővebben: *Prajda K.*: Justice i.m.

mégpedig a király haragját kikerülni szintén nem tudó négy másik kereskedő ügyében.[51] Ezzek voltak a kancellária iktatókönyvei szerint az utolsó diplomáciai levelek, amelyeket Zsigmond Firenzéből kapott.

Firenzei követségek a Magyar Királyságban

A levelek küldésén túlmenően a diplomáciai kérdések tisztázásának másik fontos formája a követségek indítása volt. Mindkettőt először a *Consulte* ülésein vitatták meg a legbefolyásosabb firenzei polgárok, amelyről ezt követően a várost vezető priorok döntöttek. A követválasztás szabályai ebben a korszakban keveset kutatottak, de a regiszterek alapján úgy tűnik, hogy a diplomáciai utak alkalmával mindig legalább egy vezető politikust és egy tanult férfit, humanistát, jogtudóst, vagy klerikust küldött a *Signoria*.[52] Ennek gyakorlati megfontolása abban keresendő, hogy amíg a politikus diplomáciai és kereskedelmi ügyekben lehetett jártas, addig tanult társa pedig az ékesszólás mesterségében és a latin nyelv kiváló ismeretében jeleskedhetett, erények, amelyek a korban elengedhetetlenek lehettek egy sikeres diplomáciai út lebonyolításához.

Az első diplomáciai konvojt a Zsigmond uralta Magyar Királyságba 1396-ban küldhették a priorok, erre utal a kancellária követutasítása, amelyben a Nagy Lajossal és IV.Károllyal fenntartott kapcsolatokra hivatkoztak.[53] A követeknek szóló utasításokban a firenzei városvezetés általában négy fő témakört érintett: egyrészt magukat a politikai-diplomáciai kérdéseket, amelyek tárgyában a követeknek a *Signoria* és a magyar király közötti közvetítés volt a feladata, de emellett nagyon fontos hangsúlyt kapott a személyes összeköttetések ápolása a magyar főurakkal és azokkal a firenzeiekkel, akik valamilyen befolyásos pozíciót töltöttek be a Magyar Királyságban.[54] 1396-ben például az utasításokban az olvasható, hogy a követektől a városvezetés elvárta, hogy meglátogassák vagy valamilyen módon kapcsolatba lépjenek az esztergomi érsekkel, a pécsi püspökkel, Frangepán Mikóssal, valamint a nádorral is. Ugyanígy az utasítás kitér arra is, hogy Giovanni Buondelmonti kalocsai érseket, valamint Giovanni Melanesi váradi püspököt is tájékoztassák érkezésükről.[55]

[51] ASF Signori, Missive I, Cancelleria 30. 65r-v, 178v-179r.

[52] *Riccardo Fubini*: La figura politica dell'ambasciatore negli sviluppi dei regimi oligarchici quattrocenteschi. Abbozzo di una ricerca. Forme e tecniche del potere nella città (secoli XIV-XVII). Perugia : Annali della Facolta` di Scienze Politiche, 1979/80, 33-59.

[53] "E come ne suoi bisogni à avuto ricorso alla detta corona e singolarmente alla felicissima et gloriosa memoria del Buono re Lodovico suo processore dal quale sempre avemmo gratiosi favori e benigni..." ASF Dieci di Balia, Legazioni e commissarie 2. 17bis.

[54] Firenzei követek diplomáciai megbeszéléseit tárgyalta E.Kovács Péter is az 1426-os követjárás idején. *E.Kovács P.:* Egy firenzei követjárás. i.m. 1485-1487.

[55] "Oltre a ciò, visiterete e saluterete i signori d'Ungheria che fossono in corte come e l'arcivescovo di Stri-

A követek által meglátogatott személyek közül nemcsak az említett fienzei származású egyházfőknek, hanem a magyar arisztokrácia mindegyik előbb említett tagjának is voltak összeköttetései firenzei kereskedőkkel.[56] Frangepán Miklós pedig sokrétű és intenzív összeköttetéseket ápolt számos firenzeivel, akik az ország déli részén kereskedtek.[57] Így a harmadik fontos kérdéskör a követek számára a firenzeiek kereskedelmi érdekeinek védelme volt a Magyar Királyságban. A *Signoria* által küldött, már korábban említett ajánlólevelek, valamint a követek utasításai híven tükrözik a téma fontosságát a firenzei elit számára. Az általános formulákon túl, a követutasítások név szerint is felsoroltak olyan kereskedőket, akiket a király különös figyelmébe kellett ajánlani.

Személyes vetületei is lehettek a diplomáciai kiküldetéseknek, hiszen az utazás során a követeknek alkalmuk nyílt baráti kapcsolatait ápolására más firenzeiekkel, akik a Magyar Királyságban éltek. Ezek a találkozások különböző mértékben akár kihatással is lehettek a firenzei belpolitkai élet alakulására. Erre jó példa az E.Kovács Péter elemezte 1426-os követjárás, amelynek vezetője, Rinaldo di Maso degli Albizi a firenzei politikai elit egyik legmeghatározóbb alakja volt. Ő töltötte be Niccolò Uzzanoval együtt a Firenzét uraló párt vezetését, amelyet korábban apja hozott létre Cosimo de' Medici ellenében. A Mediciek azonban gazdasági megerősödésüknek köszönhetően a politikai életben is sok szövetségesre találtak, ezért Rinaldónak jól jött volna a külső támasz Ozorai Pipó és rajta keresztül Zsigmond személyében. Ozorai Pipó és családja, a Scolarik úgy tűnik, hogy az Albizi-párt aktív támogatói voltak már az 1410-es évektől kezdve.[58] Ezen politikai szövetség megpecsételéseként Rinaldo idősebb fia eljegyezte Ozorai Pipó testvérének, Matteónak egyik leányát. A követek Ozorán tett látogatása az eljegyzés megünneplésének része lehetett.

Rinaldo degli Albizi másodszor is találkozott Zsigmond királlyal, 1433-ban, amikor a városvezetés Sienába küldte őt, mondván, hogy „jól ismeri az uralkodót".[59] Ebből a krónikai bejegyzésből is feltételezhetjük, hogy Rinaldo sikerrel

gonia, il cardinale di Cinque chiese, il vescovo di Isagrabia , il conte palatino, messer Stibor e il maestro de tavernichi e quelli altri che vi paresse." ASF Dieci di Balia, Legazioni e commissarie 2. 17v. A követek jelentését lásd: ASF Dieci di Balia, relazioni di ambasciatori 1.20v.

[56] Így a budai székhekyű Boscoli társaság iratai között találkozhatunk az esztergomi érsek, a pécsi püspök és a nádor neveivel. *Prajda K.*: Justice i.m.

[57] *Teke Zsuzsa*: Egy délvidéki főúr Zsigmond korában (1393-1432). In: Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulójára. Szerk. Tusor Péter. Budapest 1998. 57-78. Továbbá: *Prajda K.*: Justice i.m.

[58] *Prajda Katalin*: Egy firenzei szomszédság a Zsigmond kori Magyar Királyságban. In: A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Szerk. H. Németh István, Szívós Erika, Tóth Árpád. Budapest 2011. 441-449.

[59] "In questa dimora che lo Imperadore fece a Siena, (nel 1433) più volte messer Rinaldo degli Albizzi fu dal nostro Comune per ambasciadore allo Imperadore mandato; il quale cavaliere aveva graziosa familiarità

járt 1426-ban az uralkodónál, s az 1420-as évek végén a firenzei politikai elit igyekezett a még Ozorai Pipó idején az Albizi-párt által kiépített jó kapcsolatait a budai udvarban megőrizni.

Rinaldót követően még két további diplomáciai küldöttség járt Zsigmondnál a Magyar Királyságban, 1427-ben és 1428-ban. Előbbi esetében az egyik követ fennmaradt útinaplója, valamint a hozzá tartozó számadáskönyv egyedi módon dokumentálja az utazás személyi költségeit.[60] Az utolsó a korszakból ismeretes küldöttséget 1428-ban küldte a városvezetés Budára, s a kancellária regisztereiből arra következtethetünk, hogy egészen 1453-ig nem járt firenzei diplomáciai konvoj az országban.[61]

Zsigmond firenzei származású követei szülőhazájukban

A firenzei követek budai tartókodásával párhuzamosan arra is van példa, hogy Zsigmond király firenzei származású polgárokat bízott meg, hogy neki diplomáciai küldetést teljesítsenek Itáliában.

Firenzei vezette követségre az uralkodó megbízásából két alkalom ismeretes. Az első 1410-ből, amikor Ozorai Pipó látogatott haza szülővárosába Zsigmond követeként. Pipó firenzei útja korábban csak az általa érintett itáliai városok krónikáiból, valamint életrajzaiból volt ismert, s firenzei tartózkodásról is csak annyit tudtunk, amennyit ezek a források elárultak nekünk.[62] Ugyanakkor a firenzei városvezetés és egyáltalán a politikai közélet reakcióiról a *Consulte* jegyzőkönyvéből nyerhetünk betekintést. Pipó Firenzébe az egyik helyi krónikás szerint június 23-án érkezett, s kisebb megszakításokkal egészen augusztus 16-ig a városban tartózkodott.[63] Megérkezését követően, július 3 és 29 között, Pipó követsége folyamatosan napirenden volt a *Consulte* ülésein.[64] A hivatalos audenciára a prioroknál csak július 12-én került sor. Annak ellenére, hogy Ozo-

con lui, avvegna dio che per lo addietro il nostro Comune insino in Ungheria il mandò, per necessarie cose del popolo. Per lo quale questo Sigismondo lo trovò eccellentissimo in ogni facoltà di reggimento, questo così fatto uomo molto onorò, e, per merito delle sue virtù, il privilegiò di sua familiarità. Il quale in sua corte aveva preeminenza, e non piccola; grandissime pratiche, con istretti ragionamenti, con l'Imperadore teneva." *Giovanni Cavalcanti*: Istorie fiorentine. Firenze 1838. 488.

[60] A forrás kiadva: *Prajda K.*: Egy firenzei követjárás útinaplója. (1427). Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Budapest 2012. 7-16.

[61] Természetesen a magyar királyokhoz több küldöttséget is indított ebben az időszakban is.

[62] *Bracciolini J.*: Vita di messer Filippo Scolari i.m. 180. Diario Ferrarese dal 1409 al 1502. Rerum Italicarum Scriptores. Szerk. Ludovico Antonio Muratori. 24. (1738) 177–181. Annales Estenses Jacobi de Delayto... ab anno 1393 usque ad 1409. Rerum Italicarum Scriptores. Szerk. Ludovico Antonio Muratori 18. (1731) 901–1096.

[63] *Bartolomeo di Michele del Corazza*: Diario fiorentino (1405–1439). Szerk. Roberta Gentile. Róma 1991. ZSO II. 7878. 7892.

[64] ASF Consulte e Pratiche 40. 180r-187r.

rai beszédét követő politikai vitát csak részben jegyezték le a kancellária írnokai, elmondható, hogy nem volt egyetértés Firenze politikusai között abban a tekintetben, hogy miként fogadják Pipót mint Zsigmond követét a városban. Abban, hogy végül tiszteletére ünnepségeket rendezett a városvezetés nagy szerepe lehetett azoknak a kereskedőknek, akik a *Consulte* során felszólaltak az ügyben. Közöttük találjuk például Antonio di Piero Frontét – akit a *Signoria* korábban Pipó figyelmébe ajánlott, s aki testvérének, Matteónak üzlettársa volt – s hozzá hasonlóan több más, a Scolari-fivéreket jól ismerő politikus-kereskedőt is.

Ezt követeőn 1427-ben, Onofrio Bardi egyik fia, János (Giovanni), fordult meg a Firenzei Köztársaságban, mint Zsigmond követe.[65] A király választása ebben az esetben, mint ahogy Ozorai esetében is, híven tükrözheti a budai firenzei közösség belső hatalmi viszonyait, s azt, hogy Pipó 1426-os halálát követően Onofrio Bardi fiai próbálták magukhoz ragadni a vezető szerepet.

Összegzés

Összességében megállapítható, hogy a firenzei diplomácia érdeklődése a korábbi, Nagy Lajos idején megfigyelhető intenzitáshoz képest nem csökkenhetett. Ebben bizonyosan nagy szerepe lehetett egyrészt a kereskedelmi kapcsolatok fellendülésének, hiszen az itáiai kereskedők már az 1390-es évektől önálló képviselettel rendelkeztek Budán, s nagyban összefüggött az Ozorai Pipó vezette firenzei közösség térnyeréséhez a magyar királyi udvarban.[66] A diplomáciai kapcsolatok csúcspontját a korszakban az 1420-as évek jelenthették. Ezt követően azonban – ahogy korábban Teke Zsuzsa is feltételezte – a firenzei diplomáciai érdeklődésben, s a kétoldalú kapcsolatokban látványos stagnálás figyelhető meg, amely a hivatalos levelek és a követségek küldésében tetten érhető, s amely úgy tűnik, hogy egészen Mátyás uralkodásáig tartott.[67] Arra kérdésre, hogy milyen különbségek lehettek az Albizi-korszak diplomáciai kapcsolatai és a Mediciek uralta Firenze összeköttetései között a Magyar Királysággal csak Simonyi Ernő gyűjtése és Balogh Jolán több mint ötven évvel ezelőtti kutatásai adhatnak némi támpontot.[68]

[65] Követségét csak az 1427-es firenzei követutasítás említi: "...oltre a cciò della mandata fece qua de suoi honoratissimi ambasciatori messer Niccolò doctori di decretali e Giovani di Nofri da Buda. ASF Signori Legazioni e Comissarie 7. 76v.

[66] A Budán működő itáliai konzulátusra vonatkozóan lásd: *Prajda K.*: Justice i.m.

[67] *Teke Zs.*: Economia e politica i.m.

[68] *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában I-II, 1966.

Egyház- és jogtörténet

Érszegi Géza

„…az ország szabadságát a konstanzi egyetemes zsinaton esküvel megerősítették, ahogy az a róla kiadott bullában világosan olvasható."

Hatszáz éve kezdődött az a zsinat, amelynek fő feladata volt az Egyház aktuális gondjait megoldani. Senki nem gondolta volna, hogy az ott elfogadott alapelvekre még évszázad múltán sem felejtettek el hivatkozni, sőt ezek az alapelvek az egyházigazgatás tartós hivatkozási alapjául szolgáltak. A Konstanzba összehívott zsinat első legfontosabb feladata volt, hogy az éppen három pápa udvarára szakadt Egyház egységét megteremtse és ismét egyetlen főpásztor kormányozza a Római Kúriát, az Egyházat. Az évszázadokkal korábban tartott Zsinatnak akkora hatása volt, hogy Magyarországon még évszázadok múltán is hivatkoztak az ott elfogadott alapelvek némelyikére.

Éppen fél évezrede készült el Werbőczy István személynök Hármaskönyv című munkája. A magyarországi szokásjogot egységes keretbe foglaló könyv királyi jóváhagyása is tervbe lett véve, sőt II. Ulászló király megerősítésének oklevélbe foglalása is megtörtént. A királyi jóváhagyást tartalmazó oklevél éppen arra a napra lett keltezve,[1] amelyre az 1514-i országgyűlés határozatait tartalmazó királyi decretum is,[2] azaz 1514. november 19-re, Szent Erzsébet napjára.[3] A nevezetes 500 éve tartott országgyűlés a parasztfelkelés miatt felbolydult ország rendbetételét célozta, de nem volt akadálya annak, hogy az egy évszázada Konstanzba hozott zsinati határozat meg az országgyűlésen hozott határozatok is helyet kapjanak a decretum évére datált akkoriban megszületett műben, a Tripartitumban. Az érvényes királyi jóváhagyást ugyan el nem érő, ám a kor

[1] Datum Budae in festo Beatae Elisabeth viduae, tricesimo scilicet tertio die dietae et conventionis generalis praenotatae; anno Domini millesimo quingentesimo decimo quarto, regnorum nostrorum Hungariae etc. anno vigesimo quinto, Bohemiae vero quadragesimo quinto. *Werbőczy István*: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. Budapest 1990. Az 1894-i kétnyelvű kiadás hasonmás kiadása Bónis György előszavával. (a továbbiakban: Tripartitum). 548.

[2] Kritikai kiadása: Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit *Antonius Fekete Nagy*. Ediderunt *Victor Kenéz* et *Ladislaus Solymosi* atque in volumen redegit *Geisa Érszegi*. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 12.) Bp. 1979. (a továbbiakban: *Érszegi*: Monumenta) 247-283.

[3] Datum Bude in festo beate Elizabet vidue tricesimo scilicet tercio die diete et convencionis generalis prenotate anno Domini millesimo quingentesimo decimo quarto regnorum nostrorum Hungarie etc. anno vigesimo quinto, Bohemie vero quadragesimo quinto. Uo. 282.

modern technikájával, azaz nyomtatásban 1517-ben megjelent mű[4] magában foglalja a konstanzi zsinatnak a magyarországi egyházi javadalmakra vonatkozó határozatát.

A szövegét a kiadás magyar fordítása alapján idézem:

... az országnak az egyházi javadalmak adományozására vonatkozó szabadsága hajdan Zsigmond császár és magyar király idején országunknak többféle szabadságaival együtt a konstanzi egyetemes híres nevezetes zsinaton, melyen egyéb egyházi férfiakon és számos keresztény fejedelmen kívül tudvalévőleg csak bíboros főpap is harminckettő volt jelen, helyben hagyatott és eskü erejével megerősíttetett, amint a róla kiadott bullában világosan olvasható.[5]

Az idézett szöveg a viták kereszttüzébe került a századok folyamán, ugyanakkor a Werbőczy által hivatkozott dokumentumot, azaz a bullát a mai napig sem sikerült előkeríteni. Mályusz Elemér egy remekbeszabott monográfiában foglalta össze a témát, azonban a Werbőczy által bullának nevezett eredeti dokumentumnak nem sikerült nyomára bukkannia.[6] Talált viszont egy a témába vágó, a zsinaton résztvevő bíborosok aláírásával ellátott ígérvényt, illetve annak másolatát az eperjesi levéltárban.[7] Az ígérvény azonban semmiképpen nem tölti be a Werbőczy által jelzett bulla ismérveit.[8] Ugyan Mályusz Elemér megfogalmazása szerint Werbőczy helyesen nevezi az oklevelet bullának.[9] Erre azonban aligha sikerült meggyőző érvet találnia. Werbőczy ugyanis a maga korában pontosan tudta, mi nevezhető bullának.

Ismert, hogy a pápai oklevelek függőpecsétjei ólomból készültek, amelyet selyem vagy kenderzsinegen függesztették fel a hártya-oklevélre. A szorosabban vett bulla elnevezés a 13. század derekán rögzült az ugyancsak ólompecsétes *privilegium*, illetve *littere sollemnes* mellett. Mindaz az ólompecsétes oklevél, amely nem privilegialis formában illetve *litterae sollemnes* mintájára lett kiállítva, egyszerűen bulla elnevezést kapott.[10] A 9. századig az ólompecsét előlapján a

[4] A mű számtalan kiadását felsorolja szerkesztői előszavában Gazda István. Tripartitum XXVI-XXXII.

[5] Ista libertas regni, quantum ad beneficiorum collationes olim tempore domini Sigismundi imperatoris et regis nostri una cum complurimis libertatibus huius regni in generali ac celebri concilio Constantiensi, cui triginta et duos cardinales demptis aliis viris ecclesiaticis et multis principibus Christianis praefuisse constat, corroborata iurisque iurandi religione firmata fuit, prout in bulla superinde confecta clare continetur... Tripartitum I/11. Vö. *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szent-Székkel. I. kötet 1000-1417. Budapest 1901. (a továbbiakban: *Fraknói*: Szentszék) 335-336.

[6] *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 9. Szerk. Barta István. Budapest 1958.

[7] *Mályusz*: A konstanzi zsinat 6-7.

[8] Szövege: *Mályusz*: A konstanzi zsinat 9-11.

[9] Uo. 11.

[10] *Thomas Frenz*: I documenti pontifici nel medio evo e nell' età moderna. Secunda edizione italiana a cura di Sergio Pagano. Citta del Vaticano 1998. 26-27.

pápa neve, a hátlapján pedig a titulusa található. II. Paschalis pápa (1099-1118) vezette be a máig jól ismert formát, vagyis az előlap Szent Pétert és Szent Pált ábrázolja a S(anctus)PE(trus) S(anctus)PA(ulus) felirattal. A pecsét hátlapján találjuk a pápa nevét és sorszámát. IV. Honorius óta (1285), míg a pápát meg nem koronázzák, s nem készül el a pecsétje, csak az előlapot nyomják a bullára, a hátlapja üres marad (bulla dimidia), s erre X. Gergely (1272) óta az oklevél szövege is utal a *nec mireris* formulával.[11] Hogy nem bulla volt a bíborosok ígérvénye, arra a megpecsételési záradék is utal,[12] ugyanis a bíborosi kollégium három vezetőjének pecsétjével erősítették meg az ígérvényt.[13] Sajnos a bullára utaló egyéb megjegyzést sem Werbőczynél, sem pedig az 1498-i decretumban nem találunk. II. Ulászló 1498-i decretumában ugyan a konstanzi zsinatra és a zsinati atyák határozatára van utalás, de mindössze az Apostoli Szentszékhez való fellebbezésről tesz említést.[14]

A konstanzi zsinat összehívására azért került sor, mert egyidőben három pápa is Szent Péter örökösének vallotta magát, s a három pápa udvara egyaránt jogosultnak vélte, hogy hiteles pápai dokumentumokat bocsásson ki. XIII. Benedek pápát még Avignonban választották meg 1394-ben és uralkodása 1417-ben ért véget, XII. Gergelyt Rómában választották meg 1406-ban és a zsinaton mondott le, XXIII. János pápát Bolognában választották meg 1410-ben és a zsinaton mondatták le. Mindhárom pápa nevezett ki bíborosokat és természetesen a kormányzásért felelős bíborosok saját udvart tartottak. XIII. Benedek pápa 15 bíborost kreált,[15] XII. Gergely 13 bíborost,[16] XXIII. János

[11] *Camillo Serafini*: Le monete e le bolle plumbee del Medagliere Vaticano. Milano 1910; *Fritz Philippi*: Zur Technik der Siegelbullen. Archiv für Urkundenforschung 5 (1913) 289-298.; *Bernard Barbiche*: „Litterae ante coronationem". Note sur quelques actes pontificaux orginaux conservés aux Archives nationales de Paris. Palaeographica diplomatica et archivistica. Studi di onore di Giulio Battelli. (Storia e letteratura, Raccolta di studi e testi, 140). Roma 1979. 263-275.; *Érszegi Géza*: Eredeti pápai oklevelek Magyarországon (1199-1417). Akadémiai doktori értekezés. (Kézirat) Bp. 1989. (= Érszegi, Pápai oklevelek). Bevezetés.

[12] In quarum testimonium presentes litteras fieri et sigillorum trium priorum nostri collegii iussimus appensione muniri subscriptionibus propriis presentem promissionem et paginam roborantes. Ld. Függelék!

[13] Vö. *Frenz*: I documenti pontifici i.m. 94.

[14] Item quia ex concessione venerabilium episcoporum, presbiterorum et diaconorum sancte Romane ecclesie cardinalium olim in consilio Constanciensi constitutorum regnum hoc in eo privilegiatum esse constat, quod nullus extrahatur extra istud regnum ad iudicia auctoritate litterarum apostolicarum, nisi cum cause alique per appellacionem legitime fuerint ad sedem apostolicam devolute. (63. cikkely). Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (= Dl) 26361 és 58196. (A Decreta regni Hungariae készülő kötetének kézirata alapján idézem.)

[15] Hierarchia catholica medii aevi, sive Summorum Pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum ... perducta e documenta tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per *Conradum Eubel* ... I. Monasterii, 1913. (= Hierarchia). 29-30.

[16] Uo. 31-32.

18-at[17]. Tehát mintegy félszáz bíboros szólt bele a Római Kúria működésébe. Valóban a Római Kúriáról van szó, mivel függetlenül attól, hogy melyik pápa, hol tartotta székhelyét az udvarának elnevezése a Római Kúria volt, ugyanis a Curia Romana névben nem az aktuális név szerepelt, hanem attól volt római, hogy Róma püspökének, a pápának az udvara.[18] A három hivatalban lévő pápa lemondatása volt a Konstanzba összehívott zsinat feladata. 1415 május 29-én a zsinat megfosztotta XXIII. János pápát a hivatalától, XII. Gergely pápa pedig 1415. július 4-én mondott le, egyedül XIII. Benedek nem távozott hivatalából csak 1417-ben. A lemondott pápák által kibocsátott bullákat érvénytelenítették.

1415 augusztusától új oklevelek jelentek meg a Zsinaton,[19] mégpedig a zsinat nevében kelt oklevelek. Ezek a pápai bullák mintájára kibocsátott bullák azonban kiadójukként a Konstanzi Zsinatot nevezték meg. Az eleddig viszonylag kevés említést kapott bullákra halvány fény vetült sokáig.

Noha a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött regisztrumok szövegének kiadása napjainkban sem szűnő folyamat, mégis a pápai kancellária munkájának mélyreható megismerése érdekében továbbra is szükség volt arra, hogy az akár ismert, akár ismeretlen szövegű eredeti okleveleket is gyűjteményesen kiadják immár a lehető legszélesebb körre kiterjedő diplomatikai leírásukkal együtt.

Ezzel sok új szempont is felmerült a pápai oklevelek kritikájával kapcsolatban. Wilhelm Diekamp volt az első, aki nagy figyelmet szentelt az eredeti pápai oklevelek szövegén kívül a margókon és hátlapon lévő feliratoknak, jeleknek és rajzoknak. Erre vonatkozó kutatásait 1882/1883-ban publikálta.[20] Az ő nyomdokain haladt Paul Maria Baumgarten (1860 1948), aki több európai levéltárat bejárt, s leírta valamennyi, III. Ince pápától IX. Pius pápáig, vagyis 1198 és 1862 között kiadott, ott talált eredeti oklevél kancelláriai jegyzeteit. Az így készült mintegy nyolc és félezer cédulát 1923-ban a Vatikáni Írástörténeti és Oklevéltani Iskolára hagyta, amely cédulák az elmúlt 25 év alatt fakszimilében sorra megjelentek.[21] Franco Bartoloni volt az, aki 1953-ban javaslatot tett

[17] Uo. 32-33.

[18] A Curia Romana középkori levéltárai. Levéltári Szemle 28 (1978) 2. sz. 321-339.o. (= *Érszegi:* Curia). A helytörténetírás középkori levéltári forrásai. Levéltári Szemle 28 (1978) 1. sz. 13-17.o.

[19] *Schedario Baumgarten*: Descrizione diplomatica di bolle e brevi originali da Innocenzo III a Pio IX. Riproduzione anastatica con introduzione, indici e indici generali dell'opera a cura di Giulio Battelli, Sergio Pagano. Città del Vaticano 1965-1986. IV. no 7110.

[20] *Wilhelm Diekamp*: Zum päpstlichen Urkundenwesen des XI., XII. und der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts. *Uő.* Zum päpstlichen Urkundenwesen von Alexander IV. bis Johann XXII. (1254-1334). Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung 3-4 (1882-1883) 565-627, 497-540.

[21] *Germano Gualdo*: Lo „Schedario Baumgarten" e gli studi di diplomatica pontificia. Rivista di Storia della Chiesa in Italia 20 (1966) 73-74.

arra, hogy az 1198 és 1417 közötti pápai oklevelekről készüljön diplomatikai leírással párosult számbavétel, kritikai jegyzék. Nézete szerint két alapvető célja van ennek a vállalkozásnak: részben hírt adni ismeretlen, eddig ki nem adott pápai oklevelekről, részben azonban konfrontálva az eredetieket a pápai regisztrumokkal, ennek segítségével megoldani a regisztrumok rejtélyét, vagyis remélte, hogy fogódzót adnak ezek az eredeti oklevelek annak megállapításához, vajon a regisztrumokba való bevezetés a fogalmazvány, vagy a tisztázat alapján történt, továbbá mi okozza az eredeti és a regisztrum közötti eltéréseket, valamint mi az oka annak, hogy az oklevél díját jelölő kancelláriai jegyzet mellett olykor az oklevél keltezésével azonos, olykor azonban attól eltérő hónap található.[22] Franco Bartoloni halála után a Commission Internationale de Diplomatique védnökségével a Vatikáni Titkos Levéltár mellett alakult bizottság vette át tervének támogatását.[23]

Az Index két célt kíván betölteni: diplomatikait és történetit.[24] Összegezve, joggal el lehet mondani róla, hogy nemcsak mint egy monumentális tudományos sorozat ígérete érdemel meg minden tudományos elismerést, hanem önálló tudományos vállalkozásként is mérföldkő a pápai diplomatika területén[25]

[22] *Franco Bartoloni*: Per un censimento dei documenti pontifici da Innocenzo III a Martino V (escluso). Atti del Convegno di studi delle fonti del medioevo europeo in occasione del 70° della fondazione dell'Istituto Storico Italiano (Roma 14-18 aprile 1953). Communicazioni. Roma 1957, 3-24.o. „Mi magyarok, a konferencián nem vettünk részt. Távolmaradásunk szükségszerű következménye volt római és bécsi történetkutatói intézeteink akkori szüneteltetésének" - írta Mályusz Elemér A Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age 1956. és 1957. évi római konferenciái című beszámolójában (Századok 92 (1958) 512), amihez annyit kell hozzátennünk, hogy ezek az intézetek azóta sem működnek (ld. *Érszegi Géza*: Tervezet a vatikáni kutatások felújítására. A Szív 73 (1987) 8. szám 353-354.; Uő.: A XIII. és XIV. századi eredeti pápai oklevelek számbavétele. Levéltári Közlemények 61 (1990) 197-201.; *Uő.*: De cappella tempore Ludovici I regis Hungariae constructa. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum. - Essays in church history in Hungary. A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége folyóirata. Szerk. *Szántó Konrád*. 7 (1995). 3-4. szám p. 27-33.

[23] *Giulio Battelli*: Il censimento dei documenti pontifici dal 1198 al 1417. Rivista di storia della Chiesa in Italia 14 (1960), 138-140, újranyomása: Scritti scelti. Roma 1975, 262-264.; *Alessandro Pratesi*: Problemi e prospettive del censimento dei documenti pontifici. (Atti del III Congresso Internazionale di Diplomatica. Relazioni e Communicazioni). Annali della Scuola speciale per archivisti e bibliotecari dell'Università di Roma 12 (1972) 108-116.; Vö. *Borsa Iván*: Két nagy nemzetközi okleveles adatgyűjtés. Levéltári Szemle 16 (1966) 778-781.o. A vállalkozás magyar recepciójának jele a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai levéltárában őrzött 1198 és 1417 közötti pápai oklevelek jegyzéke, amely néhai Bónis György és Mezey László ösztönzésére készült el (Surányi Bálint szíves szóbeli közlése).

[24] Index actorum Romanorum pontificum ab Innocentio III ad Martinum V electum. Città del Vaticano, 1975-2003. Kötetei: I-III = *Bernard Barbiche*: Les actes pontificaux originaux des Archives Nationales de Paris. Città del Vaticano, 1975-1982; IV = *Brigide Schwarz*: Die Originale von Papsturkunden in Niedersachsen. Città del Vaticano 1988.; V = *Patrick N. R. Zutshi*: Original Papal letters in England 1305-1415. Città del Vaticano 1990.; VI/1-2 = *Tilmann Schmidt*: Die Originale der Papsturkunden in Baden-Würtenberg 1198-1417. 1. Teil: 1198-1341, 2. Teil: 1343-1417. Città del Vaticano 1993.; VII = *Tilmann Schmidt*: Die Originale der Papsturkunden in Norddeutschland (Bremen, Hamburg, Mecklenburg-Vorpommern, Schlezwig-Holstein) 1199-1415. Città del Vaticano 2003. (a továbbiakban: Index)

[25] *Raymonde Foreville*: Une entreprise scientifique internationale: L'Index actorum Romanorum pontificum.

Az eredeti pápai oklevelek jelentős újdonsága, hogy a pápai oklevelek kapcsán azokat az okleveleket is számbavette, melyek közvetlenül V. Márton oklevelei előtt lettek kiadva, mégpedig a Konstanzi Zsinat nevében publikált okleveleket.[26] Érthető módon a Római Kúria alkalmazottai készítették ezeket az okleveleket is és a rajtuk lévő kancellária feljegyzések ugyancsak a Kúria munkájának a tükröződései.[27] A viszonylag kisszámú zsinati oklevél értékes kancelláriai adatokat tartalmaz. Jutott belőlük Magyarországra is.[28] Jól mutatja a Curia Romana működését, hogy ámbár a pápai szék üresedésben van, hiszen XXIII. János pápa lemondott, az általa elindított pert, illetve ítélet végrehajtását semmi sem akadályozza. A veszprémi egyházmegyés papok kénytelenek a káptalannak megfizetni azt a *quarta magistralis* nevű tized-negyedet,[29] amelyet a Curia bírája, a XXIII. János pápa által kinevezett Iohannes de Thomariis megítélt számukra. Az oklevélre függesztett bulla nem maradt ránk, azonban az oklevél szövege jól tükrözi a zsinati bulla szerkezetét. Ebből a legfontosabb a keltezése, amely világosan megírja, hogy a pápai trón üresedésben van. Az oklevél kibocsátója így nem az aktuális pápa, hanem a Zsinat.[30] Ezért sem Werbőczy, sem pedig korábban az 1498-i királyi *decretum* fogalmazói nem írták kiadó gyanánt egyik pápa nevét sem, hanem a Zsinaton résztvevő bíborosokat nevezték meg kiadóul. A bulla írnoka (scriptor) az a Iohannes Nuemborg de Monte Martis, aki 1414 és 1421 között írnokoskodott a Curiában.[31]

Mint láttuk, a korabelinek mondható forrás szakértő jogászi szemmel bullának nevezi a konstanzi zsinat által kibocsátott dokumentumot, ahogy az 1498-i törvény szövege sem hagy kétséget bennünk, vajon mi lehetett a tartalma a konstanzi zsinaton a bíborosok által kibocsátott privilégiumnak. A tartalmat ugyanis megőrizte számunkra a bíborosok ígérvénye, melyet a bulla kiállításával szentesítettek. A bullába foglalt kiváltság és annak a bíborosok által történő megerősítése nem példa nélkül való. Hasonló eset fordult elő XXIII. János pápa trónraléptekor, aki törekedett Zsigmond királlyal a jó viszonyt fenntartani, s

Journal des savants 1978 (juillet-septembre), 211.

[26] Index III. 422., IV. 202-203., V. 267., VI/2. 604-607.

[27] *Érszegi Géza*: A XIII. és XIV századi eredeti pápai oklevelek számbavétele. Levéltári Közlemények 61 (1990) 1-2. sz. 197-201.

[28] *Érszegi*: Pápai oklevelek no 309.

[29] *Érszegi Géza*: Budaörs első okleveles említése. In: Elődeink öröksége. Tanulmányok Budaörs múltjából I. Szerk. *Vass Jenő Sándor*, Budaörs 2003. 15-42.; *Uő.*: Budaörs első említése királyi oklevélben, Elődeink öröksége: Tanulmányok Budaörs múltjából III. Budaörs, 2007. 11-43.; *Uő.*: A veszprémvölgyi monostor tizedjövedelméről. In: „Fons, skepsys, lex". Ünnepi tanulmányok a 70 esztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György*, Szeged 2010. 95-106.

[30] Sacrosancta et generalis synodus Constanciensis. Ld. *Érszegi*: Pápai oklevelek no 309.

[31] *Baumgarten*: Descrizione diplomatica IV. 584.

ennek érdekében olyan megállapodásokat kötni, melyek mind a Szentszéknek mind Magyarországnak kedvezőek.[32] A megállapodás pontjait nemcsak pápai bullába foglalták, hanem a Bíborosi Kollégium három vezetőjének a függőpecsétjével megerősített ünnepélyes iratban megerősítették.[33]

Ilyen megerősítésnek szánt irat másolata maradt ránk Eperjes város levéltárában.[34] Az ígérvény s hihetően a Zsinat által kibocsátott bulla voltaképpen három területre vonatkozott:

1. Az *annata* fizetése a német nemzettel történt megállapodás szerint történik. Az *annata* voltaképpen a javadalom megszerzése fejében járt a *Camera Apostolica* nevezetű pápai hivatalnak.[35] A megkapott javadalom első évi bevételének felét jelentette. A zsinat felfüggesztette az *annata* fizettetését, majd 1418-ban az újonnan megválasztott V. Márton pápa az egyes nemzetekkel külön megállapodást kötött az *annata* fizetéséről.[36]
2. A Szentszék nem avatkozik bele a magyarországi javadalmak elnyerésébe.
3. Senkit se lehessen országa határán kívülre idézni, csak fellebbezés esetén.[37]

Ami a két dokumentum külső megjelenési formáját illeti, a másolat esetében nem tudunk analógiát felhozni, különösképpen nem a pecséteket illetően. Minden valószínűség szerint a három függőpecsét az eredeti kötelezvényen a három bíborosi rend, a bíborospüspökök, a bíborospapok és a bíborosszerpapok vezetőinek pecsétje lehetett felfüggesztve. A bulla esetében szerencsésebbek vagyunk, hiszen analógia található a zsinati bullák pecsétjéről. Az ólombulla előlapján a

[32] A jó viszony jele az óbudai egyetem (studium generale) alapítását engedélyező bulla XXIII. János pápától (1410). Képét, átírását és fordítását ld. *Érszegi Géza*: Az 1410-és pápai bulla latin szövege. In: *Gáti József-Horváth Sándor-Szögi László*: Óbudai Egyetem Budapest 2010. 10-13.

[33] Zsigmondkori oklevéltár. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok 1, 3-4,) I-II, VI. Ed.: *Mályusz Elemér* stb. Budapest 1951-1999. (= ZsO.) II. no 7806. *Fraknói*: Szentszék I. 319-320.

[34] *Mályusz*: A konstanzi zsinat i.m. 5-8. A bíborosok oklevéladására ld. *Frenz:* I documenti pontifici i.m. 94-95. Pl. kimondottan külpolitikai vonatkozása van a Bíborosi Kollégium II. Ulászló királyhoz intézett levelének (*Érszegi*: Monumenta 27-32.)

[35] Alapvetően a bíborosok számára volt jelentős ez a hivatal, hiszen V. Márton rendelkezése alapján a nemzetek szerint kinevezett bíborosok voltak az Egyház érdekeinek a képviselői. *Maria Grazia-Ruggiero Pastura*: La Reverenda Camera Apostolica e i suoi archivi (secoli XV-XVIII). Roma 1987. 45-46.

[36] Az újonnan szabályozott annata-beszedésről készült könyvek a Magyar Országos Levéltár Hungarica-gyűjtésének programja (vö. *Érszegi*: Curia 330.) alapján gyűjtött mikrofilmen megtalálható a Levéltár Filmtárában (30175. sz. doboz). Belőle készült kiadvány: Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421-1536. Publicationes Archivi Nationalis Hungariae. II. Fontes 21. Ed. *Iosephus Körmendy*. Red. *Kinga Körmendy et Béla Holl*. Bp. MXM. 26.o.

[37] Ld. Függelék!

korábbi pápáknál is megszokott apostolfejedelmek jelennek meg, mégpedig a XXIII. János pápa által használt bullán látható formában, ami a hátlapot illeti, ahol a pápa neve szokott lenni, ott a Zsinat megnevezése olvasható.[38] A két dokumentum, formuláiknak különbözősége ellenére, minden valószínűség szerint azonos tartalommal rendelkezett. A Konstanzi Zsinat által kiadott oklevelek valamennyien a *Sacrosancta et generalis synodus Constanciensis* intitulációval kezdődtek, s ez érthető módon különbözött a bíborosok által kibocsátott oklevél intitulációjától, hiszen szövegszerűen a bíborosok testülete által kiadott oklevelekéhez kellet hasonlítania, azaz szövegszerűen így hangzott: *Miseracione divina episcopi, presbiteri et dyaconi sancte Romane ecclesie cardinales.*[39] A keltezés is különbözött annyiban, hogy míg a bíborosok oklevelének keltezése a következőképpen olvasható: *Datum Constancie die dominico XIX mensis Septembris anno a nativitate Domini MCCCCXVII apostolica sede vacante.* A Konstanzi Zsinat által kibocsátott bulla keltezése azonban a Magyarországon fennmaradt eredeti alapján a következő: *Datum Constantiae, II nonas iunii, anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo decimo septimo*, azaz a bíborosok oklevelében az akkor és ma is használatos hónap és nap megjelölés szerepel, a Zsinat bullájának kelte azonban a pápai oklevelek keltezése szerint, azaz a római naptár szerint történt. Egyben azonban mindkét dokumentum egyezik, mégpedig az uralkodási év jelölésére mindkét dokumentumban az *apostolica sede vacante*[40] kifejezést találjuk. Ez egyértelműen jelzi, hogy a két dokumentum kiadására törvényes pápa hiányában került sor, valamint egyértelműen következtethetünk a két oklevél egyidőben történő kiállítására, vagyis nem lehet kétségünk a Mályusz Elemér által talált bíborosi kötelezvény és a Werbőczy által idézett, de azóta eltűnt zsinati bulla szövege azonos tartalommal rendelkezett. Sajnálatos módon nincs arra vonatkozóan adatunk, vajon a zsinati bullán szerepelt-e annak a 32 bíborosnak az aláírása, akiket említ Werbőczy, az viszont egyértelműen megőrződött számunkra, hogy a bíborosok kötelezvényét 21 bíboros írta alá.

Összefoglalva a mondottakat, Konstanzban Zsigmond király kérésére két dokumentumot bocsátottak ki: egyrészt a Bíborosi Collegium 1417-ben írásban kötelezte magát, hogy teljesíti Zsigmond király három kérését, másrészt a Zsinat által a Curia Romana szokása szerint kialakított formában bullát is kibocsátott Zsigmond király kérésének teljesítéséről. A Zsinat által kiadott bulláról

[38] *Frenz*: I documenti pontifici i.m. 92-93.o.

[39] A szokásos formulára ld. Uo. 94.o.

[40] *Frenz*: I documenti pontifici i.m. 92-93.o.

sajnos csak Werbőczy Istvánnak 500 éve keletkezett Tripartitum című műve ad hírt, részleges tartalmáról pedig az 1498-i királyi decretum szavai tanúskodnak. A pápai oklevéladás törvényszerűségeinek ismerete azonban megerősíti a kevésbé hiteles formában ránkmaradt korabeli források hitelét, valamint megerősít annak tudatában, hogy a forrásokról hírt adó hiteles szövegtöredékekből is elfogadhatóan rekonstruálható a korabeli valóság, amelyet Mályusz Elemér nagy erudícióval megirt tanulmányából ismerhetünk, ugyanakkor igazolható az 500 éve hasonlóképpen kitűnő jogi ismeretekkel rendelkező Werbőczy István által megfogalmazott Tripartitum állítása, miszerint a Zsinat bullával erősítette meg, amit a bíborosok ígértek Zsigmond királynak.

Függelék

Konstanz, 1417. szeptember 19.

A bíborosok írásba foglalják ígéretüket, hogy Zsigmond király kérésére az annata megfizetésében, a javadalmak elnyerésében, valamint az Apostoli Szentszékhez való fellebbezésben a megegyezésben foglaltak szerint járnak el.

Eredetije egyszerű korabeli másolat papíron Eperjes város levéltárában, no 236. Fényképe: Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Dl 228698.

Kiadása: *Mályusz*: Konstanz 9-11.; *Uő.*: Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae 2 (1960) 59-60.

Regesztája: *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára 1245-1526. Szeged 1931. 71.; *Bónis György*: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette Balogh Elemér. Jogtörténeti Tár 1/1. Bp. 1997. no 2067. ZsO. VI. no 937.

Miseracione divina episcopi, presbiteri et dyaconi sancte Romane ecclesie cardinales universis et singulis presentes litteras inspecturis salutem in Domino et infrascriptis fidem indubiam adhibere.

Cum ecclesia Romana debitrix sit unicuique iusticiam ministrare, quanto magis hys, qui assiduis laboribus et impendiis pro eiusdem et universalis ecclesie pace et unione laborare non desistunt.

Cum igitur serenissimus princeps dominus Sigismundus[41] Romanorum et Hungarie rex semper augustus assiduis curis, gravibus periculis, indefessis laboribus et excessivis impendiis pro unione Cristianorum et pace eiusdem ecclesie continue per tot annos iam laboravit et laborare intensissima devocione non desinat, nimirum eadem ecclesia pro debito eciam gratitudinis ipsum et sua regna tenetur in sua iusticia confovere.

Sane cum sicut exibita nobis pro parte ipsius serenissimi regis insinuacio continebat, ex antiqua consuetudine reges Hungarie pro parte[42] existentes consueverant presentare ad ecclesias metropolitanas et kathedrales ac ad alia beneficia eiusdem regni personas ydoneas eis gratas, nos attendentes premissa dicti serenissimi regis ingencia merita, quod que idem regnum Hungarie in confinio infidelium constitutum quasi quoddam propugnaculum et clipeus Cristianitatis esse dinoscitur nolentesque, quantum in nobis est, de huiusmodi consuetudine ulterius dubitari, promittimus bona fide eidem serenissimo regi, sicut eiusdem peticio subiungebat, nos facturos et efficaciter curaturos, quod sumpmus pontifex de proximo Domino concedente assumendus et eiusdem in sede apostolica successores imperpetuum providebunt ecclesiis metropolitanis et kathedralibus ac monasteriis prefati regni Hungarie de personis ydoneis, pro quibus supradictus rex et successores ipsius in regno Hungarie pro tempore suplicabunt, sine solucione annatarum vel alterius cuiuscunque exactionis.

Ita tamen, quod hy, quos ad metropolitanas ecclesias promoveri postulaverit, moderatas solvant annatas ad instar ceterarum ecclesiarum nacionis Germanice.

Item quod sedes apostolica non intromittat se de collacione beneficiorum quorumcunque in regno Hungarie et aliis sibi annexis.

Item quod nullus extrahatur extra sua regna predicta et ad iudicia auctoritate litterarum apostolicarum, nisi cum cause predictorum regnorum per appellacionem legitime fuerint ad sedem apostolicam devolute.

In quorum testimonium presentes litteras fieri et sigillorum trium priorum nostri collegii iussimus appensione muniri subscripcionibus propriis presentem promissionem et paginam roborantes.

Datum Constancie die dominico XIX mensis Septembris anno a nativitate Domini MCCCCXVII apostolica sede vacante.

[41] (Luxemburgi) Zsigmond magyar király (1387-1437), római király (1411-1437), cseh király (1419-1437), német-római császár (1433-1437).

[42] *Helyesen*: pro tempore

Ego Iohannes[43] episcopus Ostiensis sancte Romane ecclesie cardinalis et vicecancellarius promitto me facturum et curaturum, prout superius continetur.
Ego Angelus[44] episcopus Penestriensis cardinalis Laudensis promitto me etc.
Ego Petrus[45] episcopus Sibinensis[46] cardinalis Yspanie promitto etc.
Ego Iordanus[47] episcopus Albanensis sancte Romane ecclesie cardinalis et maior penitenciarius promitto etc.
Ego Franciscus[48] tituli sancte Crucis in Ierusalem presbyter cardinalis promitto etc.
Ego Iohannes[49] tituli sancti Sixti presbyter cardinalis promitto etc.
Ego Anthonius[50] tituli sancte Susanne presbyter cardinalis promitto etc.
Ego Alamannus[51] tituli sancti Eusebii presbyter cardinalis Pisanus promisi et subscripsi.
Ego Angelus[52] tituli sanctorum Marcellini et Petri presbiter cardinalis Veronensis promitto etc.

[43] Iohannes de Brugniaco, Viviers-i (Franciaország) püspök (1382), VII. Kelemen pápa 1385-ben Avignonban S. Anastasia címre bíborospappá kreálta, majd 1405-ben Ostia bíborospüspöke, alkancellár, meghalt 1426-ban. Hierarchia I. 28.o.

[44] Angelus de Anna de Summaripa, kamalduli szerzetes, VI. Orbán pápa 1384-ben Luzernben S. Lucia in Septisolio címre bíborospappá kreálta, onnan átkerül a S. Pudentiana címre (1396), majd Palestrina bíborospüspöke (1412), meghalt 1428-ban. Uo. 25.o.

[45] *Eredetiben*: Persus. Petrus Ferdinandi de Frigidis osmai (Spanyolország) püspök (1379), VII. Kelemen pápa S. Praxedis (1405) címre bíborospappá kreálta, majd Sabina bíborospüspöke (1413), meghalt 1420-ban. Uo. 29.o.

[46] *Helyesen*: Sabinensis

[47] Iordanus de Ursinis, nápolyi érsek (1400), VII. Ince pápa először S. Martinus címre (1409), majd S. Laurentius in Damaso címre (1412) bíborospappá kreálta, azután Albano (1412), utóbb Sabina bíborospüspöke (1431), meghalt 1438-ban. Hierarchia I. 10.o.

[48] Franciscus Landus a gradoi és a konstantinápolyi pátriárka cím birtokosa (1409), XXIII. János pápa a S. Crux in Ierusalem címre bíborospappá kreálta (1411), majd Sabina bíborospüspöke (1424), meghalt 1427-ben. Uo. 32.o.

[49] Iohannes Dominici domonkos szerzetes, raguzai (Dalmácia) érsek (1408), XII. Gergely pápa S. Sixtus címre bíborospappá kreálta, meghalt 1419-ben. Uo. 31.o.

[50] Antonius Pancerinus de Portogruaro concordiai püspök (1392), aquilejai pátriárka (1402), XXIII. János pápa S. Susanna címre bíborospappá kreálta (1411), majd tusculanumi bíborospüspök (1431), meghalt 1431-ben. Uo. 48.o.

[51] Alamannus Adimarius/Alemannus de Adimariis firenzei püspök (1400), tarantói (1401), pisai (1406) érsek, XXIII. János pápa S. Eusebius címre bíborospappá kreálta (1411), meghalt 1422-ben. Uo. 32.o.

[52] XII. Gergely pápa unokaöccse (nepos), Angelus Barbadicus kissamosi (Kréta) püspök (1483), veronai püspök (1406), S. Marcellinus és Petrus cím bíborospapja. Meghalt 1418. Uo. 31.o.

Ego Petrus[53] tituli sancti Crisogoni presbyter cardinalis Cameracensis[54] promitto etc.

Ego Thomas[55] tituli s(anctorum) Iohannis et Pauli presbyter cardinalis Tricaricensis promitto, ut superius continetur.

Ego Branda[56] tituli s(ancti) Clementis presbyter cardinalis Placentinus promitto etc. ut superius.

Ego Guill(elm)us[57] tituli s(ancti) Marci presbyter cardinalis ita promitto.

Ego A(ntonius) cardinalis de Chalant[58] presbyter ita promitto.

Ego cardinalis Remensis[59] ita promitto.

Ego Petrus[60] cardinalis de Fuxo ita promitto.

Ego Amadeus[61] sancte Marie nove sacrosancte Romane ecclesie diaconus cardinalis promitto etc.

Ego Raynaldus[62] sancti[63] Viti et Modesti sacrosancte Romane ecclesie diaconus cardinalis de Brancaciis[64] promitto etc.

Ego Ludovicus[65] sancti Adriani sancte Romane ecclesie diaconus cardinalis de Flisco promitto etc.

---

[53] Petrus de Alliaco (d'Ailly) a Párizsi egyház kancellárja, teológiai doktor, Le Puy-en-Velay-i, cambrai-i (Franciaország) püspök (1396), XXIII. János pápa S. Chrysogonus címre bíborospappá kreálta (1411), meghalt 1420. Uo. 40.o.

[54] *Eredetiben*: Cameratensis.

[55] Thomas Brancatius pozzuoli választott püspök, tricaricoi püspök (1405), XXIII. János pápa S. Iohannes et Paulus címre bíborospappá kreálta (1411), meghalt 1427. Hierarchia I. 33.o.

[56] Branda de Castillione piacenzai püspök (1404), XXIII. János pápa S. Clemens címre bíborospappá kreálta (1411), majd Porto bíborospüspöke (1431), meghalt 1443. Uo. 37.o.

[57] Guillelmus Filiastri rheimsi dékán (XXIII. János pápa S. Marcus címre bíborospappá kreálta (1411), meghalt 1428. Uo. 33.

[58] *Eredetiben*: Thalant. Antonius de Chalanto savoyai kancellár. XIII. Benedek pápa S. Maria in Via Lata címre bíborosszerpappá (1404), majd miután pappá szentelték, S. Cecilia bíborospapjává kreálta (1412), meghalt 1418. Uo. 40.o.

[59] Valószínűleg Simon de Cramaudo alexandriai pátriárka (1391), rheimsi érsek (1409), Poitiers-i püspök (1413), XXIII. János pápa S. Laurentius in Lucina címre bíborospappá kreálta (1413), meghalt 1422. Uo. 33.o. Vö. Mályusz, Konstanzi 19.o.

[60] Petrus e comitibus de Fuxo ferences szerzetes, választott Lescar-i püspök (1409). XXIII. János pápa S. Stephanus in Caelio Monte címére bíborospappá kreálta (1414), Albano bíborospüspöke (1431), meghalt 1464. Hierarchia I. 33.o.

[61] Amadeus de Salutiis, Valence-i választott, VII. Kelemen pápa a S. Maria Nova bíborosszerpapjává kreálta (1383), meghalt 1419-ben. Uo. 27.o.

[62] Rainaldus de Brancaciis pápai apát és acolythus. VI. Orbán pápa S. Vitus et Modestus címre bíborosszerpappá kreálta (1384), meghalt 1427-ben. Uo. 25.o.

[63] *Eredetiben*: Viti in Macello, utána kitörli vti.

[64] *Eredetiben*: Braccicys

[65] Ludovicus de Flisco Brancacius vercelli választott püspök (1387). VI. Orbán pápa S. Adrianus címre bíborosszerpappá kreálta (1378). Elhagyja VII. Ince pápa pártját (1404), utána XIII. Benedekhez csatlakozott (1405), majd V. Sándorhoz pártol (1409). Meghalt 1423-ban. Hierarchia I. 25.o.

Ego Oddo[66] sancti Georgii ad velum aureum[67] diaconus cardinalis de Columpna promitto etc.

Ego Lucidus[68] sancte Marie in Cosmedin sancte Romane ecclesie diaconus cardinalis de Comitibus promitto me facturum et curaturum, ut superius continetur.

[66] Oddo de Columna pápai főjegyző. VII. Ince pápa a S. Georgius ad Velum Aureum címre bíborosszerpappá kreálta. Pápává választották és V. Márton néven lett megkoronázva (1417). Meghalt 1431-ben. Uo. 26.o.

[67] *Eredetiben*: amarum

[68] Lucidus de Comitibus pápai főjegyző. XXIII. János pápa a S. Maria in Cosmedin címre bíborosszerpappá kreálta (1411). Meghalt 1437-ben. Hierarchia I. 33.o.

Fedeles Tamás

A Camera Apostolica és a magyar egyházi javadalmak a konciliarizmus időszakában*

„Post vero tempus scismatis ante traditionem bullarum solvebatur una magna pars et presertim de parte camere, et de reliqua parte recipiebantur obligationes formarum in durissima et cum tot censuris gravissimis, quod pauci fuerunt, quin inciderunt in illas, et cum hoc termini multum breves et importabiles tam pro camera quam pro collegio dominorum cardinalium" – olvasható a konstanzi zsinat egyik bizottságához benyújtott francia reformjavaslatban.[1] E mellett számos memorandum érintette az egyházi javadalmak után fizetendő adókat, amely fontos, ugyanakkor meglehetősen érzékeny kérdésnek számított.[2] Az összefoglalóan *annata*-nak nevezett illetékek témáját először 1415. augusztus 28-án tárgyalta egy reformbizottság. A többek által megfogalmazott markáns állásfoglalást azonban, amely az egyházi javadalmakra kivetett adók jelentős mérséklését, hovatovább eltörlését ajánlotta, a bíborosok – saját érdekeiket szem előtt tartva, hiszen ők is részesültek a befolyt díjtételekből – nem támogatták, a kérdés tárgyalását az új pápa megválasztása utánra halasztották.[3] Az illetékek fizetését a konzílium 25. ülésén felfüggesztették,[4] majd V. Márton pápa (1417–1431) és az egyes nemzetek közötti megkötött és öt esztendeig érvényben lévő konkordátumokban (1418) szabályozták ismételten a fizetés módját.[5] Jóllehet a zsinat 40. ülésén a kidolgozandó reformok között harmadikként *de annatis, communibus servitiis et minutis* címen sorolták fel e tételeket, a 16. helyen pe-

[1] Acta Concilii Constanciensis I-IV. Hg. v. Heinrich Finke. Münster 1896–1928, II. 594.

[2] A tervezeteket, vitairatokat l. Acta Concilii i. m. II. 673-682, IV. 539-583, 584-636. A reformelképzelésekre összefoglalóan l. *Philiph H. Stump*: The Reform of Papal Taxation at the Council of Constance (1414–1418). Speculum. A Journal of Medieval Studies 64. (1989) 69-105, különösen 84-96. *Uő*: The Reforms of the Council of Constance (1414–1418). (Studies in the History of Christian Thought) Leiden – New York – Köln 1994. 56-60, 173-205.; *Johannes Helmrath:* Theorie und Praxis der Kirchenreform im Spätmittelalter. Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte 11. (1992) 41-70.; *Walter Brandmüller*: Das Konzil von Konstanz 1414–1418, II. Paderborn 1997. 84-94.

[3] *Bernhard Hübler*: Die Constanzer Reformation und die Concordate von 1418. Leipzig 1867. 84-85. A tulajdonképpen meddő tárgyalások rövid összefoglalása legújabban: *Maléth Ágnes:* Viták a konstanzi zsinaton. In: Műhelyszemináriumi dolgozatok I. Szerk. Kovács Szilvia–Révész Éva. Szeged, 2013. 65.

[4] *Elke Freifrau von Boeselager*: Fiat ut petitur. Päpstliche Kurie und deutsche Benefizien im 15. Jahrhundert. Düsseldorf 1999. (Habilitationschrift an der Philospohischen Fakultät der Heinrich-Heine-Universität in Düsseldorf) 182.

[5] A német, valamint a spanyol és az itáliai nemzetre egyaránt hatályos francia konkordátum vonatkozó részeit l. *Hübler, B.:* Die Constanzer i. m. 181-183, 198-203.

* Készült az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport 'Camera Apostolica' részprojektje keretében.

dig az üresedésben lévő javadalmak kérdését említették, végül azonban csak az utóbbiról született dekrétum.[6]

Lakonikus tömörségű állásfoglalást tartalmaz a magyar egyházi javadalmakat érintő adókkal kapcsolatban a Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) kérésére a zsinaton részt vevő bíborosok által 1417. szeptember 19-én kiállított oklevél. E szerint azon javadalmasokat, akikért az uralkodó és utódai folyamodványt terjesztenek be *(supplicabunt)*, a pápa annata és egyéb díjak fizetése nélkül *(sine solutione annatarum vel alterius cuiuscunque exactionis)* nevezi ki, az érsekeknek pedig a német náció mintájára csökkentett összegeket kell fizetniük *(moderatas solvant annatas ad instar ceterarum ecclesiarum nationis Germanice)*.[7] Az oklevél felfedezője mindezek alapján a következő megállapítást tette: „A mentesítés az annaták és servitiumok lerovásától nagy kedvezményt jelentett a magyar klérus, főleg annak elsősorban számba jövő előkelőbb tagjai számára, 1417-ben azonban nem volt feltűnő, mivel megfelelt a fejlődés akkori fokának."[8] Felmerül a kérdés, hogy az említett oklevélben megfogalmazottak ténylegesen érvényre jutottak-e az elkövetkezendő, konciliarizmus elnevezéssel jelölt évtizedekben?[9] Az alábbiakban tehát a magyar egyházi javadalmak szentszéki illetékterheit, a befizetések technikai részleteit tekintem át az V. Márton és a IV. Jenő pápa (1431–1447) pontifikátusa alatti időszakban.

Az egyházi javadalmak adóterhei

A középkori pápaság jövedelmei eredetük alapján két nagy csoportot képeztek. Az elsőbe az egyházi állam területéről, közvetlenül a Szentszék alá tartozó birtokokról realizált bevételek sorolhatók, melyek a 13. század derekáig a pápaság

[6] 1417. október 30.: Refomatione fiendae per papam una cum concilio antequam dissolventur. Concilorum oecumenicorum decreta. Hg. v. Giuseppe Alberigo u. a. Dekrete der ökumenischen Konzilien. Hg. v. Josef Wohlmuth. Bd. 2. Konzilien des Mittelalters vom ersten Laterankonzil (1123) bis zum Fünften Laterankonzil (1512–1517). Paderborn u. a. 2000. 444.

[7] *Mályusz Elemér:* A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Máriabesnyő–Gödöllő 2005. 12. L. még Érszegi Géza Tanulmányát jelen kötetben.

[8] *Mályusz E.:* A konstanzi zsinat i. m. 16.

[9] A konciliarizmus elméletének lényege, hogy az egyházban a legfőbb hatalom gyakorlója nem a pápa, hanem az egyetemes zsinat. Az elmélet – többek között – a „quod omnes tangit, ab omnibus approbari debet", valamint a „maior est auctoritas totius orbis quam urbis alicuius" tételeken alapult. Alapelemei Marsilius dei Mainardini (da Padua) és William of Ockham nevéhez fűződnek, melyeket a 14. század végén Heinrich von Langesntein párizsi professzor, valamint Konrad von Gelnhausen dolgoztak ki részleteiben. Az időszak a Konstanzban megfogalmazott (1417) „Fequens conciliis generalibus" dekrétummal vette kezdetét, s lényegében a paviai (1423), majd a bázel-firenze-ferrara-római (1431–1445) zsinatok évtizedeit ölelte fel. V. Félix ellenpápa lemondásával (1449) ért véget. Erre részletesen l. Hubert Jedin (Hg.): Handbuch der Kirchengeschichte II. Freiburg – Basel – Wien 1985. 514-515.; *Joseph Canning:* A History of Medieval Political Thought 300–1450. New York 2003. 154-161, 174-184; *Gárdonyi Máté:* A konstanzi és a bázeli zsinat. Vigília 66. (2001) 96-103.

bevételeinek többségét alkották. A második halmazba pedig a nyugati kereszténység területéről származó jövedelmek tartoztak. A 13. század végére tulajdonképpen ez utóbbi kategória alkotta már a Kúria bevételeinek többségét.[10] A jövedelmek kezelését a 14. század első harmadában a pápai adminisztráció központi hivatalává váló *Camera Apostolica* végezte.[11]

Az egyházi benefíciumokra kirótt adónemek közül a vizsgált időszakban a prelátusokat terhelő *servitium*, valamint a kisebb javadalmasokra kivetett *annata* érintette a magyar klérust. A pápa és a Bíborosi Kollégium által közösen adományozott, illetőleg megerősített püspöki és nagyobb apáti javadalmak *(beneficia conistorialia)* után, amelyeknek éves jövedelme meghaladta a 100 forintot, a 13. századtól *servitium communet* kellett teljesíteni. A befizetett összeg a javadalmak első éves jövedelmének egyharmadát tette ki, s 50-50%-ban oszlott meg a pápa és a kardinálisok között. Ezen felül a pápa és a bíborosok familiárisainak, az adminisztratív feladatokat ellátó kúriai hivatalnokoknak is illetékkel *(servitia consueta familiarium domini papae et cardinalium)* tartoztak az újonnan kinevezett javadalmasok. Ezt az öt részből *(quinque servitia)* álló szolgáltatást a 15. század elejétől általánosan *servitia minuta* elnevezéssel tüntették fel az adókönyvekben.[12] A *servitium commune* nagyságrendjét becsléssel *(communis extimatio)* állapították meg, e mellett korszakunkban már rendelkezésre álltak a Kamara hivatalnokai által összeállított taxajegyzékek is.[13] A *minuta* összegét a javadalom adományozása idején, a konzisztóriumon jelenlévő bíborosok száma határozta meg: annál magasabb volt a fizetendő díj, minél kevesebb kardinális tartózkodott a Kúriában.[14] Ennek szemléltetésére lássunk a vizsgált anyagból egy példát: a Zsigmond-kor egyik híres-hírhedt főpapjának, Lépes Györgynek az erdélyi püspökség elnyerését (1427) követően 1500 kamarai aranyforint tel-

[10] A bevételek típusaira részletesen l. *William Edward Lunt*: Papal Revenues in the Middle Ages I-II, New York 1934. I, 57-135.; Rövid magyar nyelvű áttekintése: Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536), I-II. Feltárta, szerkesztette és közreadja: Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás. Szerkesztőtárs: Nemes Gábor. (Collectanea Vaticana Hungariae 9-10.) Budapest–Róma 2014. (a továbbiakban: Cameralia) I, XXXI-XXXIX.

[11] A hivatal kialakulásra, fejlődésére, szervezetére l. *Gugliemo Felici*: La Reverenda Camera Apostolica. Studio Storico-Giuridico. Roma 1940.; *W. E. Lunt*: Papal Revenues i. m. 3-56.; *Niccolò Del Re*: La Curia Romana. Lineamenti Storico-Giuridici (Sussidi Eruditi 23). Roma 1970[3], 295-309.; *John E. Weakland*: Administrative and Fiscal Centralization under Pope John XXII, 1316–1334. Catholic Historical Review 54. (1968) 39-54, 285-310. Rövid magyar nyelvű áttekintése: Cameralia i. m. XXV-XXXI.

[12] *Adrien Clergeac*: La curie et les bénéficiers consistoriaux. Étude sur les communes et menus services, 1300–1600. Paris 1911. 1-43; *Hermannus Hoberg*: Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis (Studii e Testi 144). Città del Vaticano 1949. XI-XII.

[13] *Emil Göller*: Der Liber Taxarum der päpstlichen Kammer. Rom 1905.

[14] A *servitia minuta*ra és felosztására lásd *Karl Henrik Karlsson*: Die Berechnungsart der Minuta Servitia. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 18. (1897) 582-587.

jesítését kellett vállalnia *commune servitium* címén. Az összegből 750-750 forint illette a *Camera Apostolica*-t, valamint a Bíborosi Kollégiumot. Minthogy kinevezésekor 15 bíboros volt jelen a konzisztóriumon, 50 forintra rúgott (= 750:15) egy *servitium minutum* összege. Az erdélyi püspöknek tehát összesen 1750 forintot kellett befizetnie szervícium címén.

A prelátusok mindaddig nem kapták meg kinevező bullájukat, amíg nem kötelezték magukat *(se obligare)* arra, hogy saját kinevezési illetéküket, valamint elődeik hátralékát kiegyenlítik. A teljesítés történhetett személyesen vagy képviselők útján a Kamarában, az *in partibus* működő kollektoroknál, legátusoknál, valamint bankfiókok közreműködésével.[15] Mind a kötelezvényeket *(obligationes)*, mind pedig a befizetésekről kiállított nyugtákat *(solutiones)* a kamarai hivatalnokok precízen lekönyvelték.[16]

A kisebb egyházi benefíciumok (káptalani javadalmak, plébániák, kápolna- és oltárrektorátusok) adományozása a Bíborosi Kollégium jóváhagyásától függetlenül történt *(beneficia non consistorialia)*, azaz kizárólagosan a pápa hatáskörébe tartozott. Az újonnan kinevezett elnyert stalluma éves bevételének felét volt köteles az Apostoli Kamarába befizetni. A 14. században kialakult új adótípus a korábban az egyházi javadalmakra kivetett tizedet váltotta fel. A forrásokban felbukkanó hivatalos elnevezése (*annata, seu medii fructus primi anni*) nyomán ezen illetéket röviden *annatá*nak nevezzük.[17] A konstanzi zsinat alatt – amint láthattuk – ideiglenesen felfüggesztették az adó szedését, majd V. Márton pontifikátusa kezdetén szabályozta az illetékköteles kisebb javadalmak utáni fizetés módját. Az adó alapjául szolgáló javadalmak alsó értékhatárát IX. Bonifác pápa (1389–1404) rögzítette (1389).[18] Rendelkezése szerint, melyet V. Márton 1418-ban megerősített, akkor kellett ezt az adót kiegyenlíteni, hogyha a benefícium éves jövedelme meghaladta a 24 kamarai aranyforintot.[19] A

[15] *Hoberg, H.*: Taxae i. m. XIV-XV. *Markus A. Denzel*: Kurialer Zahlungsverkehr im 13. und 14. Jahrhundert. Servitien- und Annatenzahlungen aus dem Bistum Bamberg (Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 42). Stuttgart 1991. 87.

[16] *Lukcsics József*: Középkori pápai adókönyvek. Bp. 1908. 14-17.

[17] *Johann Peter Kirsch*: Die päpstlichen Annaten in Deutschland während des XIV. Jahrhunderts. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 9) Paderborn 1903. X-XVIII.; *Uő.*: Die Annaten und ihre Verwaltung in den zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Historisches Jahrbuch 9. (1888) 302.; *Körmendy József*: Annatae e regno Hungaria provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 21.) Bp. 1990.

[18] *Lunt, W. E.*: Papal Revenues i. m. I, 96.

[19] „Bullarum apostolicarum duo sunt genera. Unum de beneficiis non consistoralibus et non taxatis in libro camere; et de istis, si valorem annuum viginti quatuor ducatorum excedunt, solvitur annata": *François Baix*: La Chambre Apostolique et les Libri Annatarum de Martin V (1417–1431). I: Introduction et Textes. II: Tables (par André Uyttenbronck) (Analecta Vaticano–Belgica I/14), Bruxelles–Rome 1947–1960. I, XXXV.

pápai bulla szerint az annatákat nemcsak a Kamarában, hanem a régi praxist követve a kollektoroknál is befizethették az ügyfelek, majd V. Márton reformját követően 1421-től immár önálló sorozatban *(Annatae)* rögzítették a teljesítésre vonatkozó kötelezvényeket.[20] Az Apostoli Kamara – hasonlóan a prelátusok esetében alkalmazott gyakorlathoz – mindaddig letétben tartotta a javadalom adományozásáról kiállított bullát, amíg a stallum új birtokosa – személyesen vagy meghatalmazott útján – kötelezettséget nem vállalt a megállapított illeték kiegyenlítésére.[21] A javadalmak éves jövedelmét *(valor annuus)* általában szintén közbecslés alapján határozták meg.[22] A szervíciumoktól eltérően azonban nem a fizetendő adó összegét, hanem a javadalom becsült éves jövedelmét regisztrálták. A teljesítés tényét nyugta kiállításával igazolták, melyet – szintén V. Márton pontifikátusától kezdve – egy újonnan vezetett széria, a *Liber quitantiarum* köteteibe másoltak a Kamara hivatalnokai.[23]

A magyar prelátusok servitiumai

A 13. századtól mutatható ki pápai adószedés Magyarországon, a főpapok *servitium commune* fizetésére vonatkozó első adat pedig a 14. század elejéről származik.[24] A vizsgált korszakban a két érsekség (Esztergom, Kalocsa-Bács) és a 12 püspökség (Bosznia, Csanád, Eger, Erdély, Győr, Nyitra, Pécs, Szerém, Vác, Várad, Veszprém, Zágráb) mellett a magyar egyházszervezethez sorolt két tengermelléki egyházmegye (Zengg, Knin), valamint a tényleges egyházmegyével nem rendelkező egykori missziós, ekkor már tituláris püspökségek (Argyas, Bodony/Vidin, Milkó, Nándorfehérvár) voltak *servitium* fizetésre kötelezve. Az érsekségeken, püspökségeken kívül a jelentősebb bencés és ciszterci monostorok apáti beneficiumai is a konzisztoriális javadalmak közé tartoztak, következésképpen *commune servitium*-kötelesek voltak. Ezek között öt Benedek-rendi (Garáb/Béla, Kolozsmonostor, Pannonhalma, Pécsvárad, Somogyvár), két ciszterci (Toplica, Cikádor), valamint egy premontrei (Csorna) szerzetesházat találunk. A zalavári Szent Adorján bencés apátság mindössze egyetlen alkalommal (1425) szerepelt a pápai adókönyvekben, amelynek éves jövedelmét 80 forintra

[20] *Körmendy J.*: Annatae i. m.

[21] *Mayer Béla*: Pápai bankárok szerepe Magyarországon a középkor végén. Századok 57-58. (1923–1924) 648-668. 652.; *Körmendy J.*:, Annatae i. m. 28.

[22] *Baix, F.*: La Chambre Apostolique i. m. I, CXV.

[23] *Fedeles Tamás*: Az Apostoli Kamara középkori nyugtái. In: Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok.) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. (Collectanea Vaticana Hungariae 8.) Budapest–Róma 2012. 11-25.

[24] 1302. április 28-án István kalocsai érsek vállalta 2000 forint és két *servitia consueta* megfizetését. Cameralia i. m. 1. sz.

becsülték.[25] Ez az összeg egyrészt nem érte el az adóküszöb alsó határát, másrészt pedig a további magyar apátságok értékétől is jelentősen elmaradt. Éppen ezért a javadalmat az *annat*ák közé sorolták, amint a későbbiekben a szöveghez illesztett megjegyzés *(fuit facta obligatio per modum annate)* is mutatja.[26] Néhány évvel később (1431) már valóban az *annat*ák között tűnt fel immár 75 forintra taksált éves jövedelemmel.[27] A vizsgált időintervallumban összesen 58 magyar vonatkozású kötelezvényt tartalmaznak a kamarai kötetek.[28]

A *servitium* fizetésére kötelezett egyházi javadalmak éves jövedelmét – amint említésre került – általában közbecsű útján állapították meg. Esetenként a helyi egyháziakat bízták meg a kérdéses jövedelmű benefíciumok felértékelésével, amint ezt a pécsváradi apátság taksálása esetében láthatjuk (1438–1439). Mivel a kamarai könyvekben nem szerepelt az illető monostor taxájának összege, a *Camera Apostolica* és a Bíborosi Kollégium kamarásai felkérték Henrik pécsi püspököt, hogy vizsgálja meg az apátság jövedelmeit, majd pedig küldjön jelentést az eredményről.[29] A processzust a püspök két delegáltja, Egerszegi György baranyai főesperes, püspöki helynök, valamint Calstroph Gáspár regölyi főesperes folytatták le (1439), s e szerint a monostor éves bevételei 1426, míg kiadásai 1397 forintot tettek ki.[30] Mindeközben az Apostoli Kamarában Péter apát képviselője útján 150 forint és öt kis szervícium fizetésére kötelezte magát. Ugyanakkor a Bíborosi Kollégium díjjegyzéke szerint 600 forintra rúgott a monostor után fizetendő illeték.[31]

E becslések alapján készültek a *Camera Apostolica* és a *Camera Collegii* által őrzött díjjegyzékek, melyek a konzisztoriális javadalmak adatait tartalmazták.[32] Minderre több alkalommal is utaltak az obligációkban *(reperitur taxatum)*,[33] Mihály bodonyi püspök kötelezvényében (1432) pedig az egyik bíboros referált

[25] 1425. szeptember 3.: Cameralia i. m. 164. sz.

[26] Elképzelhető, hogy a kommendátor, András szimboliai püspöki titulusa tévesztette meg a kamarai hivatalnokokat. Egy alkalommal ugyan szerepel a taxakönyvben a zalavári monostor, azonban a *servitium commune* összegét nem tüntették fel. Vö. Cameralia i. m. 1414. sz.

[27] Cameralia i. m. 1186. sz.

[28] Cameralia i. m. 144-205. sz.

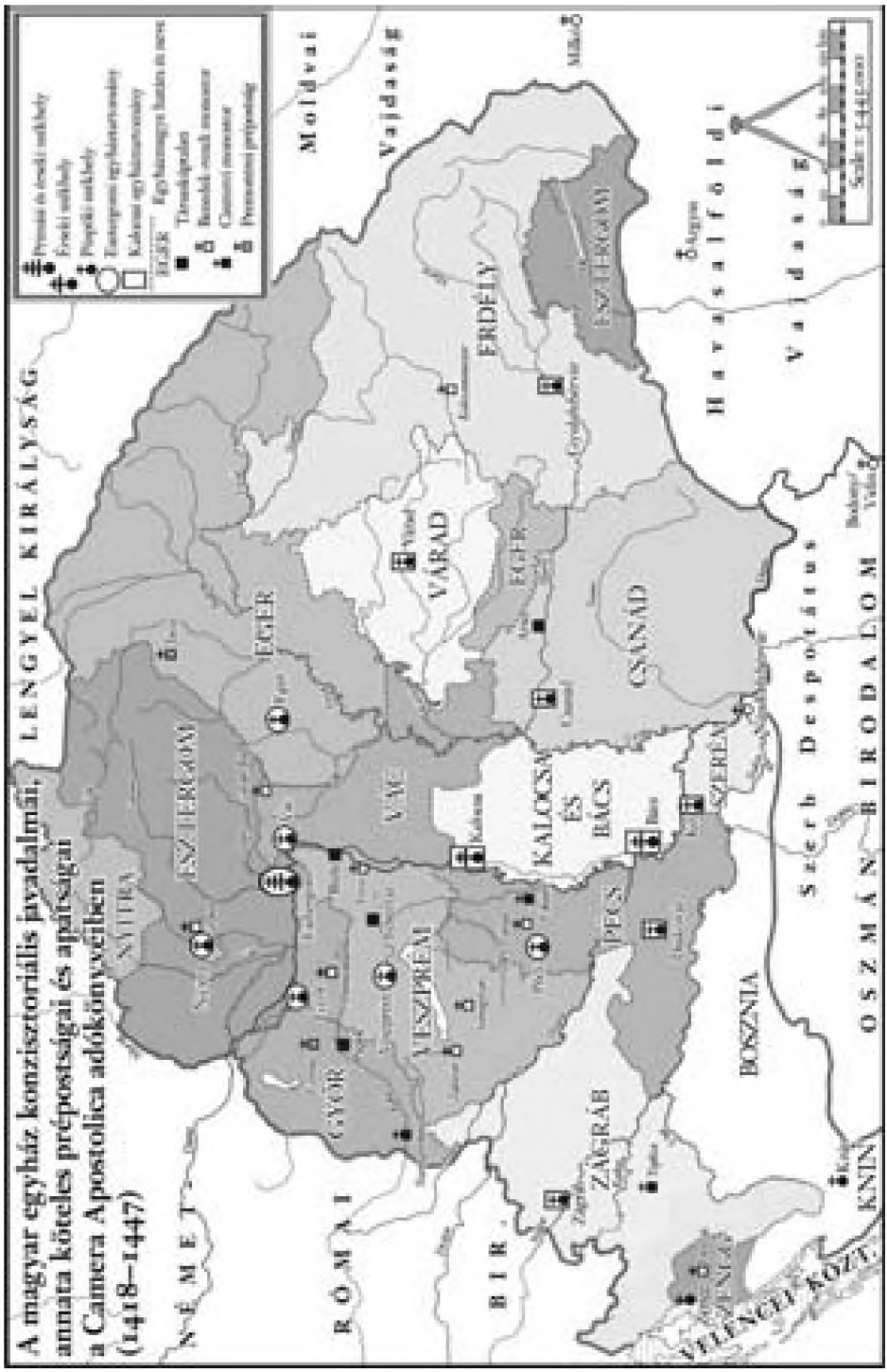
[29] *Iosephus Koller*: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum I–VII. Pestini–Posonii 1782–1812. III. 365–366.; Cameralia i. m. 661. sz.

[30] *Koller, I.*: Historia episcopatus i. m. III, 375-376. Tartalmi összefoglalását (számításokkal) l. *Mályusz Elemér:* Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 2007. 220.

[31] „dictum monasterium remaneat taxatum ad fl. 600, secundum taxam sacri collegii". Cameralia i. m. 188. sz.

[32] *Lukcsics J.*: Középkori pápai adókönyvek i. m. 5-6. A magyar javadalmakra vonatkozó taxajegyzékeket l. Cameralia 1414. sz.

[33] Pl. Cameralia i. m. 162-163 (1425), 180 (1432), 181-182 (1433), 183 (1435), 184 (1438), 203-204 (1446) sz.

A magyar egyház konzisztoriális javadalmai, annata köteles prépostságai és apátságai a Camera Apostolica adókönyvében (1418–1447)
LENGYEL KIRÁLYSÁG
Moldvai Vajdaság
Havasalföldi Vajdaság
ERDÉLY
VÁRAD
EGER
ESZTERGOM
SYTTVA
VAC
VESZPRÉM
GYÖR
KALOCSA ÉS BÁCS
CSANÁD
SZERÉM
PÉCS
ZÁGRÁB
BOSZNIA
KNIN
Szerb Despotátus
OSZMÁN BIRODALOM
VELENCEI KÖZT.
NÉMET
RÓMAI
BIR.

az illeték mértékéről.[34] A garábi bencés apátság szervíciuma nem szerepelt a kamarai díjjegyzékekben *(dicta abbatia sive monasterium taxatum non reperiatur in libris camere)*, ezért az adományozó bulla alapján *(secundum expressionem contentam in bulla)* állapították meg a fizetendő díjat (1422).[35]

A lajstromokon feltüntetett díjtételekkel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a *servitium*ok összege sok esetben évszázadok alatt sem változott, jóllehet a püspökségek bevételei bizonyosan módosultak.[36] Természetesen akad példa a javadalmak újabb felértékelésére is, amely a szóban forgó benefíciumok jövedelmi viszonyaiban bekövetkezett változásokra utal. Korszakunkban két magyar egyházmegye esetében lehetünk tanúi jelentős adóemelésnek. A zágrábi püspököknek a 14. században 400 forint illetéket kellett fizetniük,[37] amely összeg a 15. század első évtizedeiben ötszörösére emelkedett. Az új kalkulációra 1420. január 10-én, a titkos konzisztóriumon került sor.[38] Albeni János volt az első zágrábi főpap, aki 2000 forint *commune servitium* befizetésére vállalt kötelezettséget.[39] Az esztergomi érsekség vonatkozásában is az említett időpontban került sor az új becslésre. Míg korábban 2000 forinttal tartoztak kinevezésüket követően a főpapok,[40] ettől kezdve ennek kétszeresét, 4000 forintot fizettek *servitium commune* címén,[41] amely egyúttal a legmagasabb díjtételt jelentette a magyar egyházi javadalmak között. A legalacsonyabb összeget, 33 1/3 kamarai aranyforintot a bodonyi, milkói és nándorfehérvári tituláris püspökségek után kellett teljesíteni.

A fizetési kötelezettséget összesen tízen vállalták személyesen. Általánosságban elmondható, hogy egy kivételével a tituláris püspökségek, valamint a szerény jövedelemmel rendelkező egyházmegyék (Zengg, Szerém) élén álló személyekről volt szó. A kivételt Szászi János választott veszprémi püspök jelenti, aki 1426 januárjában ígérte meg személyesen *(personaliter obtulit)*, hogy a 900 kamarai aranyforint valamint a *servitia minuta* felét fél éven belül, míg

[34] „ad quos dicta ecclesia taxata fuit iuxta relationem reverendissimi domni cardinalis, cui commissio facta fuit" Cameralia i. m. 178. sz.

[35] Cameralia i. m. 155. sz.

[36] *Göller, E.*: Liber taxarum i. m. 20–21.

[37] Pl. Cameralia i. m. 2, 53, 83a, 91. sz.

[38] „Die decima mensis Ianuarii 1420 in consistorio secreto omnibus dominos cardinalibus approbantibus fuit dicta Zagabriensis ecclesia taxata ad florenos II^{M}": Bibliotheca Apostolica Vaticana (= BAV) Chigi H II 32 fol. 122r. Vö. Cameralia i. m. n. 1414.

[39] Cameralia i. m. 153. sz.

[40] Pl. Cameralia i. m. n. 3, 12, 18, 41, 59, 70.

[41] „Strigoniensis in Ungaria florenos IIII^{M}. De mense Januarii 1420 indictione 13 in consistorio secreto dominus noster taxavit ecclesiam Stragoniensem (sic!) de consensu reverendissimorum dominorum cardinalium." BAV Chigi H II 32, fol. 105v.

a fennmaradó összeget a következő hat hónap folyamán kiegyenlíti.[42] Az eset egyedi voltát támasztja alá, hogy a korszakból ismert veszprémi püspökségre vonatkozó kötelezettségvállalások és befizetések esetében minden alkalommal képviselőket bíztak meg a prelátusok ügyeik intézésével.[43] Szászi itáliai utazásának hátterében természetesen nem az illetékfizetési ígérvény állt, hiszen Zsigmond király alkancellárjaként (1419–1426) fontos kormányzati, valamint diplomáciai feladatok hárultak rá. 1425 őszén kimutathatóan Velencébe, majd ezt követően Rómába utazott egy követség tagjaként, így alkalma nyílt a fontos tárgyalások mellett az újonnan elnyert püspöki javadalmát terhelő illeték teljesítésének vállalására is.[44] Túlnyomórészt azonban közjegyzői okirattal érkező prokurátorok tettek ígéretet a *Camera Apostolica* tisztségviselői előtt.[45] Tizenkét esetben a Kúria egy-egy alkalmazottját bízták meg az obligációval, közülük Thadeus de Tarvisio közreműködés figyelemreméltó, ugyanis hét alkalommal mutatható ki.[46] Mindazonáltal elmondható, hogy a leggyakrabban, összesen 18 ízben az adott, illetőleg néhány esetben a szomszédos egyházakban kanonoki stallummal rendelkező személyeket bíztak meg a választott prelátusok. Közéjük tartozott Liptói Miklós veszprémi prépost, aki a veszprémi mellett egy alkalommal a győri főpapot képviselte a Kamarában.[47] Az sem példanélküli, hogy egy a Szentszékhez utazó személy egyúttal több megbízást is teljesített. Ehelyütt András ruskői püspököt *(episcopus Russionensis)* említem, aki 1438 tavaszán személyesen utazott a Kúriába, s egyrészt a csanádi kanonoki javadalomért, valamint a krassói főesperességért vállalta az annata fizetését, másrészt pedig Péter csanádi püspök, valamint Büki Basó István prépost nevében egyaránt adófizetési ígéretet tett.[48] Adatok hiányában azt nem tudjuk, hogy András folyamatosan egészen decemberig Itáliában tartózkodott-e, mindenestre Péter pécsváradi apát nevében hasonló vállalást tett ugyanazon esztendő decemberében.[49]

[42] Cameralia i. m. 166. sz.

[43] Cameralia i. m. 160, 175, 195, 610, 618, 620, 625a, 628, 628a, 633, 633a, 638, 639, 644, 664, 672, 677. sz.

[44] A diplomáciai utazásra l. *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkel I–III. Bp. 1901–1903. II. 7. Fraknói azonban Szászit Uski János pécsi préposital kontaminálta. A két személy pályafutásának rövid összefoglalását l. *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17), Pécs 2005. 446-447, 460-463.

[45] Pl. Cameralia i. m. 153-154, 157-158, 160-161, 167, 170, 175, 183

[46] Cameralia i. m. 186-187, 192, 194-195, 201, 203. sz. Thadeus de Tervisio (Tarvisio) de Ademariis (†1455) magister medicinae, scriptor peintentiarie (1432–1455), magister registri cancellarie (1439–1455). *Thomas Frenz*: Repertorium Offiorum Romanae Curiae. (http://wwws.phil.uni-passau.de/histhw/RORC/littera_T.html, letöltés ideje: 2014. 11. 10.)

[47] Cameralia i. m. 145, 160, 175. sz.

[48] Cameralia i. m. 185, 1212-1213. sz.

[49] Cameralia i. m. 188. sz.

Korszakunkban a magyar prelátusok és szerzetesházak elöljárói összesen 68 281 kamarai aranyforint befizetésére vállaltak kötelezettséget. Alkalmanként azonban a fizetés alól részleges vagy teljes felmentést kaphattak, amint Molnári Kelemen győri püspök esetében láthatjuk. Miután vállalta, hogy a kinevezése után esedékes 800 forintos illetéket és az öt minutát, valamint előde hátralékát befizeti,[50] még ugyanazon a napon, 1418. március 5-én V. Márton pápától és a Bíborosi Kollégiumtól – Branda di Castiglione bíboros folyamodványa nyomán – felmentést kapott.[51] A püspök képviselője által azonban két hónappal később Konstanzban kiegyenlítette a négy kisebb szervícium teljes összegét *(pro totali solutione suorum)*,[52] a következő évben pedig az Apostoli Kamara és a bíborosi kollégium számára egyaránt 400–400 forintot fizetett, mellyel saját kötelezettségének eleget tett.[53] A mentesség mindezek alapján tehát az előd, Hédervári János püspök (†1415) mintegy 734 forintos tartozására vonatkozhatott.[54] Henrik pécsi és János zágrábi püspök esetében a Bíborosi Kollégium a teljesítendő summa egy részéről mondott le.[55] Az esztergomi érsekség sanyarú helyzetére hivatkozva Zsigmond király nyújtott be kérvényt, mely következtében a *servitium commune* teljes összegét 25%-al csökkentették.[56] A mentességek összesen 5591 kamarai forintot jelentettek, mindezt figyelembe véve tehát a befizetendő servitiumok összege 62 690 forintot tett ki. A következőkben immár érdemes tüzetesebben szemügyre vennünk a tényleges befizetések részleteit.

Elöljáróban meg kell említeni, hogy összesen 120 magyar vonatkozású bejegyzés ismert korszakunkból, amely több mint kétszerese a kötelezettségvállalásoknak. A – forráspusztulás mellett – a differencia egyértelműen azzal magyarázható, hogy az esetek döntő többségében részletenként törlesztették az adósságokat, amelyre alább még kitérek.

A *servitium commune* nyújtotta bevételek megoszlottak az Apostoli Kamara és a Bíborosi Kollégium között, a *servitia minuta* befizetések pedig a két intéz-

[50] Cameralia i. m. 145. sz.

[51] „Martinus [...] papa V [...] vivae vocis oraculo de speciali gratia remisit"; „Franciscus [...] de prefatorum cardinalium consensu et voluntate tenore presentium de speciali gratia remittimus et donamus": Cameralia i. m. 578-579. sz.

[52] Cameralia i. m. 580a. sz.

[53] Cameralia i. m. 584-585. sz.

[54] 925 forintra rúgó szervíciumából 191 forintot 36 solidust és 29 dénárt törlesztett három részletben. Cameralia i. m. 92, 492, 495, 499. sz.

[55] „facta sibi remissione de toto residuo de consensu et voluntates dominorum cardinalium". Cameralia i. m. 603-604. sz.

[56] „Quod dictum sacrum collegium dominorum cardinalium preceptis et intellectis calamitatibus et necessitatibus ac aliis incommodis multiplicibus, quibus ecclesia Strigoniensis modernis temporibus gravatur": Cameralia i. m. 617. sz.

mény klerikusai között kerültek felosztásra, ami természetesen a könyvvitelben is tükröződött. Mindkét kamara külön főkönyvben rögzítette a befizetéseket *(solutiones)*, továbbá ezekről is egy-egy önálló nyugtát állítottak ki.[57] Mindezt – többek között a már fentebb említett – Molnári Kelemen győri, Alcsebi Miklós váci püspökök, valamint Pálóci György esztergomi érsek befizetéseinek könyvelései jól szemléltetik.[58]

A kiszabott illetékek kiegyenlítésére, a kötelezvényekhez hasonlóan több lehetőségük volt a prelátusoknak: így személyesen, közjegyzői okirattal felhatalmazott prokurátorok által egyaránt fizethettek, továbbá a bankházak szolgáltatásait is igénybe vehették. Ugyancsak módjuk nyílt az országban tartózkodó kollektoroknál vagy pápai legátusoknál törleszteni tartozásukat, amely további költségektől kímélte meg az újonnan kinevezett főpapokat. Személyesen mindössze hatan utaztak Firenzébe, illetőleg Rómába, s valamennyien szerényebb javadalommal rendelkező prelátusok, öten tituláris püspökök voltak. Mihály bodonyi püspök egyúttal zalavári kommendátor obligációját követően azonnal befizette a szervíciuma egy részét; jelesül nyolc-nyolc forintot egyenlő részletben a két kamarába, valamint egy *servitium minutum*ot.[59] Az obligációkhoz hasonlóan a fizetéseknél is összesen 11 alkalommal feltűntek a Kúria alkalmazottai, köztük három esetben a fentebb említett Thadeus de Tarvisio. Az egyházi középréteg tagjai ugyancsak több ízben teljesítettek megbízásokat; a 17 esetből öt ízben Liptói Miklós veszprémi prépost fizetett.[60] A vizsgált évtizedekben is kimutatható, hogy az *in partibus* működő pápai legátus is bekapcsolódott a fizetési procedúrába. Pálóci György esztergomi érsek szervíciumának egy részét, összesen 1000 forintot adott át Branda di Castiglione bíboros-legátusnak, aki a husziták elleni hadjáratra gyűjtötte az adományokat. Mindkét kamara egyaránt 500-500 forintról állított ki nyugtát a főpap számára.[61] János kalocsai érseket pedig egyenesen az Apostoli Kamara utasította, hogy a legátusnak adja át a Kamarát megillető összeget.[62] A főpapok azonban sokkal nagyobb arányban vették

[57] *Lukcsics J.:* Középkori pápai adókönyvek i. m. 15.

[58] Cameralia i. m. 584-585, 606, 607-608. sz.

[59] Cameralia i. m. 178, 648-649. sz.

[60] Branda di Castiglione bíboros speciális káplánja (1412), a veszprémi egyházmegye adminisztrátora (1412), veszprémi (1413–1438) és váci (1413–1415) kanonok, a veszprémi püspök vicarius in spiritualibus-a (1413–1415, 1429, 1437–1438), veszprémi prépost (1416–1438). *Karlinszky Balázs*: A veszprémi nagyprépostok archontológiája (1079–1543), három prépost portréjával. (Kézirat) Itt köszönöm meg a szerzőnek, hogy munkáját rendelkezésemre bocsátotta.

[61] Cameralia i. m. 614-615. sz. A Bíborosi Kollégium kamarása által kiállított eredeti nyugta: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény 237 317.

[62] Cameralia i. m. 627. sz.

igénybe a bankházak biztosította hiteleket, a vizsgált időszakban nem kevesebb, mint 53 alkalommal. Ez egyebek mellett talán azzal magyarázható, hogy kinevezésük idején magától értetődően még nem rendelkeztek egyházmegyéjük jövedelmeivel, tehát szükségük volt a kreditre. Különösképpen akkor terhelte meg a büdzsét az illetékfizetés, amikor az elődök elmaradt servitiumait is az újonnan kinevezett főpapnak kellet megfizetnie.[63] A bankok közül a Medici cég szerepe kiemelkedő, hiszen összesen 47 esetben igényelték szolgáltatásait a magyar ügyfelek.[64] Mindez teljesen illeszkedik a korabeli trendhez, ugyanis a 15. század elejétől az intézménynek a század utolsó negyedében bekövetkező hanyatlásáig a firenzei társaság volt – mai szófordulattal élve – a piacvezető a kamarai befizetések közvetítésében.[65] Nem csak a jelentősebb összegeknél fordultak a magyar klerikusok a kereskedőtársaságokhoz, amint a cikádori apát 18 forint 25 solidus és 10 dénár összegű átutalása *(per manus nobilium virorum Cosme et Laurentii de Medicis et sociorum)* mutatja (1438).[66]

Amint már jeleztem, általános gyakorlatnak számított, különösen a nagyobb összegek esetében a részletenkénti törlesztés, melyre minden esetben utaltak a *pro parte, pro complemento* vagy a *pro residuo* formulákkal. A fizetési terminusokat általában hat, illetőleg nyolc hónapban határozták meg. A vizsgált anyag tükrében a 3-4 részletben történő törlesztést tarthatjuk általánosnak. Pálóci György esztergomi érsekkel kapcsolatban nyolc bejegyzést találunk (1424–1425), melyek közül hat tartalmazza a törlesztő részletek adatait,[67] míg kettő részleges fizetési mentességet rögzít.[68] Mindez azonban csupán három tényleges befizetést takar, ugyanis ezen esetekben egyidejűleg mindkét kamara felé törlesztett, melyet a könyvelési tételek egyértelműen jeleznek. A főpapnak az összesen 1000 forintos adócsökkentés figyelembe vételével 4111 kamarai forintot kellett volna átutalnia, melynek jelentős részét, összesen 3921,5 forintot be is fizetett, amely az oklevelek kiállításáért felszámított 33 forinttal egészült ki. Az egy alkalommal történő legnagyobb összegű befizetés Kusalyi Jakcs Dénes váradi

[63] *Mayer B.*: Pápai bankárok i. m.

[64] Pl. Cameralia i. m. 584-585, 611-613, 657-660, 683-685. sz.

[65] *Raymond Roover*: The Medici Bank. Its Organization, Menagament, Operations and Decline. New York – London 1948.; *Uő*: The Rise and Decline of the Medici Bank, 1397–1494. (Harvard Studies in Business History 21.) Cambridge 1963. A birodalom egyházi javadalmainak adófizetésében is a Mediciek játszottak kulcsszerepet az 1431–1475 közötti időszakban. *Arnold Esch*: Überweisungen an die päpstliche Kammer aus den Diözesen des Reiches unter Einschaltung italienischer und deutscher Kaufleute und Bankiers. Regesten der Vatikanischen Archivalien 1431–1475. Quellen und Forschungen aus italiensichen Archiven und Bibliotheken 78. (1998) 262-387.

[66] Cameralia i. m. 654. sz.

[67] Cameralia i. m. 607-608, 614-615, 622-623. sz.

[68] Cameralia i. m. 616-617. sz.

püspök nevéhez fűződik, aki 1428. május 14-15-én összesen 2249 forintot utalt át a Medici és a Bardi társaságok révén.[69] A főpap így a korábban teljesített 63 forintos befizetésével[70] a kötelezvényében meghatározott teljes összeget, 2312 forintot kiegyenlítette.

A korszak befizetéseit összegezve a következő adatokat kapjuk: *servitium commune* címen 26 519, míg a *servitia minuta*ként 4149 forintot, oklevéltaksa fejében pedig 326,5 forintot juttattak el a magyar prelátusok a Szentszékhez.

Az egyházi javadalmak értéke és a szervíciumok összege közötti arányokkal kapcsolatban egy fontos átalakulást is tekintetbe kell vennünk. Amint arra már utaltam, eredendően az első éves jövedelem harmadrészét tette ki a megállapított *servitium commune*. A 15. században azonban változásoknak lehetünk tanúi több alkalommal, amit az esztergomi és a zágrábi prelatúrák esetében bekövetkezett adóemelés is érzékeltet. Korábban C. Tóth Norbert végzett erre vonatkozó számításokat éppen az esztergomi érsekség kapcsán, ahol a díjemelést megelőző 1418–1419-es évben 23 552 forint bevétel mutatható ki. Mindez azt jelenti, hogy még a kétszeresére duzzadt adó összege is csupán az éves bevétel mintegy hatodrészét tette ki. Ebből következően a 15. századi főpapok éves átlagjövedelmét célszerű immár ötös szorzóval számolni, amely a valósághoz leginkább közelít.[71]

[69] Cameralia i. m. 636-636a. sz.

[70] Cameralia i. m. 631. sz.

[71] *C. Tóth Norbert*: A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. Gazdaság és Társadalom 4. (2012) Különszám, 105, valamint 117. 1. táblázat.

1. Táblázat

A konzisztoriális javadalmak *servitium commune*-ja és becsült éves jövedelme (kamarai aranyforintban) (1418–1447)[72]

Javadalom		*Servitium*	Jövedelem (×3)	Jövedelem (×5)	Évek
Érsekségek, püspökségek	Argyas	66 2/3	200	333	1419, 1421
	Bodony (Vidin)	33 1/3	100	166	1432
	Bosznia	200	600	1 000	1427, 1428
	Csanád	900	2 700	4 500	1423, 1438
	Eger	800	2 400	4 000	1425, 1439, 1440, 1446
	Erdély	1 500	4 500	7 500	1419, 1424, 1427, 1446
	Esztergom	4 000	12 000	20 000	1424, 1440
	Győr	800	2 400	4000	1418, 1439, 1446
	Kalocsa–Bács	2 000	6 000	10 000	1421, 1424
	Knin	150	450	750	1424, 1439
	Milkó	33 1/3	100	166	1433
	Nándorfehérvár	33 1/3	100	166	1420, 1432
	Nyitra	275	825	1 375	1429, 1438
	Pécs	3 300	9 900	16 500	1421, 1446
	Szerém	100	300	500	1433
	Vác	500	1 500	2 500	1419, 1430, 1438, 1440
	Várad	2 000	6 000	10 000	1426, 1427, 1435, 1440, 1445
	Veszprém	900	2 700	4 500	1424, 1426, 1428, 1440
	Zágráb	2 000	6 000	10 000	1421, 1438, 1441
	Zengg	50	150	250	1419, 1432, 1442, 1443

[72] Helykímélés miatt nem adom meg a pontos forráshelyeket, amelyek a Cameralia i. m. lapjain könnyen megtalálhatók. A jövedelmek összegét kerekítettem. A szerzetesházaknál a kérdőjeles esetekben az obligáció nem maradt korunkra, csak a befizetések összege, amelyek mivel nem tudjuk, hogy minden részletet törlesztettek-e, nem alkalmasak az éves jövedelem becslésére. Ezen intézmények csupán a konzisztoriális beneficiumok felsorolása miatt kerültek a táblázatba.

Szerzetesházak	Cikádor	?	?	?	1438
	Csorna	?	?	?	1441
	Garáb (Béla)	50	150	250	1422
	Kolozsmonostor	?	?	?	1418, 1419
	Pannonhalma	250	750	1 250	1425
	Pécsvárad	600	1 800	3 000	1438
	Somogyvár	150	450	750	1427
	Toplica	100	300	500	1425

A magyar beneficiumok annatai

A kisebb, nem a konzisztóriumon adományozott javadalmak esetében – amint láthattuk – az éves jövedelem felét kellet az Apostoli Kamarába befizetni. Az adóküszöb értékét 24 kamarai aranyforintban állapították meg, azonban a felső értékhatár nyitott volt, amint korszakunk magyar benefíciumai is alátámasztják.[73] Az említett alsó értékhatár alatti javadalmak természetesen mentesek voltak az adófizetés alól, azonban ennek ellenére néhány esetben ezeket is dokumentálták. A korszakunkban feltűnő 11 esetben ezt a *bulla restituta sine obligatione* kitétellel jeleztek a regisztrumokban.[74] Az ercsi ciszterci monostor kapcsán azzal indokolták az adómentességet, hogy annak jövedelme a taxa mértékén belül *(quia infra taxam)* volt.[75] Érdekes módon egy szepesi kanonoki stallum 24 forintra taksált jövedelme ellenére sem volt adóköteles.[76]

A magyar annata-köteles egyházi javadalmak – amelyek Körmendy József forrásfeltáró munkájának köszönhetően immár negyedszázada nyomtatásban is hozzáférhetőek[77] – széles skáláját találjuk az adókönyvekben, így a székes- és a jelentősebb társaskáptalanok méltóság- és hivatalviselői, kanonokjai (94) éppúgy feltűnnek, mint a tekintélyesebb plébániák (12), kápolnák (1), oltárok (3) rektorai, valamint egy-egy szerzetesház (5) elöljárói. A legtöbbször, összesen 94 alkalommal az egyházi középréteg tagjai, a káptalanok javadalmasai bukkannak fel a regisztrumokban. A szerzetesi javadalmaknál némi ingadozást tapasztalhatunk, amint a zalavári apátság vonatkozásában láthattuk. Az otocsáci Benedek-rendi monostor esetében éppen ellentétes változást konstatálhatunk, ugyanis 1446-ban János apát még annatát fizetett,[78] két évtized múltán viszont

[73] Mindezek alapján téves Johann Peter Kirsch megállapítása, miszerint a felső értékhatárt 100 kamarai aranyforintban állapították volna meg. Vö. *Kirsch, J. P.:* Die Annaten und ihre Verwaltung i. m. 302.

[74] Cameralia i. m. 1115a, 1151a, 1158a, 1160b-c, 1170, 1170a-b, 1181 (2), 1236. sz.

[75] Cameralia i. m. 1236. sz.

[76] Cameralia i. m. 1160b. sz.

[77] *Körmendy J.*: Annatae i. m.

[78] Cameralia i. m. 1242. sz.

már a konzisztoriális javadalmak között szerepelt az apátság.[79] Az 1421-től vezetett *Annatae* szériában összesen 115 korszakunkra vonatkozó magyar bejegyzést találunk. Az első magyar adatot 1421. május 30-án rögzítették, amikor Császmai Mátyás egy zágrábi kanonoki javadalom annatájának befizetését vállalta.[80]

Amint már említettem a kisebb, a pápa által adományozott javadalmak értékét becsléssel határozták meg, amelyre általában a kötelezvényekben is utaltak. Az annatáknál is előfordulhatott – a szervíciumokhoz hasonlóan –, hogy nem volt pontosan ismert egy-egy beneficium éves jövedelme. Erre szolgáltat példát János zenggi püspök kötelezvénye, aki a szentgotthárdi ciszterci apátságot kapta meg IV. Jenő pápától Bolognában (1438), ám nem rendelkezett információval annak éves jövedelméről. Ezért vállalta, hogy a stallum birtokbavételét követő hat hónapon belül értesíti a kamarát a monostor valós értékéről *(de vero valore)*, továbbá az annatát is megfizeti.[81]

Az adóköteles magyar javadalmak értékei viszonylag nagy szóródást mutatnak, ugyanis 25 és 1000 forint közötti skálán mozognak. Többségük a 100 forintig terjedő tartományba esik, azonban közel egyharmad részüknél éppen akkora vagy magasabb éves jövedelmet kalkuláltak. Ez utóbbi kategóriába elsősorban a székeskáptalanok és a jelentősebb kollegiális egyházak préposti javadalmai tartoznak, de találunk közöttük kápolnaigazgatóságot éppúgy, mint plébániát. A közelebbről nem ismert nyúli parókiális egyház (pécsi egyházmegye) javadalmának 1000 forintra (!) becsült jövedelme magasan kiemelkedik a magyar benefíciumok közül,[82] amely az adatok szerint éppen kétszerese a fehérvári Szűz Mária társaskáptalan préposti javadalmának,[83] és több püspökség éves jövedelmét is felülmúlta. Éppen emiatt merülhet fel esetleg a tollhiba lehetősége.

A regiszterkötetekben két eltérő dátumot is találunk, ugyanis a kötelezettségvállalás időpontja mellett a bejegyzésben feltüntették a pápai adományozásról *(provisio)* kiállított bulla időpontját és keltezési helyét is. Az *obligatio* megtörténtekor adta ki a províziós bullát az Apostoli Kamara, amely az elnyert javadalom jogszerű birtoklását igazolta.[84]

Az annatákkal kapcsolatban nem hagyhatjuk említés nélkül azt a helyzetet, ha valaki jogtalanul *(fructus male / illicite / injuste / indebite perceptus)* élvezte

[79] Cameralia i. m. 243, 246. sz.
[80] Cameralia i. m. 1095. sz.
[81] Cameralia i. m. 1210. sz.
[82] Cameralia i. m. 1148. sz.
[83] Cameralia i. m. 1223. sz.
[84] *Körmendy J.*: Annatae i. m. 28.

a javadalmát (pl. felszentelés hiányában élvezett *cum cura* javadalmat, kiskorú volt, két vagy több inkompatibilis beneficiumot tartott a kezében stb.), pápai diszpenzációval tudta helyzetét rendezni. Ilyenkor a pápa a problémás javadalmat ismételten az illetőnek adományozta *(nova provisio)*, amely természetesen annata-fizetési kötelezettséggel párosult. A jogtalanul élvezett bevételek miatt pedig rendszerint egy további összeget is be kellett fizetni.[85] A vizsgált időszakban mindössze három esetben kellett büntetést fizetniük a javadalmasoknak.[86]

Az annata-köteles jövedelmek között találjuk Benzis Gualdo András egykori kalocsai prelátus számára a kalocsai érseki menzából biztosított 300 forintos évjáradékot *(pensio)*, a főpap ekkor már Sion püspökeként mutatható ki.[87]

A konzisztoriális javadalmaktól eltérően a személyes kötelezettségvállalás az annaták kapcsán meghatározó volt, aránya 38%. A prokurátorok közül 16 alkalommal kúriai alkalmazottak közreműködését vették igénybe a javadalmasok. Közöttük találjuk Lövöldi Mihály győri és veszprémi kanonokot, aki a *Sacra Poenitenciaria Apostolica* hivatalának procuratora volt,[88] s összesen négyszer mutatható ki, két esetben egy-egy győri javadalmas nevében vállalt fizetési kötelezettséget.[89] A képviselők közt a legtöbb (26) esetben kanonokokat találunk, melynek hátterében e réteg relatíve nagy mobilitási hajlandóságát sejthetjük. Közülük a legaktívabb Szerémi István pécsi éneklőkanonok bizonyult, aki összesen négyszer képviselte ügyfeleit.[90]

Az bejegyzésekben feltüntetett javadalmak értéke korszakunkban 11 764 kamarai aranyforintot tett ki, amelynek 50%-át kellett befizetnie birtokosaiknak. Ez kiegészülve a 210 forintos bírsággal mindösszesen 6092 kamarai aranyforintot jelentett.

A kötelezettségvállalásokkal szemben feltűnően csekély számban maradtak korszakunkra a befizetésekről kiállított nyugták, mindösszesen 34 darab ismert.[91] Az annatákhoz hasonlóan a quitantiák vonatkozásában is valószínűleg a források pusztulásával magyarázhatjuk a jelenséget. Amíg ugyanis 1421 és 1440 között viszonylag egyenletes az annata bejegyzések eloszlása, addig az 1443–1445 között egyetlen magyar vonatkozású adat sem ismert. A nyug-

[85] *Kirsch, J. P.:* Die päpstlichen Annate i. m. XIX.

[86] Cameralia i. m. 1102, 1121, 1151. sz.

[87] Cameralia i. m. 1188. sz.

[88] *Frenz, T.*: Repertorium Officiorum i. m. (=http://wwws.phil.uni-passau.de/histhw/RORC/littera_M.html, utolsó letöltés: 2014. 11. 10.)

[89] Cameralia i. m. 1189, 1200. sz.

[90] Cameralia i. m. 1098-1100, 1124. sz.

[91] Lukcsics gyűjtésében két tétel nem szerepel korszakunkból, melyek következésképpen a Camelia i. m. kötetében sem kaptak helyett. Ezek a következők: Archivio di Stato di Roma, Cameral I. vol. 1115, fol. 24r (1428. november 15.) és vol. 1122, fol. 29v (1446. február 2.).

ták esetében pedig 1441–1445 között nem találunk magyar adatot. Ennél is markánsabban mutatja a kútfők elenyészését e két regisztersorozat esetében a korszakunkat közvetlenül követő időszak hiátusa, ugyanis 1446. október 20-a után a következő magyar vonatkozás bejegyzés dátuma 1460. február 20.[92] A Napóleon idejében Párizsba került kamarai töredék feltárása némileg enyhíthet e hiányon.[93] Mindazonáltal az sem zárható ki, hogy a javadalmasok közül többen az adójuk mindössze egy részét fizették be.

Az annata jogcímen teljesített összegek 4 és 270 forint között szóródtak, amelyet a kialakult gyakorlatnak megfelelően egy összegben és részletenként is kiegyenlíthettek. Noha az általános elv szerint az első éves jövedelem 50%-át kellett az Apostoli Kamarába eljuttatni, általános gyakorlatnak számított korszakunkban, hogy a javadalmasok a kamarai hivatalnokokkal kötött megállapodás *(compositio)* szerinti összeget fizettek. Példaként Kerolti Albert csanádi kanonokot említem, aki 30 forintra értékelt kanonoki stalluma és prebendája után *cum prefata Camera Apostolica ad summam 10 fl. auri de camera composuit*, így ténylegesen a becsült érték harmadrészét egyenlítette ki.[94] Az egyösszegű fizetések mellett részletenkénti törlesztésre is lehetőség adódott, bár erre a vizsgált korszakban mindössze hat esetben került sor. Ezek közül Berzeviczy György nyitrai püspököt említem, aki a zobori apátság kommendátoraként a 300 aranyforintra értékelt javadalom után 120 forintot *(pro parte)* fizetett be.[95] A fennmaradó 20 forintos tartozásának törlesztésére vonatkozóan a kútfők nem tartalmaznak információkat.

A szervíciumokkal megegyezően, az annatákkal kapcsolatos kötelezvényekben is feltüntették a fizetési határidőt, melynek elmulasztása, illetőleg jelentős túllépése természetesen szankciókat vont maga után. Tárnokházi István kalocsai olvasókanonok 1422 júliusában vállalta, hogy a javadalma után esedékes illetéket nyolc hónapon belül befizeti.[96] Minthogy azonban a vállalt fizetési ha-

[92] Cameralia i. m. 1248-1249. sz.

[93] *Remigius Ritzler*: Die Verschleppung der Päpstlichen Archive nach Paris unter Napoleon I. und deren Rückführubg nach Rom in den Jahren 1815 bis 1817. Römische Historische Mitteilungen 6. (1962–1963) 144-190. – A Francia Nemzeti Levéltár *Archives de l'Ancien Régime Monuments Ecclésiastiques Séries L* fondjában elhelyezett *Documents de la Camera Apostolica* iratcsoportja mintegy 30 *Annatae* és *Quitanitae* kötetet őriz (1434–1563. *Christiane Schuchard*: Bemerkungen zu den päpstlichen Registerbänden des 15. und frühen 16. Jahrhunderts in Paris. Quellen und Forschungen aus italiensichen Archiven und Bibliotheken 75. (1995) 553-573. Részletes inventáriumát l. *Eugène-Martin Chabot*: *Épaves des Archives Vaticanes laissées à Paris en 1817. Inventaire et extrait*, [Paris, 1823.] ANF CARAN 246Mi/1 (mikrofilm), *valamint Archives du Vatican. Bulles et brefs. Répertoire numéroté* par H.-Fr. Delaborde et A. Coulon, [Paris,] 1896–1909.

[94] Cameralia i. m. 1129 és 1136. sz.

[95] Cameralia i. m. 1183 és 1185. sz.

[96] Cameralia i. m. 1123. sz.

táridőt több mint egy esztendővel túllépte, a következő év decemberében először felmentést kért és kapott a fizetési késedelem miatt *(ob moram non debito tempore facte solutionis annate sive mediorum fructuum primi anni dicti lectoratus)*, majd pedig még ugyanazon a napon képviselője által befizetett 12 forintot a *Camera Apostolica*ba.[97]

A kötelezettségvállalásokkal szemben a befizetések esetében hét esetben adatolható a személyes ügyintézés. A prokurátorok között nyolc alkalommal találjuk a kúria egy-egy munkatárást, míg a fennmaradó esetekben a helyi egyházak javadalmasai, kanonokok, plébánosok által teljesítették fizetési kötelezettségeiket. Bankház szolgáltatásait mindössze egyetlen alkalommal vették igénybe a javadalmasok.[98]

Ami a ténylegesen befizetett összegeket illeti, meglehetősen alacsony értéket kapunk. A korszakban ugyanis mindössze 1528 forintot jutattak el a Kamarába, amely kiegészülve a jogtalanul élvezett javadalmak után kirótt bírságokkal, valamint az oklevéltaksával, összesen 1783 forintot tett ki. Mindez a vállalt fizetési kötelezettségek (természetesen az oklevéldíjakat leszámítva) 29%-át jelentette.

2. Táblázat

A székes- és jelentősebb társaskáptalanok préposti méltóságainak, a szerzetesházak elöljáróinak becsült éves jövedelme és *annata*ja (kamarai aranyforintban) (1418–1447)

Javadalom		Jövedelem	*Annata**	Évek
Préposti méltóság	aradi társaskáptalan	190	(95)	1446
	boszniai székeskáptalan	60	(30)	1428
	budai társaskáptalan	350	(175)	1426
	császmai társaskáptalan	60, 70	35	1428, 1437–1438
	fehérvári társaskáptalan (Szűz Mária)	500	210, 270	1439, 1446
	győri székeskáptalan	300, 360	(150, 180)	1431
	pápóci társaskáptalan	150	(75)	1439
	pécsi székeskáptalan	300, 150, 500	200, 130	1429, 1430, 1432, 1437, 1446
	váci székeskáptalan	70	(35)	1433
	veszprémi székeskáptalan	250, 190	(125, 95)	1440, 1446

[97] Cameralia i. m. 1134-1135. sz.

[98] Cameralia i. m. 1145. sz.

* Ahol ismert a ténylegesen befizetett teljes összegek szerepelnek, míg zárójelben az általános praxisnak megfelelő 50% szerepel. A források a megadott évek alapján könnyen visszakereshetőek a Cameralia i. m. II. kötetében.

Szerzetes-házak	ercsi apát	15	(7,5)	1440
	jászói prépost	100	(50)	1422
	zalavári apát	75	(37,5)	1431
	zobori apát	300	(150)	1430

Összegzés

V. Márton, valamint IV. Jenő pontifikátusa alatt a magyar egyháziak összesen 68 782 kamarai aranyforint befizetését vállalták. Ezzel szemben a *Camera Apostolica*ba mindössze 32 778 forintot juttattak el személyesen vagy képviselőik által, amely a kötelezvényekben jelzett summa kevesebb, mint 50%-át teszi ki.[99] Mindezek után két kérdésre kell választ keresnünk: egyrészt, hogy miért volt ilyen jelentős különbség a vállalások és a teljesítések között? Másrészről, hogy mindez milyen mértékben terhelte meg a magyar egyháziakat?

Az első kérdésre véleményem szerint Luxemburgi Zsigmond magyar király és a Szentszék kapcsolata szolgálhat magyarázatul. Nem véletlen emeltem ki magyar uralkodói státuszát, ugyanis e minőségében az egyházi javadalmak betöltése, valamint az azokra kivetett szentszéki adók vonatkozásában markánsabban érvényre tudta juttatni elképzeléseit, amint a konstanzi oklevél fentebb idézett passzusa is mutatja. Az ugyan a fentebbi áttekintésből egyértelműen látszik, hogy egyáltalán nem jutott érvényre sem az érsekségek mérsékelt adófizetése,[100] sem pedig a király által előterjesztett, és a pápa által provideált javadalmasok adómentessége. Minthogy azonban a főpapi székek és a kisebb káptalani javadalmak betöltése során a főkegyúri jog *(ius supremi patronatus)* kimunkált elméletét az uralkodó a gyakorlatban is meg tudta valósítani,[101] a szervíciumok és annaták fizetése terén egyfajta *modus vivendi*-t tapasztalhatunk a király és a Kúria között. Mindezt kellően alátámasztja a középkori Magyar Királyság a hitetlenek elleni harcban egyre fontosabbá váló szerepe, amit a „konstanzi bullában" megjelenő, a 15. század derekától pedig toposszá váló megfogalmazás, miszerint a hitetlenek határterületén fekvő ország a kereszténység védőbástyája és pajzsa *(regnum Hungarie in confinio infidelium constitutum quasi quoddam*

[99] A kiadások ennél magasabb összeget jelentettek, hiszen a prokurátorok megbízási díjai, az átutalások nyomán keletkező költségek is a terheket növelték. Mindezekkel kapcsolatban azonban nem rendelkezünk adatokkal.

[100] Megjegyzendő, hogy a német konkordátum díjcsökkentésre vonatkozó utalást egyáltalán nem tartalmaz. Vö. *Hübler, B.*: Die Constanzer Reformation i. m. 181-183.

[101] Erre l. *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat i. m.; *Tusor Péter*: Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században. A magyar királyi „főkegyúri jog", Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára. Szerk. Füzes Ádám–Legeza László. Bp. 2006. 357-378.; Tusor Péter–Nemes Gábor (kiad.): Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae 1426–1605. (Collectanea Vaticana Hungariae I/7.) Bp.–Róma 2011. XXXIX.

propugnaculum et clipeus Cristianitatis).[102] Délen az oszmánok elleni védelmi vonal kiépítése emésztett fel jelentős összegeket, amit az uralkodó – egyebek mellett – a főpapi székek célzott (technikai) üresedése idején befolyt jövedelmekből finanszírozott.[103] Északon pedig éppen az eretnek husziták elleni katonai vállalkozásokat említhetjük, amely a pápaság és Luxemburgi Zsigmond közös célja volt. Ezért az uralkodó szükség esetén a megállapított díj csökkentését is el tudta érni.[104]

Ami az egyházi javadalmakat sújtó pápai illetékek okozta terheket jelenti, megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban történt befizetések éves átlaga megközelítőleg 1100 forintot tett ki. Ez a summa első látásra sem tűnik túlzottan magasnak, főként a tekintélyesebb prelatúrák éves jövedelmeinek tükrében. Mindebből egyenesen következik, hogy a szervíciumok és annaták befizetése nem okoztak volna különösebb erőfeszítéseket, ám az egyháziakat egyéb, többek között hadi kiadások is terhelték. Az egyháznagyok bandériumokat tartottak fegyverben, amelyek számottevő költséget emésztettek fel, a káptalanok, valamint több szerzetesrend pedig 1397-től kezdődően hadiadóval tartoztak a királynak. Ez utóbbi évi 11 000 forintot meghaladó értéke[105] pedig tízszerese a *Camera Apostolica*ba évente átlagosan eljuttatott összegnek.

[102] *Mályusz E.:* A konstanzi zsinat i. m. 11.

[103] Erre l. *C. Tóth*: A főpapi székek betöltése i.m. passim.

[104] Pálóci érsek szervíciumának csökkentését Zsigmond szupplikációja nyomán mind a pápa, mind pedig a Bíborosi Kollégium jóváhagyta. Cameralia i. m. 616-617. sz. A későbbi időszakban bevett gyakorlatnak számított a felmentés, illetve az adócsökkentés a török veszélyre, támadásra hivatkozva. l. pl. Cameralia i. m. 240, 725, 731-732, 743. sz.

[105] *C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor*: A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezet és működése a XV. század elején. (Subsidia ad historiam medii aeci Hungariae inquirendam 3.) Bp. 2014. 179-202, különösen 194.

F. Romhányi Beatrix

A konstanzi zsinat és a ferences obszervancia magyarországi megjelenése

A ferences obszervancia története korántsem olyan egyszerű és egyenes vonalú, mint azt a korábbi szakirodalomban, nagyrészt Karácsonyi János nyomán látjuk. Az utóbbi időben egyre több jel mutat arra, hogy a boszniai ferences missziót és annak magyarországi megjelenését, illetve a XV. századi, Sienai Szent Bernardin, Marchiai Jakab és Kapisztrán Szent János nevével fémjelzett ferences mozgalom történetét bizonyos mértékig kétfelé kell választani. Jóllehet a boszniai vikária és a korai obszervánsok története több ponton összekapcsolódott, mégis, a két irányzat egymástól részben függetlenül és eltérő utakon érte el a középkori Magyar Királyság területét. Fel kell tehát tenni a kérdést: mikor, milyen körülmények között jelentek meg a boszniai vikáriához tartozó kolostorok, illetve a renden belül 1437-től formálisan is különváló obszervánsok?[1]

Az 1330-as évektől Boszniában működő ferencesek a század közepétől tűntek fel Magyarország déli határterületein. Az első kolostort Diakóváron alapították 1350 körül, amikor a városban székelő boszniai püspök éppen a ferences Peregrinus de Saxonia volt. 1355-ben őt már e kolostor templomában temették el.[2] A század végéig következő négy évtizedben azután tíznél több kolostorba költözhettek be a szerzetesek (Alsán, Cseri, Ermény, Haram, Karánsebes, Keve, Kövesd, Orsova, továbbá Hátszeg, Jenő és Szalárd).[3] Időrendben e sorozat utol-

[1] History of the Franciscan Movement 6. 73–75 (http://www.christusrex.org/www1/ofm/fra/FRAht06.html) (2014.10.29.) Az obszerváns irányzat és egyik legvehemensebb képviselője, Giovanni da Capestrano az 1430-as assisi-i nagykáptalanon (*capitulum generalissimum*) még a rend teljes egységéért küzdött. A Martinianum és Bernardino da Siena 1437-es vikáriusi kinevezése után azonban a két irányzat szétfejlődése megállíthatatlanná vált. Itt köszönöm meg Kertész Balázs inspiráló kérdését, amellyel elindította a tanulmány tárgyát képező kutatást.

[2] *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Bp. 1922–1924. itt: II 35.

[3] A boszniai vikária 1385-ös jegyzéke szerint Diakovár az ozorai; **Alsán** a macsói; Szörény, **Orsova**, **Karánsebes**, **Cseri**, **Kövesd**, [Vidin] a bolgár; Örményes, **Keve**, **Haram** pedig a kövi őrségbe tartozott. (Analecta Franciscana sive chronica aliaque varia documenta ad historiam fratrum minorum spectantia IV, pars II, Quaracchi, 1885, 555–556) 1433. IX. 30-án IV. Jenő pápa a következő magyarországi kolostorokat sorolta fel a boszniai vikáriában: *in de* ***Harabkh***, *Alsan*, ***Chabol***, *Kovinum*, *Haram*, *Orsua*, *Kewesd*, *Cheri*, *Sebes et* ***Haczach*** (*Euzebije Fermendžin*: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. Zagreb 1892, n. 712, 139). A két jegyzék közti viszonylag jelentős eltérés az időközben lezajlott mélyreható változásokat tükrözi.
A további adatokra ld. *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon, Pytheas, Bp. 2000. passim. (CD-ROM: Arcanum 2008, javított kiadás). A mai Románia területén fek-

só tagja a Maróti János macsói bán által 1405-ben alapított atyai kolostor, amely a XV. század végén kulcsfontosságú szerepet játszott az obszerváns vikária provinciává válásának előkészítésében.[4] Ezek az alapítások azonban egyrészt a bosnyák és bolgár területeken,[5] másrészt a Magyarország déli területein élő ortodox és heterodox népesség körében, a század utolsó évtizedeiben már török veszélynek kitett Balkánon működő ferences missziók támogatását szolgálták, rendszerint anélkül, hogy az alapítók és a szerzetesek között bármiféle spirituális kapcsolat létezett volna.[6] Fontos kiemelni, hogy bár a rendi hagyomány és a korábbi szakirodalom a legtöbb XIV. századi délvidéki kolostort I. Nagy Lajos király alapításaként tartotta számon, ennek semmilyen korabeli hiteles forrása nincs, bár az kétségtelen tény, hogy az uralkodó a ferencesek boszniai és általában balkáni misszióját támogatta. Vagyis ezek a kolostorok a szó szoros értelmében nem voltak királyi alapításúak. Azokban az esetekben, amikor ismerjük az alapító személyét, akkor az vagy egy-egy, a misszió iránt elkötelezett egyházi vezető (Peregrinus de Saxonia boszniai püspök, Alsáni Bálint pécsi püspök), vagy az ország déli határvidékén működő, magas rangú tisztségviselő (Himfi Benedek szörényi bán, Csáki Miklós temesi ispán, Losonci László temesi ispán, Maróti János macsói bán). Ráadásul ezek a kolostorok szervezetileg sem tartoztak a magyar ferences provinciához. Jól jellemzi a helyzetet, hogy Erzsébet anyakirályné végrendeletében ezekről a missziós kolostorokról egyáltalán nem emlékezett meg, bár a ferenceseket egyébként elég nagyvonalúan támogatta, sőt éppen a Délvidéken az ő segítségével telepedhettek meg konventuális ferencesek az egykori aracsi apátság helyén (ld. lejjebb).

Az alapításokat tekintve egyfajta változás már az 1390-es években elindult, mivel az ekkoriban létesült három kolostor közül kettőt (Jenő, Szalárd) már nem a déli határvidéken alapítottak, hanem az ország belsőbb területein. A vál-

vő kolostorokat illetően ld. még *Rusu, Adrian Andrei*: Dicţionarul mânăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş [Dictionary of the monasteries in Transylvania, Banat Crişana and Maramureş]. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2000 passim.

[4] Az 1499-es atyai káptalanhoz vö. Karácsonyi I/359 és II/572. Az itt elfogadott konstitúciók kiadása *Batthyány Ignác [Ignatius]* (szerk.): Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium III. Claudiopoli 1827, 609–635.

[5] A ferencesek boszniai vikáriájának a XIV. század közepén nyolc őrsége volt. Ezek közül négynek voltak Magyarországon is kolostorai. A diakovári kolostor az uszorai őrséghez, az alsáni a macsói őrséghez tartozott. A kevei őrség teljes egészében magyar területen volt (Keve, Ermény, Haram). A bolgár őrség kezdetben ugyan magába foglalta a vidini és vélhetően a valamivel később alapított, rövid életű csiprovci rendházat is, sajátos azonban, hogy a két bulgáriai kolostor 1389-es pusztulása után a bolgár őrség – a keveihez hasonlóan – teljes egészében magyar területen működött.

[6] Erről részletesebben ld. *F. Romhányi Beatrix*: Az obszerváns ferencesek és a Délvidék védelme. In: Európa védelmében: Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Szerk. Kálmán Peregrin – Veszprémy László. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, Bp. 2013, 15–23.

tozás okáról közvetlen forrásunk nincs, de gyaníthatón a Balkánon 1389 után történt politikai és a bolgár őrség helyzetében bekövetkezett változásoknak is részük volt benne.

A XIV. század második felében természetesen még mindig alapítottak új kolostorokat a ferencesek konventuális ágának is, ezek elhelyezkedése és társadalmi háttere azonban felettébb sajátos volt. A sort az 1360-ban Kálmán győri püspök által alapított szombathelyivel kezdve és az 1423-ban létesült, Kanizsai Miklós nádor fia, Jánoshoz köthető kanizsaival zárva összesen tizenkét kolostorról beszélünk. Közülük a keszthelyit Lackfi István székelyispán[7] (1368), a ludbregit az itt birtokos Csúz János, korábban horvát-szlavón bán (1373), a beregszászit (1377) és az aracsit (1378) Erzsébet anyakirályné, a falkosit és a kosztajnicait vélhetően Hahóti Miklós alnádor, illetve Kosztajnicai Miklós (1380k), a kismartonit Kanizsai Miklós nádor (1386), a kassait a Perényiek (1390), a varannóit a Rozgonyiak (1397) alapították. Mellettük talán még az 1405-ben említett temesvári kolostor is a XIV. század második felében létesült.

Térképre téve ezeket a kolostorokat igen különös kép tárul elénk. Azon önmagában kevésbé lepődünk meg, hogy az ország középső területein egyetlen új alapítás sem történt 1350 után, hiszen a ferences kolostorok hálózata a megelőző csaknem másfél száz évben lényegében kiépült. Az már jóval inkább elgondolkodtató, hogy az új konventuális kolostorok többsége (7) az ország legnyugatibb sávjában tűnik fel, közülük négy egymáshoz viszonylag közel egy olyan területen, a Balatontól délre, ahol sem ekkor, sem később nem találunk valódi városokat.[8] Hármat az északkeleti határvidéken alapítottak, s csupán egy, esetleg – a temesvárit is idevéve – kettő települt az ország délkeleti részén, ahol a boszniai vikária kolostorai nagy számban tűntek fel ebben az időben.

A két megtelepedési mintázatot összehasonlítva elég nyilvánvaló egymást kiegészítő jellegük, s egyúttal az is jól látszik, hogy a konventuális ferencesek a XIV. században nem mutattak érdeklődést a balkán misszió, de a Magyarországra betelepülő ortodox népesség térítése iránt sem. Sőt, ebben az időben valójában a Magyar Királyság területén nem egyetlen ferences provincia joghatósága érvényesült, a bosnyák vikária a hozzá tartozó kolostorok révén egészen mélyen benyúlt az ország területére. Végső soron ezen a helyzeten is változtatott később a ferences obszervancia önállósulása és a magyar vikária megalapítása.

[7] Lackfi 1371-től két évig horvát bán, majd 1372–1376 között erdélyi vajda volt. Későbbi pályája a keszthelyi alapítás szempontjából nem lényeges. Őt és a továbbiakban felsorolt személyeket ld.: Korai magyar történeti lexikon. Szerk. Kristó Gyula – Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994, passim. (http://lexikon.katolikus.hu/S/szlavón bánok.html, 2014.11.14)

[8] Erről ld. bővebben *Kubinyi András*: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat–Magyarország. In: A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. (1989) 319–335.

A ferences rend újabb reformmozgalma, amelyből a következő évszázadban átütő sikert elérő obszerváns irányzat kinőtt, a XIV. század második felében indult útjára Itáliában. A korábbi kezdetek nyomán Paoluccio de Trinci által kezdeményezett, remete jellegű ferences irányzat első központja a Foligno közelében alapított bruglianoi kolostor volt (1368).[9] A mozgalom komoly ellenállásba ütközött a rendi vezetés részéről, s hatása a XIV. században nem is igen terjedt túl Közép-Itália területén. Új lendületet a XV. század első éveiben kapott a reform, amikor előbb Bernardino da Siena (1402), majd egy bő évtizeddel később Giovanni da Capestrano (1414), Alberto da Sarteano (1415) és Giacomo della Marca (1416) csatlakozott a közösséghez. Bernardino 1417-től működött vándorló hitszónokként, tanítványai az 1420-as évektől indultak útnak. Időközben, 1410-től a franciaországi obszervánsok megszerezték a párizsi egyetem támogatását. Az új lendületet kapó obszerváns mozgalom a Konstanzi zsinaton is téma volt. A zsinaton a ferencesek részéről nemcsak a generális miniszter és kísérete jelent meg. 1415-ben francia obszervánsok érkeztek, akik elérték, hogy a rend keretein belül bizonyos önállóságot kapjanak, és saját vikáriusuk legyen. A mozgalom sikerét mutatja, hogy ebben az évben kapták meg Rómában a Santa Maria degli Angeli templomát a rend frissen megválasztott elöljárójától, Antonio Vinitti da Peretotól. Az obszervánsok helyzete azonban csak majd' huszonöt évvel később, 1437 után szilárdult meg végleg, amikor – vitáktól övezve – az obszerváns vikária élére Bernardino da Siena került.

A vikária megalakulása nyomán Európa több területén is feltűntek az obszervánsok. Németországban 1426-ban (Heidelberg), Szicílián 1427-ben (Agrigento, Messina, Palermo), Dél-Franciországban 1435-ben alapították első kolostorukat (Montpellier). Ebben az összefüggésben válik különösen érdekessé a ferences obszervancia magyarországi megjelenése, hiszen ez a terület volt Itália és egyes francia tartományok (Burgundia, Párizs és Tours környéke)[10] után a következő, ahol a ferences reformmozgalom megvetette a lábát.

Ezek az események, úgy tűnik, a magyar urak körében sem maradtak visszhang nélkül. Zsigmond kíséretének a Délvidéket általában jól ismerő és az új ferences irányzatban partnert találó főúri tagjai az 1410-es évek közepétől sorra alapították meg a maguk ferences kolostorait, amelyeket ekkor még a boszniai vikária alá rendeltek ugyan, de bizonyos jelek arra utalnak, hogy az új kolostorok már ekkor más kötődésűek voltak. Az alapítások sorát Kórógyi Fülöp

[9] A mozgalom történetéről bővebben ld. *Michael Robson*: The Franciscans in the Middle Ages. Boydell Press, Woodbridge 2006. 181–191, kül. 189–191. Maga a bruglianoi kolostor egyébként már az 1330-as évek óta létezett.

[10] *Robson, M.* i. m. 205–206.

nyitotta 1415-ben a perecskei kolostorral, amelynek alapítási engedélyét még XXIII. János pápa adta ki.[11] Őt követte Ozorai Pipó Ozorán, immár V. Márton engedélyével, aki oklevelével az új kolostort a boszniai vikárius alá rendelte.[12] Maróti János 1420-ban, egy évvel a fogságból való kiszabadulása után Gyulán alapított kolostort,[13] 1422-ben a kusalyi Jakcs fivérek Kusalyon, majd maga Zsigmond 1425-ben Visegrádon. A király nemcsak alapítással segítette az obszervánsokat. 1428-ban ugyanis fát biztosított a karánsebesi kolostor javítására és karbantartására.[14]

Még 1421-ben létesült a Bács megyei Kabolon is egy kolostor, amelyet azonban a boszniai vikária szerzetesei számára építettek V. Márton pápa engedélyével a régi minta szerint.[15] Bár az építkezéshez nyilvánvalóan szükség volt egy komolyabb anyagi támogatásra és valamiféle engedélyre a helyi birtokostól, ezek a részletek teljesen homályban maradnak, a rendi hagyomány szerint a kezdeményezés eleve a szerzetesektől indult ki. A birtoklás okán becsei Töttös László személye merülhet fel a háttérben, erre azonban semmilyen bizonyítékunk sincs.

1423-ban az alapító Losonci László fia, Zsigmond egy oklevelet eszközölt ki V. Márton pápától, amelyben megerősítette a boszniai ferenceseket a jenői kolostor birtokában.[16] A történet kissé különös, mivel a kolostort eleve a boszniai vikárius alá rendelték a XIV. századi alapításakor. Megmagyarázná azonban a dolgot, ha figyelembe vesszük, hogy a Bernardin-féle obszervánsok egyik legfőbb támogatója éppen V. Márton volt, aki ebben az időben egymás után adta ki érdekükben az okleveleket. Talán nem véletlen, hogy húsz évvel később, 1444-ben éppen a jenői kolostorban tartott káptalanon nyilvánították ki a magyarországi obszervánsok a boszniai vikáriától való függetlenedés iránti igényüket.

A Losonci család másik, Dezsőfi ága ugyancsak V. Márton engedélyével alapította meg néhány évvel később, 1427–1431 között a felfalui kolostort.[17] Az

[11] 1415. I. 12.: Acta Bosnae i.m. 548. sz. 99–100.

[12] 1418. V. 28.: Acta Bosnae i.m. 572. sz. 104–105. (Szalkai Balázs vikárius záradékával az oklevél bemutatásáról a pécsi püspöknek; 1423. XII. 11.)

[13] Semmi bizonyíték sincs arra, hogy az 1415-ös boszniai vereség, illetve Maróti János, Garai János és mások fogságba esése közvetlen összefüggésben lett volna a következő évek kolostor alapításaival. Ez az esemény azonban jelzi a külső és a belső viszonyok megváltozását. Az mindenesetre sokat mondó, hogy Maróti János az atyai alapítás után – amelyet egyébként éppen ekkor támogatott meg egy búcsúengedéllyel – a frissen szerzett gyulai uradalmában is ferences kolostort alapított az ottani vár építésével egy időben.

[14] 1428. XII. 5., Karánsebes, Zsigmond király: A cseri, karánsebesi, hátszegi és orsovai kolostor procuratort választhat, a karánsebesi kolostornak építkezéshez fát biztosít. Továbbá az ortodoxokról rendelkezik a sebesi kerületben (vegyes házasságok tiltása, újrakeresztelés előírása, a gyermekeket csak katolikus pap keresztelheti, a kenéz és bárki más vagyonával felel) (Acta Bosnae i.m. 679. sz. 127–130)

[15] 1421. VII. 17.: Acta Bosnae i.m. 617, 114–115.

[16] 1423. V. 18.: Acta Bosnae i.m. 649. sz. 120.

[17] 1431. VI. 4.: Acta Bosnae i.m. 99. sz. 136.

1415 utáni alapítások között egyébként ez az egyetlen, amely – bár nem a Délvidéken – mégis missziós céllal létesült, a környék ortodox lakosságának térítésére. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kolostor alig 6 km-re található a vécsi vártól, amelynek birtokosa a kolostor kegyura is volt.

Ismeretlen időben, de minden bizonnyal még 1430 előtt alapította a Garai család a pápai kolostort. Bár az intézmény létére csak 1448-ban utal először oklevél,[18] az alapítók azonban Garai Miklós nádor, és öccse, János erdélyi vajda és temesi ispán voltak, az utóbbi pedig 1430. január 6. előtt meghalt. Mindketten megfordultak Konstanzban is.

E sorozat utolsó tagjai Kölyüd és Harapk. Az elsőt valószínűleg 1430 körül alapították, de alapítóként elvben két személy is szóba jöhet. 1412-ben még nevnai Treutel Miklós volt a település birtokosa, aki szintén megfordult Konstanzban, ő azonban 1422-ben magtalanul halt meg, s birtokait 1427–1428-ban veje, a Konstanzot ugyancsak megjárt Lévai Cseh Péter kapta meg. A kölyüdi vár építésének idejét nem ismerjük, de bárki építette, a ferences kolostort ebbe a várba építették, ami önmagában bizonyítja, hogy az alapításnak elsősorban a kegyúr lelki igényeihez volt köze. Harapk kolostorát 1433 előtt az itt birtokos Botos András alapította, aki szintén tagja volt Zsigmond kíséretének a zsinaton. Mivel a település teljesen eltűnt, s helye máig azonosítatlan, erről a kolostorról többet nem tudunk.

A kolostorok elhelyezkedését tekintve jól látszik a korábbi évtizedek mintázatától való eltérés. Az új alapítások többsége a déli határvidéktől távol történt, a misszióban való közvetlen részvétel – legalábbis ebben az időben – többségüknél nem feltételezhető. Sokkal egyértelműbb viszont a kapcsolat az alapító kegyurak rezidenciája és az obszerváns kolostorok megjelenése között. Ha nem is minden esetben tudjuk igazolni, de ahol erre utaló adat van, az nagyon is beszédes. Ozorai Pipo néhány évvel az ozorai uradalom megszerzése és saját várának felépítése után építtette a kolostort, Maróti János ugyancsak hasonló helyzetben alapította a gyulai kolostort. Jóllehet, a Garaiak már 1389-ben megszerezték Pápát, kastélyt vagy várat azonban csak 1408 és 1427 között építettek itt[19] – éppen akkortájt, amikor az obszerváns kolostort is.

[18] 1448-ban Szécsi Dénes esztergomi érsek, valamint négy város: Buda, Pest, Pápa és Nagybánya plébánosai a pápához fordultak, hogy a IV. Jenő pápa által a boszniai ferenceseknek adott kiváltságok ne legyenek az esztergomi egyházmegyében érvényesek. *Lukcsics Pál*: 15. századi pápák oklevelei. II. Bp. 1938. 1015. sz. Mivel ekkor a Pápával együtt említett városok mindegyikében volt már obszerváns kolostor, feltételezhető, hogy Pápán is létezett ilyen. Bonyolítja a kérdést egy 1461-ben kelt oklevél, amely kolostor építéséről szól a pápai Szent László utcában, de ez vonatkozhat áthelyezésre és bővítésre is egyaránt. *Kubinyi András*: A középkori Pápa. In: Tanulmányok Pápa város történetéből I. Szerk. Kubinyi András. Pápa 1994. 45–76, itt: 55. (http://mek.oszk.hu/02100/02182/02182.pdf – 2014.11.01.)

[19] *Kubinyi A.*: A középkori Pápa i. m., 53. (http://mek.oszk.hu/02100/02182/02182.pdf – 2014.11.01.)

A felsorolt személyek – olykor többszörös – rokonsági kapcsolatait különösebben nem érdemes boncolgatni, hiszen e rétegben gyakorlatilag mindenki mindenkinek rokona volt valamiképp.[20] Érdemes azonban néhány szóban kitérni az általuk viselt tisztségekre. Kórógyi Fülöp az alapításkor királynéi tárnokmester, de korábban temesi ispán volt, Garai Miklós pedig hosszú évekig nádor. A macsói bán tisztét Maróti János és Lévai Cseh Péter, a temesi ispánét Ozorai Pipo, Garai János és harapki Botos András is viselte. Kusalyi Jakcs Mihály és László székelyispánok voltak. Nevnai Treutel Miklós 1402–1408 között volt tárnokmester, s egyúttal pozsegai ispán is.[21]

Amellett, hogy mindannyian a királyi udvar magas rangú tisztségviselői voltak, kivétel nélkül megfordultak Konstanzban is, olykor hosszabb időt is külföldön töltöttek.[22] Nem érdektelen az sem, hogy a felsorolt személyek közül legalább ketten, Garai Miklós nádor és Kusalyi Jakcs László elkísérték Zsigmondot 1416-os angliai útjára is.[23]

Összességében több különbség is megfigyelhető a boszniai vikária XIV. századi és az obszervánsok XV. század eleji terjeszkedése között. Az egyik ilyen különbség a terjeszkedés üteme: míg a megelőző 50 évben tizenhárom kolostorba költözhettek be a boszniai ferencesek, a következő 15-20 évben az obszervánsok tizenegy kolostort kaptak. Vagyis az obszervánsok megjelenése rövid idő alatt szinte megduplázta a reformált ferences kolostorok számát Magyarországon. Az obszerváns vikáriához 1448-as megalakulása idején az eredetileg bosnyák ferences, valamint a konventuálisoktól átvett kolostorokkal együtt immár több mint húsz kolostor tartozott, ami az akkori ~240 obszerváns kolostor közel 10%-a volt.

A másik fontos különbség az alapítók személyi összetétele. Miközben a XIV. századi szigorú ferences kolostorok esetében alig ismerjük létrejöttük körülményeit, és a késeieket leszámítva valójában nem tudjuk, kitől származott az az adomány, aminek segítségével a kolostor egyáltalán felépülhetett, addig az 1415 utáni alapítások esetében meglehetősen jó adataink vannak az alapítókról, s az első húsz évben kivétel nélkül olyan személyeket találunk a névsorban, akik nemcsak hogy magas tisztségeket töltöttek be Zsigmond államában, hanem kíséretének hosszabb-rövidebb ideig tagjai voltak a konstanzi zsinaton, sőt, egye-

[20] *Pálosfalvi Tamás*: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). Századok 137. (2003) 897–928. itt: 898.

[21] *Engel Pál*: Archontológia Bp. 2001. CD-ROM (nevnai Treutel Miklós).

22 A névsort illetően ld. *Karácsonyi János*: Magyarország és a nyugati egyházszakadás. Nagyvárad 1885. 60–68.

[23] *Bárány Attila*: Zsigmond király 1416-os angliai kísérete. Aetas 19. (2004), 5–30, itt: 12 és 24.

sek angliai útjára is elkísérték az uralkodót. Emellett természetesen azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy e személyek mind szerepet kaptak a Délvidék védelmében is, ez a szempont azonban már a boszniai ferencesek számára alapított kolostorok utolsó példáinál is feltűnik.

További különbség az alapító és a kolostor közötti kapcsolat megváltozása. Míg a XIV. században a boszniai vikária számára alapított kolostoroknál egyértelműen dominált a missziós szempont, addig ez a XV. század első évtizedeiben némileg háttérbe szorult, s helyette több alkalommal a kegyúr reprezentációs igénye tűnik fel fő motívumként.

A fentiek ellenére hangsúlyozni kell, hogy a boszniai vikáriától való függetlenedés valóban egy hosszabb folyamat volt. A bernardinus obszervancia megjelenése nem okozott éles cezúrát, annál is kevésbé, mivel ebben az időszakban a renden belül az egység fenntartása volt a fő cél. Az új ferences irányzat követőit ezért rendelték kezdetben mindenfajta fenntartás nélkül a boszniai vikária alá, hiszen az már több évtizede létezett, és kolostorainak egy része amúgy is Magyarországon volt. Ugyanakkor látható, hogy az 1415 utáni kolostoralapítások nagyrészt más mintát követtek, mint a korábbiak. Vagyis a látszat ellenére ezek a kolostorok nem a boszniai vikária terjeszkedése következtében jöttek létre, attól való jogi függésüket a kényszer szülte. Ez egyben azt is jelenti, hogy a bernardinus obszervancia Magyarországra nem dél, hanem – ha lehet így fogalmazni – nyugat felől érkezett, s megjelenésében jelentős szerepet játszott egyrészt a magyar főurak egy jól körülhatárolható csoportja, akik közül mindenki jelen volt hosszabb-rövidebb ideig Konstanzban, másrészt a zsinat által megválasztott új pápa, V. Márton. Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy Magyarországon a bernardinus obszervancia megjelenésének időpontja nem határozható meg olyan egyértelműen, mint pl. Németországban vagy Dél-Franciaországban, vagyis úgy jelentek meg korán, hogy ez csak évtizedekkel később vált láthatóvá.

A magyar főurak határozottan támogatták az obszerváns reformot, és igyekeztek annak terjedését a maguk eszközeivel elősegíteni. Ennek lehet tükre az a fél tucatnál több oklevél, amelyekben különféle, a reguláris obszervanciát követő kolostorokat erősített meg a pápa a kegyúr vagy a szerzetesek kérésére. Ennek az időszaknak az egyik legfontosabb sajátossága, hogy az újonnan alapított obszerváns kolostorok többsége a kegyurak rezidenciájához kapcsolódott, gyakran annak kiépülésével együtt épült.[24] Ez a szerzetesek helyzetében

[24] A vár vagy kastély és a kolostor közötti szoros térbeli kapcsolat mutatható ki Atyán, Gyulán, Kölyüdön, Szalárdon, Ozorán, Pápán, Jenőn, Visegrádon. Valamivel lazább volt a kapcsolata a felfalui kolostornak a tőle mintegy 6 km-re északra lévő vécsi várral, vagy a perecskei kolostornak a közeli harsányi várral.

bekövetkezett változást is tükrözte: a XIV. századdal ellentétben ettől kezdve a kegyurak és a kolostorok között szoros spirituális kapcsolat is volt.

A helyzet csak 1437 után változott meg oly mértékben, hogy a magyarországi obszervánsok teljesen önálló vikáriát igényeljenek maguknak, ami végül Giulio Cesarini pápai legátus 1444-es tényked̈ése nyomán, 1448-ban meg is alakult. Ennek a vikáriának a súlypontja továbbra is a Délvidéken volt, de csaknem ilyen fontos volt a főúri – és királyi – reprezentációban betöltött szerepük. E kettő együtt biztosította, hogy mintegy lelki végvárrendszerként működjenek a középkori Magyar Királyság legveszélyeztetettebb területén egészen a reformáció megjelenéséig és az állam XVI. századi széthullásáig.

Tusor Péter:
A konstanzi bulla „alkalmazása”. A magyar királyi főkegyúri jog a 15–16. században

A magyar uralkodók egyházi javadalmak felett mind korlátlanabbul gyakorolt ellenőrzése: a „főkegyúri jog” problémaköre mellett aligha van a magyar historiográfiának még egy olyan, az államalapítás korától egészen a 20. századig ívelő kérdése, amely – leginkább az aktuális egyházpolitikai érdekek miatt – hasonló mértékben a történeti érdeklődés középpontjában állt volna.[1]

A szerteágazó kutatások ellenére a „főkegyúri jog” (*ius supremi patronatus*) megítélésében a modern szakirodalom sem alakított ki egységes álláspontot. Az egyik, főként egyházi szerzők által ma is képviselt mérvadó felfogás a pápai konzisztóriumok kompetenciájának prejudikáló joggyakorlás teljes kánonjogi illegitimitását hangsúlyozza.[2] A másik, nem kevésbé figyelemre méltó megközelítés az uralkodói befolyás egyházjogi alapjául szolgáló szentszéki „privilégium” eltérő értelmezését helyezi előtérbe, amit a megfogalmazás módja tett lehetővé.[3] Azt a sokáig virulens, nemcsak a történészek, hanem a magyar állam

[1] A kérdést alapjaiban feltáró klasszikus pozitivista monográfiák és okmánytár: *Fraknói Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp. 1895; *Uő.*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. I–III. Bp. 1901–1903; *Uő.*: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Bp. 1899. Gyakorlatilag e munkák adatai képezik az összes régi-újabb feldolgozás alapját.

[2] Ezt a megközelítést képviseli legutóbb *Erdő Péter*, A pápaság és a magyar királyság Zsigmond király idején (1387–1437). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 83–95., különösen 91. (a korábbi, hasonló felfogású szakirodalmat – Tomcsányi Lajos, Kühár Flóris, Galla Ferenc, Szentirmai Sándor és mások tollából – legújabban lásd itt). A tanulmány újabb kiadása a bíboros Osiris kiadónál megjelent tanulmánykötetében: *Erdő Péter*: Egyházjog a középkori Magyarországon. (Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai Zsigmond király korában.) Bp. 2001. 200–213.; vö. még *Uő.*: Állam és egyház jogi kapcsolata a Mohács előtti Magyarországon. In: Útjaidon. Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára. Szerk. Bazsányi Sándor – Horkay Hörcher Ferenc – Tőzsér Endre et al. Bp. 2002. 569–578. – Ugyanezt az álláspontot érdekes módon elfogadja Csizmadia Andor is, aki egyébként – 20. századi akutálpolitikai felhangoktól sem mentesen – az állami szerepvállalás kérlelhetetlen védelmezője. A kegyúri jogra specializálódott jogtörténész egyéb vonatkozó műveit lásd német nyelvű összefoglalásában: *Csizmadia Andor*: Die Entwicklung des Patronatsrechtes in Ungarn, Archiv für Österreichisches Kirchenrecht 25. (1974) 308–327. – Érdekes módon a magyar főkegyúri joggal foglalkozó irodalmat 1961-ig (!) Nominatio regia és a főkegyúri jog Magyarországon címmel alaposan ismertető és kommentáló Bánk Józsefnél ez nem figyelhető meg. Csupán annyit jegyez meg kánonjogilag szabatosan fogalmazva, hogy „ *De facto* Magyarországon több-kevesebb vita közepette a főpapi székek betöltésénél évszázadok óta az apostoli király bemutatási (megnevezési) joga érvényesült. A főkegyúri jog eredete, természete azonban sok jogi vitára adott alkalmat. Terjedelme pedig szinte állandóan fluktuált és sok esetben az Egyház és az állam pillanatnyi erőviszonyaitól is függött.” *Bánk József*: Kánoni jog I. Bevezetés a kánoni jogba. A kánoni jog forrásai. Személyi jog. Bp. 1960. 600.

[3] Legalaposabb kifejtése: *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. (Értekezések

és hierarchia által a 15. századtól[4] a királyság megszűnéséig vallott nézetet, miszerint Magyarország királyai Európa uralkodóitól eltérő módon, a kánonokkal összhangban, különleges apostoli jogosítványok birtokában a lehető legszélesebb körű rendelkezéssel bírnak az ország összes egyházi javadalma felett, ma már senki sem vallja.[5]

A probléma gyökere, mint a kora újkorban számos egyéb meghatározó jogi kérdésé, a 15. századi konciliarizmus időszakára nyúlik vissza. Az egyházi javadalmak világi betöltéséhez ekkortól a Szentszék írásos egyezményekben is kénytelen-kelletlen hozzájárult. Az egyes államokkal a reformzsinatokon, majd folyamatosan a 15–16. században kötött konkordátumokban, számos püspökség betöltésének jogát engedte át az egyes uralkodóknak. A pápaság mindazonáltal többé-kevésbé következetesen igyekezett érvényesíteni a kánonjognak azt a fokozatosan formálódó álláspontját, hogy a fejedelmi alapítás, támogatás a konzisztoriális javadalmak, kiváltképpen az egyházmegyék esetében a kisebb javadalmaktól eltérően nem járhat együtt patrónusjoggal, mert a püspökségeknek nem lehet kegyuruk. A javadalombetöltés három szakasza – a személy kiválasztása, a cím odaítélése és a javadalomba történő beiktatás (*designatio personae, concessio tituli, introductio in possessionem*) – közül az egyházjog szerint világi tényező csak az elsőben juthatott szerephez. A többi az *institutio canonica*, az adott *beneficium* egyházi betöltésének része. Kegyuraság esetén illetékessége kizárólagos a személy kiválasztásában, s csupán bemutatási (*praesentatio*) kötelezettsége van a felsőbb egyházi fórumok felé. Emellett – fenntartási kötelezettségein túl – egyéb jogok is megilletik, például az üresedésben levő javadalom bevételeinek felhasználása terén.

a Történeti Tudományok Köréből ú.s. 9.) Bp. 1958. 112–131. (a főkegyúri jog irodalmához lásd még a monográfia bevezetőjét, 5–8.). Mályusz megközelítését alkalmazza *Kovács Péter*: A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 97., 114. – Mályusz több megállapításának egykorú, más-más irányból (Kühár Flóris, Csizmadia Andor, Szentirmai Sándor) történő bírálatára lásd *Bánk J.*: Nominatio regia és a főkegyúri jog i. m. 602–603.

4 A korszak egyháztörténetének legújabb összefoglalása: *Török József*: A tizenötödik század magyar egyháztörténete. Bp. 2006.

5 Legrendszerezettebb kifejtésére a 18. században került sor Kollár Ádám Ferenc részéről: *Kollár Ádám Ferenc*: Historia diplomatica iuris patronatus. Vindobonae 1762.;*Uő.*: De Originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Hungariae. Vindobonae 1764.; valamint egy 1767-es memorandumban. Kollár munkáit ismerteti *Eckhardt Ferenc*: A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Bp. 1935. 1–9. A Kollár-féle álláspontot képviselő irodalom (Schlauch Lőrinc, Kmety Károly stb.) könyvészete: *Tomcsányi Lajos*: A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél. Bp. 1922. 77. 1. jegyzet. A „kurialista" és „regalista" álláspont utolsó éles összecsapására Baranyay Jusztin és Tomcsányi között, ez utóbbi tollából: *Tomácsányi Lajos*: Vita a főkegyúri jogról. Bp. 1923. – A kérdés tárgyilagos elemzése kiadott nunciusi jelentések felhasználásával: *Szekfű Gyula*: Magyar Történet III. Bp. 1939. 237–240. és 595–596.

Püspökség, konzisztoriális beneficium esetében viszont pápai privilégium, *indultum* révén vagy konkordátum keretében csupán megnevezési kiváltságot (*nominatio*) nyerhet világi tényező. S természetesen nem mindenki, hanem szinte kizárólag csak a szuverén uralkodók, mégpedig egyedül az uralmuk alá első területeken. A jelöltet a pápa indokolt esetben vissza is utasíthatja. A *nominatio regia* személyes kiváltság, nem az államot, hanem a mindenkori uralkodót illeti meg. Az egyházi felfogás szerint tehát Szent Péter utóda – a Kúriában is bevett korabeli, nem hivatalos szóhasználattal ellentétben – nem egyszerűen megerősítést ad az uralkodói kinevezéshez, hanem, miként a *libera collatio* esetében, kánoni értelemben kizárólag maga gondoskodik a püspökség betöltéséről (*provisio*), és csak a személy kiválasztásában fogadja el a világi hatalom közreműködését. Pápai megerősítésről (*confirmatio*) konzisztoriális javadalom esetében csak a már bizonyos kánoni érvénnyel bíró káptalani választás (*electio*) esetében lehet beszélni.[6]

Az egyházjogi álláspont a 16. század végére, a 17. század elejére kezdett határozottabban körvonalazódni. Korábban még II. Gyula (1503–1513), majd VII. Kelemen például még kifejezetten elismerte V. Károly (1516–1556) spanyol püspökségek feletti prezentációs jogát, VIII. Henriktől (1509–1547) viszont már megtagadta ugyanezt.[7] A még a 16. század végén is kitapintható kánonjogi bizonytalanság kellő teret adott a vele ellentétes, a patronátus elméletén alapuló világi felfogás megizmosodására. Ennek már a Trienti Zsinat atyái között is akadtak támogatói, igaz, érveiket azon főpaptársaik ellenében fejtették ki, akik a pápai privilégiumok ellenére is kifejezetten visszaélésnek (*abusus*) minősítettek bármilyen uralkodói közreműködést. A kétféle jogi nézetrendszer elkülönülésének leginkább kedvezőtlen következménye az lett, hogy a kontroverziák

[6] *Adolf Kindermann*: Das landesfürstliche Ernennungsrecht. Leitmeritz 1933. 27–40., 87–94. (vö. *Bánk J.*: Kánoni jog. I. i. m. 598–599. is); *Richard Potz*: Bischofsernennungen. Stationen, die zum heutigen Zustand geführt haben. In: Zur Frage der Bischofsernennungen in der römisch-katholischen Kirche. Hrsg. v. Gisbert Greshake. München–Zürich é.n., 34–35.; *Gerhard Hartmann*: Der Bischof: seine Wahl und Ernennung. Geschichte und Aktualität. (Grazer Beiträge zur Theologiegeschichte und Kirchlichen Zeitgeschichte 5.) Graz–Köln–Wien 1990, 13–25., 28–30. A kegyurasággal kapcsolatos kora újkori egyházi és világi jogi fejlődés analízise: *Jörn Sieglerschmidt*: Territorialstadt und Kirchenregiment. Studien zur Rechtsdogmatik des Kirchenpatronatsrechtes im 15. und 16. Jahrhundert. (Forschungen zur Kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 15.) Köln 1987, 53–126. és 127–222. A vita a kisebb javadalmak esetében – ahol önjogú létezését egyházi részről nem vonták kétségbe – leginkább csak a *circa spiritualia* kegyúri jogosítványok mértéke körül folyt.

[7] A pápák eme – politikai (erő)viszonyok által nagyban meghatározott – következetlenségére negatív hatásaival együtt felhívja a figyelmet *Hans Jürgen Brandt*: Zwischen Wahl und Ernennung. Zu Theorie und Praxis der mittelalterlichen Bischofsbestellungen im Spannungsfeld von regnum und sacerdotium. In: Papsttum und Kirchenreform. Historische Beiträge. Festschrift für Georg Schwaiger zum 65. Geburtstag. Hrsg. v. Manfred Weitlauf – Karl Hausberger. Erzabtei St. Ottilien 1990. 233.

nemcsak a már meglevő püspöki székek betöltését nehezítették meg, hanem az új püspökségek alapítása elé is számtalan akadály gördült.[8]

Az általános európai tendenciának megfelelően a 14. század második felétől Magyarországon is egyre nagyobb mértéket öltött a világi befolyás az egyházi javadalmak adományozása felett, amely viszonylag korán törvényi, dekretális formában nyilvánult meg. A rendelkezések nemcsak azt mondták ki, hogy a királyi beleegyezést nélkülöző pápai adományozások érvénytelenek (1394, 1397), hanem az összes pápai rendelkezés életbeléptetését uralkodói kontroll alá helyezték (*placetum regium*, 1404).[9] A kezdeti szakaszában leginkább az angliaihoz hasonlítható fejlődés[10] a gyakorlatban már az 1400-as évek első évtizedeiben messze túllépett minden kortárs példán. Sőt a Konstanzi Zsinaton (Luxemburgi) Zsigmond királynak (1487–1437) – a pillanatnyi erőviszonyokat kihasználva – az európai államok közül elsőként sikerült a Szentszékkel elismertetnie befolyását országa egyházi javadalmainak adományozására. A Bíborosi Kollégium által kiállított, és Mohács után több mint négyszáz évig hasztalanul keresett „bulla" a következőképpen körvonalazta a magyar király jogosítványait:

> „Az isteni irgalmasságból a Római Szent Egyház püspök-, presbiter-, és diakónus bíborosai mindenkinek és kinek-kinek, aki jelen levelet olvassa üdvözletet mondanak az Úrban, és kérik, hogy az alulírottaknak kétségek nélkül hitelt adjanak. Jóllehet a Római Egyház bárkinek köteles igazságot szolgáltatni, még inkább [*tartozik ezzel*] azoknak, akik nem restek, hogy folytonos fáradozásaikkal és erőfeszítésekkel az ő és az Egyetemes Egyház békéjéért és egységéért tevékenykedjenek. Mivel tehát a felséges

[8] *Johann Rainer*: Projekte zur Errichtung eines Bistum Graz. Römische Historische Mitteilungen 6–7. (1962–1964) 113–136.; *Georg Denzler*: Die Propagandakongregation in Rom und die Kirche in Deutschland im ersten Jahrzehnt nach dem vestphälischen Frieden. Mit Edition der Kongregationsprotokolle zu deutschen Angelegenheiten 1649–1657. Paderborn 1969. 122–152.; *Kindermann, A.*: Das landesfürstliche Ernennungsrecht i. m. 104–133.; *Robert Trisco*: The Debate on the Election of Bishops in the Council to Trent. The Jurist 34. (1974) 270–275.; és az előző jegyzetekben idézett helyek. 1592–1667 között mindösszesze huszonhárom ilyen *erectió*ra került sor, számottevő részben csak Itáliában. Hierarchia catholica medii et recentoris aevi sive Summorum Pontificum, S.R.E. cardinalium ecclesiarum antistitum series. Ed. Guilelmus van Gulik et al. Padua 1960–1982. IV. 389. (a továbbiakban: HC) Egy újabb esettanulmány az egyházmegye-alapítás eljárására és buktatóira: *Matteo Sanfilippo*: Tra curia di Roma e corte di Francia: la fondazione della diocesi di Québec (1631–1674). In: La corte di Roma tra Cinque e Seicento. "Teatro" della politica europea. A cura di Gianvittorio Signorotto e Maria Antonietta Visceglia. Roma 1998. 481–507.

[9] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog i. m. 12–14. és 75–84.

[10] Anglia már a 14. század végén bevezette a „királyi tetszvényjog"-ot, és ugyanekkor parlamenti határozatok korlátokat emeltek a Rómába fellebbezések elé, a fizetéseket és az angol javadalmak pápai adományozását, a pápai tizedszedők tevékenységét pedig egyéb törvények szorították szűk határok közé. *Robert Bireley*: The Refashioning of Catholicism 1450–1700. A Reassessment of the Counter Reformation. Washington 1999. 73.

fejedelem, Zsigmond úr, a Rómaiak és Magyarország mindig magasztos királya szűnni nem akaró gondviseléssel, odaadó törődéssel és hathatós erőfeszítésekkel, súlyos veszélyek közepette már annyi éven keresztül folyamatosan fáradozott a keresztények egységéért és ennek az Egyháznak békéjéért, amire eltökélt lelkülettel továbbra is kész, így ezen Egyház a köteles hála fejében is tartozik neki és országainak igazságukban kedvezni. Midőn pedig – amint ezt magának a felséges királynak érdekében hozzánk benyújtott közlés tartalmazta – ősi hagyomány alapján Magyarország mindenkori királyai szokták eme ország metropolitai és püspöki egyházai, valamint más javadalmai élére az alkalmas és nekik kedves személyeket bemutatni, Mi, tekintettel a mondott felséges király elősorolt hatalmas érdemeire, és arra, hogy Magyarország hitetlenek határán fekvő királysága a kereszténység egyik védőbástyájaként és pajzsaként ismeretes, és nem akarván, amennyire rajtunk áll, ezt a hagyományt továbbra is kétségbe vonni, jóhiszeműleg megígérjük a mondott felséges királynak, amint az ő kérése magában foglalta, hogy megtesszük, s hathatósan biztosítjuk, hogy az Úr majdani engedelmével megválasztandó pápa és utódai az Apostoli Székben a Magyar Királyság metropolitai és püspöki egyházai, valamint monostorai élére alkalmas és olyan személyekről fognak mindörökre gondoskodni, méghozzá annáták és bármi más kirovás megfizetése nélkül, akiket a nevezett király és időszerinti utódai Magyarország királyságában kérelmezni fognak. Méghozzá úgy, hogy azok, akiket majd a metropolitai egyházak élére kér előmozdítani, Németország egyéb egyházainak példájára mérsékelt annátákat fizessenek. Továbbá, hogy az Apostoli Szék nem avatkozik bele Magyarország és a hozzá csatolt tartományok semmiféle javadalmának adományozásába. Továbbá hogy apostoli levelek erejével senkit se idézzenek perbe mondott országain kívülre, csak akkor, ha az említett országok ügyei fellebbezés révén törvényesen jutottak az Apostoli Szék elé. Mindezek tanúbizonyságára rendeltük el jelen levelünk kibocsátását és Kollégiumunk három előjárója pecsétjének ráfüggesztésével történő hitelesítését, megerősítve ezt az ígérvényt és iratot saját aláírásainkkal. Kelt Konstanzban, az Úr születésének 1417. esztendejében, szeptember hó 19. napján, vasárnap, az Apostoli Szék üresedése alatt."[11]

[11] A bulla szövegének közlése és „kutatástörténete", formai és tartalmi elemzése: *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog i. m. 9–19. (a fordítás tőlem). A Bíborosi Kollégium iratának legújabb kiadása: Péter Tusor: The Papal Consistories and Hungary in the 15th–16th centuries. To the history of the Hungarian Royal Patonage and Supremacy (Collectanea Vaticana Hungariae II/4). Budapest–Rome

A huszonegy bíboros aláírásával ellátott irat egyértelműen rendelkezik az annáták és kisebb javadalmak kérdésében, mely utóbbiak kánoni institúciója átmeneti tétovázás után ugyancsak az ország határain belülre, ordináriusi illetékesség alá került. A püspökségek esetében ez egyáltalán nem mondható el. Zsigmond messzemenő igényeinek csupán közvetve tesz eleget, amennyiben elöljáróban megemlíti, hogy a magyar királyok – közelebbről nem részletezett – ősi hagyományon (*ex vetere consuetudine*) alapuló bemutatási (*praesentare*) azaz kegyúri jogát a továbbiakban nem kívánja kétségbe vonni. Ugyanakkor egyedül a megfelelő személyek megnevezésére ad felhatalmazást (bár nem a *nominare*, hanem az ezzel egyenértékű *supplicare* igét használja). Az óvatos megfogalmazás ellenére az irat alapot szolgáltatott arra, hogy a hazai gyakorlat és törvények sorában testet öltő jogalkotás (1439. 1440. 1445. 1446. 1447. 1458. 1486. 1495. 1514.) az ország egyházi tisztségei feletti teljes körű uralkodói befolyást Róma által formálisan is elfogadottnak tekintse.[12]

A magyar államjogi felfogás már a 16. század elejére kikristályosodott. Évszázadokra meghatározó alakjában Werbőczy István fogalmazta 1514-ben. Eszerint Magyarországon az összes egyházi javadalom adományozása a király joga, a pápát kizárólag a *confirmatio* illeti meg. Tételét négy érvvel támasztja alá. **1.** Magyarországon minden egyház: püspökség, apátság, prépostság alapítói a királyok voltak, tehát a rendelkezés ezek felett mint kegyurakat, őket illeti meg. **2.** A magyarság nem apostoli tanításra, hanem uralkodójának, Szent Istvánnak köszönhetően tért a kereszténységre. Az általa alapított egyházak élére ő nevezte ki a főpapokat, mindehhez pápai jóváhagyást és megerősítést nyert. **3.** Ha lett is volna a pápáknak valamiféle joga, az elévült 500 év alatt, amikor is a királyok a beneficiumok betöltését háborítatlanul gyakorolták. **4.** Az ország ezen kiváltságát (*libertas regni*) a Konstanzi Zsinat is elismerte külön privilégiumban.[13]

Werbőczy érvelése jórészt nem állja ki a történeti kritika próbáját. Számos magyarországi javadalom nem királyi, hanem főúri alapítás volt. Szent István korában még egyáltalán nem beszélhetünk patrónusi jogokról. A kegyuraság a 12. század szüleménye volt. A 11. század első felében a még szét nem váló *regnum* és *sacerdotium* jegyében az uralkodók egyben mint *caput ecclesiae* – mind

2012. 97–102 (angol fordítása és facsimiléje: 41–43 és 44–45). Vö. azonban Érszegi Géza tanulmányát is e kötetben, különösen 184–188. (Megjegyzendő, hogy az 1498. évi decretum 63. cikkelye egyértelműen Magyarország bíborosok általi „kiváltságolását" említi a Konstanzi Zsinaton, tehát az Iványi Béla és Mályusz Elemér által felfedezett bíborosi ígérvényre hivatkozik, és nem egy, a Zsinat által kiadott bullára. Kérdés, hogy létezése esetén valóban miért nem azt citálja?)

[12] Ismertetésük és értékelésük, valamint legújabb kiadásuk helyei: *Kovács P.*: A Szentszék, a török és Magyarország i. m. 98–104., 113.

[13] *Tripart. pars.* I. *tit.* 11.

a világi mind az egyházi felfogás szerint – hűbérúrként szabadon rendelkeztek az összes egyházi javadalommal, ehhez nem volt szükségük pápai jóváhagyásra. (A Szentszék beleegyezését említő dokumentumok: például a pécsi alapítólevél több mint valószínű, hogy interpoláltak. A Werbőczy által is ismerhetett Hartvik-legenda pedig későbbi keletkezésű, és már kifejezetten az aktuális gregoriánus igények kivédésére említi a pápai engedményt.) Ha valami végleg elévült, az éppen a világi uralkodók szakrális szerepe volt. Ez ellen irányult, a laikusok teljes kiszorítását tűzte zászlajára az invesztitúra-harc, amelynek eredményeként a fontosabb egyházi tisztségek betöltése – kezdve a pápától a püspökön keresztül az apátokig, prépostokig bezárólag – az egyházi választótestületek kezébe került. Az új helyzetet a gregoriánus alapokon álló, Gratianus által rendszerezett kánonjog tételesen is kodifikálta.[14]

Magyarországon hasonló folyamat ment végbe. A 12–13. században általánossá váltak a káptalani választások, bár az Árpád-házi királyok előzetes vagy utólagos egyetértést gyakorolhattak. A kisebb javadalmak esetében lassan a magánkegyúri rendszer is utat tört magának, mint a világi befolyás lehetővé tételének az alapításokat ösztönző formája.[15] A káptalani választás gyakorlatának visszaszorításában a fő szerepet itthon is a pápaság játszotta, amennyiben a 13. század derekától érvényességét apostoli megerősítéshez kötötte, majd különféle jogcímeken, illetve a választás menetében állandósuló működési zavarok miatt a döntés jogát növekvő mértékben magának tartotta fenn. Adatok sora bizonyítja, hogy az Anjou-korra már Magyarországon is a rezervációk túlsúlya jellemző, ami természetesen nem a választások megszűnését, csupán visszaszorulását jelentette. A folyamat kezdetben megfelelt a királyi érdekeknek, hiszen Rómával olykor könnyebben zöldágra lehetett vergődni a saját jelölteket illetően, mint a gyakran harciasnak bizonyuló káptalanokkal.[16]

A fő frontvonal Konstanz idejében azonban az uralkodó és a pápaság között húzódott. Már Nagy Lajosnál (1342–1382) kitapinthatóak a gyakran idege-

[14] Werbőczy tételeinek kritikája Csizmadiánál: *Csizmadia A.*: Die Entwicklung des Patronatsrechtes i. m. 312–315. Bánk József szerint a pontok mindegyike külön-külön kiváltságszerző erővel bírt, vagyis Werbőczy egyházi privilégiumként értelmezte a magyar király püspökkinevező jogát (még ha ezek a wormsi konkordátumot követő I. Lateráni Zsinat után ellentétesnek számítottak is a kurrens kánonjoggal). Az hogy négy érvet is felsorol, pedig azt mutatja, hogy Werbőczy nem bízott túlságosan a konstanzi engedményben. *Bánk J.*: Nominatio regia és a főkegyúri jog i. m. 601.

[15] A fenti tömör megállapításnál a képlet persze sokkal bonyolultabb volt. Vö. *Szovák Kornél*: Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században és *Solymosi László*: Egyházi-politikai viszonyok a pápai hegemónia idején (13. sz.). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 21–46. és 47–54.

[16] A korábbi kutatások eredményeit összefoglalja: *Rácz György*: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 55–81.

neknek kedvező rezervációk visszaszorítására irányuló törekvések. Az áttörés akkor következett be, amikor Zsigmond 1403-ban politikai okokból felmondta az engedelmességet IX. Bonifácnak (1389–1404). A püspöki székeket majd egy évtizedig saját hatáskörében töltötte be; maga intézte az áthelyezéseket; az üresedésben hagyott javadalmak jövedelmeit saját céljaira használta fel. A király által kinevezett főpapok egyházmegyéjük kormányzását nemcsak hogy azonnal átvették, hanem joghatóságukat minden pápai közreműködés nélkül huzamosabban gyakorolták is.[17]

Vélhetően ekkorra vezethető vissza az uralkodói adományozó-iratok kialakulása (noha az első ilyen csak 1417 augusztusából ismert), s tűnnek fel a kegyúri jogra való hivatkozás mellett a „választjuk, nevezzük és bemutatjuk" (*eligimus, nominamus et praesentamus*), valamint az összes lelki és világi jogokat felölelő adományozás (*cum omnibus iuribus et pertinentiis spiritualibus et temporalibus… dantes et conferentes*) évszázadokra állandósuló kifejezései.[18] A széküresedés mielőbbi megszüntetésének szükségét és szándékát kivétel nélkül hangoztató adományozási formula szakkifejezései lényegileg változatlanok a későbbiekben, egyedül a lelki joghatóság adományozásának nevesítése maradozik el. Így például Döbrenthei Tamás Hunyadi János és a rendek által 1446. június 16-án kiadott egri püspöki kinevezésében,[19] vagy Estei Hippolit Mátyás királytól 1486. április 1-jén nyert esztergomi érseki adománylevelének eredetijében is.[20] A kassai *Formulare* 1502 és 1505-ös hiteles szövegeiben – Geréb László áthelyezése Kalocsára, illetve Szatmári Györgyé Pécsre – a *„duximus transferendum, eligendum, nominandum (et praesentandum)"* és a *„transferimus, eligimus et nominaums, damusque et conferimus"* igéi sorakoznak, illetve a székeskáptalanhoz, a papsághoz és a hívekhez intézett felszólítás, hogy a nevezett prelátusukat *mindenben* törvényes főpásztoruknak tekintsék![21]

A királyi kinevező iratok összetettsége azt mutatja, hogy az 15. század elejére visszavezethető teljes uralkodói ellenőrzés három pilléren nyugodott. Nem egyszerűen csak a magánkegyuraság és a feudális birtokadományozás formájának a

[17] *Mályusz E.:* A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog i. m. 85–90. A kapcsolatok Konstanzban kicsúcsosodó, immár új feltételek közötti konszolidációjára *uo.* 91–111. Újabban pedig *C. Tóth Norbert*: A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. Gazdaság és Társadalom 4. (2014) különszám, 102–118.

[18] Rozgonyi Péter veszprémi püspöki kinevező iratát idézi *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 119.

[19] *Fraknói V.:* Oklevéltár i. m. VI–VII.

[20] Uo. n. 40.

[21] Uo. n. 53 és 60. – Geréb kinevezése már kiadva Katonánál is: *Katona S.*: Historia critica regum Hungariae. XVIII. 297–298. A kinevezési irat formuláinak rögzülésére lásd még ETE n. 15., 229., 270–272., 341., 348 (vö. Appendix II).

püspökségek feletti alkalmazásán, hanem a káptalani választások jogosítványainak átvételén is. Ez azért nem okozhatott különösebb megrázkódtatást, mivel az uralkodói befolyás ekkor már kiterjedt a kisebb javadalmak adományozására, így a káptalani dignitásokéra.[22] A hazai egyházszervezet felett kialakult állami ellenőrzés késő középkori stabilizálódását a püspökségadományozás gyakorlása *interregnum* idején,[23] a püspöki,[24] illetve a préposti, apáti, káptalani stb. kinevezési jog átruházása másokra[25] (köztük városokra, világiakra),[26] illetve a széküresedések idején megfigyelhető uralkodói szerep[27] mutatja.

A konstanzi bullában említett és a Szentszékkel elfogadtatni kívánt „ősi hagyomány" tehát valójában igencsak új keletű, ám annál életképesebbnek bizonyuló fejlemény volt. A 16. század elejére rögzülő magyarországi jogalkotás valós alapjául a Hunyadi- és Jagelló-korban jószerével már zavartalanul érvényesülő gyakorlat mellett a konstanzi elismervény szolgált. S nem csupán annak általánosságban fogalmazó bevezetője. A konstanzi egyezmény egyik legfontosabb, és a kutatás által eléggé nem hangsúlyozott jellemzője, hogy – hallgatásával – végleg kiiktatta az imént említett káptalani választásokat. Ezek néhány látványos utolsó ellenállási kísérlettől övezve hamarosan el is tűnnek. Azáltal pedig, hogy kifejezetten elismerte a kisebb javadalmak feletti királyi adományozási jogot, beleértve a káptalani méltóságokét, lehetőséget nyújtott arra a kézenfekvő értelmezésre, hogy ezzel az uralkodóra háramlottak a káptalani választások alapján elnyerhető kánoni jogosítványok is. A hazai királyi püspökkinevezéseknek ez az egyik legfontosabb, más európai példáktól eltérő sajátossága. Így vált lehetővé, hogy a kinevezett főpapok *electus*ként – magukat következetesen ekként is címezve – nemcsak viselték főpásztori jelvényeiket, hanem a választott püspökök számos funkcióját is gyakorolták. Werbőczy tehát magától értetődően vonhatta le következtetését, hogy a pápának az egyébként a kánoni választás esetében használatos *confirmatió*n kívül semmi más jogosultsága sincsen. Persze az egzakt korabeli fogalomhasználattal kapcsolatban táplálhatunk némi kételyt.[28]

[22] *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. n. 54 és helyenként.

[23] Lásd Döbrenthei Tamás imént idézett példáját. *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. VI–VII.

[24] 1513-ban. *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. n. 33., 69.

[25] A káptalani dignitások adományozását az adott ordinárius mellett más főpap is elnyerhette. Uo. 12., 35. – A kedvezményezettek olykor még szükségét érezték az államfői rendelkezés pápai megerősítését. Uo. n. 38.

[26] Uo. XIV–XV. és n. 11., 34., 70.

[27] Uo. n. 36., 64.

[28] Az *electus*-problémának a szakirodalomból egyedül *Stolpa József* szentel kellő figyelmet: Adalékok a magyar királyi főkegyúri jog történetéhez [A konstanzi bulla]. In: Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az

Ebben a megközelítésben valóban „ősi hagyományról" lehet beszélni, hiszen a helyzet nem sokban különbözött attól, amikor a magyar királyok a káptalani választás befolyásolásával tudták jelöltjeiket a püspöki székekbe juttatni, csupán egyértelműbbé és kizárólagossá vált az uralkodói szerep. A káptalani választások ellen indított 14. századi pápai támadás a Kúria szemszögéből nézve ilyesformán leginkább nálunk bosszulta meg magát. Az pedig, hogy a 16. század elejére már rendszerint a főpapok adományozzák – a káptalanokba be nem kebelezett prépostságok, valamint az apátságok kivételével – egyházmegyéjük javadalmait, sokkal inkább a királyi pozíció megerősödését bizonyítják, mintsem ennek ellenkezőjét, hiszen az ordináriusok kizárólag uralkodói jogátruházás révén jutottak e jogosítvány birtokába. Ahogyan az imént már szintén előkerült, a „kegyúri jog" átruházása többször a püspöki székek esetében is megfigyelhető, igaz, ez csupán alkalmi jelleggel és főurak részére szólt.

Nem kevésbé volt sajátos a konstanzi egyezményhez való pápai viszonyulás. Zsigmond választása a nyugati egyházszakadás tapasztalataiból okulva minden valószínűség szerint szándékosan esett a Bíborosi Kollégiumra. Ennek a stabilitást jelentő szervezetnek kötelező erejű ígérvényében messzemenőbben biztosítva látta igényei kielégítését, a szövegben szereplő „mindörökre" (*in perpetuum*) formula érvényességét, mint egy hasonló jellegű pápai aktusban.[29] Mint tudjuk, a történeti fejlődés nem igazolta számítását. A jövő a fokozatosan kibontakozó „modern", mind abszolutisztikusabb vonásokat mutató pápai centralizmusé volt. V. Márton (1417–1431) röviddel Konstanz után olyan értelemben módosította, illetve erősítette meg az Apostoli Kancellária szabályzatát, hogy ismételten kiterjesztőleg – vagyis az összes javadalomüresedésre alkalmazhatóként, alkalmazandóként – értelmezte a pápai rezervációk gyakorlatát. Azaz minden fontosabb egyházi javadalom betöltését a rezervációk alapján kiformálódó *libera collatio* alá sorolta. (A pápai rezervációk V. Orbán [1362–1370] alatti túlsúlyra jutásakor szintén – az egyébként nem túl előkelő jogforrásnak számító – kancelláriai szabályozásé volt a döntő szerep.)[30] Ebben az értelemben valóban a konstanzi egyezmény – ideiglenes – mellőzéséről beszélhetünk.[31]

egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. Szerk. Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály. Bp. 1941. 1027, 2. jegyzet. Fő érve viszont, amely az *electiót* európai viszonylatban is a magánkegyúri jogosítványok közé sorolja, aligha helyes. A kisebb javadalmak adományozási gyakorlatára, a kegyuraság átruházására *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Bp.1994. 19–22.; *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog i. m. 115–122.

[29] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog i m. 22–25.

[30] *Potz, R.*: Bischofsernennungen i. m. 22.

[31] Ezt hangsúlyozza Erdő Péter, aki Mályusszal ellentétben erősen korlátozottnak tartja a Bíborosi Kol-

A 14. századi viszonyok mindazonáltal már nem voltak maradéktalanul visszaállíthatók. A Colonna-pápa ilyen jellegű törekvései csupán átmenetinek bizonyultak. Utódai sorban kötötték az államokkal a püspökségek betöltésére vonatkozó és kompromisszumos megoldást tükröző konkordátumokat.[32] Feltűnő, hogy magyar viszonylatban erre nem került sor. Elmaradása több mint elégséges bizonyítéka a konstanzi egyezmény érvényben tartásának. A Hunyadi- és Jagelló-kor gyakorlata ezt támasztja alá. A Kúria következetesen csak uralkodói előterjesztés alapján töltötte be a hazai püspöki székeket. A királyi befolyás rutinszerűvé válásának meggyőző példája Hunyadi (I.) Mátyás (1458–1490) 1481. évi utasítása Aragónai János bíborosnak. Ebben az uralkodó meglehetős közömbösséggel utasítja a protektort a kalocsai érsek bulláinak expediáltatására, feleslegesnek tartva, hogy a pápának bővebben írjon az ügyben.[33]

Önálló római kezdeményezésre csupán a legszűkebben értelmezett pápai rezerváció alapján került sor, vagyis ha a javadalom viselőjének elhalálozása nem *extra Curiam Romanam* történt. A Szentszéknek ezt a jogát az egyéb konkordátumok szintén elismerték, s a konstanzi engedmény alapján is alkalmazható volt, mivel a szűkszavú szöveg nem tért ki a problémára. A magyar szempontból esedékessé vált korrekció 1514-ben következett be. Ekkor országgyűlési törvény korlátozta a főpapok római útjait, illetve különféle garanciákat követelt meg tőlük a rezerváció kivédésre, melynek jogosultságát egyébként nem vonta kétségbe. Más kérdés, hogy Róma valójában e téren sem tudta maradéktalanul érvényre juttatni álláspontját. Mint azt az egri püspökség többszöri példája mutatja, csupán kompromisszumos megoldást tudott kiharcolni. Jelöltjeinek kárpótlásként egy-egy kisebb javadalommal kellett megelégedniük.[34]

légium jogosítványait *sede vacante* idején. A pápaság és a magyar királyság, 89–91. A *„sede vacante nihil innovetur"* tézise mindazonáltal a tridentiánus egyházmodell kikristályosodott alapelve, a konciliarizmus időszakában még e téren is képlékenyebben a viszonyok. – A későbbi gyakorlaton kívül a csupán ideiglenes jogi mellőzés mellett szól az is, hogy határozottan úgy tűnik: a kancelláriai szabályok érvényessége csak az adott pontifikátus idejére terjedt ki, s azokat alapvetően a vicekancellárok formálták át újra és újra *(„Vicecancellarius est ille, qui has regulas regit et ad eius dispositionem dantur in curia et extra eam...")*. Vö. *Emil Göller*: Die Kommentatoren der päpstlichen Kanzleiregeln vom Ende des 15. bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts. Archiv für Katholisches Kirchenrecht 84. (1905) 441–460.; 85. (1906) 20–34. 259–265., 453–454.

[32] *Bireley, R.*: The Refashioning of Catholicism i.m. 71–95.

[33] *Stephanus Katona*: Historia critica regum Hungariae I–XLII. Pestini–Posonii–Cassoviae–Claudiopoli–Budae 1779–1813. XVI. 340–342.

[34] Az egyes esetek áttekintése és a vonatkozó könyvészet l. *Kovács P.*: A Szentszék, a török és Magyarország i. m. 105–114. Egerre, az Estei Hippolit váratlan római halála utáni helyzetre – amikor a pápai nepos Giulio Medici sem volt képes a javadalom birtokába jutni, és azt az uralkodó tisztségviselői kormányozták, a jövedelmeket pedig elvileg a törökök elleni védekezésre fordították – vö. újabban *C. Tóth Norbert*: Az egri püspöki szék betöltésének problémái 1520 és 1523 között. Adatok az egri, szerémi és váci püspökök archontológiájához. In: Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tisz-

Konkordátum kötése tulajdonképpen egyik félnek sem állott érdekében. Egyrészt a hazai igények messze túlmutattak azon, amit a pápaság nyíltan elismerhetett volna. Magyarország számára tehát több mint ideális volt a saját felfogás szerint értelmezhető konstanzi megállapodás. Másrészt a Szentszék már azzal is, hogy a kisebb javadalmakról való teljes körű lemondás mellett kivétel nélkül az összes magyarországi püspökség nominációs jogát megengedte, lehetőségei végső határához érkezett. Az egyezmény szűkszavúsága és főleg korai eredete ugyanakkor számára is hagyott némi mozgásteret. A német, francia és spanyol példákkal ellentétben a 15. század második felében kialakuló kúriai irattípusokban: konzisztoriális jegyzőkönyvekben, cédulákon és kontrocédulákon, valamint a bullákban szinte sosem szerepel a magyar királyi közreműködés ténye a püspökkinevezéseknél.[35] Az a pápaság, amely – *de facto* ugyan elismerte a Konstanzban rögzített helyzetet – már 1448-ban határozottan tagadta, hogy a magyar államnak bármilyen apostoli kiváltsága lenne a helyi egyházszervezet irányításában,[36] a mindennapi jogalkalmazásban is kínosan ügyelt elvi álláspontja fenntartására. Jellemző példája ennek Móré Fülöp 1524. októberi pápai kinevező irata, amely *expressis verbis* kijelenti, hogy a püspöki szék betöltésében senkinek sem lehetett joga a közbeavatkozásra.[37] A kisebb javadalmak esetében ez nem mondható el, itt elő-előfordul pápai hivatkozás a kegyúri közreműködésre, jogosultságra, sőt még apostoli privilégiumra is.[38] Püspökség esetében az egyedüli eddig ismert kivétel Tomori Pál kalocsa-bácsi érseki kinevezése, ahol az 1523. február 4-ei konzisztoriális akta megemlíti II. Lajos (1516–1526) *supplicatió*ját, és az érseki szék *per oblatum* betöltéséről beszél.[39]

teletére. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 9–18, különösen 10., 11., 13. – Úgy tűnik, hogy az újabb hazai szakirodalom is figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a reformzsinatok után a pápai rezervációk már nem egyetemlegesek, miként a 14. és részben még a 15. században – helyükbe a *libera collatio* fogalma lép mint a fejedelmi *nominatio* és a káptalani *electio* partnere –, s alkalmazásuk Európa-szerte jószerével épp a fentebb említett esetre szorult vissza. – Az olyan akciók, mint például Szatmári György esztergomi érseké a telegdi főesperesség pápai adományozásának meghiúsítására a királyi jelölt érdekében 1523-ban már ritka kivételnek számítottak. Lásd levelét Várday Ferenc erdélyi püspökhöz, Esztergom, 1523. szeptember 15. Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti Gyűjtemény. Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL). n. 82., 616 (a Zichy család zsélyi levéltárából).

[35] *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 251.; Consistorialia Documenta Pontificia de Regno Hungariae (1426–1605) Közreadja Tusor Péter – Nemes Gábor (Collectanea Vaticana Hungariae I/7) Bp.–Róma 2011. n. 1b–78. helyenként.

[36] Tette ezt V. Miklós válaszul a magyar rendek megkeresésére. Egészen pontosan a vonatkozó iratok római meglétét tagadták. *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. n. 26.

[37] Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chornologica disposita. I: Ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III. (1198–1549). II: A Clemente VII. usque ad Pium VII. (1524–1800) cum additamentis saec. XIII. et XIV. Ed. Augustinus Theiner. Romae–Zagrabiae 1863–1875. I. 584–585 [n. 794].

[38] Uo. IX és n. 29., 34., 56.

[39] *Tusor P. – Nemes G.*: Consistorialia Documenta Pontificia i. m. n. 29. A HC is idézi (III, 172.): *„pro quo*

A konzisztoriális dokumentumok hallgatása ellenére sem férhet kétség ahhoz, hogy a többi kinevezésre is uralkodói felterjesztés nyomán került sor. Az elvi fönntartás mellett a gyakorlatban maga Róma is tiszteletben tartotta a királyi szerepet. Nyilvánvaló bizonyíték erre, hogy 1524-ben VII. Kelemen II. Lajostól maga kérte a római követjárása alkalmával megismert Brodarich István püspöki kinevezését, amit a magyar király válaszlevelében meg is ígért.[40] A pápai óhaj gyors teljesítését egyedül az gátolta, hogy a kiszemelt erdélyi széket a király már korábban másnak ígérte.[41]

A római Kúria érdekeit és kánonjogi érzékenységét a budai királyi udvar lehetőségei szerint ugyancsak tiszteletben tartotta. A pápához intézett bemutató iratok megfogalmazása a kinevezési dokumentumoknál szemlátomást visszafogottabb. Jóllehet a *„vetustum regni iurispatronatus privilegium"*, illetve az *electio, nominatio, translatio, praesentatio* kifejezéseit használja, a *collatio*, vagyis az adományozás terminusa nem szerepel, és a középpontban a kérvényezés mozzanata áll. Az magyar király a konstanzi formula szerint „szupplikál" a pápai „megerősítésért" (*confirmatio*) és „áldásért" (*benedictio*). Nem mellékes szempont ugyanakkor, hogy ezt nem az apostoli privilégium említésével, hanem a magyar királyok régi és megszokott hagyományára (*„Hungariae regum veteri et usitata consuetudine"*) és a Szentatya, valamint az Apostoli Szék iránt érzett személyes „alázatára" és „tiszteletére" (*„singulari animi devotione et observantia"*) hivatkozással teszi, személy szerint II. Ulászló Podmaniczky István 1505. évi áthelyezésekor Szerémről Nyitrára.[42] Nem kerülheti el figyelmünket, hogy itt már nem találkozunk az uralkodói *translatio* kánonilag érvényesnek és törvényesnek (*canonice legitimeque*) minősítésével, ami az erdélyi és váradi szék együttes beöltésénél Rómába küldött iratban 1501-ben szerepel.[43] Mindazonáltal ekkor a király hosszasan indokolja – főként az oszmán fenyegetéssel – VI. Sándor előtt az áthelyezések szükségességét, amit szintén nem elhanyagolható mozzanatként értékelhetünk az egyházszervezet feletti ellenőrzés megszerzésében.

rex Ung. supplic."

[40] Az uralkodó 1524. december 5-én, Budán kelt levelének eredetije: Archivio Segreto Vaticano (a továbbiakban: ASV). A.A. I–XVIII. n. 2534.; kiadva: *Theiner, A.*: Vet. mon. Slav., I, 585 [n. 795].

[41] Lásd Burgio budai pápai nuncius december 6-ai részletes beszámolóját az ügyről: Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526 (Monumenta Vaticana Hungariae II/1). Kiad. Fraknói Vilmos. Bp. 1884. n. 19., 91.

[42] A kassai *Formularé*ban fennmaradt bemutató irat kiadva: *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. n. 59.

[43] Ezután még különösen Szatmári Györgyöt ajánlja, aki 1502. február 14-én megkapta a pápai szentesítést, bár püspökké már Pécs főpásztoraként szentelték. *Katona S.*: Historia critica regum Hungariae. XVIII. 298–301. Vö. HC II, 254 és 262. (Az uralkodói levélből az olvasható ki, mintha Szatmári csak királyi kinevezés alapján birtokolta volna Veszprémet, az uralkodó ugyanis meg sem említi a kánoni institúció tényét, jóllehet az 1500. április 1-jén megtörtént. HC II, 266.) – Az 1501. évi kinevezésekre, a később szinte rutinná váló sorozatos áthelyezésekre lásd újabban *C. Tóth N.*: Az egri püspöki szék betöltésének problémái i. m. 9–10skk.

Segédpüspök kinevezésének és felszentelésének kérése esetén a megfogalmazás tisztán kérvény jellegű volt,[44] és ugyanez mondható el ismételt folyamodás esetén.[45] A kuriális ügyemenet királyi sürgetésénél szintén nem szerepel jogigény hangoztatása. II. Lajos Sadoleto pápai titkrához 1526. május 22-én írt levelében például tényszerűen közölte, hogy Várdai Pált egri püspökké választotta (*eligimus*), megerősítése érdekében már többször írt a pápának, és szeretné, ha ez a kérése (*petitio*) végre teljesülne.[46]

A többi konkordátummal összevetve valóban páratlan engedményekbe való beletörődést nemcsak a budai királyi palotából az Örök Városba küldött iratok megfogalmazása könnyítette meg a Kúria számára. Az is nagyban hozzájárult ehhez, hogy a konstanzi megállapodással ellentétben az annátákat, pontosabban a *servitium communé*t – egyéb országokhoz hasonlóan – Mohács előtt rendszeresen megfizették Magyarországról.[47] Probléma leginkább a fizetés technikai lebonyolítása miatt fordult elő.[48] E legjelentősebb tétel mellett egyéb bevételi források viszont nem álltak a pápaság rendelkezésére a Szent Korona országaiból. A *spoliumok*, interkaláris jövedelmek, mint nem a kánoni intitúcióhoz kapcsolódó tételek – szerves összefüggésben a magyarországi felfogással – az államkincstárt gyarapították. A pápai tizedek behajtása pedig már Nagy Lajos korában uralkodói kézbe jutott, illetve megszűnt.[49] A pápai bíráskodásnak már a konstanzi dokumentumban megjelenő hazai korlátozását szintén folyamatos törvényi szabályozással sikerült fokozatosan érvényre juttatni.[50] Nagy nehezen a Kúriába menő fellebbezések is visszaszorultak a prímási bíróság harmadfo-

44 Vö. ASV A.A. I–XVIII. n. 2839; *Theiner A.*: Vet. mon. Slav. I. 568 [n. 769].

45 II. Ulászlónak 1513–1515 között a váci és erdélyi püspökök kapcsán X. Leónak küldött levelében a *supplicavi… pro confirmatione* egyházjogias kifejezését találjuk. ASV Segreteria di Stato. Principi. vol. 9. fol. 348rv. (II. Lajosnak tulajdonítva kiadva Bessenyei József alább idézendő munkájában: n. III/1.)

46 Eredetije: ASV A.A. I–XVIII. n. 2541.; kiadását nem találtam. (Az adatot és a Theiner által publikált idézett angyalvári iratok jelzeteit N. G.-nek köszönöm.)

47 *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog i. m. 112–114; az összegek és fizetési módok: *Lukcsics József*: Középkori pápai adókönyvek. Bp. 1908. 6–17. A kisebb javadalmak Mohács utánig még fel-feltűnő annáta fizetései ugyanakkor – a megszerzésük érdekében Rómába benyújtott szupplikációkkal arányával párhuzamosan (vö. Lukcsics Pál alább idézendő munkáit, *passim*) – Konstanz után folyamatosan csökkentek, és a 16. század elejére nyugat-európai összevetésben már minimálisnak tekinthetők, s rendszerint nem egyszerű adományozási esetben, hanem valamilyen egyházjogi különlegesség következtében (például az adott *beneficium* megszerzésének biztosítása lemondás esetén) került rájuk sor. Vö. Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536). I–II. Kiad. † Lukcsics József – Tusor Péter – Fedeles Tamás. Bp.–Róma 2014. n. 1279 és *passim*.

48 Mint például éppen Várdai imént említett egri püspöki kinevezésekor (az uralkodó épp emiatt kényszerült ismételten szupplikálni.) *Fraknói V.*: Magyarországi pápai követek i. m. 389–391. (lásd még uo. 91. is).

49 *Rácz Gy.*: Az Anjou-ház és a Szentszék i. m. 75.

50 A kérdés legújabb összefoglalása *Erdő P.*: A pápaság és a magyar királyság i. m. 92–94.; és *Kovács P.*: A Szentszék, a török és Magyarország i. m. 98–99.

kú kompetenciájának elismertetésével és megerősítésével.[51] Rómának már 1526 előtt szűk tere maradt a közvetlen beavatkozásra a magyar egyházi ügyekbe. Leginkább csak nyilvánvaló személyes visszaélések alkalmával figyelhetjük ezt meg. Például András tinini püspök esetében, akit 1525. június 20-án arra figyelmeztette VII. Kelemen, hogy mivel már megkapta bulláit, ne halogassa tovább szentelését, hiszen ezzel veszélyezteti hívei üdvösségét.[52]

Mohácsot követően a sajátos módon, mégis konszolidáltnak tekinthető viszonyok radikalizálódása jellemző. A változás magyar részről a javadalmak szinte teljes körű állami kisajátításában nyilvánult meg. A prépostságok, apátságok nagy része zálogba adás révén világi, gyakran protestáns kézbe került. A 16. század első felében szintén bevett gyakorlattá vált a püspökségek elzálogosítása (például Győr,[53] Nyitra), majd ezt követően olykor évekig, évtizedekig tartó üresedésben hagyása (Esztergom, Eger). A bevételek ilyenkor a kamarát gazdagították.[54] A helyzet akkor sem volt sokkal rózsásabb, ha kinevezett főpap állt az egyházmegye élén. Jövedelmei tetemes részét ekkor is állami célokra kellett fordítania.[55] Megesett, hogy birtokába sem jutott a bevételeknek, hanem csupán az uralkodó által megállapított penziót, azaz járadékot kapott.[56]

E fejlemények a középkor végére kialakult gyakorlattal ötvözve Európán belül a legtisztább államegyházi formációt jelentették. Az uralkodók mellett, akik ekképpen öröklési problémákkal nem terhelt, pusztán nekik kiszolgáltatott belső hatalmi bázisra tettek szert, a szisztéma leglelkesebb híve és haszonélvezője a hazai hierarchia volt. Az anyagi korlátozások ellenére a javadalmak azonnali birtokbavétele a 15. századtól kezdve nem csekély könnyebbséget jelentett a magyar püspökök számára. E sajátos államegyházi struktúrát a franciához hasonlóan az egyháziak körében is különleges ideológiai háttér jellemezte. A legfőbb elem Werbőczy tételei mellett vélhetően Bonfini és Túróczi történeti

[51] A harmadfokú prímási bíráskodás történetének feldolgozása: *Erdő Péter*: Il potere giudiziario del primate d'Ungheria. Apollinaris 53. (1980) 272–292. és 54. (1981) 213–231., a korszakra 275–277.

[52] ASV Arm. XL. vol. 9. fol. 375rv. n. 442. ill. 443; *Theiner A.*: Vet. mon. Slav. I. 587 [n. 799].

[53] A zálogba adás mechanizmusa, a visszaváltás nehézségei a Thurzók által megszerzett egyházmegye példáján: *Erdélyi Gabriella*: Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése (Források a Habsburg–magyar kapcsolatok történetéhez). I: 1526–1532 (Lymbus Kötetek 1.) Bp. 2005. *Ad indicem.*

[54] A probléma alapos analízise 1587–1589-ből *Joseph Schweizer*től: Die Nuntiatur am Kaiserhofe. II: Antonio Puteo in Prag 1587–1589 (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken [a továbbiakban: NbD] IIIa/2/2; Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 14). Paderborn 1912. CXXIX–CXXXVI (Die Vakaturen in Ugnarn).

[55] Minderre *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 233–243 és *passim*. – Egy kiváló áttekintés a korszakról: *Molnár Antal*: A pápaság és Magyarország a török uralom idején (1526–1686). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. Zombori István. Bp. 2004. 189–217.

[56] Vö. például Nuntiatur Giovanni Delfinos (1572–1573) (NbD III/6). Hrsg.Helmut Goetz. Tübingen 1982. n. 30.; az irat korábbi közlése *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. n. 86. (Delfino jelentéseinek közreadója nem ismeri Fraknói kiadását.)

munkáinak köszönhetően a Szent István-i hagyományok még nyomatékosabb hangsúlyozása volt.[57] A szent királyhoz kapcsolt tradíciók azzal a sajátos – igaz, csupán informálisan hangoztatott, a gyakorlatban mindazonáltal többször alkalmazott – következtetéssel párosultak, hogy a már felszentelt püspökök gyakori áthelyezésük esetén nem kötelesek új püspökségük kormányzásához a pápai bullákat megszerezni.[58] A magyar felfogást és gyakorlatot a legáttekinthetőbben Camillo Caetani nuncius (1591–1592) fogalmazta meg utódának, Cesare Specianónak (1592–1598) hagyott 1592-es instrukciójában.[59]

A magyar felfogás a pápákhoz intézett uralkodói bemutató iratokban Mohácsot követően is csak mérsékelten nyert teret. Úgy tűnik, Szapolyai Jánosnál megmaradt az egyszerű szupplikációs forma, amit az uralkodói adományozás „*collatio*" terminusa ronthatott le a Kúria szemében.[60] I. Ferdinánd Szalaházy Tamás egri püspöksége érdekében 1527. szeptember 24-én még egy rendhagyó folyamodást intézett VII. Kelemenhez.[61] Váradi Pál esztergomi érsekségének 1528. évi szupplikálásakor már megjelenik az elődök mintájára gyakorolt *ius patronatus* és a *praesentatio* hozzá kapcsolódó fogalma.[62] A század derekától, jelesül az 1550. évi felterjesztésektől kezdve már főként egyenszövegek szerepel-

57 Modern kiadásaik: Antonio de Bonfini, Rerum Ungaricarum decades I–IV 1 (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum). Ed. Iványi Béla et al. Lipsiae–Bp. 1936–1941.; Rerum Ungaricarum decades IV 2, (Appendix, fontes, index) (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova). Ed. Margarita Kulcsár – Petrus Kulcsár. Bp. 1976.; Johannes de Thurócz, Chronica Hungarorum (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova). Ed. Elisabeth Galántai – Julius Kristó. Bp 1985. E művek vélhetően már abban is szerepet játszottak, hogy a konstanzi *vetera consuetudo* már Werbőczynél Szent István-i hagyományra változott.

58 Hogy ez nem minden esetben a megerősítési procedúra mellőzését, hanem igencsak sajátos lerövidítését jelentette, arra lásd Kutassynak alább ismertetésre kerülő, a *cedula consistorialis* érvényességével kapcsolatos egyedi interpretációját.

59 Biblioteca Casanatense (Roma). ms. 2672. fol. 84r. Kiadását lásd: Die Nuntiatur am Kaiserhofe. III: Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592 (NbD IIIa/2/3 = QuFGG 18). Hrsg. Joseph Schweizer. Paderborn 1919. n. 284., 584–585.; mivel azonban volt szerencsém az egészet kézzel lemásolni, az eredetire a továbbiakban is hivatkozni fogok. Az iratot egyébként már Fraknói is használta, de teljesen nem aknázta ki a benne rejlő, méltán értékesnek mondható információkat. – A magyar püspökök, a kánonellenes gyakorlat elleni kúriai hadjáratot a részleteket jól ismerő, de a hazai főpapokkal nem túl közeli viszonyt kialakító Alfonso Gesualdo bíboros protektor indította 1589-ben. A roppant érdekes és fontos eset leírása és bőbeszédű iratai: *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 275–286.; *Uő.*: Magyarország és a Szentszék. III. i. m. 222–227.; *Uő.*: Oklevéltár i. m. n 97–100. (Gesualdo levele ismételten kiadva hivatkozás nélkül Fraknóira: *Schweizer, J.*: Die Nuntiatur am Kaiserhofe III. XXI–XXIV. 3. jegyzet). A bullák megszerzésének elhagyhatóságát Cesare Speciano említi először, értesülése azonban közvetett volt. A nuncius igyekezetére a kánonok betartatására: *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i.m. i. h.; Magyarország és a Szentszék. III. i. m. 259–262.; Oklevéltár i. m. n. 101–106.; valamint La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane. I–V. Ed. Natale Mosconi. Brescia 1966–1967, *passim*.

60 ASV A.A. I–XVIII. n. 5243.; *Theiner A.*: Vet. mon. Slav. I. 628 [n. 860].

61 *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. n. 74.

62 ASV A.A. I–XVIII. n. 2453; *Theiner A.*: Vet. mon. Slav. I. 598 [n. 817.].

nek, amelyekben a kegyuraság mellett az *elegimus et nominavimus* és *praesentamus* kifejezések állandósulása mellett eltűnik a *supplicare* ige, helyét a semlegesebb *rogare* váltja fel.[63] Hasonló a helyzet a 16. század második felének bemutató iratai-ban is, bár némi változatosság kétségkívül megfigyelhető (például *electionem, nominationem et postulationem… eligeremus, nominaremus et sanctitati vestrae pro impertienda benedictione et confirmatione…* – olvashatjuk).[64]

A magyar igények a 16. század derekán még egy újabb elemmel bővültek. Mégpedig a pápai bullák annáta- és egyéb illetékektől mentes kiállításának követelésével. A fizetési kedvezést már a konstanzi egyezmény is magában foglalta, de feltehetően az egész rendszer életben tartása érdekében nem éltek vele. A régi-új indok a törökök elleni harc költségeinek, a *propugnaculum Chirstianitatis* eszméjének hangoztatása volt. Ez a közös nevező teljesen áthatotta a pápaság és Magyarország 15–16. századi kapcsolatait,[65] és nagyban hozzájárult a hazai államegyházi gyakorlat kialakulásához – kezdve Konstanztól, amikor is az idea először fogalmazódik meg, egészen a püspökségek bevételeinek lefoglalásáig a védelmi költségek címén.[66]

A kereszténység védőbástyájának gondolata ebben az esetben nem bizonyult kellőképpen hatásosnak. Ugyanakkor ez a magyar oldalról, mind az egyháziak, mind a világiak részéről állandóan és joggal képviselt érv áll annak hátterében, hogy a pápaság Anglia 16., valamint Franciaország 17. századi példájával szemben sosem indított átfogó, az ünnepélyes kiközösítés fegyverét is bevető támadást a hazai államegyházi gyakorlat ellen, és rendre, különösen a tizenöt éves háború idején óriási összegekkel járult hozzá a hadikiadásokhoz.[67] Mindössze egy esetet ismerünk arra vonatkozólag, hogy az illetéktelen javadalomhasználat miatt Róma cenzúrákat alkalmazott volna a magyar prelátusok ellen, s ezek alól feloldozást kellett nyerniük, mégpedig 1554-ben.[68]

[63] A február 25-én, Pozsonyban kelt pécsi, váci, egri, tinini *praesentatió*k eredetijei: ASV A.A. I–XVIII. n. 5256–5259.; vö. *Theiner A.*: Vet. mon. Slav. II, 8. – Lásd még ASV A.A. I–XVIII. n. 5120 és 5247; *Theiner A.*: Vet. mon. Slav. I. 654., 662–663.

[64] Lásd például I. Miksa Bécs, 1569. március. 8. és II. Rudolf 1588. február 21-én egyszerre több püspökség ügyében V. Piushoz és V. Sixtushoz intézett leveleit, ASV Segr. Stato. Principi. vol. 30. fol. 51rv és vol. 44., fol. 80rv.

[65] Szemléletes példa erre a 16. századból Giovanni Morone 1536. október 24-én kelt instrukciója. *Nuntiatur des Morone 1536–1538* (NbD I/2). Hrsg. Walter Friedensburg. Gotha 1892. n. 2, 58–59.

[66] *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp. 2008, helyenként.

[67] Vö. *Bánfi Florio*: Grianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. Hadtörténelmi Közlemények 40. (1939) 1–33 és 213–228.; 41. (1940) 143–156.

[68] Nuntiatur Delfinos. Legation Morones. Sendung Lippomanos (1554–1556) (NbD I/17). Hrsg. Helmut Goetz. Tübingen 1970. 321. Függ. n. 3.

Az esetet megelőzően a magyar főpapok javadalomhalmozását, illetve a *beneficium*ok kánonellenes birtokbavételét I. Ferdinánd hiába mentegette azzal, hogy a prelátusok az ország vezetői, és mindezt a szükség diktálja, és ekkor hiába is tett ígéretet a bullák mielőbbi megszerzésére.[69] A modrusi püspököt viszont, akit – a velencei területek közelsége miatt – inkvizíciós eljárás alá akartak vonni, a bécsi nunciusnak sikerült kimentenie. Azzal érvelt, hogy a pápai *sede vacante*, illetve a Rómába történő uralkodói felterjesztés elhúzódása miatt ő adott engedélyt az egyházmegye adminisztrálására; a kiválóan működő főpap elmozdítása botránnyal járna; és ennél sokkal nagyobb problémák is adódnak, mint például az üresedések, vagy hogy a győri püspökség még mindig el van zálogosítva 50000 forintért. Delfino nuncius szinte hiánytalanul elénk tárja mindazon körülményeket, amelyek más esetekben is a Kúriát megfontolásra késztető szempontok lehetettek a kánoni büntetések esetleges alkalmazás terén.[70]

A magyar problémák tárgyalására már 1552-ben külön bíborosi részkongregációt állítottak fel, de ennek működéséről keveset tudunk, mégis a hosszú török háború alatt működő *Congregazione d'Vngheria* előképének tekinthető.[71] A magyar ügyek kezelésének helyszínéül inkább a *Congregatio Germanica* szolgált, a Szent Hivatal esetleges bevonása a kánonellenes magatartás miatt, úgy tűnik, szóba sem kerülhetett.[72]

Visszatérve az annáták kérdésére: e téren a *propugnaculum Christianitatis* eszményének hangoztatása csupán korlátozott, alkalmi engedményeket hozott. A kérdés már Várdai Pál esztergomi érseki bulláinak kiállításakor, majd 1539-ben is kiemelt figyelmet kapott. Ekkor a váradi béke megkötésével hosszas szünet után először vált lehetővé a magyar püspökök helyzetének egyházjogi rendezése, amelyet addig a kettős, Szapolyai- és Habsburg-kinevezések nagyrészt megakadályoztak.[73] 1548-ban és 1550-ben egyenesen országgyűlési törvények

[69] Lásd Girolamo Martinego nuncius (1550–1554) Bécs, 1553. június 11-ei jelentését, amely idézi az uralkodói mentegetőzést. Nuntiatur des Girolamo Martinego (1550–1554) (NbD I/16). Hrsg. Helmut Goetz. Tübingen 1965. n. 120., 250.

[70] Jelentése, Bécs 1556. augusztus 12. *Goetz, H.*: Nuntiatur Delfinos i. m. n. 139, p. 286–290 és még n. 136 és 138.

[71] Vö. *Goetz H.*: Nuntiatur des Girolamo Martinego i. m. n. 78.

[72] Kúriai utasítás Caetani nunciushoz 1592 februárjából, *Schweizer J.*: Die Nuntiatur am Kaiserhofe III i. m. n. 223., 446.

[73] Az 1539–1540-es tárgyalásokra *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 250–252.; *Károlyi Árpád*: Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez. Századok 11. (1878) 591–617., 687–732., 790–840.; Statileo római tárgyalásaira, a bullák kiállításának és kézbesítésének problémáira még Nuntiaturen Morones und Poggios. Legationen Farneses und Cervinis 1539–1540 NbD I/5). Hrsg. Ludwig Cardauns. Berlin 1909. n. 6. 17. 233. 235. 329. 330. 334. Várday Pál esztergomi érsek már 1528. március 13-án a török pusztításaira hivatkozva kérte bullái díjmentes expediálását VII. Kelementől (ASV Segr. Stato. Principi. vol. 5. fol. 144rv), és ugyanezt teszi 1534. november 20-i levelében I. Ferdinánd is, aki kiemeli, hogy a

és az ország nevében küldött követség sürgette a probléma megoldását.[74] A fő nehézséget Róma számára az jelentette, hogy az illetékek jórészt már ekkor is közvetlenül a különféle kúriai tisztviselők kezébe jutottak. Másrészt egy általános felmentés negatív példával szolgált volna más nemzeti egyházak számára. Ugyanakkor a pápai államháztartás helyzete még korántsem volt annyira kedvezőtlen, hogy 1550-ben pillanatnyilag ne engedett volna a magyar követeléseknek.[75] 1554-ben egy olyan, Bécs által felvetett köztes megoldásra került sor, amely mind a kúriai jogfenntartás elvének, mind a magyar érdekeknek megfelelt, tudniillik, hogy a megfizetett és a nuncius által helyben beszedett illetékeket közvetlenül a végvárak fenntartására fordítsák.[76]

I. Ferdinánd hiába kísérelte meg e megoldás véglegesítését.[77] Az annáták terén a későbbiekben is mindig esetről-esetre kellett egyezségre jutni. Ez többnyire sikerült,[78] bár ellenpéldákat is találunk. 1556. augusztus 12-én Delfino nuncius azt jelentette Rómába, hogy a javadalmaiba már egy esztendeje bevezetett Újlaki János tinini püspök azért nem akarja megszerezni a bullákat, mert nem lát reményt az annáta elengedésére.[79] Stanislaus Hosius (1560–1561) 1560. május 30-ai jelentése szerint Ferdinánd arról panaszkodott neki, hogy IV. Pál (1555–1559) pontifikátusa alatt országai területéről senki sem nyert megerősítést, és különösen a magyar püspökök annátáinak elengedését ajánlotta, tekintettel az ország katasztrofális lelkipásztori helyzetére, hiszen egy-egy egyházmegyében alig van tíz plébános.[80]

---

török fenyegetés híján az érsek kész lenne fizetni (ASV A.A. I–XVIII. n. 5101.; *Theiner A.*: Vet. mon. Slav. I. 627). A kérdésre Fráter György is súlyt fektetett (levele Farnese bíboroshoz, Várad, 1547. február 7., ASV Segr. Stato. Principi. vol. 14. fol. 382r–383v).

[74] És a püspöki székek betöltésének szükségességét. Már Fraknói kiemeli, hogy a szövegek a király és az esztergomi érsek kvázi egyházfőségét sugallják. *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 243–244.; Magyarország és a Szentszék. III. i. m. 71–73.

[75] Confalloneri nuncius Odoardo Farnese bíboros neposhoz, Bécs, 1541. január 4. *Ludwig Cardauns*: Nuntiaturen Morones und Poggios. n. 334., 219.; valamint *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 243–244., 252–253., 255. – A tisztviselők fizetésének elvonása belső feszültséget gerjesztett volna az Egyházi Állam társadalmában. Vö. *Wolfgang Reinhard*: Staatsmacht als Kreditproblem. Zur Struktur un Funktion des frühneuzeitlichen Ämterhandels. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 61. (1974) 289–319.

[76] *Goetz H.*: Nuntiatur Delfinos i. m. 20–23. n. 10–11.

[77] Lásd emlékiratát Delfinóhoz. Augsburg, 1555. augusztus 8. *Goetz H.*: Nuntiatur Delfinos i. m. 330–333. Függ. n. 8.

[78] Vö. például Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561 (NbD II/1). Hrsg. Samuel Steinherz. Wien 1897. n. 40; HC III, 98., 161., 172., 216., 259., 294., 301., 304., 313–314., 325., 326., 331., 338. Róma készségére az engedmények terén a század végén: La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane. I–V. Ed. Natale Mosconi. Brescia 1966–1967. II. 59 és 69.

[79] *Goetz H.*: Nuntiatur Delfinos i. m. n. 139., 289–290.

[80] *Steinherz S.*: Die Nuntien Hosius und Delfino i. m. n. 9., 39.

Magyar részről a rendszeres engedményeket a 16. század végén is hiába igyekeztek szerzett jogként értelmezni, jóllehet az annáta-elengedés követelése a 16. század derekától az uralkodói bemutató iratoknak szinte elengedhetetlen részévé vált.[81] Antonio Puteo nuncius (1587–1589) – írásban is – arra figyelmeztette a királyi kancelláriát, hogy a prezentációs iratok annáta-elengedésre vonatkozó részét kérésjellegűben fogalmazzák meg. Hozzátette még, hogy a magyar prelátusok kompromisszumkézségük jeléül a *servitia minutát* – a rögzített irattaxa tételek mellett szintén a tisztviselőknek járó jövedelemarányos illetéket – pedig feltétlenül fizessék meg.[82]

Némileg meglepő módon a korban alig okozott problémát az a tény, hogy a pápaság a hazai felfogással szemben a korszakban már azt is kétségbe vonta, hogy a magyar királyoknak az egyházi javadalmak felett bármilyen jogosítványa lenne. Az Apostoli Szék e felfogásának először 1539-ben adott hangot. Álláspontja nyíltan egy évtizeddel később fogalmazódott meg. Aligha függetlenül az 1550. februárjában kiállított uralkodói bemutató iratokban használt formuláktól július 4-én konzisztoriális dekrétum mondta ki hét püspökséggel kapcsolatban (Eger, Pécs, Veszprém, Vác, Nyitra, Zágráb és Tinin), hogy a bullákat pusztán pápai rendelkezés alapján (*ad meram dispositionem sanctitatis suae*) kell expediálni. Magyarország királyának jogai ugyanis nem igazolhatók (*de nominatione et praesentatione regis Ungariae nihil constat*).[83] Valóban az a különleges helyzet állott elő, hogy magyar részről, mivel a királyi levéltár Buda elfoglalása után török kézre került, a ténylegesen megkapott pápai privilégiumot sem tudták hitelesen igazolni, csupán – mint ezentúl is mindig – az ország hagyományaira, törvényeire és Konstanznak Werbőczy általi említésére hivatkoztak. Róma szemében ez vajmi kevés volt, kiváltképpen, hogy mint láthattuk, általában a konzisztoriális iratokban sem volt nyoma az uralkodói közreműködésnek.

Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy az 1550. július 4-ei konzisztoriális dekrétum kiadása taktikai jellegű volt, amely a helyzet rendezése érdekében hoztak, illetve fő célja a világiaknak történő püspökség-adományozás végleges eltiltása lehetett. Két héttel korábban, június 21-én a Sbardellati Ágoston váci püspököt két évre esztergomi adminisztrátorrá kinevező pápai bréve a magyar király apostoli kiváltságon alapuló kegyuraságáról beszél Esz-

[81] Lásd például Miksa és Rudolf leveleit: ASV Segr. Stato. Principi. vol. 30. fol. 41rv és vol. 44. fol. 80rv.

[82] Lásd az 1589-ben Alfonso Visconti részére hátrahagyott tájékoztatást, *Schweizer, J.*: Die Nuntiatur am Kaiserhofe. II. i. m. n. 262., 506.

[83] *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 250–255.; az alkalmi annáta engedményt is tartalmazó dekrétum kiadva: *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. 101–102. n. 79.; illetve *Tusor P. – Nemes G.*: Consistorialia Documenta Pontificia i. m. n. 118.

tergom felett,[84] és a Kúria meg sem kísérelte, hogy radikális kánonjogi felfogásának a gyakorlatban is érvényt szerezzen.[85] 1539-ben és 1550-ben az uralkodói jelöltek kapták meg a pápai bullákat. Ugyanez volt a helyzet 1554-ben. Ezt követően már egy *modus vivendi* körvonalai kezdtek kirajzolódni,[86] amennyiben a konzisztoriális iratokban, igaz, korántsem következetesen, de rendre említésre kerül az uralkodói nomináció ténye. Ennek első ismert példája Draskovich Györgyöt zágrábi püspökké tevő konzisztoriális határozat 1564. március 22-ről.[87]

A vélhetően IV. Pius (1559–1565) pápasága alatt kialakuló – talán kifejezetten egyezségen alapuló – gyakorlat magyarázatát egyfelől a pápaság tridentiánus átalakulásában: a problémákat, beleértve az államokhoz fűződő viszonyt gyökeresen rendezni kívánó attitűdben találhatjuk meg. Másfelől I. Ferdinánd pozícióinak megerősödésében, a magyar korona és a császári cím perszonáluniójában kell keresnünk az okokat. A 16. század második felének konzisztoriális jegyzőkönyveiben bizonyára nem véletlenül szerepel az *ad nominationem Caesaris uti regis Hungariae* formula, méghozzá egyre rendszeresebben.[88]

A további kutatásoknak ennek az ismeretlen, ám a jelekből ítélve minden bizonnyal létező konkordátum-szerű egyezség feltárására kell irányulnia.[89]

[84] Ez alól kivétel talán Esztergom lehetett, mivel ekkor a királyi jogokat esetében rendhagyó tételesen is elismerték. *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. n. 77., 99.

[85] Megpróbálta viszont a *spolium* jogának betartatását. A Statilio János erdélyi püspök, illetve Fráter György hagyatékának megszerzésére irányuló lépései azonban meddők maradtak. Berichte vom Regensburger und Speyerer Reichstag, n. 106., 217.; *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 254.

[86] A 16. század derekának megerősítési és annáta tárgyalásai összefoglalva: *Fraknói V.*: A magyar királyi kegyúri jog i. m. 250–255.; Magyarország és a Szentszék. III. i. m. 89–90.

[87] HC III. 338.

[88] Vö. HC III. 98., 161., 172., 216., 259., 294., 301., 304. (Veszprém, 1570. szeptember 25.). 313–314 (Tinin, 1571. január 26.)., 325., 326., 331., 338.; *Fraknói V.*: Oklevéltár i. m. n. 90. Gerhard Hartmann összefoglalásában a Csehországgal párhuzamba állítva kifejezetten 1561-re teszi a magyar püspökségek feletti nominációs jog Ferdinánd általi megszerzését, ami ha így nem is igaz, de rátapint a lényegre. *Gerhard Hartmann*: Der Bischof: seine Wahl und Ernennung. Geschichte und Aktualität. (Grazer Beiträge zur Theologiegeschichte und Kirchlichen Zeitgeschichte 5.) Graz–Köln–Wien 1990. 29.

[89] E vizsgálat jelentősége még nyilvánvalóbb annak ismeretében, hogy a „történelem folyamán a főkegyúri jogot, mint apostoli kiváltságot írásban legelőször csak az 1855. évi osztrák konkordátum rögzítette le. *Bánk J.*: Nominatio regia és a főkegyúri jog i. m. 600. (Értelemszerűen ez is csak a püspökök bemutatási jogára korlátozódott.); Az MTA–PPKE „Lendület" Egyháztörténeti Kutatócsoport keretében folytatott vatikáni kutatásaimat az MTA TKI támogatja.

Magyarország a konstanzi zsinat idején

Gulyás László Szabolcs

Luxemburgi Zsigmond jobbágyköltözéssel kapcsolatos rendelkezései*

A középkori magyar jobbágyság költözési szabadságának helyzete, annak hosszabb időintervallumban megfigyelhető alakulása nem tartozik a megfelelően kutatott témák közé. Az elmúlt nagyjából nyolcvan esztendőben Kring Miklósnak az 1935-ös Századok hasábjain megjelent tanulmánya foglalkozott először összefoglaló jelleggel a kérdéssel. Írása ugyan mára már jócskán elavult, mégis több fontos, a jobbágyköltözéshez kapcsolódó problémát tárgyalt. Szabó István 1954-ben megjelent munkájában az 1351. évi törvényt vizsgálta, amely során elsősorban a jog szemszögéből közelítette meg a problémát, míg a parasztság történetét elemző monográfiáiban a költözéssel foglalkozó fejezetek rövidek, s a szerző nem foglalta valódi rendszerbe a költözési joggal kapcsolatos, széleskörű ismereteit. Székely György 1953-ban írt, igen adatgazdag tanulmánya a jobbágyköltözésről, mint „a paraszti osztályharc egyik formájáról" manapság már nem alkalmazott szemléletben íródott, ráadásul leginkább csak a 14. századi adatokat összegezte. Újabban Solymosi László foglalkozott a témával, amely során bizonyos speciális részkérdéseket – így például a költözési illeték kialakulását, annak összegét, vagy éppen a költözés feltételeit is – tárgyalt. Szintén megemlítendő Kubinyi András neve, aki a középkorvégi fővárosba költözésről, annak kevéssé kutatott, társadalomföldrajzi vetületéről írt alapos tanulmányt.[1]

[1] *Kring Miklós:* Jobbágyságunk szabad költözéséről. Századok 69. (1935) 390–413; *Szabó István:* Az 1351. évi jobbágytörvények. Századok 88. (1954) 497–527; *Uő.:* Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948; *Uő.:*A falurendszer kialakulása Magyarországon. 10–15. század. Bp. 1966. 102–108; *Uő.:* A középkori magyar falu. Bp. 1969; *Székely György:* A jobbágyköltözés mint a paraszti harc egyik jellemző formája. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 192–212; *Solymosi László:* A jobbágyköltözésről szóló határozat helye a költözés gyakorlatában. Agrártörténeti Szemle 14. (1972) 1–40; *Solymosi László:* Költözési illeték a 13–14. századi Magyarországon. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévet betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Bp. 1994. 95–104; *Kubinyi András:* Parasztok fővárosba költözése a középkor végén. In: Tanulmányok Budapest középkori történetéről. I–II. köt. Szerk. Kenyeres István, Kis Péter, Sasfi Csaba. Bp. 2009. 571–598. Jómagam nemrégiben szintén a jobbágyi migráció társadalomföldrajzi vonatkozásaival, valamint a parasztság városba költözésének jogi hátterével foglalkoztam. L. *Gulyás László Szabolcs:* Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. Helynévtörténeti Tanulmányok 6. (2011) 175–195; *Gulyás László Szabolcs:* 15–16. századi parasztságunk városba költözésének jogi háttere és gyakorlata (Eperjes és a jobbágyköltözés). In: A város és társadalma. Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2010. évi, Kőszegen megrendezett konferenciájának kötete. Szerk. H. Németh István, Szívós Erika, Tóth Árpád. Bp. 2011. 113–124.

* A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

A jobbágyköltözés középkori történetének egyik legérdekesebb fejezete Zsigmond uralkodása alatt íródott. Ez ugyanis az a korszak, amelyben – a költözési jog alkalmazása során megszaporodó szabálytalanságok miatt – 1351 után először kerül a királyi hatalom érdeklődésének előterébe a parasztság költözési joga. Ez pedig többszöri törvénykezést, költözéssel kapcsolatos királyi kiváltság– és parancslevelet eredményezett.[2]

A parasztság költözési szabadságára nézve azonban ezt megelőzően, a 13. századtól kezdve is vannak már adataink. A kor hospeskiváltságaiban az Árpád-kor utolsó évszázadától kezdve rendszeresen szerepelt ugyanis a településre történő be- és kiköltözés lehetősége, amelynek egyéb feltételei (a licentia elnyerése, a terragium, a fényes nappal történő költözés, a költözés során a javak sérthetetlensége, stb.) is rendre megjelennek ezekben. Azaz a szabad mozgás joga eredendően a hospesszabadságnak (s így a későbbi jobbágyszabadságnak) jelentette az alapvető alkotóelemét. A szabad költözéssel a fentiek tükrében a 13. század folyamán a hospesek, illetve az egyéb, szabad állapotú személyek élhettek, míg a 14. századra a jogilag egységesülő jobbágyság számára állt fenn a feltételek teljesítése után a helyváltoztatás lehetősége.[3] Ezeknek a költözést lehetővé tévő jogi elemeknek a részletezésétől ezúttal eltekinthetünk, hiszen többen is foglalkoztak már korábban a kérdéssel, leginkább a 13. és 14. század vonatkozásában.[4]

A 14. századra tehát a paraszt és földesúr közötti jogviszonyban már jól ismert tényezőként jelenik meg a jobbágyköltözés joga. Mivel azonban – mint minden joggal kapcsolatosan – egyre gyakrabban történtek szabálytalanságok az ügyben, mind nagyobb igény mutatkozott rá, hogy a királyi hatalom dekretális formában is beavatkozzon a földesúr-jobbágy viszonynak ebbe a roppant kényes kérdésébe.

Ha a jobbágyköltözés szabályozásának törvényi előzményeiről beszélünk, a legkorábbi ilyen rendelkezés az 1351. évi dekrétumban történik. Igaz, a korábban 1300 körüli királyi tanácsi határozatnak tekintett libellus is foglalkozott a problémával, de mára már Engel Pálnak köszönhetően jól tudjuk, hogy ez a forrás minden bizonnyal Zsigmond korára, azon belül is leginkább 1401-re datálható, azaz nem az Árpád-kor végi helyzetet dokumentálja. Ez a rendelkezés

[2] A jobbágyköltözés Zsigmond-korban megfigyelhető sajátosságait – úgy a királyi politika, mint a parasztság mindennapjainak oldaláról – tömören összegzi Mályusz Elemér összefoglaló munkája. *Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 186–192.

[3] *Gulyás L.. Sz.:* 15–16. századi parasztságunk i. m. 140–141.

[4] *Kring M.:* Jobbágyságunk i. m. 400–407; *Solymosi L.:* A jobbágyköltözésről szóló i. m. 26–27; *Solymosi L.:* Költözési illeték i. m. 96–99.

egyébként megengedi a nemesek parasztjainak, hogy a jól ismert feltételeket teljesítve elhagyhassák urukat.[5]

A Nagy Lajos által kibocsátott dekrétum becikkelyezését megelőzően a jobbágyköltözés már egyértelműen élő joggyakorlat, mondhatni szokásjog volt a Magyar Királyságban, alkalmazására – s egyúttal megsértésére – nézve már ekkor több adatunk ismert.[6] Az 1351. évi törvény ezzel kapcsolatos intézkedései kiválóan mutatják, hogy a költözés ügyében milyen típusú problémákat kellett elsősorban orvosolni.[7] Azért is fontos erre a visszautalni, mert a szabálytalanságok jellege gyakorlatilag ezután sem változott meg érdemben, és az Anjou-korban megjelent, több tucatnyi oklevéllel dokumentálható anomáliákkal a későbbiekben Zsigmondnak is foglalkoznia kellett.

A dekrétum 16. cikkelye alapján a jobbágyokat erőszakkal, a földesúr engedélye nélkül nem lehetett elköltöztetni.[8] Megemlítendő még a 18. tc. is, mivel sokáig úgy tartotta a kutatás, hogy ez gyakorlatilag arról szól, hogy a költözést régi vétségekre hivatkozva sem lehetett akadályozni.[9] Itt valójában – már ha szó szerint vesszük a törvény ezen traktusának szövegét – egyszerűen csak a földesúri joghatóságról van szó, egyetlen olyan megjegyzést sem tesz a dekrétum írója, amely ennek ellenkezőjét támasztaná alá. Korábban Szabó István és Székely György folytatott a kérdésről némileg parttalan vitát.[10]

[5] *Engel Pál:* Az „1300 körüli" tanácsi határozat keltezéséhez. In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Szerk. Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József. Pécs 2000. 125–132; Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam *Francisci Döry* additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt *Georgius Bónis, Vera Bácskai.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 11.) Bp. 1976. (a továbbiakban: DRH I.) 394–395.: „Item quilibet rusticus seu iobagio alicuis nobilis, si voluerit, de possessione domini sui habita licentia et iusto ac consueto suo terragio consueto persoluto ad possessionem alterius nobilis vel alias, quo sibi placuerit, cum omnibus suis rebus libere se causa commorandi transferre valeat."

[6] Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 50 932; DL 51 167; Anjou-kori oklevéltár. 1301–1387. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Praeside *Julio Kristó.* Adiuvantibus *Tiburtio Almási, Ladislao Blazovich, Geisa Érszegi, Francisco Makk, Francisco Piti.* I–XV. (1301–1331), XVII. (1333), XIX–XX. (1335–1336), XXII–XXVII. (1338–1343). Szerk. *Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, Kőfalvi Tamás, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó.* Bp.–Szeged, 1990–2007. XIV. 395. sz., stb. Valószínűleg a törvény hiányának eredményeképpen arányait tekintve nagy számban maradtak fenn ebből a korból olyan, a király vagy a megye által kibocsátott költözési engedélyek is, amelyek különféle falvakra vonatkozólag tették lehetővé a parasztság szabad beköltözését. DL 3576., DL 6865., DL 3890., stb.

[7] Az 1351. december 11-én kibocsátott dekrétum teljes szövegének kiadása: DRH I. 124–140.

[8] DRH I. 136.: „Nec etiam iobagiones aliquorum regnicolarum nostrorum, ad regiam vel reginalem celsitudinem pertinentes, vel ad ecclesiarum prelatos aut potentes regni nostri attinentes, absque voluntaria permissione dominorum eorundem iobagionum potenter abducantur." (16. tc.)

[9] DRH I. 136–137.: „Nichilominus etiam in civitatibus et liberis villis regalibus et reginalibus, prelatorum et baronum ac aliorum nobilium tenutis et possessionibus iobagiones regnicolarum nostrorum pro pristinis factis non possint inpediri, prohiberi seu arestari in rebus et personis, sed si iidem vulnera lesiones, mortem incendia et alia consimilia enormia perpetrarent manifeste, extunc ex parte eorundem iudicium et iustitia inpendatur, et quilibet querelantes in propriorum dominorum suorum presentia iudicium et iustitiam prosequantur congruentem." (18. tc.).

[10] *Szabó I.:* Az 1351. évi jobbágytörvények i. m. 498–505; *Székely Gy.:* A jobbágyköltözés mint i. m. 208–210.

Mindenesetre már az említett artikulus(ok) tiltó hangvétele is figyelemre méltó. Ez alapján pedig a probléma alapjában véve kettős volt: gondot okozott, hogy a nemesek más jobbágyát ura engedélye nélkül költöztették el, valamint az is, hogy az úr a jobbágyát a szabad költözési jog ellenére is akadályozni próbálta a birtok elhagyásában. Az akadályozás sokszor nem nyíltan történt, hanem a jobbágy régi valós, vagy koholt vétségeire hivatkozva, azt mintegy ürügyként felhasználva. Nagyon érdekes, hogy a törvény a szabad költözés jogát közvetlen módon nem nyilvánította ki, de erre nem is volt szükség. Mint fentebb említettem, a költözési jog ekkor már teljesen természetes, magától értetődő és magyarázatot nem igénylő dolog volt, csak az ezzel szembeforduló földesúri magatartást kellett szankcionálni.

A fent említett 16. törvénycikkely a dekrétum jól ismert 6. pontjával, a kilenced beszedésének kötelezettségéről szóló intézkedéssel párhuzamba állítva nyeri el az értelmét. A háttérben az ekkor pusztító nagy pestisjárvány, valamint a nápolyi háborúk állnak.[11]

Az Anjouk korában dekrétum formájában már nem történt több intézkedés az ügyben. A Nagy Lajos uralkodásának korszakából fennmaradt okleveles anyag alapján a szabálysértések továbbra is elterjedtek voltak, és előre vetítették, hogy Zsigmondnak is foglalkoznia kell majd uralkodása során az üggyel.[12] A költözési szabályok megsértése a legtöbb esetben részben elhurcolással, részben a jobbágy visszatartásával valósult meg. A szökés ebben a korszakban a források alapján még meglehetősen ritka, bár azt sem lehet kizárni, hogy a jogtalan elhurcolások mögött sokszor a jobbágy szökési szándéka és a földesúr jogos ellenállása állhatott.

A jobbágyköltözés kapcsán Zsigmond legfontosabb feladata tehát az volt, hogy a költözés ügyében eddig is gyakori és a polgárháborús időszakban még inkább elszaporodó hatalmaskodásoknak úgy vessen gátat, hogy közben mind a három fél, azaz a jobbágy és a régi, valamint az új földesúr érdekeit is figyelembe veszi. Ehhez a királynak több eszköze is volt. Ezek első csoportja a királyi dekrétumokat jelenti, második az ezek betartására felszólító szigorú parancslevelek köre, harmadik részük pedig alapvetően városokhoz vagy falvakhoz kapcsolódik, amelyek lakóinak a szabad költözést sok esetben egyedileg és privilegiális formában is engedélyezte.

[11] DRH I. 132; A dekrétum becikkelyezésének – és egyúttal a jobbágyköltözés szabályozásának – okai közül a két legfontosabb a nápolyi hadjáratokban részt vevő köznemesség megjutalmazása, valamint a pestisjárvánnyal kialakuló munkaerőhiány miatti jogsértések orvoslása volt. *Szabó I.:* Az 1351. évi jobbágytörvények i. m.

[12] DL 87 315., DL 41 569., DL 96 439., DL 65 780. stb.

Az uralkodása első szakaszában a témában keletkezett rendelkezések főleg egy eddig kevésbé szabályozott kérdést, a jobbágy jogtalan visszatartásának ügyét kívánták rendezni. 1391. április 28-án kibocsátott oklevelében Zsigmond még csak az erdélyi parasztság számára erősítette meg a költözési jogot. Az utasítás szerint, ha valaki nem engedte eltávozni a jobbágyát, a másik fél, azaz a választott, új földesúr felkereste őt egy vagy két szolgabíró kíséretében, és ha a vizsgálat alapján valóban indokolatlan volt a visszatartás, akkor 10 dénármárka büntetést mértek ki rá. A végrehajtás felügyeletét az oklevél a vajdára bízta.[13] Az 1391. évi rendelkezés abból a szempontból is jelentős, hogy elsőként bízta meg a megyét a költözés lebonyolításában való részvétellel.

1397. augusztus 3-i, Nagyszombaton kibocsátott oklevelében Zsigmond tovább ment a kérdés rendezésében. Ez a dekrétum már a bevezetője szerint is alapvetően arra törekedett, hogy a földesurak koholt indokok alapján (bírság, collecta, vagy adó ki nem fizetése miatt) ne tarthassák vissza a jobbágyot, ám sokkal részletesebben, négy pontban intézkedik a költözési szabadságról.[14]

Elsőként kimondja, hogy a királyi birtokokon lévő településekről a lakók szabadon elköltözhetnek egyházi és világi birtokokra, ahogyan a nem királyi birtokon élők is szabadon beköltözhetnek a királyi uradalmakba. Azaz, alapvetően még csak a királyi birtokokról és birtokokra költözni akarók ügyében tesz engedményt a kérdésben, a költözés feltételeit teljesítők számára. A rendelkezés második és harmadik pontjai szerint pedig, ha a jobbágy bírságpénzben lett elmarasztalva, és azt a földesúr tőle egy hónapon belül nem hajtja be, valamint tartozása és collecta-elmaradása volt és azokat 15 napon belül nem fizettetik ki vele, akkor a fenti módon a távozásban már nem lehetett tovább akadályozni. Ha viszont semmilyen hasonló probléma nem lévén, a paraszt megkapta a távozásra feljogosító licentiát, szabadon elköltözhetett (4. pont).[15]

Az ugyanezen évi, temesvári országgyűlés 68. cikkelye lényegében hasonló módon szabályozza a kérdést, mint az eddigiek. Egyrészt, szerepel benne, hogy a jobbágy a terragium megfizetése és a licentia elnyerése után, amennyiben tartozásait 15 napon belül kifizeti, szabadon elmehetett. Tehát nem csak a tartozás beszedése, hanem kifizetése esetében is 15 napot tehetett ki a teljesítés

[13] Teljes szöveggel közli Zsigmond-kori oklevéltár I–XII. (1387–1425). Szerk. *Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint.* (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) Bp., 1951–2013. (A továbbiakban ZSO) I. 2003. sz., DL 30742.

[14] DRH I. 154. Az utasítás azok ellen szól, „qui eorum iobagiones in aliorum possessiones commorandi causa accedente volentes variis calumpniis, signanter in birsagiorum ac collectarum seu dationum receptionibus, ut ipsos erga se retinere valerent, super eos inpositis libere abire et pacifice permittere non curarent".

[15] DRH I. 155.: „habita licentia iustoque terragio et aliis [debitis eorum] solitis expeditis liberam, tutam et omnimodam moraturos se transferendi habeant facultatem, harum nostrarum litterarum per vigorem."

határideje. A földesúr ezután már nem szedhette be, de a jobbágynak is ki kellett ez alatt az idő alatt fizetnie a tartozásait, ha el akart menni. Másrészt újra belefoglalták azt is, hogy a megye felügyeli a költözést, hiszen akadályoztatás esetén a választott földesúr egy szolgabíróval mehetett el a jobbágyért. Ami viszont mindenképpen új információ volt: a dekrétum nem szűkíti le a jogot az ugyanezen évi, korábbi utasításnak megfelelően csupán a királyi birtokokra, hanem az minden nemtelent (homines ignobiles), az ország minden jobbágyát megillette.[16] A nagyszombati, augusztus 3-i rendelkezését a király ugyanezen évben, november 9-én még egyszer kibocsátotta a Temes megyei Széphelyről datálva.[17]

Ez az augusztusi rendelkezés lesz a minta az 1405. évi dekrétumokban is, amit jól mutat, hogy még a korábbi corroboratios záradék is benne maradt a dekrétum szövegében, tehát az is oklevélből került át szóról szóra a törvénybe.[18] Az 1405. évi április 15-i városi dekrétum 6. pontjában ennek megfelelően a költözést újfent csak a királyi birtokok vonatkozásában említik, valamint a bírságok 30 napon belüli behajtásáról intézkednek. Újdonságot jelent, hogy a Dráván túl lakó jobbágyok esetében a törvény nem érvényesítette ezt a rendelkezést, hanem a régi szokások betartását rendelte el.[19] Ezen a területen a parasztság költözési szabadsága csupán korlátozottabb mértékű lehetett.

Ennél részletesebben nyilatkoznak a kérdésről az ugyanezen évi országos dekrétum 14–15–16. törvénycikkelyei. A 14. tc. a városi dekrétumban írtak nagy részét (a királyi birtokokkal kapcsolatos költözési engedélyt és a bírságok esetén a 30 napos elévülési időt) szó szerint átveszi, a 15. tc. pedig a tartozásokra vonatkozó 15 napos határidőt említi meg, az 1397. évi mintának megfelelően. A 16. tc. kimondja, hogy ha a jobbágy már elnyerte a szabadságát, a földesúr őt igaztalan vádakkal többé nem zaklathatja, tehát a költözés ezzel lezárultnak tekinthető.[20]

Az 1407. január 20-i, Kassán kibocsátott jobbágyköltözéssel kapcsolatos oklevél és az 1409. július 26-i, Budán keltezett dekrétum szintén az 1397. évi,

[16] DRH I. 173.: „Interea homines ignobiles habita licentia et iusto terragio ipsorum persoluto usque quindecim dies omnibus debitoribus suis satisfaciendo… transseundi liberam habeant auctoritatem: et si per quempiam non dimitterentur, tunc dominus talium hominum ignobilium, ad quem scilicet illi transsire voluerint, assumpto secum uno ex iudicibus nobilium tales vel eundem hominem ignobilem ad se et suam possessionem… deducendi et asportandi habeat facultatem."

[17] ZSO I. 5063. sz., DL 52 978.

[18] DRH I. 196.: „harum nostrarum litterarum per vigorem". *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 187.

[19] Uo.: „Iobagiones autem ultra Drave fluvium residentes huius libertatis privilegio gaudere nolumus, sed potius in suis antiquis consuetudinibus decrevimus permanere."

[20] DRH I. 224–225. Ha a költözés során nem történt semmi rendkívüli, és a jobbágy megkapta a licentiát, akkor őt „in nullo queat dampnificare, aut disturbare presentis scripti et decreti nostri patrocinio mediante."

négy pontból álló rendelkezést ismétli meg.[21] Két évtized alatt tehát féltucatnyi alkalommal – sőt, általában ugyanazzal a szövegvariációkkal – rendelkezett Zsigmond a szabad költözés kérdéséről.

Dekretális formában Zsigmond ezután már csak uralkodása végén foglalkozott újra a jobbágyköltözéssel. Az 1435. évi nagy dekrétum 7. cikkelye felsorolja, hogy melyek azok az ügyek, amelyekben soron kívül, a congregatióktól függetlenül is ki lehet a bírságot vetni. Ezek között említik meg a jobbágyköltözéssel kapcsolatos szabálytalanságokat is. A kérdést részletezve a dekrétum előírja, hogy ha a jobbágy kérte és megkapta a költözési engedélyt és kifizette tartozásait, ám a költözésben őt mégis akadályozzák, akkor az ispán és a vele együtt eljáró szolgabírák 3 márka bírságot vethetnek ki a törvénysértő földesúrra. Ha nem kapta meg az engedélyt és a 15 napos határidőn belül erőszakkal mégis elviszik, akkor az őt elhurcoló földesúr fizet szintén 3 márkát az ispán és a szolgabírák felügyeletével.

Az 1435. évi 7. törvénycikk több szempontból is figyelemre méltó: egyrészt, a korábban 10 márkányi bírságpénz a jóval reálisabb 3 márkára csökkent. Valószínűleg – és a nagy számú, visszaélésekre utaló oklevelünk is ezt erősíti meg – korábban sem volt komoly elrettentő ereje a bírságnak, és az is kérdéses, hogy milyen hatékonysággal szedhették be azt. A másik megjegyezni való, hogy a megye szerepe láthatólag tovább erősödött, hiszen a dekrétum 7. pontja az ispán és a szolgabírák kötelezően közös eljárását említi meg. Ennél is fontosabb, hogy a törvény először nevez meg olyan jobbágyokat, akiket nem elhurcoltak, hanem egyértelműen maguk szöktek el.[22]

A korszakban utolsó alkalommal az 1437. évi erdélyi események kapcsán találkozunk a jobbágyköltözés szabályozásával, igaz, ez csupán Erdély területére vonatkozik és a gyakorlatban történő megvalósulása is kérdéses. Az 1437. évi két kolozsmonostori egyezmény közül az első (július 6.) a parasztfelkelés egyik okaként a költözés akadályozását nevezi meg és újra a két évvel azelőtti dekrétumnak megfelelően rendelkezik, újfent 3 márkányi bírságpénzt róva ki a jogsértőkre.[23] A második (október 10.) ennél már kevésbé kedvező a parasztság-

[21] DRH I. 226–229.

[22] DRH I. 265. A jobbágy elszökésére vonatkozó rendelkezés: „Si vero iobagio aliquis non obtenta licentia sed furtive ad possessionem alterius recesserit et idem, ad cuius possessionem accesserit, requisitus reddere recusaverit, extunc ad restitutionem ipsius jobagionis fugitivi comes parochialis talem cum birsagio trium marcarum compellere debeat et teneatur.

[23] A július 6-i (DL 26 877.) oklevél vonatkozó szövegrészét közli: *Teleki József:* A Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár. I–XII. Pest, 1852–1863. X. 6.: „ut qui voluissent se alias transferre moraturos, etiam spoliati abire non permittenbantur, ideo ordinassent, ut universi et singuli libere conditionis homines iusto ipsius deposito terragio, suisque debitis persolutis, quocunque maluerint liberam et securam se transferendi habeant facultatem. Si quis autem nobilium tales iobagiones alias ire volentes, calumniare et in eorum rebus

ra nézve, szót sem említ már a 3 márka bírságpénzről, ehelyett azt ecseteli, hogy ha a jobbágy jogtalanul távozik lakóhelyéről, akkor visszavihetik. Igaz, ezután még 15 napja van arra, hogy a feltételeket teljesítse, s ha így történik, akkor utólag még élhet a költözés jogával. Ha a jobbágy minden feltételnek eleget tett, akkor viszont e rendelkezés szerint sem lehet a költözésben megakadályozni.[24]

A törvénykezések az államhatalomnak a jobbágyköltözés kapcsán elfoglalt álláspontját mutatják. Sokkal érdekesebb és nehezebben megválaszolható azonban az a kérdés, hogy vajon milyen mértékben mentek át ezek a rendelkezések a gyakorlatba, hivatkoztak-e a dekrétumban foglaltakra az oklevelek és alkalmazták-e a hétköznapokon az azokban megfogalmazott jogelveket? Szintén kérdéses, hogy vajon mekkora elrettentő erővel rendelkezhettek ezek a dekrétumok a szabályszegőkkel szemben? A jobbágyköltözés jogtalanságai kapcsán ugyanis olyan nagy számban maradtak fenn a Zsigmond-korból perjogi témájú oklevelek, hogy alapvető kétségeket ébresztenek a törvények megfelelő szigorával és s így hatékonyságával szemben.

Úgy tűnik, hogy a becikkelyezett rendelkezéseket a gyakorlatban is rendszeresen alkalmazták. Ez részben annak is köszönhető, hogy sok esetben a már bizonyosan elterjedt joggyakorlatot utólag kodifikálták. Erre gondolhatunk például az először az 1397-ben törvényben rögzített, 15 napos elévülési idővel kapcsolatosan. Már 1390 februárjában van ugyanis adat arra nézve, hogy használták ezt a jogelvet. Zsigmond parancsleveléből megtudjuk, hogy egy Gál nevű jobbágy Vásáriból Kölesérre költözött, és mindezt a licentia elnyerése és a terragium letétele nélkül tette, az ország szokásjoga ellenére (contra consuetudinem regni). A költözési engedély elnyerése és a költözési illeték megfizetése már korábban is elterjedt jogszokás volt, ennél izgalmasabb azonban, hogy Gál Vásáriban az országban szokásban lévő törvény értelmében (iuxta consuetudinariam legem regni nostri) 15 napon belül egy szolgabíró előtt volt köteles elégtételt adni, amely után a feltételek teljesítésével szabadon elköltözhetett.[25]

damnificare vellet, tunc comes provincialis cum tribus marcis deducere teneatur.

[24] Az október 10-i (DL 26 778, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban DF] 253 796, DF 277 483) oklevél szerint: „Item si aliquis rusticorum seu iobbagionum de dominis ipsorum terrestribus minus iuste, non data eis licentia, nec iusto terragio deposito, debitisque suis non persolutis... ad aliena loca se transtulissent moraturos, extunc talem hominem seu rusticum ipse nobilis, de cuius possessione recessisset secundum approbatam huius Regni consuetudinem ad propria reducendi habeat facultatem, et... post reductionem eiusdem iobagionis et reditum, idem iobagio per quindecim dies ibidem, unde indebite recesserat, perseverara et de suis debitis satisfacere debeat, et postmodum si se ad aliena loca transferre voluerit moraturum, habita liventia iustoque terragio deposito et aliis suis debitis persolutis, liberam transeundi habeat facultatem." stb..Vö. *Demény Lajos:* Parasztfelkelés Erdélyben. 1437–1438. Bp. 1987. 130–173.

[25] ZSO I. 1357. sz., DF 282 813. Az oklevélből összességében egy még későbbi rendelkezés, a második kolozsmonostori egyezmény ugyanilyen módon eljáró cikkelye köszön vissza.

Persze egy ilyen konkrét példa sajnos nem túl gyakori. Annál több utalás van viszont korábbi királyi dekrétumra, vagy egyszerűen csak az ország jogszokására. 1407-ben Zsigmond egy jogszerűen költözni akaró, de abban visszatartott jobbágy ügyében írt a somogyi ispánhoz, amelyben felemlegette az ez évi dekrétumot.[26]

1408-ban megtudjuk, hogy egy bizonyos Miklós tuzséri jobbágy Kalumgal birtokra az ország szokása szerint, a licentia elnyerésével és a terragium lefizetésével költözött át. Ennek ellenére a régi földesura, Tuzséri György számos javát erőszakkal elvette.[27] Ugyanebben az évben Zsigmond oklevele szerint Sitkei László fiai jobbágyaikat nem engedték birtokaikról elköltözni, bár azok az engedélyt elnyerték, és a terragiumot valamint a tartozásaikat is megfizették. Ebben az esetben pedig a király dekrétuma értelmében erre meg lenne a lehetőségük.[28]

Olykor az érintett földesúr mégis kevésbé volt tájékozott azzal kapcsolatosan, hogy egy konkrét esetben milyen jogi lehetőségek vannak, és így szükség volt egy szakértő véleményre is. A Temes megyei Vermes falu kenéze, János 1405-ben emberölés miatti félelmében el akart költözni lakóhelyéről. Földesura, Remetei Péter fia István hajlandó is lett volna elengedni, de mivel nem tudta, hogy ebben az esetben ez mennyire számít szabályos eljárásnak, megkérdezte Temes megyét az ügyben, akik közölték, hogy a kenéz az ügy rendeződéséig nem költözhet el a birtokról.[29] Ez az elköltözést ilyen esetben tiltó jogelv máshol is megjelent: 1436-ban a Krassó megyei Örmény falu lakosai a megye utasítása alapján kezességet vállaltak egy jobbágyért bizonyos, nem részletezett ügyben, és a megye erre felszólította a falu lakóit, hogy az ügy lezárultáig senki sem költözhet el a faluból közülük.[30]

[26] ZSO II. 5516. sz.

[27] ZSO II. 5917. sz., DL 87 800. A költözés: „habita licentia et iusto terragio deposito aliisque solitis debitis persolutis… iuste et iuxta regni nostri consuetudinem" történt.

[28] ZSO II. 6038. sz., DL 42 943.: Az oklevél szerint mivel így rendelkezik „ipsa nostra decreta in eo, ut universi homines populares tam nostri regales, quam aliorum quorumcunque habita licentia depositisque prius iustis eorum terragiis ac aliis debitis", a jobbágyok szabadon elköltözhetnek.

[29] ZSO II. 4004. sz., DL 53 246.: „magister Stephanus filius Petri de Remethe nobis iidem significare curavit in hunc modum: quod quidem kenesius suus Wermes Iohannes nomine homicidio manifeste repertus haberetur, cuius facti vel homicidii pretimore nunc ad dominam relictam Michaelis filii Dan de Dobaz occasione et astutia licentie vellet se transferre et abire, sic liceat eum permittere vel ne requirendo, pro unanimiter pro tribunali consedentes respondimus committentes, ut ipse idem kenesius modo premisso repertus offensor neqeat abire vel discedere donec de comisso maleficio iudicium et iustitiam audiat in loco suo prenotato testimonium presentium mediante." stb.

[30] DL 55 059.: „pro uno iobagione relicte Emerici filii Cheew in Ermen commorantis… tota villa Ermen fideiussor fecisset constituta, ideo nos commissimus quod usque finem ipsius cause nullus ipsorum iobagionum recedendi habeat facultatem".

A költözéssel kapcsolatos szabályok – mind a dekrétumokban szereplők, mind a csupán a consuetudo részét képezők – tehát közismertek voltak, s ha esetleg mégsem, akkor még mindig volt valaki – a megye – amely akár jogi tanácsot is adhatott az ügyben.

Érdemes lenne a különféle, jobbágyköltözéssel kapcsolatos ügytípusokat is számba venni. Ezekből a két leggyakoribb egyértelműen a költözés akadályozása és az elhurcolás (abductio) volt. Ez a két fajta szabálytalanság olyan nagy számban jelenik meg oklevélben, hogy szinte példát hozni is felesleges rájuk. Ha valaki fellapozza a Zsigmond-kori oklevéltár bármelyik kötetét, rövid időn belül bizonyosan belebotlik egy-egy ilyen ügybe.[31] Voltak azonban a visszaélések között minősített esetek is.

Az egyik ilyen típus például, hogy a költözés feltételeinek eleget tett jobbágyot utólag elfogják, esetleg állatait, terményeit vagy más javait elrabolják, sokszor nyilván azért, hogy így kényszerítsék rá a visszaköltözésre. Persze az sem kizárt, hogy egyszerűen csak bosszúról van szó ebben az esetben.[32] Szintén sajátos típusú ügy az, amikor valamely hatalmaskodás vagy fenyegetés miatt választja a jobbágy a szökés, vagy a jogszerű költözés útját. A költözés ilyenkor inkább menekülésnek nevezhető.[33] Emellett arra is van néhány példa, hogy a birtokosztály kapcsán a felek kölcsönösen szabályozzák egymás jobbágyainak költözési jogát is, kijelentve, hogy azt nem akadályozzák, vagy ellenkezőleg, éppen hogy nem költözhetnek át majd a jobbágyok a másik birtokra.[34] Érdekes, hogy bár ezek a költözéssel kapcsolatos feltételek széles körben ismertek voltak a középkori Magyar Királyságban, ezeket mégis külön egyességlevelekben rögzítették olykor. Ennek oka az lehet, hogy az elhurcolás általában nem önmagában, hanem két birtokos közötti, kölcsönös és hosszabb időn át tartó, valamint széleskörű eszköztárat felvonultató hatalmaskodások keretein belül történt. Általában az ilyen ellentéteket rendezték ilyen nagyobb volumenű egyességlevelekben, ezért kerülhetett bele a költözés szabályozása is ezekbe.

A tartozások megfizetésének kérdését is komolyan vették. 1420-ban a mindszenti Benedek villicus költözött Egerszegre a feltételek teljesítése nélkül, akit a mezőváros tanácsa ráadásul nem volt hajlandó kiadni földesurának. Megtudjuk, hogy Benedek Rozgonyi István megbízásából beszedte a település collectáját, 5 dénármárkát, amellyel urának nem tudott elszámolni, s emellett megőrzés-

[31] ZSO II. 6836. sz. (1409), ZSO III. 1633. sz. (1412), ZSO IV. 1979. sz. ((1414), ZSO IV. 2136. sz. (1414), DL 59 050. (1425), DL 36 626 (1426), DL 103 574. (1435), DL 106 441. (1437), stb.

[32] DL 54 516. (1426), DL 55 099. (1437), stb.

[33] ZSO II. 6660. sz. (1409), ZSO VII. 341. sz. (1419), stb.

[34] DL 10 402. (1415), DL 58 992. (1424), stb.

re további pénzösszeg és más értékek is voltak nála, amelyeket szintén nem adott vissza. A király felszólította a kapornaki konventet, hogy vizsgálja ki az ügyet.[35]

A fenti szerencsés példákkal szemben, a legtöbb esetben azonban csak annyit tudunk meg az oklevelekből, hogy a jobbágyok az engedély birtokában, tartozásaikat és az illetéket lefizetve, költöztek el jogszerűen,[36] esetleg ezen feltételek teljesítése nélkül, ami gyakorlatilag szökés volt. Szintén van adat a jobbágyköltözés egy másik jól ismert jellegzetességére is, miszerint a licentiát általában a falu bírája adta ki. 1406-ban két, Kállói Lökös Miklós földesurasága alá tartozó löki jobbágyot, akik már a bíró előtt álltak, de a terragiumot még nem tették le, elhurcolták. Az ügyben az egyik szabolcsi szolgabíró járt el.[37]

Emellett feltételezhető még egy, a jobbágyköltözés során érvényesített szokás. 1393-ban Ung megye bizonyítja, hogy a Lucska nevű birtokon jogtalan vámhelyet állítottak fel. Az igazán érdekes információ az, hogy a panasz szerint a vámhelyen azokat a jobbágyokat is megvámolják, akik a költözés feltételeit teljesítve más úrhoz mennek. Ezektől 40 dénárt kérnek a vámszedők.[38] Úgy látszik, költözéskor a jobbágyok vámmentesen mozoghattak az országban, hiszen a panasz – amely ráadásul a terragium kifizetésére és a licentia elnyerésére is hivatkozik! – oka csakis az lehetett, hogy az ilyen, költöző jobbágyoktól vámot sehol sem lehetett volna behajtani. Ezt igazolhatja egyébként Mátyás 1476. évi oklevele is, amely szerint a Kömlő possessióba költöző jobbágyok a szállított javaik után nem tartoztak vámot fizetni.[39]

A királyi hatalom kiváltságlevelekkel segíthette leghatékonyabban elő a jobbágyköltözés jogszerű érvényesítését. Az ezzel kapcsolatosan adományozott privilégiumai alapvetően konkrét társadalmi célúak voltak: vagy eddig lakatlan

[35] ZSO VII. 1449. sz., DF 282 220.: „ex consensu Stephani de Rozgon cum quinque marcis denariorum de collecta ipsius Luce congregatis, de quibus dicto domino suo dare non potuisset… „ valamint „non habita licentia, nec iusto terragio deposito ad possessionem Egerzegh vocatam se transtulisset moraturi", sőt, „Michael litteratus iudex et cives de dicta Egerzegh ad propria pristina habitacula" sem engedik őt vissza.

[36] Erre a legjobb példa egy 1397. évi, a jobbágyok eperjesi beköltözését engedélyező királyi oklevélből származik. ZSO I. 4711. sz.: („obtenta licentia iustoque terragio et aliis debitis ipsorum persolutis… salvis rebus et bonis ipsorum").

[37] ZSO II. 4926. sz., DL 53 343.: „cum adhuc iidem in presentia villici stabant et neque terragia ipsorum deposuerant… prefatus Petrus [de] Dob cum omnibus rebus ipsorum… quingentis florenis valentibus deduci fecisset" stb.

[38] ZSO I. 3121. sz., DF 248669.: „de talibus autem hominibus, qui se habita licentia et iusto suo terragio deposito cum suis rebus et bonis ad possessionem aliorum nobilium transferrent moraturos, quatraginta denarios" kerül behajtásra.

[39] DL 17 796.: „ut illi iobagiones et iobagionalis conditionis homines qui de bonis aliorum ad possessionem suam Kemlew vocatam venerunt moraturi, de rebus et bonis ipsorum… tributum nullibi solvere sunt obligati".

terület benépesítését, vagy egy város megerősítését, esetleg egy természeti, vagy háborús katasztrófa következményeinek orvoslását szolgálták. Okleveleiben sokszor hivatkozik saját, korábbi rendelkezéseire is.

1392-ben Mária királynő engedélyezi, hogy Nagypói László fia János kun kapitány a saját, Nagypó nevű szállására szabad állapotú embereket fogadjon be, az újonnan érkezők pedig azokkal a jogokkal élhessenek, amelyekkel az ország többi nemeseinek jobbágyai is élni szoktak, másrészt pedig hogy ezek a népek ne a kunok bírája alá tartozzanak joghatóság szempontjából, hanem felettük János ítélhessen, mint ahogyan az ország más nemesei is ítélkeznek jobbágyaik felett. Egyúttal azt is megparancsolja, hogy a feltételek teljesítése esetén mindenki engedje a jobbágyát az említett birtokra költözni.[40] 1393-ban Zsigmond Dezső fia Dénes és rokonsága Zala megyei Vatka nevű birtokának benépesítése érdekében dönt úgy, hogy a településre beköltözni akaró minden szabad állapotú embernek (libere conditiones homines) 12 év adómentességet biztosít.[41]

A király a beköltözési jog biztosítását még komolyabban vette akkor, ha az ügy városokat is érintett. 1397-ben az Eperjesre költözni akaró, a feltételeket teljesítő jobbágyok elengedését írta elő.[42] Ugyanebben az évben a Túróc vármegyei, Turán mezőváros lakosságának – amelynek lakói az ispán zaklatásai miatt az elköltözésen gondolkodtak – megengedi, hogy Korpona város jogát használják, és a túróci ispánt is eltiltja attól, hogy jogaik ellenére a lakókat háborgassa.[43] 1399-ben a dekrétumára visszautalva szólít fel mindenkit, hogy ne akadályozzák a Sopronba költöző jobbágyokat. 1420-ban Kanizsai Istvánt ugyanerre a dekrétumra hivatkozva tiltja el a Sopronba költözők akadályozásától.[44] 1406-ban Zsigmond a bártfiaknak megengedi, hogy a városba költözött, s a költözés miatt perben álló jobbágyokat ne adják ki, és az ügyükben maguk ítélkezzenek.[45]

A kiváltsággal a lakók olykor azonban visszaéltek. Szécsény mezőváros ugyanis egy 1435. évi királyi oklevél alapján azt a kiváltságot kapta, hogy a házat építők, vagy üresen álló házba beköltözők adómentességet élvezhetnek, ám erre hivatkozva a teljes település megtagadta az adófizetést. Emiatt Forgách Balázs, aki ekkor Szécsény zálogbirtokosa volt, panasszal élt a királynál. Zsigmond vé-

[40] ZSO I. 2569. sz.
[41] ZSO I. 3085. sz.
[42] ZSO I. 4711. sz.
[43] ZSO I. 4882. sz.
[44] ZSO I. 5668. sz., ZSO VII. 1642. sz.
[45] ZSO II. 4657. sz.

gül felszólította a szécsényi lakosságot, hogy teljesítsék az adófizetést.[46]

Ha rövid vázlatunk után tömören össze akarnánk foglalni a Zsigmond-kori államhatalom viszonyát a költözés kérdéséhez, akkor ezt néhány lényegre törő és sarkalatos pontban megtehetjük: 1. A költözést a feltételek teljesítése esetén egyértelműen lehetővé tették a jobbágy számára. Igaz, a szlavóniai helyzet ettől némileg eltérhetett, de alapjában véve, az ország területeinek legnagyobb részén a parasztság szabadon élhetett a lehetőséggel. 2. A rendelkezések akadályozni próbálták a tartozásokra hivatkozó földesurat a jobbágy helyben tartásában, ezért az ezzel kapcsolatos ügyek rendezését szűk intervallumon belül tették kötelezővé. 3. A Zsigmond-korra az ügyek száma olyan mértékben megnőtt a korábbiakhoz képest, hogy a királyi hatalom egyre inkább a megyére hárította át a költözés szabályozásának kérdését, hiszen a szolgabírák helyismeretük révén amúgy is sokkal tisztábban láttak ezekben a bonyolult kérdésekben.

A Zsigmond-korban a jobbágyság költözési joga tehát fontos változásokon ment át, és az ezzel kapcsolatos dekrétumok mintegy megalapozták a középkor végéig fennálló, a költözési szabadság széles körű alkalmazásán alapuló helyzetet. Az a tendencia, amely a költözési joggal kapcsolatosan a királyi politika terén megjelent – nyilvánvalóan az egyre emelkedő számú jogsértések miatt – a középkor végéig rendületlenül folytatódott. 1444 és 1522 között csaknem kéttucatnyi alkalommal szabályozták a kérdést.[47] Ezekben a rendelkezésekben egyrészt mind részletesebben írták körül a jogsértéseket és az ezt orvosolni akaró szankciók különböző formáit, másrészt mind nagyobb mértékben utalták át a megye fennhatósága alá az ilyen ügyeket, mígnem 1504-ben olyan dekrétum született, amely szerint ezentúl csakis a megye lehet az, ami a jobbágy elköltözését egyáltalán engedélyezheti.[48] Ennek a régen használatban lévő gyakorlatot végérvényesen legalizáló döntésnek azonban az 1514. évi jobbágytörvények, majd a török hódítás miatt meginduló nagyarányú migrációs folyamatok függvényében már kevésbé volt komoly jelentősége.

[46] DL 59 182. A király magyarázata arra nézve, hogy a kiváltság kiket is illet: „ut non vos, qui in eadem opido nostro commorantis, domos et edificia habetis, sed illi qui ad idem oppidum nostrum Zelchen commorandi causa venerint, et in locis defectis domibus et edificiis omnino destitutis descenderint, domosque et edificia de novo construxe[---] annorum" stb.

[47] Ennek tömör, koraújkorig történő áttekintésére lásd *Gulyás L. Sz.:* 15–16. századi parasztságunk i. m. 140–145.

[48] Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Az 1000–1526. évi törvénycikkek. Bp. 1899. 680.

Gyöngyössy Márton:
„Gazdag föld – szegény ország”: magyarországi aranytermelés és aranypénzverés Luxemburgi Zsigmond korában

A középkori magyar gazdaságtörténet-írás mindmáig legtöbb vitára okot adó kérdése, hogy a magyar aranyforint milyen szerepet játszott a korabeli gazdaságban. Kováts Ferenc és Paulinyi Oszkár a 15. század közepi pozsonyi vámnaplók alapján külkereskedelmi deficitet mutattak ki. A középkori Magyarország ugyanis a szükséges iparcikkeket és textilárut nyugati irányból szerezte be. Ez a vámnaplók bejegyzései alapján is megállapítható, ám az ellenérték, azaz a magyar kivitel értéke a behozatalhoz képest nagyon szerénynek mondható. Kováts és Paulinyi ezeket az adatokat országos szintre vetítették, és évi 300 ezer aranyforint mértékű passzívummal számoltak. Az általuk megalkotott „gazdag föld–szegény ország” elmélete szerint a középkori Magyarország külkereskedelmi deficitjét nemesfém-termelésével, a jó minőségű magyar aranyforinttal egyenlítette ki.[1]

Az elmélet azonban több sebből is vérzik. Mivel a behozatal főként iparcikkekből (posztó, fűszerek stb.) állt, a kivitel révén a korabeli Magyarország pedig mindezt állatokkal, borral és rézzel igyekezett kiegyenlíteni, a hazai ipar nem fejlődött kellőképpen, illetve a magyar kereskedőtőke a külfölditől függött. A Kováts által feldolgozott 1457/1458-as pozsonyi napló külkereskedelmi passzívumával szemben viszont az 1542-es vámnapló éppenséggel aktívumot mutat. A fenti és további adatsorok felhasználásával Kubinyi András bebizonyította, hogy a magyar külkereskedelem mérleghiánya minden bizonnyal már Mohács előtt megszűnt.[2]

Mályusz Elemér a 15. század eleji állapotokból kiindulva pedig úgy látta, hogy az elmélet ebben az időszakban sem igaz. Egyrészt a korabeli magyar aranyforint-kibocsátást jócskán csekélyebb mennyiségűnek vélte, mint Paulinyi,

[1] Az elmélet részletes kifejtése és továbbfejlesztése: *Kováts Ferenc:* A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetéseink a Nyugattal a középkorban. Különlenyomat a „Történeti Szemle” 1922. évi 1-4. füzetéből. Budapest 1923., *Paulinyi Oszkár:* Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejlett feudalizmus korszakában (1000–1526). (Gazdag föld – szegény ország). Századok 106. (1972) 561–608.

[2] *Kubinyi András:* Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15-16. század fordulóján. Történelmi Szemle 36. (1994) 16–19.

másrészt bizonyította, hogy a magyar aranyforint nyugati (például ausztriai) forgalma jelentéktelenebb annál, amint azt Kováts és Paulinyi feltételezte. Szerinte ekkor is a magyar állatkivitel jelentette az igazi ellentételezést a nyugatról érkező textil- és fűszerimporttal szemben.[3] A kérdéskör megértésében, újragondolásában érdemes Luxemburgi Zsigmond (1387-1437) uralkodását pénztörténeti szempontból is megvizsgálni.

Zsigmond király uralkodásának első éveiben a korábban befolyást szerzett olasz vállalkozók kezében maradt a pénzverés. A páduai (vagy firenzei) származású Bernardi Ferencet kétszer is említik kamaraispánként: 1392-ben a pénzverőkamarák ispánja, 1396-ban a pénzverőkamarák és a harmincadok ispánja. Mályusz Elemér ismerte föl, hogy a pecsétjén látható monogram (FB) mesterjegyként szerepel több 14. század második felében vert pénzen, így Zsigmond első aranyforintjának két változatán is. Bernardi a firenzei tőke egyik magyarországi képviselője volt, működése során Buda város megbecsült, tehetős polgára lett.[4]

Szintén páduai származású volt Venturi Jakab, a firenzei Medici-társaság egyik társtulajdonosa is, akit 1395-ben említ két oklevél pénzverőkamara-ispánként. A Medici-társaság által létrehozott magyarországi fiókvállalkozás (*„societas participum montanearum a ramine Hungarie"*) – amely előleghitelek révén megszerezte magának Magyarország réztermelését 1380-1391 között – élén Vieri di Cambi de Medici állt, de a résztulajdonosok között ott találjuk Venturit is. Ebben az időszakban ez a társaság értékesítette az ország réztermelésének nagyon jelentős részét, sőt Velencével együttműködve kereskedelmi monopóliumot vívott ki magának a Földközi-tenger térségében. Venturi monogramja szintén megjelenik a kilencvenes években vert aranyforintokon. Venturi egyébként pozsonyi polgár volt.[5]

[3] *Mályusz, Elemér:* Der ungarische Goldgulden in Mitteleuropa zu Beginn des 15. Jahrhunderts. Etudes historique hongroises II. Budapest 1985. 21–35., *Mályusz Elemér:* Bajorországi állatkivitelünk a XIV-XV. században. Agrártörténeti Szemle 28. (1986) 1–33.

[4] Bernardi Ferenc működése: *Mályusz Elemér:* Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez. Budapest Régiségei 18. (1958) 301–311., *Wolfgang von Stromer:* Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskrone – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg – Exponenten des Großkapitals. Hamburger Beiträge zur Numismatik 27–29. (1973–1975) 87–88., *Hermann, István:* Finanzadministration in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn. (Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae Ser. II. Nr. 14.) Budapest 1987. 23–24., *Gyöngyössy Márton:* Zsigmond király aranypénz-verésének első korszaka (1387-1401). In: „Es tu scholaris". Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. (Monumenta Historica Budapestinensia 13.) Szerk. F. Romhányi Beatrix – Grynaeus András – Magyar Károly – Végh András. Budapest 2004. 105–106., *Martin Štefánik:* Italian involvement in metal mining in the central slovakian region, from the thirteenth century to the reign of King Sigismund of Hungary. I Tatti Studies in the Italian Renaissance 14–15. (2011–2012) 29–30.

[5] Venturi Jakab működése: *Stromer, W.:* Die ausländischen i.m. 88–89., *Gyöngyössy M.:* Zsigmond király

A pénzverőkamarák bérletének rendszerében 1395-ben kezdődött meg a változás: a megszokott olasz bérlőket ekkor váltotta fel először a délnémet kereskedőtőke egyik képviselője, Nürnbergi Márk. Nemcsak kamaraispánként működött hazánkban, hanem voltak magánvállalkozásai is; úgy tűnik, a nürnbergi Flextorfer-Kegler-Kromer-Zenner konzorcium exponense, teljhatalmú üzleti megbízottja volt. A főkamaraispán vállalkozótársaival együtt 1395-ben 4000 aranyforintot kölcsönzött a királynak. Később harmincadispánként, a budai aranypénzverő ispánjaként, majd körmöci kamaraispánként is szerepelt.[6]

Nürnbergi Márk mellett egy másik délnémet kereskedőház tagja is befolyással rendelkezett a király gazdaságpolitikai döntéseiben: a szintén nürnbergi Kamerer Ulrik, aki a Kamerer-Seiler bankház magyarországi képviseletét látta el. 1394-ben már harmincadispán volt, 1397-ben és 1398-ban harmincad- és urburaispánként szerepelt. E két minőségében jelentős befolyással bírt a nemesfém- és színesfém-termelésre, a kivitelre és az árakra. Bár a hivatkozott források ekkor külön nem említik, a numizmatikai irodalomban kamaraispánként is szerepel, mivel a 15. század elején több pénzen is felbukkannak jellegzetes mesterjegyei.[7]

Az említett négy országos főkamaraispán három olyan tőkéscsoportot képviselt az 1390-es évek Magyarországán, amelyek érdeklődtek az ország ne-

i.m. 106., *Štefánik, M.:* Italian i.m. 34–35. A Medici-társaság magyarországi működése uo., illetve *Paulinyi Oszkár:* A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest 1933. 412–413., *Wolfgang von Stromer:* Oberdeutsche Hochfinanz 1350–1450. Wiesbaden 1970. 150. (184a lábjegyzet), *Paulinyi O.:* Nemesfémtermelésünk i.m. 596., *Martin Štefánik:* Metals and power. European importance of export of metals from the territory of Slovakia in 14th and 15th century: The interest of Italian businessmen int he field of competence of Kremnica chamber under rule of the house of Anjou and Sigismund of Luxemburg. In: Historiography in Motion. Slovak Contributions to the 21st International Congress of Historical Sciences. Ed. by Roman Holec – Rastislav Kožiak. Banská Bystrica – Bratislava 2010. 90–94., *Štefánik, M.:* Italian i.m. 31–32.

[6] Nürnbergi Márk országos főkamaraispán („*comes monetarum nostrarum*") Zsigmond király 1395. október 11-én, Nagyváradon kelt oklevele szerint *cum sociis suis* 4000 aranyforintot kölcsönzött a királynak: Df 271179. Nürnbergi Márk működése: *Pohl Artur:* Nürnbergi Márkus országos pénzverőkamaragróf. Az Érem 22. (1966) 348–350., *Stromer, W.:* Oberdeutsche i.m. 126., 128., 132–133., *Stromer, W.:* Die ausländischen i.m. 92–94., *Kubinyi András:* A középkori körmöcbányai pénzverés és történelmi jelentősége. In: Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára. Budapest 1978. 20–21., *Hermann, I.:* Finanzadministration i.m. 25., *Gyöngyössy Márton:* Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon. (Doktori mestermunkák) Budapest 2003. 14. (17. lábjegyzet). Már Kubinyi András fölhívta arra a figyelmet, hogy az előbbi 1395-ös oklevélben Nürnbergi Márk kamaraispáni címe mellett nem szerepel kamaramegnevezés.

[7] Kamerer Ulrik működése: *Stromer, W.:* Oberdeutsche i.m. 118–120., 125., 131., *Stromer, W.:* Die ausländischen i.m. 92–93., *Kubinyi A.:* A középkori körmöcbányai i.m. 19–20., *Hermann, I.:* Finanzadministration i.m. 25., *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 15. (18. lábjegyzet) Kamerer egyik mesterjegye megegyezik a pecsétjén is látható cégjelzésével („K betű hosszú szárral, amelyet kereszt alakban felül egy vékony vonás metsz"): *Stromer, W.:* Oberdeutsche i.m. 131. (132. lábjegyzet), *Kubinyi A.:* A középkori körmöcbányai i.m. 19., másik mesterjegye Soós Ferenc szerint egy félhold: *Soós Ferenc:* Kamerer Ulrik címere Zsigmond király pénzein. Az Érem 50. (1994/2) 12–13.

mesfém- és réztermelése iránt, sőt hosszabb-rövidebb időre meg is szerezték az afölötti ellenőrzést: Bernardi Ferenc és Venturi Jakab a firenzei Medici-társaság, Nürnbergi Márk a nürnbergi Flextorfer-Zenner, Kamerer Ulrik pedig a szintén nürnbergi Kamerer-Seiler bankház képviselője volt. A német eredetű főkamaraispánok veretein alakult ki a jellegzetes késő középkori magyar verdejegy-mesterjegy rendszer. A korábbi személyi jegyek helyett egy betűpár került az érmékre. Az első betű rendszerint a verdehely kezdőbetűje, a második betű pedig a pénzverésért felelős személy (kereszt)nevének kezdőbetűje; ha az illető nemesember volt, nevének kezdőbetűje helyett olykor címere került az éremkép mesterjegynek fönntartott részébe. A verdejegy-rendszer révén a magyar pénzverés ellenőrizhetőbbé és áttekinthetőbbé vált.[8]

Nemcsak a pénzügyigazgatás átalakulása, hanem fontos jogtörténeti változások is jellemzik a korszak pénzverését. Ezen változások hátterében bizonnyal a két említett német vállalkozót kereshetjük. Nem véletlen, hogy működésük idején kezdődött meg a pénzverés törvényi újraszabályozása. 1405 márciusában az országgyűlés törvényben határozta meg az aranyforint értékét. A törvénycikkben nemcsak erről esik szó, hanem áttételesen az úgynevezett számítási forintéról is, amely száz ezüstdenárral volt egyenértékű. Zsigmond ugyanis több ízben tett kísérletet arra, hogy a számítási és az aranyforint értékét egyenlővé tegye, ehhez viszont jó minőségű ezüstdenárokat kellett veretnie. A fenti szabályozás jelentősége azokban az időszakokban érezhető, amikor az aranyforint és az ezüstdenár árfolyama megváltozott, ilyenkor ugyanis az aranyforint és a számítási forint értéke nem esett egybe, és a rendelet által megszabott értékviszonyok nem voltak fenntarthatók.[9]

Alig egy hónap múlva folytatódott a pénzverési jogalkotás. Az 1405 áprilisában kiadott dekrétum a magyar jogtörténetben először, immár írásban uralkodói felségjogként deklarálta a pénzverést. Az erről szóló törvénycikk kimondta, hogy az arany- és ezüstpénz veretése királyi felségjog, ugyanakkor tisztességtelennek és átkosnak nyilvánította, ha a vert pénz nem kellő forgalomban és

[8] *Soós Ferenc:* A magyar fémpénzek feliratai és címerei. Budapest, 1998. 40.

[9] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 15-16. 1405. március 12.: VII. törvénycikk: Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301-1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamenti auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.) Budapest 1976. (a továbbiakban: DRH I) 221. Mályusz Elemér az országgyűlés összehívása nélkül kiadott dekrétum keltét május 24-re tette (*Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Budapest 1984. 187.), Ladányi Erzsébet március 12-re (*Ladányi Erzsébet:* Zsigmond törvényhozása és a városok 1405-ben. Kézirattani és bíróságtörténeti vizsgálódás. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. Draskóczy István. Budapest 1994. 111.).

használatban van, azaz mintegy „kötelezte" az uralkodót, hogy éljen jogával: veressen megfelelő mennyiségű és minőségű pénzt; másrészt meghatározta az ezen felségjogot megsértő pénzhamisítás bűntettének elkövetési alakzatait és a kiszabandó büntetést. A törvénycikk szerint a pénzhamisítás bűntettét követi el az, aki a valódi királyi arany- és ezüstpénzt visszautasítja (vonakodik elfogadni); aki körülnyírja; aki a súlyosakat és a könnyűeket különválasztja; aki meghamisítja.[10]

Az 1405-ös dekrétum egy másik törvénycikke hozta létre a királyi pénzváltói tisztséget. Az új szabályozás szerint minden városban működött királyi pénzváltó, szemben a korábbi gyakorlattal, amikor a pénzváltás egyedüli lehetséges helye a pénzverőkamara volt. A királyi pénzváltó kizárólagos jogosultságot kapott arra, hogy aranyforintokért ezüstpénzt és ezüstpénzekért aranyforintokat váltson. Mindenki más, aki pénzt váltott vagy váltani szándékozott, büntetésre számíthatott: a jogtalanul beváltott és a beváltandó pénzt a kincstár számára a királyi pénzváltónak kellett átadni.[11]

Az 1410-es évek második felében a király utasítására a királyi tanács számára előterjesztés (*Propositiones*) készült többek között a magyar pénzrendszer átfogó rendezése céljából. Az előterjesztett javaslatot ugyan a tanács nem fogadta el, de az elkövetkező évtizedekben számos eleme jelent meg törvényekben, királyi rendeletekben. Az a reform, amelyet a király és szűkebb környezete kívánt végrehajtani, a korabeli Magyarországon még megvalósíthatatlan volt. A *Propositiones* szerzői – amint az a szövegből is egyértelműen kiderül – a pénzhamisítás és a pénzek körülnyírása miatt készítették el tervezetüket. Nem kevesebbet tűztek ki célul, mint egy összetett, bonyolult és jól ellenőrzött hármas pénzrendszer megteremtését, és ezt továbbra is az ezüstpénzekre alapozták, amelyekből négy fajta verését rendelte volna el a tervezet: ezüstgarast (melyből tíz darab érne egy aranyforintot), ezüst félgarast (melyből húsz érne egy aranyforintot), ezüstpénzt (melyből negyven érne egy aranyforintot), kisebb ezüstpénzt (melyből nyolcvan

[10] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 16-17. 1405. április 15-i XVIII. törvénycikk: DRH I, 206–207. Az áprilisi ún. városi határozat a városok érdekében bővítette a márciusi törvénycikkeket. A pénzhamisítás bűntette már korábban is felbukkan az írott forrásokban. Így 1352-ben például országgyűlési tárgyaláson egy bizonyos Domonkost nyilvánítottak ártatlannak a pénzhamisítás bűnében (*Huszár Lajos:* A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. I. Numizmatikai Közlöny 70–71. (1971–1972) 48. Nr. 76.). 1367-ben pedig arra értesülünk, hogy Nagy Lajos (1367. július 28.) Ibrancsi Miklós fia Jakabnak adja az Esztergom megyei Béla birtokot, amely még atyja idejében szállt a koronára hamispénzverőktől hűtlenség címén: *Huszár L.:* A középkori magyar i.m. 48. (Nr. 81.). De lehetne említeni további példákat is, így a Kahler Frigyes által idézett, a pénzhamisítás bűnében elmarasztalt Zárazberki László ellen meghozott és végrehajtott ítéletet (elevenen égették meg): *Kahler Frigyes:* A pénzhamisítás magyarországi történetéhez 1848-ig. A pénzhamisítással kapcsolatos néhány kérdés. Doktori értekezés. H.é.n. (sokszorosított kézirat) 58.

11 *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 18. Az 1405. április 15-i XIX. törvénycikk: DRH I, 208.

érne egy aranyforintot). Mind a négy típust Magyarország címerével ellátva, a legfinomabb és legerősebb ezüstből kellene verni – tartalmazza a javaslat.[12]

Az aranyforint verése kapcsán a *Propositiones* készítői egyébként nem terveztek változtatást: javasolták, hogy továbbra is változatlan éremképpel és súllyal, Magyarország címerével verjék. A szöveg azt is megjegyzi, hogy a magyar aranyforintok jók, és mindenütt a velencei dukátokkal egyenértékűek. Az aranyforint a főnemesség és a pénzüzletek valutája lett, szerepe elsősorban a külkereskedelemben lett igazán jelentős.[13]

A királyi tanács számára készített előterjesztésnek van még egy – talán az eddig ismertetett javaslatoknál is – fontosabb újítása: a pénzverés őréül egy tehetős nemesember megválasztását javasolta, aki a vert pénz próbáját hetente megkapná, és pecsét alatt őrizné, valamint az ugyanabban az évben vert pénzt az esztergomi érsek és a király erre rendelt hivatalnokaival megvizsgálná. Ez a javaslat annyiban új, hogy a Károly Róbert által bevezetett rendszer szerint a pénzverést – az esztergomi érsek *pisetariusnak* nevezett hivatalnoka mellett – a tárnokmester embere ellenőrizte, míg a tervezet szerint kizárólagosan az említett tisztviselő látná el ezt a feladatot. Az ellenőrzés rendszerében valóban tapasztalhatunk bizonyos változásokat: 1412-ben ugyanis Zsigmond király felkérte Körmöcbánya város tanácsát, hogy a megboldogult Künigh Mihály helyett új kémlőt válasszon a polgárok közül, valamint elődje próbáit adják át a kincstartónak. Tehát Körmöcbányán a városi tanács őrizte a próbákat. Erzsébet királyné 1440-ben megparancsolta a körmöci tanácsnak, hogy az aranyfinomság vizsgálatára használt és már elkopott próbatű megújítására a kamaraispán tudtával néhány darabot adjon át a tanács őrizetében és a kémlő pecsétje alatt őrzött arany pénzdarabokból, az összes többit pedig küldje el a királynénak. Ez Budán is így volt, mert a 15. század eleji Budai Jogkönyv szerint a pénzverés próbáját a városi tanács őrizte. 1433-ban Zsigmond Nagyszeben városát utasította kémlő választására, mivel Földvári Zuborius, az ország arany és ezüstpénzeinek főkémlője nem tud mindenütt jelen lenni; de adjanak szokás szerinti részesedést Zuboriusnak a kémlés jövedelméből. Bár a törvények rendre a tárnokmester emberét említik még a 15. században is a pénzverés ellenőrzése kapcsán, helytállónak tűnik Kubinyi András megállapítása: a király eladományozta az ellenőrzési jogot, de a főkémlő csak a járadékot élvezte, a tényleges

[12] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 18–19. Az 1415/1417-es *Propositiones*: DRH I, 397–404. A pénzveréssel kapcsolatos szabályozás („*Sequitur de facto cussionis monetarum auri, argenti, cupri*"): XXIII-XXXI. cikkelyek: DRH I, 402–404.

[13] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 20–21.

ellenőrzést a pénzverdék székhelyének a városi tanácsa (által választott kémlő) végezte.[14]

A *Propositiones* végül javasolta a külföldi ezüst- és rézpénzek hazai forgalmának betiltását, valamint megtiltotta volna a magyar arany- és ezüstpénzek kivitelét, mindkét esetben súlyos büntetés terhe mellett.[15]

A pénzreformra ugyan nem került sor az 1410-es években, azonban mintegy tíz évvel a tervezet keletkezése után Zsigmond király és Borbála királyné – az országnagyok egyetértésével – rendeletet adott ki a pénzverésről és a pénzforgalomról.[16] Az 1427-es dekrétum átfogóan szabályozta a pénznemek kibocsátását és értékviszonyait: az aranyforinttal kapcsolatos rendelkezés fenntartotta a korábbi minőséget, mennyiséget és finomságot, tehát semmilyen változtatást nem tartalmaz. A nagyobb ezüstpénzt a korábbi pénzláb szerint kellett verni. Ebből az ezüstpénzből száz ért egy aranyforintot.[17]

Zsigmond király 1430-ban újabb pénzreformot hajtott végre. Az eredeti királyi rendelet nem ismeretes, csak egyik-másik oklevélből értesülünk arról, hogy a király a főpapokkal és a bárókkal együtt az ország és az országlakók hasznára

[14] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 22. Körmöcbánya: *Krizskó Pál:* A körmöczi régi kamara és grófjai. (Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. 10.) Budapest 1880. 15. (2. lábjegyzet: Zsigmond király, 1412. június 29., Buda), *Krizskó Pál:* A körmöczi i.m. 26–27. (2. lábjegyzet: Erzsébet királyné, 1440. október 7., Pozsony), Buda (Buda város jogkönyve, 97. cikkely): *Mollay, Karl:* Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. (Monumenta Historica Budapestinensia I.) Budapest 1959. 98., Buda város jogkönyve. Közreadja: Blazovich László – Schmidt József. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 17.) Szeged 2001. 366., Nagyszeben: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. IV. Hrsg.: Franz Zimmermann – Carl Werner – Gustav Gündisch. Hermannstadt 1937. 496. (Nr. 2171.: Zsigmond király, 1433. április 6., Buda). A pénzverés ellenőrzésének 15. század első felében kialakult rendszerét összefoglalja: *Kubinyi A.:* A középkori körmöcbányai i.m. 12-13. Az ellenőrzés rendszere a 15. században, különös tekintettel a pisetarius szerepére: *Gyöngyössy Márton:* Kiszorult-e az „érsek embere" a pénzverésből a XV. században? Adalék a pisetumjog „hanyatlásához". A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002-2003. Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati. [Debrecen 2003.] 109–116.

[15] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 23. Károly Róbert reformjai között alapvető jelentőséggel bírt a nemesérc-monopólium bevezetése. Az 1320-as évek közepétől szigorúan szabályozták, és arra törekedtek, hogy nemesérc semmilyen formában se kerülhessen ki az országból (*Szekfű Gyula:* Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. Történelmi Tár 12. (1911) 7, 17–19., 21., 26–27., 31., *Hóman Bálint:* A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest 1921. (reprint: Budapest 2003.) 127.). A nemesfém-kivitel szabályozásának kérdése az 1410-es éveket követően is többször napirendre került. 1427-ben ismét kiemelten foglalkoztak vele, különösen az arany- és az ezüstpénzek kivitelével. Az 1427-es dekrétum szövege szerint szigorú ítéletre számíthatott az, aki arany- vagy ezüstpénzt az országból a szükségesen felül vitt ki, mert fővesztéssel és vagyonelkobzással kellett bűnhődnie (*Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 25. Az 1427. március 17-i VI. törvénycikk: DRH I, 250.). A nemesfém-kiviteli tilalom későbbi forrásokban is felbukkan. Így 1443-ban Vlad Dracul vajda megtiltotta a brassóiaknak az aranyforint, az ezüst és a réz kivitelét (*Huszár Lajos:* A középkori magyar pénztörténet okleveles forrásai. II. Numizmatikai Közlöny 74–75 (1975–1976), 45.).

[16] Az 1427. március 17-i dekrétum: DRH I, 248–250.

[17] *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 23–24. Az 1427. március 17-i I. törvénycikk: DRH I, 249.

új ezüstpénz kibocsátását rendelte el. Kétféle ezüstpénz verését kezdték meg: az úgynevezett nagyobb denárokét (amelyet a korabeli forrásokban *moneta maior*-nak neveztek), továbbá egy másik, kisebb pénzét, a *quarting*-ét. A nagyobb denárokból száz ért egy aranyforintot, a quartingból pedig négyszáz. A nagyobb denár ugyanakkor 10 *ducat*nak nevezett ezüstpénzzel volt egyenértékű. A rendelkezés értelmében minden adót a nagyobb denárokban kellett megfizetni. A quarting csekély ezüsttartalma miatt külsőleg rézpénznek tűnik, nem csoda, ha árfolyama nem volt tartható és értéke csökkent. A nagyobb denárok kitűnő minőségének köszönhetően visszaállt az aranyforint és a számítási forint azonossága.[18]

Az 1430-as években ismét centralizációs kísérleteknek lehetünk szemtanúi. A király környezetéhez tartozó, olasz eredetű bajmóci Noffry-családból négy testvér – Lénárt, János, Bardo és Jakab – ugyanis megszerezte magának a korabeli pénzügyigazgatás kulcspozícióit. A család pénzügyigazgatási karrierje nem előzmény nélküli, mert már a testvérek édesapja, Onofrio Bardi is több alkalommal volt kamaraispán.[19]

Zsigmond még egy meghatározó jelentőségű intézkedését kell megemlítenünk: a király 1427-ben a Borbála királyné ellátására, költségei fedezésére szolgáló évi 20000 aranyforintra becsült harmincad-jövedelmet felcserélte a körmöcbányai urburára, azaz a királyné birtokába került a zólyomi vár és uradalom mellett a hét alsó-magyarországi bányaváros is. Ettől kezdve a körmöci kamarát a középkor folyamán a királynék birtokolták. A királyné megkapta a kamaraispánok, bányamesterek és tisztségviselők kinevezésének jogát, sőt bérbe is adhatta a kamarát. A pénzlábat azonban továbbra is a király állapította meg, és fenntartotta magának az ellenőrzési jogkört (a kémlő kinevezése).[20]

[18] *Pohl Artúr:* Zsigmond király pénzverése (1387–1437). Numizmatikai Közlöny 66–67 (1967–1968) 48., *Gyöngyössy M.:* Pénzgazdálkodás i.m. 25–26. Az oklevél, amely a pénzreformról beszámol, 1430. május 30-án kelt: DRH I, 251–252. A *moneta maior* pénzlábával kapcsolatosan több nézet is ismeretes: Pohl Artúr szerint 8 ½ latos finomságú pénzöntvényből verték a CNH II. 124. típusú ezüstpénzt (*Pohl A.:* Zsigmond király i.m. 48.), ezzel szemben Paulinyi Oszkár az 1434/1435-ös körmöci számadás elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a pénzöntvény finomsága legfeljebb 8, de inkább 7 lat volt (*Paulinyi Oszkár:* A körmöcbányai kamara 1434–1435. évi számadása. (Műhelybeszámoló). A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve 1972. (Budapest, 1973.) 87–88.).

[19] *Teke Zsuzsa:* Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása 1404–1437. Századok 129. (1995) 206., *Soós F.:* A magyar fémpénzek i.m. 46., *Draskóczy István:* Kamarai jövedelem és urbura a 15. század első felében. In: Gazdaságtörténet – könyvtártörténet. Emlékkönyv Berlász Jenő 90. születésnapjára. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 1.) Szerk. Buza János. Budapest, 2001. 158–159.

[20] Zsigmond király Borbála királyné ellátására – a rézurbura kivételével – Körmöcbánya és az alsó-magyarországi bányavárosok arany-, ezüst, ólom- és vasurburáját adományozta (1427. február 1., Brassó): *Mályusz, E.:* Der ungarische Goldgulden i.m. 32. (45. lábjegyzet) Mindezekkel együtt megkapta a királyné a körmöci arany- és ezüstpénzverést is („*necnon cusionem monetarum auri et argenti camere sue Crempnicziensis*"):

Mályusz Elemér Zsigmond király előbbi rendelkezésére hivatkozva, melyben a király a Borbála királyné ellátására szolgáló, évi 20 ezer aranyforintra becsült harmincad-jövedelmet felcserélte a körmöcbányai urburára, a korabeli magyar aranypénzverés éves mennyiségét 200 ezer aranyforintban határozta meg. Mindezek alapján tehát Magyarország éves aranytermelését 1427-ben évi legalább 700 kilogrammra tehetjük. Mályusz számításai szerint a körmöcbányai aranyból kivert összeg 150000 aranyforint volt évente, mivel a körmöcbányai urbura (20000 aranyforint) 75%-a származott az aranyból (15000 aranyforint), melynek tízszerese a kivert aranyforint (150000). A körmöci kamarában termelt aranyérc mennyiségét az aranyforintok finomsúlya alapján (3,5157gr x 150000=) 527355 grammban határozhatjuk meg. Ez alapján – ha a nagybányai és az erdélyi aranytermelést évi 50000 aranyforintnak vennénk – az 1427-es évben az ország aranytermelése 703140 grammban, azaz **703,14 kilogramm**ban határozható meg. Draskóczy István számításai alapján az ország aranyforint-kibocsátása az 1420-as években akár az évi 300000 aranyforintot is elérhette. A harmincas években viszont mindenképpen visszaeséssel kell számolnunk, mert az 1434/1435-ös körmöci kamarai számadás adatsorai alapján az adott évi kivert körmöcbányai aranyforintok mennyiségét 110000 darabra tehetjük. Mindazonáltal sem Mályusz Elemér, sem pedig Draskóczy István eredményei nem tűnnek túlzónak, hiszen Firenze aranypénz-kibocsátása a kortársak szerint száz évvel korábban, az 1330-as években éves szinten 350-400 ezer darab aranypénz volt.[21]

Luxemburgi Zsigmond király uralmával az aranypénzverésben jelentős változások kezdődtek. A numizmatikai irodalom szerint az aranyforintok színsúlyának (3,5157 gramm) megtartásával az érmek nyerssúlyát növelték: 3,5723

Krizskó Pál: A körmöczi i.m. 22–23., *Mályusz, E.:* Der ungarische Goldgulden i.m. 31–33., *Mályusz E.:* Bajorországi i.m. 32–33., *Draskóczy I.:* Kamarai jövedelem i.m. 155–156. Talán ez a magyarázata annak, hogy a márciusi pénzverési dekrétumban (1427. március 17., Brassó: DRH I, 248–250.) már mindkettejük (a király és a királyné) neve is szerepel, hiszen ekkor már Borbála volt jogosult a körmöci kamara ügyeiben rendelkezni. Wenzel Gusztáv is rámutatott arra, hogy a körmöci kamara és az alsó-magyarországi bányavidék királynék birtokába engedése „azt hozta magával, hogy az alsó-magyarországi bányavárosok, környékökkel együtt, egy magában elzárt vidéket kezdtek képezni" (*Wenzel Gusztáv:* Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest 1880. 162.).

[21] *Mályusz, E.:* Der ungarische Goldgulden i.m. 31–33., *Mályusz E.:* Bajorországi i.m. 32–33. Az 1420-as évekre vonatkozóan még: *Draskóczy I.:* Kamarai jövedelem i.m. 162–163., *Draskóczy, István:* Der ungarische Goldgulden und seine Bedeutung im ungarischen Außenhandel des 14. und 15. Jahrhundert. In: Der Tiroler Bergbau und die Depression der europäischen Montanwirtschaft im 14. und 15. Jahrhundert. Hrsg. Rudolf Tasser – Ekkehard Westermann – Gustav Pfeifer. Innsbruck – Wien – München – Bozen 2004. 64–65. Paulinyi Oszkár elemzései az 1434/1435-ös körmöci kamarai számadás adatsorai alapján: *Paulinyi Oszkár:* A körmöcbányai i.m. 81–82. Firenze aranypénz-kibocsátása az 1330-as években: *Peter Spufford:* Money and its use in medieval Europe. Cambridge 1988. 273.

grammra, így Zsigmond veretei súlyosabbak lennének, mint az előtte uralkodó Anjou királyokéi. Ez a megállapítás azonban a források alapján nem bizonyítható. Az viszont tény, hogy Zsigmond aranyforintjait valóban kiváló minőség, művészi kivitel jellemzi. Aranypénz-verésének első korszakában a verdejegyek két típusra oszthatók: egyrészt folytatódott a Nagy Lajos (1342-1382) uralma idején kialakult rendszer (liliom, csillag, zászlós kis címer, egybetűs jegy), másrészt megjelentek a kamaraispánok nevének kezdőbetűiből képzett kétbetűs jegyek. A második korszakban alakult ki az országos főkamaraispánok – Nürnbergi Márk és Kamerer Ulrik – veretein a jellegzetes magyar verdejegy-mesterjegy rendszer.[22]

Zsigmond király aranyforintjain az előlapi körirat teljes szövege két gyöngykör között szinte kivétel nélkül mindig kereszttel kezdődik: *Sigismundi dei gratia regis Ungarie*, azaz Zsigmondé, Isten kegyelméből Magyarország királyáé (tudniillik a pénz) („+SIGISmVnDI·D·G·R·VnGARIЄ"). A hátoldalon gyöngy- és vonalkör között: *Sanctus Ladislaus rex*, azaz Szent László király („S·LADISL – AVS·RЄX").

Zsigmond aranypénzverését típusok szerint oszthatjuk korszakokra. Hosszú uralma alatt ugyanis két aranyforint-típust bocsátott ki. A kétfajta aranyforint közötti legfeltűnőbb különbség az előlapi éremképben figyelhető meg: a négyelt címer második és harmadik mezejében az elsőre jellemző brandenburgi sast a másodiknál a cseh oroszlán váltja föl. Ez a változás pontosan keltezhető: 1402-ben Vencel cseh király Zsigmondot csehországi helytartójává nevezte ki. A numizmatikai kutatás már régen felismerte, hogy ez a címerképi változás Zsigmond király pecsétjein is nyomon követhető. A második korszakban vert aranyforintoknak van egy sajátos változata is, amelyen a hátlapi köriratban nem értelmezhető arab számjegyek láthatók. Ezek talán sorozatszámok voltak, és technikai célokat szolgálhattak. Bizonyossággal ez azért sem állapítható meg, mert még a nagy aranyforint-gyűjteménnyel rendelkező múzeumokban sem áll össze ezekből a pénzekből teljes sorozat.[23]

[22] *Huszár Lajos:* A budai pénzverés története a középkorban. (Budapest Várostörténeti Monográfiái XX.) Budapest 1958. 72–73., 75., *Pohl A.:* Zsigmond király i.m. 43–44., *Gyöngyössy M.:* Zsigmond király i.m. 103–104.

[23] A CNH II. 118. (D1) típus: *Huszár L.:* A budai i.m. 73–74., *Pohl A.:* Zsigmond király i.m. 43–44., *Gyöngyössy M.:* Zsigmond király i.m. 103., 109 –110. A CNH II. 119A (D2) és CNH II. 119B (D3) típus: *Huszár L.:* A budai i.m. 74–75., *Pohl A.:* Zsigmond király i.m. 45–46. A Magyar Nemzeti Bank Bankjegy- és Éremgyűjteménye CNH II. 118. (D1) és 119. (D2 és D3) típusú aranyforintjainak leírása, képpel: *Gyöngyössy Márton:* Középkori magyar aranyforintok. (Kincsek a Magyar Nemzeti Bank Látogatóközpontjából) Budapest 2005. 99–114. Zsigmond aranyforintjai esetében még jó eséllyel számíthatunk újabb verdejegyű aranyforintok felbukkanására is, ilyen például az 1990-es évek közepén közölt G – K verdejegyű CNH II. 119A típusú aranyforint is, bár ez esetben – véleményem szerint – élhetünk a gyanúperrel, hogy a

Zsigmond aranyforintjainak hátlapján a személyes példaképének is tekintett Szent Lászlót meglett férfiúként ábrázoltatta. A liliomos koronájú, hosszú, sűrű szakállas, rövid fürtös hajú szent király prémet utánzó gallérral díszített palástja alatt csípőig érő zeke vagy mellvért (egyes esetekben gombsorral) és rakott csatakötény látható (palástja olykor hosszabb, mint a csataköténye). Lábán harisnya vagy vékonyabb csizma lehet. Jobbjában nagyfejű bárdot tart, baljában aránytalanul nagy országalmát.[24]

A korabeli aranypénzek finomságát Paulinyi Oszkár az 1434-1435-ös körmöci kamarai számadás adatsorait fölhasználva 23 karát 6 grénben (979,16‰) határozta meg. Carl Schalk 19. századi mérései hasonló, bár kicsit magasabb aranytartalmat mutattak: az általa megvizsgált aranyforint finomsága 981‰ volt.[25]

D2-18 egyik változatával állunk szemben (*Kőszegi Tivadar:* Zsigmond, magyar király ismeretlen verdejelű aranyforintja. Numizmatikai Közlöny 94-95. (1995–1996) 126.). Huszár Lajos szerint Zsigmond király CNH II. 118. típusú aranyforintja szolgált mintául Ulrich von Jungingen német lovagrendi nagymester (1407-1410) aranypénzeihez. Ám a Huszár által közölt aranypénz valójában Zsigmond királynak Venturi Jakab országos kamaraispánsága idején kibocsátott V – I verdejegyű verete (D1-11). Egyébként is Zsigmond magyar mintájú aranyak verésére csak a nagymester halála után adott engedélyt (1410. augusztus 2.): *Huszár Lajos:* Magyar mintára vert idegen aranypénzek. Numizmatikai Közlöny 66-67. (1967–1968) 59.

[24] *H. Kolba Judit:* Szent László alakja a középkori ötvösművészetben. In: Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. (Hungaria Sacra 1.) Szerk. Mezey László. Budapest 1980. 224–225. (Zsigmond aranyforintjai közül H. Kolba Judit a korábbi, a CNH II. 118. (D1) típus Szent László ábrázolását elemezte.)

[25] A magyar aranyforint pénzlábával kapcsolatos forrásokat összefoglalja: *Paulinyi Oszkár:* A magyar aranymonopólium jövedelme a középkorban. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. 1937. május 27. Budapest 1937. 493. (9. lábjegyzet). A legkorábbi adat az aranyforintok pénzlábára az *„Ars cementi"*-ből származik, ezzel egybecsengenek a Bornemissza – Werner jelentés (1552) adatai is. A finomság meghatározása (23 karát 9 grén) a körmöci kamara 1564/1565-ös elszámolásából ismeretes (*Paulinyi O.:* A magyar aranymonopólium i.m. 493. (9. lábjegyzet)). A Schalk-féle mérések azonban ettől eltérő eredményre vezettek: a megmért Zsigmond-aranyforint 981‰, az I. Ulászló-aranyforint 984‰, a Mátyás-aranyforint pedig 982‰ finomságú volt (*Carl Schalk:* Der Münzfuss der Wiener Pfennige in den Jahren 1424 bis 1480. Numismatische Zeitschrift 12. (1880) 194., *Kováts Ferenc:* Pénzérték-viszonyok Pozsonyban. 1435-1460 közt. I. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7. (1900) 390.). A legutóbb Buza János foglalkozott az aranyforint pénzlábával 16. századi források elemzése során. Felhívta a figyelmet I. Ferdinánd (1526-1564) 1533. évi követutasítására, amely szerint a magyar aranyforint finomsága 23 ¾ karát (=989,6‰), az aranyforintból 78 darab ment egy bécsi márkára, azaz a törvényes középsúly 3,60 gramm lenne, tehát egy kicsit eltér az egyéb forrásainkból megismert pénzlábtól: *Buza János:* A magyar és a török dukát árfolyama a 16. század közepén. Századok 135. (2001) 892–893. Egyébként III. Frigyes 1481-ben a magyar mintára verendő (*„guldein auf die ungrische gewondheit gemunsset"*) aranyforintjainak a pénzlábát másik említhető végletként adta meg: 1 bécsi márka 23 1/2 karátos (979‰) arany ból 80 darabot kell verni; a törvényes középsúly 3,5 gramm lenne: *Alfred Nagl:* Die österreichische Münzordnung vom Jahre 1481. Numismatische Zeitschrift 1. (1908) 160. A 19. századi magyar kutatás a középkori magyar aranyforintok törvényes középsúlyát 3,5593 grammban határozta meg: *Belházy János:* A régi magyar pénzverési súlymértékek. Különnyomat a „Bányászati és Kohászati Lapok"-ból. Selmecbánya, 1889. 45. Carl Schalk megmérte Mátyás 30 aranyforintjának súlyát is, átlagként 3,53 gramm eredményt kapott. Érdekes, hogy az eredmény hasonló volt Zsigmond 24 darab aranyforintja esetében is: 3,536 gramm: *Schalk, C.:* Der Münzfuss i.m. 196. Az aranyforint finomságának kérdésköre azonban nem tekinthető lezártnak. Paulinyi Oszkár a Magyar Numizmatikai Társulatban 1972-ben tartott előadásán viszont a Zsigmond-kori aranyak

Az ismert adatsorok alapján már Zsigmond korára nézve is bizonyossággal meg tudjuk határozni a pénzverés hasznát. Ha a magyar aranyforintok átlagsúlyát (törvényes középsúlyát) 3,5585 grammnak, finomságukat 23 karát 9 grénnek (989,6‰) vesszük, akkor finomsúlyuk (színaranytartalmuk) 3,5215 gramm. Már Paulinyi Oszkár rámutatott arra a tényre, hogy a kincstár egy márka színaranyat 66 aranyforintért váltott be, és mivel ebből a mennyiségből 69 és ¾ darab aranyforintot lehet verni, a nyereség márkánként 3,75 aranyforint lenne. Azért csak lenne, mert a tényleges – Paulinyi által feldolgozott nagybányai és nagyszebeni – adatok ettől kicsit eltérő értéket adnak. Egyrészt figyelembe kell venni, hogy az árszabás ingadozott, másrészt az arannyal elegyes ezüstből is származott haszon, mégha a pénzítés hasznát külön is számolták el. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a pénzöntvény minden három márkája

finomságát már 23 karát 6 grénnek vette, éppen a korábban általa is használt adatsorok újraértelmezésével. Szerinte az *„Ars Cementi"* (*Jacobus Miller:* Appendix ad catalogum nummorum Hungariae ac Transylvaniae instituti nationalis Széchenyiani. Pest 1810. 116–121.) második táblázatában közölt adatsor – a 23 ½ karátos arany márkánkénti beváltási ára, a 64 aranyforint és 54 garas, valamint annak pénzverési nyeresége, 3 aranyforint 42 garas; és a kettő összegéből adódó 68 aranyforint 24 garas – azt bizonyítja, hogy a pénzöntvény és a „finom" arany alatt 23 ½ karátos finomságú arany értendő (*Paulinyi Oszkár:* A körmöcbányai i.m. 83–84.). A gond ezzel csak az, hogy sem az *„Ars Cementi"*, sem pedig a Paulinyi által korábban idézett nagybányai és nagyszebeni adatsorok nem tekinthetőek pontosnak, illetve bizonyos ingadozás tapasztalható (*Paulinyi O.:* A magyar aranymonopólium i.m. 493. (9. lábjegyzet)). Ráadásul egy márkányi aranyból – és ezt korábban Paulinyi sem vonta kétségbe – 69 darab aranyforintot vertek ki. A külföldi források értelmezése talán közelebb vihet minket a megoldáshoz. Egy évtizeddel ezelőtt Ernest-Oberländer Târnoveanu számos itáliai, katalán és francia forrást gyűjtött össze (*Ernest Oberländer-Târnoveanu:* A 13-16. századi magyar pénzverés emlékei nyugaton. Itáliai, francia és katalán források a 13-16. századból. Numizmatikai Közlöny 102-103. (2003–2004) 43–54.). Ezek közül az egyértelműen 15. századi magyar aranyforintokra vonatkozó adatok: *„Firenze, Genova, Pisa, Magyarország, Siena és Bologna forintjai az arannyal megegyező értékűek"* (1425, Firenze, uo. 49.), *„a pápai kamara forintjainak korábban említett 12 típusa, amelyeket mondják rómainak, pápainak, sasosnak, Firenze, Genova, Pisa, Magyarország, Siena, Bologna, Lucca, a Milánói Hercegség és Velence forintjainak a nehéz sienai standarddal egyenlő súlyúnak kell lenni, amelyet … 23 és fél grénnek mondanak"* (1425, Firenze, uo. 49–50.), *„a magyar forintoknak … és hivatalos finomságuk 22 karát"* (Katalónia, 1405 körül, uo. 51.), *„magyar dukát … 23 ¾ karátos aranyból…", „Mátyás … által vert dukát …23 ¾ karátos aranyból", „egy másik dukát … 23 ¾ karátos aranyból", „Ulászló … által veretett dukát 23 ¾ karátos aranyból", „az említett Ulászló által veretett dukát … 23 ¾ karátos aranyból"* (Párizs, 1524 előtt, uo. 51–52.). Buza János külföldi források elemzése kapcsán arra hívta föl a figyelmet, hogy a 16. század közepéig terjedő finomságvizsgálatok szerint – bár bizonyos ingadozás tapasztalható – „a legkiválóbb magyar dukátokat Zsigmond (23 5/6 karát), illetve I. Mátyás király (23 ¾ karát) verette…"(*Buza J.:* A magyar és a török dukát i.m. 893.). A magyar aranyforint korabeli hazai értékeléséhez érdekes adalékot szolgáltat egy 1405-ös pozsonyi oklevél. Pozsony város tanácsa egy adósság kapcsán haladékot adott (1405. június 19., Pozsony), és az eredeti adóslevél szerint az adós 400 magyar aranyforinttal vagy 444 rajnai forinttal tartozott. Ebből látszik, hogy a magyar aranypénz értéke a rajnai forint értékének 110%-a: Zsigmondkori Oklevéltár. II. (1400-1410). Első rész (1400-1406). (Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 3.) Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1956. 487. (Nr. 3988.). Német területen az értékarány ettől eltért: 1417-ben 20%-os különbség volt a két aranypénz között, a magyar aranyforint javára: *Mályusz, E.:* Der ungarische Goldgulden i.m. 26. Érdekes módon egyébként a rajnai aranyforint a soproni forrásokban csak évtizedekkel később jelent meg: *Huszár Lajos:* Pénzforgalom és pénzértékviszonyok Sopronban. In: Dányi Dezső – Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Budapest 1989. (Első megjelenés: Századok 105. (1971) 1150–1184.) 44.

után 1 aranyforint járt pisetumként az esztergomi érseknek, azaz az egy márka színaranyból verendő mennyiség után alig kevesebb, mint egyharmad aranyforint (32 denár), azt mondhatjuk, hogy a pénzverés hasznára és a verdeköltségre Magyarországon márkánként valamivel többet, mint 3 aranyforintot (4,34%) számolhatunk.[26]

Zsigmond aranyforintjai a középkori magyar aranyforintok negyedik csoportjába („négyelt címeres aranyforintok") tartoznak. A császár és király aranyaival több mint nyolcvan évre, egészen 1470-ig meghatározta a magyar aranypénzverés alapelveit, mert a veretein kialakított tipológiai és stiláris elemek a későbbi uralkodók idején csak jelentéktelen változáson mentek keresztül. Nem véletlen, hogy utódai nem tértek el Zsigmond pénzverési hagyományaitól: a magyar aranyak a távolsági pénzforgalomban kitüntetett helyet foglaltak el, minőségük (finomságuk és kivitelezésük) valódi garanciát jelentett.[27]

[26] Az aranybeváltás nyereségének kérdését részletesen feldolgozta Paulinyi Oszkár. A fentiekben az ő számításaiból indultam ki: *Paulinyi O.:* A magyar aranymonopólium i.m. 498-503. A nyereség mértékét később módosította: 3,56 aranyforinttal számolta (*Paulinyi Oszkár:* Kimutatások a körmöcbányai bányakamarai körzet nemesfémtermeléséről a XVI. század első felében. Adatszűrő elemzés. Századok 112. (1978) 333. (26. lábjegyzet)). A pisetum mértéke: *Paulinyi Oszkár:* Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 6. (1936) 83. Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1434/1435-ös körmöci számadás elemzése kapcsán Paulinyi korábbi nézetein ismét módosított. Egyrészt – amint már említettem – a pénzöntvény finomságát rosszabbnak vette, mint korábbi tanulmányaiban, másrészt a három márkányi öntvényből verhető 205 darab aranyforintból kiindulva, márkánként 68 1/3 aranyforinttal számolt (*Paulinyi Oszkár:* A körmöcbányai i.m. 83–85.).

[27] Érdekes adalék, hogy egy Kipper-kori röplapon is egy Zsigmond-aranyforint hátlapja tűnik fel (*Buza János:* A magyar aranyforint egy Kipper-kori röplapon. Numizmatikai Közlöny 86–87. (1987–1988) 85–91.). A vélhetőleg 1621-ben, Nürnbergben készített röplap pénzábrázolásai között találhatjuk a magyar aranyforint rajzát, és versét (*„A birodalomban a legjobb arany vagyok,/ Ezért illő is, hogy emelkedek nagyon./ Főként az ötvös az, ki nélkülem,/ Nem tehet úgyszólván már semmit sem./ Az aranyfüst és sok más,/ Mind engem óhajt, a foguk rám vás./ Öt forintot érek most örömest,/ Túladni rajtam senki sem siet./ Jól hallottam, híre jár már annak,/ Értem mindjárt még többet is adnak."* – Buza János fordítása, uo. 86.) is. Buza János a hátlapi körirat tagolását „S·L – ADIS – LAVS·RCX" eltérőnek találta a magyar aranyforintokétól, és a metsző térkiosztásával magyarázta. Ezzel szemben ismeretes olyan Zsigmond-arany, amelynek hasonló tagolású a hátlapi körirata: a Magyar Nemzeti Bank Bankjegy- és Éremgyűjteményében található egy D2-33 típusú példány („·S·LADIS – LAVS·RCX": *Gyöngyössy M.:* Középkori magyar i.m. 108. (Nr. 176.)). Áttekintve az ELTE, az IAM, a KHM és az MNB gyűjteményét, nem találtam további olyan hátlapi köriratú és éremképű példányt, amely a Buza János által közölt rajznak megfelelt volna.

Rövidítések

CNH II. = Réthy László, Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. II. Budapest, 1907.
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
IAM = İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Numismatik Kabinesi
KHM = Kunsthistorisches Museum, Wien
MNB = Magyar Nemzeti Bank, Bankjegy- és Éremgyűjtemény
POHL 1974 = Pohl, Artur, Ungarische Goldgulden des Mittelalters (1325-1540). Graz, 1974.

Zsigmond első típusú aranyforintja (2x)
Buda, Venturi Jakab kamaraispán, 1393/1395
CNH II. 118. (POHL 1974: D1-10) (előlap)

Zsigmond második típusú aranyforintja (2x)
Körmöcbánya, Siebenlinder János, 1431/1437
CNH II. 119A (POHL 1974: D2-34) (előlap)

Zsigmond második típusú aranyforintja, sorszámmal (2x)
Körmöcbánya, Nürnbergi Márk, 1404 körül
CNH II. 119A (POHL 1974: D3-2) (hátlap)

Kordé Zoltán

Hatalmi-politikai viszonyok Erdélyben a konstanzi zsinat korában

Az alábbiakban, a címben leírtaknak megfelelően az erdélyi (világi) hatalmi-politikai viszonyokat kívánjuk vizsgálni a konstanzi zsinat korában. Ez utóbbi, vagyis az időbeli keret meghatározásához szükség van némi pontosításra. Nehéz helyzetbe hoznánk ugyanis önmagunkat, ha a vizsgálatot le akarnánk szűkíteni a zsinat szorosabb értelemben vett időszakára, azaz az 1414–1418 közötti évekre. Hatalmi-politikai szférában zajló folyamatokról lévén szó, az időbeli határokat rugalmasabban kell kezelnünk, s ki kell azokat tágítanunk. A kezdeteket mindenféleképpen az 1403. évi Zsigmond-ellenes felkelés, illetve annak a leverése jelenti, mivel ezt követően nyílt lehetősége az uralkodónak arra, hogy a hatalmi struktúrát, illetve a politikai rendszert a saját (valamint az őt támogató bárói csoportosulás) igényeinek megfelelően alakítsa át. Ez a folyamat éveken át tartott, így az erdőntúli vidéken is hosszabb időt vett igénybe, átnyúlt az 1410-es évekre is. Arra teszünk tehát kísérletet, hogy bemutassuk azokat a főbb fejleményeket, amelyek Erdélyben a konstanzi zsinat évtizedében jegecesedtek ki vagy éppen ekkor jelentkeztek először.

1.A hatalom személyi és intézményi alapjai: a vajdai és a székely ispáni méltóság

Az erdélyi tartomány két legbefolyásosabb tisztségét a vajdai és a székely ispáni hivatal jelentette. A vajda állt az erdőntúli megyék és az itteni nemesség élén, de bizonyos szempontból az önkormányzatiságot kiépítő szász területekre is kiterjedt a hatalma. A székely ispán a jelentős katonai erőt képviselő és szintén önkormányzatisággal rendelkező székelység elöljárója volt, miközben a szászok vonatkozásában ő is rendelkezett bizonyos mértékű befolyással. Nem véletlen, hogy e két tisztség, illetve az ezeket betöltő bárók kulcsszerepet játszottak a királyi hatalom Király-hágón túli érvényesítése szempontjából. Jól példázzák ezt a XV. század elején lejátszódott események is. 1402 elején Zsigmond megbízható hívét, Stiborici Stibort félreállítva vajdává nevezte ki Csáki Miklóst és Marcali Miklóst, a székely ispáni méltóságot pedig testvéreik, Csáki György és Marcali Dénes nyerték el.[1] A személycserék következtében két testvérpár kezébe került

[1] A korabeli erdélyi vajdákra: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. (a továbbiakban:

az Erdély fölötti hatalom. Az új tisztségviselők a király-ellenes Kanizsai-liga tagjai voltak, akiket Zsigmond átmeneti szorult helyzete miatt volt kénytelen kinevezni. Ez azt jelentette, hogy az uralkodó számára kedvezőtlenül változtak meg az erdőntúli erőviszonyok, s e változások következménye hamarosan meg is mutatkozott. Az 1403. évi felkelés alkalmával ugyanis a vajdák és az ispánok haderejükkel együtt Zsigmond ellen fordultak. Erről tanúskodik az 1403. július 21-i levél, amelyet a vajdák és Csáki György az erdélyi püspök és más előkelők társaságában Váradon bocsátottak ki. Ebben tudtul adják, hogy hamarosan hadba szállnak Nápolyi László érdekében és másokat is arra buzdítanak, hogy minden erejükkel csatlakozzanak hozzájuk.[2] A méltóságviselők pártállása és együttműködése tehát egy egész tartományt tudott a király ellen fordítani. Azaz mégsem teljesen, mert a köznemesi családból származó Nádasi Mihály és Salamon nevű testvére *veluti generales capitanei gentium nostrarum partium scilicet Transsiluanarum* jelentős sereg élén szembefordultak a lázadó tisztségviselőkkel. Nekik is köszönhető, hogy Zsigmond Erdélyben is hamar úrrá lett a mozgolódáson. Szeptember 25-én kelt levelükben az erdélyi vajdák tudatják, hogy Zsigmonddal két hétre fegyverszünetet kötöttek, majd pedig kiegyezve vele kegyelmet kaptak, de a tisztségüket nem tarthatták meg.[3]

A Kanizsai-féle felkelés leverése után Zsigmond ugyan szabad kezet kapott a politikai struktúra átalakítására, ez azonban időigényes feladat volt. Engel Pál szavait idézve: *"az első idők hatalmi harcai és az 1403-i győzelmet követő kísérletezgetések után 1410 táján Zsigmond uralmi rendszere elnyerte végső formáját, és a továbbiakban olyan fokú stabilitást mutat, aminőre viharos történelmünk más korszakaiból ritkán találunk példát"*.[4] A „kísérletezgetések" Erdélyben sem maradtak el, legfeljebb itt valamivel tovább tartottak, mint az ország más tájékain.

Engel P.: Archontológia) I. Bp. 1996. 13–14. A Zsigmond-kori székely ispánokra és az intézmény akkori történetére: *Kordé Zoltán*: A székelyispáni méltóság a Zsigmond-korban. Történelmi Szemle XLVI (2004) 3–4. 193–239. (a továbbiakban: *Kordé Z.:* A székelyispáni méltóság)

[2] *"cum gentibus et viribus se promptuando domino nostro Ladislao regi ad serviendum versus nos gressus vestros dirigere velitis"*. (DL 56 513; Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I/1. Oklevelek 1229–1499-ig. Bp. 1919. 229.).

[3] Nádasi Mihályra és Salamonra vonatkozó oklevél: *Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller:* Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. III. (1391-1415) Hermannstadt 1902. (a továbbiakban: US. III.) 303. A vajdák szeptember 25-i levele: *„Nos autem unacum rege Sigismundo treugas pacis habemus dierum quindecim"* (DL 47 905. *Mályusz Elemér–Borsa Iván:* Zsigmondkori Oklevéltár (továbbiakban: ZSO.) II–III. Bp. 1958–1993. id. h.: ZSO II/1. 2628. sz.). Az 1403-i felkelésre általánosságban: *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban. Bp. 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből 83.) (a továbbiakban: *Engel P.:* Királyi hatalom) 42–43; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. (a továbbiakban: *Mályusz E.:* Zsigmond király) 52–55. Az erdélyi fejleményekre: *Kordé Z.:* A székelyispáni méltóság i. m. 199–201.

[4] *Engel P.:* Királyi hatalom i. m. 64.

A vajdaságban már 1403 őszén Tamási János és Szántói Lack Jakab követték az előző, megtévedt tisztségviselőket, s bár 1409-ig helyükön maradtak, mégsem ők jelentették a végső megoldást.[5] A székely ispáni méltóságot viszont egy rövid, átmeneti időszak után, 1405-ben az a Nádasi Mihály kapta meg, aki a felkelés során testvérével együtt hathatósan védte Erdélyben a király érdekeit. A királyhű férfiú evvel nagyot lépett előre a társadalmi ranglétrán, mivel köznemesből a bárók közé emelkedett, akit immár a *magnificus* cím illetett meg, sőt alapító tagjává vált a hatalom legfelsőbb körét megtestesítő elit társaságnak, a Sárkányrendnek is. Helyzetének szilárd voltát bizonyítja, hogy hivatalát 1422-ig töltötte be, végig egyedül, anélkül, hogy a király társat rendelt volna mellé.[6]

A székely ispáni méltóság esetében tehát a feltétlen hűség mellett az állandóság és a szilárd folyamatosság biztosítása is a király céljai közé tartozott. Ugyanez mondható el a vajdaságról is, csak ebben az esetben kicsit tovább tartott az átmeneti időszak. Zsigmond 1409-ben elérkezettnek látta az időt, hogy e méltóságot újra lengyel származású hívével, Stiborici Stiborral töltse be.[7] Stibor, mint fentebb szó esett róla, korábban már viselte ezt a hivatalt, de akkor a király a Kanizsai párt nyomására kénytelen volt megválni tőle. Most viszont, az új helyzetben teljesen érthető, hogy az uralkodó szemében az ő személye jelentette az erdőntúli terület rendbetételének a legfőbb biztosítékát. Megkérdőjelezhetetlen hűsége, a lázadás leverésében játszott szerepe és a vajdaság igazgatásában szerzett tapasztalata mellett nem érdektelen szempont, hogy ekkorra már óriási hatalmat összpontosított a kezében: a felkelés után több felvidéki megye, illetve vár ispánságát nyerte el, viselte „a Vág folyó egész földjének ura" címet, ami ez esetben komoly tartalommal bíró titulust jelentett. Több évig *„a lázadó főpapjaitól elkobzott esztergomi érseki és egri püspöki javak kormányzója"* volt és természetesen ő is az 1408-ban létrehozott Sárkányrend alapító tagjai közé tartozott.[8] Mindehhez járult még a visszakapott erdélyi vajdaság is. Igaz, hivatalviselésének első éveiben nem ment személyesen az erdőntúli területre, hanem familiárisai révén intézte az ottani ügyeket. Ennek az volt az oka, hogy sokirányú feladatai az ország más területeire, illetve diplomáciai küldetések és hadjáratok vezetése révén külföldre szólították őt. Részben ez ad magyarázatot arra is, hogy újbóli vajdai kinevezésére miért csak 1409-ben került sor.[9] Függetlenül

[5] *Engel P.:* Archontológia i. m. 14.

[6] *Engel P.:* Királyi hatalom i. m. 59–60; *Kordé Z.:* A székelyispáni méltóság i. m. 228.

[7] *Engel P.:* Archontológia i. m. 14.

[8] *Engel Pál*: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. In: *Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde* (szerk.): Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. Bp. 1987. (továbbiakban: *Engel P.:* Zsigmond bárói) 445.

[9] Így például 1407-ben Boszniában, 1411-ben a lengyelek ellen, s ugyanebben az évben Friaulban hada-

attól, hogy a helyszínen, személyesen vagy emberei által látta el feladatát, Stibor visszahelyezése a vajdaságba azt bizonyítja, hogy az uralkodó – miként a székely ispánság esetében is – egyetlen, megbízható ember kezében kívánta összpontosítani a vajdai méltóságot, s nem kívánta megosztani azt több tisztségviselő között. Ezt a gyakorlatot folytatta a király Stibor 1414-ben bekövetkezett halála után is: ismét egyetlen személy kapta meg a tisztséget. Meglepő módon a hivatalt most az a Csáki Miklós nyerte el, aki korábbi vajdaként egyszer már fellázadt uralkodója ellen. Kinevezése annak volt az eredménye, hogy a király visszafogadta kegyeibe; ez már évekkel korábban megtörtént és oly mértékű volt a királyi megbocsátás, hogy Csáki az alapításakor bekerült a Sárkányos rendbe, ahol ő volt *„az egyetlen a tagok közül, akinek múltjára folt esett"*.[10] Folt ide vagy oda, a vajda élete végéig, 1426-ig töltötte be (végig egymaga) a tisztséget, miközben birtokolta a bihari és a békési ispánságot is.[11] Példája egyúttal annak is a bizonyítéka, hogy Zsigmond új hatalmi rendszere Erdélyben is volt annyira szilárd, hogy nem kellett tartania a megtért bárók esetleges visszaesésétől. A 1410-es évekre tehát megszilárdult Erdélyben az a gyakorlat, miszerint egyetlen, királyhű tisztségviselő kezében kell összpontosítani a hatalmat, aki azután huzamosabb időn keresztül biztosítja a király befolyását területén. Ez a törekvés az erdőntúli vidéken Zsigmond uralkodásának a végéig fennmaradt. Csáki Miklóst halála után a fia, László követte, aki egészen 1437-ig töltötte be a vajdai tisztséget, s csak az utolsó másfél évben (1436–1437-ben) kapott társat Lévai Cseh Péter személyében.[12]

Látszatra a székely ispánság története másképpen alakult. Ezt a méltóságot Nádasi Mihály után 1422–1426 között Bebek Péter viselte, akit Kusalyi Jakcs Mihály követett 1426-tól 1438 januárjáig. Neki már két társa is volt a hivatali ideje alatt, ami – úgy tűnhet – ellentmondott a kialakult gyakorlatnak. Közelebbről szemlélve azonban a dolgokat, kiderül, hogy Kusalyi Jakcs Mihálynak kezdetben a testvére, Jakcs János volt a társa (körülbelül öt évig), majd újabb jó öt éven át egyedül tevékenykedett, s csak a méltóságviselés végén, 1437-ben került mellé Tamási Henrik. Világos, hogy a folytonosságot Jakcs Mihály képviselte a maga több mint tizenegy évnyi szolgálati idejével, a többiek – ideértve

kozott: *Engel P.:* Zsigmond bárói i. m. 445; a friauli hadjáratra ZSO. III. 1293. sz., 1338. sz. (1411. XI., 1411. XII. 11.). 1411-ben Prágában az egyetem vezetői, a prágai érsek és Husz János közötti viszályban döntőbíráskodik: uo. 645. sz., 659-660. sz; lengyelországi követként: uo. 1460. sz. Stibor sok esetben tűnik fel a királyi udvarban *relator*ként, gyakran pedig Erdélytől távoli helyeken bocsát ki oklevelet (minderre számos példát találhatunk a ZSO. II–III.-ban).

[10] *Engel P.:* Királyi hatalom i. m. 60.

[11] *Engel P.:* Archontológia i. m. 14.

[12] *Engel P.:* Archontológia i. m. 14.

Bebek Pétert is – inkább csak epizódszereplőknek tekinthetők. A vajdasághoz hasonlóan tehát az ispánság esetében is az 1410-es évekre kikristályosodott elvek érvényesültek a személyi feltételeket illetően.[13]

A személyi vonatkozások mellett a vajdai, illetve az ispáni hatalomgyakorlás intézményi alapja, illetve háttere is változott időszakunkban. Zsigmond uralkodásának első szakaszában felbomlott az Anjou-kor kormányzati rendszere, illetve az annak alapjául szolgáló *honor szervezet*. Az 1403. évi felkelés leverését követően királyi várakra támaszkodó kormányzati-territoriális egységek jöttek létre az országban, amelyeket a király megbízható emberei irányítottak. Ezek a területi egységek természetesen nem a régi honor birtokok határait követték, s igazgatásuk sem úgy zajlott, mint az Anjou királyok alatt: *„Az ekkori királyi várnagyok és kapitányok azonban, tekintet nélkül megbízásuk terjedelmére, immár nem bárók, hanem végrehajtó közegek voltak"*.[14] Mindazonáltal Erdélyben és néhány más területen – ritka kivételképpen – megmaradtak a honorok. Ennek köszönhetően az erdélyi vajda és a székely ispán néhány más tisztségviselővel együtt *„élvezte azt a különleges kiváltságot, hogy szolgálati javadalomként tarthat a kezén várakat és birtokokat"*[15] Az itt kialakuló kormányzati-territoriális egységek tehát a régi alapokon jöttek létre, de az új idők szabályainak megfelelően formálódtak. A vajdasághoz kapcsolódó egység – nem meglepő módon – Stiborici Stibor kezén alakult ki. Ezt halála után utóda, Csáki Miklós vette át, aki tisztségviselő családtagjai segítségével jelentősen növelni tudta azt. Miklóst a fia, László követte a vajdai méltóságban, miként a többi családtagtól is örökölték tisztségeiket fiaik, így a hatalmas territórium a Csákiak kezén maradt egészen Zsigmond haláláig.

A másik erdélyi kormányzati egység a székely ispáni volt, ennek létrejötte – megint csak érthető módon – Nádasi Mihályhoz kötődik. A terület megmaradt a későbbi ispánok kezén, s némileg még gyarapodott is (Törcsvárral és Királykővel). Hogy nem olvadt bele a Csákiak területébe, abban szerepet játszhatott az az uralkodói megfontolás is, hogy az erős kormányzati-territoriális egységgé alakult székely ispáni honor valamiféle ellensúlyt képezhet a hagyományosan nagy erőt és befolyást képviselő vajdasággal szemben.[16]

[13] *Kordé Z.:* A székelyispáni méltóság i. m. 223., 228.

[14] A honor mibenlétére: *Engel Pál:* Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok 116 (1982) 880–922. A honor rendszer bomlásáról: *Engel Pál*: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Bp. 2001. (a továbbiakban: *Engel P.:* Szent István birodalma) 184.

[15] *Engel P.:* Szent István birodalma i. m. 184.

[16] Az erdélyi kormányzati-területi egységekre: *Engel P.:* Királyi hatalom i. m. 68–70., valamint a 64–65. oldalak közötti térkép. Ez utóbbit („A királyi várak igazgatása 1437-ben"), a székely ispáni territórium

Az erdélyi területi-kormányzati egységek kialakulása ugyan 1405-ben, Nádasi Mihály tisztségbe kerülésével kezdődött el, megszilárdulásuk azonban az 1410-es években ment végbe. Megállapíthatjuk tehát, hogy az erdőntúli hatalmi viszonyok terén – mind személyi, mind pedig intézményi szinten – a konstanzi zsinat évtizede az új fejlemények megszilárdulásának az időszaka volt.

2. Az 1412. évi erdélyi *generalis congregatio* és tanulságai

Az eddigiekben a vajdai és az ispáni hatalom személyi vonatkozásaival, illetve az 1403 után kialakuló struktúra hátterével és alapjaival foglalkoztunk. A továbbiakban arra fordítjuk figyelmünket, hogy miként történt meg a válságos periódus lezárása és hogyan fejeződött be az új hatalmi rendszer konszolidációja Erdélyben. Az Erdélyen kívüli magyarországi területeken 1409-ben látta elérkezettnek az időt a kormányzat arra, *„hogy minden megyében (…) az ispánon kívül külön egy-két királyi megbízott közreműködésével közgyűlést tartsanak"*[17] A közgyűlés célja az volt, hogy felkutassák azokat, akik bűnösök voltak az 1403. évi lázadásban és nem kértek kegyelmet, illetve azokat, akik nem erősíttették meg adományleveleiket. Ez alatt az Erzsébet királyné, Mária királynő és Zsigmond által adományozott birtokokkal kapcsolatos oklevelek felülvizsgálatát kell érteni. Tehát nem csak a felkelés, hanem a Nagy Lajos halálától 1403-ig eltelt, belharcoktól szabdalt időszak lezárásáról volt szó. Persze nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy a felülvizsgálat – akár megerősítéssel, akár elkobzással zárult – jelentős bevételt jelentett a kincstár, illetve a vizsgálatot végző főemberek (így például Eberhard) számára, főleg, hogy olyanoknak is gyakran újra a zsebükbe kellett nyúlni, akik korábban már kegyelmet kaptak a felkelésben való érintettségük miatt, sőt tisztségeket is viseltek ezt követően.[18]

Erdélyben minderre az 1412. évi *generalis congregatio* során került sor. A késés oka, mint erről fentebb már szó esett, az volt, hogy Stibor egyéb feladataitól akadályoztatva csak ekkor tudott személyesen is az erdélyi ügyekkel foglalkozni. A *generalis congregatio* célját többek között megfogalmazza Stibor vajda július 12-én, Tordán kelt oklevele. Eszerint Zsigmond – hasonlóan a három évvel korábbi eseményhez – most is az Erzsébet, Mária és saját maga által *nova donatio* címen adományozott birtokokkal kapcsolatos oklevelek felülvizsgálatát rendelte

kapcsán ki kell egészíteni Királykővel, amely ekkor már az ispánok kezén volt. *Kordé Z.*: A székelyispáni méltóság i. m. 223–227.

[17] *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 57.

[18] *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 55. skk. A Nagy Lajos halála óta eltelt időszak birtokadományainak a felülvizsgálatát elrendelő egyik oklevél: ZSO. II/2. 6716. sz.

el.[19] Ugyanebben az oklevelében a vajda tudtul adja a következőket is: *"cum nos una cum venerabili in Christo patre, domino et domino Stephano episcopo ecclesie Transsilvane ac viris magnificis, Pipone de Ozora inter cetera comite Themesiensi, necnon Michaele de Nadazd filio Salomonis comite siculorum...ex speciali permissione domini nostri regis...in medium universitatis nobilium partis premisse generalem Thorde fecissemus convocationem"*. Stibor tehát a tordai nemesi közgyűlést Upori István erdélyi püspök és a székely ispán, Nádasi Mihály társaságában tartotta, természetesen a király parancsára. Ez meg is felelt a XIV. században kialakult és megszilárdult szokásoknak. Ami eltérő a személyi összetételben, az Ozorai Pipo temesi ispán jelenléte (ő egyébként részt vett a június folyamán Szebenben lezajlott hasonló gyűlésen is). Ez valószínűleg a török veszéllyel állhat összefüggésben („Pipo span" feladata volt a temesi végek védelme), illetve azzal, hogy Stiborici Stiborhoz hasonlóan ő is Zsigmond külföldi származású, nagy befolyásra szert tett híveihez tartozott. Igaz, a július második felében Besztercén és a szeptember elején Brassóban zajló közgyűlésen sem ő, sem pedig az erdélyi püspök nem szerepel az iratokban, ez azonban nem jelenti azt, hogy evvel megváltozott volna az esemény jellege: ugyanolyan jellegű és célú *generalis congregatio* zajlott továbbra is, mint kezdetben.

A congregatio céljáról már beszéltünk, mit mondhatunk azonban a jellegéről? A szakirodalom egy vonulata az 1412. évi közgyűlést az utolsó XIV. századi jellegű, klasszikus értelemben vett erdélyi *generalis congregatio*nak tekinti.[20] E megállapítással azonban nem lehet teljes mértékben azonosulni. Az igaz ugyan, hogy ezt követően jó ideig nem került sor bírósági közgyűlésre, az intézmény azonban nem halt el és Istványi Géza állításával szemben nem vált kivételes jellegűvé sem. A *generalis congregatiók* ugyanis feléledtek és az 1467. évi erdélyi felkelést megelőző időszakban rendszeressé váltak.[21] Végleges megszűnésükre

[19] *"ex generali decreto predicti domini nostri regis...super possessiones portionarias aut integras titulo nove donationis donatas, si quas olim excellentissime principes, coniunx quondam serenissimi principis domini Lodovici regis Ungarie, soceri nostri regis charissimi ac Maria regina piarum recordationum quondam conthoralis domini et domini regis Sigismundi...si quas autem idem dominus noster rex sub titulo nove confirmationis gratiose ob laudem dignis servitiis tempore disturbiorum sacre corone diadematis regni Ungarie per eosdem cum summa fidelitate fideliter exhibitis eisdem dedissent...easdem literas superinde privilegiales nostri in presentia ac ante dictorum prelatorum, baronum in specie easdem deberent exhibere"* (*Barabás Samu:* A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. I. Bp. 1895. 384; ZSO. III. 2424. sz.) Az 1412. évi erdélyi generalis congregatióról: *Kordé Zoltán:* Az 1412. évi erdélyi *generalis congregatio.* Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tom. CXXIV. Szeged 2006. 53–61. (a továbbiakban: *Kordé Z.:* Az 1412. évi erdélyi)

[20] A szakirodalom állásfoglalása: *Kordé Z.:* Az 1412. évi erdélyi i. m. 53–54.

[21] *Istványi Géza*: A generalis congregatio. Levéltári Közlemények 18–19 (1940–1941). 197–198; *Kordé Zoltán*: Szentgyörgyi János erdélyi tevékenysége 1465-1467-ben. In: Studia professoris - Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Almási Tibor-Draskóczy István-Jancsó Éva. Bp. 2005. 149–151.

majd csak ezt követően kerül sor. Ami a „klasszikus", XIV. századi jelleget illeti, ezt sem lehet szó nélkül hagyni. Ozorai Pipo részvétele, majd az ő és az erdélyi püspök hiánya a procedúra második feléből még nem kérdőjelezi meg komolyan a „klasszikus" jelleget. Annál szembetűnőbb azonban a székelyek és a szászok elmaradása a tordai közgyűlésről, illetve az, hogy ezt követően Besztercén és Brassóban folytatódott a *generalis congregatio*. Az 1412. évi rendezvény tehát a végét jelentette egy korszaknak: egyrészt azért, mert birtokügyi vonatkozásban is lezárta Erdélyben az 1403. évi felkelést, illetve az azt megelőző „zavaros időket", másfelől pedig hosszú évekig az utolsó, korábbi értelemben vett *generalis congregatiót* láthatjuk benne. Ugyanakkor legalább ennyire egy új kor nyitányának is tekinthetjük. Egy olyan éráénak, amelyben a tartomány kormányzása már nélkülözi egy régi, fontos elemét (a bírósági közgyűlést), ezt azonban sem a tisztségviselők, sem pedig a kormányzás alanyai nem veszik igazán a szívükre. Az előbbiek – élükön a királlyal – azért nem, mert egyáltalán nem gyengítette a központi hatalom szilárdságát, az utóbbiak pedig azért nem, mert egyrészt ennek nem látták kárát, másfelől egy olyan jelenség kezdett kibontakozni ebben az évtizedben, amelyik egészen új dimenziókat nyitott az erdélyi hatalmi viszonyokban.

3. Az erdélyi rendiség csírái

Az erdélyi rendiség kialakulása olyan témakör, amelynek a részletes tárgyalása messze meghaladná e tanulmány kereteit és lehetőségeit. Jelenleg csak arra szorítkozhatunk, hogy röviden összefoglaljuk a korszakunkra vonatkozó főbb fejleményeket. Előre kell bocsátanunk, hogy osztjuk a kutatás fő vonulatának e téren kialakított álláspontját, mivel eddig még nem találkoztunk olyan döntő érvvel, ami érvénytelenítené vagy komolyan megkérdőjelezné azt.

Az erdélyi *generalis congregatiók* szerepét az igazságszolgáltatás oldaláról az alvajdák által tartott nyolcados törvényszék vette át, illetve azok a gyűlések, amelyek a későbbi, tartományi rendiség csíráinak nevezhetők. E csírák Mályusz Elemér megállapítása szerint korszakunkig, azaz az 1410-es évekig nyúlnak vissza. Mint írja: *„az első olyan, országgyűléshez hasonló tanácskozás, amelynek tárgyáról és lefolyásáról tájékoztatnak emlékeink, az 1415–1419 közti években zajlott le"*.[22] Az eseményről Upori István erdélyi püspök, Csáki Miklós vajda és Nádasi Mihály székelyispán valamikor 1415. március 4. és 1419. március 20. között kibocsátott oklevele tudósít. A kiadók arról értesítik a hét szász szék egyetemét, hogy tordai gyűlésükön a nemesek (*partis Transiluanae regni nobilibus*) Zsig-

[22] *Mályusz Elemér*: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp. 1988. 39.

mond király kívánságainak megfelelően egyhangúan elfogadták, hogy ha szükséges, saját erejüknek egyharmadát, a parasztságnak pedig tizedrészét hadba küldik. Egyúttal felszólítják a szászokat, hogy a nemesekhez hasonlóan haderejük egytizedét bocsássák az uralkodó rendelkezésére. (Hogy hasonló tartalmú levelet kaptak-e a székely székek is, azt nem tudjuk, legfeljebb csak feltételezhetjük.)[23] Úgy véljük, igaza van Mályusznak abban, hogy ez a gyűlés a király kérésének elfogadásával és általános érvényű határozattá emelésével túllépett az igazságszolgáltatói gyűlések keretén, s közeledett a majdani tartománygyűlések irányába. Tagjai sorából, valamint a döntéshozatalból ekkor még hiányoztak a székelyek és a szászok, így valóban csak kezdeményekről, csírákról beszélhetünk. Két évtized múltán azonban már ez is megtörtént az 1437. szeptember 16-án, Kápolnán megkötött unió révén. Az 1410-es évek társadalmi téren is jelentős fejleményeket eredményeztek az erdőntúli területen: megjelentek a sajátos erdélyi rendiség csírái, ezek szárba szökkenésére azonban már csak a későbbi évtizedekben került sor.

4. Összegzés helyett

A fentiekben minden fejezet végén röviden összefoglaltuk az adott területet érintő fejleményeket. Ezek megismétlésére nincs szükség, ehelyett arra szeretnénk röviden kitérni, hogy milyen kapcsolat van az 1410-es évek erdélyi hatalmi-politikai viszonyai és a konstanzi zsinat között. Abban az értelemben természetesen nem beszélhetünk direkt összefüggésről, hogy az erdélyi viszonyok és a zsinat közvetlen hatást gyakoroltak volna egymásra. Ha azonban arra gondolunk, hogy Zsigmond magyarországi uralmának a megszilárdítása jócskán tágította az uralkodó külpolitikai mozgásterét, akkor már árnyaltabb választ adhatunk e kérdésre. A biztos hátország és a megnövekedett külpolitikai lehetőségek tették lehetővé, hogy Zsigmond a siker reményében álljon hozzá a zsinat megszervezéséhez és lebonyolításához. Az erdélyi viszonyok rendezése megkönnyítette az uralkodó számára az ország fölötti hatalom megerősítését is. Ily módon – ha közvetve is – tényleg van kapcsolat az erdélyi viszonyok és a konstanzi zsinat között.

[23] US III. 651.

Sebők Ferenc

A konstanzi zsinat a modern magyar történetírás tükrében

A konstanzi zsinat ábrázolása a magyar történetírásban két kérdéskör köré csoportosítva mutatható be, az egyik az lehet: milyen összefüggés mutatható ki a zsinat és a magyar történelem között? Ehhez kapcsolódva a legfontosabb kérdés, ami foglalkoztatta a kutatókat a 19. század második felétől egészen a jelenkorig, az volt, hogy milyen szerepet töltött be a zsinat a magyar főkegyúri jog történetében. A másik lehetséges megközelítési mód ennél szélesebb spektrumú: milyen szerepet játszott a zsinat az egyetemes középkor történetében? A magyar történetírás erőteljes nemzeti jellegéből adódóan inkább az első kérdéskör vizsgálatának szentelt nagyobb teret, de örvendetes tényként könyvelhetjük el, hogy ugyan változó - a jelenkor felé haladva egyre növekvő - hangsúllyal ugyan, de végig jelen van a jelzett időszakban az egyetemes történeti indíttatású érdeklődés is. Ezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert a magyar történetírás sokszor emlegetett problémája az egyetemes történeti beágyazottság hiánya, vagy nem elégséges mivolta. A kérdéskör tanulmányozása arról győzött meg, hogy a konstanzi zsinat történetének vizsgálata során a magyar történetírás képviselői az egyetemes történeti szempontokat egyre elmélyültebben, megalapozottabban érvényesítették, és a folyamat jelenkori történetírásunkban is töretlen.

A jelen írás terjedelmi korlátai és az alább tárgyalandó művekben meglévő historiográfiai részösszefoglalások megléte miatt elsőként a 19-20. századfordulójának döntően pozitivista indíttatású történetírása idevonatkozó eredményei kínálkoznak az elemzés tárgyául. A korszak reprezentatív szintézisének számító, Szilágyi Sándor által szerkesztett 10 kötetes, „A magyar nemzet története" című sorozatban a vonatkozó rész Schönherr Gyula munkája.[1] A szerző a munka jellegéből következően mondanivalóját elsősorban a magyar király főkegyúri jogával kapcsolatos kérdésekre összpontosította, és a dolog jelentőségének megfelelően kellő terjedelemben foglalkozott a zsinattal.[2] A kor követelményeivel összhangban Schönherr felhasználta az idevágó magyarországi és külföldi forráskiadványokat és a szakirodalom megállapításait is, a magyar kutatásnak a zsinat kiváltságlevelére vonatkozó addigi eredményeiről egyben rövid histori-

[1] A Magyar Nemzet Története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp. 1895. Reprint é. n. VI. A hivatkozások a reprint kiadás oldalszámaira vonatkoznak. A vonatkozó rész Schönherr Gyula munkája.

[2] *Schönherr Gy.*: i. m. 140-152.

ográfiai összefoglalást is adva[3]. Alapos részletességgel mutatta be a zsinat összehívásának előzményeit, a korabeli nemzetközi helyzetet, a zsinat menetét, résztvevőit, különösen nagy figyelmet szentelve a magyar egyházi és világi előkelőségek szerepének. Schönherr a magyar világi elemek túlsúlyának tulajdonította, hogy a magyar nemzet a zsinaton nem nyert külön szavazati jogot, hanem a lengyel és skandináv papokkal együtt a német nemzetbe sorolták be.[4] Ennek ellenére a magyar főpapoknak a szerző szerint bő alkalmuk volt a tárgyalások menetét befolyásolni. Felismerte Schönherr a zsinat belső fejleményeinek súlyát is: a nemzetenkénti szavazás erős sakkhúzás volt XXIII. János ellen, aki elsősorban itáliai főpapjaira számíthatott. Oklevélre hivatkozva azt is közölte: Zsigmond Garai Miklós érdeméül tudta be, hogy János pápa megbarátkozott a lemondás gondolatával. Szintén hivatkozott Zsigmond erőteljes fellépésének fontosságára, amikor János pápa lemondását megbánva megpróbált elszökni a zsinatról súlyosan veszélyeztetve annak jövendőbeli sikerét. Schönherr XXIII. Jánosnak a magyar egyházi bíráskodást és a főpapság tizedjogát sértő rendeletét a magyar főurak munkálkodásának tudta be, a zsinat azonban ennek érvényét 1415. július 1-jén további intézkedésig felfüggesztette.[5]

Ezt követően Schönherr szintén igen részletesen bemutatta Zsigmond király fáradságos erőfeszítéseit XIII. Benedek pápa lemondatása érdekében. A királynak sikerült elérni, hogy XIII. Benedek támogatói felmondják az engedelmességet a pápának, cserében meghívták őket a konstanzi zsinatra. Maga a király pedig az angol és francia királyok közötti, utólag sikertelennek bizonyult békeközvetítési kísérlet után 1417. január 27-én visszatért Konstanzba.[6] Schönherr szerint ekkor vette kezdetét a zsinatnak az a része, amely a magyar történelem szempontjából a legnagyobb jelentőséggel bírt. Február 3-án érkezett meg Kanizsai János esztergomi érsek, aki ettől fogva átvette Garaitól a főszerepet. A magyar főpapok befolyása két fontos határozat kieszközlésében nyilvánult meg. A pápák lemondatása után Zsigmond ragaszkodott ahhoz, hogy távollétében a magyar egyházra vonatkozó ügyek tárgyalását függesszék fel.[7]

Schönherr felismerte, hogy Zsigmond 1417. július 26-a után a megüresedett egyházi méltóságok betöltésekor olyan formulákat használt, melyek kétségtelenné teszik, hogy a zsinat a magyar királynak megadta a főpapok kinevezésének a legfőbb kegyúri állásából kifolyó jogát. Igaz, amikor a zsinat november

[3] *Schönherr Gy.*: i. m. 152. 1. jegyzet
[4] *Schönherr Gy.*: i. m. 143-144.
[5] *Schönherr Gy.*: i. m. 144-145.
[6] *Schönherr Gy.*: i. m. 146.
[7] *Schönherr Gy.*: i. m. 151.

11-én megválasztotta V. Mártont, az új pápa nem erősítette meg Zsigmondot e kiváltság birtokában, de nem is fosztotta meg attól nyílt rendeletben. Ugyancsak nagy fontosságúnak tartotta Schönherr azt a zsinati határozatot, amely kimondta, hogy Magyarország lakosait az egyházi perekben a hazai fórumok elkerülésével a curia elé idézni nem lehet.

Az ezt követő fejleményeket a szerző nem tárgyalta részletesen, mert mint mondotta, ezek nem érintették a magyar nemzet történetét. A vonatkozó fejezet egyik lábjegyzetében – amint erre már utaltam – Schönherr rövid historiográfiai áttekintést adott a konstanzi zsinatnak a magyar főkegyúri joggal kapcsolatos – ekkor még nem ismeretes – kiváltságlevelére vonatkozó irodalomról, és V. Márton pápa Fejér György által közölt 1419. december 20-i bullájára hivatkozva Karácsonyi János álláspontjának adott igazat, aki kétségbe vonta, hogy V. Márton valaha is megerősítette volna a zsinat állítólagos kiváltságlevelét.[8] A kérdés eldöntésében – mint látni fogjuk – Mályusz Elemér kutatásainak vannak elévülhetetlen érdemei.

A két világháború közötti időszak kiemelkedő jelentőségű szintézisei a részletességet tekintve nem kelhetnek versenyre Schönherr Gyula idézett munkájával. A Magyar Történet[9] lapjain a kérdéses korszakot Hóman Bálint mutatta be. A vonatkozó fejezet mindössze két oldal terjedelmű,[10] a szerző lényegében Schönherr eredményeit foglalta össze mégegyszer. A zsinat sikerét Hóman is Zsigmondnak tudta be. Új eredményként könyvelhető el azonban, hogy Hóman felismerte: az egyházi reformok ügye azon bukott el, hogy a hosszú tárgyalások miatt türelmetlenkedő főpapok rávették a királyt, előbb a választást ejtsék meg, és ezzel a reformok ügye el is bukott.[11]

Magyarországra vonatkozóan pedig Hóman rámutatott, hogy a zsinat kiemelkedő eredményeket hozott. Egyrészt kimondta, hogy Magyarország lakóit egyházi ügyekben nem lehet a római szentszéki hatóság elé idézni. Másrészt mind a zsinat, mind V. Márton pápa elismerte a magyar királynak főkegyúri jogon alapuló főpapválasztó jogát, és csupán ennek pápai megerősítését tartották fenn. Schönherrhez hasonlóan Hóman is megjegyezte, hogy a zsinat sikeres lezárása rendkívüli mértékben emelte Zsigmond tekintélyét az európai uralkodók körében.[12]

[8] L. 3. jegyzet.

[9] *Hóman Bálint - Szekfű Gyula*: Magyar Történet. Bp. 1928. A hivatkozások az 1939. évi kiadás II. kötetének oldalszámaira vonatkoznak.

[10] *Hóman B.*: Magyar Történet i. m. 390-391.

[11] *Hóman B.*: Magyar Történet i. m. 391.

[12] Uo.

Az Egyetemes Történet[13] Váczy Péter által írott második kötete a konstanzi zsinatot meglehetősen summásan ítélte meg. Mindössze annyit tartott fontosnak kiemelni a szerző, hogy a nagy egyházszakadás alkalmat teremtett a conciliarizmus híveinek, hogy több egymást követő zsinaton (köztük a konstanzin) a pápaság fölé a zsinati szervezetet helyezzék és az eddigi abszolút pápa-monarchiát alkotmányos, rendi alapon újjászervezzék.[14] A szerző úgy értékelte, hogy a nemzetegyházi törekvések még a conciliarizmusnál is erősebbeknek bizonyultak, ezért az egyes nemzetek külön-külön egyezkedtek a pápával. Az viszont Váczy újszerű meglátása, hogy a zsinatokon az egyetemi teológusréteg és az alsóbb papság lett a hangadó, ami sokban hozzájárult ahhoz, hogy a püspökök és a világi fejedelmek a zsinati szervezettől elfordultak.[15]

Váczy egyetemes történeti szintézist írva a zsinat magyar történeti vonatkozásaival egyáltalán nem foglalkozott, de az legalább is meglepő, hogy Zsigmond ekkor méltán világtörténelminek nevezhető szerepének értékelésére sem szánt egyetlen sort sem.

A konstanzi zsinat magyarországi kutatástörténetének meghatározó jelentőségű munkája Mályusz Elemér 1958-ban megjelent, de már korábban megírt műve, „A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog".[16] A mű abban az értelemben a hagyományos megközelítési módot alkalmazta, miszerint – a címben jelzettekkel összhangban – elsősorban a zsinatnak a magyar főkegyúri joggal kapcsolatos vonatkozásait vizsgálta. Mindazonáltal a szerző minden korábbi elemzésnél alaposabb, új forrásokat és feldolgozásokat figyelembevevő megközelítési módja részletes bemutatást igényel, mivel a kérdéskörrel kapcsolatos mai ismereteink nem kis mértékben ezen a művön nyugszanak.

Mályusz könyve elején szakavatott módon, fölényes biztonsággal mutatta be a főkegyúri jog magyar szakirodalmának főbb megállapításait, illetve a vitás pontokat, kitérve arra, hogy korábbi kutatóink gondos vizsgálódásai ellenére sem sikerült a főkegyúri jogra vonatkozó bulla eredetijét felfedezni, noha mind az 1498. évi dekrétum megfogalmazója, mind Werbőczy Hármaskönyve, mind pedig később Pázmány Péter is mint valóságos oklevélre hivatkoztak.[17] Az oklevél egykori létezésével kapcsolatos kételyeket – amint erre Mályusz rámutatott – már 1931-ben eloszlatta Iványi Béla, amikor regeszták formájában közölte

[13] Egyetemes Történet. Szerk.: Hóman Bálint - Szekfű Gyula - Kerényi Károly. Bp. 1937. A vonatkozó rész a II. kötetben *Váczy Péter* munkája.

[14] *Váczy P.*: i. m. 703.

[15] *Váczy P.*: i. m. 703-704.

[16] *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp. 1958.

[17] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 5. (A kutatástörténet összefoglalója uo. 5-8.)

Eperjes város levéltárának okleveles anyagát, ahol fennmaradt a bulla egyik közel egykorú másolata.[18] Meglepő módon azonban Iványi felfedezése visszhang nélkül maradt, annak ellenére is, hogy a tudományos közvéleményt kétségkívül foglalkoztatta a kérdéskör. Nem váltott ki reakciót Mályusznak az oklevél keletkezési körülményeit taglaló, a Budapesti Szemlében 1943-ban megjelent tanulmánya sem.[19] A szerző – lévén, hogy itt tárgyalt művének megjelenési ideje már a marxista történetírás időszakára esett – azt is megjegyezte: az egyház és az állam viszonyának tisztázása a marxista történetírás számára sem jelentéktelen probléma, de a 15. század elejére vonatkozó forrásanyag bővítése rendkívül fontos.[20] Ezen a téren, mint az közismert, a szerzőnek ugyancsak elévülhetetlen érdemei vannak.

A szerző először is közölte az oklevél szövegét, majd rávilágított arra, hogy amint az első átolvasásra kitűnhet, nem kiváltságokat, hanem kötelezettségeket tartalmazott. A magyar diplomatikai gyakorlat értelmében azonban, mint jogokat megerősítő okmány privilégiumnak számíthatott.[21]

Mályusz ezt követően bemutatta a zsinat előzményeit és menetének legfontosabb fordulatait. Megállapította, hogy Zsigmond – rákényszerülve a munkára – élete legmaradandóbb cselekedetét vitte véghez azzal, hogy megszüntette az egyházszakadást.[22] Schönherrhez hasonlóan ő is nagy jelentőséget tulajdonított a nemzetenkénti szavazás elfogadtatásának, amelynek során még maga Zsigmond sem tudta érvényesíteni azon elképzelését, hogy a magyart önálló zsinati nemzetként fogadtassa el,[23] taktikai okok miatt azonban a király bölcsen szemet hunyt e fölött. A pápák lemondatásában Zsigmondnak elévülhetetlen érdemei voltak, amint az Mályusz előadásából is kiderül, az igazi ellentétek azonban az egyházi reform kérdésében kerültek napvilágra. 1417. július 13-án a felek kompromisszumos megállapodásra jutottak abban a tekintetben, hogy az új pápa megválasztása után kerüljön sor reformra, azaz az „in membris" elburjánzott visszaélések megszüntetésére alkalmas rendszabályok meghozatalára. Ezt megelőzően július 12-én Zsigmond biztosítékot szerzett a bíborosoktól felségjogai megőrzésére.[24]

[18] *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes.) I-II. 1245-1526. Szeged 1931. I. 71.

[19] *Mályusz Elemér*: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Budapesti Szemle 264. (1943) 65-71.

[20] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 7.

[21] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 9-11.

[22] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 30.

[23] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 39.

[24] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 44-45.

Ezután november 11-én sor kerülhetett az új pápa megválasztására, aki V. Márton néven lépett a pápai trónusra véget vetve az immár csaknem négy évtizedes megosztottságnak. A gyökeres reform ügye azonban ezzel hátrányba került, mivel a zsinat résztvevőin az általános fáradtság vett erőt, ami által a bíborosok időt nyerhettek.[25]

A magyar király főkegyúri jogát biztosító oklevél kiállítására szeptember 19-én került sor, mintegy a Zsigmond vezette zsinati reformpárt és a bíborosi kollégium közötti kompromisszum eredményeképpen. Ezzel a király évszázadokra menően biztosította országa kiváltságos helyzetét. Mályusz konklúziója ezzel kapcsolatosan úgy hangzik, hogy evvel a nyertes a magyar király, a vesztes pedig a reform ügye lett, amelynek elodázása 100 évvel később elvezetett Luther fellépéséhez.[26]

Mályusz azonban nem érte be az említett oklevél bemutatásával, az események értékelésével és a következmények vizsgálatával, hanem részletesen ábrázolta az egyházi középrétegnek a zsinat menetére gyakorolt befolyását. Megállapította: „A zsinati mozgalmak eseményei arról tanúskodnak, hogy igen jelentős mértékben az egyházi középrend, az ún. 'szellemi arisztokrácia' befolyásolta, sőt irányította a fejlemények menetét."[27] Mindezt nem csupán a magyarországi viszonyok ismerete alapján állította, hanem alapos kitekintést végzett az angol, francia és német állapotokra is, ily módon vizsgálódásai túlléptek a korábbi történetírásunkra jellemző, csak a magyar főkegyúri joggal kapcsolatos kérdésekre koncentráló megközelítési módon.

Mályusz az egyházi javadalmak betöltési módját is széles történelmi kontextusba ágyazva vizsgálta, amelynek során megállapításokat tett a konstanzi zsinatot megelőző, és az azt követő időszak gyakorlatára nézve. Észlelte, hogy Zsigmond uralkodásának elején már változások tapasztalhatók az Anjou-kori állapotokhoz képest. A király a főpapok rovására a világi nagybirtokosok súlyát növelte a Placetum regiummal. Zsigmond már a zsinat előtti időszakban tetszése szerint nevezett ki püspököket, vagy hagyta betöltetlenül az egyházmegyéket, miközben jövedelmüket az állam javára szedette be.[28] A főpapok és az egyházi középréteg, valamint a nagybirtokosok és a köznemesség gyakorlatilag egyhangúlag támogatta a királyt törekvéseiben, bár hangsúlyozni kell, hogy Zsigmond 1404-ben nem a pápasággal, hanem csak IX. Bonifáccal került

[25] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 47-48.
[26] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 48-49.
[27] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 55.
[28] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 86.

konfliktusba, és a király VII. Ince 1405-ös, bűnbocsánatra tett ajánlatára sem volt hajlandó visszakozni.[29]

Mályusz egyik megállapítása egyébként finom oldalvágás a korai marxista történetírás közismert nemesség-, különösen köznemesség-ellenes szemléletmódjával szemben. Vitéz János pályafutásának méltatása kapcsán megjegyezte: „Ha Vitéz János számára nem jelentett előnyt, hogy szülei köznemesek voltak, de gátat sem, hogy szilárdan megalapozott tanultságot szerezzen, helytelen volna a polgári vagy akár jobbágycsaládok sarjait a tudományos grádusok elnyerésére eleve alkalmasabbaknak tekinteni, mint a köznemeseket."[30]

A magyar egyházi középréteg azonban az angol, a francia, vagy akár a német mellé állítva szembetűnően gyenge, amely világos jele annak, hogy nem nyerte vissza a kánoni választás jogát, és így a káptalanokban nem egészíthette ki magát új tagok felvételével. Szintén hiányoztak Magyarországon azon kedvezmények, amelyekben máshol a felsőbb tanulmányok végzői részesültek.[31]

Mályusz kitekintett a főkegyúri jog Konstanz utáni érvényesülésére is. Megállapítja, hogy bár a pápák törekedtek a látszat fenntartására, miszerint a főpapok kinevezése az ő szándékukat tükrözi, valójában azonban a magyar királyok akarata érvényesült.[32] Sőt a 15. század második felében és Mohács előtt a magyar egyházi javak betöltéséből a pápaság szinte teljesen kikapcsolódott.[33] Mindezt kiemelte az 1498. évi dekrétum nevezetes 67. cikkelye,[34] amely rámutatott, hogy „az ország régi szabadság értelmében" a királyt illeti meg a kegyúri joga alá tartozó egyházak valamennyi javadalmáról a rendelkezés joga. Hogy ezt a magyar egyház vezetői nem kérdőjelezték meg, arra utal, hogy érdekeiknek megfelelt.[35]

Összefoglalva megállapítható, hogy Mályusz Elemér munkája a konstanzi zsinattal foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom addigi legmagasabb színvonalú alkotása. Amely bár a címben jelzett, a magyar főkegyúri joggal kapcsolatos vizsgálódásokat fő feladatául tűzte ki, igen alaposan elmélyedt a zsinat egyetemes történeti vonatkozásainak elemzésében is. Vagyis elmondható, hogy a zsinatnak az egyetemes középkor történetében játszott szerepét is – a magyar történetírásban addig talán még kissé szokatlan módon – súlyának megfelelő-

[29] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 90-91.
[30] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 105.
[31] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 107-108.
[32] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 112.
[33] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 121.
[34] Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár 1000-1895. Szerk.: Márkus Dezső. Bp. 1899. I. 632-634.
[35] *Mályusz E.*: A konstanzi zsinat (1958) i. m. 125.

en tárgyalta, hozzájárulva ezzel a magyar történeti események jobb megértéséhez és alaposabb egyetemes történeti beágyazottságához. Mindezt a hazai és nemzetközi forrásanyag, továbbá a szakirodalom igen alapos ismerete, és biztos kézzel való kezelése alapján tette meg. A mű nyers fogalmazványa a megjelenés időpontjánál jóval korábban, még a háború alatt készült.[36] Később Mályusz a szöveget a Zsigmondkori oklevéltárral és a magyar egyházi középréteggel kapcsolatos saját forrásfeltáró tevékenysége és kutatásai alapján tovább gazdagította. Figyelemreméltó vonása az is, hogy a megjelenés korának osztályharcos szemlélete, amelynek hatása alól még az egyébként nem marxista kutatók sem tudták kivonni magukat, Mályusznál teljességgel hiányzik, a mű teljesen tárgyszerű és adatokban gazdag. Jellemző, hogy az egész munka 351 jegyzetéből mindössze 11 hivatkozik 1945 után keletkezett feldolgozásra, és ezek egy része is a nyugat-európai szakirodalomra vonatkozik. A zsinattal kapcsolatos ismereteink jelentős részben ma is Mályusz művén alapszanak, noha az alább említendő újabb kutatások örvendetesen gyarapították idevágó tudásunkat.

Maga Mályusz későbbi munkáiban[37] is foglalkozott a konstanzi zsinat kérdéskörével, de mivel kutatásainak súlypontját már nem ez alkotta, releváns új információkkal már nem szolgált a kutatók számára.

A rendszerváltás időszaka a történelmi kutatások számára új, az addigiaknál szélesebb körű lehetőségeket biztosított mind az egyetemes-, mind a magyar történeti vizsgálódások számára. Természetesen mondható, hogy az érdeklődés számos más – eddig többé kevésbé érzékenynek számító – történeti kérdés mellett a konstanzi zsinat históriája iránt is megélénkült. Ebben egyebek mellett két körülmény kedvező összjátékát kell kiemelni. Egyik részről arról az örvendetes fejleményről számolhatunk be, miszerint lendületesen folytatódott, és folytatódik a mai napig is a Zsigmondkori oklevéltár[38] teljessé tételére vonatkozó kutatómunka, amelynek eredményei a konstanzi zsinattal kapcsolatos ismereteinket is gazdagították. Másik részről pedig a korábbiaknál jóval kedvezőbb lehetőségek nyíltak meg a külföldi források tanulmányozására és a szakirodalom nyomon követésére, amelyek révén a zsinatnak az egyetemes történelemben betöltött szerepéről is jóval árnyaltabb, sokszínűbb és hitelesebb képet alkothatunk.

[36] *Koszta László*: Mályusz Elemér, az egyháztörténész. In: Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 2007. 456.

[37] *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 77-78.

[38] Zsigmondkori oklevéltár. I-XII. Szerk.: Mályusz Elemér - Borsa Iván - C. Tóth Norbert - Lakatos Bálint - Neumann Tibor. Bp. 1951-2013.

A konstanzi zsinatot is részletesen tárgyalta Erdő Péter 1996-ban publikált tanulmánya,[39] amely a pápaság és Magyarország kapcsolatát vizsgálja Zsigmond király idején. A szerző tanulmánya elején leszögezte, hogy csak a Magyarországot közvetlenül érintő kérdésekre kíván kitérni.[40] Historiográfiai áttekintést adott a magyar főkegyúri jogra vonatkozó bulla kutatástörténetéről bemutatva Fraknói Vilmos álláspontját, miszerint Magyarországon a konstanzi bulla kiadása után nem állt be a jogfelfogás terén gyökeres változás, bár erősödött az a felfogás, mely szerint a javadalmi ügyekben a rendelkezés jogának súlypontját az ország területén belülre törekszik áthelyezni.[41] A továbbiakban ismertette a kutatástörténet további eredményeit is. A szerző helyesen világított rá arra, hogy Zsigmond kinevezési gyakorlatában a bulla nem idézett elő változást, mert 1403 óta új irányvonalat érvényesített a király ezen a téren. Azt hangsúlyozta azonban, hogy az egyház a későbbiekben sem tekintette jogforrásnak a konstanzi bullát.[42] A pápa továbbra is ellenezte a méltóságok kinevezés előtt történő betöltését. Zsigmond tehát túllépett a kánonjog szabta határokon. A szerző azok álláspontjával azonosult, akik az egész főkegyúri jogkérdést kánonjogi szempontból illegitimnek ítélték. Ennek ellenére a pápaságnak és a magyar királyságnak sikerült mindkét fél számára elfogadható gyakorlatot kialakítania ebben a vonatkozásban.[43]

A Rómába való fellebbezés tilalmát illetően – amelyet a konstanzi bulla is tartalmazott – Erdő Péter ellenpéldákat sorakoztatott fel, amelyek a tilalom érvényesülését hivatottak cáfolni. Arra is felhívta a figyelmet, hogy az egyházi és világi bíróságok közötti illetékességi viták esetében a király már az 1405. évi dekrétumban a specialis presentia-t jelölte meg illetékesnek.[44]

Elismerte a szerző Zsigmond egyetemes történeti jelentőségét, mivel a király az egyház hatalmának korlátozására irányuló törekvéseivel párhuzamosan ahhoz is hozzájárult, hogy az egyházszakadás megszüntetésével növelje a Szentszék tekintélyét. A nézeteltérések ellenére Zsigmond és a Szentszék kapcsolata többnyire jónak volt mondható.[45]

A szerző összegzésében megállapította, hogy Magyarország és a Szentszék kapcsolatában 1402 után fordulat állt be. Zsigmond politikailag szembekerült a

[39] *Erdő Péter*: A pápaság és a magyar királyság Zsigmond király idején (1387-1437). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk.: Zombori István. Bp. 1996. 83-95.

[40] *Erdő P.*: A pápaság és a magyar királyság i. m. 83.

[41] *Erdő P.*: A pápaság és a magyar királyság i. m. 88-89.

[42] *Erdő P.*: A pápaság és a magyar királyság i. m. 90.

[43] *Erdő P.*: A pápaság és a magyar királyság i. m. 91.

[44] *Erdő P.*: A pápaság és a magyar királyság i. m. 92.

[45] Uo.

pápával. A király a kánonjoggal szembefordulva keményen magához ragadta a Szentszék számos jogának gyakorlását, és ezzel megvetette a későbbi évszázadok gyakorlatának alapjait.[46]

Az egyetemes történeti szempontok következetes érvényesítése mutatkozik meg Maléth Ágnes Viták a konstanzi zsinaton című tanulmányában.[47] A szerző a magyar történetírásban teljesen újnak minősíthető megközelítésben tárgyalta a zsinat történetét, amennyiben elemzésének kiindulópontja nem a zsinat és magyar főkegyúri jog kérdéskörének összefüggése, hanem a zsinaton tárgyalt problémakörök csoportosításával igyekezett rendet teremteni a sokszor talán kaotikusnak tetsző eseménysorban. További értéke a tanulmánynak, hogy a legújabb idegen nyelvű szakirodalom eredményeinek bevonásával készült, tehát naprakész információkat kapunk a zsinat kutatástörténetének mai állásáról. Ennek talán legérdekesebb megállapítása, miszerint a kanadai és nyugat-európai kutatók vizsgálódásai cáfolni látszanak a magyar történetírásban Mályusz Elemér nyomán elterjedt felfogást, miszerint a zsinat az egyházi reform vonatkozásában kudarcot vallott volna.[48] A reformok kidolgozására ugyanis történtek kísérletek Konstanzban, sőt két reformdekrétumot el is fogadtak. Ezek egyike kimondta, hogy mivel a zsinat az egyetemes egyházat képviseli, hatalma közvetlenül Krisztustól ered, így a hit, a reformok és az egyház egységének kérdésében a pápa felett áll. A másik pedig előírta a zsinatok rendszeres időközönkénti megtartásának kötelezettségét.[49] További eredmények születtek a fiskális reformok terén is. Összességében véve Maléth Ágnes tanulmánya korszerű és alapos áttekintést nyújtott a zsinatnak az egyetemes történelemben betöltött szerepéről, és rámutatott a további kutatási lehetőségek irányaira is.

A zsinat történetének legújabb összefoglalása C. Tóth Norbert munkája,[50] amely jó áttekintést ad az idevonatkozó legújabb kutatási eredményekről és a legfontosabb szakirodalmi munkákról is.

A magyar történetírás idevonatkozó eredményeinek mérlegét megvonva megállapítható, hogy a 19. és 20. század történészei elsősorban a zsinat magyar vonatkozásainak kutatását, azon belül is a magyar királyok főkegyúri jogának biztosításával kapcsolatos kérdéseket helyezték vizsgálódásaik középpontjába.

[46] *Erdő P.*: A pápaság és a magyar királyság i. m. 93-94.

[47] *Maléth Ágnes*: Viták a konstanzi zsinaton. In: Műhelyszemináriumi dolgozatok I. Szerk.: Kovács Szilvia - Révész Éva. Szeged 2013. 57-72.

[48] *Maléth Á.*: Viták a konstanzi zsinaton i. m. 57.

[49] *Maléth Á.*: Viták a konstanzi zsinaton i. m. 66-67.

[50] *C. Tóth Norbert*: Ellenpápák helyett pápa. Zsigmond magyar és német király a konstanzi zsinaton. Magyar Tudomány 174. (2013: 5. sz.) 522-527.

A különböző történetírói iskolákhoz tartozó, de igen alapos felkészültséggel rendelkező, a forrásokat és a magyar és nemzetközi szakirodalmat jól ismerő történészek aprólékos gondossággal kidolgozták a zsinat eseménytörténetét, a magyar és egyetemes történeti összefüggéseit. Éles vita bontakozott annak kapcsán, hogy a főkegyúri jogra vonatkozó oklevél egyáltalán létezett-e, majd amikor ennek kérdése az Eperjes város levéltárában lévő közel egykorú másolat előkerülésével eldőlt, a vita súlypontja átkerült arra a kérdésre, hogy vajon az oklevél privilégiumnak, vagy csak egyszerű bíborosi ígérvénynek minősíthető-e. Az ezzel kapcsolatos további kutatások – a legújabb irodalom fényében – továbbra sem tekinthetők lezártnak. Örvendetes új fejleménye 20-21. századi történetírásunknak az egyetemes és magyar történelem mind szorosabb összekapcsolása, ami erősíti történelmünk eddigieknél alaposabb európai beágyazottságát. Mindazonáltal a konstanzi zsinat történetével kapcsolatos kutatómunka további erőfeszítéseket kíván itthon és külföldön egyaránt.

C. Tóth Norbert*

A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején

Az ország ügyeinek intézői 1413–1419 között

Zsigmond király 1413 végén, amikor már több mint egy éve a Velencei Köztársaság ellen folyó háború miatt Itáliában, illetve a Birodalom területén[1] tartózkodott, jutott arra az elhatározásra,[2] hogy mivel a konstanzi egyetemes zsinaton személyesen fog részt venni, ezért Magyarországtól való távolléte idejére helyetteseket nevez ki. Ennek elméleti szükségessége abból fakadt, hogy a *külföldön* tartózkodó uralkodó bírósági ügyekben nem dönthetett. Gyakorlati oka pedig abban keresendő, hogy távolléte idején a felmerülő ügyekben csak késedelmesen intézkedhetett volna.[3] Az 1414. január 6-án Cremonában kelt oklevélben[4] a király részletesen szabályozta, hogy helyettesei (*gubernatores, rectores et vicarios nostros generales*), Kanizsai János esztergomi érsek, birodalmi kancellár és Garai Miklós nádor milyen jogkörökkel és feladatokkal rendelkeznek: 1) az országlakosok minden ügyében igazság szolgáltatása; 2) valamennyi királyi jövedelem kezelése, bérbeadása; 3) tisztségek, méltóságok adományozása és elvétele, illetve tőlük számadások követelése; 4) a királyi városok által a kincstárba beszedett jövedelmek felhasználása; 5) az ország védelmének biztosítása érde-

[1] Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Összeállították *Engel Pál* és *C. Tóth Norbert*. Bp. 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.) 95–96., illetve a tartózkodási helyek kiegészítéseit lásd *E. Kovács Péter*: Zsigmond király itáliai itinériuma (1412–1414 és 1431–1433). In: Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Szerk. Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczki Áron. Bp., 2013. 362–368.

[2] Az ötlet már korábban is felmerült benne, vö. Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. (1387–1425) Összeállította *Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint*. Bp., 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49. és 52., a továbbiakban: ZsO) IV. 641. sz. (1413. V. 25.)

[3] Vö. *R. Kiss István*: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp., 1908. xii. – Ez fontos körülmény, mivel minden más esetben, azaz ha a király kiskorú, vagy netán vak volt, akkor a mellé rendelteket nem így nevezték, s jogállásuk sem egyezett meg a következőkben tárgyaltakkal. Vö. *Ferdinandy Gejza*: Magyarország közjoga. Bp., 1902. 420–421.

[4] A jelen tanulmányban nem kívánok foglalkozni Zsigmond más országaiban állított vikáriusaival, illetve a Német-római Birodalom korábbi uralkodói idején létezett gyakorlattal, illetve a kinevezőlevél részletes összevetését a birodalmi példákkal lásd *Kondor Márta*: Absente rege: Luxemburgi Zsigmond magyarországi vikáriusai (1414–1419). In: Kor–szak–határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). Szerk. Fedeles Tamás–Font Márta–Kiss Gergely. Pécs, 2013. 130–135. (A tanulmányára nem minden esetben fogok külön is hivatkozni, mivel annak elkészítéséhez felhasználta jelen munkám kéziratos verzióját is.)

* A szerző az MTA–Hadtörténelmi Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.

kében *külön adót vethetnek ki a királyi városokra, mezővárosokra és falvakra*;[5] 6) a forgalomban lévő pénz lábának szabályozása vagy új veretése a főpapok és bárók beleegyezésével; 7) a királyra háramló birtokok, illetve a megüresedő egyházi javadalmak lefoglalása és kezelése hazatértéig; 8) az egyik vikárius távollétében a másik ugyanolyan jogokkal rendelkezik; végül 9) a kiszabott bírságok elengedése és levelesített személyek felmentése. Ugyanakkor a király részletesen szabályozta azokat az eseteket is, amelyekre a vikáriusok jogköre nem terjedt ki: 1) a hűtlenség miatt elmarasztaltak, illetve a fő- és jószágvesztésre ítéltek felett nem gyakorolhatták a kegyelmezési jogkört,[6] továbbá 2) a fentebbiek miatt a koronára szállt birtokok, valamint az egyházi javadalmak adományozási joga.[7]

A fentebbi jogok összességét Szilágyi Loránd így jellemezte: „a király legfelsőbb uralkodói jogainak legnagyobb részét az őt helyettesítő vicariusokra ruházta, elannyira, hogy e helytartók okleveleiket éppúgy a király nevében … s éppoly közvetlen formulákkal … adták ki mintha a király állandóan saját személyében jelen lett volna."[8] A találó megállapítást akár elfogadhatnánk, ám egy, a kérdés alapjait jelentő ok miatt magam mégsem teszem. Gondoljunk csak arra, hogy a királyi különös jelenléten, továbbá a nádor és az országbíró (azaz a királyi jelenlét) bíróságán is az okleveleket a király, a nádor avagy az országbíró nevében adták ki ítélőmestereik, ám még sem állíthatjuk azt, hogy ők gyakorolták volna, illetve rájuk ruházták volna a teljes bírói hatalmat. Másrészről érdemes azt is megvizsgálnunk, hogy a vikáriusok a király által biztosított jogaikkal mennyire és milyen mértékben éltek.[9] A kérdés eldöntése érdekében átnéztem a vonatkozó időszak okleveleit, s az eredményről röviden a következőket mondhatjuk. Az igazságszolgáltatás (1) a korábbi időszakhoz képest nem mutat eltérést, ugyanúgy működtek a királyi bíróságok (természetesen személyes jelenlét kivételével), mint addig.[10] A királyi jövedelmeket (2) is szedték, illetve elszámol-

[5] A vonatkozó szakirodalmi munkák Zsigmond kinevezőlevelének e megszorításként értelmezhető kitételére nem szoktak figyelmet fordítani, holott két szempontból is igen fontos jogelvet fogalmaz meg: 1) a királyi tulajdonban lévő települések felett kizárólagosan a király rendelkezik és 2) felettük csak külön királyi engedéllyel rendelkezhet bárki.

[6] Ezzel szemben *R. Kiss István* (Helytartótanács 116–117.) kegyelmi jognak tekintette a bírságok megfizetése alól, illetve a levelesített személyek számára adott felmentést.

[7] *Gábor Gyula*: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban. Bp., 1940. 27–28., 209–213.; ZsO IV. 1534. sz.; *Szilágyi Loránd*: A Német Birodalom és Magyarország personalis uniója 1410–1439. In: Klebersberg Intézet IV. évfolyam. Károlyi Árpád közreműködésével szerkeszti Angyal Dávid igazgató. Bp., 1934. 178.; *Kondor M.*: Absente rege 123. Vö. *R. Kiss I.*: Helytartótanács 112.

[8] *Szilágyi L.*: Unió 178.

[9] A királyi vikáriusok címhasználatával külön nem kívánok foglalkozni, azt részletesen elemezte *Kondor M.*: Absente rege 124–125.

[10] *C. Tóth Norbert*: Hiteleshely és a királyi különös jelenlét. Századok 135. (2001) 417–418.; *Kondor Márta*: A királyi kúria bíróságaitól a kancelláriáig. A központi kormányzat és adminisztráció Zsigmond-kori tör-

tak velük.[11] Ugyanakkor tisztségek, méltóságok adományozásáról (3) nincsen tudomásunk, sőt éppen ellenkezőleg: az országbírói hivatalt elnyerő Perényi Péternek Konstanzban kelt a kinevezőlevele.[12] A királyi városok adójának (4) beszedésére és felhasználására vannak adataink,[13] mint ahogy arra is, hogy a királyi birtokban lévő településekre külön adókat (5) vetettek volna ki.[14] (Az országra szintén.[15]) A pénzlábbal, pénzveréssel kapcsolatban (6) szintén ismertek rendelkezések.[16] A különböző birtokok háramlására, illetve egyházi birtokok lefoglalására a méltóság üresedése (7) okán szintén vannak példáink.[17] Végül a vikáriusok önálló tevékenységére, azaz az egyik vikárius külföldi tartózkodása alatt a másik teljes jogú működésére (8) szintén bőségesen rendelkezésünkre állnak okleveles adatok. Tanulmányomban ez utóbbit, azaz a „vikáriusi" adminisztráció működését vizsgáltam a király mintegy öt éves (1413–1419) távolléte alatt. (Az idézőjelek használatát egyrészt a kinevezőlevél dátuma, 1414. január 6., másrészt Borbála királyné tevékenysége indokolta a vonatkozó időszakban.)

I.

A vikáriusok oklevelei egy-két – alább idézett – kivételtől eltekintve mindig a király neve és nagypecsétje alatt keltek, és habár nem túl gyakran találni rajtuk kancelláriai jegyzetet,[18] amelyekből kiderül,[19] hogy a vikárius(ok) állnak az oklevél kibocsátása mögött (mindamellett, hogy ezek mindegyikét Magyarországon állították ki), mégis érdemes röviden számba venni őket. Az talán természetesnek is mondhatjuk, hogy a két vikárius, Kanizsai János és Garai Miklós több oklevél relator-a volt (*relatio … et vicarii regie maiestatis*),[20] azt viszont min-

---

tételéhez. Századok 142. (2008) 410–415.; általános perhalasztásra lásd ZsO VI. 727. sz.; bírság elengedtetésre lásd ZsO V. 1759. sz.

[11] Vö. ZsO V. 2332. sz., VI. 47., 1178., 1238., 1341. sz.

[12] ZsO V. 332. sz., vö. még *Kondor M.*: Absente rege 127–128.

[13] ZsO V. 511., 2229. sz., VI. 653., 819., 1011. sz.

[14] ZsO VI. 519. sz.

[15] ZsO V. 2255. sz. – Ugyanakkor arra nincsen adatunk, hogy az egyházi „középrétegtől" 1414–1418 között beszedték volna az 1397. évi törvényben meghatározott adót, amely a pozsonyi káptalan esetében évi 200 forintot jelentett. Vö. *C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor*: A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) 190.

[16] Vö. Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam *Francisci Döry* additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt *Georgius Bónis, Vera Bácskai*. Bp., 1976. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 11.) (a továbbiakban: DRH 1301–1457.) 402–404.

[17] Lásd *C. Tóth Norbert*: A győri püspökség üresedése 1415–1417 között. S.a.

[18] Vö. *Kondor M.*: Királyi kúria bíróságai 417–418.

[19] *Szilágyi L.*: Unió 179. 13. jegyzet.

[20] Kanizsai János: 1414. V. 3. (ZsO IV. 1944. sz.), VIII. 28. (Uo. 2397. sz.), X. 4. (Uo. 2528. sz.), X. 10.

denképpen meg kell jegyeznünk, hogy mindössze egyetlen olyan oklevél van, amelyen mindketten – Kanizsai és Garai – szerepelnek felelősségvállalóként. Az oklevél abból a szempontból is egyedi, hogy a „királyi" parancs nem teljesítőjének a két vikárius előtt (*coram ... Iohanne archiepiscopo ... et Nicolao de Gara ... palatino, vicariis nostris generalibus*) kellett megjelennie és beszámolnia mulasztásáról.[21] Az ilyen relációs jegyzettel ellátott oklevelek esetében egyértelmű volt, hogy kinek kellett vállalnia a felelősséget a benne szereplő üggyel kapcsolatban. Ám ezeken kívül hasonló nagyságrendben találunk olyan okleveleket is, amelyeken más, „személytelen" kancelláriai jegyzet szerepel.

Zsigmond király országból történt távozása, 1412 decembere után a nevében kettős függőpecsét alatt kibocsátott privilégiumokon vagy az *ad lit(t)eratorium mandatum domini regis*[22] vagy az *ad lit(t)eratoriam commissionem regie maiestatis*[23] kancelláriai jegyzetet és a Borbála királyné egyetértésével és helyeslő akaratával, valamint a főpapok és bárók tanácsával és egyöntetű rendeletével (*de consensu et beneplacita voluntate serenissime principis domine Barbare regine, conthoralis nostre carissime, prelatorum etiam et baronum nostrorum consilio prematuro ac uniformi decreto eorundem*)[24] formulát találjuk. Ezen privilégiumoknál, mint ahogyan a kancelláriai jegyzet is állítja, a király saját parancsára történt az írásbafoglalás, így annak tartalmáért is a király viselte a felelősséget.

A másik típusú kancelláriai jegyzeteknél, amelyeket a nem privilegiális formában kiállított okleveleken találunk, már nem olyen egyszerű a helyzet. Legkorábban a *deliberatio baronum* formula szerepel, ami mindössze két oklevélen található meg.[25] Ezt rövid időre – összesen két oklevélen szerepel – az *ad commissionem prelatorum et baronum* jegyzet váltotta fel 1415 augusztusában.[26]

(Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bearbeitet von *Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad G. Gündisch, Gernot Nussbächer.* Bd. I–VII. Hermannstadt, 1892–1991., [a továbbiakban: UGDS] III. 631.), X. 10. (Uo. 634.), XII. 24. (ZsO IV. 2802. sz.), 1415. II. 10. (Uo. V. 208. sz.), IV. 25. (Uo. 551. sz.), V. 12. (Uo. 620. sz.), IX. 30. (Uo. 1092. sz.), XII. 18. (Uo. 1333. sz.), 1416. I. 6. (Uo. 1403-4. sz.) – Garai Miklós: 1414. III. 11. (Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. A római szent birodalmi gróf székí Teleki család oklevéltára. I–II. Szerk. *Barabás Samu.* Bp., 1895. I. 396.), VII. 25. (ZsO IV. 906. sz., 1413-as évvel, vö. *Kondor M.*: Királyi kúria bíróságai 419. 105. jegyzet.), 1417. VI. 15. (ZsO VI. 583. sz.)

[21] „Ad relationem dominorum Iohannis archiepiscopi Strigoniensis et Nicolai de Gara palatini, vicariorum regie maiestatis aliorumque prelatorum et baronum." – 1414. V. 21. (Z–W. III. 595.)

[22] 1413. V. 24. (ZsO IV. 632. sz.), 1415. V. 19. (Uo. V. 647. sz.), XI. 26. (Uo. 1274. sz.), 1416. VII. 11. (Uo. 2099-2100. sz.), 1417. V. 13. (Uo. VI. 435. sz.), V. 29. (Uo. 480. sz.), VIII. 17. (Uo. 812. sz.), XII. 19. (Uo. 1261. sz.)

[23] 1417. VIII. 17. (ZsO VI. 814. sz.), 1418. I. 21. (Uo. 1399. sz.), I. 28. (Uo. 1429-1430. sz.), II. 24. (Uo. 1554-8. sz.), III. 12. (Uo. 1625-6. sz.), IV. 23. (Uo. 1802. sz.), V. 9. (Uo. 1890. sz.)

[24] Pl. DL 10338.

[25] 1414. II. 26. (ZsO IV. 1726. sz.), VI. 29. (Uo. 2189. sz.)

[26] 1415. VIII. 10. (ZsO V. 928. sz.), VIII. 15. (Uo. 942. sz.)

Ettől kezdve viszont csak az *ad commissionem baronum* jegyzet mutatható ki 1417. nyaráig.[27] Ekkor azonban valamilyen, egyelőre számunkra ismeretlen esemény következett be, aminek következményeként a mondott időponttól kezdve – a privilégiumokat leszámítva – egyetlen olyan, Magyarországon Zsigmond nevében kibocsátott oklevelet sem ismerünk a hazatéréséig, amelyen fentebbiek közül bármelyik kancelláriai jegyzet szerepelne. Ugyanakkor érdekes és egyben megválaszolásra alkalmas kérdés, hogy beazonosítható-e azoknak a személyeknek a köre, akiket a kétféle kancelláriai jegyzet mögött álltak? A válaszadásban mindössze egyetlen dolog lehet segítségünkre: meg kell vizsgálnunk, vajon az adott oklevél kibocsátásának időpontja környékén valamelyik főpap vagy báró a kelethelyen tartózkodott-e? (Lásd az 1. táblázatot; a bal oszlopban az előbbi szövegű kancelláriai jegyzettel rendelkező oklevelek dátuma és kelethelye található, míg a jobb oldali oszlopban a vonatkozó időpont környékén az adott városban tartózkodó országnagyok nevei szerepelnek.)

1. táblázat **Az intézkedő országnagyok lehetséges köre**

Időpont, hely, kancelláriai jegyzet	Valószínűsíthetően jelenlévők
1414. február 26., Visegrád, nagypecsét *deliberatio baronum* – ZsO IV. 1726. sz.	1414. február 21., Visegrádon, a királyi különös jelenlét által Györgyi László országbírói ítélőmester és a Vajaiak közötti perben kiadott bírói intézkedés szerint Jakab mester ítélőmester bírótársai Kanizsai János érsek, Marcali Dózsa csanádi püspök, Alcsebi Miklós királyi kápolnaispán, Szászi János alkancellár, Garai Miklós nádor, Csáki Miklós volt erdélyi vajda, Kórógyi Fülpös királynéi tárnokmester, Berencsi István volt királyi dispensator, Macedóniai András, Telegdi János, Mórichidai János mester és Kóvári Pál nádori ítélőmester voltak.[28] Mint látható, a vikáriusokon kívül bárók egész hada tartózkodott Budán, s adhattak utasítást az oklevél kiállítására.

[27] 1415. XI. 23. (ZsO IV. 2731. sz., 1414-es kelettel; Uo. V. 1261. sz.), 1416. VII. 29. (Uo. 2158. sz.), 1417. II. 25. (Uo. VI. 166. sz.), VI. 10. (Uo. 555. sz.), VI. 11. (Uo. 561. sz.), VII. 15. (Uo. 684. sz.), VII. 22. (Uo. 716-7., 719. sz.), VII. 23. (Uo. 723. sz.)

[28] ZsO IV. 1699. sz. – Pelsőci János febr. 15-én is ott tartózkodott. *C. Tóth Norbert*: Zsigmond király tisztségviselőinek itinerárium I. (Uralkodásának elejétől az 1420-as évekig) Századok 138. (2004) 480.

1414. június 29., Buda, nagypecsét *deliberatio baronum* – ZsO IV. 2189. sz.	E napon Ozorai Pipo budai jelenlétére van adatunk,[29] míg korábban, június 19-én a nádor bírótársai Tamási János ajtónállómester, Pelsőci János tárnokmester és Csáki Miklós egykori erdélyi vajda voltak.[30] Június 9-én, Visegrádon, ugyancsak a nádori jelenléten Kanizsai János, Hédervári János győri püspök, Pelsőci János tárnokmester és Perényi Péter egykori székely ispán voltak a bírótársak.[31]
1415. augusztus 10., 15., Buda, nagypecsét *ad commissionem prelatorum et baronum* – ZsO V. 928., 942. sz.	Augusztus közepéről konkrét adatunk csak Rozgonyi János főkincstartó budai tartózkodására (aug. 11.) van.[32] Ismerjük azonban Ozorai Pipo feleségének, Borbálának a hónap ötödik napján Pécsváradon kelt levelét, amelyben arra kérte a Budán tartózkodó Scolari Lőrincet, hogy írja meg férjének, ha valamit megtud az ott tanácskozó urak szándékairól és határozatairól.[33] Arra ugyan nincsen adatunk, hogy Budán gyűlés lett volna, de augusztus 16-án Kanizsai érsek Fehérváron tartózkodott,[34] a hónap végén, 29-én pedig Esztergomban intézkedett Ozorai Pipo és Nürnbergi Márk tanácsával a körmöcbányai bányászok ügyében.[35] Az ekkor folyó tanácskozás egyik legfontosabb témáját minden bizonnyal a júliusban Hervoja hadaitól elszenvedett vereség szolgáltathatta.[36]
1415. november 23., Buda, nagypecsét *ad commissionem baronum* – ZsO V. 1261. sz.	Nem sok adattal rendelkezünk e novemberi oklevél kapcsán. Annyit állíthatunk, hogy november 10-én Pelsőci tárnokmester,[37] 19-én Ilsvai György királynéi asztalnok- és pohárnokmester[38] Budán tartózkodott,[39] de a többi méltóságviselő tartózkodási helyéről nincsen információnk.

[29] *C. Tóth N.*: Tisztségviselői itin. 484.

[30] Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerkesztik *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Döry Ferenc, Lukcsics Pál.* Bp., 1871–1931. VI. 307.

[31] ZsO IV. 2093-4. sz.

[32] ZsO V. 933. sz.

[33] ZsO V. 924. sz. – Korábbi munkámban (*C. Tóth N.*: Tisztségviselői itin. 484.) tévesen úgy értelmeztem az adatot, mintha Pipo is ott lett volna.

[34] ZsO V. 945. sz. – Az aug. 20-a körüli főpapi vagy/és bárói fehérvári tartózkodások esetén mindig felmerülhet a gyanú, hogy valamiféle gyűlés vagy tanácskozás zajlik a város falai között.

[35] ZsO V. 968. sz.

[36] Legújabb a csatára lásd *Kranzieritz Károly*: A Lašva környéki csata 1415-ben. Hadtörténelmi Közlemények 125. (2012) 972–974.

[37] *C. Tóth N.*: Tisztségviselői itin. 480.

[38] *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 58–59.

[39] ZsO V. 1252. sz.

1416. július 29., Buda, nagypecsét. *ad commissionem baronum* – ZsO V. 2158. sz.	A bárók közül július 26-án Ozorai Pipo, Besenyő Pál és Pálóci Máté mint fogott bírák, Bebek János tárnokmester mint peresfél tartózkodott Budán,[40] mellettük Rozgonyi János főkincstartó (aug. 1.)[41] és – bizonytalanul – Perényi Péter országbíró (júl. 10.)[42] mutatható ki a tetthelyen. Viszont idevonható az országnagyok 1416. szeptember 4-i, Pécsett kelt oklevele, amely szerint „a minap a király ügyeiben Budán általános gyűlésre jöttek össze" (*nobis nuper, videlicet non longe ante simul generali convocatione pro certis factis domini nostri regis Bude constitutis et existentibus*) ahol arról (is) döntöttek, hogy Lévai Cseh Pétert a rác despotához küldik az 1415-ben fogságba esett urak kiszabadítása tárgyában.[43]
1417. február 24–25., Buda, nagypecsét *ad commissionem baronum* – ZsO VI. 156., 166. sz.	A kancelláriai jegyzet alatt adataink alapján egyetlen személy állhat: Ozorai Pipo. Ő február 28-tól kimutatható Budán.[44] Mellette két, inkább előkelőnek számító személy budai tartózkodására van adatunk. Rozgonyi Simon fia, István 25-én, míg Ónodi Cudar Jakab március 1-jén tűnik fel.[45]
1417. június 10–11., Buda, nagypecsét *ad commissionem baronum* – ZsO VI. 555., 558., 561. sz.	Ezen alkalomkor viszonylag könnyű helyzetben vagyunk, mivel Garai nádor ekkor már itthon tartózkodott, s éppen e napokból van róla adatunk (jún. 15.).[46] Mellette kimutatható azonban még Lévai Cseh Péter volt lovászmester, barsi ispán (jún. 12.)[47] és talán még Ozorai Pipo is ott volt, habár adat csak a hónap elejéről (máj. 31.) van rá.[48]

[40] ZsO V. 2144. sz. – Ozorai aug. 13-ig biztosan Budán volt. (*C. Tóth N.*: Tisztségviselői itin. 485.)

[41] ZsO V. 2166. sz.

[42] ZsO V. 2097. sz. (Ránézésre gyűrűspecséttel pecsételték meg az oklevelet.)

[43] ZsO V. 2255. sz. (DL 43338., 71377.) – A mondott gyűlést a *nuper* kitétel miatt semmiképpen sem vonatkoztatnám az 1415 augusztusi összejövetelre, továbbá nem érv e mellett az sem, hogy Hervoja 1416 áprilisa táján halt meg (vö. *Kondor M.*: Absente rege 129.), mivel a szövegben világosan arról van szó, hogy Lévai Cseh Péter a rác despotához (azaz Lazarevics Istvánhoz) küldték, továbbá a külön kivetett adót is a rác despotának vagy emberének, illetve a török szultán emberének fogja átadni.

[44] *C. Tóth N.*: Tisztségviselői itin. 485.

[45] ZsO VI. 169., 186-7. sz.

[45] ZsO VI. 583. sz., relatio.

[47] ZsO VI. 567. sz.

[48] ZsO VI. 495. sz., relatio.

1417. július 15., 22–23., Buda, nagypecsét *ad commissionem baronum* – ZsO VI. 684., 716-7., 719., 723. sz.	Garai Miklós hazatérése korántsem a véletlen szeszélye volt, ezekben a napokban ugyanis a király parancsára a főpapok, a bárók és az előkelők országgyűlést tartottak Budán (*prelati et barones proceresque regni nostri in presentibus tractatibus et colloquiis pro faciendis certis dispositionibus utilitatem et comodum ipsius regni regnicolarumque nostrorum tangentibus ex nostre maiestatis speciali commissione congregati*),[49] a határozatokat pedig július 21-i kelettel bocsátották ki.[50] Az általánosságban felsoroltak közül többet is kimutathatunk okleveles forrásaink segítségével, így Perényi Péter országbírót (júl. 8., 20.),[51] Albisi Dávidot (júl. 13.),[52] Csáki Miklós erdélyi vajdát, Nevnai Treutul Miklós volt tárnokmestert (júl. 15.)[53] és Nánai Kompolt Istvánt (júl. 20.).[57]

Mielőtt a táblázatban szereplő adatok elemzéséhez fognánk, még egy dolgot meg kell vizsgálnunk: mint látható, a vikáriusokhoz köthető okleveleket minden esetben a nagypecséttel erősítették meg. Ebből adódik a kérdés, hogy kinek a kezelésében volt ekkor a nagypecsét? A korábbi kutatás, elsősorban Kondor Márta megállapítása szerint 1413 őszétől, illetve 1414 elejétől 1416. január elejéig a nagypecsét Kanizsai János esztergomi érsek kezében volt, aki azt Eberhard zágrábi püspök főkancellártól vette át.[55] Vizsgálatunkat érdemes azonban kicsit korábbról indítanunk, még pedig mielőtt Zsigmond király elhagyta volna az országot, azaz 1412 augusztusától, illetve tovább folytatni 1416 januárjától egészen 1419 áprilisáig. A feltárt adatok esetében elsősorban a nagypecsét „tartózkodási helyére" voltam kíváncsi, ezeket összevetettem a király[56] és a királyné[57] (csak 1412 végéig), illetve Eberhard zágrábi püspök, főkancellár, valamint Kanizsai János esztergomi érsek, birodalmi kancellár tartózkodási helyeivel (lásd a 2. és 3. táblázatot).

[49] ZsO VI. 727. sz., másik variációja: „in presenti tractatu seu colloquio unacum ispsis regni nostri potioribus nobilibus ex speciali nostro regio edicto hic Bude pro faciendo certis dispositionibus eiusdem regni et regnicolarum nostrorum comodum et utilitatem tangentibus congregatis et constitutis" – ZsO VI. 742. sz. (DF 237099.)

[50] DRH 1301–1457. 235–237.

[51] ZsO VI. 653. sz., gyűrűspecsét; Uo. 706. sz., gyűrűspecsét.

[52] ZsO VI. 673. sz.

[53] *C. Tóth N.*: Tisztségviselői itin. 474.; ZsO VI. 686. sz.

[54] ZsO VI. 701-2. sz.

[55] *Kondor M.*: Királyi kúria bíróságai 424.

[56] Itineraria 94–103.

[57] Itineraria 170–174.

2. táblázat **A nagypecsét útvonala (1412. augusztus–1412. december)**

NAGYPECSÉT	KIRÁLY	KIRÁLYNÉ	EBERHARD	KANIZSAI JÁNOS
VIII. 10–IX. 11.[58] Buda	VII. 22–IX. 16. Buda	IX. 8. Buda	IX. 8. Dombró[59]	
IX. 14–22. Visegrád[60]	IX. 17–22. Visegrád		IX. 18. Zágráb[61]	IX. 17–18. Visegrád[62]
IX. 29. Buda[63]	IX. 22–X. 2. Buda	X. 2. Kapronca		IX. 26. Eperjes[64]
X. 11–XI. 4. Zágráb[65]	X. 3–19. Székesfehérvár	X. 16. Kemlék		
	X. 26–XI. 8. Zágráb			
XI. 16. Bihács[66]	XI. 13–19. Bihács	XI. 15. Körös		XI. 18. Esztergom[67]
XI. 24. [Modrus][68]	XI. 24–25. Modrus	XI. 25. Garignica		
XI. 29. [Brinje][69]	XI. 27–29. Brinje			
	XII. 10–11. Görz			
	XII. 15–31. Udine	XII. 17. Verőce		XII. 14. Esztergom[70]

[58] ZsO III. 2520., 2668. sz.

[59] ZsO III. 2646. sz.

[60] ZsO III. 2680., 2686., 2712. sz.

[61] ZsO III. 2702. sz. (Commissio propria domini episcopi.)

[62] ZsO III. 2694-5. sz.

[63] ZsO III. 2737. sz., Ozorai Pipo relációja.

[64] ZsO III. 2730. sz., útban a lengyel királyhoz.

[65] Az X. 11-i, függő kettőspecséttel megerősített privilégiumok egy zágrábi kanonok részére szólnak, így valószínűleg már Zágrábban kerültek kiállításra (ZsO III. 2778-9. sz.); XI. 4.: ZsO III. 2880. sz. – További adatok: X. 13. (DL 35389.), X. 28. (ZsO III. 2842-3. sz.), X. 31. (Uo. 2859. sz.), XI. 1. (Uo. 3208. sz.)

[66] ZsO III. 2956. sz.

[67] ZsO III. 2970. sz.

[68] ZsO III. 2990., 2992. sz., ugyan mindkettő függő kettőspecséttel megerősített privilégium, de mivel az egyik Ozorai Pipo relációjára kelt, így minden bizonnyal az uralkodó környezetében adták ki.

[69] ZsO III. 3015. sz., ugyan az oklevél függő kettőspecséttel megerősített privilégium, de mivel a király saját parancsára (Commissio propria domini regis.) kelt, így minden bizonnyal az uralkodó környezetében adták ki.

[70] ZsO III. 3076-7. sz.

3. táblázat **A nagypecsét útvonala (1413. január–december)**[71]

NAGYPECSÉT	EBERHARD	KANIZSAI JÁNOS
I. 16. Csázma[72]		I. 16–18. Esztergom
II. 3–6. Zágráb		
II. 27. Csázma		
III. 21. Esztergom		III. 19. Esztergom
III. 26. Buda		
	IV. 13. Dombró[73]	IV. 13. Pozsony
		IV. 17. Esztergom
V. 9. Szalatnok		
VI. 7. Visegrád	VI. 4. Csázma[74]	
VI. 14–23. Buda		
VII. 17. Csázma		
VII. 25. Buda		
VIII. 1. *Pachon*(?)		VIII. 18. Buda
IX. 6–7. Visegrád		
IX. 27–X. 2. Esztergom		
X. 20. Kismarton		
X. 28. Buda		
XI. 9–13. Bács		
XII. 13. Buda[75]		XII. 13. Buda, relacio

A 2. és 3. táblázatba foglalt adatok alapján elmondható, hogy a nagypecsét 1412 szeptember végéig az Eberhard főkancellársága alatt megszokottaknak megfelelően „viselkedett," azaz Szászi János alkancellár kezében volt.[76] A változás szeptember végén Budán következett be, amikor a nagypecsét és a király útja elvált. Az uralkodó Székesfehérvárra ment, míg a nagypecsétet kezelő személy – talán Ozorai Pipo,[77] esetleg Borbála királyné[78] társaságában – elvitte

[71] A táblázatban szereplő adatokra lásd *Kondor M.*: Királyi kúria bírósági 432–435.
[72] 1413. I. 18-án Szászi János király alkancellár is Zágrábban volt! (ZsO IV. 67. sz.)
[73] ZsO IV. 436. sz.
[74] ZsO IV. 701. sz.
[75] ZsO IV. 1399. sz., Kanizsai János érsek relációja.
[76] *C. Tóth N.*: Hiteleshely és különös jelenlét 416.
[77] Többször találkozunk relációjával a nagypecsétes okleveleken, így lehet, hogy hamarabb elindult dél felé.
[78] Zsigmond egy 1412. X. 3-i levelében utalt arra, hogy a királynét „már régebben előre küldte Szlavóniába." (ZsO III. 2748. sz.)

Eberhard zágrábi püspökhöz. Zsigmond király Szlavóniába, majd Dalmáciába érkezése után, az ország elhagyásáig ismét együtt mozgott a nagypecsét az uralkodóval, hogy aztán év végi távozása után legközelebb csak 1419. márciusa közepén „fussanak össze" ismét, ezúttal is Székesfehérváron (ld. alább). A király távozása utáni évben, egészen július végéig a nagypecsét meglehetősen sokat utazott: hol Eberhard zágrábi püspök, hol Kanizsai János érsek környezetében, hol pedig az udvari bíróságok működési helyén, Budán és Visegrádon mutatható ki. Úgy gondolom, hogy e mögött nem annyira a zágrábi püspök mozgását, hanem inkább az alkancellár, Szászi János útjait kell látnunk. Ez, noha csak egyetlen adattal, de alátámaszthatónak látszik: 1413. január 16-án a nagypecsét Császmán volt, míg január 18-án az alkancellár Zágrábban időzött.[79] Mindent összevetve és figyelembe véve az 1414 januárja és 1416 januárja közötti adatokat is, annyit biztosan állíthatunk, hogy a nagypecsét feletti rendelkezés joga Kanizsai János esztergomi érsek, királyi vikáriusnál volt.[80] Halvány nyomok ugyanakkor arra látszanak utalni, hogy Szászi János sem vesztette el „munkáját:" több esetben is kimutatható Kanizsai környezetében.[81] Mindezek után lássuk, hogy mi történt a nagypecséttel Kanizsai János külföldre távozása után (lásd a 4. táblázatot).

4. táblázat **A nagypecsét útvonala (1416. január–1419. április)**

NAGYPECSÉT	EBERHARD	KANIZSAI JÁNOS
1416		
I. 3. Tata (Tát?) (ZsO V. 1394. sz.)		
I. 6. Győr (Uo. 1403. sz.)		I. 6. Győr, relacio (Uo. 1403. s.z)
I. 13–18. Kismarton (Uo. 1424., 1444. sz.)		
		I. 20. Bécs (Uo. 1452. sz.)
II. 5. Gomnec (Uo. 1508. sz.)		

[79] ZsO IV. 67. sz.

[80] Lásd erre *Kondor M.*: Királyi kúria bíróságai 432–435., illetve *C. Tóth N.*: Hiteleshely és különös jelenlét 416.

[81] Pl. 1414. I. 13. Buda (ZsO IV. 1571. sz.), II. 21. Visegrád (Uo. 1699. sz.), illetve pecsét kezelésére lásd *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 99. (1415. X. 26., ZsO V. 1156. sz.)

II. 10. Dombró (Uo. 1518. sz.)		
II. 16. Csáktornya (Uo. 1552. sz.)		
II. 27–IV. 15. Buda (Uo. 1616., 1779. sz.)		
	IV. 24. Csázma (Uo. 1801. sz.)	
IV. 30–V. 22. Buda (Uo. 1833., 1913. sz.)		
	V. 30. Csáktornya (Uo. 1933. sz.)	
VI. 11–30. Buda (Uo. 2000., 2068. sz.)		VI. 28. Bázel (Uo. 2064. sz.)
VII. 25. Buda (Uo. 2139. sz.)	VII. 5–26. Csázma (Uo. 2079., 2145. sz.)	
VII. 27–IX. 9. Buda (Uo. 2147., 2283. sz.)		
XI. 5–18. Buda (Uo. 2397., 2453. sz.)		
	XI. 26. Csázma (Uo. 2466. sz.)	
XII. 8–9. Gomnec (Uo. 2495., 2501. sz.)		
1417		
I. 25. Buda (ZsO VI. 47. sz.)		
II. 6–III. 21.e. Buda (Uo. 76., 241. sz.)	II. 14. Zágráb (Uo. 100. sz.)	
		IV. 23. Konstanz (Uo. 356. sz.)[82]
V. 12–VIII. 6. Buda (Uo. 430., 767. sz.)		
	VIII. 23. Csázma (Uo. 827. sz.)	
IX. 13–X. 5. Buda (Uo. 917., 988. sz.)		
	X. 10. [Zágráb, Csázma?] (Uo. 1004. sz.)	

[82] A ZsO VI. 303. sz. alatt 1417. IV. 9-i kelettel közli Kanizsai Jánosnak egy Csornán kelt Csetneki László gömöri főespereshez szóló év nélküli levelét; a levél valószínű kelte azonban 1407. IV. 7.

X. 21–XII. 21. Buda (Uo. 1029., 1270. sz.)		XII. 13. Buda (Uo. 1238-1240. sz.) XII. 18. Börzsöny (Uo. 1257. sz.)
1418		
I. 15. Zágráb (Uo. 1377. sz.)		
I. 31. Veszprém (Uo. 1447. sz.)		
II. 22. Buda (Uo. 1545. sz.)		
		III. 5. Esztergom (Uo. 1588. sz.)
III. 20. Buda (Uo. 1667. sz.)		
IV. 12. Buda (Uo. 1745. sz.)		
		IV. 18. Esztergom (Uo. 1778. sz.)
IV. 21. Buda (Uo. 1792. sz.)		IV. 21. Esztergom (Uo. 1794. sz.)
V. 3. Buda (Uo. 1848. sz.)		
		V. 20. Esztergom (Uo. 1934. sz.)
	VI. 2. Ivanics (Uo. 1985. sz.)	V. 30. Esztergom, meghal (Uo. 1968. sz.)
VI. 9–15. k. Buda (Uo. 2028., 2054. sz.)		
VII. 4–30. Buda (Uo. 2136., 2216. sz.)		
	VIII. 6-7. Dombró (Uo. 2226., 2229. sz.)	
IX. 4–12. Buda (Uo. 2311., 2348. sz.)		
X. 8. Buda (Uo. 2407. sz.)		
XI. 7-8. Buda (Uo. 2703., 2502. sz.)		
	XII. 4. Császma (Uo. 2599. sz.)	
XII. 21. Buda (Uo. 2639. sz.)		
1419		
I. 9. Buda (ZsO VII. 30. sz.)		KIRÁLY
	I. 20. Medve vár (Uo. 55. sz.)	
II. 10. Buda (Uo. 102. sz.)		II. 5–10. Pozsony
		III. 12. Székesfehérvár

III. 16–24. Székesfehérvár (Uo. 190., 226. sz.)		III. 17. Esztergom
IV. 7. Visegrád (Uo. 276. sz.)		IV. 7. Visegrád
IV. 9. Esztergom (Uo. 289. sz.)		IV. 8–10. Esztergom

A táblázatban szereplő adatok szerint Kanizsai János érsek elutazása (1416. jan. 18.) után a nagypecsétet valaki elvitte Eberhard zágrábi püspök, főkancellárhoz. Ám az, annak ellenére, hogy látszólag a püspök és a nagypecsét tartózkodási helyei kölcsönösen kiegészítik egymást, nem maradt sokáig nála. A táblázat néhány adata alapján ugyanis egyértelmű, hogy optikai csalódással van dolgunk: Eberhard 1416. július 5–26 között Császmán keltezett, míg a nagypecsét ugyanekkor Budán volt. 1417. február közepén Eberhard püspöki székhelyén, a nagypecsét viszont továbbra is Budán található. Mindehhez hozzátehetjük még az uralkodó három parancslevelét,[83] amely alapján egyértelmű, hogy a nagypecsét továbbra is Szászi János alkancellár kezében volt. Természetesen néhányszor előfordult, hogy a nagypecsét Eberhard püspökhöz köthető helyeken tűnik fel (pl. 1416. december: Gomnec, 1418. január: Zágráb), de ebben semmi kivetnivalót nem találhatunk: érthető, hogy az alkancellár időnként felkereste hivatali főnökét. Ráadásul, mivel Szászi János egyúttal bácsi prépost is volt,[84] így időnként – elvileg – meg kellett jelennie javadalomviselése helyén, ahonnan a mondott helyek nem estek oly messze.

Mindezek után visszatérhetünk az alapkérdés megválaszolásához. A fentebbi táblázatok alapján néhány dolgot biztosan állíthatunk: 1) jelenlegi ismereteink szerint 11 alkalommal került sor a bárók parancsára, utasítására utaló kancelláriai jegyzettel ellátott oklevél kiállítására, míg további két esetben a főpapok és bárók közös utasítására történt mindez, ez utóbbi időpontokban éppenséggel „király nélküli országgyűlés" is zajlott. A „csak" a bárók döntésére hivatkozó kancelláriai jegyzettel ellátott valamennyi oklevél kibocsátási helyén, Visegrádon, illetve Budán legalább egy bárót ki lehet mutatni, hozzátéve, hogy az esetek nagy részében többen is ott tartózkodtak az adott időpontban. 2) A mondott okleveleket, hasonlóképpen mint a vikáriusi kancelláriai jegyzetet tartalmazókat, minden esetben a nagypecséttel erősítették meg, amely 1416 január közepéig Kanizsai János érsek, az egyik vikárius, majd távozása, illetve visz-

[83] 1417. VI. 24. (ZsO VI. 599. sz.), VII. 3. (Uo. 671. sz.) és VIII. 24. (Uo. 830. sz.)

[84] *C. Tóth Norbert*: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. Bp., 2013. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.) 22.

szaérkezése után az alkancellár, Szászi János kezelésében volt.[85] (Adataink nem elegendőek annak bizonyítására, hogy Kanizsai János időszaka alatt végig az alkancellárnál volt a nagypecsét.) 3) A vikáriusok által a király nevében kiadott oklevelekben található témák jól megfoghatóan három csoportba sorolhatóak: korábbi, alsóbbfokú hatóság ítéletének érvénytelenítése, felülvizsgálata,[86] új birtokfoglalások és hatalmaskodások kivizsgálása,[87] végül a harmadik, valakinek a védelembe fogadása.[88] Mindezek mellett egyszer kamarahaszna mentesség ügyében adtak parancsot,[89] illetve egyszer jogtalan árulefoglalás ügyében hozott ítélet végrehajtását rendelték el.[90] A másik jellemzőjük, hogy többször ugyanabban az ügyben történt újabb intézkedés,[91] ez felveti egyébként annak a lehetőségét, amely szerint a kancelláriában egyszerűen rámásolták az oklevélre az előző parancson lévő kancelláriai jegyzetet. 4) A mondott kancelláriai jegyzettel ellátott okleveleken túl van néhány, amely „harmadik személy" relációjára lett kiállítva: Ozorai Pipo temesi és kamaraispán négy alkalommal, míg Pelsőci Bebek János királyi tárnokmester egyszer, Pipóval közösen vállalt felelősséget a király nevében kiállított oklevelekért. Kérdés, vajon van-e bármilyen kézzel fogható oka ennek?[92] Ha megnézzük a szóbanforgó okleveleket, akkor a következőket mondhatjuk: Ozorai Pipo négy *relatio*ja közül egy az 1412-ben Itáliában (vele) harcoló katonák peresügyeiben (1416. ápr. 10.),[93] egy familiárisa,[94] Győrödi Pobor István érdekében (1416. máj. 21.),[95] további kettő pedig szintén familiárisa, Csapi/Tétényi/Kapi András érdekében (1416. aug. 13., 1417. márc. 11.)[96] született. Mindegyik *relatio* tehát, úgymond, saját ügyben történt intézkedést volt hivatva igazolni. Pelsőci János tárnokmester egyetlen esetben, még pedig az előbb idézett augusztus 13-i oklevél relatoraként szerepel. Kérdés persze, hogy mennyiben valós a szerepe, mivel egy nappal korábban Vasváron

[85] Vö. *Kondor M.*: Királyi kúria bíróságai 423.

[86] ZsO IV. 1726. sz., VI. 166. sz.

[87] ZsO V. 928., 942., 2158. sz., VI. 156., 555., 558., 684. sz.

[88] ZsO VI. 716., 723. sz.

[89] ZsO V. 1261. sz.

[90] ZsO VI. 561. sz.

[91] ZsO IV. 1726., 2189. sz., VI. 166., 719. sz.

[92] *Kondor M.*: Királyi kúria bíróságai 428.

[93] ZsO V. 1759. sz.

[94] Vö. Zsigmond király 1419. VIII. 11-i adománylevelével (Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják *Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly* és *Véghely Dezső*. I–VIII. Győr, Bp., 1865–1891.) [a továbbiakban: HO] II. 212.), illetve Perényi Péter országbíró 1423. IV. 13-i perhalasztó oklevelének hátlapjára írtakkal. (ZsO X. 388. sz.)

[95] HO II. 205.

[96] ZsO V. 2200., VI. 209. sz.

adott ki oklevelet a tárnokmester (már amennyiben valóban ő volt az oklevél kibocsátója[97] – magam úgy véltem és most is így gondolom, hogy ekkor Pelsőci nem tartózkodott Budán).[98] Lényegében kijelenthető, hogy ezen oklevelek tartalma semmiben sem különbözik a többi, fentebb idézett kancelláriai jegyzettel ellátott oklevélétől.[99]

Meglepő módon 1417 nyarától nemcsak a főpapok és bárók parancsára utaló kancelláriai jegyzetek, hanem a vikáriusok, illetve más személyek relációi szintén hiányoznak az oklevelekről. Mi következik mindebből, mi történhetett 1417 nyara után? Feltételesen két lehetőséget vethetünk fel: az egyik, hogy a vikáriusok saját nevükben adták ki az okleveleiket, ezért nincsen olyan királyi oklevél, amelyen szerepelne valamilyen kancelláriai jegyzet. Ennek ellentmond, hogy a vikáriusok saját nevükben alig-alig bocsátottak ki oklevelet, ráadásul azok is ezen időpont előtt keltek. Kanizsai Jánostól mindösszesen öt ilyet ismerünk: 1414. június 10-én Visegrádról adott parancsot Ilsvai Györgynek oklevelei bemutatására.[100] Még azon hónap végén Esztergomból küldött általános parancsot a nagyszombati polgárok érdekében.[101] 1415. augusztus 16-án Székesfehérvárról írt levelet egy osztrák bárónak Vereskői Volfurt ellenében zajló ügyében.[102] Rá két hétre, szeptember 3-án Esztergomban,[103] illetve november 17-én[104] kibocsátott parancsleveleiben pedig a konstanzi zsinat határozatának végrehajtására adott utasítást. 1416-ból és 1417 nagy részéből, lévén Konstanzban, érthető ezek hiánya, de 1417 novemberi[105] hazatérésétől 1418 május végi[106] haláláig csakúgy egyetlen ilyen jellegű oklevele sem ismert. Nem jobb a helyzet, ha Garai Miklós nádor királyi vikáriusként kibocsátott okleveleit vesszük számba. A számolásunk csupán egyetlen oklevélig jut: 1414. november 16-án Siklós várból írt levelet Zsigmond királynak, amelyben értesítette, hogy parancsára a Pekriek ügyében elvégezte a tanúvallatást, s közli annak eredményét.[107] A levelet azonban

[97] ZsO V. 2198. sz.

[98] Vö. *C. Tóth N.*: Tisztségviselői itin. 480.

[99] Vö. ZsO V. 208., 551. sz.

[100] ZsO IV. 2098. sz.

[101] ZsO IV. 2201. sz.

[102] ZsO V. 945. sz.

[103] ZsO V. 1006. sz.

[104] ZsO V. 1245. sz.

[105] 1417. XI. 22-én már itthon volt. (ZsO VI. 1144. sz.)

[106] 1418. V. 30-án hunyt el. (ZsO VI. 1968. sz.)

[107] ZsO IV. 2700. sz. (DL 100395. Az oklevél pecsételési záradéka – habár pecsételés nyoma nem látszik – „presentes litteras pendenti sigillo nostro fecimus consignari.") – Ugyanezen a napon Visegrádon is kelt perhalasztólevél a nádor nevében (DL 92455.), amelyen kisméretű pecsét nyoma látható.

aligha a nádor küldte személyesen, hiszen Garai november 8-án Aachenben,[108] míg 19-én Kölnben tartózkodott.[109] Tehát mindezek alapján kijelenthető, hogy a vikáriusokat hiába keressük az 1417 utáni oklevelek kibocsátói mögött. A másik lehetőség, hogy 1417 nyarától Borbála királyné, akiről eddig még nem esett szó, vállalt tevékeny részt az országos ügyek intézésében.

II.

Borbála királynét az oklevelek értelemszerűen nem nevezték vikáriusnak, de ez még nem zárja ki, hogy ne vett volna részt az ügyek intézésében. Kérdés valójában az, hogy kimutatható-e tevékenysége, illetve ha igen, mekkora szerepet vállalt Zsigmond vizsgált távolléte alatt az ország irányításában. A királyné ekkori kormányzati munkában való részvételéről meglehetősen megoszlanak a vélemények: vannak szerzők (Szilágyi Loránd és Mályusz Elemér), akik nem foglalkoztak a problémával. Ugyanakkor vannak olyanok, akik szerint részleges szerepe volt a király feleségének: Bónis György szerint a királyné 1414 január elejéig,[110] Szentpétery Imre pedig úgy vélte, hogy távolléte alatt végig Borbála helyettesítette a királyt.[111] Hasonló véleményekkel találkozunk a nemrégiben megjelent munkákban is: Jörg Hoensch és Amilie Fößel arra a megállapításra jutott, hogy Borbála már 1412-től a kormányzat élén állt és az 1414 elején kinevezett Kanizsai János és Garai Miklós csak segítette munkáját.[112] Pálosfalvi Tamás, nem részletezve bővebben elgondolását arról írt, hogy a királyné „férje távollétében részt vett az ország kormányzásában."[113] Mivel a kérdésben másképpen, mint az oklevelek vizsgálata nélkül, dönteni nem lehet, így tekintsük át röviden, témánkra fókuszálva, hogy Borbálának milyen intézkedéseit ismerjük 1412 novembere és 1419 februárja között.

A királyné okleveleit tartalmuk alapján három témakörbe csoportosítottam: az elsőbe Borbálának a királynéi jogok és birtokok ügyében tett rendelkezéseit

[108] *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár, Adattárak 5.) I. 492.

[109] ZsO IV. 2712. sz., relatio.

[110] *Bónis Gy.*: Jogtudó értelmiség 144.

[111] *Szentpétery Imre*: Magyar Oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.) 208.

[112] *Jörg K. Hoensch*: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437. München, 1996. 495–496.; *Amalie Fößel*: Barbara von Cilli. Ihre frühen Jahre als Gemahlin Sigismunds und ungarische Königin. In: Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxemburg, 8–10. Juni 2005. Ed. Michel Pauly, François Reinert. Mainz am Rhein, 2006. 104.

[113] *Pálosfalvi Tamás*: Borbála és a Cilleiek. In: Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. Szerk. Takács Imre. Philip von Zabern, 2006. 296.

soroltam,[114] ezeket a továbbiakban nem vizsgálom, mivel ezen esetekben természetes volt, ha intézkedett. A minket jobban érdeklő másik csoportba tartozó okleveleket a következőképpen jellemezhetjük. A legtöbb oklevele a királynénak bírósági vagy valamelyik bíróságra tartozó ügyben kelt: találunk köztük perhalasztást,[115] vizsgálat és idézés elrendelését,[116] valamilyen ügyben történő intézkedésre felszólítást,[117] illetve bevallást a királyné előtt.[118] A maradék, kisebb számú csoportot a királyné kormányzati szerepét leginkább megvilágító források alkotják, ezeket érdemes egyenként is szemügyre vennünk.

1412. december 17-én Verőcén kiadott oklevelével Borbála királyné, apja Cillei Hermann, Garai Miklós nádor Gordovai László bán fiainak, Bertalannak és Imrének, valamint más katonák és előkelők tanácsából (*nonnullorumque aliorum regni nostri militum et procerum ... consilio prematuro*) Tapsonyi Antimus fiát, János alnádort megerősítette bizonyos birtokok tulajdonában. A pereskedés azzal kezdődött, hogy Zsigmond király a magvaszakadt birtokokat Mórichidai János mester által le akart foglaltatni, de a foglalásnak Antimus fia, János ellentmondott, s ezért december 16-ra maga elé idéztette őt. Mint látható az ügyben a végső döntést már a királyné foglaltatta írásba saját neve alatt.[119]

1413. január 1-ji, szintén Verőcén kelt oklevelével a királyné kegyelemben részesített két nemest (*domina nostra Barbara regina eis gratiam fecisset et literas gratiosas exhibere possent*), akiket Garai Miklós nádor Bátmonostori Töttös László ellenében fő- és jószágvesztésre ítélt és lemondott az őt illető kétharmad részéről. A felek január 20-án Siklóson Tapsonyi Antimus fia, János alnádor előtt jelentek meg először – e napon egyébként Borbála is ott tartózkodott[120] –, aki az oklevél bemutatását és az elégtétel megadását a nádor elé utalta vízkereszt nyolcadára.[121]

1413. május 26-i, a Csepel-szigeti királynéi kúriában kelt általános parancsában a királyné meghagyta a Pozsony megyében élő birtokos nemeseknek, hogy mivel hamarosan lejár Zsigmond király és bizonyos osztrákok között (*inter regiam maiestatem et quosdam Australes*) kötött fegyverszünet, akik, értesülései szerint, annak lejárta után azonnal támadni fognak, ezért rendeletével szigorúan (*firmissimo nostro reginali sub edicto*) meghagyja nekik, hogy álljanak készenlétben és, amint Stibor erdélyi vajda felszólítja őket, csatlakozzanak seregéhez.[122] Pár nap múlva, június 1-jén, immáron Budáról intézett hasonló parancsot a Sopron megyei nemesekhez, akiknek szintén meghagyta, hogy Stibor vajda parancsára csatlakozzanak hozzá a király, az ő és

[114] ZsO III. 2998-9. sz., IV. 28., 127., 1590., 1617., 2030. sz., V. 100., 835., 1312., 2381., 2387. sz., VI. 48., 105., 549., 709., 807., 1936., 2476. sz., VII. 44. sz.

[115] ZsO III. 2951. sz., IV. 487., 1297., 1896., 2102. sz.

[116] ZsO IV. 77., 373., 489., 682., 722., 1150., 1317-8., 1341., 1354., 1368., 1857., 2230., 2463. sz., V. 2293. sz., VI. 320. sz.

[117] ZsO IV. 396., 531., 721., 773., 1103., 1376., 1417-8., 1445., 1462., 1897., 2415. sz., V. 1275., 2277., 2284., 2324., 2461., VI. 444., 2365. sz.

[118] ZsO IV. 1910. sz.

[119] *Borsa Iván*: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei. (Második, befejező közlemény) Somogy Megye Múltjából 10. (1979) 68/106. sz. (DF 236581.)

[120] Itineraria 171.

[121] Zichy VI. 222-224.

[122] ZsO IV. 653. sz. (DL 39421.)

a szent korona iránti hűséges szolgálataik kimutatására (*domino nostro regi, nobis et sacre corone fidelia servitia exhibituri*).[123] A mozgósítás hátterében az osztrák kézen lévő Dévény várának visszaszerzésére tett kísérlet állhatott.[124]

1413. július 15-i, Budán kelt oklevelével Jahodnyiki Lőrinc magvaszakadtával királyi kézre háramlott (*ad manus regias ... devolutam*) Turóc megyei Jahodnyik nevű — a királyi joghoz tartozó — birtokot saját nevében alasztalnokmesterének, Vidastelki Pálnak és testvérének adományozta.[125] (Az oklevél igen figyelemre méltó adatokat szolgáltat Borbála királynénak a király távollétében gyakorolt jogaira.)

1413. július 18-i, szintén Budán kelt oklevelével a királyné megtiltotta, hogy az erdélyi hét szász szék lakóit bárki is vámfizetésre kényszerítse.[126]

1413. október 19-i, ugyancsak Budán levelében meghagyta Kapler Péter pozsonyi ispánnak, Szentgyörgyi Gróf Péternek, Bazini Gróf Györgynek és Miklósnak, továbbá Silstrang Erik vitányi és gesztesi várnagynak, valamint Nagyszombat város közösségének, hogy habár a pozsonyi polgárok és volt bírájuk között folyó pert a mondottak az ő ítéletére bízták, ám királynéi hivatalának érdeke úgy kívánja (*ex suscepti reginalis dignitatis officio interest*), hogy a döntést rájuk bízza. Hozzanak hát létre közöttük egyezséget, majd annak tartalmáról tegyenek neki jelentést. Az oklevél relátora Garai Miklós nádor volt.[127]

1413. december 13-án egy Pozsony városát érintő ügyben Zsigmond király nevében a nagypecsét és Kanizsai János esztergomi érsek *relatio*jára adtak ki oklevelet.[128] Ugyanekkor Borbála királyné neve alatt is kibocsátottak egy ugyanolyan szövegű parancslevelet a város vezetőihez, ennek kancelláriai jegyzete szerint az oklevelet a „királyi levél tartalma" (*ad contenta litterarum regalium*) alapján állították ki.[129] Mindkettő Budán íródott, s nagy kérdés, mi okból volt szükség a királyné neve alatt is kiadatni a parancslevelet. (Az eset már-már emlékeztet a Mária királynő és Zsigmond uralkodásának elején történtekre.[130])

1414. január 31-i, Budán kiadott általános parancsával megparancsolta a főpapok, bárók, nemesek, valamint a király és saját vámszedőinek, hogy mivel a pozsonyi polgárok a korábbi királyoktól kapott szabadságaik értelmében[131] vámmentességet élveznek (*ex privilegiis et indultis predecessorum regum Hungarie felicium reminiscentiarum exempti habeantur*), és ő pozsonyi polgárait, lakosait és kereskedőit régi szabadságaikban meg akarja őrizni (*et quia nos prefatos cives, populos et mercatores nostros in huiusmodi eorum antiquis privilegiis et libertatibus illibate volumus conservare*), ezért az ország határain belül bárhol is legyenek vámjaik, ne kényszerítsék őket vámfizetésre.[132]

---

[123] *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I/2. Sopron, 1923. 67.

[124] Vö. ZsO IV. 662. sz.

[125] ZsO IV. 859. sz. (DF 249678-9.)

[126] UGDS III. 573.

[127] ZsO IV. 1198. sz. (DF 239343.)

[128] ZsO IV. 1399. sz.

[129] ZsO IV. 1400. sz.

[130] Vö. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp., 1984. 28.

[131] Vö. *Tringli István*: A szent királyok szabadsága. A középkori történelmi tudat és a történelem hagyományozódás sajátosságai. Századok 137. (2003) 824.

[132] Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Cura et studio *Georgii Fejér*. Tom. I–XI. Budae, 1829–1844. X/5. 522.

1414. február 5-i, szintén Budán Garai Miklós nádor és Maróti János volt bán *relatio*jára kiállított levelében a királyné meghagyta Monoszlói Csupor Pál szlavón bánnak, hogy Szobocsinai Miklóst, jóllehet egy boszniai vár a hanyagsága miatt bosnyák kézre került, de ő a vár elvesztése ügyében a döntést és az ítéletet Zsigmond királyra hagyja (*tamen quia nos factum amissionis dicti castri dispositioni domini nostri regis et deliberationi duximus reservandum*), ezért amíg a király hazatér, hagyja meg és ne zaklassa őt birtokaiban.[133]

1414. május 6-i oklevelében a királyné saját neve (és Kanizsai János érsek *relatio*ja) alatt is kiállította, illetve megerősítette a Garai Miklós nádor részére Dévény vár elzálogosítását.[134] Az ügyben május 3-án bocsátották ki a király oklevelét, amelynek kancelláriai jegyzete (*relatio domine regine facta ex deliberatione habita cum domino Johanne archiepiscopo Strigoniensi ac aliis prelatis et baronibus*) szerint a királyné is felelősséget vállalt annak betartására.[135]

Következő három, Zsigmond királyhoz utazása előtt kiadott oklevele (1414. jún. 21. Visegrád, szept. 9. Buda és szept. 17. Öttevény)[136] közül az elsőben Pozsony várost szólította fel, hogy engedelmeskedjenek Kapler Péter pozsonyi ispánnak, a másik kettőben pedig ifjabb Stibort intette (*firmissimo nostro reginali sub edicto*) Varin, illetve Trencsén város szabadságainak tiszteletben tartására.

A királyné hazaérkezése után jelentősen megfogyatkozott az e kategóriába tartozó intézkedései száma: 1415. december 19-i, Budáról Sopron város közösségéhez küldött levele szerint ugyan korábbi parancsa értelmében azt kérte tőlük, hogy az az évi, a győri püspökségnek járó tizedet, amíg másik parancsot nem kapnak tőle, tartsák maguknál, most tehát megparancsolja (*firmissimo damus sub edicto*) nekik, hogy adják át azt Kanizsai János érseknek vagy emberének.[137] (A püspökség ekkor volt üresedésben.[138])

1416. október 6-i, Budán kelt levele szerint a királyné megtudta, hogy a király parancsa ellenére sokan vannak olyanok, akik gabonát visznek külföldre, s ezzel a drágaságot növelik itthon. Ezért megparancsolta Sopron megyének, hogy tartassák be a király rendeletét és másként, hacsak haragjukat nem akarják megérezni, ne tegyenek (*et aliud, sicuti dicti domini nostri regis et nostram gravissimas indignationes incurrere pertimescitis, non facturi in premissis*).[139]

Az utolsó, e kategóriába sorolható levele 1417. március 13-ról ismert a királynénak, ebben arra kérte a Zsigmond királynál tartózkodó Kanizsai János érseket, hogy a levelét bemutató soproni polgárokat vegye pártfogásába a király előtt.[140]

Felsorolásunk után érdemes a Borbála királyné által a fenti tárgykörben kibocsátott okleveleket évenkénti bontásban is megnéznünk, hiszen e módszerrel még közelebb juthatunk szerepének megállapításához. Időmetszeteink ha-

[133] ZsO IV. 1652. sz. (DL 101998.)
[134] ZsO IV. 1954. sz.
[135] ZsO IV. 1944. sz.
[136] ZsO IV. 2159., 2462., 2860. sz.
[137] Házi I/2. 99.
[138] Vö. *Engel P.*: Archontológia I. 71.
[139] Házi I/2. 116.
[140] Házi I/2. 122.

tárpontjai a vikáriusok kinevezése, Borbála elutazása és visszatérése, valamint Zsigmond király hazatérése lesznek. Ezek alapján a következőket állíthatjuk:

1412. november – 1413. december: 24 bírósági és 9 országos,
1414. január – szeptember: 8 bírósági és 5 országos,
1415. november – 1417. november: 8 bírósági és 3 országos, végül
1418. május vége – 1419 január: összesen 1 bírósági ügyben bocsátott ki oklevelet.

A számsorokra nézve minden különösebb indoklás nélkül elmondható, hogy Borbála királyné kormányzati szerepében (azaz okleveles formában is testet öltött tevékenységében) az első törés 1414 elején, a vikáriusok kinevezése után mutatható ki, amikor a királyi helyettesek hivatalba lépésük után átvették az ország ügyeinek intézését. Mivel Borbála 1414 szeptemberében távozott az országból, így hazatéréséig, 1415 novemberéig értelemszerűen nem marad(hatot)t fenn tőle ilyen tipusú oklevél. Mindezek után azt várnánk, hogy Borbála királyné kormányzati szerepvállalása növekszik azután, hogy a vikáriusok elhagyták az országot – összhangban azzal, amikor még nem voltak kinevezett királyi helyettesek (1412. nov. – 1413. dec.). Csak emlékeztetőül, Garai Miklós 1414 szeptemberétől 1417 májusáig, Kanizsai János pedig 1416 januárjától 1417 novemberéig tartózkodott külföldön, azaz 1416 januárjától 1417 májusáig egyik *kinevezett* vikárius sem volt itthon. Ezzel szemben ebben az időszakban Borbála királyné szerepvállalása nemcsak, hogy nem növekedett, de egyenesen csökkent. (Habár e mutató használata akár tévútra is vihetne bennünket, de érdemes itt felsorolnunk a saját, azaz királynéi jogkörében kiadott okleveleinek eloszlását is annak érdekében, hogy lássuk, nem a forráspusztulás csalfa fénye játszik velünk. Tehát a fenti időszakokat alapul véve a következő számsort kapjuk: 4,[141] 4,[142] 9[143] és 3[144]. Látható, hogy pontosan abban az időszakban magas a saját ügyben kiadott okleveleinek száma, amikor a többi oklevélkiadványának száma lecsökkent.) Mindezek után tehát felmerül a kérdés: ha a vikáriusok távolléte alatt – ismeretlen okok miatt – nem a királyné vitte az ügyeket (avagy kormányzott) az országban, akkor ki vagy kik irányították a királyságot?

[141] ZsO III. 2998-9. sz., IV. 28., 127. sz.
[142] ZsO IV. 1590., 1617., 2030. sz., V. 100. sz.
[143] ZsO V. 1312., 2381., 2387. sz., VI. 48., 105., 549., 709., 786., 807. sz.
[144] ZsO VI. 1936., 2476. sz., VII. 44. sz.

III.

A helyzet megoldásának kulcsa egy, eddig nem idézett, 1416. szeptember 9-i oklevél kancelláriai jegyzetében rejtőzik: e napon az uralkodó nevében a nagypecsét alatt Budán kiadott oklevéllel megparancsolták Pelsőci Bebek János tárnokmesternek, illetve helyettesének, hogy a bárók határozata értelmében (*ex deliberatione baronum nostrorum*) halassza el azt a pert, amelyet Kanizsai János esztergomi érsek indított a pozsonyi polgárok ellen két klerikus meggyilkolása ügyében.[145] Az oklevélszövege, illetve a nagypecsét alatt a következő kancelláriai jegyzet áll: „Relatio Pauli Bisseni alias bani ac vicarii regie maiestatis."[146] Forrásunk alapján tehát elmondható, hogy a királyi helyettesek külföldre távozása után helyüket a volt szlavón bán (1402–1406), Özdögei/Tornai Besenyő Pál tornai ispán (1409–1432)[147] vette át, aki a vikáriusok jogkörébe tartozó ügyeket intézte minden bizonnyal a nagypecsétet őrző Szászi János királyi alkancellárral[148] egyetemben. Az egyetlen vikáriusi címét bizonyító oklevélen túl az ország irányításában betöltött szerepét igazolja az is, hogy többször bírótársként tűnik fel a vikáriusok (ítélőmesterei) és társaik mellett,[149] illetve a győri püspöki szék üresedése és birtokainak lefoglalása körüli történésekben maradtak konkrét adatok.[150] A királyi helyettesi szerepét ugyanakkor egy másik forrás segítségével is alá tudjuk támasztani. Zsigmond király 1417. május 29-én Konstanzban Besenyő Pál és Berencsi Besenyő István korábbi királyi sáfár részére kiállított adománylevelében a királyi kegy indoklásának Pálra vonatkozó része a következőképpen hangzik: mikor az egyetemes egyház egységének és a római birodalom állapotának helyreállítása érdekében külföldre távozott, kérésére Pál bán az ország védelmére és az ügyek intézése végett Magyarországon maradt (*annotato Paulo bano … pro ipsius regni nostri Hungarie tuitione et defensione et aliis nostris agendis per ipsum iuxta nostre maiestatis nutum expeditis in eodem regno nostro Hungarie remanente*).[151] Vikáriussága, amelynek a kinevező oklevelét nem ismerjük, valamikor Garai Miklós nádor hazaérkezése, 1417. májusa után szünhetett meg. Mindezt indirekt módon támasztja alá az uralkodó 1417. december 22-i, Konstanzból vikáriusaihoz írott levele, amelyben csak Kanizsai és Garai neve szerepel a címzettek között.[152]

[145] Az esetre lásd *Csukovits Enikő*: A püspöki templom ostroma. In: „Quasi liber et pictura." Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kovács Gyöngyi. Bp., 2004. 117–122.

[146] ZsO V. 2283. sz. (DL 43341.)

[147] *Engel P.*: Archontológia II. 35.

[148] *C. Tóth N.*: Hiteleshely és különös jelenlét 416.

[149] 1415. II. 21. (ZsO V. 271. sz.), 1416. VII. 26. (Uo. 2144. sz.), 1417. VI. 13. (ZsO VI. 571. sz.)

[150] *C. Tóth N.*: Győri püspökség.

[151] ZsO VI. 481. sz. (DL 58931.)

[152] ZsO VI. 1272. sz.

IV.

Az eddig leírtak alapján a király helyettesítése 1417 nyaráig jól nyomon követhető a vikáriusoknak a király nevében a nagypecsét és a felsorolt kancelláriai jegyzetek alatt, illetve Borbála királynénak pedig saját nevében kibocsátott oklevelei révén. 1417 nyara után az itthon kibocsátott oklevelekről a privilégiumok kivételével a kancelláriai jegyzetek eltüntek, ha nem tudnánk a királyi parancslevelekből, hogy Kanizsai és Garai még mindig vikáriusok,[153] akár azt is hihetnénk, hogy a király hazatért és véget ért a helyettesítése. Érdekes módon ebbéli gyanúnkat – ti., hogy a helyettesítés véget ért – más oklevelek is alátámasztani látszanak: az utolsó, Zsigmond király által a vikáriusaihoz küldött parancslevél 1418. február végén kelt, és noha az uralkodó még mintegy évig külföldön maradt, egyetlen további ilyen oklevél sem hagyta el a királyi titkos alkancellár tollát. Mindezt a másik oldalról is támogatja néhány adat: Kanizsai János konstanzi tartózkodása végén – talán hazaindulása előtt –, 1417. augusztus 24-én több oklevelet is kiállíttatott a királlyal, amelyek egyöntetűen Garai Miklós nádorhoz, Perényi Péter országbíróhoz, Pelsőci János tárnokmesterhez és Ozorai Pipo temesi és kamaraispánhoz szóltak.[154] Ezek közül témánk szempontjából most az a fontos, amelyben az uralkodó arra szólította fel őket, hogy amikor Kanizsai János elszámol a király országból történt távozása óta beszedett királyi jövedelmekkel, mindannyian vagy legalább ketten-hárman legyenek jelen és ellenőrizzék a számadásait, mivel ő nem lesz itthon; ha mindent rendben találnak, akkor a Szászi János alkancellárnál lévő nagypecsét és saját pecsétjeik alatt adjanak erről nyugtát az érseknek.[155] Az érsek valóban elkészítette a számadását, s azokat 1417. december 13-án mutatta be Budán a nádornak, az országbírónak, a tárnokmesternek és Ozorai Pipónak, akik gyűrűspecsétjükkel igazolták annak helyességét (az oklevél hátlapján a nagypecsét nyoma alatt látható a négy zöld viaszba nyomott gyűrűspecsét).[156] A nyugta fennmaradása felett érzett az örömünkbe némi üröm vegyül, mivel az utókor legnagyobb bánatára a konkrét számokat nem fektették írásba, maga a számadás pedig nem került még elő. Mindezek, azaz a vikáriusokra utaló kancelláriai jegyzetek eltűnése, a nagypecsét Szászi János általi használata, Kanizsai érsek elszámolása és a vikáriusokhoz szóló oklevelek elapadása azt jelentheti, hogy Kanizsai érsek a vikáriusi tisz-

[153] Kanizsaihoz szóló királyi parancs: 1417. XII. 14. (ZsO VI. 1243. sz.), 1418. II. 22. (Uo. 1542. sz.), 1418. II. 24. (Uo. 1553. sz.) – Garaihoz szóló királyi parancs: 1418. I. 3. (ZsO VI. 1336. sz.), 1418. II. 27. (Uo. 1565. sz.) – Kettőjükhöz szóló: 1417. XII. 22. (ZsO VI. 1272. sz.)

[154] ZsO VI. 830-832., 834-836. sz.

[155] ZsO VI. 830. sz.

[156] ZsO VI. 1238. sz.

tét a mondott dátummal letette és visszavonult Esztergomba. Úgy tűnik, hogy ezzel Garai Miklós nádor is befejezettnek tekintette működését és beszüntette vikáriusi tevékenységét. Ennek okáról azonban egyelőre csak sejtéseink vannak, hiszen a király csak 1419 februárjában tért haza. Az eddig leírtak fényében úgy látom, hogy a vikáriusok tevékenységére alapvetően nem volt szükség Magyarországon. Ellentétben ugyanis a Német-római Birodalommal, ahol a vikáriusok kinevezése a birodalom működése, elsősorban az igazságszolgáltatás okán volt szükséges, és ekkor már kiforott gyakorlatra tekintett vissza,[157] a Magyar Királyság berendezkedése nem igényelte. (Ezt jól jelzi, hogy Kanizsai János és Garai Miklós által saját nevükben kiadott oklevelek intitulációjában csak elvétve – öt, illetve egy esetben – jelenik vikáriusi tisztségük. Ráadásul Özdögei Besenyő Páltól egyetlen oklevél sem maradt fenn a vonatkozó időszakból.) A vikáriusokra rótt fő feladat ellátását, azaz az igazságszolgáltatást nem akadályozta a király távolléte: a királyi bíróságok, a királyi jelenlét (*presentia regia*) és a királyi különös jelenlét (*specialis presencia regia*) működéséhez nem volt szükség a király személyes jelenlétére, mivel az előbbin évszázadok óta az országbíró (*iudex curie regie*), míg az utóbbin közel egy évtizede már Jakab ítélőmester és a mindenkori kancellár/alkancellár látta el a bíráskodás feladatát.[158] Az egyetlen, még a király személyéhez kötődő, illetve személyét igénylő bíróság, a királyi személyes jelenlét bírósága (*personalis presentia regia*) a király külföldi tartózkodása idején – természetesen – nem működött. Az ott, korábban elindult, illetve az oda áterelt pereket egyaránt elhalasztották a király hazatérése utáni időpontra.[159] (A többi, a kinevezőlevélben felsorolt jogaik és kötelezettségeik közül, mint láttuk, jóformán csak az utóbbiakra találtunk példákat.)

Noha Zsigmond király az országtól való távolléte idejére 1414. január 6-i oklevelével csak Kanizsai János esztergomi érseket és Garai Miklós nádort bízta meg, mint vikáriusokat helyettesítésével, kettejük más-más időpontban történt csatlakozása az uralkodóhoz, felborította az utókor számára egyszerűnek látszó helyettesítést. Egyrészt a korábbi időszakban, azaz 1412 decemberétől a kinevezésekig Borbála királyné is tevőlegesen részt vett az ország kormányzásában. Másrészt a vikáriusok külföldi időzése alatt nem a királynét, hanem Özdögei Besenyő Pált jelölte ki a király vikáriusának (lásd az 5. táblázatot). A vikáriusok működése, amennyire utólagosan megítélhető, sikeres volt. Egyúttal azonban

[157] Vö. Marie-Luise Heckmann: Stellvertreter, Mit- und Ersatzherrscher. Regenten, Generalstatthalter, Kurfürsten und Reichsvikare in Regnum und Imperium vom 13. bis zum frühen 15. Jahrhundert I–II. Warendorf, 2002. 329–650.; *Kondor M.*: Absente rege.

[158] *C. Tóth N.*: Hiteleshely és különös jelenlét 416., 420–421.

[159] *Kondor M.*: Királyi kúria bíróságai 408.

az is kijelenthető: az idő előrehaladtával egyértelművé vált az uralkodó, illetve a királyi helyettesek számára is, hogy a birodalmi mintára megszervezett helyettesítésre Magyarországon nincsen szükség, sőt, teljesen idegen a magyar viszonyoktól. Mindezt jól mutatja, hogy – amint arra fentebb már utaltam – nincsen önálló vikáriusi oklevélkiadás, intézkedéseiket sohasem saját tisztségükből adódóan közlik a címzettekkel, függő viszonyuk pedig éppen ettől szembetűnő: okleveleiket a király nevében és nagypecsétje alatt adták ki. Röviden tehát személyükben nem rendelkeztek önálló jogkörökkel és hatalommal – ez az ami megkülönbözteti őket egyrészt a birodalmi vikáriusi, másrészt a későbbi, Jagelló-kori királyi helytartói tisztség viselőitől.

5. táblázat **A király helyettesei 1412–1419 között**

Borbála királyné	1412. november – 1414. szeptember[160]
Kanizsai János érsek, vikárius	1414. január[161] – 1416. január[162] *1417. november*[163] *– 1418. május 30.*[164]
Garai Miklós nádor, vikárius	1414. január[165] – szeptember[166] 1417. június[167] – 1419. február[168]
Özdögei Besenyő Pál vikárius	1416. január – 1417. május[169]

[160] Elutazása Zsigmond után. (Itineraria 172., IX. 17-én a Győr megyei Öttevénynél járt.)

[161] Kinevezése.

[162] *Kondor M.*: Királyi kúria bíróságai 433–435.

[163] 1417. VIII. 29-én még Konstanzban volt (ZsO VI. 852. sz.), XI. 22-én (Uo. 1144. sz.) már itthon van.

[164] A halála napja. (ZsO VI. 1968. sz.) – A mondott időszakban már valószínűleg csak névlegesen!

[165] Kinevezése.

[166] 1414. szeptemberében Borbála királynét Zsigmondhoz kiséri. (*Szilágyi L.*: Unió 177.)

[167] 1417. VI. 15. Buda, mint relator. (ZsO VI. 583. sz.)

[168] Zsigmond hazatérése. (Itineraria 103.)

[169] Kinevezőlevele nem ismert, vö. a fentebb leírtakkal, illetve a következő oklevelekkel: 1416. IX. 9. (ZsO V. 2283. sz.), 1417. V. 29. (ZsO VI. 481. sz.) és 1417. XII. 22. (ZsO VI. 1272. sz.)

Bárók, főpapok, humanisták, címerek

Árvai Tünde

„magnus comes de Hungaria": Garai Miklós nádor Nyugat-Európában

A Magyar Királyság Zsigmond-kori históriájával foglalkozó történészek szinte alig tudnak olyan résztémát választani, amelynek kutatása során valamilyen aspektusból ne találkoznának Garai Miklós nevével. Ennek okára könnyedén magyarázatot kapunk, ha elfogadjuk a Dorozsma nembeli Garai család történetét 1897-ben közreadó Wertner Mór megállapítását, miszerint Garai Miklós nádori méltóságviselése alatt (1402–1433) *„nem volt Zsigmond uralkodásában oly fontos esemény, mely (…) befolyása nélkül lezajlódott volna."*[1] A német-római császári címre pályázó magyar király a nyugati egyházszakadás felszámolását célzó törekvései tekintetében sem mellőzhette kiváló emberének közreműködését. Jelen tanulmány célkitűzése felvillantani a Garai család és az európai politika történetének érintkezési pontjait, bizonyítandó, hogy nem volt véletlen, hogy a külföldi források név szerint ismerték Miklós nádort. Törekvés továbbá bemutatni azt a több esztendőn át tartó, európai helyszíneket behálózó útvonalat, amelynek mérföldköveit többek között követi megbízások teljesítése, külföldi rendjelvények elnyerése és nem utolsó sorban familiárisi adományok kieszközlése jelentették.

A Garaiak Európában

Ha röviden kívánjuk összefoglalni melyek azok a tényezők, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy Garai Miklós Luxemburgi Zsigmond kormányzatának egyik megkerülhetetlen személyiségévé lépett elő, akkor a felmenők magyar uralkodók szolgálatában végzett tevékenységéről,[2] a kül- és belpolitikai viszályok rendezése során elért katonai sikerekről, a diplomáciai megbízások alkalmával kamatoztatott politikai érzékről, a királlyal valamint a legelőkelőbb magyar főurakkal kiépített rokoni kapcsolatokról[3] és a mindezekből fakadó territoriális

[1] *Wertner Mór*: A Garaiak. Századok 31. (1897) 902–938.

[2] *Árvai Tünde*: A Dorozsma nembeli Garai család felemelkedése (1269–1359) In: Specimina Operum Iuvenum 1. Szemelvények a PTE BTK 2011-es Országos Tudományos Diákköri Konferencián díjazott hallgatóinak pályaműveiből. Szerk. Böhm Gábor–Fedeles Tamás. Pécs 2013. 122–138.

[3] *Árvai Tünde*: A házasságok szerepe a Garaiak hatalmi törekvéseiben. In: Kor–szak–határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800) Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Pécs 2013. 103–118.

hatalomról és familiáris hálózatról kell megemlékeznünk. Minthogy Wertner Mór említett családtörténeti tanulmánya és az arra támaszkodó, ám azon több ponton túlmutató, Engel Pál által írt rövid biográfiai munka[4] korábban ismertette ifjabb Garai Miklós katonai és politikai pályafutásának, valamint birtokszerzésének legfontosabb állomásait, itt a família históriájának csak azon pontjaira kívánunk rávilágítani, amelyek hozzájárulhattak ahhoz, hogy a Garai név ismertté váljon az Európa-szerte az uralkodói udvarokban.

Meglehetősen nívós pedigrét mondhatott magáénak ifjabb Garai Miklós, amikor nemzetsége történetének legsötétebb napján (1386. július 25.) a Magyar Királyság politikájának fősodrában találta magát. Nemzetségének első ismert tagja János comes és István kardhordó IV. Béla király fia, Béla szlavón herceg udvarának tagjai voltak. A Dorozsma nemzetséghez tartozó Garai család később nádorinak nevezett ágát alapító nagyapa, András fivére Pál, Károly Róbert hűséges macsói bánja, majd királyi tárnokmester és udvarbíró lett. Pál pályafutásának egyetlen momentuma kapcsolódik külföldi tartózkodáshoz, ez pedig az 1304. októberi cseh hadjárat, amely során Leányvár alatt három foga árán tudta elfogni Dávid cseh vitézt, de helytállásának jutalma lett később a macsói báni méltóság elnyerése.[5] Pál fia János Nagy Lajos király tehetséges diplomatája veszprémi püspök, kápolnaispán és titkos kancellár növelte a Garai család nimbuszát és több unokaöccsét álláshoz juttatta. Ő már tanulmányait is külföldön végezte, feltételezhetően Bolognában szerzett kánonjogi doktorátust és pályája során többször látogatott az Appennini-félszigetre. Ennek oka, hogy diplomáciai tevékenységének homlokterében Nagy Lajos és Nápoly konfliktusa állt. Az avignoni pápai udvarba menesztett követként, az itáliai hadjárat előkészítőjeként, résztvevőjeként, majd a békeszerződés pontjainak foganatosítójaként egyaránt részt vállalt az ügy megoldásában.[6] Feltehetően neki köszönhette királyi udvarba kerülését hősünk apja, idősebb Garai Miklós is, aki a többi unokaöcstől eltérően a világi és nem az egyházi karriert választotta.[7]

[4] *Engel Pál*: Zsigmond bárói: Rövid életrajzok: Garai (II.) Miklós nádor (†1433) In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437 I. Tanulmányok. Szerk. Beke László et al. Bp., 1987. 416.

[5] *Árvai T.*: A Dorozsma nembeli i. m. 125.

[6] *Árvai Tünde*: A „sohasem volt" szepesi prépost. Garai János veszprémi püspök pályafutása. In: „Köztes Európa" vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 33–44.

[7] „Hogy aránylag fiatal korban pályáját a macsói bán magas állásával úgyszólva megnyitja, arra enged következtetni, hogy részére az udvaron igen nyomós tényezők működtek s bizonyosnak vehetjük, hogy az udvarnál igen tekintélyes rokona, Garai János a veszprémi püspök, mint királynéi korlátnok és a király titkos titkára, elég hatalommal és tekintéllyel rendelkezett, hogy fiatal rokonának a macsói báni méltóságot megszerezze." *Wertner M.*: A Garaiak i. m. 914–915. A feltételezést, hogy Miklós nagy becsben volt Jánosnál erősíti, hogy a püspök végrendeletében is megemlékezett róla. Veszprém város okmánytára: oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból: 1002–1523. Szerk. Gutheil Jenő. Veszprém 2007. 84.

Miklós, macsói bánként (1359–1375) elsősorban katonai tálentumával szerzett hírnevet magának, hiszen az 1359. évi szerbiai, 1369. évi havasalföldi hadjárat történetét elbeszélő Thuróczy János mindkét hadi esemény kapcsán megörökítette alakját és serény, harcias férfiúként írta le őt.[8] Az 1359. szerbiai hadjáratot követően rokoni kapcsolat is szövődött a Garai család és Szerbia ura között, hiszen a bán fia, ifjabb Miklós feleségül vette a magyar uralomnak meghódoló Lázár kenéz leányát. A bán az 1375. évi I. Murád török szultán és Sisman bolgár cár ellen indított hadjáratban is jelentős szerepet vitt, amely jelentős mértékben hozzájárult a nádori méltóság elnyeréséhez (1375–1385).[9] Nagy Lajos halálát követően Mária királyné meghagyta nádori méltóságában és elsőszámú tanácsadóként meghatározta a politikai élet irányvonalát. Ahogy Fügedi Erik fogalmazott: „*1383 végére Garai és rokonsága mindhato lett Magyarországon.*"[10] Közreműködött Mária és Orleansi Lajos házasságának tető alá hozásában, ahogy Monaci Lőrinc énekelte meg: „*Ámde amaz nem akar csehet a trónon: neki inkább Franczia / kell s a leányt eljegyzi emezzel, amazzal*".[11] Személyesen tárgyalt az ügy érdekében a párizsi udvarban, aminek hozományaként VI. Károly 1384. március 7-én „*tekintetbe véve azt a derekasságot, okosságot, megbízhatóságot és más erényeket, amelyek a nemes és nagyságos Miklóst, a magyar királyság nádorát ékesítik*" a francia királyi tanács tagjává nevezte ki és egyúttal címeradományban is részesítette.[12] A nem uralkodó családból származó, magyar világi előkelők közül Jolsvai Leusták után és Hunyadi János előtt a két Garai Miklóst ismerte név szerint a francia történetírás (*grand comte de Hongrie*).[13] A Kis Károly elleni merénylet értelmi szerzőjeként Miklós sorsa megpecsételődött és a Horváti-ak felkelésének lecsillapítását célzó tárgyalásokra utazás során, Gara közelében kerekedett összecsapásban életét vesztette.[14] Levágott fejét Nápolyba küldték az elhunyt király özvegyének.

A csatában részt vettek Miklós fiai is. János fogságba esett, Miklós el tudott menekülni. Életüket ezt követően Luxemburgi Zsigmond szolgálatának

[8] *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Milleniumi Magyar Történelem. Bp. 2001. 168–169. fejezet.

[9] *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török") háborúja. Századok 117. (1982) 967.

[10] *Fügedi Erik*: „Könyörülj, bánom, könyörülj..." Bp., 1986. 47.

[11] Monaci Lőrinc krónikája Kis Károlyról. Középkori krónikások X. Szerk. Gombos Ferenc Albin. Bp. 1910. 82.

[12] Magyar diplomácziai emlékek az Anjou-korból. Szerk. Wenzel Gusztáv. Bp. 1876. III. 288. Froissart krónikája nyomán *Fügedi E.*: „Könyörülj..." i. m. 61.

[13] *Csernus Sándor*: Zsigmond és a Hunyadiak a francia történetírásban. Századok 132. (1998) 110.

[14] A magyar történelem ezen epizódját is ismerte Ebenhard Windecke. Ebenhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. CD-ROM, Bp. 2009. 10. fejezet. (továbbiakban Windecke)

szentelték. Nem sokkal a koronázást követően ifjabb Miklós már macsói bánként vetette bele magát a Horvátiak elleni küzdelembe. Az 1390-es években Szerbia ellen indított királyi hadjáratok mindegyikében részt vett bandériumai élén, harcolt Havasalföldön és Dalmáciában is.[15] Ott volt a nikápolyi csatában, ahonnan személyesen kísérte Zsigmondot Konstantinápolyon és a balkáni területeken át vissza országába.[16] Neki köszönhette a király, hogy 1401-ben és 1403-ban úrrá tudott lenni a magyar főurak elégedetlenségén. Ebenhard Windecke is tudott róla, hogy a Garai fivérek voltak azok, akik siklósi várukban tartották őrizetben Luxemburgi Zsigmondot.[17] Vencel cseh király, hogy kifejezze háláját Garai Miklós irányába, amiért oly sokat tett fivére uralmának megszilárdításáért, kitüntette a Kendő-renddel, amelyet a nádor később címerén is megjelenített.[18] Az 1402. esztendőben nádorrá előlépő Garai számos diplomáciai úton vett részt. 1404-ben István váci püspökkel és Cillei Hermannal együtt járt a burgundi udvarban,[19] 1410-ben a Német Lovagrend és Lengyelország között közvetített,[20] 1412-ben már a velenceiekkel folyó tárgyalások,[21] 1413-ban pedig már az ellenük folyó fegyveres küzdelem résztvevője, majd az öt évre kötött fegyverszünet egyik kieszközlője.[22]

A Garai család és az európai államok történetének kapcsolódási pontjait summázó rész zárásaként meg kell még említenünk a nádor fivérének, Jánosnak 1406. évi lovagi zarándoklatát. Az egykori temesi ispán, Loróci Fülöppel és harminc lovaggal egyetemben nyert menlevelet Márton aragóniai királytól, amely értelmében 15 napig háborítatlanul haladhattak át országán a Kasztília, Granada és Portugália irányába tartó bárók.[23] Belátható tehát, hogy a Garaiak ismertsége a 15. század elejére nem merült ki kizárólag a környező hadszínte-

[15] *Engel Pál*: A török–magyar háborúk első évei 1389–1392. Hadtörténelmi Közlemények 111. (1998) 561–577.

[16] „ipso vero Nicolao Palatino erga suam Maiestatem reservato, per amnium meatus Constantinopolim, et dehinc ad regna Dalmatiae et Croatie praedicta remigrantibus." CD XI. 28. sz. 91. A vajai kastélyban található, Zsigmond nikápolyi csatából való menekítését ábrázoló mennyezetfreskó Garai Miklós alakját is megjeleníti, pajzsán a nemzetség címerállatával.

[17] *Windecke* i.m. 13.

[18] *Bárány Attila*: A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban a 15. században. In: A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Szerk. Papp Klára–Püski Levente Debrecen, 2013. 21–24.

[19] ZsO II/1. 3118. sz.

[20] *Pósán László*: Zsigmond és a Német Lovagrend. Hadtörténelmi Közlemények 111. (1998) 3. 96, 101.

[21] ZsO III. 2790, 2870. sz.

[22] ZsO IV. 191, 357, 548. sz.

[23] ZsO II. 4915. sz. *Árvai Tünde*: Vallásos áhítat és hatalmi reprezentáció a Garai családban. In: Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről. Szerk. Böhm Gábor–Fedeles Tamás. Pécs, 2014. 93–94.

reken aratott győzelmekben, hanem mint diplomaták, vagy mint a lovagi eszme hirdetői már a konstanzi zsinatot megelőzően jártak távoli, nyugat-európai helyszíneken, amely indokolja azt a nagy rokonszenvet, amellyel fogadták őket későbbi felbukkanásuk alkalmával.

Garai Miklós nádor működése a konstanzi zsinat idején

Egy Albert által Garai Lászlónak kiállított oklevél narrációjának tanulsága szerint a Velencével kötött béke tető alá hozását követően Garai Miklós nádor a király akaratából és parancsára haza utazott, hiszen feladatul kapta, hogy Borbála királyné Aachenbe és Konstanzba való sikeres megérkezéséről személyesen gondoskodjon.[24] 1413 végén és 1414 elején kelt királynéi okleveleken relatorként való előfordulása bizonyítja, hogy nem tartózkodott Zsigmond király környezetében, amikor az uralkodó 1414. január 6-án Cremonában kelt levelében Kanizsai János esztergomi érsekkel együtt vikárusává nevezte ki.[25] 1414. szeptember 12-én Zsigmond arról tájékoztatja feleségét, hogy a nádor már úton van hozzá.[26] Ezt követően Garai Miklós és János egyaránt a király kíséretében maradt. Nürnberg város jegyzékéből tudható, hogy a királyi pár bevonulásakor a harsonások, heroldok és síposok mellett a nádort is megajándékozták, Ebenhard Windecke pedig a jelenlévők között listázta Garai Jánost.[27] Miklós legközelebb Zsigmond 1414. november 19-én Kölnben kelt oklevelének relatoraként tűnik fel,[28] illetve az uralkodó környezetében való tartózkodást kihasználva még ugyanott pallosjog elnyerését eszközölte ki egyik vezető familiárisának, Somkeréki Erdélyi Antalnak.[29]

Az 1415. esztendő első hónapjaiban Garai Miklós itinériuma egybeesett a királyéval, konstanzi tartózkodása január és május között jól adatolható. 1415. január 1-jéről fennmaradt adat szerint Miklós kérésére németországi szolgálatai és a nádori pecsét sikeres őrzésének elismeréséül Szentpéteri Balázs fia János névadó településén álló kúriája a hozzátartozó szőlőkkel együtt adómentességet

[24] „Demem ipsius Domini Sigismundi regis voluntati et verbo se conformans, in Hungariam redeundo, Serenissiam Principem, Dominam Barbaram reginam, socrum nostram Aquisgranum et hinc Constantiam, inquo loco tunc generale concilium…" CD XI. 28. sz. 94.

[25] Jogköréről részletesen: *Kondor Márta:* Absente rege: Luxemburgi Zsigmond magyarországi vikáriusai (1414–1419) In: Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800) Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Pécs 2013. 119–138.

[26] ZsO IV. 2475. sz.

[27] ZsO IV. 2839. sz. Zsigmond nürnbergi tartózkodása 1414. szeptember 24. és október 4. között adatolható. *Engel Pál – C. Tóth Norbert*: Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Bp. 2005. 98. Windecke i.m. 173. fejezet.

[28] ZsO IV. 2712. sz.

[29] ZsO IV. 2738. sz.

nyert.[30] Ugyancsak a nádornak köszönhette a már Kölnben is kedvezményezett Somkeréki Erdélyi Antal, hogy 1415. január 26-án címeradományt nyert.[31] Tavasszal előtérbe kerültek a birodalmi konfliktusok és azok békés megoldásai. 1415. április 20-án Pelsőci Bebek András és Losonci Zsigmond mellett a nádor vállalt kezességet Zsigmond esküjéért, amellyel a Witold litván nagyfejedelemmel kötött béke- és barátsági szerződés pontjait magára nézve kötelező érvényűnek nyilvánította.[32] 1415. május 11-én Konstanzban keltezett beszámolójában Dinkelsbühl Miklós megírta Albert osztrák hercegnek, hogy 1415. május 1-jén Frigyes herceg nevében Lajos bajor herceg, Frigyes nürnbergi gróf és Garai Miklós nádor kegyelmet kértek Zsigmondtól, amely megadásában ő készségesnek bizonyult.[33] 1415. július 24-én Aarbergben szintén Frigyes nürnbergi várgróffal együtt a nádor kezesként működött közre Zsigmond és János mainzi érsek békekötésében.[34]

1415 nyarán azonban új fejezethez érkezett a konstanzi zsinat története. Zsigmond király elhatározta, hogy Ferdinánd aragón királlyal és XIII. Benedek pápával személyesen bocsátkozik tárgyalásokba, ehhez azonban Perpignan városába kellett utaznia. Nyugat-európai útjai során nem példa nélkül álló módon, ekkor is Garai Miklós nádort küldte előre többedmagával, hogy a királyi kíséret megfelelő elszállásolásáról, fogadtatásáról, illetve a tárgyalások előkészítéséről gondoskodjék. Emberei közeljövőbeni érkezéséről Zsigmond már 1415. augusztus 21-én tájékoztatta Ferdinánd királyt.[35] 1415. szeptember 10-én már a követség személyi összetételét is megismerhette Ferdinánd, így tudhatta, hogy a lovagok között találja majd Garai Miklóst, Bebek Andrást, Jakcs Mihályt és Ottobonus de Bellonist, akik mind az ő és a pápa köszöntésére voltak hivatottak.[36] Hogy Ferdinánd jóindulatát elnyerje és reprezentációs kötelezettségének eleget tegyen Garai Miklós familiárisa, Strelastre útján két lovat ajándékozott Aragónia királyának, amit ő negyven aranyforinttal hálált meg.[37] A többek között érsekekből, püspökökből és teológusokból álló díszes magyar és német királyi kompánia végül 1415. szeptember 19-én érkezett meg Perpignan városába. Zsigmond és kísérete ötven napig tartózkodott a városban, ezalatt

[30] ZsO V. 1. sz.
[31] *Décsényi Gyula*: A somkeréki Erdélyi család 1415-ös címeres levele és nemzedékrendje. Turul 10. (1892) 3.
[32] ZsO V. 526. sz.
[33] ZsO V. 617. sz.
[34] ZsO V. 891. sz.
[35] ZsO V. 957. sz.
[36] ZsO V. 1048. sz.
[37] ZsO V. 2577. sz.

komoly tárgyalások folytak annak érdekében, hogy XIII. Benedek lemondjon pápaságáról. Ennek kudarcát belátva a követek arra törekedtek, hogy a hispán félsziget keresztény királyságai felmondják engedelmességüket Benedeknek[38] és ennek fejében csatlakozzanak a zsinat munkájához, mint az ötödik nemzet. Az utóbbi feltételeket rögzítő megállapodás végül 1415. december 13-án köttetett Narbonneban.[39] A kompromisszum megszületésében jelentős szerepet vállalt Garai Miklós nádor.[40] Munkájáért és az utazással önként vállalt költségek fejében 1415. október 18-án Zsigmondtól elnyerte a korábban már zálogként bírt Dévény várát tartozékaival.[41] Tevékenységét az aragón király is elismerte, ennek jeléül 1415. december 20-án felhatalmazta egyik első emberét, Philip de Mallát, hogy a nádornak a Kanna-rend jelvényét és stóláját átadja.[42] Az ünnepélyes szertartásra 1416. január 1-jén Avignonban került sor.[43]

Az egyházszakadás felszámolása felé tett sikeres lépést követően Zsigmond elhatározta, hogy megpróbál békét teremteni Anglia és Franciaország között. Vélhetően 1415 decemberében született meg a döntés, hogy személyesen folytat tárgyalásokat V. Henrikkel és VI. Károllyal.[44] Philip de Mala 1416. január 10-én már arról tájékoztatta Aragónia királyát, hogy Zsigmond a francia udvarba küldte a nádort, a briegi herceget és a rigai érseket.[45] Nem időzhettek sokáig Párizsban, hiszen 1416. február 1-jén a Német Lovagrend procuratora már tudta, hogy Garai Miklós Johann von Wallenrode rigai érsekkel az angol királyhoz tart.[46] V. Henrik követeivel valószínűleg Calaisban egyeztették Zsigmond érkezésének részleteit,[47] mert Miklós 1416. március 1-jén már Párizsban volt, aholis

[38] A hispán hercegségek és királyságok eltántorításának momentuma szerepel a Garai Miklós érdemeit felvonultató adománylevél narrációjában is. CD XI. 28. sz. 95.

[39] C. Tóth Norbert: Ellenpápák helyett pápa. Zsigmond magyar és német király a konstanzi zsinaton. Magyar Tudomány 174. (2013: 5. sz.) 522–527.

[40] Oswald von Wolkenstein alábbi költeményében a magyarok nagy grófjáról is megemlékezett: „Mein güter strich, der reut mich nicht, / von guldin was sein name, / seid das die kristenhait verricht / ist worden zu Narbane. / herzog von Prig, bischoff von Rig, / gross graf, künig Sigmunds sig / was euch empholhen eben, / der lon wirt euch gegeben." http://www.wolkenstein-gesellschaft.com/texte_oswald.php (letöltés dátuma: 2014. november 15.)

[41] ZsO V. 1136. sz.

[42] Francisca Vendrell de Vallicrosa: Contribución de los Húngaros al Ano Santo Compostelano. Caballeros Centroeuropeos en la Corte Aragonesa. Magyar Történelmi Szemle 2. (1971: 2. sz.) 239.

[43] ZsO V. 1390. sz.; *Bárány A.*: A fejedelmi lovagrendek i. m. 25.

[44] *Bárány Attila*: Zsigmond király angliai látogatása. Századok 143. (2009) 330. (a továbbiakban: Angliai látogatás)

[45] ZsO V. 1418. sz.

[46] ZsO V. 1492. sz.

[47] *Bárány Attila*: Zsigmond király 1416-os angliai kísérete. Aetas 19. (2004) 13. (a továbbiakban: Angliai kíséret)

mind Zsigmondtól, mind VI. Károlytól címeradományt nyert.[48] Még április 5-én is a király mellett találjuk Párizsban, mert Zsigmond Kanizsai Jánosnak írt levelében arról számolt be, hogy híveivel, különösen Garai Miklós nádorral jó egészségnek örvendenek és a politikai tárgyalások is kedvezően alakulnak.[49]

Angol krónika közreadja, hogy az 1416. május 1-jén Calaisba érkező király kíséretében ott volt Garai Miklós (*ye grete erle of Hongry*) és familiárisa, Somkereki Erdélyi Antal is.[50] A többek között Dover, Canterbury, Dartford városokat érintő út végén Zsigmond és kísérői ünnepélyesen vonultak végig London utcáin, hogy végül elfoglalják szállásukat a westminsteri palotában. Az elbeszélés szerint itt május 22-ig maradtak, ezt követően útjuk Windsorba vezetett, a tiszteletükre elhalasztott Szent György ünnep megülésére. Egy másik, szintén angol nyelvű forrás a nádor itteni tartózkodásának állít emléket. A császár hercegének nevezi, aki feltételezhetően az angol király mellett ült a Szent György kápolnában a névadó szent ünnepén tartott ceremónián.[51] Nem sokkal ezután, 1416. június 22-én Miklós újabb feladatot kapott. Ő vezette a Zsigmond által VI. Károly udvarába menesztett követséget.[52] A követség a kontinensre érkezve a burgund hercegi udvarban, Lisleben is tiszteletét tette és királya nevében a tervezett calais-i tárgyalás részleteit terjesztette vendéglátója elé. A Bárány Attila által feltárt források tanúsága szerint a nádort és kíséretét rendkívüli tisztelettel, többek között lovagi torna rendezésével fogadták.[53] 1416. szeptember 8-án maga is a kikötővárosban tartózkodott,[54] majd még október 9. előtt csatlakozott a Konstanzban folyó munkához.[55] Mint a király képviselője a zsinaton elsődleges feladata volt a megkötött franciaellenes szövetség hírének terjesztése.[56] 1416. november végén aztán Kanizsai Jánossal együtt újra csatlakozott Zsigmondhoz, aki három nappal korábban már megérkezett Aachen

[48] ZsO V. 1692, 1694. sz. Részletes leírása legutóbb *Bárány A.*: A fejedelmi lovagrendek i. m. 24. 54. jegyz.

[49] ZsO V. 1728. sz.

[50] Zsigmond király 1416. évi angliai kíséretének tagjait lajstromozó művében Bárány Attila nem tüntette fel Somkeréki Erdélyi Antalt, holott nyugat-európai utazása a király kíséretében adatolható: Köln 1414. november 25. (pallosjog elnyerése), Konstanz 1415. január 26. (címeradomány), Konstanz 1415. április 7. (korábbi kővár-építési engedély megerősítése). Kropf Lajos a Chronicles of London (Charles L. Kingsford ed. Oxford, 1905. XLVIII 368) magyar vonatkozású részének tartalmi kivonatolásakor említette alakját. Századok 41. (1907) 77.

[51] „*duke of emperoures… sate ont he kyng ys syde*" The Historical Collections of a Citizen of London in the Fifteenth Century. Ed. J. Gairdner. London, 1876. 113. alapján *Bárány A.*: A fejedelmi lovagrendek i. m. 22.

[52] ZsO V. 2204. sz. *Windecke* i. m. 72.

[53] *Bárány A.*: Angliai látogatás i. m. 348.

[54] ZsO V. 2280. sz.

[55] ZsO V. 2351. sz.

[56] *Bárány A.*: Angliai kíséret i. m. 13.

városába.[57] Ettől fogva a király útitársának gondoljuk, aki valamikor 1417. február 28. és április 24. között hagyta el Konstanz városát és tért vissza a Magyar Királyság területére.[58]

Garai Miklós tehát két alkalommal tartózkodott huzamosabb ideig Konstanzban. Először a koronázást követően 1415 januárjától júniusáig, majd az aragóniai, párizsi, angliai, burgundi tárgyalásokat követően 1416 októberétől 1417 elejéig. Ahogy a fentiekben már említésre került, Garai Miklóst néhány családtagja és familiárisa is elkísérte a több éven tartó nyugat-európai utazásra. Aachentől Nürnbergig mutatható ki a fivér, Garai János jelenléte, aki aztán 1415 nyarán már Boszniában Hervoja ellen hadakozott.[59] Ulrich von Richental konstanzi „seregszemléjének" tanúsága szerint jelen volt a zsinaton a nádor idősebbik fia, Miklós.[60] Somkeréki Erdélyi Antal már 1401 és 1403 között ifjabb Miklós knini várnagya volt, akinek szerepet vállalt Hervoja támadásának hárításában. 1405 és 1411 között a Veszprém megyei Somló várnagya. Vélhetően részt vett az aacheni koronázáson, mert az utazás következő állomásán, Kölnben Garai Miklós közbenjárására Zsigmond a német területeken tett hű szolgálataiért neki és unokatestvéreinek pallosjogot adományozott. Ezek mellett kőkastély építésére, erdélyi birtokain vásártartásra nyert engedélyt. 1423-ban, familiáris karrierje csúcsán Garai Miklós alnádora lett.[61] Ő az, aki Köln és Konstanz után egészen Angliáig követte Garait. Szintén elkísérte a nádort a zsinatra Szanai Miklós, aki korábban (1409) trencséni várnagyaként, majd alnádoraként (1411–1412) működött.[62] 1415. február 2-án Konstanzban ő terjesztett egy kiváltságlevelet a nádor helyett Zsigmond elé.[63] Zsinati tartózkodását kihasználva Szanai XXIII. János pápától különféle kiváltságokat eszközölt ki. 1415. január 17-én pápa engedélyezte, hogy hordozható oltárt használhasson és rajta napfelkelte előtt is misét mondathasson.[64] Továbbá az ő kérésére engedélyezte a pápa a zágrábi egyházmegyei Osztraluka és a kalocsai egyházmegyei Geszt plébánosainak, hogy tizedek beszedésénél kedvezményt adhatnak a híveknek az odatelepülés érdekében. Ugyanekkor a zágrábi egyházmegyei

[57] ZsO V. 2491. sz.

[58] ZsO VI. 179, 359. sz.

[59] ZsO V. 791, 926. sz.

[60] Steen Clemmensen: Arms and people in Ulrich Richental's Chronik des Konzils zu Konstanz 1414–1418. Farum 2011. http://www.armorial.dk/german/Richental.pdf (letöltés dátuma: 2014. október 31.)

[61] *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 136–137.; ZsO III. 953., IV. 2738., V. 2173. sz.; DL 11388, 60644.

[62] ZsO II/2. 214. sz., ZsO III. 333–334., 407–408., 437. sz.

[63] ZsO V. 100. sz.

[64] ZsO V. 79–80. sz.

Csezmice falu plébánosának is kért tizedfizetési kedvezményt az alnádor.[65] Visszatérve is a család kötelékében maradt, 1420-ban a báni ágból származó Garai Dezső macsói bán familiárisaként fordul elő. Birtokai Bodrog megyében feküdtek.[66] Egyházi familiáris konstanzi jelenlétére is található utalás a szakirodalomban. Sörös Pongrác szerint Tamás, a Siklós és Vokány között fekvő, a Garaiak kegyurasága alá tartozó Szenttrinitás bencés monostor apátja 1414-ben 12 fős kísérettel részt vett a zsinaton.[67]

Összegzés

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Garai Miklós nádor az egyik legjobban adatolható magyar világi főúr, aki Luxemburgi Zsigmond környezetében tartózkodott a konstanzi zsinat idején. A felmenői, majd saját maga által 1414 ősze előtt teljesített külpolitikai küldetések – legyen szó katonai összecsapásról vagy diplomáciai küzdelemről – kimutathatóan ismertté/elismertté tették az európai uralkodói udvarokban. A vizsgált időszakban pedig az egyházszakadás és a százéves háború történetét befolyásoló tárgyalások egyik kulcsfigurájának tekinthetjük. Ha valamelyik királyi vagy hercegi udvarban megjelent, akkor tudni vélhették, hogy rövidesen Zsigmond érkezésére is számítani lehet vagy a magyarok és németek királya üzenni kíván általa. Német (*großgraf zu Ungern der Naterspan*),[68] francia (*grand comte de Hongrie*), spanyol, angol (*ye grete erle of Hongry*) és latin nyelvű (*magnus comes de Hungaria*)[69] források egyaránt a Magyar Királyság nagy grófjaként tartották számon. Neki kedvezni egyet jelenthetett a Zsigmond jóindulatának elnyerését célzó szándékkal vagy az általa képviselt politikai irányvonallal való azonosulással. A számos követi megbízás alkalmával kapott ajándék, nem kizárólag a protokoll előírásainak való megfelelés igényét jelentette az ajándékozó részéről, hanem kiváltképp az uralkodóktól elnyert devizák esetében, az európai politikai életben elfoglalt előkelő hely legitimizálását és prezentálását egyaránt.

[65] ZsO V. 80. sz.

[66] Geszt falubeli jobbágyait említik 1411-ben, 1419-ben és 1428-ban. *Mályusz E.*: Zsigmond király i. m. 191.; *Sümegi József*: Szanai Gergely fia Pál, bátai apát (1400–1424) (http://www.szentver-bata.hu/historia/szanai-gergely-fia-pal-batai-apat.pdf (letöltés dátuma: 2013. május 4.)

[67] Kiss Gergely, Sarbak Gábor: Szerzetesi intézmények. In: A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543) Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs 2009. 406. 229. jegyz.

[68] *Ulrich von Richental*: Chronik der Constanzer Concils 1414 bis 1418. Stuttgart 1882. 193.

[69] A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk. Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Pest – Bp. 1871–1931. XII. 107.

Garai Miklós nádor jelentős létszámú köréből többeknek megadatott, hogy urát kövesse nyugat-eutópai útja állomásain. Hűségük, vállalt anyagi terheik és az uralkodó környezetében teljesített szolgálatuk jutalmaként a nádor közbenjárására a legkülönfélébb adományokban részesültek. Nem csupán a főurak hatalmi reprezentációjának passzív kellékeit kell látnunk a nádori kíséret tagjaiban, hanem a középkori Magyar Királyság udvari kultúrájának megjelenítőit és olyan feltörekvő kis- és középbirtokos nemeseket, akik tudatosan vállakoztak egy sokféle előnnyel kecsegtető politikai zarándoklatra. Megismerkedhettek a nyugati udvari kultúra jellegzetességeivel, amelyek közül vélhetően ők is többet adaptáltak a Magyar Királyságba való visszatérésüket követően. A nádorhoz fűződő kapcsolat minőségére is jótékonyan hatott a közös külföldi „kirándulás", hiszen nem egy esetben mutatható ki a familiárisi életútban a visszatérést követően a társadalmi ranglétra magasabb fokára történő emelkedés.

Garai Miklós nádor itinerániumának töredékei (1413–1417)

1413	
február 19.	Vallis[70]
március 28.	Friaul[71]
április 17.	Castelletó[72]
október 19.	Buda[73]
december 20.	Buda[74]
1414	
január 17.	Buda[75]
november 8.	Aachen
november 19–25.	Köln[76]
1415	
január 1.	Konstanz[77]

[70] ZsO IV. 191. sz.
[71] ZsO IV. 357. sz.
[72] *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 92.; CD XI. 94.
[73] ZsO IV. 1198. sz.
[74] ZsO IV. 1445. sz.
[75] ZsO IV. 1570. sz.
[76] ZsO IV. 2712., 2738. sz.
[77] ZsO V. 1. sz.

január 17.	Konstanz[78]
január 26.	Konstanz [79]
február 2.	Konstanz[80]
április 20.	Konstanz[81]
május 1.	Konstanz [82]
július 24.	Aarberg[83]
szeptember 19.	Perpignan
október 18.	Perpignan[84]

1416

január 1.	Avignon[85]
március 26.	Párizs[86]
április 5.	Párizs[87]
október 9. előtt	Konstanz[88]
november 27.	Aachen[89]

1417

február 28.	Konstanz[90]
június 15.	Buda[91]
október 24–25.	Nekcse[92]

[78] ZsO V. 94. sz.
[79] ZsO V. 135. sz.
[80] ZsO V. 166. sz.
[81] ZsO V. 526. sz.
[82] ZsO V. 617. sz.
[83] ZsO V. 891. sz.
[84] ZsO V. 1136. sz.
[85] ZsO V. 1390. sz.
[86] ZsO V. 1692., 1694. sz.
[87] ZsO V. 1728. sz.
[88] ZsO V. 2351. sz.
[89] ZsO V. 2491. sz.
[90] ZsO VI. 179. sz.
[91] ZsO VI. 583. sz.
[92] ZsO VI. 1034, 1035. sz.

Bozzay Réka

Magyar diákok egyetemjárása Luxemburgi Zsigmond korában

A magyarországi diákok középkori egyetemjárásának története a 14. századi közép-európai egyetemalapításokkal új lendületet kapott. Bár a középkor első egyetemein Bolognában[1] és Párizsban a XII. és XIII.[2] században is tanultak magyarok, létszámuk messze elmarad attól a középkori viszonyokat tekintve jelentős hallgatói beiratkozástól, mely a közép-európai régióban alapított egyetemek látogatását jellemezte. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a francia, itáliai és angol egyetemeken a továbbiakban ne tanultak volna magyarországi diákok, de a diákoknak a *korábbi évszázadokhoz képest* tömegessé váló képzése a régió egyetemeire korlátozódott.

Az egyetemtörténeti kutatások alaposan foglalkoztak a közép-európai egyetemalapítások hátterével, így erre a kérdésre jelen tanulmányban részletesen nem térek ki. Fontos viszont megemlítenünk, hogy bár Magyarországon is több kísérlet történt egyetemek létrehozására, ebből két kísérlet (az óbudai egyetem alapítása 1395-ben, majd újraalapítása 1410-ben)[3] éppen Luxemburgi Zsigmond uralkodásának idején történik, ezek az intézmények igen rövid ideig álltak csak fenn, ezért a tanulni vágyó diákok jelentős számban a 14. században a régiónkban alapított, kisebb létszámban pedig itáliai, francia és német egyetemeken szerezték ismereteiket.

Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy kik és milyen létszámban látogatták a külföldi egyetemeket és ennek milyen hatása volt Zsigmond korában, illetve az azt követő évtizedekben a magyar értelmiségi réteg alakulására.

A szilárd anyagi bázissal működő egyetem hiánya elsődleges okként említhető a külföldi felsőoktatási intézmények felkeresésében. Bécs, Krakkó, Prága, Lipcse, Köln, Itáliában Bologna, Pádova, Róma, Siena, Pávia, illetve Párizs vonzották a magyar diákokat Zsigmond uralkodása idején. A jelen tanulmány-

[1] *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221-1864. Bp. 1941. 1-19.

[2] Tonk Sándor Hajnal István kutatásaira hivatkozva írja, hogy a 12-13. században Párizsban 200-300 írástudó is megfordult, és ott egyszerre akár 10-20 magyar klerikus is tanult. *Tonk Sándor*: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest 1979. 39.

[3] Régi magyar egyetemek emlékezete. Memoria universitatum et scholarum maiorum regni Hungariae 1367-1777. Szerk., bev. írta: Szögi László. Bp. 1995. 9-10.

ban vizsgált korszak valamivel hosszabb időszakra terjed ki, mint Zsigmond uralkodásának ideje. Ennek oka, hogy a diákok külföldön töltött tanulmányi ideje a kor szokásainak megfelelően akár tíz év is lehetett, ezért a vizsgált időszak tíz évvel megelőzi Zsigmond trónra lépését, vagyis 1377-tel indul. Ez a tíz év igen jelentős számban egyébként nem növelte a vizsgálatba bevont peregrinusok létszámát, de fontos abból a szempontból, hogy nyomon követhetjük a diákok mozgását az egyetemek között, illetve láthatjuk, hogy a késő Anjou-kor egyetemi hallgatói közül ki juthatott komolyabb szerephez Zsigmond uralma idején. A részletes vizsgálat végpontja Zsigmond 1437-ben bekövetkezett halála, de a korszakok egyetemjárási szokásainak összehasonlításába a Zsigmond halála utáni néhány évtizedet is bevettük, kizárólag a peregrinációs tendenciák vizsgálatának céljából.

A korszakban külföldön tanult magyarországi diákjainak vizsgálata nem egyszerű vállalkozás, mivel a hallgatók névsora nem lehet teljes. A prágai egyetem középkori matrikulái sajnos hiányosak.[4] A legtöbb ez idáig rendelkezésünkre álló egyetemi névsor (Lipcse, Köln, Krakkó) a nyomtatásban megjelent matrikulákon alapszik, és nem vizsgálja magyar szempontból az egyéb egyetemi aktákat. Tonk Sándor Erdélyiek egyetemjárása a középkorban című kötetében közölt névanyag összeállítását is nagyon precíz kutatómunka előzte meg, de ő is kizárólag a nyomtatásban megjelent matrikulákra támaszkodott.[5] A bécsi egyetem peregrinus diákjainak névjegyzékét közlő Tüskés Anna munkája viszont igen alapos, hiszen nemcsak a korábban Schrauf Károly által is kiadott főmatrikulára és a magyar nemzet anyakönyvére[6] szorítkozik, hanem a filozófiai, a jogi, az orvosi és a teológiai kar aktáinak adatait is bevonta vizsgálatába, kiegészítve más egyetemi adattárakkal és archontológiákkal.[7] Igen alapos összeállítást közöl az itáliai egyetemek magyar vonatkozású anyagairól Veress Endre nagyszabású munkája, mely nemcsak a matrikulákra korlátozódik, hanem a könyvekben és oklevelekben, emlékalbumokban, feliratokon és sírszövegeken található információkat is feldolgozza.[8] A párizsi egyetemen tanult magyarországi diákokról Gábriel Asztrik forrásközléseiből tudunk, aki kutatásaihoz komoly levéltári anyaggyűjtést is végzett, és a diákok hétköznapjairól

[4] *Étienne Barta*: L'Université Charles de Prague et la Hongrie. In: Revue d'Histoire Comparée xxvi (1948). 217.

[5] *Tonk S.*: Erdélyiek egyetemjárása i. m.

[6] Magyarországi tanulók külföldön. Szerk. Ábel Jenő. I-IV. Bp. 1890-1902. II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeáll.: Schrauf Károly.

[7] *Tüskés Anna*: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Bp. 2008. 6.

[8] *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt i. m. VIII.

is igen színes beszámolókat közölt, viszont teljes diáknévsor ebben az esetben sem áll rendelkezésünkre.[9] A középkori egyetemjárás történetével, krakkói és prágai tanulmányokkal az Eötvös Loránd Tudományegyetem doktori ösztöndíjas hallgatói foglalkoznak,[10] reméljük, hogy az ő kutatásaik pontosítani fogják a diákok létszámára vonatkozó adatokat.

Ezen tanulmány kizárólag a nyomtatásban közölt diáknévsorokon, diáklétszámokon és magyar illetve külföldi egyetemtörténészek létszámadatain alapszik, eredeti levéltári források áttanulmányozására jelenleg nem volt módom. Több egyetem esetében éppen ezért meglehetősen bizonytalanok a beiratkozási adatok. A Krakkóról készült adatgyűjtésekben jelentős eltérések mutatkoznak a magyar és lengyel történészek munkáiban. Prágával kapcsolatban úgyszintén nem rendelkezünk pontos információkkal, mivel a beiratkozási matrikulák jórészt elvesztek és csak következtetni tudunk arra, hogy a beiratkozottak tényleges létszáma legalább hétszerese lehet a fokozatot szerzetteknek, tehát legalább 150 emberrel kellene számolnunk. Mivel azonban pontos adataink nincsenek, ezért csak az ismert neveket vettem alapul a végleges adatok összesítésében. Ezek alapján a következő létszámadatokat sikerült megállapítani. Bécsben 2603,[11] Krakkóban 1440-ig 242,[12] Prágában a filozófiai karon 1367-1420 között 126 és a jogi karon 1372 és 1418 között 36,[13] ismeretlen itáliai egyetemen 21,[14] Pádovában 16,[15] Bolognában 12,[16] Párizsban hat,[17] Lipcsében kettő,[18] Rómában egy,[19] Sienában egy,[20] Páviában egy,[21] Kölnben egy[22] magyarországi diák fordult meg. Ezekből az adatokból is látszik, hogy Zsigmond korában a magyarországi diákok beiratkozási adatait tekintve a bécsi egyetem fölényesen megelőzte az összes többi egyetemet.

[9] *Gabriel Asztrik*: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. In: Egyetemes Philológiai Közlöny 62 (1938).

[10] Draskóczy István szíves közlése, Debrecen, 2014. november 6.

[11] *Tüskés A.*: Magyarországi diákok i. m. 45-150.

[12] *Kovács Endre*: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar-lengyel kapcsolatok XV-XVI. századi történetéhez. Bp. 1964. 45.

[13] *É. Barta*: L' université i. m. 217.

[14] *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt i. m. 398-403.

[15] Uo. 153-155.

[16] Uo. 29-37.

[17] *Gabriel A.*: Magyar diákok i. m. 192-200.

[18] *Th. Fabini* und *Fr. Teutsch*: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Universität Leipzig von der Gründung derselben bis 1872 In: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 10 (1872) 388.

[19] *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt i. m. 241.

[20] Uo. 331-32.

[21] Uo. 342.

[22] *Gabriel A.*: Magyar diákok és tanárok i. m. 200.

Szögi László szerint lényegesen többen tanultak a középkorban külföldön, mint ahány diák nevét ismerjük. Jelentős eltéréseket állapított meg több egyetem vonatkozásában az 1350 és 1450 közötti időszakban: az itáliai egyetemeken 181, Prágában kb. 150, a francia egyetemeken 16, a német egyetemeken pedig a 15. század első felében ugyancsak 16 magyarországi diák tanulhatott, de a krakkói adatokat is jelentősen kibővítette, 382[23] helyett 644-re.[24] Szögi számításai valamivel hosszabb periódust ölelnek fel, mint az általam vizsgált korszak, mégis szembetűnő a különbség. Egyelőre Bécsről készült átfogó elemzés a diáklétszámokat illetően, amennyiben a többi egyetem adatai is megjelennek, érdemes lesz felülvizsgálni a jelenleg rendelkezésre álló létszámadatokat is. Egészen bizonyosat sajnos ezek után sem fogunk tudni a megsemmisült dokumentumok hiánya miatt.

A rendelkezésünkre álló létszámadatok is világosan bizonyítják, hogy a 14. századi közép-európai egyetemalapítások új impulzust adtak a magyar diákok peregrinációjának. Az 1350 előtt beiratkozottak száma lényegesen kevesebb, mint az új egyetemalapításokat követő évtizedekben. 1350 előtt Itáliában 115-en, Franciaországban 13-an, Angliában mindössze négyen tanultak.[25] Érdemes megjegyeznünk, hogy az első magyar peregrinusok Franciaországban, majd Angliában fordultak meg, Itáliába csak a 13. század első felében kerültek. Angliába a 12. század második és a 13. század első felében jutottak el magyarok, ebben nyilván nagy szerepe volt a nagy földrajzi távolságnak is. Anglia iránt az érdeklődés újból majd csak a kora újkori protestáns peregrinációval élénkül meg.[26]

Érdemes megvizsgálni a beiratkozási adatok alakulását Zsigmond korában és az azt követő évtizedekben is. A legnagyobb magyar diákpopulációt befogadó bécsi egyetemen a XIV. század végétől emelkedett folyamatosan egészen 1410-ig a hallgatói létszám (1377-1386: 215, 1387-1399: 383, 1400-1410: 256 fő), az ezt követő évtizedben több mint kétszeresére nő a beiratkozottak száma 1411-1420: 664 fő, majd 1430-ig 743 fő.[27] A hallgatói létszám emelkedése összefüggésben lehetett a „konstanzi zsinat egyházi fegyelmet növelő döntései"-vel.[28]

[23] *Kovács E.*: A krakkói egyetem i. m. 45.

[24] *Szögi László*: Budai, pesti, óbudai és budapesti diákok egyetemjárása 1256-1525 és 1867-1919. I-II. Bp. 2012. II. 14.

[25] *Szögi L.*: Budai, pesti i. m. 14.

[26] Lásd erről bővebben *Gömöri György*: Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526-1789. Bp. 2005.

[27] Az adatok Tüskés diáknévsorán alapszanak.

[28] *Tüskés A.*: Magyarországi diákok i. m. 8.

Az 1430-as években csökken a hallgatói létszám, ennek oka lehetett a törökök támadása, majd az 1440-es években tapasztalható fellendülést a következő évtizedekben járványok és belháborúk szorították vissza.[29] Mátyás uralkodása alatt a kedvező gazdasági és politikai körülmények hozzájárultak a bécsi egyetemjárás újbóli növekedéséhez, de Frigyessel megromló viszonya, Bécs ostroma, a hadjáratok és az ezt követő pestisjárvány elnéptelenítette az egyetemet. Ezek után újabb növekedés tapasztalható egészen a mohácsi csatáig, melyet követően drasztikusan csökkent a magyar hallgatók létszáma.[30]

A krakkói egyetemre 1400-ig, az egyetem újraalapításáig mindössze egy magyarországi diák iratkozott be, a krakkói anyakönyv alapján 1437-ig még 240 diákról sikerült a magyarországi származást megállapítani.[31] A beiratkozási adatokat illetően a magyar és lengyel történészek számításai jelentős különbséget mutatnak, de a tendencia mindkét esetben megegyezik. Jan Dąbrowski számításai szerint a 15. század első felében 382, a második felében 2055 diák tanult.[32] Szögi László szerint viszont az első esetben 643, a másodikban 2439 diákkal számolhatunk.[33] A tendencia a komoly eltérés ellenére is világosan látható. A 15. század első felében még Bécs vonzotta a legtöbb magyarországi diákot, míg a század második felében Krakkó a népszerűbb. A diákok háborúktól, forrongásoktól mentesen tanulhattak, viszonylag olcsón Krakkóban. Akinek nem volt elég pénze, azok egy része könyvmásolásból tartotta fenn magát.[34] Egészen bizonyosan növelte Krakkó népszerűségét a magyar bursa is. Ennek első ötlete 1452-ben merült fel, majd 1464-ben szerzett az akadémia egy házat, ami lassan a bursa háza lett (1470-ben említik először, biztosan 1476-tól tudunk róla). Itt 40 magyar hallgató tartózkodhatott egyszerre.[35]

A prágai egyetemen a XIV. század második felében tanul a legtöbb magyar, Szögi számításai szerint 110 fő.[36] Ezt követően drasztikusan csökken a hallgatók létszáma. A huszita tanok a magyar diákok körében is gyorsan terjedtek. 1409-ben átszervezték a prágai egyetemet és rektorrá Husz Jánost választották. A császári menlevélben bízva Husz megjelent a konstanzi zsinaton, ahol

[29] Uo. 8-9. o.

[30] Uo. 9. o.

[31] Album studiosorum Universitatis Cracoviensis Tom 1. Academia Scientiarum Polona, Collegium Historiae Scientiarum Cracoviae, 1887. 13-91.

[32] *Kovács E.*: A krakkói egyetem i. m. 45.

[33] *Szögi L.*: Budai, pesti i. m. 14.

[34] *Kovács E.*: A krakkói egyetem i. m. 31.

[35] *Krzysztof Baczkowski*: Die ungarischen Studenten an der Krakauen (sic!) Akademie im 15. Jh. In: Universitas Budensis 1395-1995. Ed. László Szögi and Júlia Varga. Bp. 1997. 127.

[36] *Szögi L.*: Budai, pesti i. m. 14.

foglyul ejtették, perbe fogták és végül megégegették.[37] A konstanzi zsinaton a prágai egyetemet megfosztották minden privilégiumától, és a zsinat megtiltotta az akadémiai fokozatok odaítélését is.[38] A zsinat ilyen szigorú fellépése és az egyetemi kiváltságok elvesztése mindenképpen hozzájárulhatott a magyar hallgatók létszámának jelentős csökkenéséhez. A 15. század második felében már csak két, majd Mohácsig egy magyar hallgatóról tudunk.[39]

Az itáliai egyetemeken a 14. század második felétől kezdve folyamatosan emelkedik a magyarországi hallgatók létszáma, kiemelkedően sokan a 15. század második felében tanulnak, összesen 431-en valamelyik egyetemen.[40] Ennek oka egészen bizonyosan az itáliai egyetemeknek a humanista műveltség közvetítésében közrejátszott szerepében kereshető. Itt különösen is kiemelhetjük a bolognai, a padovai[41] és ferrarai egyetemeket.[42]

A német egyetemek látogatottsága a 15. században nyilván földrajzi közelségük miatt is emelkedő tendenciát mutat,[43] igazi áttörésre az angol egyetemekhez hasonlóan csak a reformáció elterjedése után kerül sor.[44] A francia egyetemeken is megemelkedik a magyarországiak száma 20 főre a 15. század második felében,[45] de jelentőségük messze elmarad Bécstől, Krakkótól vagy Itália egyetemeitől.

A hallgatók tanulmányait megvizsgálva a következőket láthatjuk Zsigmond korában. Egyrészt a beiratkozásokkor nem mindenhol tüntették fel a választott szakot. Azok közül, akik ezt mégis megtették, Bécsben a legtöbben a bölcsészetet választották, ami nem meglepő, hiszen az egyetemi tanulmányok kezdetét jelentette az artes facultes-ra való beiratkozás. Bécsben összesen 248 diákról tudunk.[46] A diákok egy része egyetemi tanulmányai során Bécset csak az egyik állomásnak tekintette, így jöttek ide már hallgatók máshol megkezdett tanulmányokkal (többnyire Krakkóból vagy Prágából) és többen innen indultak tovább tanulmányaik folytatására.[47] Ezért a második legnépszerűbb szakra, a jog-

[37] *Székely György*: Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás 82-83. o. In: A magyar iskola első évszázadai (996-1526) szerk. G. Szende Katalin és Szabó Péter. Győr. 1996. 83.

[38] *Kovács Endre:* Magyar-cseh történelmi kapcsolatok, Bp. 1952. 60.

[39] *Szögi L.*: Budai, pesti i. m. 14.

[40] Uo. 14.

[41] *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt i. m. 29-37. és 153-155.

[42] *Ágnes Ritoók-Szalay*: Ferrara und die ungarischen Humanisten. In Universitas Budensis i. m. 151-156.

[43] *Szögi L.*: Budai, pesti i. m. 14.

[44] Lásd erről bővebben: *Szögi László*: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526-1700. Bp. 2011.

[45] *Szögi L.*: Budai, pesti i. m. 14.

[46] Tüskés adattára alapján.

[47] *Tüskés A.*: Magyarországi diákok i. m. 13.

ra többen már előtanulmányaikat máshol megkezdve érkeztek. Akik Bécsben kezdték a bölcsészetet, közülük is a legtöbben később jogot hallgattak: korszakunkban összesen 172-en. Zsigmond korában ezt követte a teológia 9 emberrel, majd az orvosi tanulmányok 4 hallgatóval.[48]

Az egyetemeknek a magyar kultúrára gyakorolt hatását tekintve a beiratkozott hallgatók létszámánál és tanulmányainál is fontosabbak a fokozatszerzések. A legtöbben természetesen baccalaureatus fokozatot szereztek Bécsben is, 56-an a jogon, 45-en a bölcsészek közül, két orvosi és egy teológiai fokozatról is tudunk. Artes licenciátust 39-en, jogit 31-en, teológiait ketten, orvosit egy ember szerzett. Magiszteri fokozatot csak bölcsészek nyertek el, összesen 42-en. Doktori fokozatot csak teológiából, orvostudományból és jogból lehetett szerezni. Jogi doktorátust 25-en, teológiait hárman, orvosit egy ember kapott.[49]

A krakkói egyetemen a beiratkozási listából nem derül ki, hogy ki mit tanult, ezért a tanulmányokra vonatkozóan a fokozatok adnak útmutatást. Jan Dąbrowski számításai szerint, kevesebb a fokozatot szerzettek száma, mint Bécsben: 1440-ig 15 baccalauretus és 4 magisteri fokozatot szereztek a magyarok.[50] Krzysztof Baczkowski a 15. századra vonatkozóan többnek véli ezeket az adatokat, elsősorban a század második felében a Liber promotionum újabb átvizsgálása után.[51] Az első 3 évtizedben így 4 magisztert és 15 helyett 19 baccalaureatust említ.[52]

Az itáliai egyetemeken különösen szembetűnő a fokozatszerzések nagy száma. Ennek oka, hogy a teológushallgatók (többségükben itthon már valamilyen magas egyházi tisztség vagy nagy javadalom élvezői) tanulmányaik lezárása, fokozatszerzés végett kerültek Itáliába, miután valamelyik földrajzilag közelebb fekvő egyetemen előtanulmányaikat elvégezték. Fokozatot általában teológiából vagy egyházjogból (decretorum doctor) szereztek, a jogászok közül többen a világi és az egyházjogból együttesen (doctor utriusque iuris). Említsük itt meg név szerint Szepesi Jánost, aki Johannes de Ungaria néven került bejegyzésre Bolognában, majd 1385 augusztusában decretorum doctor vizsgát tett.[53] Pádovában Gál-fia Domonkos (Dominicus Galli de waradino) 1402 szeptemberében lett decretorum doctor.[54] A Párizsban tanultakról Gábriel Asztrik kutatása nyomán

[48] Tüskés adattára alapján.

[49] Tüskés adattára alapján.

[50] *Kovács E.*: A krakkói egyetem i. m. 44.

[51] *Baczkowski, K.*: Die ungarischen Studenten i. m. 125.

[52] Uo. 126.

[53] *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt i. m. 32-33.

[54] Uo. 152.

három baccalaureatust, két licentiátust és egy magiszteri fokozatot szerző diákról tudunk.[55] A többi egyetemen elnyert fokozatokról sajnos jelenleg nincsenek ismereteink.

Többnyire a hallgatók származási helyéről is adnak felvilágosítást a beiratkozási adatok. Néha csak annyit tüntettek fel, hogy a diák Magyarországról (de Ungaria), esetleg Erdélyből (de Septem Castris) származott. Máskor viszont feltüntették nevükben a települést, ahol feltehetőleg születtek vagy egyetemi tanulmányaik előtt iskolába jártak. A prágai egyetemre Budáról, Esztergomból, Erdélyből, Vácról, Egerből és a pécsi egyetem megszűnése után világosan láthatóan az ország déli részéből is érkeznek hallgatók, így Pécsről, a Szerémségből illetve Csanádról.[56]

Zsigmond korában a Bécsbe beiratkozott diákok közül a legtöbben Brassó vidékéről (111 fő) vagy a szebeni székből (89 fő) kerültek. Erdélyből nagy számban még Kolozs vármegyéből tudunk 55 hallgatóról. Természetesen más erdélyi településekről is érkeztek Bécsbe, de a legnagyobb számban, ahogy az adatokból is kitűnik a németajkú régiók képviseltették magukat. Emellett feltűnő a Dunántúl és az Észak-Magyarország néhány régiójának jelentősége. Baranyából, elsősorban Pécsről 54-en, Vasból 57-en, Pozsony vármegyéből 67-en, Szepesből 77-en tanultak Bécsben. A délvidékről Szlavóniából és a Szerémségből is a legtöbben, 79-en Bécset választották.[57] Ennek magyarázata lehet egyrészt a földrajzi közelség, a küldő települések fejlettségi szintje (szabad királyi városok, mezővárosok) illetve a püspöki székhelyen a később egyházi pályára készülők képzésének biztosítása földrajzilag közelebb eső helyen.[58] A települések fejlettsége és jellege egyébként is arányban állt az onnan származott diákok létszámával.[59]

A krakkói egyetemre a 15. század első három évtizedében, főleg Észak-Magyarországról érkeznek hallgatók, kb. a diákok 2/3-a,[60] ide kell érteni a cipszer városokat: Zólyom városát, Besztercebányát, Selmecbányát, Körmöcbányát, és a Krakkó-Buda kereskedelmi és hadiúton fekvő városokat: Kassát, Eperjest és Bártfát.[61] Ezt erősítik meg Szögi László és Kónya Péter vizsgálatai is, akik a sárosi diákok peregrinációját vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy a

[55] *Gabriel A.*: Magyar diákok i. m. 192, 194, 195, 198, 200.

[56] *Kovács E.* : Magyar-cseh i. m. 60.

[57] *Stanko Andrić*: Studenti iz slavonsko-srijemskog međuriječja na zapadnim sveučilištima u srednjem vijeku (1250.-1550.) In: Croatica Christiana Periodica. 37 (1996) 132.

[58] Tüskés adattára alapján.

[59] *Tüskés A.*: Magyarországi diákok i. m. 11.

[60] *Baczkowski, K.*: Die ungarischen Studenten i. m. 123.

[61] Uo. 123-124.

sáros vármegyei városokból - az országos tendenciákkal ellentétben – a diákok többsége nem a bécsi, hanem a krakkói egyetemre járt zömében.[62] A krakkói beiratkozások között bizonytalan a Cibinum településnévről érkező diákok származási helye, mivel ez utalhat Nagyszebenre de Kisszebenre is. Többekről biztosan megállapítható az erdélyi származás, de valószínűleg többen érkeztek Kisszebenből, mint akiket biztosan lehetett azonosítani.[63] Krakkó fölénye mutatkozik meg Mohácsig a Kárpátaljáról származó diákok körében is, a földrajzi közelség okán,[64] bár ez Zsigmond korában még nem igazolható, ekkor éppen fele-fele arányban látogatták Bécset és Krakkót.[65]

Az értelmiségi lét nagyon sokáig az egyház kiváltsága volt. Az intellektuális munkát kevesebben választották Magyarországon, mint Nyugat-Európában. Ennek oka részben a hazai egyetem hiánya, részben pedig az, hogy az intellektuális munka még mindig jórészt az egyházi pályát jelentette, viszont szűk volt az a réteg, aki gyermekét erre a pályára tudta küldeni, mivel jobbágyok és az egytelkes nemes családok nem tudták nélkülözni a munkáskezet. A városi polgári réteg létszámát tekintve sokkal szűkebb volt, mint nyugaton, mégis elsősorban ők és a főúri vagyonos nemes családok küldték az egyház szolgálatába gyermekeiket. Ennek okaként Mályusz Elemér a vagyont nem öröklő gyerekek jövőjének biztosítását látta.[66]

A világi értelmiség papságtól való elkülönülése az Anjou-korban következett be.[67] A világi értelmiségi életforma feltétele volt az iskolázottság, de összességében kevesen voltak azok, akik a hazai káptalani, kolostori, városi, plébániai iskolák után, külföldön, egyetemeken folytatták tanulmányaikat. Az alsó értelmiség, ahogyan Gerézdi Rabán nevezte az itthon tanult világi (deák) és egyházi értelmiséget,[68] nem jelent meg a külföldi egyetemeken.

Kik voltak akkor azok a diákok, akik a közép-európai egyetemek létrehozásával ilyen nagy számban jártak Bécs és Krakkó egyetemein? Bécsben a beiratkozottak többsége nem nemes és nem egyházi személy volt,[69] ugyanez igaz a Krakkóban járt diákok nagy részére is. A többségük polgári származású és né-

[62] *Szögi László – Kónya Péter*: Sáros megyei diákok az európai egyetemeken 1387-1918. Bp. 2012. 130.
[63] Uo. 131.
[64] *Szögi László*: Kárpátaljai diákok az európai egyetemeken 1407-1919. Bp. 2013. 43-44.
[65] Szögi László Kárpátalja adattára alapján.
[66] *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 2007. 106.
[67] *Gerézdi Rabán*: A magyar világi líra kezdetei. Bp. 1962. 28.
[68] Uő: A krakkói egyetem és a hazai művelődés. In: Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László. Bp. 1969. 72.
[69] *Tüskés A.*: Magyarországi diákok i. m. 10.

metajkú volt.[70] Míg a nem egyháziak közül a deák réteg, mely nagyrészt magyar származású volt, kb. 20-25%-kal képviseltette magát ezeken az egyetemeken, addig a többség a hazai városi, illetve mezővárosi német polgárság fiainak sorából került ki. A magyar köznemesség és a magyar mezővárosi polgárság csak a XV. század ötvenes éveitől jelenik meg.[71]

A krakkói és bécsi egyetemen megfordult egyháziak többsége az egyházi középértelmiséget képviselte.[72] Szemben a XIII. századdal, melynek jellemzője, hogy a külföldi tanulmányok feltétele valamilyen javadalom birtoklása, a XIV. században egyre több egyetemen tanuló magyarral találkozunk, de az igazi áttörés majdcsak a XV. században következett be. Ennek oka, hogy az árutermelés kibontakozásával a polgárság tehetősebb lett, Béccsel és Krakkóval kereskedelmi tranzakciókat végeztek, a középnemesség is megerősödött.[73] Számuk megnövekedését a tanulmányok költségeinek csökkenése tette lehetővé. A század második felében létrejövő közép-európai egyetemeket szinte tömegesen keresik fel a magyarok, akik ott jórészt saját költségükön tanultak, jelezve ezzel is, hogy nem állt szándékukban a papi pályát választani élethivatásul.[74]

Nagyon kevés olyan ember további sorsa ismert, aki nem egyházi személyként került az egyetemre, hazatérve pedig laikusként értelmiségi életet élt. Példaként említhetjük Bulkischer Jakab kolozsvári polgárt, aki 1392-ben iratkozott be Bécsbe, ahol két évvel később filozófiai baccalaureatust, majd újabb három év múlva filozófiai licentiátust szerzett. Hazatérve Kolozsvár egyik városi tanácsosa lett.[75] Szintén kolozsvári az 1410-ben Bécsben beiratkozott Nicolaus Kapplan de Chlawsenburga esküdtpolgár, a város követe Zsigmond előtt.[76] Ugyancsak esküdtpolgár volt a brassói Jacobus Herczog de Corona, aki a többiekhez hasonlóan Bécsben tanult 1412-ben filozófiát.[77]

Az egyetemlátogatás egyébként nem tartozott egy szűk városi elit privilégiumai közé, ez kiderül a diákok apjának foglalkozását jelző melléknevekből is (Sartoris, Pistoris stb.). Az egyetemjárás viszont nem jelentette feltétlenül az értelmiségi réteghez való tartozást, a városi elem nagy száma arra enged következtetni, hogy a városok jómódú iparos rétegében sem ritka az egyetemet vég-

[70] *Baczkowski, K.*: Die ungarischen Studenten i. m. 124

[71] *Gerézdi R.*: A krakkói egyetem i. m. 75.

[72] Uo. 74.

[73] *Gerézdi R.*: A magyar világi líra i. m. 34-35.

[74] *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. 345.

[75] *Tüskés A.*: Magyarországi diákok i. m. 60.

[76] Uo. 81.

[77] Uo. 85.

zettek jelenléte.[78] Erről a rétegről viszont nagyon kevés információnk maradt fenn.

Az értelmiségi pályát választók közül sokkal több egyházi személy előéletéről, majd későbbi karrierjéről tudunk. A bécsi egyetemen 1377 és 1450 között beiratkozott hallgatók között 13 prépost, 115 kanonok, vagyis 128 káptalani tag volt, mellettük viszont szintén nem elhanyagolható számban (75) találhatók plébánosok is. Vagyis a jól jövedelmező plébániai állások is lehetőséget adtak a külföldi tanulmányok folytatására,[79] de a plébánosok tömegét továbbra is az alsóbb rétegbe kell sorolnunk.[80] Mellettük Bécsben találunk 26 olyan embert is, akinek a neve mellé a presbyter, rektor vagy káplán jelző járult, és úgyszintén a közeli (bécsi, prágai, krakkói) egyetemekig jutottak az oltárosok is.[81] A szerzetesek külföldi iskoláztatásának mértéke messze alatta marad a világi papságénak. Az iskolázatásuk ötletszerű, a rend maga is keveset várt el tagjaitól, így a törekvőknek sem nyújthatott sok előnyt.[82] A szerzetesek közül ciszterciekét találunk a XV. században Bécsben,[83] és szintén ebben a században hét bencés szerzetesről tudjuk, hogy Krakkó vagy Bécs egyetemén tanult, többekről pedig ismert, hogy tanulmányaik után léptek be a rendbe.[84] A kolduló rendek közül a domonkosrendiek külföldi tanulmányairól többet a XV. század második feléből tudunk, bár megfordulnak közép-európai egyetemeken is, a többségük mégis Itáliában jár, ellenben a ferenceseknek és az Ágoston-rendieknek Párizzsal voltak kapcsolatai.[85]

A magas értelmiség (mely Zsigmond korában kifejezetten az egyházi értelmiséget jelentette) járt ugyan Bécsben vagy Krakkóban, sőt akár egyetemi fokozatot is szereztek, de tanulmányaik betetőzésére Itáliába mentek,[86] többségükben teológiát és egyházjogot tanultak.[87] Hazatérve a legmagasabb egyházi méltóságig is eljuthattak, mint Szécsi Dénes, aki 1433-ban vizsgázott először, majd egy évvel később kánonjogi vizsgát tett. Itthon esztergomi érsek és bíboros lett.[88]

[78] *Barta István*: Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek. In: Regnum. Egyháztörténeti évkönyv Bp. 1937. 114.

[79] *Mályusz E.*: Egyházi társadalom i. m. 124.

[80] Uo. 132.

[81] Uo. 148-149.

[82] Uo. 230-231.

[83] Uo. 225.

[84] Uo. 230.

[85] Uo. 268-269.

[86] *Gerézdi R.*: A krakkói egyetem i. m. 72.

[87] Lásd fentebb Szepesi Jakabot és Gál-fia Domonkost.

[88] *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt i. m. 37.

Az egyházi értelmiség mellett kialakul egy jogtudó értelmiség is, mely a klerikusoktól különválik, ennek jele pedig, hogy a párizsi tanulmányokat felváltja, vagy emellé sorakozik fel az itáliai egyetemek látogatása a XIII. századtól kezdve.[89] Zsigmond idején a jogtudósok igazi elhelyezkedési területe a királyi tanács lesz, a kancellária vezetőit külföldi jogi tanulmányokra csak az 1430-a évektől küldik. Ritkák a jogtudós királyi káplánok is, Zsigmond nem küldi külföldre tanulni ezeket a tehetséges fiatalokat.[90] A titkos kancellária élére 1405-ben Zsigmond feltétlen hívét, a köznemes Perényi Imrét állítja, a Prágában, Bécsben és Párizsban tanult[91] Makrai Benedek felkelése miatt ugyanis a tanult jogászokban megrendült a bizalma.[92] A XV. század első felétől az egyetemet végzett jogászok tevékenységüket főleg diplomataként, az uralkodó tanácsosaként fejtették ki. Zsigmond halála után a kancelláriák vezetőitől elvárják az egyetemi tanulmányokat és feltűnnek közöttük polgári, nem nemesi származásúak is.[93] Fontos megemlítenünk, hogy ezek az emberek viszont még Zsigmond uralkodása idején tanulnak külföldön, mint a nagy és kiskancellária alkancellárja, Gatalóczi Mátyás, [94] vagy a magyar humanizmus atyja, Vitéz János.[95] A XV. század közepén a kúriai notáriusok között is találunk egyetemet végzetteket, akik szintén még Zsigmond idején jártak Bécsben az artes fakultásra. Haraszti Tapán 1414-ben, Pápóczi Jakab 1424-ben, Tordai András 1432-ben iratkozott be.[96] Vagy megemlíthetjük Rozgonyi Simont, aki 1406-1407-ben Krakkóban, majd 1412-ben Bécsben tanult, 1438-tól Erzsébet királyné kancelláriáját vezeti. 1440-től egri püspök és I. Ulászló főkancellárja.[97]

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Zsigmond idején a megelőző évszázadokhoz képest jelentősen megemelkedett az egyetemeket látogatók létszáma. Ennek elsődleges oka az új egyetemalapításokban kereshető: földrajzilag közelebb feküdtek, mint az itáliai, francia vagy angol egyetemek, ennek következtében olcsóbbak is voltak. Kezd kialakulni egy árutermelésbe bekapcsolódó középréteg (polgárság és köznemesség) mely nagyobb számban küldte a földrajzilag közelebb eső és viszonylag olcsó egyetemekre fiait. Az egyetemek már

[89] *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 21.
[90] Uo. 94-95.
[91] *Gabriel A.*: Magyar diákok i. m. 195.
[92] *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 100-101.
[93] Uo. 114. o.
[94] Uo. 149.
[95] *Tüskés A.*: Magyarországi diákok i. m. Nr. 2423.
[96] *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 209.
[97] *Tüskés A.*: Magyarországi diákok i. m. 1004.

nemcsak az egyházi képviselők képezésében, hanem egy formálódó világi értelmiségi réteg kialakításában is szerepet kaptak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az egyetemjárás nem jelentette feltétlenül az értelmiségi életformát, hiszen a többség (és itt a városi polgárság tömegére kell gondolnunk) hazatérve nem szellemi munkából tartotta el magát és családját.

Gyulai Éva

A Magyar Királyság címere Anjou René heraldikai reprezentációjában

A konstanzi zsinat – és egyben a korabeli európai elit heraldikája – legfontosabb ikonográfiai forrása, Ulrich von Richental rajzokkal illusztrált krónikája már a zsinat korában is népszerű olvasmány volt, bár az eredeti rajzos krónika, amelyet szerzője 1420 körül készített, nem maradt fenn, több korabeli, az 1460/70-es években másolt kézirata ismeretes, ábráit címerkönyvekbe másolták. A 15. századi Richental-kódexek kópiái ugyan az eredeti műnek, de, természetesen, mindegyik kézirat önálló munka. A kódexek egy része Gebhard Dacher (1425–1471/2) konstanzi írnok és műhelye munkája, s az ő rajzai alapján készült el a krónika első nyomtatott kiadása is az augsburgi Anton Sorg nyomdájában, 1483 szeptemberében.[1] Az ősnyomtatvány második kiadása szintén Augsburgban jelent meg 1536-ban, az *editio princeps* alapján, id. Joerg Breu fametsző műhelyének képeivel.[2] A harmadik kiadás Paul Reffeler majna-frankfurti nyomdájából jött ki 1575-ben, az előbbi kiadásokat követve, reneszánsz fametszetekkel.[3]

A nyomtatványok követik a 15. századi Richental-kéziratok szövegét és gazdag illusztrációs bázisát, a címergyűjteményeket tekintve is, két címerrel azonban már az *editio princeps* is kibővíti a kódexek hagyományát, ráadásul egész oldalas, feliratos fametszetekkel: az egyik III. (Bajor) Kristófé (1416–1448), Dánia, Svédország és Norvégia királyáé (1440–1448), aki címében a rajnai palotagrófságot is viselte,[4] a másik II. Johanna nápolyi királynőé.[5] Bajor Kristóf dán király címerének beemelése ellentmond a krónika kronológiájának, sőt lo-

[1] *Ulrich von Richental*: Concilium zu Costencz. Augsburg 1483. (a továbbiakban: *Richental*: Conciliumbuch 1483)

[2] *Ulrich von Richental*: Das Concilium so zu Constantz gehalten ist worden. Augsburg 1536. (a továbbiakban: *Richental*: Conciliumbuch 1536)

[3] *Ulrich von Richenthal*: Costnitzer Concilium So gehalten worden. Frankfurt am Main 1575. (a továbbiakban: *Richental*: Conciliumbuch 1575)

[4] *Der durchleuchtig hochgeboren Künig Christoffel Künig zu Tennmarck zu schweden zu norwegen, zu lauland und pfallenczgraf bey rei und herzog in bayer land. Richental*: Conciliumbuch 1483. f. 105r. – *Der Durchleuchtig hochgeboren König Christoffel, König zu Tennenmarck, zu Schweden, zu Norweden, zu Lauland, und Pfalzgraff bey Rhein und Hertzog in Bayerland. Richental*: Conciliumbuch 1575. f. 75r.

[5] *Von der aller durchleutigosten fürstinen von fraw johanne marie künigin zu Nappols, ir boten, ein bischoff hie im buch benennt vier ritter, undd czwen doctor mit xlv pferden. Richental*: Conciliumbuch 1483. f. 105v. – *Von der Allerdurchleutigesten Fürstin, Frauw Johanne Maria Königin zu Napols, ire Botten, ein Bischoff, hie im Buch genennt, vier Ritter, undd zween Doctor, mit fünff un viertzig Pferden. Richental*: Conciliumbuch 1575. f. 75v.

gikájának is, hiszen ő a konstanzi zsinat idején, 1416-ban született, amikor Dánia uralkodója anyai nagybátyja, VII. Erik volt (1382–1459).[6] Kérdés, 1483-ban miért gondolták, hogy Dániát éppen az ő címerével reprezentálják a kötetben.

II. (Anjou–Durazzoi) Johanna nápolyi királynő (1414–1435) címere sokkal inkább illik a krónika heraldikai programjába, hiszen ismert a királynő kapcsolata a nyugati szkizma pápáival, illetve a konstanzi zsinattal, igaz, ő maga nem járt Konstanzban a szinódus idején. II. Johanna – aki a konstanzi zsinat megnyitása előtt éppen három hónappal került Nápoly trónjára fivérét, Nápolyi Lászlót követően – és második férje, Bourbon Jakab, akihez 1415-ben ment férjhez, együtt küldött követeket a konstanzi zsinatra 1416 januárjában, hogy közvetítsék a nápolyi uralkodók támogatásukra vonatkozó kérését, és ígéretét, hogy alávetik magukat az új pápának. A konstanzi zsinat és az új pápa védelmében látták királyságuk megmaradását Anjou Lajos ellenkirállyal szemben.[7] Richental krónikája is említi a Nápolyi Királyság zsinaton résztvevő püspökeit: Péter tarantoi püspök (?), Johannes Crispanus (*Giovanni Cristoforo Crispano* 1418–1443) teanoi megyéspüspök, Flavinius (*Flaminio Minutolo* 1400–1442) nolai püspök, ez utóbbi a krónika szerint a királynő követe volt. A Richental-krónikában egy nápolyi doktor, sőt egy lovag neve is feltűnik.[8] Így akár jogos kiegészítésként is tekinthetnénk II. Johanna címerének megjelenését az 1483. évi *Conciliumbuch*, majd újabb kiadása lapjain, ha nem vennénk észre, hogy Anton Sorg augsburgi nyomdájában, illetve a fametsző-műhelyben helytelen címert tulajdonítottak a nápolyi királynőnek.

Johanna címerének közlését a nyomtatvány kiadói a feliratban magyarázzák, mondván, ez a címer azé a királynőé, akinek követét, egy püspököt, a krónika is említi, akárcsak azt a lovagot és két doktori fokozattal rendelkező emberét, akik 45 lóval jelentek meg a konstanzi zsinaton.[9]

A kéziratok, illetve a nyomtatványok egyébként a krónika címergyűjteményében közlik a Felső-Szicíliai Királyság[10], azaz a Nápolyi Királyság (*Cecilie*

[6] *Steen Clemmensen*: Arms and people in Ulrich Richental's Chronik des Konzils zu Konstanz 1414–1418. Farum, 2011. (7.1. fejezet) www.armorial.dk/german/Richental.pdf (2014. nov. 2.)

[7] *James Lenfant*: The history of the Council of Constance. By. Translated from the new edition, printed at Amsterdam, which the author not only revis'd and corrected, but considerably augmented, I–III. London, Bettesworth etc., 1730. I. 537.

[8] *Dominus Petrus Tarratinensis episcopus in Napuls Cecilie… Dominus Flavinius Nolanensis episcopus in Napuls Cecilie. […] Dominus Johannes Crispanus Theavensis episcopus, ambasiator regine Napule vel Cecily […] Secuntur doctores et magistri in medicinis… Appolonius Napuli. […] Jacobus Dessidion, ritter von NapulsMichael. Richard Buck* (hrsg.): Ulrichs von Richental Chronik des Constanzer concils 1414 bis 1418. Tübingen 1882. 161–162., 188., 201.

[9] *Von der aller durchleutigosten fürstinen von fraw johanne marie künigin zu Nappols, ir boten, ein bischoff hie im buch benennt vier ritter, undd czwen doctor mit xlv pferden. Richental*: Conciliumbuch 1483. f. 105v.

[10] Valójában a Pharoson innen Szicíliai Királyság.

Alcior... das ist Napuls[11]) Anjou/Capet-liliommal és jeruzsálemi kereszttel hasított címerét, kérdés, miért volt fontos az 1414-ben trónra került II. Johanna címerének külön közlése 1483-ban, a kézirat első augsburgi kinyomtatásánál. Bármi is volt az ok, a címer nem Johannáé, hanem adoptált fiáé és utódjáé, I. Renátusz (René) nápolyi királyé (1435–1442). A tévedés olyannyira elkerülte a kiadók figyelmét, hogy nemcsak az 1536. évi augsburgi, hanem még az 1575-ben nyomtatott majna-frankfurti kiadás is változatlanul hagyta. A lapszust talán az magyarázhatja, hogy a saját korában hihetetlenül népszerű René király 1480-ban, vagyis nem sokkal a Richental-krónika *editio princeps*e előtt halt meg, témánk szempontjából viszont mindenképpen figyelemre méltó I. René címerének ismertsége, hiszen az augsburgi nyomdában ezt azonosították a konstanzi zsinat-korabeli nápolyi királyi címerrel.

Az Ulrich von Richental krónikájának nyomtatott kiadásaiba tévesen bekerült, II. Johanna nápolyi királynőnek tulajdonított címer Magyarország heraldikájának szempontjából is figyelemre méltó, hiszen a Magyar Királyság heraldikai reprezentációját is gazdagítja a konstanzi zsinatot bemutató munka illusztrációi között, ahol a Magyar Királyság címerváltozatai többször is szerepelnek Szent István és László magyar királyok, az óbudai egyetem, vagy éppen a Cilleiek címerében.

Kevés uralkodó van, akinek már kortársai „a jó" melléknevet adják, ezek közé tartozik I. Anjou René (franciául: *René d'Anjou*, olaszul: *Renato d'Angio*), Anjou hercege, nápolyi király (Angers várkastélya, 1409–Aix en Provence, 1480), aki udvarával, művészetpártolásával, sőt a művészetek gyakorlásával a francia kései középkor és korai reneszánsz egyik kiemelkedő alakja. „A jó René király" (*Le bon roi René*) csak rövid ideig, 1435–1442 ült Nápoly trónján, ennek ellenére élete végéig viselte a királyi címet többi hercegi, grófi titulusa mellett, sőt ezek előtt. A nápolyi királyságot örökbefogadással nyerte el, a gyermektelen II. Anjou–Durazzoi Johanna (1373–1435) nápolyi királynő – akinek apja, III. Károly (Carlo III d'Angio „della Pace" †Visegrád, 1486) nápolyi király rövid ideig a Magyar Királyság uralkodója is volt (1385–1386) II. Kis Károly néven – ugyanis utódjának ismerte el távoli rokonaként előbb René bátyját, III. Anjou Lajost (1403–1434), Anjou hercegét és nápolyi királyt, majd magát Renét is. I. Renátusz egyébként rövid nápolyi uralkodását sem töltötte ki, hiszen több évig politikai ellenfele börtönében ült, és helyette felesége, Lotaringiai Izabelle (*Isabelle de Lorraine*) Lotaringia örökös hercegnője (1400–1453) uralkodott Nápolyban. Uralmukat I. „Nagylelkű" Aragóniai Alfonz (*Alfonso d'Aragona*

[11] *Richental*: Conciliumbuch 1483. f. 100v;

„*Magnanimo*") nápolyi király söpörte el 1442-ben. A következő évtizedeket René király franciaországi kastélyaiban (Tarascon, Angers, Saumur, Baugé) töltötte.

A történeti és heraldikai irodalomban régóta jól ismert tény, hogy René d'Anjou nemcsak királyi címéhez ragaszkodott élete végéig, hanem Nápoly királyaként felvett címereihez is. Királyi jelvénye számos gyönyörűen illuminált kódexében megjelenik, így a British Libraryban őrzött latin nyelvű hórás azaz imádságos könyvében (*Livre d'heures*) is.[12] A hat mezőre osztott pajzs felső három részében Magyarország, Szicília–Nápoly és Jeruzsálem címerét rakták, az alsó három mezőben Anjou Hercegség, Bar Hercegség és Lotaringia címerét helyezték, az utóbbi René király első feleségére, Lotaringiai Izabella hercegnőre (1400–1453) utal. Az uralkodók számos címerváltozatot használtak, így René király több címerén is viselte szívpajzsként anyja, Yolande d'Aragon vagy Jolantha de Aragon (1381–1442) arany mezőbe rakott vörös cölöpjeit, azaz Aragónia Királyságának jelvényét, mint a Luca della Robbia által készített domborműves majolika dísztálon,[13] vagy francia nyelvű imádságos könyvének számtalan iniciáléján.[14] Címerváltozatai azonban megegyeznek abban, hogy az osztott pajzs felső három mezejében mindig a nápolyi uralmát jelentő három címert látjuk (Magyarország, Anjou–Szicília, Jeruzsálem), ráadásul a Magyar Királyság ezüst–vörös sávozata mindig az első mezőben van.

Mások között Philipp Jakob Spener (1635–1705) kiváló német heraldikus is az Anjou-ház és a Nápolyi Királyság, illetve Magyarország történelmi kapcsolataival magyarázza Magyarország címerének feltűnését, amelyet először Árpád-házi Mária (*Maria d'Ungheria* (1257–1323), II. *Sánta* Károly (Carlo II d'Angio "lo Zoppo", 1254–1309) nápolyi király felesége vitt be Nápoly heraldikájába. Spener azon a véleményen volt, hogy Nápoly uralkodóinak csak a cím (titulus) maradt meg Magyarországból, s René királyra inkább csak a Magyar Királyság *emlékezete* öröklődött II. Johanna (1373–1435) nápolyi királynőről, semmint a királyságra vonatkozó *jog*.[15] Bél Károly András történész, lipcsei

[12] Book of Hours, Use of Paris (The Hours of René d'Anjou) Horae ad usum Parisiensem. Kódex, Franciaország, 1410/1450 körül. British Library MS Egerton 1070 f4v

[13] *Luca Della Robbia*: „Stemma" (René d'Anjou címere). Majolika, 1466–1478. Victoria Alberth Museum, London, № 6740-186

[14] *Heures de René d'Anjou*. Kódex, 1470–1471. Aix-en-Provence Bibliothèque municipale, Ms. 19 (Rés. ms. 1)

[15] *Lib. I. Ca. LVIII. (Domus Lotharingica) § IV. Primus laterculus Hungariam notat, amplissimum, antequam a Turcis discerperetur, Regnum utpote, quod ab Hadriatico mari ad montes Carpatios, Polonorum et Russorum terminum, inde a Germaniae confiniis ad Walachiam, Bulgariam et Macedoniam protendebatur... Caeterum Stephani V. Regis filia Maria A. 1277 nupserat Carolo II. Andino, R. Neapolitano, et ex eo genuerat Carolum Martellum, qui, avunculo Ladislao mortuo, heres Regni declaratus, et coronatus est a Papa A. 1290. Cum vero ei*

professzor (1717–1782), Bél Mátyás fia egyik történeti munkájában írja, hogy Anjou Martell Károly, Calabria hercege (*Carlo Martello d'Angiò* 1271–1295), Árpád-házi Mária nápolyi királynénak, IV. László magyar király nővérének fia, miközben Nápoly örököse volt, anyja és a pápa ösztönzésére Magyarországra is benyújtotta igényeit – ezért viselhette később René, Nápoly tituláris királya, Magyarország címerét is.[16]

A francia heraldikában volt olyan nézet is, ezt képviselte André Favine 17. századi francia történetíró és heraldikus, hogy René király Martell Károly, II. Anjou „Sánta" Károly Szicília és Nápoly királya – és tegyük hozzá, Magyarországi v. Árpád-házi Mária fia – mint egyik elődje miatt viselte Magyarországot címerében, Anjou Martell Károlyt, Calabria hercegét ugyanis magyar királlyá koronázták.[17]

Az ún. Árpád-sávok valóban Árpád-házi Máriával kerültek a nápolyi királyi heraldikába, ezt mindennél jobban bizonyítják egyrészt a nápolyi Santa Maria Donnaregina Vecchia-templom heraldikai díszei, ebben a templomban áll ugyanis Mária királyné síremléke,[18] illetve az Anjou Biblia néven ismert,

Hungari praefatum Andream Venetum opposuissent, non nisi hoc A. 1301. mortuo, et ne sic quidem plene, eo potius sed brevi etiam extinctus est. Successit filius, Carolus Robertus, s. Carobertus… a Legato coronatus est 1310… Filium hic habuit Ludovicum Magnum… post Ludovici mortem adversus Mariam filiam ab aliquibus Hungariae proceribus vocatus et Rex coronatus erat Carolus Dyrrachius, cogn. Parvus, Rex Neapolitanus, ex Andiniis, A. 1385., verum paulo post interfectus. Ex eo filius quoque Ladislaus non modo titulum Hungariae servavit, sed et A. 1403. adversus Sigismundum procerum aliquibus Rex coronatus est, verum Sigismundus praevaluit, eumque Regno denuo ejecit. Mansit tamen, ut fieri solet, ***titulus****, atque ita ad sororem, Joannam II. translatus est, quae moriens A. 1435.* ***Renatum*** *agnatum, Jolandae patrem, heredem scripsit. Ita* ***memoria*** *potius, quam* ***jus*** *Regni Hungarici (utpote electione conferri soliti) ad Renatum et ab hujus filia ad Lotharingos venit, atque nunc quoque servatur. Philipp Jakob Spener*: Historia Insignium Illustrium seu Operis Heraldici Pars Specialis. Frankfurt/M., Zunner–Jung, 1717. 230.

[16] *Carolus Martellus, Mariae, Stephani IV. Regis Hungariae filiae, adeoque Ladislai sororis, filius, Ladislao IV. Cumano mortuo, electoque in eius locum Andrea III., a Coelestini II. Papa Rex Hungariae coronatus, Hungariam intravit cum filio Caroloberti… Sed transmisisse etiam Martellum hunc in successores suos Neapolis, in Regnum Hungariae jura, quae consummatissima sibi et matris et Papalis evocationis causa, perperam crediderat… atque inde factum forte est, quod Renatus Andegavensis, qui titulum Neapolitani regis sibi vindicaverat, insignibus suis Regni etiam Hungariae insignia adiiceret. Andreas Carolus Bel*: De Maria Hungariae Regina Ludovici I. Principis Filia Commentatio Historico-critica. Leipzig, Schniebs, 1742. 3.

[17] *RENÉ Roy de Scicile dict le BON qui varia ses Armes des Alliances de ses Predecesseurs Ducs d'Anjou, Roys de Scicile, dautant qu'il PORTA DE HONGRIE à cause de Charles Martel (Fils Charles Deuxiesme du Nome Roy de Scicile et de Naples) coronné Roy de Hongrie, PARTY DE SCICILE, comme faisoit Monsieur Louis de France, ET TIERCÉ DE HIERVSALEM: EN CHEF, SOVSTENV DE DVCHEZ D'ANJOV, ET DE BAR: SVR LE TOVT D'ARAGON. On les void rapportees la plus part aux Armes de l'Illustre Maison de Lorraine, descendue de la Maison d'Anjou en la personne de Madame Yoland de Scicile et d'Anjou Fille du bon Roy René. André Favyn*: Le Théâtre d'honneur et de Chevalerie: ou, l'histoire des ordres militaires des Roys et Princes de la Chrestienté, et leur généalogie. De l'institution des armes et blazons; roys, heraulds, et poursuivant d'armes; duels, joustes et tournois. Paris, Fouet, 1620. 866. (A továbbiakban: *Favyn, A.*: Le Théâtre d'honneur)

[18] Erről bővebben: *Lővei Pál*: Anjou-magyar síremlékek és címeres emlékek Nápolyban. Ars Hungarica 26 (1998)/1. 18–51.

Nápolyban készült kódex.[19] Az Anjou Biblia címképe a királynét és férjét, II. Anjou Károly királyt ábrázolja, mögöttük trónkárpit, amelynek rutapajzsos mustrája az Árpád-sávokat és a nápolyi Anjouk liliomos címerét váltogatja. Hasonló mustra jelenik meg a budai vár ásatásai során 1999-ben talált ún. Anjou-kárpiton, amely feltehetően ugyancsak a 14. század közepén készült.[20]

René d'Anjou királyi címerében jól láthatóan a három felső mező képviseli Nápoly–Szicília Királyságát, három címerével: (1) Magyarország ezüst–vörössel vágott címere, (2) a címertanban Anjou–Szicília néven ismert jelvény: kék mezőben arany *fluer-de-lys* vörös tornagallérral (*lambel*), illetve (3) Jeruzsálem címere, az ún. jeruzsálemi kereszt (arany mankós kereszt négy kisebb lebegő kereszttel, ezüst mezőben). Ez utóbbi olyannyira névleges volt, hogy a Jeruzsálemi Királyságra vonatkozó igényt a nápolyi Anjouk alapítója, I. Anjou Károly (1227–1285) egyszerűen megvásárolta Máriától (1220 k.–1305), Antiochia hercegnőjétől, Jeruzsálem címzetes királyától 1277-ben. A címer alsó mezői között a 4. mező Anjou Hercegségét jelenti, amelyet Franciaország és a francia király liliomos címerétől vörös bordűrrel különböztettek meg. René a hercegséget fivére, Anjou János halálával örökölte meg, ők egyébként a francia királyi család Valois-ágához tartoztak. Az 5. mező Bar Hercegségét jelöli, ezt nagyanyja testvére, I. Lajos (†1430) bari herceg, egyébként püspök hagyta Renére, miután adoptálta unokaöccsét.

René király címere nemcsak az igénycímerek miatt érdekes, hanem, mert kétszer is szerepel benne az arany *fleur-de-lys*, egyszer mint Nápoly–Szicília címere, egyszer pedig mint az Anjou Hercegség jelvénye. A nápolyi Anjouk címerét Carlo I d'Angio (I. Anjou Károly 1226–1285), VIII. Lajos Franciaország királyának a fia „vitte" Nápolyba, mégpedig címertöréssel, apja, illetve Franciaország címerét vörös tornagallérral „törte meg", és örökítette utódaira, így fiára, II. Károly nápolyi királyra is. Ez a francia királyi család Capet-ágának egyik címerváltozata.

A másik liliomos, vörös bordűrös címer, amely a Valois-ágat képviseli, Anjou Hercegségéé. Az első, aki a két *fleur-de-lys*-t egyesítette, René király nagyapja, I. Lajos, Anjou hercege, nápolyi (címzetes) király (1339–1384) volt, egyébként VIII. Lajos francia király fia, akit I. Anjou Johanna nápolyi királynő (1327–1382) örökbe fogadott, mert nem volt utóda. A hírhedt királynő első

[19] Anjou Biblia. Illuminált kódex, Nápoly, 1340. Katholieke Universiteit, Leuven (U.K. Leuven), Bibliothèque de la faculté de Théologie

[20] Budapesti Történeti Múzeum (BTM) ltsz. 2001.1.1. A kárpitról bővebben: *B. Nyékhelyi Dorottya*: Középkori kútlelet a budavári Szent György téren: Előzetes jelentés. BTM, Budapest, 2003 (*Monumenta historica Budapestinensia*, 12.)

férje egyébként András calabriai herceg (1327–1345), I. Károly (*Caroberto*) magyar király Aversában meggyilkolt fia volt. Gelre herold híres 15. század végi címerkönyvében a két liliomos címer (egyrészt vörös tornagallérral, másrészt bordűrrel), kiegészítve a jeruzsálemi kereszttel, már együtt szerepel, ráadásul kétszer, mint az Anjouk (*Aenyouwen*) és Szicília királya (*Die Coninc V. Cecile*) címere.[21] A Gelre-féle címer minden bizonnyal I. Anjou Lajos herceg, nápolyi király jelvényét takarja.

A kétféle liliomot a korban élesen megkülönböztették, az Anjou–Szicília néven ismert tornagalléros címert, érdekes módon, René király egyik Provence-ban vert pénze is reprezentálja. René mint Provence grófja (*comte*) verette 1445-ben Tarasconban azt a korona (*couronne*) vagy fél sue (*1/2 sol*) néven ismert, réz és ezüst keverékéből (*billon*) vert pénzt,[22] amelynek előlapjára René király Magyarországot is tartalmazó osztott címerét vésték, ezzel a felirattal: RENATVS EX LILIIS SICILIE CORONATVS (Renét Szicíliai liliomaival koronázták meg).[23] A pénz hátlapján a később Lotaringiai Kereszt néven ismert kettőskereszt jelenik meg a következő körirattal: CRVX AVE SPES VNICA.[24]

I. René d'Anjou a Magyarország–Szicília/Nápoly–Jeruzsálem hármas címert közvetlenül II. Johanna nápolyi királynőtől, örökbefogadójától örökli: II. Johannának mind az általa a fivérének, Nápolyi László királynak (1376–1414) a nápolyi San Giovanni a Carbonara-templomban emeltetett síremléken, mind a nápolyi Santa Marta-konfraternitás kódexébe festett lapon[25] hármas osztású címere van az Árpád-ház, az Anjouk és Jeruzsálem címerével.

---

[21] *Armorial de Gelre / Wapenboek Gelre.* Kézirat, 1370–1395. Koninklijke Bibliotheek van Belgie, Brussel (KBR) ms. 15652-56. ff. 46r; 67v

[22] WM № 2871 (www.wikimoneda.com)

[23] *Faustin Poey-d'Avant*: Monnaies féodales de France, I–III. Paris, Revue Numismatique Française, 1858–1862. II. 335. (№ 4072); René Prosper Tassin– Charles-François Toustin: Nouveau traité de diplomatique où l'on examine les fondements de cet art, on établit des règles sur le discernement des titres et l'on expose historiquement les caractères des bulles pontificales et des diplômes donnés en chaque siècle... par deux bénédictins de la Congrégation de S. Maur, I–V. Paris, Desprez–Cavelier, 1750–1765. IV. 245.; *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie*, 32 (1876). 124.

[24] *PROVINCIAE Comitum moneta: Renati Regis comitis Provinciae monetae argenteae typum... in cujus antica parte effictum scutum gentilitium ejusdem regis, cum inscript(ione) RENATUS EX LILIIS SICILIE CORONATUS, in postica vero crux duplex, cui in circulo supereminet monstri genus, Provincialibus Tarasque nuncupatum, quo Tarascone cusam fuisse significatur, cum inscript(ione) O CRUX AVE SPES UNICA. Altera cuprea extat..., in qua ex utraque parte prostant Neapolis et Hungariae insignia. Pierre Carpentier*: Glossarium novum ad scriptores Medii Aevi, cum Latinos tum Gallicos: seu Supplementum ad auctiorem Glossarii Cangiani editionem, I–II. Paris, Le Breton–Saillant–Desaint, 1766. II. 1332. (A továbbiakbam: *Carpentier, P.*: Glossarium)

[25] *Regina Johanna Secunda – Johanna Secunda Regina. Intrauit domus Sancte Marthe MCCCCV XIII indictionis.* Codice di Santa Marta, kódex, XVI–XVII. század. Archivio di Stato di Napoli (ASNa) Museo

A Santa Marta-emlékkönyvbe egyébként René király felesége, Lotaringiai Izabella (*Isabella di Lorena,* 1400–1453) címere és portréja is bekerült, amikor nápolyi uralkodása alatt 1435-ben meglátogatta a Szent Márta-társulatot.[26] Izabella királyné címerkompozíciójában René király Lotaringiával kibővített címerét láthatjuk, megduplázva, illetve a sorrendet megfordítva, ami azt jelenti, hogy férj és feleség egymás jelvényét viselte, s így Magyarország is kétszer szerepel az egyesített címeren. Az album miniatúráján René király felesége I. Izabella nápolyi királynőként (ISABEL PRiMA REGina nEApolitana / SABILLA PRIMA REGINA RENATI CONIUNX), azaz a férjével egyenrangú uralkodóként szerepel.

Érdekes, hogy míg René király és hitvese címerükben ragaszkodtak a Magyar Királyság igénycímeréhez, a király titulusában csak igen ritkán használta a Magyarország Királya címet, ugyanakkor Szicíliát és Jeruzsálemet többször szerepeltette. Egyik kivétel felségi pecsétje, amelyet mint Nápoly uralkodója használt 1439. április 13-ikán Nápolyban. Ezzel a felségi pecséttel erősítette meg francia kamarása, *Louis de Beaumont* javára az Aix-en-Provence-i *La Couronne nevű palotára szóló adományt, amelyet még René király fivére, III. Anjou Lajos, címzetes nápolyi király tett 1439-ben. A pecsét köriratában a címek között első helyen szerepel a „Magyarország királya" cím (HVNGARIAE… REX).*[27] A függőpecsét ábráján többször is szerepel René király összetett címere, az előlapon az uralkodó mellett, a hátlapon a lovagló király pajzsán és lótakaróján.[28]

Felmerül a kérdés, hogy miért ragaszkodott René király rövid nápolyi uralkodása címéhez. Az egyik válasz: az igénycím és igénycímer általános volt a közép- és újkorban az uralkodóknál, ez a középkori Magyarország királya címeinél is megfigyelhető (pl. *Galicia, Lodomeria, Bulgaria, Cumania*). A másik magyarázatot, amely egyben talán arra is választ ad, hogy ezt a három országot miért a mindenkori címer első három mezejében, azaz „főhelyen" viseli heraldikai reprezentációjában, a *Le Livre du Cœur d'Amour éspris* (jelentés kb.: Az epekedő Szív könyve) c. korabeli regény egy fejezete magyarázhatja. A lovagi szerelemről szóló, a népszerű „rózsaregény" mintájára alkotott allegorikus regényt

[26] *SABELLA PRIMA REGINA RENATI CONIVX INTRAVIT DOMUM S. MARTHAE ANNO MCCCCXXXV Decima quartae indictionis.* Codice di Santa Marta, ASNa Museo

[27] + *RENATVS. DEI GRATIA. HVNGARIE. IERVSALEM. ET SICILIE. REX. ANDEGAVIE. BARRI. ET. LOTHARINGIE. /* + *DVX MARCHIO PONTIS. PROVINCIE. FORCALQVERII. CENOMANIE. AC. PEDIMONTIS. COMES. Louis Blancard*: Iconographie des Sceaux et Bulles conservés dans la partie antérieure à 1790 des Archives départementales des Bouches-du-Rhône. (2) Description des Sceaux, 1–2. Marseille–Paris, Archives départementales des Bouches-du-Rhône–Camoin–Dumoulin, 1860. 2. 41. (A továbbiakban: *Blancard, L.*: Iconographie des Sceaux)

[28] *Blancard, L.*: Iconographie des Sceaux, 1. Pl. 21.

maga René király írta anyanyelvén, franciául, két kézirata ismert.[29] Ahogyan a lovagi kultúrához hozzátartozik a szerelem, ugyanúgy része a címerreprezentáció, ezért a *Cœur d'Amour éspris* egyben a korabeli európai elit címerkönyve is. A gyönyörűen illuminált kódexekben a Szív (*Cœur*) nevezetű főhős sorra veszi a mitológia szerelmes hőseinek, mint pl. Theseus, valamint kora szerelmes lovagjainak címerét, amelyek között a szerzőé, René királyé is feltűnik, sőt a címer leírását is olvashatjuk.[30] A heraldika fontos (ha nem a legfontosabb) eleme maga a címerleírás, s Anjou René regénye a Magyar Királyság címerének rövid heraldikai jellemzésével is megismertette regénye olvasóit. A leírás szerint a címer főhelyén (*en chief*) három királyság van, Magyarország, Szicília és Jeruzsálem, s Magyarország címere: nyolc ezüst és vörös pólya (*fessé*, latinul: *fasces*).[31] A regény főhőse, a szerelmes lovag végül megáll a lovagok címergyűjteményénél, és a *Cœur d'Amour éspris* miniatúráján jól látszik, hogy a lovagok között alig van olyan, akinek koronás a címere, a címersorozatban a Júdea legendás királyának, Dávidnak hárfás címere mellett csak René és a császári sas visel koronát a pajzs fölött.[32]

A regény címerleírása és René király címerreprezentációja is jól mutatja, hogy a 15. században Magyarországot mindig az Árpád-sávok reprezentálják a nyugati heraldikában, így a magyar király címerét egy 15. század végi francia címerkódex is 6-szoros ezüst–vörös sávozattal azonosítja.[33] Feltűnő, hogy mind Anjou René, mind a korabeli címergyűjtemények általában ezüsttel kezdik a pólyákat, és nem vörössel!

René király, aki Anjou és Bar hercege volt, fontosnak ítélte uralkodói reprezentációjában, hogy címerében királyságokat viseljen. Ezt igazolja heroldja és az általa alapított *Croissant d'Or* (Arany Félhold) nevű lovagrend címerkirályának címerverse is, amely a regényhez hasonlóan magyarázza, hogy miért viseli René címere „főhelyén" a három ország címerét: ezek ugyanis hatalmas, jeles és ko-

[29] Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB) Codex Vindobonensis Ms 2597; Bibliothèque nationale de France (BnF) Département des Manuscrits, Division occidentale, Ms Français 24399

30 BnF Ms Français 24399 ff.87r, 90

[31] *Ou dessus avoit une couronne d'or, lequel esloit à une souche d'or pain te par semblant, là pendu, et n'avoit ladicte souche que ung seul el vert cyon. Lequel escu estoit en chief de trois royaumes, parti de Hongrie, de Sicile et de Jhérusalem; et en pié aussi de deux duchez, c'est assavoir d'Anjou et du Bar. Et pour Hongrie estoit fessé de huit pièces d'argent et de gueulles; pour Sicile, d'azur semé de fleurs de lis d'or à ung râteau de gueules; et pour Jérusalem, d'argent à une croix d'or poténcée et quatre croix d'or dedans les quatre quartiers. Et pour Anjou, d'azur semé de fleurs de lis d'or à une bordeure de gueules; et pour Bar, d'azur à deux barres d'or, semé de croisettes croiselées d'or au pan licliié.* BnF Ms Français 24399 f.90

[32] BnF Ms Français 24399 f.91r

[33] *Armes de Hongrie. Le Roy de Hongrie porte fesse a sis piecez de gueullez et dargent.* Armorial, Franciaország, 15. század vége. BnF, Département des Manuscrits, Division occidentale, Ms Français 14357 f. 14v

ronás királyságok (*puissants Royaumes sous Tymbre coronné*), igaz hercegségei is igen elismertek (*Duchez de grand renom*).[34]

René királynak már az anyját, Yolande d'Aragon-t (1384–1442) is négy királyság királynőjének (*reine de quatre royaumes*)[35] mondták (Aragónia, Szicília–Nápoly, Jeruzsálem, Magyarország vagy Ciprus), vagyis az aragón királylány, aki Aragónia Királyságának trónkövetelője volt, illetve fia, aki még egy évtizedig sem ült Nápoly Királyságának trónján, reprezentációjukban fontos szerepet szántak királyi méltóságuknak. Pedig ezek a királyságok elérhetetlenek voltak, Aragóniában férfiágú öröklést gyakoroltak, Nápolyt soha nem tudták visszaszerezni az Aragóniai Háztól, Szicília ebben az időben már elszakadt Dél-Itáliától, nem beszélve Jeruzsálemről, amelynek a nápolyi Anjouk csak a címét viselték, ráadásul „vásárlás" útján, végül Magyarország soha nem volt René királyé, a nápolyi királyok csak igényt formáltak rá, ahogyan a magyarországi Anjouk is Nápolyra.

A „jó René király" heraldikai reprezentációja igazolja, hogy Magyarország a középkor végi európai uralkodói elit körében is tekintélyes királyságnak számított, címere viselőjének is presztízst kölcsönzött. Bár azt a heraldikai praxist, hogy az Árpád-sávozatot I. Renátusz osztott címerének mindig első, azaz legfontosabb mezejében viselte, elődjétől, II. Johanna nápolyi királynőtől örökölte és vette át, az a tény, hogy ezen soha nem változtatott, erősíti a Magyar Királyság elismertségét a korabeli nyugati királyi és hercegi udvarok politikai gondolkodásában. A Magyar Királyság címerének ismertséget, népszerűségét Anjou René, kora egyik legnépszerűbb uralkodója és személyisége is gyarapította, címere a regényeit tartalmazó kódexekben, palotái, várai falain, számos arcképén és reprezentációjának egyéb kellékein, attribútumain megjelent, olyannyira, hogy amikor Ulrich Richental konstanzi zsinatról készült képes krónikáját kinyomtatták, az ő címerét rajzolták meg elődje, II. Johanna nápolyi királynő címereként.

A Richental-nyomtatványok tévesen II. Johannának tulajdonított címere minden bizonnyal a korban ismert kéziratok hiányosságát volt hivatva pótolni és kijavítani, jelesül: a zsinatra követeket küldött, és a zsinattal és az új pá-

[34] *De Trois puissants Royaumes sous Tymbre coronné / Porte en Chef en ses Armes le Noble ROY RENÉ / Hongrie et Scicile, Hierusalem aussi / Ainsi que voir pouuez en cest Escrit icy. / D'Anjou et Bar en Pieds, Duchez de grand renom, / Et vn Royal Escu sur le Tout d'Aragon. Favyn, A.*: Le Théâtre d'honneur. 867. (Közölve még: François Louis de Villenauve: Histoire de René d'Anjou: roi de Naples, duc de Lorraine, I–III. Paris, Blaise, 1825. III. 365.; Bulletin Historique et Monumental de l'Anjou 6, (1860) Angers. 5.)

[35] *Faminius Strada*: Histoire de la guerre de Flandre escrite en latin par Famianus Strada... mise en françois par P. Du Ryer. Seconde edition reveuë et corrigée. Deuxiesme Decade. Paris, Augustin Courbé, 1654. 491.

pával is kiegyezésre törekvő nápolyi királynő hiányzó címerének beemelését a konstanzi zsinat krónikájának heraldikai corpusába. A nyomtatott változatok szerkesztői jól tudhatták, hogy a 14. század végétől a nápolyi királyok nem az Anjou–Szicília, illetve az eredeti franciaországi Anjou Hercegség címerét viselték, hanem ezek Magyarországgal és Jeruzsálemmel bővített változatát, és a királynő képviselői minden bizonnyal ezzel a bővített címerrel reprezentáltak a konstanzi zsinaton. Hogy ezt nem alaptalanul gondolták, bizonyítja egy címerkódex, amelyet egy olyan portugál herold, „heraldikai szakíró" szerkesztett, aki személyesen is részt vett a konstanzi zsinaton, és lerajzolta kéziratába a zsinaton megjelenő államok és szuverének, illetve kíséretük tagjainak címerét.[36]

A címeres kódex a Szicíliai Királyság (*Regnum Cecilie*), lapszéli jegyzet szerint: Nápolyi Királyság (*Reyno de Napoles*) jellemzéséhez – a szöveg ugyanis nem heraldikai, hanem chorografikus jellegű, címerkönyvvé az egyes országok leírását bevezető és követő címerek és címeres zászlók ábrázolásai teszik – a portugál herold II. Johanna valódi, az Árpád-sávozattal, az Anjouk kéken arany liliomaival és a jeruzsálemi kereszttel hasított, koronás címerét rajzolta le, ráadásul a címerhez ezüsttel és vörössel darabolt bordűrt vagy rámát festett, ahogyan az Anjouk Durazzoi ága viselte. A címer mellett a nápolyiak zászlaját a nápolyi Anjouk vörös szarufás címerével festette meg, minden bizonnyal Konstanzban is így hordozhatta a küldöttség.[37] A Szicíliai–Nápolyi Királyság leírását követően, három korabeli nápolyi(?) nemesi címer mellett ismét megjelenik egy kék mezőben „Anjou-liliomos" fecskefarkas hosszú, keskeny hadizászló, amelyre a leírás előttivel megegyező Anjou–Durazzo-címert festették, az osztott (hasított) címer első mezejében, természetesen, a Magyar Királyság jelvényével.

[36] Armorial [Címerkönyv]. Kódex, latin (spanyol, portugál), 15. század eleje. The University Library of Manchester, Medieval Collection Latin MS 28. Jékely Zsombornak tartozom hálával, hogy erre a fontos forrásra és elérhetőségére felhívta a figyelmemet. A címerkönyv heraldikai tartalmának átírása: The Herald's Book al. Livro de Arautos al. De ministerio armorum. An armorial of the Council of Constance 1414–1418 by an anonymous Portuguese herald. Introduction and edition by Steen Clemmensen from Manchester, John Rylands University Library Ms. Latin 28. Farum, 2011. http://armorial.dk/german/Arautos.pdf. (2014.11.14.)

[37] The University Library of Manchester, Medieval Collection Latin MS 28. p. 67.

1. II. Johanna nápolyi királynő címere Richental krónikájának első nyomtatott kiadásában, 1483 (Augsburg)

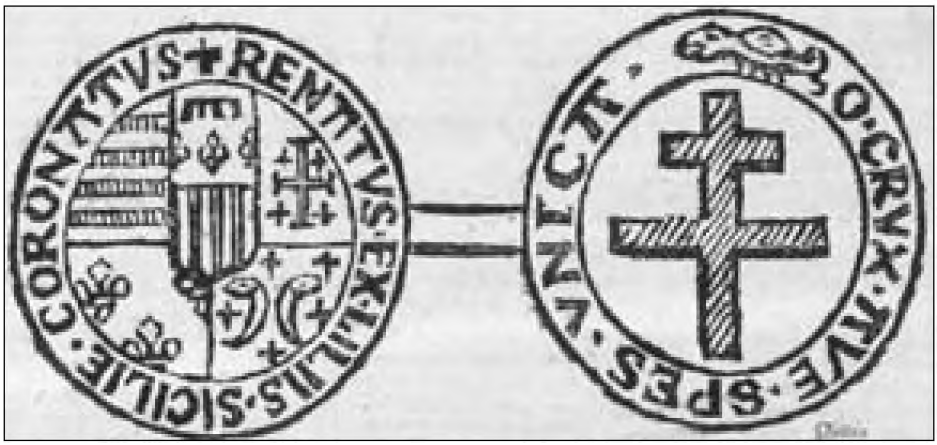

2. René király címere hóráskönyvében, British Library. http://commons.wikimedia.org

3–4. Carlo II d'Angio és Maria d'Ungheria az Anjou Bibliában, részlet. Lieve Watteeuw–Jan van Der Stock (szerk.): The Anjou Bible. A Royal Manuscript Revealed, Naples 1340. Paris–Leuve–Walpole, 2010 alapján

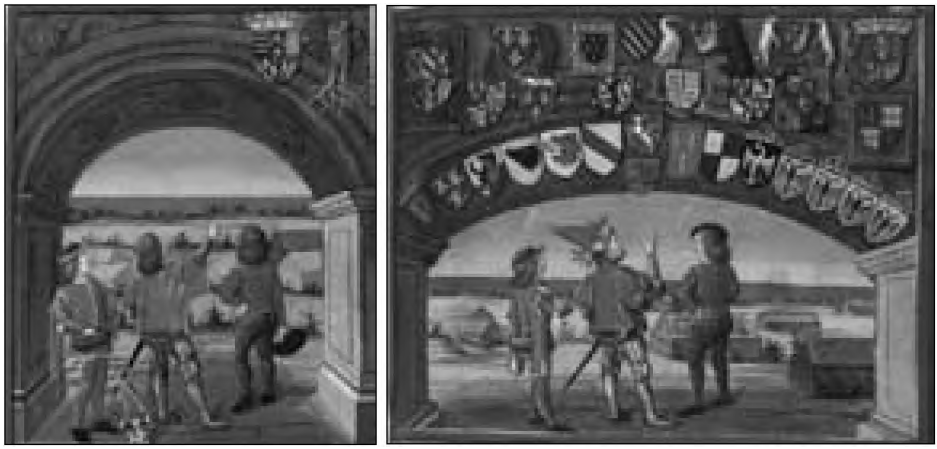
5. René, Provence grófja pénze. Tarascon, 1445
(Carpentier, P.: Glossarium II. 1332. alapján)

6. II. Anjou Johanna címere a S. Giovanni a Carbonara-templomban (a Szerző felv.)

7. René király felségi pecsétje, 1439
(Blancard, L.: Iconographie des Sceaux 1. Pl. 21. alapján)

8–9. René király címere a Cœur d'Amour éspris-ben, részlet (©BnF MS Français 24399)

Jékely Zsombor

Címerkönyvek és címereslevelek: magyar nemesi címerek a konstanzi zsinat idején

A hazai heraldikai irodalomban jól ismert tény, hogy a konstanzi zsinat időszaka a magyar nemesi címerhasználat meghatározó időszaka volt: a Zsigmond által kiadott, nagyjából egy évtizeddel korábban megindult címeradományok megsokasodtak a zsinat idején.[1] A nemzetközi porondon fellépő magyar nemesség a címerreprezentáció terén is fel akart zárkózni nyugati társaihoz. A címeradománnyal egy időben történő nemesítés gyakorlata ritka volt, de a köznemesség tagjai Konstanzban sorozatban nyertek új címert az uralkodótól.[2] Az arisztokrácia címerhasználata ebben az időszakban már stabil volt, amint arról a különféle nemzetközi címergyűjtemények beszámolnak – elsősorban a címerkönyvnek is tekinthető Richental-krónika. Ezt az ismert, bár még mindig nem kellő részletességgel feldolgozott forrásanyagot szeretném kibővíteni egy további, a zsinattal szorosan összefüggő címerkönyv rövid ismertetésével, feltárva egyben a címereslevelek és a címerkönyvek közötti kapcsolatokat is. Bevezetésként pár szóban szeretném összefoglalni a magyarországi címeradományozások történetét.[3]

[1] A Zsigmond-korban kiadott, magyarországi címeradományokról szóló átfogó tanulmányom megjelenés előtt áll, Grants of arms for Hungarian nobles at the court of King Sigismund (1387–1437) címmel. Előadás formájában elhangzott 2013. március 14-én Opavában, az alábbi konferencián: Wappenbriefe und Standeserhöhungsurkunden als Ausdruck europäischen Kulturtransfers? Beiträge zur diplomatischen Norm und sozialen Praxis im späten Mittelalter. Ezt megelőző rövid áttekintés: *Jékely Zsombor:* A Zsigmond-kori magyar arisztokrácia művészeti reprezentációja. In: Sigismundus Rex et Imperator – Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437 (kiállítási katalógus). Szerk. Takács Imre. Budapest–Luxemburg 2006. (a továbbiakban Sigismundus-katalógus (2006) 298-310.

[2] A konstanzi címeradományok legújabb rövid áttekintése: *Andreas Zajic:* Heraldische Souvenirs aus Konstanz? Wappenbriefe aus der Zeit des Konzils. In: Das Konstanzer Konzil, 1414–1418 – Weltereignis des Mittelalter. Katalog. Hrsg. Badischen Landesmuseum. Darmstadt 2014. 284-285.

[3] A hazai címereslevelek tudományos feldolgozása igen korán elindult, és a téma szakirodalma nemzetközi szempontból is kiemelkedő mennyiségű. L. *Csoma József:* Zsigmond király czimerlevelei. Turul 14 (1896).; *R. Kiss István:* Természetes ábrázolás az 1526. év előtti magyar czimerekben I–III. Turul 21. (1903) 49–56., 119–125., 162–171.; *Csoma József:* Mohács előtti címereslevelek nyomai. Turul 24. (1906) 13–25. A Turul hasábjain megjelent címereslevél-kiadások összegyűjtve is napvilágot láttak: Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar czimeres emlékek. I–III. Szerk. Fejérpataky László – Áldásy Antal. Bp. 1901-1902.; 1926. (a továbbiakban: MHH) *Áldásy Antal:* A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában található címereslevelek jegyzéke. I–VIII. Bp. 1904–1942.; *Uő:* Címertan. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 6.) Bp. 1923. Új kiadását szerkesztette Bárány Attila. Máriabesnyő – Gödöllő 2004. A II. világháború utáni időszakban alapvetőek Radocsay Dénes tanulmányai: *Radocsay Dénes:* Gotische Wappenbilder auf Ungarischen Adelsbriefen. Acta Historiae Artium 5. (1958) 317–358.; *Uő:* Gotische Wappenbilder auf

A folyamat Magyarországon az Anjou korban indult meg, de ebből az időszakból nagyon kevés emléket ismerünk: Kassa városának 1369-es címeradományát leszámítva csak Károly Róbert három sisakdísz-adományát.[4] A modern értelemben vett címereslevelek sorozata Zsigmond uralkodása idején indult meg. Mintájukat a 14. századi császári címeradományok – Bajor Lajos és IV. Károly adományai jelentették. Elterjedésükhöz valószínűleg az 1396-ban a nikápolyi csatába induló, Budán gyülekező francia és burgundi lovagok címerreprezentációja is impulzusokat adhatott. Thuróczi János krónikájában olvashatjuk, hogy a lovagok festett címerei a domonkosok várbéli templomában voltak közszemlére téve – amint ezt még ő is láthatta.[5]

Zsigmond első címeradományai – a Csentevölgyi címereslevél 1398-ból (DL 50 509) és a Semsei címereslevél 1401-ből (DL 84 811) – festett címerképet nem tartalmaznak.[6] Szövegükből azonban arra következtethetünk, hogy az okleveleket később teljes privilegiális formában is kiállították, az uralkodó nagypecsétjével – és feltehetően a címerek ábrázolásával. Az első olyan fennmaradt oklevél, amely a mai fogalmak szerinti címereslevél, a Tétényi család 1405-ben Budán kiállított címereslevele, amelynek közepén ott látható a címerkép is (DL 64 122). Ez az elrendezés a Bajor Lajos és IV. Károly-kori császári kancellária gyakorlatát követi.[7] Röviddel ezután megjelent a címerkép elrendezésének ma-

Ungarischen Adelsbriefen II. Acta Historiae Artium 10. (1964) 57–68.; *Uő:* Wiener Wappenbriefe und die letzten Miniatoren von Buda. Acta Historiae Artium 19. (1973) 61–73. A téma később kiállítások kapcsán is többször előfordult.

[4] Tanulmányomban az eredeti formában fennmaradt címereslevéleknek csak a DL vagy DF számát adom meg, a Zsigmond-kori oklevéltár köteteiben szereplő regesztákra nem utalok, és szövegkiadásokra sem hivatkozom. A DF számmal jelzett oklevelek pontos őrzési helye, eredeti jelzete a Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa (Collectio Diplomatica Hungarica) segítségével határozhatóak meg (http://mol.arcanum.hu/dldf). 1326 – DF 262 464. (Szombathely); 1327 – DL 50 507. és 1332 – DL 50 508. *Vajay Szabolcs:* A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. Levéltári Közlemények 40. (1969) 279–287. *Berténvi Iván:* A 'sisakdísztől' a 'teljes címer'-ig. In: *Uő:* A címertan reneszánsza. Tanulmányok. Bp. 2010. 28–33. *Martin Roland – Andreas Zajic:* Illuminierte Urkunden des Mittelalters in Mitteleuropa. Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde 59. (2013) 354.

[5] „Quorum nobilitatis armorum insignia Bude in claustro sancti Nicolai confessoris erga fratres predicatorum tabulis arte pictoria inscripta ac parietibus affixa meos usque ad annos pro memoria stetere". *Johannes de Thurocz:* Chronica Hungarorum. Ed. Elisabeth Galántai – Julius Kristó. Bp. 1985. I. 214. 203. fejezet. Említi: *Horváth Henrik:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 147–154.

[6] Megemlíthetjük a Pochyk-család címereslevelét is 1404-ből, amely csak 1406-os átiratból ismert, címerkép nélkül. DL 75 933. Ezen korai emlékek értékeléséhez l. *Wehli Tünde:* Magyar családok címereslevelei. In: Művészet Zsigmond király korában. 1–2. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Bp. 1987. (a továbbiakban Zsigmond-katalógus (1987) 382.

[7] *Friedrich Bock:* Der älteste kaiserliche Wappenbrief. Archivalische Zeitschrift 41. (1932) 48–55. 1338-as adomány: *Robert Suckale:* Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern. München 1993. 36–37. *Roland, M. – Zajic, A.:* Illuminierte Urkunden i. m. 346ff. IV. Károly korára: Die Parler und der schöne Stil 1350–1400: Europäische Kunst unter den Luxemburgern: Resultatband zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln. Hrsg. Anton Legner. Köln 1980. T2–3 tábla. Vencel korára: *Zajic, A.:* Heraldische i. m. 284. 1. kép.

gyar módja is, amely az illusztrációt az oklevél élén, a bal felső sarokban tartalmazta. Ezzel együtt a címerkép elrendezésében is változás állt be: a ferdén elhelyezet címerpajzsok ezeken az okleveleken a (heraldikai) bal felé dőlnek, minden bizonnyal az oklevél élén szereplő uralkodó iránti tisztelet kifejezéseképpen.[8] Az első ilyen elrendezésű címereslevelet 1409-ből ismerjük, de csak másolatból: ez a Garázda-család címereslevele.[9] Az 1411-es Hideghéti (DL 95 026) és az 1414-es Eresztvényi címereslevél (DL 92 447) egyaránt ezt az elrendezést követi.[10]

Zsigmond római királlyá koronázásának időszaka előtt tehát már kialakult és megszilárdult a címereslevelek kiadásának magyarországi gyakorlata. A címeradományok száma nagymértékben megnőtt Zsigmond 1414 és 1418 közötti nagy utazása idején. Az aacheni koronázás és a konstanzi zsinat, valamint a zsinatról Nyugat-Európába tett utazás időszaka a hazai heraldika legfontosabb periódusai közé tartozik. 1414 szeptembere és 1419 eleje között összesen 45 olyan címeradományt ismerünk, amelyeket magyar nemesek számára tett Zsigmond (beleértve a csak másolatokból ismert emlékeket is). Ezek közül is legtöbb oklevél kiállítási helye Konstanz volt: az ottani harminc címereslevél a Zsigmond-kor ma ismert címeradományainak majdnem harmadát jelenti.[11] Zsigmond népes kísérettel, teljes magyar udvartartásával vett részt a zsinaton, és ez a kíséret a nyugat-európai úton közvetlenül megismerkedhetett a heraldikai reprezentáció fejlettebb formáival, amelyhez természetesen alkalmazkodni kí-

[8] *Csoma J.:* Zsigmond király czimerlevelei i. m. 12.

[9] *Schönherr Gyula:* A Garázda nemzetség címeres levele. Turul 12. (1894) 9–11. Az eredeti oklevél a Teleki család gyömrői levéltárában volt, és Schönherr nem csak másolatáról, de fotójáról is beszél – én csak a tanulmányához megjelentetett színes akvarellmásolatot ismerem.

[10] Az eredeti a második világháborúban elpusztult, ma csak fotója ismert (DL 95 026.). A címerkép színes másolata: *Fejérpataky László:* A harmadik festett armális. Turul 26. (1908) 110–113. *Schönherr Gyula:* Az Eresztvényi család czímeres levele az 1414. évből. Turul 13. (1895) 110–113. Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 408. kat. 4.122. MHH III. 13–15.; I. 35–36.

[11] A Zsigmond által kiadott címereslevelek listája legjobban Nyulásziné Straub Éva kiadványaiból követhető. A Budapesten őrzött címereslevelekre l. *Nyulásziné Straub Éva:* Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein = Wappen aus fünf Jahrhunderten auf Wappenbriefen im Ungarischen Staatsarchiv. Szekszárd 1999[2].; *Uő:* Magyar Országos Levéltár – Címereslevelek jegyzéke. (A Magyar Országos Levéltár segédletei 7.) Bp. 2000[2]. (Elérhető CD-ROM és internetes kiadásban is, http://mol.arcanum.hu/digilib). A legpontosabb jegyzék: *Nyulásziné Straub Éva:* Mohács előtti címereslevelek. In: Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Bp. 2005. 245–260. A Zsigmond-kort tekintve ehhez csak apró kiegészítéseket lehet tenni. Nem szerepel a listán a Csákányi-család 1418-as címereslevele (Levoča, Štátný Oblastný Archív – DF 265 470.); a Szentlászlói-család 1431-es töredékesen fennmaradt címereslevele (DL 30 789.). A Pókateleki (Kondé) család Pozsonyban őrzött 1434-es címereslevelét az alábbi kiadványból ismerjük (a listán nem szerepel). Gotika (Dejiny slovenského výtvarného umenia). Szerk. Dušan Buran. Bratislava 2003. 800–801. kat. 6.2.17. Egy korábban csak fekete-fehér fotókról ismert, elveszett címereslevél időközben előkerült: Vajdai György címereslevele 1431-ből (DL 105 245.), ma: Vorarlberg, Landesarchiv, Nr. 8979. – l. *Péterfi Bence:* Egy középkori címereslevél 20. századi vándorútja. Turul 84. (2011) 140–141. Fotója elérhető a http://monasterium.net/ rendszerében.

vánt. Mindez a címerigénylések és címeradományok jelentősen megnövekedett számához vezetett.[12]

Az ismert adományok elemzése után kimondhatjuk, hogy azok többnyire nem az arisztokrácia tagjai számára születtek, hiszen családjaik többnyire már megszilárdult címerhasználati gyakorlattal rendelkeztek. Ezt tanúsítják a zsinat idején készült címereskönyvek is, amelyek a résztvevők heraldikai reprezentációját dokumentálják.[13] Ezek közül a legismertebb Ulrich Richental krónikája, amely a zsinat eseményeinek kronologikus összefoglalója mellett a résztvevők jegyzékét és címereit is tartalmazza.[14] Richental krónikájának eredeti, 1420 körül készült példánya nem maradt fenn, de hét másolatát ismerjük az 1460–80-as évekből, valamint illusztrált ősnyomtatvány formájában megjelent első kiadását 1483-ból. A kódex-sorozat a konstanzi zsinat időszakának leggazdagabb címergyűjteményét jelenti, amelyben természetesen a magyar résztvevők jelvényei is szerepelnek. Richentalnál megtalálhatóak a legfontosabb magyarországi bárók címerei: az élen Cillei Hermann, Zsigmond apósa és fia Frigyes szerepelnek, majd Magyarország nádora, Garai Miklós, továbbá Stiborici Stibor, Filippo Scolari (Ozorai Pipo), Kanizsai János (az érsek unokaöccse), és még néhány főúr – köztük Lévai Cseh Péter, és a Perényiek.[15] A címeres rész a krónika 1483-ban megjelent első nyomtatott kiadásába is belekerült. Nagyrészt ugyanezeket a címereket találjuk más korabeli címergyűjteményekben, amelyek a Boden-tó vidékén készültek és Richental gyűjtésére támaszkodtak: így a Karlsruhéban őrzött

[12] Zsigmond konstanzi kísérete a hosszú időszak alatt még nincs rekonstruálva. Adalékok hozzá: *Bárány Attila:* Zsigmond király 1416-os angliai kísérete. Aetas 19. (2004) 5–30. L. *Daniela Dvořaková:* Die Delegation der ungarischen Kirche und des ungarischen Adels in Konstanz. In: Das Konstanzer Konzil, 1414–1418. Weltereignis des Mittelalters. Essays. Hrsg. Karl-Heinz Braun – Matthias Herweg – Hans W. Hubert – Joachim Schneider – Thomas Zotz. Darmstadt 2013. 70–74. Összevetésként Zsigmond római kíséretét is érdemes megvizsgálni, a császári koronázás alkalmából. L. *E. Kovács Péter:* Emperor Sigismund's Coronation in Rome. In: Infima Aetas Pannonica – Studies in Late Medieval Hungarian History. Ed. Péter E. Kovács – Kornél Szovák. Bp. 2009. 97–162. Az uralkodó itineráriumát többször összeállították, legpontosabban Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Összeállították *Engel Pál* és *C. Tóth Norbert*. Bp. 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1.)

[13] Címerkönyvekből általánosságban l. *Torsten Hiltman:* Potentialities and Limitations of Medieval Armorials as Historical Source. The Representation of Hierarchy and Princely Rank in Late Medieval Collections of Arms in France and Germany. In: Princely Rank in late Medieval Europe. Trodden Paths and Promising Avenues. Eds. Thorsten Huthwelker – Jörg Henning Peltzer – Maximilian Wemhöner. Ostfildern 2011. 157–198.

[14] *Ulrich Richental*: Das Konzil zu Konstanz. Hrsg. Otto Feger. Band I: Faksimileausgabe der Konstanzer Handschrift; Band II: Kommentar. Starnberg – Konstanz 1964. *Thallóczy Lajos:* Balkáni (déli-szláv) és magyar czimerek és pecsétbeli emlékek. (Oklevelek és egyéb források, Ulrich v. Reichenthal, Konrad v. Grünenberg czimeres gyüjteményei alapján.) Turul 25. (1908) 49–64.; 97–110.

[15] *Jékely Zs.:* A Zsigmond-kori magyar arisztokrácia i. m. 298. 1. kép (New York Public Library, Spencer Ms. 32.)

donaueschingeni címereskönyvben,[16] vagy Conrad Grüneberg címergyűjteményében az 1480-as évekből.[17] A továbbiakban egy olyan címerkönyvvel foglalkozom, amely ezeknél korábbi és a zsinat időszakának elsőrangú dokumentumai közé tartozik.

Vizsgálódásaim középpontjában a *Livro de Arautos* néven ismert portugál kódex áll, amelyet ma a manchasteri John Rylands Library őriz (Latin Ms 28).[18] A befejezetlen kódexet szerzője, egy portugál herold, Konstanzban kezdte, 1416-ban, és összeállításával az volt a célja, hogy a résztvevők címereit és jelvényeit a lehető legteljesebb módon dokumentálja. A kódex az európai államok szerint felosztva tartalmazza az anyagot. Minden államhoz az uralkodó zászlón ábrázolt címere adja a nyitóképet, a zászló mellett az adott országra jellemző uralkodói lovagrend jelvényével. A magyarországi címereket tartalmazó rész igen jelentős, mivel gazdag és pontos információkat ad a résztvevőkről. A szekció nyitóképe a Magyar Királyság zászlója, amely az Árpádok ezüst-vörös vágásos címerével díszített, fölötte koronával. A zászló mellett a Zsigmond által alapított Sárkányrend teljes, lángkereszttel együtt ábrázolt jelvénye látható. Az ezután következő rész a többi országéhoz hasonló: egy-egy lapon négy-öt teljes címerábra látható, a címerek fölött viselőiket azonosító feliratokkal. Az első oldalon Zsigmond legfontosabb támaszai, a királyság legnagyobb báróinak címerei láthatóak: Cillei Hermann és Garai Miklós, a király apósa és sógora. Mellettük a Korbáviai grófok címere látható (Thomas groff-ként azonosítva, pedig Korbáviai János asztalnokmesterre gondolnánk) és egy felirat nélküli cí-

[16] Donaueschingen Wappenbuch, Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Hs. Don. 496. Magyar címerek: f6r, f27r–29v. *Steen Clemmensen:* Donaueschinger Wappenbuch. 2012. Online: www.armorial.dk.

[17] Das Wappenbuch Conrads von Grünenberg, Ritters und Bürgers zu Constanz – München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 145, [S.l.], c. 1480, digitális változatban elérhető (http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0003/bsb00035320/images/ – Magyarország címere a 38. oldalon szerepel, de a kötetben több magyar nemesi címer is található. Másolata: Berlin, Geheimes Staatsarchiv Preußicher Kulturbesitz, VIII. HA II. Heraldische und Genealogische Sammlungen, Nr.21. L. *Steen Clemmensen:* Conrad Grünenberg's Wappenbuch. Introduction and edition. Farum 2009. (online elérhető: www.armorial.dk).

[18] Manchester, The John Rylands Library, Latin MS 28. A kódex online tanulmányozható, a könyvtár LUNA adatbázisában (http://enriqueta.man.ac.uk/luna/servlet/Man4MedievalVC~4~4). Kodikológiai leírása: *Montague Rhodes James:* A Descriptive Catalogue of the Latin Manuscripts in The John Rylands Library at Manchester, vol. I. Manchester 1921. 78–81. Szövegének kiadása: *Aires Augusto Nascimento:* Livro de Arautos, De Ministerio Armorum, Script. anno MCCCCXVI. ms. lat. 28. J. Rylands Library, Manchester – Lisboa 1977. Elemzése: *Werner Paravicini:* Signes et couleurs au Concile de Constance. Le témoignage d'un héraut d'armes portugais. In: Signes et couleurs des identités politiques. Du Moyen Âge à nos jours. Eds. Denise Turell et al. Rennes 2008. 155–187. A benne szereplő címereket azonosítja: *Steen Clemmensen:* The Herald's Book al. Livro de Arautos al. De ministerio armorum. An armorial of the Council of Constance 1414–1418 by an anonymous Portuguese herald 2011. elérhető online: www.armorial.dk. A magyar szakirodalomban eddig csak Lővei Pál említette, a sárkányrendi ábrázolások kapcsán. *Lővei Pál:* Újabb ismeretek a Sárkányrend emlékeiről. In: Erősségénél fogva várépítésre méltó. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza 2011. 259–266.

mer látható. Ez a Héder-nemzetség címere, viselőjét Hédervári Lőrinc későbbi nádorral azonosíthatjuk.[19] A következő oldalon a Perényi-család négy tagjának a címerábrát tekintve azonos címereit láthatjuk. A családtagokat rendjelvényeik (kettőjüknél a Sárkányrend jelvénye is szerepel, a hármuknál meglévő angol SS lánc mellett) egyénítik. A nevek a családfa segítségével azonosíthatóak a család ismert tagjaival. A lapon az utolsó címerábrázolás Buzlai Balázsé, aki 1415-ben Perpignan-ban nyert címeradományt.[20] A következő lapon szereplő címerek tulajdonosait nehezebb azonosítani. Az első két címer a Gutkeled nemzetséghez tartozó lovagoké: az első Maróti János macsói bán, a másik rokona, a Gutkeled nem sárvármonostori ágába tartozó Málcai Márki Antal, Jakab fia. A harmadik címert nem tudtam azonosítani, a negyedik Leszteméri Imréé, az ötödik bizonytalan, de talán a Kompolti címer. Hasonlóképpen nehezen azonosíthatóak a következő lapon szereplő címerek – hiába vannak feliratokkal ellátva.[21] Kérdés, hogy a következő három oldal egyáltalán a magyar címerek sorozatához tartozik-e. A címerek keveredésére utal, hogy két bizonyosan magyar címer a kódex más részén, a 85r fólión található: Pelsőci Bebek Péter székelyispán és testvére, Bebek Miklós királynéi tárnokmester címere látható itt. Ugyanakkor az összeállításból számos olyan címer hiányzik, amelyek a Richental-tradícióhoz köthető kódexekben mindig jelen vannak: elsősorban Ozorai Pipo, Stiborici Stibor, valamint a Kanizsai-család tagjainak címereit említhetjük. Ez is azt igazolja, hogy a portugál herold más forrásoktól függetlenül, saját gyűjtése alapján, a helyszínen állította össze a címerkönyvet.

A címerkönyv ábrázolásai több szempontból is tanulságosak. A herold elsődleges források nyomán dolgozott és számos olyan részletet megörökített, amelyeket más forrásból nem ismerünk. Nagyon jelentős, hogy a címereket (a Richental-kódexekkel ellentétben) sisakdísszel együtt ábrázolja, továbbá ábrázolja a viselőik által összegyűjtött rendi jelvényeket is.[22] Többször szerepel az

[19] A címerek viselőinek azonosítását Engel Pál genealógiai adatbázisának segítésével végeztem el. *Engel Pál:* Magyar középkori adattár – Magyarország világi archontológiája, 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. CD-ROM, Arcanum Bp. 2001. Vö.: *Engel Pál:* Zsigmond bárói – rövid életrajzok. In: Zsigmond-katalógus (1987) i. m. I. 405–458. (genealógiai táblákkal).

[20] A családtagok: Rihnói-Perényi Miklós, Pál fia, lovászmester; Perényi Miklós, Miklós fia, lovászmester (1420–28); Perényi Miklós, János fia; Perényi János, tárnokmester. Buzlai Balázs a Perényiek familiárisa volt. L. Engel Pál: Zsigmond bárói: rövid életrajzok – A Perényiek. In: Zsigmond-katalógus (1987) i. m. I. 437–440.

[21] Az ismeretlen címerek azonosításában a sokpecsétes oklevelek is segítségünkre lehetnek, amelyekkel az utóbbi időben Lővei Pál foglalkozik. *Lővei Pál:* Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: Honoris causa – Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Bp. – Piliscsaba 2009. 149–182. L. Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 62. kat. P8.

[22] Az uralkodói lovagrendekről, köztük elsősorban a Sárkányrendről l. *Lővei Pál:* Uralkodói lovagrendek a középkorban, különös tekintettel Zsigmond Sárkányrendjére. In: Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 251–

1408-ban alapított Sárkányrend jelvénye, valamint az angol királytól kapott SS-rend lánca. A kódex igazolja, hogy ezek a rendjelek a heraldikai reprezentációnak tulajdonosaik életében is részét képezték. A teljes címerek jó összevetési lehetőséget nyújtanak a korszak címereslevéleivel. Garai Miklós címere pl. jól összevethető a nádor 1416-ban kapott címerbővítő oklevelén található egyik címerrel: amely kék struccszárny előtt ismétli a sisakdíszben a címerpajzs díszét. Még egy esetben igazolható, hogy a kódex összeállítója talán az eredeti címereslevelet láthatta: Buzlai Balázs 1415-ben Zsigmondtól Perpignanban kapott címeradományt. Bár ennek eredetije nem maradt fenn, de ismerjük a címer képét, amely egyezik a kódexben megfestett változattal.[23] Érdekesebb Leszteméri Imre címerének esete, akinek családja csak 1422-ben nyert címert Zsigmondtól, Nürnbergben (DL 50 520). A címereslevél azonban megemlíti, hogy a címeradományt igénylő családtagok bemutatták az uralkodónak régi címerüket, annak megerősítését kérve – a címerkönyv tanúsága szerint pedig azt már Konstanzban is használták. Ez egy általános gyakorlatra mutat rá, amint erre később még visszatérek. A továbbiakban ugyanis szeretnék néhány művészettörténeti jellegű tanulságot rögzíteni a konstanzi címereslevelek sorozatáról.

A konstanzi időszak címereslevéleinek sorozata igen magas művészi színvonalat képvisel. Közismert, hogy Konstanz a zsinat idején a különböző helyekről származó művészek számára is találkozóhelyet, munkalehetőségeket jelentett. A városban miniatúrafestők is megjelentek, köztük eredetileg francia tanultságú, Csehországban működő mesterek, az úgynevezett geronai Martyrologium műhelyének köréből.[24] Ennek a luxuskódexeket készítő műhelynek egyes tagjai feltehetően a huszitizmus miatt csökkenő lehetőségek elől utaztak a császári

263. *Milada Studničková:* Drehknoten und Drachen. Die Orden Wenzels IV. und Sigismunds von Luxemburg und die Polysemantik ihrer Zeichen. In: Kunst als Herrschaftsinstrument. Böhmen un das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im Europäischen Kontext. Hrsg. Jiří Fajt – Andrea Langer. Berlin – München 2009. 377–387. *Ivan Mirnik:* The Order of the Dragon as reflected in Hungarian and Croatian heraldry. In: Genealogica et heraldica. St Andrews MMVI. Myth and propaganda in Heraldry and Genealogy. Proceedings of the XXVII International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences St Andrews, 21–26 August 2006. II Edinburgh 2008. 563–588. Újabban – különös tekintettel a külföldi rendjelvények hazai megjelenésére *Bárány Attila:* A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban a 15. században. In: A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen 2013. 11–36.

[23] Az adomány egyszerű, 18. századi másolat formájában maradt fenn, a címerkép ábrázolása nélkül (DL 71 753.). Fejérpataky még látta az eredetit. L. *Csergheő Géza:* A valódi Buzlay-címer. Turul 6. (1888) 41–42.

[24] *Mojmir Frinta:* The Master of the Gerona Martyrology and Bohemian Illumination. The Art Bulletin 46. (1964) 283–306. *Uő*: Some Thought-provoking Musing: Angevin – Luxemburgian – Corvinian. Ars (1996) 73–88. A műhely újabb ismertetése: *Milada Studničková:* Las illuminaciones del Martirologio de Usuardo, in: M. Moliero ed., Martirologio de Usuardo, Museo Diocesa, de Girona. Volumen de estudios Barcelona 1998. 93–162. Címereslevelekkel való kapcsolat *Uő:* Cseh orientáció a miniatúrafestészetben – a Geronai mesterek köre. In: Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 529–535.

udvar tartózkodási helyére, Konstanzba. Itt nagy szerepük volt a címereslevelek művészi színvonalának magasabbra emelésében, új képi megoldások bevezetésében. Az első, ehhez a műhelyhez lazábban köthető illuminátor már 1414-ben Aachenben feltűnt: Bocskai István november 8-án kiadott címereslevelét egy olyan művész díszítette, akinek munkáit Konstanzból is jól ismerjük (Pannonhalma, DF 262 383). Ebbe a sorozatba tartozik Somkereki Antal 1415 januárjában keltezett címeradománya (DL 104 871), Liptai Miklós Párizsban őrzött címereslevele, valamint a Tamásfalvi és a Hotvafői armálisok (DL 50 513 és DL 50 514).[25] A címerképeken a pajzsot és a sisakot négykaréjos keret veszi körül, amelyet egy külső, négyszögletű keret foglal magába. A két keret közötti sarkokat gazdag monokróm növényi díszítés vagy angyalok alakjai tölti ki. A közép-európai – elsősorban a cseh – könyvfestészet kedvelt megoldásáról van szó, amellyel például egy 1390 körül Prágában illuminált, ma Zágrábban őrzött Bibliában is megtalálunk.[26] Hasonló volt a Kőszegi,[27] valamint a Keszői család címereslevele,[28] továbbá a legérdekesebb darab, a Hetyei család ma Sopronban őrzött címereslevele 1415 októberéből (DF 283 583).[29] Ezt nem Zsigmond, hanem I. Ferdinánd, Aragónia királya adta ki, amikor Perpignanban Zsigmond és kísérete találkozott vele. Az oklevelet minden bizonnyal Ferdinánd kancelláriája állította ki (a paleográfiai jellegzetességek is erre utalnak), de magyar szokások szerint az oklevél bal felén hagytak helyet a címerképnek. A festő egyértelműen a fent ismertetett körhöz tartozik – kérdés persze, hogy elkísérte-e az udvart az európai körútra, vagy pedig csak Konstanzba visszatérve került az oklevélre a címerkép.

Ez nem az egyetlen eset, amikor magyar nemesek külföldi uralkodótól kaptak címeradományt. Ide tartozik a korszak talán legkiemelkedőbb címereslevele: Garai Miklós nádor 1416-ban, Párizsban elnyert címerbővítő oklevele.[30] Az adomány rangját emeli, hogy a nádor ugyanazon a napon nem csak Zsigmond-

[25] Az összefoglaló munkák mellett l. *Weisz Szidónia:* „... Nobili anthonio ... hic depincta arma ... concedimus" – Somkereki Antal címere 1415-ből. Levéltári Szemle 58. (2008: 4. sz.) 71–77.; a Liptai-címereslevélről *Vajay Szabolcs – Radocsay Dénes:* Egy Zsigmond-kori címeradomány. Művészettörténeti Értesítő 21. (1972) 272–278.

[26] Sigismundus-katalógus (2006) i.m. 595–596. kat. 7.33 (Jékely Zsombor).

[27] *Csoma József:* Kőszegi László czímerlevele. Turul 10. (1892) 72–75.; MHH I. 39–40.

[28] Az eredeti címereslevél elveszett, csak kiadása ismert. *Reiszig Ede:* A Keszői Jakab czimerlevele. Turul 23. (1905) 127–130. MHH III. 19–20. Vö. *Radocsay D.:* Wappenbilder (1958) i. m. 322–323.; 352.

[29] *Fejérpataky László:* A Hettyey család aragóniai czímere. Turul 15. (1897) 187–189.; MHH II. 17–18. *Tompos Ernő:* Wappenbriefe (1418–1483) in Sopron. Neues Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft Adler Ser. 3 vol. 7. (1967–1970) 77–87.

[30] Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 406–408. kat. 4.121a–b (Marta Melníková – Jékely Zsombor). *Buran, D.:* Gotika i. m. 798–799. kat. no. 6.2.14.; Karl IV. Kaiser von Gottes Gnaden. Kunst und Repräsentation der Hauses Luxemburg 1310–1437. Hrsg. Jiři Fajt. München–Berlin 2006. kat. 213. (Dušan Buran)

tól, hanem VI. Károly francia királytól is elnyerte azt. A március 26-án kelt armálisokat a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltár őrzi (Bratislava, Slovenský národný archív, DF 265 782). Zsigmond adománylevele a nádor vitézségére és hadi kiválóságára való tekintettel bővíti a család régi címerét, míg VI. Károly oklevele Zsigmond adományára hivatkozik. A két oklevél képi dísze azonos: a középső vörös hátterű képszőnyegben két pajzson is megjelenik a Dorozsmanem kígyós címere, kétféle sisakdísszel. Zsigmond sárkányrendje is megjelenik, vele egybefonódva pedig bátyjának, Vencel cseh királynak a kendőrendje. Az oklevelek szövege egyszerre készült, talán festőjük is azonos – vagyis a francia király oklevelét is Zsigmond kancelláriája készítette elő. Ez a kettős, mindkét példányon két címerpajzsot ábrázoló adomány a zsinat időszakában egyedülálló emlék – minden bizonnyal az uralkodó legfontosabb támaszát és sógorát érte csak ilyen kitüntetés.

Konstanzban, a zsinat második szakaszában (1417–1418 folyamán) továbbra is kedvelt motívum maradt a címerképek négykaréjos keretelése. Két példa – a Farnasi és a Szirmay családok címereslevele (DL 98 477 és DL 67 416) – jól illusztrálja ezt.[31] 1418 elején ismét feltűnik a városban egy, bizonyosan a Martyrologium műhelyből származó festő, aki az egész korszak legszebb címereslevéleinek dekorációját készítette el (a Radocsay Dénes által harmadik konstanzi címerfestőnek nevezett mester).[32] Látványos címerképein többnyire aranyszínű belső, négykaréjos keret emeli ki a címerábrát, mindezt szintén keretezett, virágdíszes mező elé helyezve. A festő az erős kontrasztokat kedvelte, olyan dekorációs rendszert alkalmazva, amelyet a Martyrologium műhely is előszeretettel alkalmazott, elsősorban a sedleci ciszterci kolostor számára készített liturgikus kódexekben.[33]

Ez a festő készítette az arisztokrácia köreibe emelkedett Nagymihályi Albert vránai perjel címerbővítő oklevelét (DL 85 682), a Suki család Kolozsváron őrzött armálisát (Cluj, Arhiva Istorica a Filialei Din Cluj a Academiei RR., DF 254 917), valamint a Lászlókarcsai Török (Sopron, DF 202 133), a Chese (DL 105 473) és az eredeti Csapi címereslevelet (ez utóbbi elveszett, középkori másolata – DL 98 825 – mellett a Turulban megjelent reprodukcióból ismer-

[31] MHH I. 43–44. *Radocsay D.:* Wappenbilder (1958) i. m. 352.

[32] *Radocsay D.:* Wappenbilder (1958) i. m. 327.

[33] Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 588–590. kat. 7.23, 7.25 (Milada Studničkova). A sedleci szerkönyvek további lapjaira: Prague – The Crown of Bohemia, 1347–1437. Eds. Barbara Drake Boehm – Jiři Fajt. The Metropolitan Museum of Art. New York – New Haven – London 2005. 282–285. kat. 124. (Barbara Drake Boehm).

jük megjelenését).[34] Ugyanez a festő készítette a Pozsonyban őrzött Koromházy címereslevelet (DF 259 309), valamint a Hassági-család armálisát (DF 251 661).[35] Utóbbi esetben a négykaréjos keret helyett sarkára állított belső négyszöget alkalmazott a festő. A pár hónap (1418. február-május) leforgása alatt készült címereslevelek sorozata után a festő minden bizonnyal a Magyarország felé induló királyi udvarral tartott: 1418 novemberében Passauban ő dekorálta Olsvai Benedek armálisát (ezt szintén Pozsonyban őrzik, DF 251 660), amely talán az egész sorozat legdíszesebb darabja.[36] A címerfestő nem csak magyar nemeseknek dolgozott, amint azt az 1418 elején Konstanzban kelt, a Claricini testvéreknek kiadott, ma Brünnben őrzött oklevél igazolja.[37]

A konstanzi időszak további címereslevéleit más festők dekorálták, és azok nem tartoznak ezekbe a sorozatokba.[38] A festők eredete, kapcsolatrendszere többnyire nem tisztázott, és hasonló a helyzet sok későbbi, Zsigmond uralkodásának második szakaszában kiadott címereslevéllel is. Az armálisok kiadásának gyakorlata ugyanis a zsinat időszaka után is folytatódott, bár kisebb intenzitással. Ennek a szériának fő darabjai több publikációból ismertek lehetnek, és jelen tanulmánynak nem képezik tárgyát (bár az alábbi következtések természetesen a teljes anyag ismeretében születtek).

Keveset tudunk a címereslevelek festőinek személyéről, valamint megbízásuk körülményeiről.[39] Egyes festők rövid időszak alatt sorozatban több címereslevél díszítésén is dolgoztak, Zsigmond magyar és birodalmi kancelláriája által ki-

[34] MHH I. 49–54.; II. 23–24. Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 345–346. kat. 4.46 (Jékely Zsombor); kat. 4.127 (Nagymihályi); kat. 4.128 (Olsvai). A Chese (Dansai Csese) címereslevelet és a Csapi-címereslevél középkori másolatát kiadta: *Radocsay D.:* Wappenbilder II. (1964) i. m. 57–68. *Wehli Tünde*: Magyar családok címereslevelei. In: Zsigmond-katalógus (1987) i. m. 381-388. 383–384. kat. M.23 – M.24. L. Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 345–346. kat. 4.46 (Jékely Zs.); Konstanz-katalógus (2014) i. m. 310–311. kat. 215b (Jékely Zs.).

[35] MHH II. 27–28.

[36] Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 411. kat. 4.128 (Marta Melníková – Jékely Zsombor).

[37] Brno, Moravská Galerie, l. *Roland, M. – Zajic, A.:* Illuminierte Urkunden i. m. 368. 21. kép.

[38] *Radocsay D.:* Wappenbilder (1958) i. m. Egyes emlékekre l. *Iván Bertényi:* Simon von Barrwys Wappenbrief aus dem Jahre 1417. In: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Hrsg. Josef Macek – Ernő Marosi –Ferdinand Seibt. Warendorf 1994. 220–226. DL 50 515. *Bertényi I.*: A 'sisakdísztől' i. m. 299–303. Az időszakból Vadkerti Benedek (DL 50 510.) Kispalugyai Boda Imre (DL 98 441) és Csontos Péter (DL 50 517.) címereslevéleiről l. Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 408–412. cat. 4.123; 4.124; 4.129.

[39] A mesterek csoportosítására a legfontosabb előmunkálatokat Radocsay Dénes végezte el. *Radocsay D.:* Wappenbilder (1958) i. m. 322–330. Valamint *Wehli T.*: Magyar családok címereslevelei i.m. 383–384. A magyarországi középkori művészek tanulmányaira l. *Gyulai Éva:* Docta manu – placibilia opera. Tanult kézzel – gyönyörködtető művek. A művészi munka oktatása és elsajátítása a középkorban. A magyar iskola első évszázadai – Die ersten Jahrhunderte des Schulwesens Ungarn (1000–1526). Győr 1996. 97–108. Miniatúrafestők és címerfestők kapcsolataira: Magyarországi művészet 1300–1470 körül (A magyarországi művészet története 2) 1-2. Szerk. Marosi Ernő. Bp. 1987. I. 630–632. (*Török Gyöngyi:* Címereslevelek).

adott okleveleken egyaránt. Több esetben a festők az udvart kísérve nem csak egy városban, hanem több helyen is hasonló munkát végeztek. Ezen észrevételek alapján jómagam a 2006-os Zsigmond-kiállítás katalógusában azt a következtetést vontam le, hogy a címerfestők bizonyos esetekben közvetlenül a királyi kancellária szolgálatában állhattak.[40] Válaszul az Andreas Zajic és Petr Elbel által ezzel kapcsolatosan nemrég megfogalmazott kritikára, le kell, hogy szögezzem: nincs bizonyítékunk arra, hogy a kancellária bármilyen formában címerfestőket, miniátorokat foglalkoztatott volna.[41] Olyan festőkről beszélhetünk legfeljebb, akik a kancellária környezetében működtek, esetenként az udvart is követték, megbízások reményében. Nem csak helyi, városi (jelen esetben pl. konstanzi) festők remélhettek ilyen munkát, hanem az udvar jelenléte messzebbről – a Martyrologium műhely esetén Csehországból – is vonzotta a festőket. Hogy jobban megértsük megbízásuk körülményeit, hasznos lenne összehasonlító vizsgálatokat folytatni a más népek nemesei számára kiadott címereslevelekkel.[42] Egyelőre szintén nem világos a kancellária szerepe a címerábrák előállítása során, és Zsigmond forrásokból ismert heroldjainak tevékenységét is homály fedi. Tudjuk, hogy a kancellária esetenként csak az oklevél kiállításáról, kiadásáról és megpecsételéséről gondoskodott, de a címerábra megfestetése már a megadományozott nemes felelőssége volt (ezért maradhatott a címerkép üresen pl. a Bossányi-armális fennmaradt példányán, DL 50 511).[43] A címerábra a szövegben szereplő leíráshoz kellett alkalmazkodjon, nagy pontossággal és a heraldika szabályaira való tekintettel. Más esetekben viszont azzal találkozunk, hogy az oklevélben a címerábra nincsen leírva, a szöveg az oklevél mellé festett képre utal. Esetenként a Zsigmond által adott címeradomány a család által már egy ideje használt címerábrát erősíti meg. Ebből az is következik, hogy a folyamat elején a család már rendelkezett a címer vizuális mintájával, amelyet bemutattak.[44] A címeradományozás folyamata tehát többféle módon is elképzelhető – az biztos, hogy a konstanzi zsinat nemzetközi sereglete katalizátorként hatott a

[40] *Jékely Zs.:* A Zsigmond-kori magyar arisztokrácia i. m. 298–300.

[41] *Andreas Zajic – Petr Elbel:* Wappenmarkt und Marktwappen. Diplomatische und personengeschichtliche Überlegungen zum Wappenbrief König Sigismunds für Mohelno aus der Zeit des Konstanzer Konzils. In: Kaiser Sigismund (1368–1437). Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen. Hrsg. Karel Hruza – Alexandra Kaar. Wien – Köln –Weimar 2012. 326–338.

[42] Ez a kérdés 2014-ben egy teljes konferencia témája volt: Peintres et artistes heraldistes au Moyen Âge / Heraldic artists and painters in the Middle Ages – Poitiers 10-11 April 2014. Elmar Hofman részletes beszámolója olvasható róla a Heraldica Nova blogon (http://heraldica.hypotheses.org/1533).

[43] *Radocsay D.:* Wappenbilder (1958) i. m. 318. A címereslevelek kifestéséhez fontos megfigyelések: *Zajic, A. – Elbel, P.:* Wappenmarkt und Marktwappen i. m. 301–364.

[44] Az adományok egy része címerbővítésről szólt. L. *Bertényi Iván:* Címerváltozatok a középkori Magyarországon. Levéltári Közlemények 59. (1988) 4–80. *Uő.*: A 'sisakdísztől' i. m. 78–149.

magyar családok heraldikai reprezentációjára.[45] A címerfestés munkáját azonban minden esetben csak heraldikailag képzett miniátor végezhette el, ami magyarázza, hogy egy-egy sikeres festő miért kaphatott sorozatos megbízásokat.

A konstanzi zsinat időszakának hatása a magyar nemesi címerhasználatra egyértelműen lemérhető. A Konstanzban kapott címerekkel a nemesi családok által megrendelt műalkotásokon is gyakran találkozunk. Például a Somkereki család tagjai feltehetően a Konstanzban nyert címereslevél ábráját mutathatták meg annak a kőfaragónak, aki gernyeszegi családi templomuk kapuja fölé címerüket kifaragta.[46] Az újonnan nyert heraldikai emblémák más családok reprezentációjában is megjelentek, pl. a szintén erdélyi Suki-család esetében nem csak magyarszováti templomuk díszítőfaragványain, de a gyulafehérvári székesegyháznak adományozott díszes kelyhen is.[47] És a korszakban ugyanezek a címerek voltak az elhunyt családtagok nyugalmát őrző sírkövek legkedveltebb díszei is.[48] Perényi János 1438–39-ben, közvetlenül testvére halála után faragtatott vörösmárvány sírköve Tőketerebesen ugyanazt a rendjelekkel kiegészített heraldikus ábrázolást tartalmazza, amelyet a portugál herold címereskönyve a család címereiről már a konstanzi zsinat idején dokumentált.[49] A nemesi és bárói reprezentációs szándék, és emlékezetük megőrzésére való törekvés számos hasonló emléket hozott létre, amelyek a címereslevelekkel és címerkönyvekkel együtt a heraldika gazdag tárházát hagyták a késői utókorra.

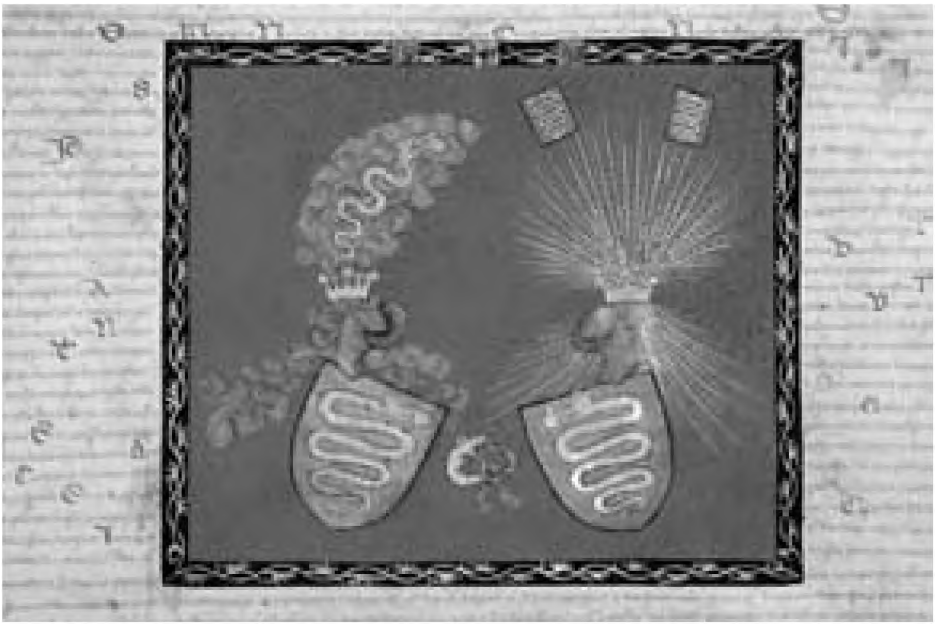
[45] Ezt hangsúlyozza többek között *Fügedi Erik:* Uram, királyom… A XV. századi Magyarország hatalmasai. Bp. 1974. 148–150.

[46] *Weisz Szidónia:* The Price of Fidelity. Donations of Coats of Arms for Nobles from Transylvania during the reign of King Sigismund of Luxemburg MA Thesis. Central European University Bp. 2007. 92.

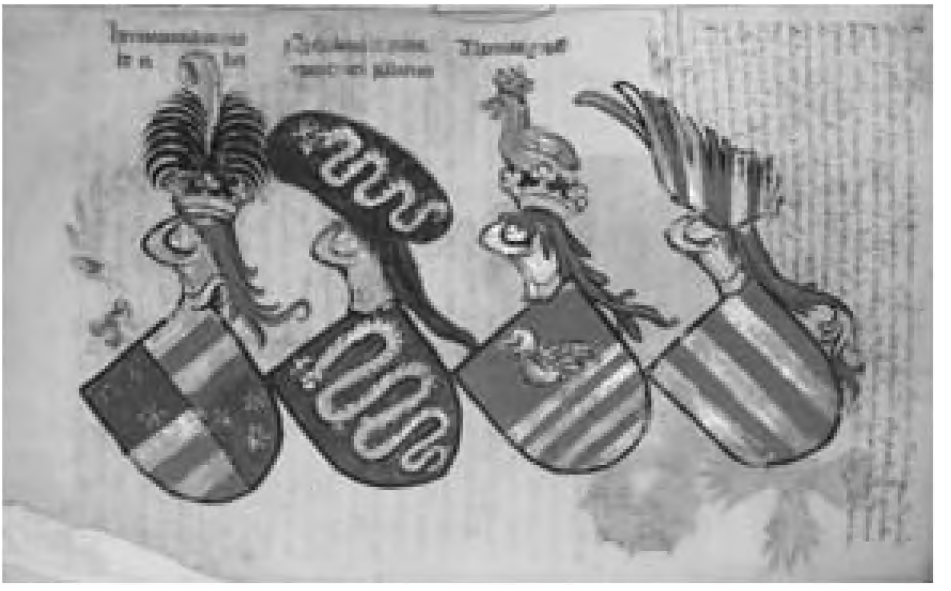
[47] A család művészetpártolásáról és heraldikai reprezentációjáról l. *Jékely Zsombor:* European Patterns of Patronage in Medieval Transylvania: The Suki Family. In: Confluenţe. Repere europene în arta transilvăneană / Convergences. European Landmarks in Transylvanian Arts. Eds. Daniela Dâmboiu – Iulia Mesea. Sibiu 2007. 17-24.

[48] *Engel Pál – Lővei Pál – Varga Lívia:* Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. Acta Historiae Artium 30. (1984) 33-63.

[49] Sigismundus-katalógus (2006) i. m. 348–350. kat. 4.52–4.53. (Lővei Pál)

1. Garai Miklós nádor Párizsban Zsigmond királytól nyert címereslevele, 1416 (Bratislava, Slovensky narodny archive = DF 265.783)

2. Magyar bárók címerei a *Livro de Aurotos* címerkönyvben, 1416-1417 k. (Cillei, Garai, Korbáviai és Hédervári címer) (Manchester, John Rylands Library, Latin Ms 28)

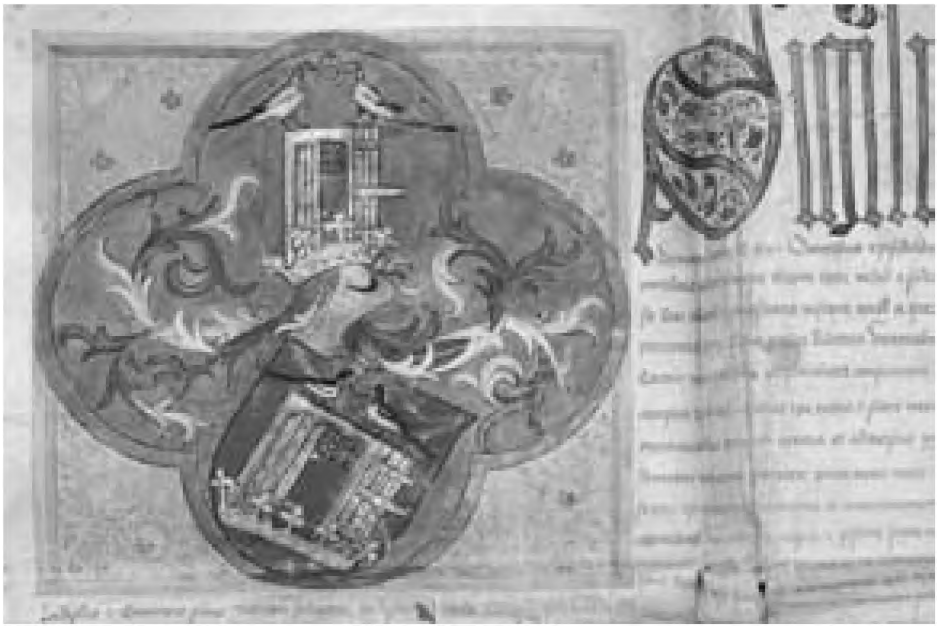
3. Magyar nemesi címerek a *Livro de Aurotos* címerkönyvben 1416-1417 k. (Maróti, Leszteméri és más családok címerei) (Manchester, John Rylands Library, Latin Ms 28)

4. Leszteméri címeresvelél, Nürnberg, 1422 (Budapest, Magyar Országos Levéltár, DL 50.520)

5. Somkereki címereslevél, Konstanz, 1415 (Budapest, Magyar Országos Levéltár, DL 104.871)

6. Nagymihályi címereslevél, Konstanz, 1418 (Budapest, Magyar Országos Levéltár, DL 85.682)

7. A Perényi család tagjainak és Buzlai Balázsnak a címere a *Livro de Aurotos* címerkönyvben, 1416-1417 k.
(Manchester, John Rylands Library, Latin Ms 28)

8. Perényi János sírköve, elkészült 1438-39-ben (elhunyt 1458-ban)
(Tőketerebes / Trebišov, plébániatemplom)

Kiss Farkas Gábor

Konstanztól Budáig: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus

A konstanzi zsinat magyar kapcsolatainak számbavételénél megkerülhetetlen (id.) Pier Paolo Vergerio (Koper, 1370–Buda, 1444) alakja. Bár a zsinaton nem játszott központi szerepet, a historiográfiai és irodalomtörténeti hagyomány nagy fontosságot tulajdonít annak a ténynek, hogy Zsigmond királlyal ismeretséget kötve Magyarországon, Budán telepedett le élete utolsó, mintegy húsz évében. Mikor Zsigmond udvarához csatlakozott, már elismert humanistaként tartották számon, és joggal merült fel a kérdés, hogy milyen kapcsolat fűzte őt a magyarországi humanizmus kezdeteihez, Vitéz Jánoshoz és Janus Pannoniushoz. Tanulmányomban rövid áttekintést nyújtok a korábbi szakirodalom megállapításairól, és néhány adalékkal próbálom kiegészíteni a Vergerio és a magyar humanizmus közti kapcsolatokról eddig ismert szórványos adatokat.

A humanizmus magyarországi megjelenése szorosan összefügg a XV. század első felének európai politikai eseményeivel. Nem kerülheti el figyelmünket az a két meghatározó folyamat, amelynek eredményeképp az európai államok szoros és állandó diplomáciai kapcsolatokat építettek ki, és tartottak fenn egymással. Egyrészt a konstanzi zsinat (1414–1418), amelynek köszönhetően sikerült nagyrészt felszámolni a katolikus egyházszakadást, kiváló lehetőséget nyújtott a különböző kontinensek országaiból érkező küldötteknek, hogy ezeknek az alapvetően vallási célú tanácskozásoknak az alkalmával azokhoz a kulturális – pl. nyelvi, stílusbeli – változásokhoz és eszmebeli módosulásokhoz is közelebb kerüljenek, amelyek a kor Európájának legfejlettebb térségéből, Itáliából áramlottak át a megelőző fél évszázad során. A konstanzi zsinatot követő egyházegyesítési törekvések (a bázeli zsinat – 1431–32,[1] később a keleti egyházzal szembeni skizma felszámolására kísérletet tevő ferrarai-firenzei zsinat – 1438–39, illetve az eretnek huszitizmussal szemben folytatott állandó teológiai és diplomáciai csatározás) újabb alkalommal szolgáltak arra, hogy a szellemi kapcsolatok tágabb közegben is érvényesülhessenek, vagyis ne pusztán

[1] Tanulmányom A magyarországi humanizmus kezdeteiről (Pierpaolo Vergerio, Vitéz János és Johannes Tröster) címmel a Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára. Szerk. Békés Enikő, Tegyey Imre. Debrecen–Budapest 2012. című kötetben megjelent tanulmányt egészíti ki. A bázeli zsinat fontosságára a humanizmus terjesztésében legutóbb Pajorin Klára utalt: A bázeli zsinat hatása Magyarországon (Görögök, görögtudósok és a korai magyar humanizmus), Irodalomtörténeti közlemények 115. (2011) 3–26.

a középkort meghatározó skolasztikus típusú, rendi és egyetemi keretek között jöhessenek létre, hanem azon túl is éreztetethessék hatásukat.[2]

A másik fontos momentumot az első rigómezei csata (1389) és a nikápolyi ütközet (1396) után kialakult társadalmi-politikai viszonyok jelentik. A két összecsapás után ugyanis a török terjeszkedés már közvetlenül a nyugati kereszténységet fenyegette, s ebben a helyzetben a közös ellenállás megszervezése nem csupán politikatörténetileg vált jelentékennyé, hanem kulturális szempontból is, hiszen az oszmán előretörés által közvetlenül sújtott területek (elsősorban Itália – Velence és a Pápaság, Magyarország, Német-Római Birodalom, Lengyelország) írástudói számára ez egyszersmind alapvető érintkezési pontként is szolgált.

A nem földrajzi szempontok szerint elgondolt, hanem politikai és kulturális egységként tekintett Európa eszméje a kor egyik legfontosabb diplomatájának, Aeneas Sylvius Piccolominak (a később II. Pius pápának) az írásaiban hasonlóképp a közös fenyegetés gondolatából született meg, amely ideológiáját tekintve a középkori keresztes hadjáratok eszmeiségéhez nyúlt vissza.[3] E diplomáciai jellegű kapcsolatok fontosságát a magyarországi humanizmus genezisében Huszti József hangsúlyozta, külön kiemelve Pier Paolo Vergerio személyét.[4] Huszti Vergerio jelentőségét mindenekelőtt abban látta, hogy a 15. századi literátor Zsigmond magyar király kancelláriájához csatlakozva elsőként segíthette a humanista írásformák terjedését a magyarországi scriptoriumokban. „Vergerio nélkül Vitéz János humanista voltát megmagyarázni nem tudom ... Úgy gondolom, hogy Vergerio nélkül nincsen Vitéz János, Vitéz nélkül nincs Janus Pannonius" – írta már Janus-monográfiájában is.[5] Zsigmond király, aki élete során

[2] *Johannes Helmrath*: Diffusion des Humanismus und Antikerezeption auf den Konzilien von Konstanz, Basel und Ferrara/Florenz. In: Die Präsenz der Antike im Übergang vom Mittelalter zur frühen Neuzeit. Szerk. Ludger Grenzmann. Göttingen 2004. 9-54. A magyar szakirodalomból ld. még *Kiséry Zsuzsanna*: „Raising the dead to raise the money for the living". In: Strategies of remembrance. Szerk. Lucie Dolezalova. Newcastle 2009.

[3] *Nancy Bisaha*: Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks. Philadelphia 2004; *Margareth Meserve*: Empires of Islam in Renaissance Historical Thought. Cambridge, Mass. 2008; *Johannes Helmrath*: Pius II. und die Türken. In: Europa und die Türken in der Renaissance. Szerk. Bodo Guthmüller, Wilhelm Kühlmann. (Frühe Neuzeit 54.) Tübingen 2000. 79-137; *Pajorin Klára*: Keresztes hadjáratok és a humanizmus megjelenése Magyarországon. Irodalomtörténeti közlemények 110. (2006) 3-14.

[4] *Huszti József*: Pier Paolo Vergerio és a magyar humanizmus kezdetei. Filológiai Közlemények 1. (1955) 521-533. Huszti József posztumusz cikke valójában 1941-ben elhangzott akadémiai székfoglalója, így megelőzi Kardos Tibor Huszti elképzelését tovább fejlesztő értekezését (*Kardos Tibor*: A magyarországi humanizmus kora. Budapest 1955.)

[5] *Huszti József*: Janus Pannonius. Pécs 1931. 20. A probléma Husztit már pályája kezdetétől foglalkoztatta, ld. *ő.*: Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában. Egyetemes Philologiai Közlemények 43. (1919) 96-107, 220-238.

szinte folyamatosan utazott, s majd egész Európát bejárta, Vergerio mellett számos más nagyhírű itáliai humanistától is kapott dedikált műveket. Csupán a legjelentősebbeket említve: Ciriaco d'Ancona, Francesco Barbaro, Maffeo Vegio vagy Antonio Beccadelli, akit 1432-ben költővé koronázott, de közülük Vergerio az egyetlen, aki tartósan Magyarországon telepedett le. Huszti Vitéz és Vergerio között a személyes kapcsolat fontossága mellett, a humanista nevelési elvek hatását is kiemelte Mátyás király és Janus Pannonius neveltetése kapcsán, továbbá azt is valószínűsítette, hogy Vergerio könyvtára Vitéz Jánoshoz kerülhetett.

Összefoglalva, a magyar humanizmus eredetével kapcsolatban két, egymással párhuzamos elméletről lehet beszélni, amelyek ha nem is mondanak ellent egymásnak, a hangsúlyt mégis máshová helyezik. A XIX. század utolsó harmadában Georg Voigt klasszikus összefoglaló művében, a *Die Wiederbelebung des classischen Alterthums*ban a magyar humanizmus szülőatyjaként Aeneas Silvius Piccolominit nevezte meg,[6] bár a humanizmus magyarországi népszerűsítésében nagy szerepet tulajdonított olaszságának, és az érdekellentét ebből fakadó hiányának. Ezzel a végső soron nem olasz, hanem bécsi eredettel áll szemben Pier Paolo Vergerio szerepének hangsúlyozása. Ez utóbbit elsőként Leonardo Smith, Vergerio leveleinek kiadója fogalmazta meg 1934-ben, művének egyik hosszú lábjegyzetében. L. Smith munkájában arra a megállapításra jutott, hogy mind a magyar humanizmus atyja (Vitéz), mind a lengyel humanizmus (Sanoki Gergely) Vergerio tanítványa volt.[7] Ez a tézis lett aztán Huszti József akadémiai székfoglalójának fő témája 1941-ben (de csak 1955-ben jelenhetett meg), valamint Kardos Tibor neves humanizmustörténetének több állítása is és ennek a tézisnek a jegyében fogant. Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy e tetszetős, és az Aeneas Silvius-féle eredethez képest autochton elképzelésnek akad egy szépséghibája. Ahogyan arra nemrégiben Pajorin Klára is rámutatott, a Vitéz János és Pier Paolo Vergerio között feltételezett személyes kapcsolat alátámasztására meglehetősen kevés bizonyíték áll a rendelkezésünkre, vagyis ezen állítás csak kevéssé megalapozott.[8] Gondoljunk például arra, hogy Vergerio

[6] *Georg Voigt*: Die Wiederbelebung des klassischen Althertums. Berlin 1893. Bd. 2., 315. Aeneas Silvius szerepéről a humanizmus közvetítésében legutóbb ld. *Johannes Helmrath*: Vestigia Aeneae imitari. Enea Silvio Piccolomini als Apostel des Humanismus, Formen und Wege seiner Diffusion. In: Diffusion des Humanismus. Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten. Szerk. Johannes Helmrath, Ulrich Muhlack, Gerrit Walther. Göttingen, 2002. 99-141 és *Gianni Zippel*: Enea Silvio Piccolomini e il mondo germanico. Impegno cristiano e civile dell'umanesimo. La Cultura 19. (1981) 267-350.

[7] *Pier Paolo Vergerio*: L'Epistolario di Pier Paolo Vergerio. Szerk. Leonardo Smith. Roma 1934. 390.

[8] *Pajorin Klára*: Vitéz János műveltsége. Irodalomtörténeti közlemények 108. (2004) 533-540.

minden jel szerint nem rendelkezett királyi titkári funkcióval, ahol egyébként hatással lehetett volna a hivatalos írásbeliségre. Egyetlen adatot ismerünk szerepének megnevezésére, amelyet Florio Banfi mint hivatali funkciót prezentált: a *De ingenuis moribus* egyik bolognai másolójától származó explicit-bejegyzés szerint Vergerio a másolás időpontjában – nem tudjuk mikor – referendarius[9] volt a császárnál: ilyen funkciót azonban nem ismerünk. Úgy tűnik, 1426 után már egyáltalán nem jelentkezett a politikai életben, s ezt követően Zsigmond sem vitte magával útjaira.[10]

Ki is volt Vergerio, hogy a kutatás ekkora szerepet tulajdonít jelenlétének Zsigmond környezetében? Az isztriai, koperi születésű humanista életének első korszaka alapvetően Padovához, és az ott uralkodó Carrara-családhoz volt köthető, egy történeti kompilációt is összeállított a család tetteiről.[11] A 14.-15. század egyik legnépszerűbb nevelési értekezésében, a *De ingenuis moribus*ban Padova urának, Francesco Carrarának fia, Ubertino Carrara számára rögzítette az ifjak nevelésének legfőbb alapelveit. Kulturális kánonjában a hagyományos morálfilozófiai kérdések mellett nagy szerepet szánt újszerű elméleti ismereteknek, mint a filozófia, retorika, poétika, vagy a hét szabad művészet tanításának, és a gyakorlati tudományoknak, a hadászatnak és a sportnak is.[12] Nevelési eszményei teljesen világiasak, teológiai stúdiumokat egyáltalán nem említette, és az elméleti tudásszerzésnél és kiemeli a „civilis scientia", „polgári tudás" hasznát. Értekezése a 15. század egyik nagy könyvsikere lett, művét több mint 100 kézirat hagyományozza, és az inkunábulumkatalógusok szerint 30 nyomtatott kiadása jelent meg 1500-ig, egy kivételével mind Itáliában.[13] Vergerio

[9] Vatikáni könyvtár, Barb. Lat. 1952, 110v: „nunc serenissimi Imperatoris referendarium." *Florio Banfi*: Pier Paolo Vergerio il Vecchio in Ungheria (3). Archivio della Societŕ Mattia Corvino (Supplemento a Corvina) 2. (1940) 17.

[10] *Banfi, F.*: Vergerio (3) i.m. 17-21.; vö. *Vergerio, P. P.*: L'Epistolario i.m. 379. Vergerióról ld. még *Solymosi Milán*: Pier Paolo Vergerio e Coluccio Salutati. Verbum 4. (2002) 147-163.

[11] A legterjedelmesebb Vergeriónak tulajdonított mű, a Historia principum Carrariensium szerzőségét Leonardo Smith, leveleinek kiadója elvitatta tőle (*Vergerio, P. P.*: L'Epistolario i.m. 492), Carmela Marchante pedig megvédte (*Carmela Marchante*: Ricerche intorno al 'De Principibus Carrariensibus et gestis eorum liber'. Firenze 1946.) A szöveg kiadását ld. *Pier Paolo Vergerio*: De principibus Carrariensibus et gestis eorum liber. Kiad. Attilio Gnesotto. Padova 1925 (klny. az Atti e memorie dell'Accademia di Scienze, Lettere ed Arti in Padova, ns. 41, 1925-ből).

[12] Az elterjedtségéről ld. *David Robey*: Humanism and Education in the Early Quattrocento: The De ingenuis moribus of P. P. Vergerio. Bibliothèque d'humanisme et Renaissance 42. (1980) 27-58. Új angol fordítását ld. Humanist educational treatises. Szerk. Craig Kallendorf. Cambridge, Mass. 2002. 1-45. Latin kiadását ld. *Pier Paolo Vergerio*: Ad Ubertinum de Carraria de ingenuis moribus et liberalibus adolescentiae studiis liber (Codicum conspectum recognouit breuique adnotatione critica instruxit Carlo Miani). Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria ns. 20-1. (1972-3) 183-251.

[13] Ld. *Robey, D.*: Humanism i.m. 56-57.; az inkunábulumokra an Incunable Short Title Catalogue adatait

írta emellett az első reneszánsz szelleműnek nevezhető latin komédiát, *Paulus* címmel, amely a későbbi reneszánsz és koraújkori iskoladrámák előzményének tekinthető.[14] Görögből készített fordításai, Arrianosz Nagy Sándor-históriája és a hippokratészi esküszöveg tanúskodnak arról, hogy Vergerio igen korán, Guarinóval és Leonardo Brunival egy időben elsajátította a görög nyelv alapjait, még akkor is, ha fordításait a következő humanistageneráció már nem tartotta teljesen sikeresnek.[15]

Pályájában komoly törést jelentett, amikor Velence 1405-ben elfoglalta Padovát, és az uralkodó Carrara-családnak udvarával együtt menekülnie kellett. Vergerio Rómában állt szolgálatba, Francesco Zabarella kardinális kíséretében. Azt, hogy ezt követően miként találkozott egymással Vergerio és Zsigmond magyar király, Florio Banfi írta meg részletesen, rövid ismertetésünkben rá támaszkodunk. 1411-12-ben Zsigmond Friuli irányában háborút kezdett Velence ellen, és 1412 októberében a király maga is itáliai útra indult udvarával. A háborút Velencével kötött megegyezés zárta le 1413 áprilisában, és Zsigmond itáliai kapcsolatai ezt követően lettek intenzívebbek. 1413 októberében Zsigmond tárgyalásokat kezdett XXIII. János pápával Francesco Zabarella és Antonio de Challant kardinálisok részvételével, amelyet az a Lodiban, 1413 decemberében kötött megállapodás zárt le, amelynek révén kitűzték az egyetemes zsinat helyét és idejét, Konstanzba, 1414. nov. 1-re.[16] Zabarella kíséretében már ekkor jelen voltak fontos humanisták, mint Manuél Chrysoloras, a görög nyelv itáliai elterjesztésének apostola. Vele Zsigmond olyan közeli viszonyba került, hogy 1414. június 15-én familiárisává nevezte ki.[17] Vergerio Francesco Zabarella kardinális kíséretében érkezett Konstanzba 1414. október 18-án, majd 1414. október 28-án XXIII. János és kancellárjai is megérkeztek (Poggio Bracciolini, Antonio Loschi, Leonardo Bruni). Zsigmond 1414. december 24-i érkezése után elkezdődhetett a zsinat érdemi munkája. Vergerio számára bizonyosan komoly törést

használtam. A De ingenuis moribuson kívül csak a hippokratészi esküszöveg fordítása (Iusiurandum) jelent meg Vergeriónak tulajdonítva a 15. században.

[14] Erről ld. *Michael Katchmer*: Pier Paolo Vergerio and the 'Paulus', a Latin comedy. New York-Vienna 1998 és *Hermann Walter*: Il Paulus di Pierpaolo Vergerio e la commedia elegiaca Baucis e Traso. Studi Umanistici Piceni 15. (1995) 241-253.

[15] A Hippokratész-fordításra ld. *Fabio Stok*: Pier Paolo Vergerio, Niccolò Peroni e la traduzione del Giuramento di Ippocrate. Studi Umanistici Piceni 18. (1998) 167-75. Arrianosz-fordításra, és Piccolominire tett hatására ld. *Gilbert Tournoy*: La storiografia greca nell'Umanesimo: Arriano, Pier Paolo Vergerio e Enea Silvio Piccolomini. Humanistica Lovaniensia 55. (2006) 1-8.

[16] *Banfi, F.*: Vergerio (2) i.m. 2.

[17] *Banfi, F.*: Vergerio (2) i.m. 10 n. 11. Forrásához (*Raymond-Joseph Loenertz*: Les dominicains byzantins Théodore et André Chrysobergès. Archivum Fratrum Praedicatorum 9. (1939) 12-16.) sajnos nem jutottam hozzá.

jelentett Manuél Chrysoloras 1415. április 15-én bekövetkezett váratlan halála, akinek sírfeliratát is ő szerkesztette meg, ma is látható Konstanzban, az egykori domonkos kolostor helyén.[18]

Vergerio számára más szempontból is fontos momentum Chrysoloras halála: a bizánci tudós Zsigmond familiárisa volt, és helyét, úgy tűnik, Vergerio vette át. 1415. július 15-én Vergeriót a zsinat beválasztotta a tizennégy „procurator generalis et specialis" közé, akik Zsigmondot Perpignanba kísérik, hogy megegyezést alkudjanak ki XIII. Benedek ellenpápával.[19] 1415. júliusa és 1417 januárja között Vergeriónak nyoma vész a konstanzi aktákban, és valószínű Banfi feltételezése, hogy Zsigmond kíséretében járta be Európát.[20] Visszatértekor nyíltan is patrónusi kört vált Vergerio, amikor az új pápaválasztás mikéntjéről kirobbanó vitában két nagy párt bontakozik ki: Zsigmond és az őt támogató észak-európai kardinálisok, akik előbb egyházi reformot szeretnének, és utána pápát választani, valamint a déli, latin kardinálisok, akik előbb pápát választanának. Vergerio, mint „utriusque iuris ac medicine doctor necnon laureatus poeta" merészen nyílt vitát javasolt, és három állítással lépett fel, amelyeket templomok ajtajára (affixe valvis ecclesiarum) ragasztott ki: 1. a schismát támogatja, aki a zsinat nélkül akar pápát választani. 2. A ‚reformatio in capite' azt jelenti, hogy előbb kell bekövetkezni az egyházreformnak, utána az egyházfő választásának. 3. A vitát a választásról el kell napolni.[21] E három tézissel az isztriai humanista nyíltan elszakadt korábbi pártfogójától, Francesco Zabarella kardinálistól, aki a latin párt vezéralakja volt, és Zsigmond oldalára állt. A pozícióváltás nem sikerült tökéletesen, mert Vergerio megfutamodott a vitától, amikor az ellenpárt három egyházjogászt és három teológust állított volna ki ellene,[21] s emiatt, mint Fillastre kardinális naplója mondja, „sokak vakmerőnek gondolták az említett Petrus Paulust, és kinevették".[22]

[18] Ld. *Hartmut Wulfram*: Ein Heilsbringer aus dem Osten. Manuel Chrysoloras und seine Entindividualisierung im italienischen Frühhumanismus. In: Byzanzrezeption in Europa. Szerk. Fosteini Kolovou. Berlin-Boston 2012. 94-95.

[19] Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Szerk. Joh. Dom. Mansi. 27. köt. Velence 1784. 769; *Banfi, F.*: Vergerio (2) i.m. 13 n. 21.

[20] Zsigmond itineráriumáról ld. *Engel Pál*: Királyok és királynék itineráriumai, 1382-1438. Kieg. C. Tóth Norbert. Budapest 2005. 55-159.

[21] Szövegüket ld. Acta Concilii Constanciensis, 3. Bd., Die drei Päpste und das Konzil, Schriften zur Papstwahl. Szerk. Heinrich Finke. Münster 1926. 668-669, az ezt követő válaszokkal, uo., 669-670.

[22] „Petrus Paulus Italicus … obtulit se publice impugnaturum die Veneris p.f. corporis Christi que fuit XI junii in loco nacionis Germanie, et super hoc posuit cedulas in valvis ecclesiarum, propter quod cardinales aliqui et plures ex nacionibus Italie et Gallie propter hoc congregati constituerunt de qualibet illarum nacionum sex doctores, tres theologos et tres juristas." *Heinrich Finke*: Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils. Paderborn 1889. 202.

Zsigmond végül Zabarella kardinális drámai erejű szónoklatának hatására elfogadta, hogy előbb válasszanak pápát, és 1417. szeptemberében a kardinális el is hunyt, így elhárult minden akadálya, hogy Vergerio teljesen Zsigmond szolgálatába állhasson. Ettől kezdve többször felbukkan neve Zsigmond környezetében: a csehek elleni keresztes hadjárat bulláját láttamozza, Prágában a huszitákkal szembeni orátorként lép fel, és több magyarországi oklevélben feltűnik 1424-25-ben.[23]

Vergerio 1420 utáni humanista tevékenységéről csak az Arrianosz-fordításának Zsigmondhoz szóló ajánlása, és három rövid anekdota tanúskodik, amelyeket moralizáló értelmezéssel látott el, és két levélbe foglalt. Ezek közül azonban csak a második levél egyértelműen 1420 utáni, mert a cseheket és lengyeleket összehasonlító novellát Smith csak a témája alapján tette erre az időszakra.[24] Meglehetősen bizonytalan emlékek állnak csak rendelkezésünkre Vergerio magyarországi hatásáról: egyrészt Sanoki Gergely Filippo Buonaccorsi által írt életrajzában bukkan fel Vergerio, mint a váradi püspöki udvar vendége, de sajnos egy kronológiai képtelenség közepén.[25] A Buonaccorsi által negyven év távlatából leírt helyzet, ahogy azt már többen elemezték, nem következhetett be. Az egyik jeles résztvevő, a krétai Filippo Podocataro csak 1445 után járhatott Váradon, Vergerio viszont már 1444-ben meghalt, így egyidejűleg semmiképp sem lehettek volna Váradon. Ráadásul ekkor még Vitéz sem volt püspök: mai tudásunk alapján ez a szümpozion inkább Giovanni de Dominis váradi püspök udvarát írhatja le, és nem Vitéz Jánosét.[26]

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Callimachus mintegy 40 évvel a felidézett események után írt, úgy, hogy nem volt élő résztvevő a környezetében. Könnyen lehet, a Callimachus által leírt találkozó nem több mint egy valóságelemekkel ékesített fikció. Callimachus elbeszélése szerint Vergerio

[23] Uo., 203: „ille autem Petrus Paulus fuit reputatus a pluribus temerarius et derisus"

[24] Az adatokra ld. *Banfi, F.*: Vergerio (3) i.m. 19-21.

[25] *Vergerio, P. P.*: L'Epistolario i.m. 388-395. A novellákat legutóbb elemezte *Pajorin Klára*: Per la storia della novella: due narrationes umoristiche e un frammento di racconto di Pier Paolo Vergerio. In: Syntagmatia. Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy. Szerk. Dirk Sacré, Jan Papy. Leuven 2009. 33-45.

[26] A téma nagy irodalmából ld. *Toldy Ferenc*: Szánoki Gergely Magyarországon, és Kallimachus történetírói hitelessége. Új Magyar Musaeum 10. (1860) 183-193 (Toldy még teljesen hiteles forrásnak tekinti Callimachust); *Klaniczay Tibor*: A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete. Budapest 1993. 27-37. Toldy kutatásainak történetéről ld. *Olasz József*: Szánoki Gergely. Irodalomtörténeti közlemények 13. (1903) 169-187.; magyar kapcsolatairól: *Balázs Mihály*: Veronai Gábor és Szanoki Gergely verses vitája. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 18. (1981) 3-9. Vö. *Kristóf Ilona*: Egy lengyel humanista Magyarországon - Az elfeledett Szánoki Gergely. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Sectio Historiae 23. (2006) 21-32.

azt a témát vetette fel (c. 19), hogy Charondas törvénye szerint, aki egyszer már megözvegyült, ne házasodjon újra, mert ha házassága szerencsés volt, nem érdemes kísérteni a szerencsét, ha pedig szerencsétlen, őrültnek kell tartani, hogy nem tanult a rossz tapasztalatból.[27] A választott vitatéma, Charondas törvénye a házasságról, hogy akinek házassága egyszer véget ér, az ne házasodhasson újra mert aki kétszer téved ugyanabban a dologban, joggal lehet esztelennek nevezni, csak Diodorus Siculusnál maradt fenn (prózában: 12, 12; versben: 12, 14),[28] és történeti műve 12. könyvének a vita feltételezett idejében még nem létezett latin fordítása.[29] Callimachus fordítása szó szerint követi Diodórosz prózai variánsát, és nehéz elképzelni, hogy nem az eredeti görög szövegből dolgozott. Ez persze nem zárja ki, hogy Vergerio egykor olvasta a görög szöveget eredetiben, (ha ugyan hozzájutott a szöveghez),[30] Szánoki Gergely erre emlékezett, és Callimachus visszakereste a locust, de ez nem látszik túl valószínű lehetőségnek. Gyanúra adhat okot a történet hitelességével kapcsolatban az is, hogy Callimachust Szánoki Gergelyt, a magasztalt püspököt életrajzában máshol is görög forrásokból (Diogenész Laertioszból) vett anekdotákkal ékesíti fel.[31]

[27] Ezt már Leonardo Smith is feltételezte: *Leonardo Smith*: Note cronologiche vergeriane. Archivio Veneto ser. 5. 4. (1928) 127.; *Pajorin Klára*: Alcuni rapporti personali di Pier Paolo Vergerio in Ungheria. In: L'umanesimo latino in Ungheria. Kiad. Adriano Papo, Gizella Németh Papo. Budapest 2005. 45-52; *Pajorin K.*: A bázeli zsinat i.m. 12-13. Megfontolandó Florio Banfi álláspontja, aki nem egyetlen, hanem több beszélgetést lát a Philippus Callimachus által leírt szimpozion mögött, amelyek 1440-1454 között, Sanoki Gergely magyarországi tartózkodása idején zajlottak le, több különböző helyszínen és résztvevővel. (*Banfi, F.*: Vergerio (3) i.m. 29, n. 31.)

[28] *Philippus Callimachus*: Vita et mores Gregorii Sanocei. Kiad. Irmina Lichońska. Varsó 1963. 38: „ne quis, cui primum matrimonium feliciter cessisset, secundum iniret, illos vero, qui infortunati fuissent in primis nuptiis, loco insanorum ducendos, si iterum ea in re fortunam tentarent." Callimachus forrásairól egyébként ld. *Thaddaeus Sinko*: De Gregorii Sanocei studiis humanioribus. Eos 6. (1900) 241-270.; *Adam Miodoński*: Spicilegium Gregorianum. Eos 13. (1907) 204-206. A vitában idézett másik charondasi törvény, a „szemet szemért" tilalma, szintén Diodórosztól származik. (Bibliotheca historica 12, 17)

[29] Prózában: Ἔφη γὰρ τοὺς μὲν πρῶτον γήμαντας καὶ ἐπιτυχόντας, δεῖν εὐημεροῦντας καταπαύειν· τοὺς δὲ ἀποτυχόντας τῷ γάμῳ, καὶ πάλιν ἐν τοῖς αὐτοῖς ἁμαρτάνοντας, ἄφρονας δεῖν ὑπολαμβάνεσθαι. (Diodorus, Bibl. hist., 12, 12) Versben: Εἴτ' ἐπέτυχες γὰρ φησὶ γῆμας τὸ πρότερον // Εὐημερῶν κατάπαυσον· εἴτ' οὐκ ἐπέτυχες, // Μανικὸν τὸ πείρας δευτέρας λαβεῖν πάλιν. (uo., 12, 14.)

[30] Poggio Bracciolini fordította le latinra 1449-50-ben az első öt könyvet, ez háromszor jelent meg 1472-85 között. Ld. *John Monfasani*: George of Trebizond. Leiden 1976. 69-70. Ezenkívül Stobaiosnál szerepelnek még Charondas törvényei, de nála csak annyit találunk, hogy a „az, aki mostohaanyát hoz a családba, legyen elátkozott, mert saját maga nyugtalanságának a szülője." (Stob. serm. 42.)

[31] Vincentius Obsopoeus az editio princepsben (*Diodorus Siculus*: Historiarum libri aliquot. Basel 1539. Aα 2v) Janus Pannoniusnak tulajdonít egy kéziratot, amely a kiadása forrásául szolgált. Ez a kézirat azonos lehet az ÖNB Suppl. gr. 30-cal, amelyet 1442-ben másolt Ióannés Skutariótés Firenzében (*Csapodi Csaba*: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. In: Janus Pannonius. Szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor. Bp. 1975. 194.). Vö. *Csapodi-Gárdonyi Klára*: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Budapest 1984. 100-101. Alaposabb vizsgálatot igényelne, hogy ténylegesen igazolható-e Vitéz görög nyelvtudása, amelyet Csapodiné Gárdonyi Klára e kézirat marginális bejegyzései alapján bizonyosnak vesz. De még ebben az esetben sem valószínű, hogy az 1442-ben másolt szöveg eljuthatott 1444-ig, Vergerio haláláig Budára.

Egy másik lehetséges bizonyítékot én magam vetettem fel egy korábbi tanulmányomban. Johannes Tröster, a III. Frigyes udvarát elhagyni kényszerülő osztrák humanista 1454. szeptember 14-én levélben fordult Zrednai Vitéz Jánoshoz, amelyet az alábbi szavakkal kezdett: „Hogy itthoni, és kortárs emberekről szóljak, többen mesélték nekem, tisztelendő atyám, hogy annak a koperi születésű Pier Paolo Vergeriónak az volt a szavajárása, hogy *a halandók közt nincs üdvösebb dolog, mint a kiváló emberek barátjának lenni, és az ő tiszteletüket és szeretetüket kivívni.*"[32] Tröster szorult élethelyzetéből adódóan patrónust keresett Vitéz személyében, és ez a gesztus, amellyel Vitéz előtt felidézte Vergerio szavajárását, azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy Vitéz jól ismerte Vergeriót. Külön erősíti ezt az értelmezést az, hogy Vergeriót, mint „domesticus", és „nostri aevi", a szerzővel azonos korban élő humanistát említi. A forrás ismertetése idején azonban Vergerio műveiben hiába kerestem az idézetet, amelyet Tröster Vergerio szájába ad, de az osztrák humanista Enea Silvio Piccolominihez fűződő korábbi szoros viszonyából arra a következtetésre jutottam, hogy Piccolomini lehetett a közvetítő a tíz évvel korábban elhunyt Vergerio és Tröster között.

A szóban forgó Vergerio-idézet azonban nem az isztriai humanistától származik, hanem egy sienaitól: magától Enea Silvio Piccolominitől. A Piccolomini-levelezés új kiadásának olvasása közben bukkantam ugyanerre a mondásra Piccolomini saját levelében, amelyet Zbigniew Oleśnicki krakkói érsekhez intézett 1443. áprilisában, Bécsből: „ugyanis az az én véleményem" – mondja Piccolomini – „hogy *a halandók közt nincs üdvösebb dolog, mint a kiváló emberek barátjának lenni, és az ő tiszteletüket és szeretetüket kivívni.*"[33] Tröster tehát szó szerint átvette bécsi patrónusának a megfogalmazását, és azt Vergerio szájába adva a Vitézhez való baráti közeledés eszközévé tette. A Tröster-levél alaposabb átnézése után nem csak ennek az egy mondatnak a Piccolominitől származó ihletésére derült fény, hanem több idézet kollázsszerű beemelésére is. Mikor Cicerótól, illetve Cicerón keresztül Platóntól Vitéz számára azt idézi Tröster, hogy „nem önmagunknak születünk, mint Plató mondta, hanem születésünk egy részét barátaink, egy részét pedig hazánk joggal követeli magáénak", akkor

[32] Vö. *Olasz J.*: Szánoki i.m. 185-186. Sajnos önmagában ez az adat sem perdöntő, mert Diogenész Laertiosz ismert lehetett Giovanni de Dominis és Vitéz számára Ambrogio Traversari 1437-től terjedő fordításából, ld. *Pajorin K.*: A bázeli zsinat i.m. 10.

[33] „Retulere plurimi, Pater reverendissime, ut de domesticis nostrique aevi gentibus dicam, Iustinopolitanum illum Petrum Paulum Vergerium semper id in ore sol[i]tum habuisse, nihil inter mortales felicius, quam praeclarorum hominum familiaritate potiri, ab hiis observari diligique." Kiadását ld. A magyarországi humanizmus kezdeteiről (Pierpaolo Vergerio, Vitéz János és Johannes Tröster). In: Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára. Szerk. Békés Enikő, Tegyey Imre. Debrecen-Budapest 2012. 129-131 és *Szilágyi Emőke Rita*: Vitéz János mecénatúrája. ELTE BTK PhD-dolgozat. Budapest 2012. 4. melléklet.

ehhez valószínűleg nem a cicerói forrást csapta fel (*de officiis*, 1, 7) az osztrák humanista, hanem Piccolomini levélgyűjteményét, aki ugyanezt idézi Johann von Eichnek írt levelében 1445. okt. 21-én.[34] Mikor önmagát sajátos módon „homuncio"-ként, „kisember"-ként prezentálja, szintén Piccolomini stíluseszközét használja, aki apjához szóló híres levelében használta ezt a kifejezést.[35] „Ingeniolum"-áról, „csekély szellem"-éről pedig Giuliano de Cesarininek írt 1434-ben a sienai humanista, amelyet 20 év múlva magára alkalmazott osztrák patronáltja, Tröster.[36] Tröster jól láthatóan legfontosabb stílusmintaként mestere, patrónusa, Enea Silvio Piccolomini leveleit használta, akinek a levélgyűjteménye már 1443 óta számos másolatban terjedt. Tröster levele tehát csak arról tanúskodik, hogy az osztrák humanista azt feltételezte, Vitéz ismeri Vergerio nevét, és tudja, hogy „domesticus" szerző, Magyarországhoz köthető, de művet ő maga nem ismert tőle.

A módszer, hogy a levelezéshez korábbi levélmintákat, formuláriumokat használjon fel egy szerző, nem ismeretlen jelenség a humanista levelezésben sem. Bár a középkori formuláriumok nyelvi kifejezésformái helyett az antikizáló stílus veszi át a fő szerepet, az alkotásmód nem sokban változik, pusztán a nyelvi bázis alakul át. Levelek mellett tulajdonképp bármilyen prózai mű is mintát adhat a megfogalmazáshoz; az egyetlen kritérium, hogy a stílus lehetőleg klasszicizáló legyen. Ez egyáltalán nem jelentette az aranykori, cicerói latinsághoz való ragaszkodást, a késő-ókor éppúgy adhat nyelvi mintát, ha a megfogalmazást a 15. századi szerző kellő retorikai erővel, hitellel rendelkezőnek érezte.[37] Sok példát találunk erre Vitéz János levelezésében is, amelyek közül néhányra már rámutatott Boronkai Iván is.[38] A példákat bőségesen lehet szaporítani, különösen az irodalmi igénnyel megfogalmazott, dedikációs levelekben.[39] Amikor azt írja:

„statui mittere tibi infirma mea, legenti potiora, ut cum inter excellentes illas

[34] *Enea Silvio Piccolomini*: Epistolarium saeculare. Kiad. Rudolf Wolkan, Adrianus van Heck. Città del Vaticano 2007. 140. „ea namque mea sententia est, ut *nihil inter mortales felicius sit, quam preclarorum hominum familiaritate potiri, ab hisque diligi et observari.*"

[35] „nec enim nobis nati sumus, ut Plato dicebat, sed ortus nostri partem amici, partem patria vendicant"; *Piccolomini, E.S.*: Epistolarium i.m. 482.

[36] *Piccolomini, E.S.*: Epistolarium i.m. 177.

[37] *Piccolomini, E.S.*: Epistolarium i.m. 39.

[38] Jellegzetes, hogy Bél Mátyás a Schwandtner-féle kiadáshoz írt előszóban azt mondja, Vitéz nem annyira Ciceróval vagy Pliniusszal akart versengeni, mint inkább Symmachusszal és Sidonius Apollinarisszal – akik közül Bél szerint az első nem érte utol, a másodikat igen. (Scriptores rerum Hungaricarum. Szerk. Johann Georg Schwandtner. Bécs 1746. 2. kötet, V.)

[39] Ld. pl. *Boronkai Iván*: Vitéz János és Aquileiai Rufinus. Irodalomtörténeti közlemények 94. (1990) 213-217.

litterarum veterum regiones lassus forte versaberis, ad haec remittens animum iocabundus conquiescas, utque tandem, si summa miraberis, inferiora quoque probes",[40]

Jól látható, hogy Nagy Szent Gergely egy gondolatát parafrazeálja annak egy művének dedikációjából:

„Sed rursum dum cogito, quod saepe inter cotidianas delicias etiam viliores cibi suaviter sapiunt, transmisi minima, legenti potiora, ut dum cibus grossior veluti pro fastidio sumitur, ad subtiliores epulas avidius redeatur."[41]

Egy másik helyen egy cicerói és egy kortárs, guarinói megfogalmazást illeszt egybe Vitéz, néhány szó módosításával:

„Igitur si tu quoque recte erudiri volueris, perge ut hos deinceps imitabundus aemuleris, ex iis velim edas paresque studia, ac demum *adiungas frequentem usum, qui omnium magistrorum praecepta superabit.* Nec amplius properes indoctam hanc scientiam consectari, qua Te ipsum facile perdes, *ad labefactandas eloquii vires procaciter obeuntem.*"[42]

Míg az első dőlt betűs részt Vitéz Cicerótól emelte át (*de oratore* 1, 15), addig a mondat vége Plutarkhosz Nagy Sándor-életrajzának Guarino által készített fordításából került be Vitéz szövegébe.[43] Ez utóbbi fordítást Veronai Guarino még Konstantinápolyban készítette 1403-1408 között, és 1412 után kezdte nyilvánosan terjeszteni.[44] Amellett, hogy arról is tanúskodik e részlet, hogy Vitéz kortárs humanista fordításokat is olvasott (talán nem csak Guarino Plutarkhosz-fordítását, hanem Vergerio Arrianoszát is?), azt is jól megmutatja, miképp lehetett egy birodalmat megdönteni kívánó férfi leírását az ékesszólás jellemzőjévé alakítani egyetlen szó (imperium – eloquium) cseréjével. Ahogy azt Vitéz leveleskönyvének példája mutatja, a humanista szöveggenerációs eljárások sok tekintetben a középkori kompilációs módszerek továbbélését is lehetővé teszik.

[40] Retorikai elemzésüket ld. *Zsupán Edina*: Vitéz János Leveleskönyve. In: Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Budapest 2008. 113-135.

[41] *Iohannes Vitéz de Zredna*: Opera quae supersunt. Kiad. Iván Boronkai. Budapest 1980. 31-32.

[42] Nagy Szent Gergely: Homiliarum in Ezechielem prophetam libri duo, dedikáció Marinianus püspöknek (Patrologia Latina 76, 785). *Grégoire Le Grand*: Homélies sur Ezéchiel. Kiad. Charles Morel SJ. (Sources Chrétiennes 327.) Paris 1986. 48.

[43] *Plutarchus Cheroneus*: Graecorum Romanorumque illustrium Vitae. Basel 1535. 264v. „Inde Lysimachi et Agnones instare, qui virum affirmabant ad labefactandas imperii vires procaciter obeuntem."

[44] A datálásra ld. *Marianne Pade*: Guarino, his princely patron and Plutarch's Vita Alexandri ac Caesaris: an ineditum in Archivio di S. Pietro H 31. Analecta Romana Instituti Danici 17-18. (1989) 133-147.; *Marianne Pade*: The Dedicatory Letter as a Genre. The Prefaces of Guarino Veronese's Translations of Plutarch. In: Acta Conventus Neolatini Torontonensis. Kiad. Alexander Dalzell, Charles Fantazzi, Richard J. Schoeck. Binghamton, N.Y. 1991. 559-568. *Marianne Pade*: The Reception of Plutarch's Lives in 15th century Italy. Copenhagen 2007. 2. kiad., 133-136.

Kérdés, hogy Vitéz vajon kompiláló-imitáló-aemuláló írásmódja során használhatta-e Vergerio leveleit? Egy Vergeriótól merített félmondat, vagy tőle átvett szófordulat minden más forrásnál világosabban mutatná ki a kettejük közti folytonosságot. Sajnos erre példát még nem találtam, de mindenképp figyelemre méltó egy levél, amelyet Gasparino Barzizza írt Francesco Zabarellához Padovából 1414 augusztusában a kardinális iránti lekötelezettsége tárgyában. A Vitéz-leveleskönyv figyelmes olvasói minden bizonnyal emlékeznek arra a retorikai játékra, amellyel a gyűjtemény indul: az Ivanicsi Páltól érkezett felszólításra Vitéz úgy reagál, mintha egy adósságba kényszerítették volna:

„Rursus evocor instancia tua usum seriemque laboris repetere, quo compos efficeris debiti, superiro mea caucione polliciti. [...] Sed uter nostrum initum exinde pacti genus prevaricatus sit, tu pro te videris [...] At mihi multo asperior exactio ipsa visa est, quam pactio fuit, quandoquidem decidis tempore condicto, et numero adicis, atque (ut pace tua loquar) fenore in fedus irruis. Quo fiet, ut dum me debitorem huius morati federis insimulas, tu ipse fenoris expetiti reus videberis."[45]

A levélgyűjtemény összeállítása tehát adósság, ám ennek gyorsított, kamatokkal növelt kikényszerítése Ivanicsi Pál részéről az eredeti adósmegállapodás felrúgása: „Előttem azonban maga a végrehajtás sokkal kegyetlenebbnek tűnik föl, mint amilyen a szerződés volt, mivelhogy a kialkudott időt megrövidíted, a mennyiséget pedig megnöveled, és (engedelmeddel legyen mondva!) uzsorával zúzod szét szerződésünket, aminek az a következménye, hogy miközben reám kened a szerződésteljesítés halogatásának a vétkét, magad fogsz bűnösnek találtatni uzsora követelésében."[46]

Figyelemreméltó, hogy Gasparino Barzizza Francesco Zabarella kardinálishoz intézett levelében ugyanígy az adósság metaforikájával jellemzi patrónusával szemben érzett lekötelezettségét, amelyet Vergerio közvetített számára:

„Tantum ergo hac re tibi debeo, quanti amicitiam hominis et eruditissimi [Petri Pauli Justinopolitani] facio. Qui si solvendo essem, non differrem in diem, sed statim hoc alieno aere me exolverem. Nunc vero quum nihil dicerer mihi etiam religio sit, ut verbis poetae comici utar, et me ipsum superiori tempore pro multis aliis meritis suis insolutum dederim, *faciam quod debitores non mali solent, quum non suppetentes sunt, unde suis creditoribus reddant, saltem hoc curant, diligentem calculi rationem habeant. Conficiam ergo novos calendarios, nam priores, tuis creditis iam omnes sunt pleni, et a capite libri in albo, ut dicitur,*

[45] *Vitéz de Zredna, I.*: Opera i.m. 37.

[46] *Vitéz János*: Levelei és politikai beszédei. Ford. Boronkai Iván. Budapest 1987. 51.

scribam: Receptum P. P. Vergerium nostrum: Summam autem non taxabo, est enim mea sententia inextimabilis. Tu quanti voles taxabis, et ego ratum habeo. Vale."[47] Mint Barzizza monjda a kardinálisnak, „azt fogom tenni, amit a jó adósok tenni szoktak, ha nem tudják honnan megadni adósságukat hitelezőjüknek: legalább arra figyelmet fordítanak, hogy pontosan számon tartsák adósságukat. Ezért hát új naptárt kezdek, mert a korábbiak már tele vannak a tőled kapott hitelekkel, és a hófehér könyv elejére fogom írni: „Átvette P. P. Vergerio": az összeget pedig még megtaksálni sem fogom, mert véleményem szerint felbecsülhetetlen." Talán ez a részlet inspirálta Vitézt saját, válaszlevélnek álcázott dedikációja megfogalmazásában?

A magyarországi humanizmus kezdetén levélgyűjtemények és levelezés által létrejött kapcsolatok állnak. Ahhoz, hogy megértsük, miért is fontos egy levélgyűjtemény, amilyen Piccolominié, Trósteré, vagy éppen Vitéz Jánosé, meg kell ismerkednünk a humanista levélírás módszertanával. Ez a konferencia jelenlevő hallgatósága számára tulajdonképp ismerős lesz, hiszen nagy mértékben támaszkodik a középkori levélmintakönyvek, ars dictandi-k, ars arengandi-k révén kialakult késő-középkori jegyzői és oklevélírói gyakorlatra. A szövegek alapvetően formuláris elemekből építkeznek, amelyek elsődleges funkciója a szöveg hitelességének a megerősítése, nem pedig a forrás felismerése, vagy pedig valamilyen intertextuális kapcsolat létrehozása. Ahogy a középkori oklevelek elsősorban a megfogalmazás sikeressége és auctoritasa miatt veszik át pl. Pietro della Vigna egy-egy arengáját,[48] és nem azért, hogy Pietro della Vigna szövegére, életére vagy műveire utaljanak, úgy a humanista levélgyűjteményben is alapvetően a szövegre, és nem a szerzőre utalnak; a felhasznált szöveg megfogalmazásának klasszikus hitelességét használják fel újra, eltekintve attól az esettől, ha expliciten hivatkoznak egy-egy szerzőre. A legfontosabb különbség, hogy a humanista levélgyűjteményekben a hitelesnek, auctoritassal rendelkezőnek tekintett szövegek köre más, mint a középkori formuláriumokban. Itt az antikvitásból származó szövegek töltik be annak a szövegbázisnak a szerepét, amelyet a formuláriumokban az arengák, vagy a kánon- és világi jog forrásszövegei jelentenek: Ulpianus vagy a Liber Sextus helyett Cicero, Szt. Jeromos vagy épp Nagy Szt. Gergely klasszikus szövegeit adják meg a szöveg hitelességét. Az eljárásmódok viszont nagyon hasonlóak: az elvétel, és hozzáadás, és a legfontosabb metódus, az egyes szövegelemek szinonimikus vagy antitetikus cseréje

[47] *Vergerio, P. P.*: L'Epistolario i.m. 356.

[48] *Bénoit Grévin*: Rhétorique du pouvoir médiéval. Les lettres de Pierre de la Vigne et la formation du langage politique européen (XIIIe-XVe siècle). (Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome, 339.) Rome 2008. A magyar példákat ld. uo., 863-864.

minden történész számára ismert lehet a formuláriumokból is. Vitéz levélgyűjtemény kancelláriai oktatás céljára készült, ezért sok esetben idéz is forrásokat – ezek azonban nem lépnek túl a legfontosabb Vitéz által kedvelt klasszikus szerzők körén: Cicerón, Terentiuson, Lucanuson, Plautuson. Legalább ennyire érdekes, hogy melyek azok a szövegrészek, amelyeket látens módon emelt át, hiszen ezek nem annyira azt a szerzői kánont mutatják be, amelyet diákjai, a jövendőbeli jegyzők elé akart állítani, hanem azokat, amelyeket ő maga jónak, imitációra méltónak tekintet.

Novák Ádám

A sasember fiai. Egy főúri család és famíliája Luxemburgi Zsigmond kíséretében*

Bevezetés

Albert király 1439. június 27-én Perényi János tárnokmestert az északkeleti országrész egyik utolsó királyi várával, Sárossal és uradalmával jutalmazta. Oklevélbe foglalták az okot is, amivel Perényi ezt kiérdemelte. E szerint János, Zsigmond királyt utazásai alkalmával *"Germanie, Francie, Anglie, Aragonie et alias quamplures regnorum ac mundi partes"* famíliájával együtt elkísérte.[1] Az 1439-ben már meglett férfikorban járó, tapasztalt politikus első emlékeit, benyomásait a diplomáciáról és a nagyvilágról Zsigmond utazásai alkalmával szerezte Nyugat-Európában. Perényi Imre titkos kancellár fia ugyanis csak nem sokkal a Konstanzi zsinat előtt, 1408-ban tűnt fel a forrásokban,[2] így feltehetően tizenéves ifjúként csatlakozott a király kíséretéhez. Majdani doktori értekezésemben Perényi János működésével foglalkozom. Így kézenfekvő a Konstanzi zsinat 600. évfordulójának alkalmából politikai pályafutásának kezdetét vizsgálni.

Tanulmányom azonban nem csak őt tartja a középpontban, hanem Perényi Imre kancellár egész famíliáját vizsgálja. Átfogó kutatás eredményeként ugyanis lehetőségünk van a család kíséretének néhány prominens személyét is tetten érni a forrásokban, jelenlétét kimutatni a király környezetében. További célja dolgozatomnak, hogy korábbi kutatásaim eredményeit összegezve rávilágítsak a terebesi Perényi család történetének eddig keveset vizsgált vetületére. Amint azt látni fogjuk, a népes család Zsigmond-kori története sokkal árnyaltabb, és sokrétűbb, mint ahogy azt az eddigi kutatás láttatta. Perényi Péter diósgyőri várnagy (†1388) leszármazottai ugyanis birtokszerzeményeivel, és familiáris hálózatuk kialakításaival eltérő karriert futottak be.[3] Természetesen a Péterfiak sorsa

[1] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (A továbbiakban: MNL OL DL) 13 410.

[2] Zsigmondkori oklevéltár I–II/1–2 (1387–1410). Összeállította Mályusz Elemér; III-VII (1411–1420). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván; VIII-IX (1421–1422). Borsa Iván –C. Tóth Norbert; X (1423). C. Tóth Norbert; XI. (1424) Neumann Tibor–C. Tóth Norbert; XII. (1425). Közzéteszi C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint. Bp. 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II: Forráskiadványok l, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39,41, 43,49, 52.) (A továbbiakban: ZsO) II. 6209. sz.

[3] A terebesi Perényi család leszármazási ábráját l. az 1. sz. mellékletben.

* A szerző az MTA–DE Lendület Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport tagja. A tanulmány elkészítését támogatta a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázata.

jobban összefonódott egymással, mint a család másik két ágával (nyalábi-ág, rihnói-ág), ugyanakkor sokkal árnyaltabb képet kapunk, ha az egyes személyek történetét külön elemezzük.

Perényiek a király kíséretében

Perényi Péter diósgyőri várnagy[4] fiai közül Imre volt az egyetlen, aki a nikápolyi csatát túlélte. Politikai karrierje ezt követően kezdődött, a család legidősebb férfitagjaként Zsigmond tanácsában a pohárnokmesteri tisztet töltötte be.[5] A király elleni lázadásban kitartott uralkodója mellett, ezért 1403-tól több birtokadományban részesült. 1405-től pedig haláláig a titkos kancellári tisztet viselte Zsigmond bizalmi embereként.[6] 1412-ig több diplomáciai küldetést is teljesített. Ura akaratát képviselte Kis-Ázsiában a török ellen keresve szövetséget,[7] és tagja volt a követségnek, mely a lengyel konfliktus megoldása érdekében teljes körű felhatalmazást nyert Zsigmondtól.[8] A szakirodalomban sokszor olvasható az az állítás, miszerint Imre jórészt Zsigmond környezetében tartózkodott.[9] Ez némiképp árnyalásra szorul, hiszen azon kevés forrás, ami pontos tartózkodási helyéről tanúskodik nem a király környezetében mutatja Perényit.[10] Figyelembe véve továbbá diplomáciai feladatait gyakran hagyhatta magára királyát. Ezért kevéssé érhet minket meglepetésként, amikor azt látjuk, hogy Zsigmond 1412 végén nyugatra utazott[11] és Imre nem tartott vele. 1413. április 26. és május 3. között biztosan, de feltehetőleg hosszabb ideig Abaúj megyei birtokán, Jánosdon tartózkodott.[12] Titkos kancellárként azonban a királyi titkospecsét őrzője is egyben.[13] Ezért joggal vetülhet fel a kérdés, hogy az elsősorban diplomáciai levele-

[4] *Engel Pál:* Magyarország világi archontológiája 1301–1457. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Bp., Arcanum Adatbázis Kft., 2003. (A továbbiakban: *Engel P.:* Archontológia)

[5] *Engel P.:* Archontológia

[6] *Engel P.:* Archontológia

[7] *Fejér György:* Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Magyarország egyházi és világi okmánytára. A 2004. évi digitális kiadást szerkesztette Sölch Miklós, Furka Tamás közreműködésével Érszegi Géza előszavával Harmadik, a 2004. évihez képest változatlan digitális kiadás. (A továbbiakban: Fejér) X/8. 480. p. Vö.: *Engel Pál:* Zsigmond bárói: Rövid életrajzok. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, I. Tanulmányok. Szerk. Beke László et al. Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1987. (A továbbiakban: *Engel P.:* Zsigmond bárói) 436. p.

[8] ZsO III. 1235. sz.

[9] *Engel P.:* Zsigmond bárói 436–437. p.

[10] Imre 1411. október 2-án Terebesen volt, ZsO III. 1008. sz. Zsigmond ekkor Pozsonyban †*Engel Pál–C. Tóth Norbert:* Itineraria regum et reginarum (1382–1438). (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1) Budapest 2005. (Továbbiakban: *Engel–C. Tóth:* Itinerárium) 94. p.

[11] *Engel–C. Tóth:* Itinerárium 96. p.

[12] ZsO IV. 536. sz.

[13] *Engel P.:* Zsigmond bárói 436. p.

zésre szolgáló pecsétet ki őrzi távollétében. A feladat minden bizonnyal Imre alkancellárjaira hárult.

1405-től ezt a tisztet Felcsebi Orosz Miklós töltötte be. A klerikus családjának tagjai[14] már 1403 előtt Imre famíliájába tartozott, hiszen Miklós testvére Jakab alpohárnokmesterként relátor 1402-ben. A terebesi uradalom tőszomszédságában található Felcseben birtokos köznemesi család, talán már Imre apjának Péternek a szolgálatába állhatott. Bár erre nincsen közvetlen bizonyítékunk, de elképzelhető, hogy Imre a prágai egyetemről ismerte Miklóst.[15] Az viszont biztosra vehető, hogy a család jó szolgálatot tett a Perényieknek, mert Zsigmondtól birtokadományokon[16] kívül még erősség építésére is kaptak engedélyt.[17] Miklós pedig már 1403-tól a megüresedett leleszi prépostságot töltötte be. Pápai megerősítése 1405-ből maradt ránk, a javadalmat pedig 1414-es haláláig élvezte. Utolsó alkancellári említés Miklósra 1408-ban kelt.

Feltehetőleg már 1408-ban Imre leváltotta alkancellárját, és helyette a prágai egyetemen[18] fokozatot szerzett polgári származású[19] Késmárki György szepesi kanonokot[20] nevezte ki. 1411-től őt említik ezen a tiszten a források,[21] egészen 1419-ig.[22] Érdemes felvetnünk a kérdést, vajon biztos-e, hogy Perényi akaratából történt a váltás? Mályusz Elemér György kanonokot Perényi famíliájába sorolja, hiszen ő helyettesíti a király mellett, továbbá Perényi halálát követően Késmárki is elhagyja az alkancellári tisztet.[23] Azonban amíg Felcsebi Orosz Miklós a Perényiek uradalma közelében birtokos köznemesi család sarja, Késmárki esetében nem mutatható ki semmilyen közös pont a kancellárral, ami azt mutatná, hogy dominus-familiáris viszony volt köztük. Kivételt képezne a prágai egyetemre történő járás, bár legalább 15-20 év különbséggel hallgattak kurzusokat ugyanott.

Úgy gondolom Zsigmond saját maga választott ki azt a személyt, aki titkos pecsétjét ténylegesen őrzi, és vezeti a titkos kancelláriát. Perényi Imre egészsége

[14] A család leszármazási ábráját l. a 2. sz. mellékletben.

[15] *Engel P.:* Zsigmond bárói 436. p.

[16] ZsO II. 2758. sz.; ZsO II. 4448. sz.; ZsO II 5119. sz.; ZsO III. 1604. sz.

[17] ZsO II. 5986. sz.

[18] *C. Tóth Norbert:* A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. Bp., 2013. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.) Szepesi káptalan. 65. p.

[19] *Mályusz Elemér:* Zsigmond király uralma Magyarországon. Gondolat, 1984. (A továbbiakban: *Mályusz E.:* Zsigmond király.) 235. p.

[20] ZsO II. 608. sz.

[21] ZsO III. 25. sz.

[22] ZsO VII. 1160. sz.

[23] *Mályusz E.:* Zsigmond király. 231. p.

az 1410-es évekre súlyosan megromolhatott. A lábát ért nyíllövés ugyanis maradandó sérülést okozott,[24] amin nem segítettek az állandó diplomáciai utazások. 1413 tavaszán betegágyán veszik fel vallomását egy peres ügyben.[25] Imre csak 1414 novemberében csatlakozott királyához az aacheni koronázáson,[26] a zsinatot pedig feltehetőleg Borbála királynéval együtt már 1415-ben ott hagyta.[27] Zsigmond távolléte alatt inkább, mint a királynő és a kinevezett vikáriusok segítőjeként számított rá[28] nem pedig diplomataként. Ebből következően talán Késmárki György távozása az alkancellárságból, nem Perényi halála miatt következett be, hanem az új titkos kancellárok Pálóci Imre és Máté kinevezése miatt.[29]

Imre az 1416-os[30] évet a Magyar Királyságban töltötte, feltehetően a királyné kíséretében érkezik csak meg újra Konstanzba 1417 és 1418 fordulóján.[31] Fiai, János és István azonban Zsigmond kíséretében maradtak, és elkísérték urukat Perpignanba, majd Angliába is. Erről a bevezetőben említett adománylevélen kívül ránk maradt sírköveik adnak bizonyságot. Perényi István rudabányai, és Perényi János tőketerebesi sírkövén[32] egyaránt megtaláljuk az aragóniai Kanna rend jelképét.[33] Jánosén ezen kívül címerpajzsa körül, megjelenik a Lancaster-ház devizája, az úgynevezett SS lánc vagy gallér.[34] Ez alapján Bárány Attila Zsigmond király 1416-os angliai kíséretéről írt munkájában Perényi Jánost fontos diplomataként ábrázolja, aki aktív részese volt az angol zsinati követséggel történő tárgyalásoknak.[35] Mindezt azzal látja bizonyíthatónak, hogy nagyon kevesek részesültek abban a kegyben, hogy a Lancaster-ház SS-insigniáját megkapták. Ezen állítását más kutatásával is alátámasztotta.[36] Konferenciánkon erre részben

[24] ZsO II. 6209. sz.

[25] ZsO IV. 536. sz.

[26] *Bárány Attila:* Zsigmond király 1406-os angliai kísérete. Aetas 19. (2004) 3–4. sz. (A továbbiakban: *Bárány A.:* Zsigmond király) 18. p. 109. jegy.

[27] *Engel–C. Tóth:* Itinerárium 171. p.

[28] *C. Tóth Norbert „A király helyetesítése a konstanzi zsinat idején"* c. 2014. november 5-én Debrecenben megtartott előadásában elhangzottakra hivatkozva előfordult, hogy az otthon maradt bárók együtt intézkedtek. Alkalmanként Perényi is részt vehetett ezeken a tárgyalásokon.

[29] *Engel P.:* Archontológia szerint 1419. szeptember 1-jén említik őket először titkos kancellárként.

[30] ZsO V. 1926. sz.; 2296. sz.; 2362. sz.; 2388. sz.

[31] *Engel–C. Tóth:* Itinerárium 173–174. p.

[32] *Engel Pál–Lővei Pál–Varga Lívia:* Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. In: Ars Hungarica 11. (1983) (A továbbiakban: *Engel–Lővei–Varga:* Zsigmond bárói) 35–37. p.

[33] *Bárány Attila:* A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban. In: A Magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Szerk.: Papp Klára–Püski Levente (Speculum Historiae Debreceniense 12. Sorozatszerkesztő: Papp Klára) Debrecen, 2013. (A továbbiakban: *Bárány A.:* Fejedelmi lovagrendek) 19. p. 32. jegy.

[34] *Bárány A.:* Fejedelmi lovagrendek 16–17. p.

[35] *Bárány A.:* Zsigmond király 18. p.

[36] *Bárány A.:* Fejedelmi lovagrendek

rácáfolt a Jékely Zsombor előadásában[37] bemutatott kézirat, melyet a machester-i levéltárban őriznek. A kódex feltehetően a konstanzi zsinaton készült és a jelenlévő egyházi és világi személyek címereit örökítette meg. Itt ugyanis négy Perényi címer rajza van, mindegyiken SS-insignia látható.[38] A forrás alapos és részletekbe menő elemzést igényel, amely nem képezheti jelen tanulmány tárgyát. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a család különböző ágainak képviselői mind elnyerhették ezt a kitüntetést.

Zsigmond mellett tehát Imre fiai teljesítettek szolgálatot. A puszta jelenlétnél többet sajnos nem tudunk bizonyítani források hiányában. Ugyanakkor kísérletet tehetünk a „szép számú kíséret" tagjainak meghatározására. 1418. június 11-én Bázelben bizonyos Ronyvai (Csontos) Péter és Miszlai (Csontos) Bertalan címeradományt nyertek Zsigmondtól.[39] Már Bárány Attila rámutatott munkájában, hogy a feltehetőleg rokoni kapcsolatban álló címernyerők a Perényiek familiárisaiként voltak jelen Zsigmonddal.[40] 1403 előtt Imre szolgálatában álltak, hiszen a felkelés leverése után 1403-ban birtokadományt kaptak,[41] Bertalan 1404 és 1413 között terebesi, majd 1413 novemberétől sztropkói várnagy volt. A címereslevélből kiderül, hogy Péter volt a címerkérő, a kívánságot pedig Zsigmond Aragóniában, Franciaországban, Angliában tett szolgálataiért cserébe teljesítette. Jó okunk van azt feltételezni, Bertalan nem tartott Péterrel nyugatra, csak 1418-ban csatlakozott Zsigmondhoz. A címereslevél kiállításához szükséges pénzt is ő teremtette elő zálog útján a leleszi konvent előtt 1417. szeptember 4-én.[42] Vagyis Péter az Imrefiak kíséretére – esetleg annak vezetésre – kapott megbízást Perényi Imrétől, míg Bertalan Imre kíséretét vezette Magyarországról Aachenbe, majd Konstanzból Magyarországra, majd 1417–18 fordulóján ismét Konstanzba.

Több familiárist azonban nem tudunk kigyűjteni a rendelkezésre álló adatokból, akik megfordultak nyugaton. Kivéve Buzlai Tamás fia Balázst, aki 1415. szeptember 29-én Perpignanban kapott címeradományt.[43] Az eredeti oklevél saj-

[37] Jékely Zsombor *„Címerkönyvek és címereslevelek: magyar nemesi címerek a konstanzi zsinat idején."* c. előadása 2014. november 6-án Debrecenben.

[38] Perényi Pál fia Miklósén (rihnói-ág,), Perényi Miklós fia Miklósén (pataki-ág), Perényi János fia Miklósén (terebesi-ág), és Perényi Jánosén (terebesi-ág). Vö. *Engel Pál:* Genealógia. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Bp., Arcanum Adatbázis Kft., 2003. (A továbbiakban: *Engel P.:* Genealógia)

[39] Leszármazási ábrájukat l. a 3. sz. mellékletben.

[40] *Bárány A.:* Zsigmond király 11. p.

[41] ZsO II. 2635. sz.; 2734. sz.

[42] ZsO V. 893. sz.

[43] ZsO V. 1091. sz.

nos elveszett, csak szövegét,[44] és a címerkép másolatát ismerjük.[45] Minden okunk meg van rá, hogy Buzlait a Perényiekhez kössük. 1422-től 1425-ig trencséni várnagy és ugyanazon megye alispánja, mikor Perényi Miklós fia Miklós a terncséni ispán volt.[46] 1427-ben füzéri,[47] 1428-ban újhelyi[48] várnagyként találjuk, vagyis Perényi uradalmak igazgatója. Sőt a már említett machester-i kéziratban a négy Perényi címerrel egy lapon ábrázolják Buzlai Balázs címerét. A család egyébként az Abaúj megyei Enyickén birtokos,[49] közel Perényi Miklós fia Miklós szinai birtokához, jól látszik, hogy elsősorban hozzá köthető szolgálattevő. Joggal tehetjük fel a kérdést, kell-e különbséget tennünk a familiárisok között aszerint, hogy a család mely tagjának szolgálnak? Van-e külön famíliája a terebesi Perényi családtagoknak? Véleményem szerint igen, amit alább igyekszem bebizonyítani.

A terebesi Perényi család ágai 1392 és 1428 között

Engel Pál genealógiai munkájában az olvasó három Perényi család leszármazási ábráját találja: nyalábi, rihnói és terebesi.[50] Mindhárom család elnevezését székhelyéről kapta. Tringli István 2009-ben publikált oklevéltárának előszavában leszögezte,[51] hogy a három család között a közös birtokokon kívül szoros – netán testvéri – kapcsolat nem létezet. Pálosfalvi Tamás Rozgonyiakról írt munkájából is kiderül, hogy a család különböző ágai más és más politikai irányvonalat követtek a polgárháború alatt.[52] A terebesi Perényi család birtoklástörténetének összeállítása során lettem figyelmes arra, hogy a család birtokainak kezelésében meghatározott rend figyelhető meg. Három külön csoportba oszthatóak ugyanis a birtokaik. Közös birtokok, melyeket Perényi Péter és fiai közösen szereztek. Péter fia Miklós birtokai, melyeket testvérei kizárásával nyert Zsigmondtól. Péter fia Imre birtokai, melyet ő és fiai szereztek. A birtoklástörténet részletes kifejtését egy másik tanulmányomban megtettem,[53] ezért nem kívánom itt a pontos

[44] *Wagner Károly:* Diplomatarium comitatus Sárosiensis. Posonii et Cassoviae, 1780. 371–372. p.

[45] A címer másolata: Siebmacher's Wappenbuch Der Adel von Ungarn. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Bp., Arcanum Adatbázis Kft., 2003.

[46] *Engel P.:* Archontológia

[47] *Varjú Elemér–Iványi Béla:* Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. I–II. Budapest, 1908–1928. (A továbbiakban: Bánffy) I. 589. p.

[48] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Fényképtára (A továbbiakban: MNL OL DF) 284 089.

[49] *Engel Pál:* Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. (Új Történelmi Tár 2.). Bp., Akadémiai k., 1989. (A továbbiakban: *Engel P.:* Kamarahaszna) 45. p.

[50] *Engel P.:* Genealógia

[51] A Perényi család levéltára 1222–1526. Közzéteszi: Tringli István (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44.) Bp., 2008. (A továbbiakban: Perényi) 7. p.

[52] *Pálosfalvi Tamás:* A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). Századok 2003. (137) 4. sz. 897–928. p.

[53] *Novák Ádám:* Egy felső-magyarországi bárói család birtoklástörténete 1465-ig. A terebesi Perényiek.

adatokat hivatkozni, dolgozatom végén azonban közlöm az ezek alapján összeállított térképvázlatot.[54]

A család forrásokban is említett őse bizonyos Dobos Orbán, aki a család ősbirtokait szerezte. Az ő három fiától származtatható a család három ága. A terebesi ág Orbán István nevű fiától eredt, az ő fia András nevéhez köthető a Szuhogy nevű birtok megszerzése. Vétel útján 1351-ben jutott hozzá melynek területén Csorbakő késő árpád-kori romjai feküdtek. Ez volt az család első önálló birtoka. Apróbb birtokszerzéseket testvére Péter is hajtott végre, aki I. Lajost diósgyőri várnagyként szolgálta. Ő és fiai mind Kis Károlytól, mind Máriától nyertek kisebb birtokokat. Zsigmond támogatóit látta bennük, ezért bárói vagyont biztosított nekik. Közülük feltehetően a zempléni sedria helyként is működő Terebesen[55] rendezték be székhelyüket.

Péter legidősebb fia Miklós gyorsan emelkedett a ranglétrán. A szörényi bánságot követően,[56] testvéreit kizárva önálló uradalmakat is kapott (Patak és Szina)[57]. A nikápolyi csatában azonban ő és testvére János is elesett, így a család az ő fiaikban és Péter harmadik fiában, Imrében folytatódott. Imre testvérei halálát követően a pohárnokmesteri tisztséget nyerte el, és ispánként is szolgálhatta Zsigmondot.[58] Mivel kitartott uralkodója mellett az 1401 és 1403 közötti felkelésben ezért Zsigmond Vadászi Imre birtokait adományozta neki Csorbakő közelében, majd nem sokkal később további birtokokat adott neki (Sztropkó és Újvár). Az így nagyvonalakban ábrázolt birtoklástörténet alapján a következő táblázatot állíthatjuk össze:

	Közös	Miklós fiak	Imre fiak
Uradalom	4	1	3
Vár	2	1	3
Mezőváros	3	3	1
Falu	51	12	57
Vám	8	1	3

Agrártörténeti szemle megjelenés alatt. (A Továbbiakban: *Novák Á.*: Birtoklástörténet)

[54] A térképvázlatot l. a 4. sz. mellékletben.

[55] *Csukovits Enikő:* Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. Történelmi Szemle 39. (1997) 385. p.

[56] *Engel P.:* Archontológia

[57] ZsO I. 1674. sz.

[58] *Engel P.:* Archontológia

A terebesi Perényi családon belüli birtokmegoszlás 1428-ban[59]

A közös birtokok felosztásáról nem rendelkezünk információval. Támpontot talán az 1427-es kamarahaszna összeírások adhatnak. Ezek nem tartalmazzák ugyan Borosd, Zemplén és Bereg megyék adatait, ahol a Perényieknek szintén voltak birtokaik. De Abaúj és Sáros megyéjét igen, és ebben az egyes portákhoz rendelt tulajdonosok is adottak. Sáros megyében például a közös birtokot Kucsint Perényi Miklós, az abaúji Selyeb birtokot azonban Perényi János neve alatt találjuk. Közösen birtokolt uradalmakat is felosztva találjuk, mégpedig pontos arányok alapján. Füzér esetében Miklós nevén a porták háromnegyed, János nevén egynegyed része volt. Szinye esetében a porták tulajdona hétnyolcad részben Miklósé egynyolcad részben Jánosé.[60] A zempléni Terebes tekintetében annyit tudunk, hogy várnagyait 1404-től 1422-ig Perényi Imre familiárisai adták.[61] A beregi szentmiklósi uradalomról még ennyi információval sem rendelkezünk. Magától érthető módon a külön tulajdonjogú birtokok és uradalmak, mint Felsővadász, Jánosd, Újvár János, míg Szina Miklós neve alatt szerepelnek.[62] Az adatok mögött egy szóbeli, vagy egy azóta elveszett írásbeli szerződést sejthetünk a birtokosztályok meghatározásáról Perényi Péter leszármazottai között. Az írásbeli szerződés szükségtelenné válhatott 1428 után, amikor is Miklós lovászmester halált követően az Imrefiak kezén egyesült az ág összes birtoka. Bár az, hogy egyik környékbeli hiteleshely (jászói és leleszi konvent, szepesi és egri káptalan) levéltárában sem maradt fenn harmadpéldány kétségessé teszi annak létezését, de nem is zárja ki.

Egy korábbi tanulmányomban elvégeztem a terebesi család rezidenciavizsgálatát.[63] A főúri rezidenciákkal behatóbban elsőként Kubinyi András foglalkozott. Írásában meghonosította a külföldi szakirodalom szempontrendszerét, és magyarázta azt hazai példákon keresztül. Fogalom meghatározása szerint a főúri rezidencia alatt a következőt kell értenünk: *„azt az épületet – és átvitt értelemben azt a települést, amelyben a rezidencia áll – ahol a főúri udvartartás általában tartózkodni szokott."*[64] Kubinyi 6+1 szempontot állított fel a rezidencia helyének

[59] *Novák Á.:* Birtoklástörténet alapján

[60] *Engel P.:* Kamarahaszna

[61] 1404–1413: Miszlai (Csontos) Bertalan l. a 3. sz. mellékletben. 1413–1422: berencsi „Magnus" Mihály ZsO IV. 1276. sz.; ZsO IX. 1138. sz.

[62] *Engel P.:* Kamarahaszna

[63] *Novák Ádám:* Rezidencia választás kérdése a Perényi családban – Csorbakő szerepe. Doktoranduszok Osrszágos Szövetség XVII. Tavaszi Szél Konferenciaájának tanulmánykötete. Megjelenés alatt.

[64] *Kubinyi András:* Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. A tapolcai Városi Múzeum közleményei, 2. (1991) 220. p.

meghatározásához, melyet Neumann Tibor további néggyel egészített ki.[65] A Perényiek esetében én szükségét éreztem további két szempont figyelembe vételét. Ennek alapján kimutattam, hogy Perényi Imre Csorbakő várát és a hozzá kapcsolható birtokokat tekintette székhelyének.

A vizsgálatok alapján kijelenthető, hogy Perényi Péter fia Miklós 1392-es pataki külön birtokszerzeményétől számítva fia 1428-as haláláig a terebesi Perényi családon belül két külön ágat különböztethetünk meg. Az egyik ág pataki Miklóstól ered, rezidenciáját Patakon rendezte be.[66] Imre észak-borsodi dél-abaúji birtokaira alapozva csorbakőn rendezte be székhelyét és tőle eredeztethető a csorbakői ág. A harmadik testvér, János fiai nem tölthettek be jelentős szerepet a családban, hasonlóképpen az országos politikához. Önálló birtokokkal nem rendelkeztek, így a közös birtokokból nekik járó javadalmakat élvezték, lakhelyük pedig Terebesen lehetett. A történetírásban ez a nézet azért nem honosodhatott meg, mivel mind János, mind Miklós fiai utód nélkül haltak meg, és a később jelentős karriereket befutó terebesi Perényiek a csorbakői ágból kerültek ki, és már Imre fia János Terebesre tette át székhelyét.[67]

Ezt a tételt látszik igazolni az a térképvázlat, melyet Perényi Imre és fiainak familiárishálózatáról készítettem.[68] Amennyiben elfogadjuk, hogy a szolgálatukba állt nemesek családnevét a származási helyükről kapták, vagy arról a településről, ahol birtokrésszel rendelkeztek, akkor nevük alapján elhelyezhetőek a térképen. Ha együtt ábrázoljuk a Perényi birtokok elhelyezkedésével, akkor három nagyobb csoportra oszthatóak a familiárisok. Az első csoportba azokat sorolhatjuk, akik már 1403 előtt a család szolgálatában álltak. Ezek a nemesek jórészt a Perény birtok, a füzéri és a terebesi uradalom környezetéből kerültek ki. A második csoport biztosan 1403 után állt Perényi Imre szolgálatába. A familiárisok származásukat tekintve szinte kivétel nélkül a jánosdi, felsővadászi, selyebi birtokok körül származtak. Az 1420-as évektől a familiárisok kigyűjtése a forráshiány miatt nehézkes, újból csak az 1430-as évektől találunk információkat a személyekre. Az 1428 után előkerülő nevek mindegyike a terebesi uradalom körül verbuválódik. Ezek alapján megállapíthatóak azok a magterületek, ahol Perényi Imre és fiai komoly befolyással rendelkeztek. Jól látszik, hogy ezek az éppen aktuális családi székhely szerint változnak.

[65] *Neumann Tibor:* A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások 5.)

[66] *Engel P.:* Zsigmond bárói 438. p.

[67] MNL OL DF 228 777.

[68] A térképvázlatot l. az 5. sz. mellékletben.

A konstanzi zsinat vége: egy korszak lezárul

Perényi Imre Borbála királyné kíséretében tehát 1418 elején megérkezett Konstanzba. Március 18-án teljes bűnbocsánatot nyert a pápától, maga és felesége részére. Talán még Konstanzban, vagy a hazafelé vezető úton meghalt, 1418. július 25-én már néhaiként tartják számon, amikor fiai kegyes adományt tesznek az apjuk által alapított nyárádi pálos kolostornak.[69] Imre halálával egy korszak zárult le a csorbakői Perényi család történetében. 1396-tól ő volt a terebesi család rangidős tagja, Zsigmond bizalmi emberének számított, az 1410-es évekig meghatározó személy volt az arisztokrácián belül.[70] Birtokszerzeményeivel, építkezéseivel megvetette egy külön családi ág alapjait. Bár az 1410-es években befolyása gyengült, famíliája igazán csak halála után érezhette igazán hiányát. Fiai Zsigmond életében már nem kaptak fontos kormányzati tisztséget. Csak 1431-től lett Perényi István majd nem sokkal később János is asztalnokmester.[71] Ispáni feladatot csak 1435-től látnak el Zemplénben.[72] Zsigmond uralkodásának második felében egyre ritkuló birtokadományokból nem részesülnek, csak a nyalábi ággal közösen kapnak kisebb birtokadományt,[73] és kizárólag záloggal,[74] birtokcserével[75] tudják uradalmaikat fejleszteni. Ennek következtében familiárisaik sem remélhettek sok jót. A Felcsebi Orosz családtól az 1420-as évek folyamán visszaperelték a birtokokat.[76] A Csontosok sem kaptak új adományokat, és csak elvétve bukkanntak fel a forrásokban.

Helyettük a pataki ágból származó Perényi Miklós fia Miklós kap lehetőséget arra Zsigmondtól, hogy hűségét bizonyítsa. 1418-tól lovászmester lett, majd később Vág-menti kapitány.[77] Mert hiszen a fentebb táblázatba foglalt birtokállomány nem tette megkerülhetővé a családot. A közös birtokok megosztásának korábban kifejtett módja azt mutatja, hogy a pataki ág jelentősebb jövedelemmel rendelkezett, mint a csorbakői, így az elsősorban katonai feladattal járó Vág-menti kapitányságot Miklós hatékonyabban láthatta el. Famíliája elsősorban a terebesi, pataki, füzéri uradalom körül verbuválódott.

[69] ZsO VI. 2205. sz.

[70] *Engel Pál:* Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Bp., Akadémiai, 1977.

[71] *Engel P.:* Archontológia

[72] *Engel P.:* Archontológia

[73] Perényi 420. sz.

[74] ZsO XII. 921–2. sz.

[75] ZsO X. 466. sz.

[76] ZsO VII. 1187. sz.

[77] *Engel P.:* Archontológia és *Horváth Richárd:* A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban. Századok 137. (2003) 931. p.

A manchester-i kézirat bizonyítja, hogy az Imrefiakon és Rihnói-Perényi Miklóson kívül pataki Miklós is részt vett Zsigmond nyugati utazásain. A velük egy lapon szereplő Buzlai Tamás fia Balázs tehát egyértelműen az ő famíliájába tartozik, hiszen később is neki teljesít szolgálatot, még akkor is, mikor füzéri várnagy, ugyanis Füzér is nagyobb részt Miklós kezelésében volt.[78] A lovászmester 1428-as halála után Buzlai újra szepesi alispánként tűnik fel ismét 1435 és 1437 között.[79] Engel Pál Rozgonyi, vagy a Perényiek nyalábi ágának familiárisaként tartja számon. A kérdést jó magam nem tudom eldönteni, nem is lényeges. Hiszen ebből egyértelműen kiderül, hogy az erős pártfogó nélkül maradt Buzlai családot váltott.

Összegzés

Dolgozatomban arra igyekeztem rámutatni, hogy Perényi Imre fia János politikai pályafutásának kezdetén vesztette el apját, akinek befolyása és hatalma lehetővé tette volna számára, hogy idővel átvegye helyét a királyi udvarban. Az 1418-as év választóvonalnak bizonyult mind családja, mind a saját életében. Az 1430-as évek közepéig nem részesül sem tisztségekben, sem adományokban. Ezzel familiáris hálózatát is elvesztette, illetve új, saját támogatói kört volt kénytelen kialakítani.[80] A változást egyértelműen a pataki Perényi család kihalása, és a közös birtokok egyesítése hozta magával. Testvére és az ő kezén összegyűlt birtoktest lehetőséget teremtett számukra arra, hogy familiárisokat toborozzanak, és hogy Zsigmondtól egy egész váruradalmat, Füleket zálogba vegyék.[81] István 1437-es halálával Az egész vagyon Jánosé lett, csaknem három évtizedes katonai, politikai és diplomáciai tapasztalattal. Ezek voltak azok a tényezők, amelyek Albert király szemében megnövelték jelentőségét. Az új király birtokadományokkal és a tárnokmesteri tisztséggel igyekezett megnyerni magának. A király halálakor így lett Perényi János tárnokmester az ország hetedik legvagyonosabb birtokosa,[82] a méltóságsorok hatodik helyén említett személye, és III. Ulászló lengyel királyt a

[78] Érdemes itt megjegyeznünk, hogy *Engel P.:* Archontológiában Buzlai Miklós fia Balázst Perényi Miklós újvári váranyaként veszi lajstromba. A két Balázs egyértelműen nem ugyan az a személy – apjuk neve eltérő –, és Újvár az Imrefiak birtokában van.

[79] *Engel P.:* Archontológia

[80] Ennek sikerét mutatja az 5. sz. melléklet térképvázlata.

[81] MNL OL DL 12 770.

[82] *Engel Pál:* A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században 1–2. In: Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp., 2003, 30. p.; János első tárnokmesteri említése: Albert király 1438. szept. 8-án kiadott oklevelének méltóságsorában. *Gr. Teleki József:* Hunyadiak kora Magyarországon. X-XII. Okmánytár. Pest 1853–1857. X. köt. VIII. sz.

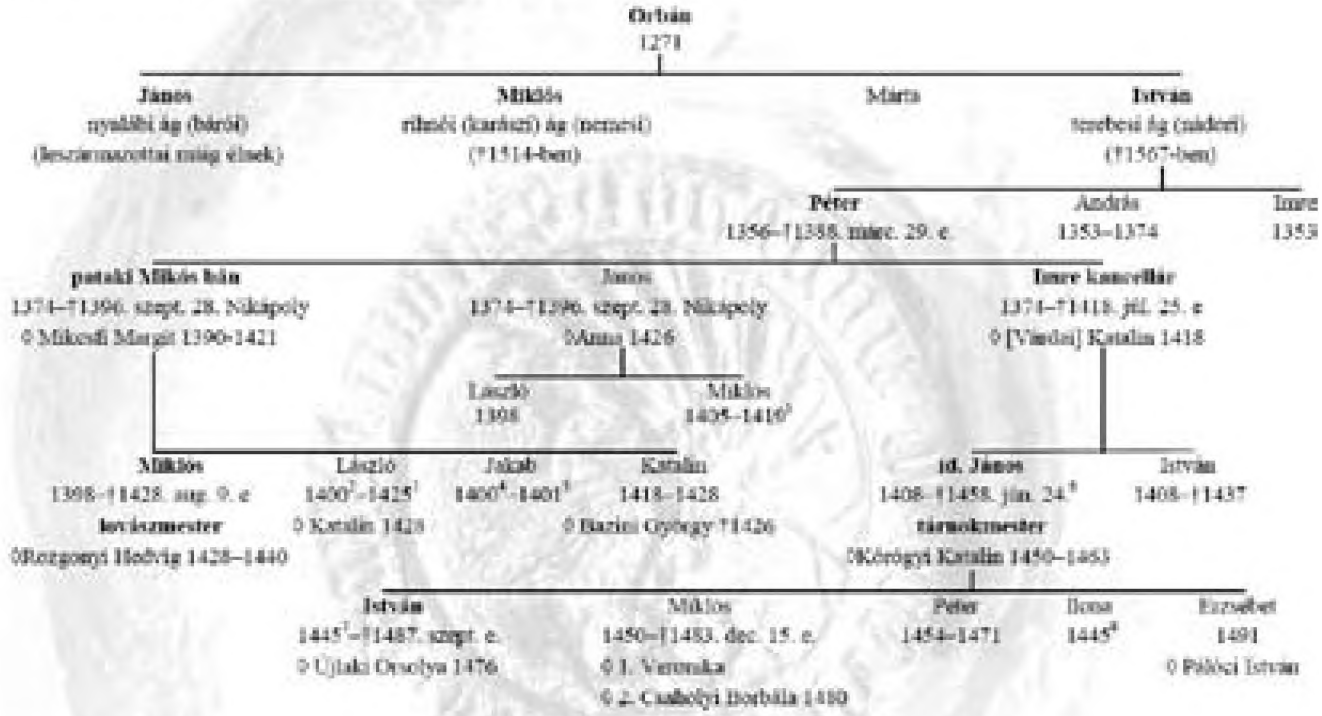
magyar trónra meghívó követség tagja.[83] Ez volt politikai karrierjének csúcspontja, és ennek alapjait Zsigmond király mellett *"Germanie, Francie, Anglie, Aragonie et alias quamplures regnorum ac mundi partes"*, de elsősorban Konstanzban rakta le.[84]

[83] MNL OL DF 289 004.

[84] A mellékletben található, eddig nem hivatkozott jegyzetek feloldása: *C. Tóth N.:* Szabolcs megye II.=*C. Tóth Norbert:* Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526) (A nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai 53. Kiadja a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága.) Budapest–Nyíregyháza, 2003. Zichy= Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeö. A zichi és vásonköi gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, I–XII. Szerk. Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső–Kamerer Ernő–Dőry Ferenc–Lukcsics Pál. Bp., 1871–1931. Károlyi I.=*Géresi Kálmán:* A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára I. Budapest, 1882. *C. Tóth N.:* Statutoriae=*C. Tóth Norbert:* A leleszi konvent statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei. (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I. –II. köteteihez.) A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények 36. Nyíregyháza, 2006.

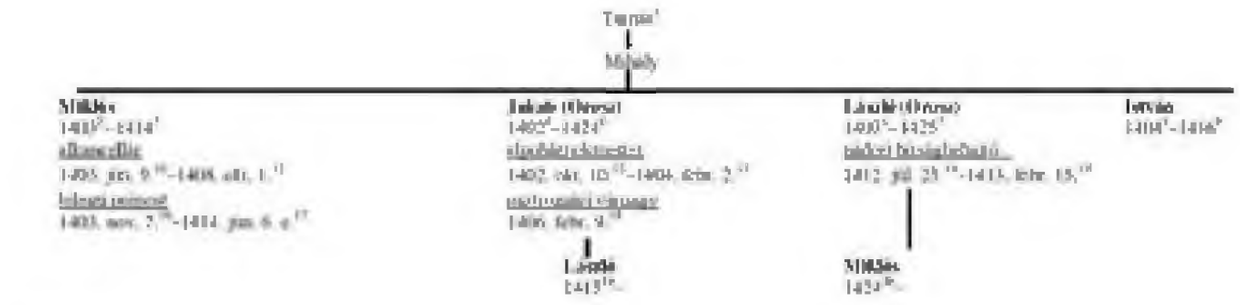
Mellékletek

1. számú mellékelt: A Perényi család terebesi ágának leszármazási táblája (A táblához *Engel P.*: Genealógia ábráját vettem alapul, a kiegészítéseket jegyzetekkel jelöltem.

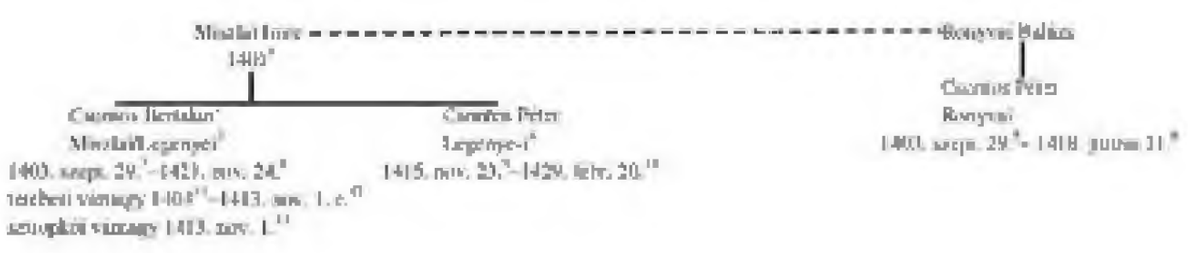

[1] ZSO VII. 846. sz.
[2] ZSO II. 740. sz. Vö. Fejér XI/3. 238. sz.
[3] ZSO XII. 1009. sz.
[4] ZSO II. 740. sz. Vö. Fejér XI/3. 238. sz.
[5] ZSO II. 940. sz. Vö. MNL OL DL 7645.
[6] A terebesi rózsás kastélykápolna templomában található sírkőre szerzett 1458. június 24-én bunyi rá. Vö. Engel–Lőwi–Varga: Zsigmondkori sírkövek 38. p.
[7] MNL OL DL 13 846.
[8] MNL OL DL 13 846.

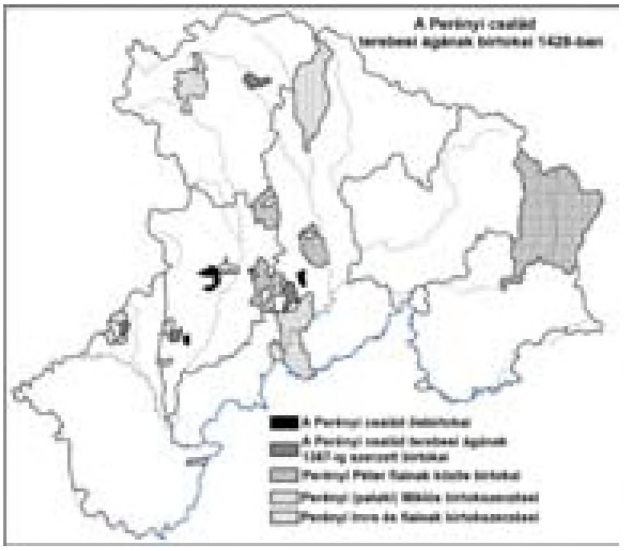
2. számú melléklet: A Felcsebi Orosz család leszármazási ábrája

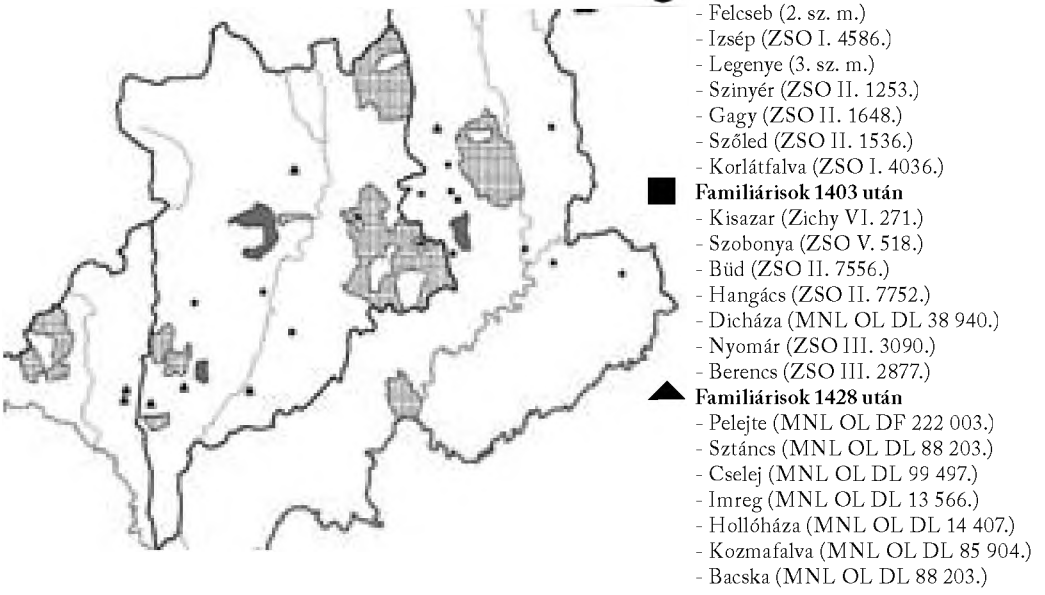
3. számú melléklet: Ronyvai (Csontos) Péter és Miszlai/Legenyei (Csontos) Bertalan leszármazási ábrája

4. számú melléklet: A térképvázlat a Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a Magyar Királyság területéről. Szerk.: Engel Pál. Bp., MTA Történettudományi Intézet, 2001. (A továbbiakban: *Engel P.*: Térkép) alapján készült.

5. számú melléklet: A térképvázlat *Engel P.*: Térkép alapján készült.

Prezenszki Erzsébet*

Bajoni István, egy XV. századi humanista főpap életpályája (Pályavázlat – kérdőjelekkel)

Tanulmányomban Bajoni István biográfiáját mutatom be a szakirodalom és a kiadott okleveles anyagok tükrében. Az oklevelek narrátiós részeire és Váradi Péter tollából született levelekre támaszkodva nemcsak egy humanista főpap szerepköreit fogom vizsgálni, hanem jellemrajzának töredékeit is feltárom, hogy ne csak az egyházi és hivatalnoki karrierista tevékenységét lássuk.

Család

Bajoni István a Sártiványvecse nemzetségbe tartozó Bajoni család leszármazottja. A Sártiványvecse nemzetségnek[1] két ága volt, a Poroszlay–ág és a Borsy–Bajoni ág, melynek kettészakadása után a Bajoni–ágnak központi birtokává válik Bajon.[2] Bajonnak 1342-ben négy birtokosa is van, melyek közül az egyik a Bajoni család őse, László. Az általa alapított család a XVI. században a bihari térség negyedik legnagyobb földbirtokos családjává válik.[3] Ezt a tekintélyes pozíciót Zsigmond uralkodása alatt László unokája, Bajoni György alapozta meg, aki az 1403-as felkelés során Zsigmondot támogatta, amiért cserébe az Órévi Lukács váradi püspökkel folytatott hatalmaskodási per során a király támogatását élvezte,[4] valamint 1412-ben pallosjogot nyert,[5] Stiborici Stibor erdélyi vajda ajánlására.[6] A pallosjog és az erdélyi vajda ajánlásából látszik, hogy György a király híve volt és jó kapcsolatot tartott fenn az ország egyik tekintélyes urával.

[1] A nemzetség sajátossága Karácsonyi János szerint az, hogy a nemzetség személyneveinek, a Sártiványnak is, a Vecsének is csak a Duna mentén maradt nyoma. Pedig a nemzetségnek jóformán csak Tisza menti vagy tiszántúli ágai ismeretesek. – *Karácsonyi János:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1995. 941. – Engel Pál a Borsi–Bajoni ág közös ősét tünteti fel, és annak négy leszármazottját. A Poroszlay–ág nem szerepel nála. – *Engel Pál*: Magyar Középkori Adattár. Középkori magyar genealógia. (Arcanum Adatbázis. CD-ROM) Sártiványvecse c. tábla

[2] *Karácsonyi J.*: A magyar nemzetségek i.m. 941.

[3] *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. I-II. Bp. 1990. I. 191.

[4] Zsigmondkori oklevéltár. I–XII. (1387–1425) Összeállította Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. Bp., 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49. és 52.) (a továbbiakban: ZsO) II/1. 2172., II/1 3942. sz.

[5] ZsO III. 2017. sz.

[6] ZsO III. 2017. sz.

* A tanulmány elkészítését támogatta a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázata.

Így Zsigmond uralkodásának utolsó évében a Bajoni család rokoni kapcsolatai és vagyona révén a Tiszántúl jómódú középbirtokosai között foglalt helyet.[7] A Hunyadiak korában Bajoni György, István (1411-1471)[8] nevű fia V. László és I. Ulászló trónért folytatott harcát kihasználva, gyarapítja tovább a család vagyonát, növelve ezzel annak tekintélyét is. Hunyadi János katonájaként szerzett hírnevet magának. Vitéz János familiárisaként pedig István nevű fiát tanította. Később Mátyás királyt is támogatta, amiért birtokadományokat kapott.[9] Békési ispánná[10] és a váradi püspökség kormányzójává vált.[11]

A társadalmi emelkedésre az udvar nyújtotta a legkedvezőbb lehetőséget. A feltörekvő személynek tehát előbb be kellett jutnia a királyi udvarba, ami befolyásos támogató nélkül nehezen ment. A pártfogó szerepét betölthette egy magas egyházi pozícióba jutott rokon éppúgy, mint valamely nagyúr, akinek a vezető familiárisai közé számított a jelölt. Így eshetett meg, hogy Bajoni István Hunyadi familiárisaként bejuttathatta fiát, Istvánt, mint egyházi személyt és Vitéz pártfogoltját Mátyás király udvarába. István feladata az lett, hogy a család politikai pozícióját biztosítsa a királyi udvarba.

Bajoni ifjúsága Vitéz János környezetében, egyetemi tanulmányai és diplomáciai tevékenysége

Bajoni István tehát egy köznemesi család sarja volt. Születési idejéről nem rendelkezünk pontos információkkal. István nevével először egy birtokcsere kapcsán találkozunk, amikor édesapja 1455-ben V. László király előtt Szabolcs vármegyei Naprád és Gaád nevű birtokait elcseréli Szepesi László szintén Szabolcs vármegyében fekvő Ohat, Egyek és Bodach nevű birtokaira.[12]

István humanista műveltségének alapjait a váradi püspök udvarában szerezte meg, majd külföldi tanulmányait is Vitéz fedezte.[13] Fraknói szerint Ferrarában, majd Bolognában járt egyetemre. Ferrarai tanulmányairól nincs közvetlen adatunk. Azonban Bolognában 1467 júliusában a kánonjog doktorává avatják.[14]

[7] *Módy György*: Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban. In: Biharnagybajom története és néprajza. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen 1992. 33.

[8] *Engel P.*: Genealógia i. m. Sártiványvecse c. tábla

[9] *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354-1526). (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Pécs 2005. 318.

[10] *Engel P.*: Genealógia i. m. Sártiványvecse c. tábla

[11] *Módy Gy.*: Bajom i. m. 34.

[12] A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I-V. Szerk. Géresi Kálmán. Bp. 1882-97. (a továbbiakban: Károlyi) II. 305-306. CLXXXI. sz.

[13] *Kristóf Ilona*: Személyes kapcsolatok Váradon (1440-1526). Fons 8. (2001:1. sz.) 67-84.

[14] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 318-319.

Erről Veress Endre ír részletesebben.

Az 1467. július 9-i bejegyzésből kiderül, hogy Istvánunk korán megszerzett humanista műveltségének köszönhetően a bolognai egyetem professzorai előtt pozitív benyomást keltett, hiszen a bejegyzés *„nobili et doctissimo viro"*-nak nevezi. A forrás alapján úgy ítélem meg, hogy nem járt rendszeresen órákra mégis a professzorok határozata szerint kánonjogi vizsgára bocsátható, és amikor István jónak látja, ezt a vizsgát le is teheti. Egy nemes és tudós/művelt ember állt előttük, aki még ráadásul a *„Serenissimi regis Ungariae secretario"*-ja is.[15] Ezek szerint már a vizsga előtt betöltötte a királyi titkári (secretarius) pozíciót, amelyet nyilván Vitéz János és annak unokaöccse, Janus Pannonius közbenjárásának köszönhetett.[16]

Mátyás idejében rendesen csak egy királyi titkár működött a kancelláriában.[17] Ő lesz a király bizalmasa, akit tehetsége, nem pedig születése, rokonsága emelt fel. Az 1464-es kancelláriai reform után a secretariusi tisztséget Beckensloer János viseli, de a váradi püspöki székbe való kinevezése után Bajoni István került e fontos pozícióba.[18] Bónis György feltételezése szerint, mint notarius került be az udvarba, és mindössze néhány esztendeig (1467-1469) látta el a secretariusi teendőket. Ezek főleg diplomáciai missziók voltak.[19] A legelső secretarius, akire Mátyás trónra lépte után diplomáciai ügyet bízott, Sári Péter volt. 1467 tavaszán azonban Bajoni István indult Rómába. 1467 vége felé Polycarpus György; kancelláriai tag ment Firenzébe, hogy Mátyást felvegyék a Velence ellen kötött ligába; majd 1469-ben újra Bajoni István utazott Firenzébe és Rómába.[20]

Miután az egyetem engedélyezte a kánonjogi vizsgát, 1467. július 13-án István le is vizsgázott. A vizsga végén csak egy elutasítást (reprobatoria) kapott. Ezt is előre megmondta, mert a vizsgáztató tanárok között volt egy tanár, aki rosszindulattal volt iránta (*„qui erat sibi inimicus"*). Mivel jól felelt a kérdésekre, ezért ettől az egy elutasítástól eltekintve, kihirdették, hogy tudásáról bizonyságot tett, és odaítélték a doktori címet.[21] Így július végén mint frissen avatott

[15] *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221-1864. Bp. 1941. 51. - *Fraknói Vilmos*: Mátyás király magyar diplomatái (VII-ik közlemény). Századok 23. (1899: 1. sz.) 1-9.

[16] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 319.

[17] *Szilágyi Loránd*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban: 1458- 1526. Bp. 1930. 11.

[18] *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 226. – *Szilágyi L.*: A magyar királyi kancellária i. m. 12.

[19] *Bónis* Gy.: A jogtudó értelmiség i. m. 226.

[20] *Szilágyi L.*: A magyar királyi kancellária i. m. 82.

[21] *Veress E.*: Olasz egyetemeken i. m. 51. – *Fraknói V.*: Mátyás diplomatái i. m. 4.

doktor érkezett meg Rómába, hogy a Mátyás által rábízott feladatokat elintézze. Hogy mik voltak ezek a feladatok sajnos nem tudjuk.[22]

Közel egy időben, az 1460-as évek közepén tanult Bolognában ifj. Vitéz János, Váradi Péter és Bajoni István. Ezek az emberek, mivel egymástól nem elszigetelten kerültek Itáliába, felvették és tartották is egymással a kapcsolatot és nem egyszer szoros barátságok is kialakultak közöttük. Sőt a későbbiekben is figyelemmel kísérték és támogatták egymás karrierjét.[23] Bajoni Váradi Péter állandó barátaihoz és híveihez tartozott.[24] Vitéz János és Janus Pannonius nem csak a secretariusi hivatalt eszközölte ki a királynál, hanem első római útja után, hazatérését követően a két főpaptól egy-egy kanonoki stallumot is kapott a pécsi és a váradi székeskáptalanban.[25]

Secretariusként még többször járt Rómában. Az utasításokat nem ismerjük, de sejthetjük, hogy a követek, köztük István is, Mátyás rendszeres segélykérelmeit vitték a pápához. Az 1460-as években ugyanis Mátyás elsődleges diplomáciai partnerei az itáliai államok voltak, melyek jelentős összegekkel támogatták a magyar király török ellenes hadjáratait.[26] Ezekről a különféle támogatásokról Janus Pannonius egyik epigrammájában a következőképpen emlékezik meg: *„Róma adója arany, selymét ideküldi Velence,/ Bari lovat szállít, fegyvereket Genua./ Végre Firenze maradt egyedűl, ő még nem adózott"*.[27] Az epigrammából kiderül, hogy az 1460-as évek első felében Firenze se pénzzel, se katonákkal nem támogatja a török elleni harcokat. Ennek oka, hogy az említett időszakban Firenze a török szultán, II. Mehmed, támogatását élvezte, és az Oszmán Birodalommal folytatott kereskedelemnek köszönhetően törökbarát politikát folytatott. Ez a „barátság" azonban 1467-ben átmenetileg megszakadt a pápa és az itáliai közvélemény nyomására, lehetőséget adva így Mátyásnak a közeledésre. Firenze a török elleni háborúkban való részvételt elutasította, de a magyar követeket mindig szívélyesen fogadta. Ezt Mátyás követei is megtapasztalhatták, amikor a pápához vitték az uralkodó segélykérelmét, és menet-jövet megfordultak Firenzében.[28]

1469 februárjában Bajoni István Rómába tartó útja során felkeresi Mátyás király levelével Firenzét, melyben Mátyás barátságáról és jóindulatáról biztosí-

[22] *Veress E.*: Olasz egyetemeken i. m. 245.

[23] *Kristóf I.*: Személyes kapcsolatok i. m. 79.

[24] *Fraknói Vilmos*: Egyháznagyok a magyar középkorból. Bp. 1916. 169.

[25] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 319.

[26] *Teke Zsuzsa*: Mátyás és Firenze. http://www.matud.iif.hu/08dec/08.htm, 2014. szeptember 1.

[27] Janus Pannonius összes munkái. (a továbbiakban: Janus) Szerk. V. Kovács Sándor. Bp. 1987. 235-236. De iisdem ad eundem

[28] *Teke Zs.*: Mátyás és Firenze i. m.

totta a városállamot.[29] Mint ahogy első úgy második római követségének részleteiről sem tudunk semmit. Ebből az időből csupán érdekes vadászkalandjának emléke maradt ránk,[30] valamint egy pápai felhatalmazás, melynek értelmében egyszerre több egyházi javadalmat is bírhatott.[31]

A Tiberis mentén esett vadászkalandjából csupán annyit emelnék ki, Bajoni testi adottságait megvilágítva, hogy a szarvast, mely rátámadt, ökleivel verte le.[32] E tettét Janus Pannonius elégiában örökítette meg, ami így szól Istvánunk erejéről: *„Nagy Pallas könyörül meg, s felfegyverzi barátját:/ mennyei szent kardot fog remegő keze már./ Oly nagy erő van benne, hogy egyet sújt, s az agancsos / két lábat veszt el, célbatalál a csapás./ Ekkor, a küzdelmet bár felveszi hasztalan újra, / végre lerogy, vaskos teste a földre zuhan."*[33] Ezek szerint István nem csak nemes, tudós férfi volt, hanem *bátor és harcedzett* is. Hiszen a középkor folyamán a vadászat is a kanonokok életmódjához tartozott, így nem állt távol tőlük a kardforgatás.[34]

István Rómából jövet 1469 júniusában újra megállt Firenzében, és tájékoztatta a várost Mátyás csehországi győzelméről.[35] Ez a dicső győzelem jó lehetőséget adott arra, hogy Firenze kifejezze jóakaratát Mátyás irányába, és ajándékkal kedveskedjen neki. Firenze ugyanis két élő oroszlánt: egy hímet és egy nőstényt küldött Mátyásnak ajándékba.[36] Erről az eseményről a firenzeiek levele[37]; Mátyás válasza[38] és négy Janus Pannonius epigramma tudósít.[39]

De miért éppen oroszlánokat küldtek a firenzeiek?

Az ajándék kiválasztásában Bajoni Istvánnak jelentős szerepe volt. Mint Mátyás secretariusa és bizalmasa ismerhette az uralkodó vágyait, így Firenzében időzve elmondta, hogy Mátyás nagyon szereti ezeket az állatokat.[40]

Bonfini is megemlíti a koronázási ünnepség leírásánál, hogy Mátyás udvarában oroszlánvadászatok és gladiátorviadalok is estek olykor-olykor, s bennük

[29] Uo.

[30] *Veress E.*: Olasz egyetemeken i. m. 245.

[31] *Fraknói V.*: Mátyás diplomatái i. m. 4.

[32] *Veress E.*: Olasz egyetemeken i. m. 245. - *Fraknói V.*: Mátyás diplomatái i. m. 4-5.

[33] *Janus* i. m. 382-385. De venatione Stephani de Baion oratoris

[34] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 161.

[35] *Teke Zs.*: Mátyás és Firenze i. m.

[36] „... cogitavimus duorum leonum munus ad te mittere." – „Mittimus igitur ad te duos leones marem et feminam." Mátyás király levelei: külügyi osztály. I-II. Közzé teszi Fraknói Vilmos. Bp. 1893-1895. I. 241-242. 177. sz. levél

[37] Uo. 241-242. 177. sz. levél

[38] Uo. 243. válaszlevél

[39] *Janus* i. m. 235-236.

[40] „... oportune admodum Stefanus de Baion admonuit leones tibi esse cordi et videre te percupide illud genus." Mátyás király levelei i. m. 241.

a királynak nagy gyönyörűsége telt.[41] Csánki Dezső szerint nem tudhatjuk biztosan, hogy eleven oroszlánokkal űzött cirkuszi játékokra céloz-e Bonfini vagy pedig álarcos színészekre. Annyi bizonyos, hogy mint más európai fejedelem, Mátyás is tartott udvarában szelídített oroszlánokat.[42]

Az oroszlánokkal érkező kísérőlevél elmondja azt is, hogy Firenze számára miért olyan fontos ez az állat, és miért tartja méltó ajándéknak. *Először:* ennek az állatnak a jelleme hasonlít a legjobban egy király jelleméhez. Ahogy a király parancsol a népnek és az embereknek, úgy parancsol az oroszlán is saját fajtájának.[43] Ez némi hízelgés Mátyásnak. *Másodszor:* az oroszlánok szimbolikus ajándékával nagyobb ajándékot nem is küldhetett volna Firenze, mert a firenzei nép a magyar királynak így saját régi jelét/jelképét (insigne) adta.[44] *Harmadszor:* a levél utal a két állam korábbi kapcsolatára is, amikor elmondja, hogy Mátyás elődei sokat tettek azért, hogy a firenzei nép megőrizhesse szabadságát, melynek jelképe szintén az oroszlán. [45]Az általuk küldött oroszlánok, *zálogként* (pro pignore), azt a célt szolgálják, hogy a két állam közötti régi baráti viszony továbbra is fennmaradjon,[46] valamint méltó ajándékkal hódoljanak Mátyás előtt, gratulálva a csehek felett aratott győzelemhez is.

Az oroszlán azonban nemcsak a firenzei nép szabadságának a jelképe, hanem a cseh király címerállata is. Hogy mi késztette Mátyást a cseh korona megszerzésére, az köztudott, de lépjünk ki egy pillanatra a hagyományos történelmi felfogásból.

A szakirodalom szerint Mátyás számára az volt az elsődleges, hogy egy igen stabil hatalmi koncentrációt, egy szövetségi rendszert, egy közép-európai és a német birodalom keleti tartományait is magában foglaló ligát szervezzen meg. Politikai tőkét kívánt kovácsolni morva és sziléziai tartományaiból, amelyre későbbi szélesebb európai diplomáciájában építeni akart.[47] Janus Pannonius epig-

[41] *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Bp. 1995. 740. 4.1.15.

[42] *Csánki Dezső*: I. Mátyás udvara. Századok 17. (1883) 750-785.

[43] „Habent igitur illi quidem cum regibus similitudinem quandam. Quemadmodum enim vos gentibus atque hominibus imperatis, ita et illi sue genti et generi imperitant." Mátyás király levelei i. m. 241-242. 177. sz. levél

[44] „Neque est, si recte quis inspexerit, quod Florentinus ad te populus mittere posset maius; namque sub tali insigni et a principio constituta libertas nostra est et defensa atque aucta ad hanc usque diem. Admodum autem convenienter vetustum suum insigne Florentinus populus ad Ungarorum regem dono mittet." Uo. 242.

[45] „Fuit enim populoFlorentino pervetusta cum regibus Ungharis amicitia, et multa extant merita progenitorum tuorum antiquorum regum in urbem et libertatem nostram, cuius insigne leo est. Nos tecum eandem, que cum tuis progenitoribus et regibus Ungharis, esse cupimus." Uo. 242.

[46] „Accipies igitur hoc munus nostrum, retinebisque pro pignore animi et observantie nostre erga te et maiestatem tuam." Uo. 242.

[47] *Attila Bárány*: „Matthias' European Diplomacy in the 1480s". In: Matthias and his legacy. Cultural and

rammája jelét adhatja annak, hogy mennyire tisztában voltak ezzel akkoriban a firenzeiek, és maga Janus Pannonius is. *„Mit! Hogy most cseh királyok címere dísze ez állat? / Új birodalmat nyersz, annak a jósjele ez."*[48]

Nem osztom azt a vélekedést, mely szerint Firenze városállama két oroszlánszobrot kívánt küldeni Mátyásnak.[49] Az általam áttekintett források és szakirodalom[50] alapján úgy vélem, nem csak kívánt, hanem küldött is, és nem oroszlánszobrokat, hanem két élő oroszlánt.[51]

Az oroszlánokkal és a kísérő levéllel Garázda Péternek[52] kellett volna útra kelnie, helyette azonban[53] Thelegdi János[54] érkezik meg Bécsbe[55] 1470 februárjában, ahol Mátyás III. Frigyessel folytatott tárgyalásokat, és fogadta Itáliából visszatérő követeit, köztük Thelegdit is. Bajoni István 1469 decemberében még Firenzében tartózkodott, majd onnan 1470 januárjában Velencébe ment.[56]

political encounters between East and West. Eds. Attila Bárány – Attila Györkös. Debreceni Egyetem. Történelmi Intézet. 2009. (Speculum Historiae Debreceniense. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Kiadványai 1.) 363-392.

[48] *Janus* i. m. 235. De leonibus per florentinos missis, ad Matthiam regem

[49] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 116. - *Fedeles Tamás*: Személyi összefonódások Pécsett, Mátyás és a Jagellók idején. In: Püspökök, prépostok, kanonokok (Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből). Szerk. Fedeles Tamás. Szeged 2010. 132.

[50] *Fraknói Vilmos*: Hunyadi Mátyás király 1440-1490. Bp. 1890. 203. – *Csánki Dezső*: I. Mátyás udvara. Bp. 1884. 49. – *Balogh Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. I-II. Bp. 1966. I. 681.

[51] „Mittimus igitur ad te duos leones marem et feminam." Mátyás király levelei i. m. 241-242. 177. sz. levél - „Leones, quos vestra civitas nobis dono misit, ..." – „... cum ob earum ferarum missionem ..." Uo. 243.

[52] Garázda Péter feltehetőleg 1443-ban született a Tolna megyei Aparon, a Vojk nemből származó és Szlavóniában nagy birtokokkal rendelkező családba. Felmenői részt vettek Zsigmond uralkodása elején a király törökellenes vállalkozásaiban; amelyért az uralkodótól armálist kaptak. A címereslevelet Keresztúri Garázda Miklós, Péter nagyapja, és Szilágyi László 1409-ben felújították. A család rokonságban állt Vitéz Jánossal; akinek édesanyja Garázda leány, Péter, pedig Janus Pannoniusnak másod-unokafivére volt. Ferrarában, majd hosszú ideig Firenzében tanult. Janus 1465-ös római útja alkalmával meglátogatta, majd a pápánál egy szerzetesi javadalmat eszközölt ki számára, tanulmányi költségei miatt. 1478-ban olvasókanonok Pécsett. *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 358-359.

[53] Garázda Péter 1471. november 22-én levelet küldött Lorenzo de' Medicihez, melyben megindokolja, hogy miért nem tudta a rábízott feladatot végrehajtani. „A véletlen úgy hozta, hogy ajándékodra várva *Velencében súlyosan megbetegedtem.* ... Noha az egész ügyben semmit sem mulasztottam el, amit tekintélyed öregbítése érdekében helyesnek láttam, hiába, csak bosszantott, már temiattad is, hogy *éppen akkor kötött ágyhoz a betegség,* s így pazar ajándékodat nem kézbesíthettem személyesen a címzetteknek, ..." Magyar humanisták levelei a XV-XVI. században. Szerk. V. Kovács Sándor. Bp. 1971. 221. sz. 415-416.

[54] Thelegdi János Garázda Péter barátja volt. Garázda Péter betegsége miatt ő fogja kézbesíteni Mátyásnak az ajándékot. A Zala vármegyében fekvő azonos nevű településről származott, vélhetőleg kisbirtokos nemes családból. Javadalom szerzésében bizonyosan szerepet játszhatott Garázdával - és általa vélhetőleg Janusszal - fennálló kapcsolata. 1470-1477-ben kanonok Pécset. *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 455-456.

[55] Balogh Jolán szerint ezt az ajándékot Thelegdi Budára vitte. *Balogh J.*: Művészet Mátyás udvarában i. m. 681.

[56] *Fraknói V.*: Mátyás diplomatái i. m. 5.

Diplomáciai tevékenységéről 1470 után nincsenek információink. Talán belekeveredett az 1471-es Vitéz-féle összeesküvésbe, melynek következtében hivatalnoki karrierje megszakad, egyházi pályája azonban felfele ível.

Bajoni egyházi karrierje

Egyházi javadalmai közül az elsők, amelyről információk állnak rendelkezésünkre, a kánonjogi vizsga megszerzése után, Janustól és Vitéztől kapott, pécsi és váradi stallumok.[57]

A váradi stallumot a Vitéz-féle összeesküvés után is bírta. Erre bizonyíték Mátyás király 1471. május 1-jén kelt oklevele, melyben (Id.) Bajoni Istvánnak adományozta Szerepet és a hozzátartozó prediumokat. Az adománylevél István nevű fiát váradi kanonoknak nevezi.[58] Az 1472. július 22-én kelt adásvételi szerződésben váradi kanonokként és decretorum doctorként szerepel.[59]

1478. július 24-én Veronai Gábor bíboros, egri püspök és pápai követ levelet ír neki, melyben decretorum doctornak címzi, és bírói feladat ellátására kéri fel egy birtokperben. A fellebbezési ügyben a legatus meghagyta a címzetteknek (Bajoni Istvánnak és Sági Györgynek), hogy hívják egybe a feleket és más érdekelteket, hallgassák meg azok érvelését és hozzanak az ügyben végleges döntést, és amit határoznak, azt fellebbezés mellőzésével szigorúan hajtsák végre, ha kell, egyházi fenyíték és más jogi eszközök igénybevételével. Gábor követ Bajoni Istvánt nemcsak decretorum doctorként, hanem komáromi főespereskénti, esztergomi és váci kanonokként szólítja meg.[60]

1476 és1485 között látja el a komáromi főesperesi hivatalt.[61] A főesperesi hivatal betöltésével kapcsolatban a szakirodalom eltérő álláspontot van. Kollányi[62] és Fedeles[63] szerint 1476 és1485 között látta el a komáromi főesperesi teendőket. Kristóf Ilona szerint azonban csak 1478-ig volt főesperes.[64] Köblös József meg sem említi a komáromi főesperesek között.[65] Ezért a későbbi kutatás feladata a komáromi főesperesi tevékenységének tisztázása.

Szintén a komáromi főesperesi hivatallal hozható összefüggésbe az esztergomi kanonoki javadalom. Javadalmasságáról az eddig átnézett források közül

[57] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 319.

[58] DL 17 212.

[59] DL 17 344.

[60] DL 18 073.

[61] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 319.

[62] *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1100-1900. Esztergom 1900. 112.

[63] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 319.

[64] *Kristóf I.*: Személyes kapcsolatok i. m. 80.

[65] *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával). (Társadalom – és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Bp. 1994. 153.

csak a fent említett levél szól. Váci kanonoki javadalmát feltehetően Báthori Miklós (1475-1506) váci püspökkel ápolt barátságának köszönhette.[66]

Valószínű, hogy a főpap jóvoltából indulhatott 1478-ban újra diplomáciai misszióra Velencébe. Velencei tartózkodásáról a következőt tudjuk: 1478. november 20-án a milánói herceg levelet írt Mátyáshoz „donatus de la porta dilectus civis et zoylerius noster Mediolanensis" ügyében, akit Bajoni István Velencében jogtalanul bevádolt és letartóztatott, és ebben az ügyben kártérítés megítélését kéri.[67] Az ügy befejezését még nem ismerjük, azonban ez a per újabb adalékot adhat István jelleméhez.

Az 1470-es években elnéptelenedett bencés kolostort Mátyás Bajoni Istvánnak adományozta. Báthori Miklós pedig kinevezte a tereskei apátság commendatorává. Ennek időpontja nem ismeretes, de Kazareczki Noémi szerint egyidőben kellett történnie Mátyás adományozásával. Bajoni a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt tereskei templomot kétszer is újjáépítette.[68]

Az újjáépítésről ő maga szól 1485. június 20-án a pápához írott folyamodványában.[69] Balogh Jolán állítását cáfolja Czaich, aki szerint ez a levél 1485. június 30-án kelt, tartalma pedig a következő: „*Baroni István komáromi főesperes* a pápához benyújtott kérvényben előadja, hogy ő az *Esztergom megyei terechei szűz Mária – monostor* összedűlt templomát mintegy újból építtette s midőn egy véletlenül keletkezett tűzvész után annak kijavításához kezdett, bizonyos asszonyt fogadott fel a végből, hogy a munkások számára kenyeret süssön és egyéb szükséges szolgálatokat teljesítsen. Mivel pedig eme szent vállalatát minden ocsmányság kizárásával óhajtotta megoldani, az asszonyt megeskette, hogy amíg az említett munka tart, sem lopni, sem házasságtörést elkövetni nem fog. Ennek dacára az asszony mindkét bűnt elkövette s az e miatt rászabott büntetés s esküjének megismétlése után a bűnök egyikébe csakhamar visszaesett. Ekkor B. István, aki szent vállalatát ily ocsmányságokkal összeférhetetlennek tartotta, az asszonyt az akkori idő szokása szerint tüzes vassal megbélyegeztette s szolgálatából elbocsátotta. Az asszony elbolyongott és sebével mit sem törődvén nemsokára elhalt. István pedig, aki tettét megbánta s az alól a gyóntatószékben (in foro conscientie) már előbb feloldozást nyert, a római curiánál való szemé-

[66] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 319.

[67] *Balogh J.*: Művészet Mátyás udvarában i. m. 569.

[68] *Kazareczki Noémi*: A gótikus és a reneszánsz stílus együttélése Nógrád- és Borsod megye templomépítészetében. In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. Szerk. Salgótarján 2003-2004. XXVII-XXVIII. 136.

[69] *Balogh J.*: Művészet Mátyás udvarában i. m. 699. – *Czaich Á. Gilbert*: Regeszták VIII. Incze pápa korából 1484-1492. (Különlenyomat a Történelmi Tár 1902. évfolyamából) Bp. 1903. 6.

lyes folyamodására a szerémi püspök útján nyer feloldozást."[70] Valószínűleg a tereskei reneszánsz tabernakulum is Bajoni megbízásából készült.[71] Ezek az építkezések egybeesnek Mátyás és Beatrix bőkezű műpártolásával, a budai és visegrádi paloták építési idejével, továbbá Báthori Miklós váci és Nógrád vári építkezéseivel.[72] Viszont nem tudjuk, hogy Bajoni ezeket az építkezéseket, felújításokat milyen pénzekből fedezte. Mátyás vagy talán Báthori adhatott pénzt a templom felújítására? Vagy Bajoni a commendátorsággal járó jövedelmekből fedezte ezeket a kiadásokat?

Az eddigi források pozitív képet festettek Bajoni Istvánról. Kortársa, Váradi Péter azonban levelein keresztül ironikus bírálatát is elmondja. Ennek forrása személyes sérelme lehetett. Báthori Miklós váci püspöknek küldött leveleiben így ír róla:

„A legbölcsebben teszi atyaságod, ha [Bajoni] István mestert nem dicséri. Mert nem ártalmatlan ez az összeesküvés, hanem olyan elvetemült embereké, akik minden igyekezetükkel azon mesterkednek, hogy mindenütt buktatókat és csapdákat állítsanak nekem, de esetleg atyaságodnak s mindazoknak is, akiket barátaimnak ismernek. … Kérem hát atyaságodat, ha István mestert még nem küldte útjára, küldje mentül előbb, az én ügyemet pedig, ha úgy látja jónak, ajánlja [Andrea] aleriai főtisztelendő bíboros úr jóindulatába."(1491. június 15. Boronkai Iván ford.)[73]

„Bajoni Istvánomat, kit atyaságod – mint írod – vigasztalásomra küldött hozzám, nem láthattam, helyette csupán atyaságod ajánlólevelét kaptam meg, s mindjárt az a híres – nevezetes Markalf nevű bolond jutott eszembe, akiről azt mondták, úgy ajándékozta el nyulát, hogy el is ajándékozta, meg nem is. Ugyanígy emez is eljárt küldetésében, meg nem is járt el; eljárt, amennyiben a hitelesítő levelet elküldte nekem; azt azonban már tetszésemre bízta, hogy mit is higgyek el neki. Ezért ha visszatér atyaságodhoz, te is csak annyit higgy

[70] *Czaich Á. G.*: Regeszták i. m. 6. – Kubinyi András jelzi, hogy Bajoni István neve tévesen szerepel a közlésben. *Kubinyi András*: Mátyás király és a monasztikus rendek. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Szerk. Kubinyi András. Bp. 1999. 239. – Horváth Alice Bajoni személyét illetően lábjegyzetében téves információt közöl. Amikor bolognai tanulmányairól beszél, három jogi szigorlatot említ, kánonjogi szigorlat helyett. *Horváth Alice*: „TENPLVM DOMINI" A tereskei pasztofóriumról és a magyarországi reneszánsz pasztoforiumokról. In: Báthory Miklós váci püspök (1474-1506) emlékezete. Szerk. Horváth Alice. Vác 2007. 191. 1. lj.

[71] *Balogh J.*: Művészet Mátyás udvarában i. m. 699.

[72] *Kazareczki N.*: A gótikus és a reneszánsz stílus i. m. 136.

[73] Váradi azok ellen fakad ki, akik részben elfoglalták Péterváradot, míg ő börtönben sínylődött, részben pedig birtokrészeket foglaltak el az érsekség területéből. Megjegyzése arra vonatkozik, hogy jogos követelését olyan egyöntetűen utasítják vissza a törvénysértők, mintha összebeszéltek volna. Magyar humanisták levelei i. m. Nr. 134. 291.

felőlem, amennyit komolyan állít, nemcsak mellébeszélve."(1492. Boronkai Iván ford.)[74]

Ezt megerősíti egy másik levél, melyet Váradi Péter Bálinthoz, a váradi electushoz írt.

„Literas Paternitatis vestrae credentionales in persona Stephani Bayon ad nos datas, in favorem Egregii Gregorii de Labatlan vidimus, intimata tamen vestra scire non potuimus, quia deerat, qui referret; ex aliis tamen literis una allatis, et praecipue Regiae Majestatis domini nostri Gratiosissimi intelleximus Majestatem suam, et etiam Dominos Fratres, et amicos nostros, qui pro eodem ad nos scripserunt, velle, ut nos litem cum illo suspenderemus, usque diaetam proxime futuram."[75]

„Atyaságod Bajoni István személyére vonatkozó ajánlólevelét nemes Lábatlan György iránti jóindulataként olvastam, mégsem ismerhettem meg rendelvényeid, mivel nem volt, aki elmondja őket; de más együtt érkező levelekből, különösen a kegyes királyi felség leveléből megérettem, hogy a felség, testvéreim és barátaim is az ő érdekében írva azt akarják, hogy függesszem fel a vele folytatott pert egészen a következő országgyűlésig." (Prezenszki E. ford.)

Váradi leveleiből tehát egy megbízhatatlan Bajoni Istvánt ismerünk meg, aki jön is, meg nem is, barát is, meg nem is. Dicsérni őt és tetteit végképp nem szabad.

István 1493-ban váci kanonokként egy végrendelet felvételénél volt jelen.[76] Ez után tíz évig nem hallunk róla.

1503-ban szerémi püspökként tűnik fel. A szakirodalom szerint 1503 és 1505 között szerémi püspök volt, ebből a pozícióból azonban nem jutott tovább.[77] Mendlik Ágoston szerint 1505 és 1511 között nyitrai megyéspüspök is. Azonban ugyanott 1504 és1505 között Bethlenfalvi Thurzó Zsigmond szerepel. Nyitrai püspökként pedig 1505 és 1528 között Podmaniczky II. István van feltüntetve.[78] Szerémi püspökségével kapcsolatban a bizonytalanság alapját az adja, hogy 1503-1505-nél a III. István név mellett családnév nem szerepel.[79] Viszont nyitrai püspökségére vonatkozóan két adatunk is van.

Az egyik bizonyítja azt a feltételezésemet, hogy talán Bajoni, aggkorára való tekintettel, Podmaniczky Istvánnal közösen bírhatta a nyitrai püspöki címet.

[74] Magyar humanisták levelei i. m. 162. sz. 332.

[75] *Carolus Wagner*: Epistolae Petri de Warda. Posonii & Cassoviae 1776. CXXVI. sz. 239-240.

[76] DL 66 740.

[77] *Fedeles T.*: A pécsi székeskáptalan i. m. 166.

[78] *Mendlik Ágoston*: IX. Pius római pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok s egyháznagyok életrajzgyűjteménye. Pécs 1864. 56.

[79] Uo. 122.

Ugyanis Barsi Balázs kanonok (1507-1516) Bajoni István, majd annak halála után, Podmaniczky István helynöke is.[80]

A másik szerint nyitrai püspökségként rendezte a püspökség és a ferences barátok konfliktusát. A nyitrai ferences barátok 1483-ban megkapták azt a jogot, hogy az elpusztult malmukat újjáépítsék. Alig hogy felépült, Gergely nyitrai püspök benyújtotta az igényét a malomra. Gergely utóda Sánkfalvy Antal, szintén nyitrai püspökként 1492 tavaszán várnagyával a malmot elfoglaltatta. A nyitrai ferencesek a királynál panaszt tettek és ennek rendeletére 1492. július 3-án Nyitra megye tisztikara 53 tanút hallgatott ki s ezek mind azt igazolták, hogy a malom mindig is a barátoké volt. A vármegye kiküldte Vas Pál szolgabírót és nemes Szentmihályi János városi esküdtet, hogy a malmot adja vissza a barátoknak. Ámde a püspök emberei ezt nem akarták elfogadni, a vámból egybegyűlt gabonát elvitték, az átvételre megjelent ferenceseket a malomból kikergették és kiadták a szolgáknak a parancsot, hogy a malomban megjelenő ferenceseket fogják el és verjék meg. A vármegye kénytelen volt erről 1492. október 3-án jelentést tenni a királynak. Sánkfalvy erőszakoskodásával szemben a ferencesek tehetetlenek voltak. Sánkfalvy halála után Bácsai András tesz lépéseket, hogy a nyitrai testvérek a malmukat visszakapják. Ezért 1502. szeptember 24-én elküldte Segösdi Mártont, Óbudán lakó testvért az óbudai káptalan elé és átíratta vele Nyitra megye 1492-diki levelét. Bacskay Miklós püspök vissza is adta legalább is egy részét a barátmalomnak, mert 1503. január 22-én Segösdi János nyitrai őr és Paksi János már a barátmalom ügyében egyezkednek Molnár Péter nevű molnárral. A malom egyrésze leégett és újra kellett építeni. Ezt Molnár Péter a malom harmadrészének feléért magára vállalta, csak azt kötötte még ki, hogy a kolostor adja mellé segítségül az egyik világi testvért. 1505-ben azonban Bajoni István aki ekkor még csak választott püspök teljesen jóvátette Sánkfalvy hibáját. 1505. május 2-án megjelent a nyitrai káptalan előtt és kijelentette, hogy a nyitrai vár udvarbírájától és várnagyától elfoglalt barátmalmot ő visszaadja a Boldogságos-Szűz Nyitra külvárosában épített kolostorának.[81] Ezt a kijelentést tett követte. 1506. március 8-án a nyitrai ferencesek már a barátmalom teljes helyreállítását tervezgették. Ezért Bácsai András beleegyezésével Segösdi János nyitrai őr, jelen lévén Páruczay Kristóf a kolostor pártfogója is, a malom harmadrészének felét Csehi Horváth Benedeknek adják oly kikötéssel, hogy a malmot ő építse fel s a kolostor csupán a malomköveket adja. Hogy

[80] *Vagner József*: Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez. Nyitra 1896. 112.

[81] *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I-II. Bp. 1923-1924. I. 215-216.

ezután többé vita ne legyen a nyitrai püspökség és a ferencesek között, Bajoni István 1506. augusztus 22-én a nyitrai káptalan előtt végérvényesen átadja a barátmalmot a nyitrai ferenceseknek. Teszi mindezt azért, mert tudja, hogy a testvérek innen kapják élelmezésüket. E vallomás alapján II. Ulászló király is, mint királyi adományt nekik ajándékozza e malmot s az ő rendeletére szeptember 8-án a nyitrai káptalan ünnepélyesen beiktatta a kolostort a malom birtokába. Az erről kiállított oklevelet a királyi kancellária átírva, 1506. október 9-én ünnepélyes kiváltságlevelet készíttetett róla.[82] Nyitrai püspöki tevékenységéről ennyit tudunk. A komáromi főesperesi tisztségéhez hasonlóan, a szerémi és nyitrai püspöki tevékenysége is a későbbi kutatás vizsgálati tárgyát képezi.

1512-ben Podmaniczky István egyedül a nyitrai püspök, így feltehetően Bajoni István ebben az évben halhatott meg.[83]

Végezetül elmondható, hogy tanult, művelt humanista volt, aki ismeretségeit, családi kapcsolatait jól használta fel karrierje érdekében. Bátor és edzett, kancelláriai pozíciójára rátermett, aki a királyt és vágyait jól ismerve ügyes diplomata is. Főpapként a reneszánsz szellemétől áthatva építkezik, templomokat újít fel. Voltak azonban főpapi ellenfelei, akik viszont léhaságot és megbízhatatlanságot feltételeztek róla.

[82] Uo. 217.

[83] Magyar Katolikus Lexikon. I-XV. Szerk. Diós István. Debrecen 1993. I. 520-521.

Véber János:

Barius Miklós, egy humanista műveltségű főpap a 15. század közepén

A konstanzi zsinatnak – mint közismert – komoly szerepe volt az európai humanizmus fejlődésében és elterjedésében. A zsinaton résztvevőkre nagy hatással voltak a teológiai kérdések mellett a klasszikus római és görög műveltség addig nem ismert forrásait bemutató humanisták, akik egymás között is eszmét, kéziratokat cseréltek. Zsigmond király udvarának magyar tagjai a zsinaton ismerkedhettek meg olyan humanistákkal, mint Pier Paolo Vergerio vagy más tudósok, akik a magyar humanizmus elindításában is fontos szerepet játszottak, ahogy ezt Pajorin Klára és Kiss Farkas Gábor legújabb kutatási is igazolják. Ezeknek a humanistáknak a későbbi magyarországi működése, ezen keresztül a zsinat minden bizonnyal nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a 15. század közepére Magyarországon is teret nyerjenek a humanista eszmék és olyan jeles személyiségek működjenek, mint Vitéz János vagy Janus Pannonius.

Jelen tanulmányomban egy olyan főpap pályájával és működésével foglalkozom, aki ugyan személyesen nem vett részt a konstanzi zsinaton, de pályájára már hatással voltak a humanista eszmék. Tanulmányait Itáliában végezte, sok kortársához hasonlóan irodalmi jellegű tevékenységét - ha egyátalán nevezhetjük így - a királyi kancelláriában gyakorolta: a Horváth János által találóan „kancelláriai humanizmus korának" nevezett korszak tipikus képviselője volt.[1]

Barius Miklós pályája

Barius Miklós borsod megyei középnemesi családból származott. A család a 13. század végén nyerte el Jétyőt, 1396-ban Alsózsolcát, amely később is a család birtokainak központja volt. Birtokukat minden bizonnyal katonáskodással nyerték el: Barius fia Barius 1381-ben I. Lajos király udvari apródja volt. Testvérei, János és Péter pedig 1392-ben az ifjú Zsigmond király udvari vitézei voltak. A család tagjai általában nem töltöttek be jelentős udvari pozíciókat, inkább megyéjük szintjén voltak ismertek és elismertek. Barius Miklós halálát követően a család későbbi leszármazottai sem tettek szert olyan jelentős befolyásra, mint ő. A család a 17. század második felében halt ki.[2] A család levéltárának

[1] *Horváth János*: Az irodalmi műveltség megoszlása: magyar humanizmus. Bp. 1988. (Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata). 180 skk.

[2] A család történetére legújabban: *Bodnár Tamás:* Alsózsolca története a honfoglalástól a XVIII. századig.

néhány kevéssé ismert darabja fennmaradt Kazinczy Gábor hagyatékában az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében.[3]

Barius Miklós életrajzi adatai viszonylag jól ismertek Engel Pál archontológiai és Bónis Györgynek a királyi kancelláriára vonatkozó kutatásaiból.[4] Életrajzát Bodnár Tamás dolgozta fel Alsózsolcáról írt helytörténeti művében, legújabban pedig Fedeles Tamás mutatta be a középkori pécsi püspökökről szóló, Koszta Lászlóval közösen írt monográfiában.[5]

Barius Miklós első okleveles említése 1438-ból származik, ahol Bánfalvi Barius fia Miklósként szerepel. 1440-ben egy oklevélben már kancelláriai jegyzőnek (cancellarie notarius) nevezik.[6] Nem tudjuk, hogy pontosan mikor született, de udvari szolgálatának kezdete alapján valószínűleg az 1410-es 20-as években. Az okleveles források szerint tehát I. Ulászló idejében kezdte pályáját: van azonban egy olyan, saját maga által leírt életrajzi adata, amelyet eddig nem vett figyelembe vett a kutatás. Egyetlen fennmaradt jelentős művében, 1452-ből származó szónoki beszédében halványan utal arra, hogy ifjú korában Zsigmond császár udvarában szolgált:„*avum tuum, dico Sigismundum Caesarem … quo sene adolescens utebar*" (*ősödet, hogy meg is nevezzem, Zsigmond császárt, időskorában mint ifjú szolgáltam*). (Ford. Véber J.)[7] Tekintettel későbbi pályájára, feltételezhetjük, hogy már akkor is a kancelláriában teljesített szolgálatot.

Minden bizonnyal kancelláriai szolgálata jutalmául nyerte el egyházi javadalmait: ugyanis a fizetett hivatalnok réteg a 16. század közepéig, a Habsburgok tartós magyarországi uralmáig nem létezett Magyarországon: az uralkodók egyházi javadalmak adományozásával tudták rendszeres jövedelemhez juttatni a kancellária tisztségviselőit.

Barius Miklós 1443 és 1446 között fehérvári őrkanonok, 1447-1452 között egri kisprépost, 1452 és 1455 között egri prépost és vikárius volt.[8]

Minden bizonnyal ezek a javadalmak tehették lehetővé, hogy 1447 áprilisá-

Alsózsolca 2005. 15-43.

[3] *Véber János:* Elfeledett középkori oklevelek Kazinczy Gábor hagyatékában. Levéltári Közlemények. 2003 (74). 159-190.

[4] *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I-II. Bp. 1996. II. 23.; Bónis; *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 171-172. (hiányzó oldalszámok)

[5] *Bodnár*: Alsózsolca i.m. 20-24.; Legújabban: *Fedeles, Tamás - Koszta, László*: Pécs (Fünfkirchen) das Bistum und die Bischofsstadt im Mittelalter. Wien 2011 (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. II). 126-130.

[6] MNL DL 97181. (Idézi: *Engel:* Archontológia i.m. II. 23.)

[7] *Nicolaus Barius, Georgius Polycarpus de Kostolan, Simon Hungarus, Georgius Augustinus Zagabriensis*: Reliquiae. Edidit L. Juhász (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum.). Lipsiae 1932.

[8] *Engel:* Archontológia i.m. II. 23.

ban beiratkozott a bécsi egyetemre.[9] Bécsi tanulmányairól nem sokat tudunk, az 1440-es 50-es években, különösen az *artes* fakultáson már szerepet kaptak a humanista stúdiumok is.[10] A bécsi és a krakkói egyetem megszokott célpontja volt a magyar egyházi középrétegbe tartozóknak, mivel a javadalmaik ezt biztosították.[11]

Rövid ideig tartó bécsi tanulmányai talán lehetővé tehették számára, hogy „helyismeretre" és olyan személyes kapcsolatokra tegyen szert, amelyeket későbbi kancelláriai és diplomáciai feladataiban kamatoztatni tudott.

A következő évben, 1448-ban már Itáliában, a padovai egyetemen találjuk, ahol Lippai Mihály doktori védésén szerepelt tanúként. Itt már több időt töltött, mint Bécsben. Tanulmányai minden bizonnyal sok pénzbe kerültek, mert a Szentszékhez folyamodott, hogy a költségek finanszírozásához két javadalmat élvezhessen. Ő maga 1450. október 19-én szerezte meg a kánonjogi doktori fokozatot. Védésén a városban időző Janus Pannonius is részt vett. [12] Ebből a tényből, illetve Janusnak egy Vitéz Jánoshoz írt leveléből egyes kutatók azt a következtetést vonták le, hogy Barius Miklós maga is tanult Guarino Veronese ferrarai iskolájában, és Janus Pannonius tanulótársa lett volna. Janus említett levelét a müncheni Bayerische Staatsbibliothek egyik kódexe őrizte meg, amely fenntartotta Barius Miklós már említett, 1452-es beszédét is. A fontos levélben Janus beszámol egy magyarországi látogatójáról, akire levelét is bízta. A levél végén felkérte Vitézt, hogy mindenkit üdvözöljön a nevében, de különösen Barius Miklós prépostot: „*Valete ac me omnibus commendate, precipue domino Nicolao Bario*".[13] A két adat véleményem szerint nem igazolja, hogy Barius maga is megfordult volna Guarino iskolájában. Janus minden bizonnyal ismerte őt, de közöttük nagyon mély barátságot talán merész lenne feltételezni. Ahogy említettem, az itáliai stúdiumok nagy költséggel jártak: a legtöbb Itáliában tanuló magyar egyháznak javadalmai mellett támogatóra is szükségük volt. Barius Miklóst minden bizonnyal Vitéz János is támogatta a doktori cím megszerzésében. Erre utal Bariusnak címzett, 1451-ben kelt levele, amelyben a rá jellem-

[9] *Schrauf Károly:* Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp. 1892. (Magyarországi tanulók külföldön II.) 101.; *Tüskés Anna:* Magyarországi diákok a bécsi egyetemen: 1365–1526. Students from Hungary at the University of Vienna: 1365–1526. Budapest 2008. 172. (3181 sz.)

[10] *Alphons Lhotsky:* Die Wiener Artistenfakultät 1365-1497. Wien 1965. 119-165.

[11] *Köblös József:* Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával). Bp. 1994. (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) 42-43.

[12] *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221-1864 = Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium, 1221-1861, /Olaszországi magyar emlékek III,/ Bp., 1941. 157.

[13] BSB München Clm. 8482. Kiadása: Sabbadini, Remigio: Epistolario di Guarino Veronese III. Venezia 1919. 440-441.

ző enigmatikus fogalmazásban így írt: *„Azt állítod ugyanis, hogy mindazt, amit Itáliából hoztál, ősi szokás szerint veled – úgymond közösnek nyilvánítom stb. Nos, valóban kijelentem, hogy te ezzel a szokással vagy inkább kötelezettséggel tartozol nekem. De ezt te csak nevezed ősi szokásnak: amihez igazodol, az már valami új! Nem ama ősi szokással volt-e megegyezőbb, hogy azt az ékességet, amelyet boldog zarándokként nekünk s hazádnak elhoztál, amiképp elsősorban te vetted birtokba azonképp elsősorban én öleljem a keblemre? Márpedig ez másként van most; mert te csak puszta szóval adod meg azt a titulust, míg tetteiddel nyíltan megtagadod tőlem, noha mind ez ideig azt a reményt tápláltam a lelkem mélyén, hogy te a birtokosa leszel annak a doktorátusnak, én viszont a tulajdonosa….”* (Ford. Boronkai Iván)[14] A padovai egyetem Barius tanulmányai idejében virágkorát élte. Már a 14. században feltűntek az egyetem környezetében „protohumanistáknak” tekinthető szerzők, majd Gasparino Barzizza 1407-1421 között a retorika tanára volt. A humanista stúdiumok első sorban itt is az artes fakultáson jelentek meg. Természetesen a hagyományos, skolasztikus alapokon nyugvó képzés továbbra is erős volt. [15] Barius valószínűleg itt ismerkedett meg a retorikának a korban modernek számító ismereteivel is.

Hazatérte után nem sokkal fontos diplomáciai küldetésben vett részt, amely meghatározónak bizonyult karrierje szempontjából. Tagja volt ugyanis annak a küldöttségnek, amely Bécsben fogadta V. László királyt. Az érkező ifjú uralkodó tiszteletére Vitéz János több beszédet is mondott. Barius Miklós beszéde is fennmaradt.[16] A beszéd, amelyről a későbbiekben még lesz szó, minden bizonnyal nagy tetszést aratott az ifjú uralkodónál, mert Barius fontos kancelláriai tisztséget nyert el: először titkos alkancellár lett 1453-1456 között, majd titkos kancellár.[17] Ezekben az években a király környezetében találjuk: sok fontos oklevél kancelláriai jegyzetében szerepel neve. Több olyan fontos adományról van szó, amelyeket V. László király tett az ország őt támogató bárói számára. A kedvezményezettek között van Rozgonyi János nádor[18] és Guti Ország Mihály.[19]

Arról, hogy állandóan a király mellett tartózkodott tanúskodik saját levele is, amelyben Pozsony városától rendel páncélt, mivel a királlyal együtt Prágába

[14] Vitéz János levelei és politikai beszédei. Válogatta, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta Boronkai Iván… Bp. 1987 (Magyar ritkaságok). 44 sz. 191-194.

[15] *Walter Rüegg:* Das Aufkommen des Humanismus. In Geschichte der Universität in Europa. Herausgegeben v. Walter Rüegg. München 1993. Band I: Mittelalter. 387-411. 396-397

[16] *Nicolaus Barius, Georgius Polycarpus* … i.m. 1-3.

[17] *Bónis:* Jogtudó i.m.

[18] MNL DL 14616

[19] MNL DL 14618 (Az oklevelek jelzetét idézi: *Bónis*: Jogtudó … i.m. 172.

kellett utaznia. Kérését azzal indokolta, hogy saját fegyvereit familiárisai Egerből az idő rövidsége miatt nem tudják elhozni számára.[20]

Aeneas Silvius Piccolomini egy neki címzett levele alapján feltételezhetjük, hogy a politikai kapcsolatokon túl a humanista érdeklődés is összekapcsolta őket: diplomáciai ügyek mellett ugyanis említést tett neki Vitéz Jánoshoz küldött hosszú leveléről, amelyben azt kérte, hogy egy magyar történeti művet adjanak kölcsön számára: *„petebam commodari mihi historiam Hungaricam."*[21]

1454-ben a kancelláriai vezetőivel, Várdai Istvánnal és Vitéz Jánossal minden bizonnyal részt vett a Konstantinápoly elestét követően összehívott budai országgyűlés előkészítésében.[22]

Ha hinni lehet Aeneas Silvius Piccolomini egy ki nem adott, Fraknói Vilmos által idézett levelének, 1454 októberében Barius Miklós vezette a magyar küldöttséget a frankfurti birodalmi gyűlésen. Fraknói szerint Barius *„egy beszédében szabatosan előadta uralkodójának kívánatait"*. Bariusnak ez a beszéde sajnos nem maradt fenn.[23]

Kancelláriai tevékenységével saját és családja előre menetelét is elősegítette: 1455 elnyerte a pécsi püspöki széket, amelyet egészen 1459-ben bekövetkezett haláláig betöltött. Püspöki működéséről csak néhány adat maradt fenn.[24] Családja számára meg tudta erősíttetni a családi birtokokat. V. László király 1453. szeptember 14-én újadomány címén Barius Miklósnak és testvéreinek adományozta Bánfalva, Sáta és Zsolca falvakat, továbbá Jenke és Iklód birtokokat a bennük rejlő királyi joggal együtt. Az oklevélben, amelynek megfogalmazásában valószínűleg maga Barius Miklós is részt vett a király olyan szolgálataira hivatkozott, amelyeket neki és elődeinek tett.[25]

V. László halála után Mátyás király trónra lépésekor Barius Miklóst úgy tűnik, hogy mellőzték: kancellári tisztsége is megszűnt. Ennek okát életrajzírói azzal magyarázzák, hogy Barius Miklós a Hunyadiakkal szemben álló Garai és Újlaki „párt" híve lehetett.[26] Ennek bizonyítéka az az oklevél, amelyben Hu-

[20] MNL DF 242446

[21] Nicolaus Barius, Georgius Polycarpus de Kostolan ... i.m. 5.

[22] *Mályusz Elemér:* A magyar rendi állam Hunyadi korában : első rész. Századok 1957. (91) 46-123. 97.

[23] *Fraknói Vilmos:* Vitéz János élete. Bp. 1879. (Házi könyvtár XXX.). 99. *„Aeneas Sylvius 1454. október 31-én Carvajal bíbornoknak intézett levele a flórenci kéziratban."*

[24] Ld. *Fedeles-Koszta:* Pécs ... i.m. 129-130.

[25] *„quod nos ad grata et multum laudanda serviciorum merita et opera virtuosa immensasque virtutes fidelis nostri sincere dilecti, venerabilis et egregii Nicolai Baryus prepositi Agriensis, secretarii vicecancellarii nostre maiestatis, quibus idem nostre maiestati regnoque et corone, nedum nostris, sed et progenitorum nostrorum ttemporibus cum eximia fidei constancia et sollerti sollictudine persone et sumptibus non parcendo toto se semper placidum reddidit..."* *Véber*: Elfeledett i.m. 7. sz. 170-171.

[26] *Bodnár:* Alsózsolca... i.m. 23; *Fedeleles-Koszta:* Pécs i.m. 130.

nyadi János özvegye és Szilágyi Mihály kiegyeznek Garai László nádorral és feleségével. Itt név szerint említik a Miklós pécsi püspököt, aki a Garaiak más híveivel együtt a Hunyadi-pártnak sérelmeket okozott.[27]

Barius Miklós nem sokkal élte túl kegyvesztését: 1459 tavaszán meghalt. Talán készülhetett halálára, mivel későbbi források szerint pénzösszegeket hagyott testvérére és a pécsi káptalan prebendáriusaira, hogy azok érte és családjáért misét mondassanak. [28]

Barius Miklós „művei"

Ahogy említettem, Barius Miklós legfontosabb fennmaradt műve 1452-es, V. László királyhoz intézett szónoki beszéde. A beszédet Juhász László adta ki 1932-ben a „Scriptores..." sorozatban.[29] A beszédnek nincs magyar fordítása. A rétorika, az ékesszólás tudománya a későközépkorban és a reneszánsz idején ismét fontossá vált. A korszak egyik legfontosabb magyarországi szónoka Vitéz János volt, aki diplomáciai tárgyalások, birodalmi gyűlések alkalmával többször elkápráztatta közönségét.[30] Barius Miklós fennmaradt, gondosan felépített alapján nem sokban maradt el tőle.

Beszédét a hallgatóság megnyerése, a captatio benevolentiae érdekében hosszú szerénységi formulával kezdi, amellyel felmagasztalja a beszéd által megszólított V. László erényeit. „*ego homuncio ... horreo, utpote cui nec vox, nec animus est neque ars neque consuetudo ad dicendum.*" (*mint kisember visszariadok, mert sem hangom, sem lelkem, sem pedig tehetségem, sem gyakorlatom nincs a beszédhez.*) Végül mégis enged feljebbvalói utasításának (*maiorum meorum ... iussis... parendum est*), és V. Lászlót először ősei, Zsigmond császár és Albert királyt erényeinek felsorolásával köszönti. Zsigmond császárt a legkiválóbb uralkodóra jellemző erényekkel ruházza fel (*clementia, iustitia, gravitas, humanitas...*). Albert királlyal és Erzsébet királynéval kapcsolatban vallásosságukat emelte ki. Ezután tér át V. László dicséretére, akinek ifjúságát mint fontos erényét emeli ki. Végül, szinte peroratioban, a Zsoltárok könyvéből származó jelzővel ruházza fel az új királyt és foglalja össze mondandóját: „*Veni ergo rex virtutum, et libera nos...*" (Jöjj tehát erények királya, s szabadíts meg bennünket."[31] A beszéd végén pedig bíztatja az ifjú uralkodót, hogy ne féljen, mert „*Omnia vincit caritas, omina*

[27] MNL DL 15206

[28] *Fedeles-Koszta:* Pécs... i.m. 130.

[29] *Nicolaus Barius, Georgius Polycarpus de Kostolan* ... i.m. 1-3.

[30] *Boronkai Iván:* Vitéz János első követi beszédei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1972. (76. évf.) 2. sz. 212-226.

[31] Cf. Psalm. 67:13.

feret amor..." (A szeretet mindent legyőz és mindent elvisel.) (Ford. Véber J.)

Azt, hogy a beszéd érdeklődésre tartott számot, az is igazolja több kódex is megőrizte szövegét. Az Österreichische Nationalbibliothek Cod. Lat. 3520 jelzetű kódexe emellett a szöveg mellett több egyéb, részben magyar vonatkozású, a török háborúkkal kapcsolatos forrást is fenntartott. A kódex egyik tulajdonosa a későbbi szerzetes Hieronymus v. Mondsee, aki az 1440-es 1450-es évek fordulóján a bécsi egyetemen működött.[32] Talán korábbról, egyetemi tanulmányai idejéből ismerte Barius Miklóst.

A szöveg másik forrása, az Müncheni Bayerische Staasbibliothek már említett, Clm. 8482 jelzetű kódexe még fontosabb, mivel Barius beszéde mellett több fontos, magyar vonatkozású forrást is megőrzött. Ebben a kódexben szerepel például Janus Vitéznek küldött már említett levele, illetve egy olyan köszönő levél, amelyet Raguza város tanácsa küldött Barius Miklósnak.[33] Több érdekes szöveg mellett (például Zsigmond császár, Albert király és Erzsébet királyné verses epitáfiuma) a kódex második felében találunk egy V. László nevében kiállított, magyarországi ügyekkel kapcsolatos okleveleket tartalmazó gyűjteményt, amelyet formuláskönyvként használhattak. Tudomásom szerint a magyar kutatás ennek a kódexnek eddig nem sok figyelmet szentelt.[34] Tekintettel a kódexben megőrzött forrásokra, azt a király kancellária használatában lévőnek tekinthetjük. Minden bizonnyal Barius Miklósnak is lehetett szerepe összeállításában.

Ami Barius Miklós egyéb műveit illeti a kancellária munkatársaként, vagy egyik vezetőjeként az igényesebb stílusban megírt diplomáciai levelek, vagy jelentős, a király nevében kiadott oklevelek megírásánál kamatoztathatta tudását. Ilyen, hosszabb narratiot tartalmazó oklevelek azok az adománylevelek, amelyeket korábban említettem. Természetesen ezeknek az okleveleknek az esetében nem beszélhetünk önálló, irodalmi alkotásokról.

Barius Miklósnak néhány saját nevében írt oklevele és levele is korunkra maradt, amelyeket egri prépostként, illetve később pécsi püspökként írt. Egri prépostként írt oklevelei egyházkormányzati ügyekben íródtak (kiközösítés feloldása).[35] Alkancellárként, a király környezetéből Pozsony városának írt említett levele szintén nem irodalmi témát érintett. Hasonló a helyzet a Kassa

[32] Az ÖNB elektronikus, a korábbi nyomtatott katalógus adatait is tartalmazó kéziratkatalógus-tételét ld.: http://data.onb.ac.at/rec/AL00173432 (Letöltés dátuma: 2014. november 4.)

[33] E levél nyomtatásban megjelent Juhász László kiadásában: *Nicolaus Barius*... i.m. 5.

[34] A kódex digitalizált változata elérhető a BSB elektronikus katalógusában: http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00034650/image_1 (Letöltés dátuma: 2014. november 4.)

[35] Pl. MNL DF 282 840

város tanácsához intézett levelével is.[36] Pécsi püspökként írt levele tized üggyel kapcsolatos: egykori egyetemi tanulótársának, Hangácsi Albertnek ad árendába bizonyos tizedjövedelmeket.[37] Ez az oklevél azért fontos, mert megőrizte Barius sajátkezű aláírását, továbbá püspökként használt gyűrűspecsétének lenyomatát. Ez a talán sárkányt ábrázoló pecsét nem azonos a későbbi, a Barius családnak tulajdonított, hollót ábrázoló címerrel.[38]

Fennmaradt, saját nevében kiadott levelei tehát szintén nem tekinthetőek irodalmi jellegű alkotásnak.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Barius Miklósra itáliai tanulmányai és kapcsolatai miatt már hatással volt a humanizmus, de fennmaradt művek hiányában mégsem tekinthetjük őt igazi humanista szerzőnek. Humanistákhoz fűződő kapcsolatait, retorikai ismereteit, mint láttuk kancelláriai működésében is felhasználta, így a kancelláriai humanizmus igazi képviselőjének tekinthetjük. Viszonylag korai halála nagy vesztesége volt korának.

[36] MNL DF 270 314

[37] MNL DL 75 886

[38] A címerképet közli: *Bodnár:* Alsózsolca … i.m. 43.

Hadtörténet, hadszervezet, haditechnika a konstanzi zsinat korában

Fodor Pál

Az oszmán hadszervezet a 15. század első felében

A konstanzi zsinat korában alakult ki az a „klasszikus" oszmán hadszervezet, amely legtöbb elemében a 16. század végégig fennmaradt és amely sorozatban szállította a győzelmeket az oszmán államnak.

Ebben a korszakban a hadsereg gerincét a tartományi *szpáhi*k alkották. Az első *szpáhi*k az államalapító vezérek katonai kíséretének leszármazottaiból kerültek ki, akik fizetségként örökölhető birtokokat kaptak. Soraikat a 15. század végéig nagy számban egészítették ki a meghódított anatóliai fejedelemségekből átvett muszlim és a bizánci–szláv eredetű keresztény *szpáhi*k. Idővel azonban a timárok mindinkább szolgálathoz kötött birtokokká váltak, és birtokosaik gyakran cserélődtek. Ebben szerepet játszott az is, hogy más katonai, félkatonai és kisegítő egységek elöljárói, valamint udvari tisztségviselők és zsoldosok, sőt polgári hivatalnokok és vallási emberek is sokan kaptak fizetségként javadalombirtokot. Így a tímár-birtokos sereg lassanként az államszervezet minden szintjére kiterjedő, átfogó katonai-társadalmi intézménnyé vált.[1]

A timár-birtokos *szpáhi*nak kötelező volt az előírt felszereléssel (lovon, *bürümé*nek nevezett páncélt és sisakot öltve, íjjal, nyíllal, pajzzsal, karddal és dárdával felfegyverkezve) évente hadba szállnia, és meghatározott számú vértes kísérőt *(dzsebelü)*, különböző összeghatároknál pedig egy fiatal szolgafiút (*gulam* vagy *nöker*) és különféle sátrakat *(tenktür, csadir)* kellett magával vinnie, amennyiben jövedelme meghaladta az évi 3000 akcsét. Ha nem, akkor lovon, *dzsebé*nek nevezett vértben vagy páncélingben kellett szolgálatra jelentkeznie.

A timárosok legalacsonyabb szintű területi-szervezeti egysége a *náhije* volt, amelynek élén a nagyobb méretű szolgálati birtokkal jutalmazott *cseribasi/szeraszker* állt. Több *náhije* alkotott egy *vilájet*et vagy *szubasilik*ot, amely a *szubasi* (később: *záim*) parancsnoksága alatt állott. A *szubasi*k szolgálati birto-

[1] A timár-birtokos sereg eredetére, szervezetére ld. *Nicoară Beldiceanu*: Le timar dans l'État ottoman (début XIVe – début XVIe siècle). Wiesbaden 1980.; *Halil İnalcık:* Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid. Ankara 1954.; *Halil İnalcık*: 1431 Tarihli Timar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi. In: IV. Türk Tarih Kongresi Ankara, 1948. Ankara, 1952, 132–139.; *Káldy-Nagy Gyula*: The First Centuries of the Ottoman Military Organization. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 31:2 (1977) 147–183.; *Osman Turan*: Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar. Metin, Tercüme, Araştırmalar. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII/32[a].) Ankara, 1988[2].; *Delilbaşı Melek – Muzaffer Arıkan*: Hicrî 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIV/27–27[a].) I–II. Ankara 2001.; *Fodor Pál*: Ottoman Warfare, 1300–1453. In: The Cambridge History of Turkey. Volume I. Byzantium to Turkey, 1071–1453. Ed. by Kate Fleet. Cambridge 2009, 199–204.

kai (*hász*, a 15. század második felétől inkább *ziámet*) évi hozama elvben 20000 és 100000 *akcse* között mozgott, de a gyakorlatban jócskán meghaladhatták a felső határt. A *szubasi*k vagy *záimo*k minden 4000 *akcse* jövedelemrész után állítottak ki egy fegyveres kísérőt, és minden 30000 *akcsé*nyi jövedelemrész után 1 lópáncélt, 3 különféle sátrat és 1 szolgafiút vittek magukkal a hadba.

A *szubasi*k vagy *záimo*k felett helyezkedett el a *szandzsákbég*, aki (helyettesével, az *alajbég*gel) a timárosok legfontosabb szervezeti egységének számító katonai-igazgatási egységet, a *szandzsák*ot vagy *liv*át irányította. Ezek száma az 1430-as években Ruméliában tizenhárom, Anatóliában tizenhat volt, és az új hódítások során folyamatosan növekedett.[2] A bégek *hász*nak mondott javadalombirtokot kaptak fizetségül, amelynek éves jövedelme 200000–500000 *akcse* között mozgott (ez ebben korban irtózatos összegnek számított). A bégnek minden 5000 *akcse* után kellett felszerelnie egy vértes kísérőt, és köteles volt minden 50000 *akcse* jövedelem után 1 lópáncélt és többféle (konyhának, nyergesműhelynek stb. való) sátrat a táborba szállítania.

A 14. század utolsó harmadában a szandzsákok haderejének összehangoltabb irányítására *beglerbégség*nek nevezett kormányzóságokat hoztak létre. A balkáni szandzsákok a ruméliai, a közép- és nyugat-kis-ázsai szandzsákok az anadolui (anatóliai) *beglerbég* fennhatósága alá kerültek.[3] A *beglerbég* nemcsak a *szpáhi*k, hanem a kormányzóság valamennyi katonájának legfőbb parancsnoka volt, és hatalmas (több mint 1 millió *akcse* éves jövedelmű) szolgálati birtokot élvezett, amelynek hozamából tekintélyes magánhadsereget tartott fenn.

A *szpáhi*k többsége igen szegény volt (a legalacsonyabb kategóriába esett, gyakran többen közösen birtokoltak egy-egy *timár*t), ezért a timáros seregen belül a *szandzsákbég*ek és *beglerbég*ek által kiállított fegyveres kíséretek adták a haderő 20–30%-át. A *szpáhi*k és vérteseik létszámát a 15. század közepe táján 10–15000 főre becsülhetjük, bár a mozgósítottak létszáma természetesen mindig jócskán elmaradt az elvi keretszámoktól (általában a létszám 10%-át otthon hagyták a terület védelmére).

A hadsereg másik pillérét az udvari zsoldossereg alkotta. Ennek legfontosabb része az 1370-as években létrehozott janicsárság volt. Ezt a kb. 1000 fős testőrséget eredetileg hadifoglyokból toborozták, és az uralkodó régi típusú katonai kíséretének pótlására szánták. Az 1370–80-as években az utánpótlását új, biztosabb alapokra helyezték. Első lépésként bevezették az ún. fogolyötöd-adót,

[2] *Elizabeth A. Zachariadou*: Lauro Quirini and the Turkish Sandjaks (ca. 1430). Journal of Turkish Studies 11 (1987) 239–47.

[3] *İlhan Şahin*: XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Taşra Teşkilatının Özellikleri. In: XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Ed. by Abdülakdir Özcan. İstanbul 1999, 123.

vagyis a hadizsákmányból az uralkodónak járó törvényes részből származó fiatal foglyokat kezdtek kiképezni a szultán szolgálatára. Majd rátértek a birodalmi keresztény alattvalók még hajlítható korban lévő (10–20 éves) fiúgyermekeinek adóban történő összeszedésére (ezt nevezték *devsirmé*nek), akiket aztán a „szultán fiaivá", parancsainak vakon engedelmeskedő testőrökké, harcosokká és rendfenntartókká neveltek át (ekkoriban mindez a szultán és az előkelők udvaraiban zajlott).[4]

Az idő múlásával a janicsárok és az újoncok létszáma fokozatosan nőtt, és mind összetettebb feladatokat láttak el. Mindenekelőtt ők alkották a hadsereg elit gyalogos alakulatát, amely a nagy csatákban áttörhetetlen élőfalat vont a szultán elé. Ezen belül a *szolak*ok válogatott csapata (ekkoriban 50–60 fő) közvetlen testőrségként vigyázott az uralkodó testi épségére háborúban és békében egyaránt. A 15. század első felétől kezdve valamennyi fontos tartományi várba janicsáregységeket vezényeltek, hogy a szultáni akaratot minden helyi érdekkel szemben megvédelmezzék (a vidéki szolgálatot általában hároméves váltásban látták el). A főváros biztonságán, valamint a táborok rendjén szintén janicsárok őrködtek, mint ahogy a várak ellen indított döntő rohamokban is janicsárok harcoltak az első sorokban.

A janicsárok alapegysége ekkoriban a *dzsemaat* vagy *orta* volt. Ezekben eredetileg 100–100 fő szolgált egy-egy *jajabasi*, illetve a csúcson a janicsár aga parancsnoksága alatt, de később igen eltérő nagyságú ezredek alakultak ki belőlük. Saját kaszárnyáikban laktak, és csak saját tisztjeik ítélkezhettek felettük. Nagyon alacsony (3–7 *akcse*) zsoldot kaptak, valamint évi ruhaellátmányt és költségtérítést a hadba vonulás költségeire. Egyenruhájuk legjellegzetesebb darabja a hátralógó lebernyeggel ellátott fejfedő volt, fegyverzetük pedig többnyire íjból, szablyából, pajzsból és könnyű páncélingből állt. Néhány egységet számszeríjjal, másokat szúró- és vágófegyverekkel (lándzsa, alabárd, csatabárd) szereltek fel, az 1440-es évektől pedig mind több janicsár kapott puskát. Létszámuk a 15. század első felében 3000 körül lehetett.[5]

A gyalogos janicsárokat egészítette ki a hat udvari zsoldos lovas alakulat (*alti bölük halki*): a *szpáhi oglanlari*, a *szilahtár*ok, valamint a *garib*ok és *ulufedzsi*k két-két egysége. Az első kettőt valószínűleg az 1370-es években alakították meg, a

[4] *Basilike D. Papoulia*: Ursprung und Wesen der 'Knabenlese' im Osmanischen Reich. München 1963.; *Victor L. Ménage*: Some Notes on the Devshirme. Bulletin of the School of Oriental and African Studies 29 (1966), 64–78.; *Vassilis Demetriades*: Some Thoughts on the Origins of the *Devşirme*. In: The Ottoman Emirate (1300–1389). Ed. by Elizabeth A. Zachariadou. Rethymnon 1993, 23–33.

[5] *İsmail Hakkı Uzunçarşılı*: Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları. I. Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII/12[1].) Ankara 1984[2].

másik négy létrejöttének idejéről nem rendelkezünk híradással. Összlétszámuk ekkoriban ismeretlen (1514-ben 5088 volt). A hat, egy-egy *aga* által irányított alakulat közül a *szpáhi*k és a *szilahtár*ok álltak a legnagyobb becsben, fizetésük többszöröse volt a janicsárokénak. Az udvari lovasság fő feladata az uralkodó védelme volt a csatákban.[6]

A tűzfegyverek elterjedésével párhuzamosan az udvari hadseregen belül valószínűleg Murád szultán (1421-1451) idején jöttek létre a tüzérek *(topcsi)* és fegyverkovácsok *(dzsebedzsi)* osztagai. A fegyverkovácsok elsősorban az udvari csapatok, kiváltképpen a janicsárok fegyvereinek gondozásával, javításával, gyártásával és a csatatérre szállításával foglalkoztak. Vezetőjük feladatai közé tartozott, hogy aknászokat és más iparosokat szedjen össze a hadjáratokra. A tüzérek a mind fontosabbá váló ágyúkat öntötték (általában a helyszínen, magukkal vitt nyersanyagból) és kezelték.

Különösen a birodalom történetének első százötven–kétszáz évében az eddig tárgyalt szervezetekkel szinte egyenrangú szerepet töltöttek be az ún. határbégek (*udzs bégek*) és az *akindzsi*k. A határbégségek vezetői rendszerint régi, birodalomalapító családokból származtak, és tisztüket apáról fiúra örökítették. Rabszolgák, magánkatonák ezreivel és hatalmas örökbirtokokkal rendelkeztek, saját hatáskörükben timár-birtokokat osztogattak. Fő feladatuk az volt, hogy szemmel tartsák a szomszédos országokat, évi portyákkal és kíméletlen pusztítással előkészítsék azok meghódítását, és zsákmányszerzéssel és foglyok ejtésével járuljanak hozzá a hadszervezet eltartásához és a rabszolgák pótlásához. Háborúban az ellenség felderítése, állandó nyugtalanítása, területének dúlása, a felvonulási útvonal biztosítása és a készletek őrzése hárult rájuk. Ehhez a timárbirtokosok mellett rendelkezésükre állt a határ menti szandzsákokban élő *akindzsi*k hatalmas tömege. Ők a nomád törzsi harcosok határokra húzódott, állattenyésztéssel foglalkozó utódai voltak (kitűnő lovakat tenyésztettek), akik abból éltek, hogy a portyákon szerzett zsákmányt jó pénzért eladták. Létszámukat a források 10–20000 főre teszik. Fegyver gyanánt csak kardot, dárdát, pajzsot vittek magukkal, s megkülönböztetésül vörös süveget tettek a fejükre.[7]

[6] *İsmail Hakkı Uzunçarşılı*: Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları. II. Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımcı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri. (Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII/12[a1].) Ankara 1984[2].

[7] *Halil İnalcık*: The Rise of the Ottoman Empire. In: A History of the Ottoman Empire to 1730, Ed. by M. A. Cook. Cambridge 1976, 31–37.; *Irène Beldiceanu-Steinherr*: En marge d'un acte concernant le le penğyek et les aqınğı. Revue des Études Islamiques 37 (1969) 26–38.; *Colin Imber*: The Ottoman Empire, 1300–1650. The Structure of Power. Houndmills, New York 2002, 260–265.; *H. Çetin Arslan*: Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300–1451). Ankara 2001.; *Heath W. Lowry*: The Nature of the Early Ottoman State. Albany 2003, 45–94.

Az oszmánok állandó hadseregét a 14. század második felétől egész sor félkatonai vagy katonaparaszti szervezet egészítette ki.[8] Ezek egy részét az oszmánok „találták fel" (*azab*, *jaja* és *müszellem*, *jürük*, *tatár* és *dzserehor*), de voltak olyanok is, amelyekkel a meghódított országokban találkoztak, és amelyeket némi változtatással a saját rendszerükbe illesztettek (ezek többsége a későbizánci/délszláv katonaparaszti rendszer eleme lehetett, mint a *vojnuk*, vlach [*eflak*] és *martaloc*). E szervezetek többségét ún. katonaállítási csoportokba osztották, melyek tagjai adó (legtöbbször a rendkívüli hadiadó) alóli mentesség vagy adókönnyítés fejében hadakoztak, vagy másképpen kifejezve: hadiadójukat katonáskodással és/vagy a bevonuló költségeinek megfizetésével rótták le. Ezt a rendszert II. Murád tette általánossá az 1420-as évek elején. Az egyik legfontosabb ezek közül az *azab* sereg volt. Ezt eredetileg parasztok közül toborzott gyalogos íjászok alkották, akiknek tízezer főt is meghaladó alakulatait általában az udvari zsoldosok csatasorai (sokszor az ágyúk) előtt állították fel. Voltak más fajta *azab*ok is, akik gyalogos katonaként a várak őrségében vagy a folyami és a tengeri flottákon szolgáltak.

Az oszmán haderő nem elhanyagolható részét tették ki a várak állandó őrségei. Az állam a meghódított várakat és erődített városokat teljes ellenőrzése alá vonta, mivel ebben látta a birodalom területi egységének és a szultáni hatalom szilárdságának zálogát. Ehhez növekvő mértékben használta fel a janicsárokat és a többi udvari zsoldost, akik, mint már szó esett róla, rotációs rendszerben szolgáltak a tartományi erősségekben. Az őrség másik, nagyobbik felét tartományi katonákból toborozták, s közöttük – főleg a Balkánon – rendkívül nagy számban alkalmaztak kereszténytyeket és renegátokat is. A fontosabb folyóparti várakban hajós egységek szolgáltak a kapitányok *(kapudán)* vezetésével. A várőrségek tagjai vagy zsoldot húztak, vagy timár-birtokot kaptak, de a kettő kombinációja is előfordult. Az alegységek gyakran kaptak kollektív timárt, s nem kevés várkatona szolgált rotációs alapon. Sok paraszt teljes vagy részleges adómentesség fejében teljesített szolgálatot vagy végezett munkát egy-egy közeli erősségben.

Az oszmánok a 14. század második felétől rendszeresen igénybe vették a vazallus államok katonai erejét is. Az első két században főleg a szerb, bizánci és más balkáni segédcsapatoknak kellett az oszmánok oldalán hadba vonulniuk.

Az oszmán hadsereget jól szervezett ellátási rendszer táplálta. A felvonuló katonaságot gondosan megválogatott tábori nép *(ordudzsu)* kísérte, amelyben

[8] *Hegyi Kára*: Magyar és balkáni katonaparasztok a budai vilájet déli szandzsákjaiban. Századok 135:6 (2001) 1255–1272. *Fodor*: Ottoman Warfare, 211–217.

mindenféle mesterember és kereskedő megtalálható volt. Az élelmet, a takarmányt és a hadianyag számottevő részét az alattvalók szolgáltatták be adókönnyítés, adómentesség vagy rendkívüli hadiadó fejében. A parasztoktól azt is elvárták, hogy feleslegeiket a táborba hordják, és rögzített áron kínálják eladásra a katonáknak. Az élelmet a hadiutak mentén szabályos távolságokban létesített állomásokon *(menzilhane)* és a nagyobb elosztási központokban épített tárházakban előre felhalmozták, így az odaérkező csapatok könnyen elláthatták magukat és állataikat. Az udvari népről és zsoldosokról a központi kincstár és apparátus gondoskodott, a többiek magukat látták el. Az oszmán hadseregellátás színvonala messze felülmúlta az európai hadseregekét.[9]

Ugyanilyen olajozottan működött a fegyver- és hadianyag-ellátás is. A birodalom az ón kivételével rendelkezett minden szükséges stratégiai nyersanyaggal, így sem a hagyományos, sem az új fegyverek előállítása nem okozott gondot. Az ágyúk az 1440-es évek közepén váltak az oszmán hadsereg alapvető és nélkülözhetetlen fegyvereivé. A magyarokkal vívott sorozatos ütközetek tapasztalatai alapján vezették be a mezei tüzérséget, amit már az 1448-as rigómezei csatában hatásosan alkalmaztak. Ugyancsak a magyaroktól tanulták el a huszita eredetű szekérvár-taktikát *(tabur dzsengi)*. Ennek lényege az volt, hogy a kerekeiknél egymáshoz láncolt szekerek százaiból egyfajta erődítményt formáltak, amelyet számszeríjászokkal, puskásokkal és könnyebb ágyúkkal raktak meg. Eleinte az oszmánok kovácsoltvas monstrumágyúkat gyártottak, de a 15. század közepétől fokozatosan áttértek a kisebb űrméretű bronzlövegek öntésére. A kézi tűzfegyverek az ágyúkkal egy időben váltak az oszmán hadsereg nélkülözhetetlen hadieszközeivé.[10] A lőporgyártásban is nagyot léptek előre, részesei lettek a 15. század első felében lezajlott „hadügyi forradalomnak": ők is megtanulták a lőpor szemcsésítését.[11]

A hadianyag, a fegyverzet és az élelem szállítására az oszmánok főleg teherhordó állatokat használtak. A szultáni kincstárat, a hadizenekart, az udvari sereg élelmét és fegyverzetét az uralkodó istállójában tartott több száz tevére és öszvérre málházták fel. Az idő múlásával a szállításban egyre nagyobb szerepet kaptak a tengeri és a folyami flották.[12]

Az oszmánok a mezei ütközetekben a 14. század végére saját harcmodort alakítottak ki, amely a hagyományos nomád taktikát alkalmazó könnyűpáncé-

[9] *Fodor*: Ottoman Warfare, 220.

[10] *Gábor Ágoston*: Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge 2005.

[11] *Rhoads Murphey*: Ottoman Warfare 1500–1700. London 1999, 107.

[12] *Fodor*: Ottoman Warfare, 220.

los lovasság és a korban példátlanul fegyelmezett gyalogság együttműködésére épült. Az uralkodó mindig a centrumban, a tábor előtt foglalt helyet, jobbról és balról (részben nehézpáncélos) udvari lovasaitól körülvéve. Előtte állították fel a janicsárokat, a *jajá*kat és az *azab*okat. A mezei tüzérség megjelenése után ide, a janicsárok elé és az *azab*ok mögé kerültek az ágyúk is. A 14. század végétől a centrum köré földsáncot emeltek, amelyre szorosan egymás mellé karókat és hosszú állópajzsokat helyeztek, és a janicsárok ezek fedezékéből tüzeltek íjjal, majd később puskával. A 16. századtól már ritkán építettek a sáncot, ehelyett a janicsárok magas állópajzsaiból alakítottak ki akadályokat. A sáncot olykor szekértáborral erősítették meg. A sarló alakban előre nyúló jobb- és a balszárnyon sorakozott fel a ruméliai és anatóliai kormányzóság *szpáhi* lovassága és az *akindzsi*k serege, amelyet néha *azab* és népfelkelő gyalogsággal erősítettek meg.[13]

Az oszmánok a 14. század második felében az ostromtechnika akkori legkorszerűbb elemeit is elsajátították. A századfordulón már különféle ostromgépeket használtak, az 1420-a években pedig már aknákat is ástak a falak meggyengítésére és az ostromlók védelmére. Ekkoriban vetettek be első ízben ostromágyúkat, a század közepén pedig már ágyütegeket is használtak (1453-ban a korabeli világ legfejlettebb ostromtechnikáját vonultatták fel Konstantinápoly ostromára).[14]

A három kontinensre kiterjedő oszmán birodalom az összeköttetés és a szállítás biztonsága, a főváros, a hosszan elnyúló tengerpartok védelme érdekében kénytelen volt viszonylag gyorsan tengeri haderőt kifejleszteni. A hajózható folyókon (például a Dunán) ugyancsak független kapitányságokat állítottak fel.[15]

Másfél évszázad alatt az oszmánok a korszak egyik legjobb hadigépezetét fejlesztették ki. Ez többféle tényezőnek volt köszönhető. Az első, hogy nagy állandó hadsereggel rendelkeztek már azelőtt, hogy ellenségeik hasonló erőket hoztak volna létre; e hadsereg összetétele kiegyensúlyozott volt, állandó, gyakorlott és tehetséges tisztikarral rendelkezett, példátlan gyorsasággal lehetett mozgósítani és bevetni. Másodszor, számbeli fölényben voltak, és hatalmas

[13] *Stephen Christensen*: The Heathen Order of Battle. In: Violence and the Absolutist State: Studies in European and Ottoman History. Ed. by Stephen Christensen. Copenhagen 1990. 75–132.; *Pálosfalvi Tamás*: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest 2005, 48, 54, 94, 103, 105.

[14] *Feridun Emecen*: İstanbul'un Fethi Olayı ve Meseleleri. İstanbul 2003, 18, 37. *Ágoston*: Guns for the Sultan, 61–68.

[15] *Kate Fleet*: Early Turkish Naval Activities. In: The Ottomans and the Sea. Ed. by Kate Fleet. Oriente Moderno 20 (81):1 (2001) 129–38.; *Colin Imber*: Before the Kapudan Pasha: Sea Power and the Emergence of the Ottoman Empire. In: Kapudan Pasha: His Office and His Domain. Ed. by Elizabeth Zachariadou. Rethymnon 2002, 49–59.

emberanyag-utánpótlással rendelkeztek, ami lehetővé tette, hogy rövid idő alatt pótolhassák veszteségeiket. Harmadszor, bővében voltak a szükséges nyersanyagoknak és élelemnek, ami lehetővé tette, hogy viszonylag könnyedén elláthassák katonáikat fegyverzettel és ellátmánnyal. Negyedszer, megvolt bennük a szükséges képesség és hajlandóság, hogy külföldi technológiát honosítsanak meg, idegen szakembereket hozzanak be, és aktívan részt vegyenek a tudás és a fegyverek nemzetközi cseréjében és kereskedelmében. E tényezőkre alapozva korukat messze meghaladó taktikai elemeket fejlesztettek ki, ami végső soron biztosította az ismételt oszmán győzelmeket.

B. Szabó János

A huszita hadviselés hatása és adaptációja Kelet-Közép-Európában

A huszita mozgalomhoz kapcsolódva a 15. század elején Csehországban egy olyan sajátos színezetű, lokális harci kultúra jött létre, ami az addigiaktól eltérő módon a lovasság helyett a védett helyen, szekerek között harcoló gyalogságot és a tűzfegyverek használatára fókuszált.[1]

A husziták megdöbbentő harci sikersorozatának hatására a 15. század középső harmadában a csehek lettek Kelet-Közép-Európa „svájciai", akiknek háborús módszertana a 16. század elejéig meghatározó mintát adott a környező közép-európai területek számára is: Brandenburg vagy Ausztria például már a huszita háborúk alatt cseh mintára saját harci szekeres csapattesteket hozott létre, s a huszita háborúk lezárása után a Csehországgal határos keleti német területek uralkodói előszeretettel fogadtak fel cseh zsoldosokat is.[2] Lengyelország szintén tömegesen használt cseh zsoldosokat 15. századi háborúiban.[3] Magyarországon viszont e század elején még nincs nyoma a huszita harci szekér a saját adaptációjának, a huszita háborúkban edződött cseh hadinépet azonban már Zsigmond király is felhasználta, mind itáliai útján, mind Magyarország déli határainak védelmére 1437-ben.

Az ő utóda, Habsburg Albert király halála után kirobbanó belháborúban jutott nagy szerep a Felföldet megszálló cseh zsoldosoknak. Vezérük, Jan Giskra 1462-ben végül meghódolt az ifjú Mátyás előtt, megalapozva ezzel a király csehekből, lengyelekből, németekből álló, jórészt a cseh korona országaiból származó zsoldosseregét.[4] Végső soron Magyarország és Lengyelország a nyugatitól eltérő helyi feltételeknek és hagyományoknak megfelelően adaptálta az új cseh metódust a saját lovas kultúrájához, és így a 15. század derekára megszületett a térségben egy közös jellegzetességeket mutató hadviselési metódus.[5]

---

[1] *Jan Durdik*: Husitské vojenství, Praha 1953.; Német kiadása: *Jan Durdik*: Hussitische Heerwesen. Berlin 1961.

[2] *Uwe Tresp*: Der Einfluß Böhmens auf die Veränderungen im Kriegswesen während des 15. Jahrhunderts: Ein Beispiel aus Bayern. Husitský Tábor Supplementum 3. (2007) 539–553.

[3] *Wojciech Iwańczak* : Mercenary Warriors – an Example of the International Relations of Czech Lands. Fasciculi Archaeologiae Historicae 7. (1994) 21–29.

[4] *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldosserege (A fekete sereg) Budapest, 1925. 54–65.

[5] *Rázsó Gyula*: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. In Mátyás király, 1458-1490. Szerk. Barta Gábor. Budapest, 1990. 80–102.; *Pálosfalvi Tamás*: Mátyás hadserege. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490. Szerk. Farbaky Péter –Spekner Enikő – Szende

A német hadtörténetírás nagy alakja, Hans Delbrück a 20. század elején mégis efemer, múló jelenségnek minősítette a huszita sikereket, ami nem tudta érdemben megtörni a nehézlovasság primátusát a térségben, s az akkoriban szokásos nacionalista buzgalommal utasítottak el ő és tanítványai minden olyan gondolatot, hogy a németek igazából bármit tanulhattak volna a csehektől[6] Vele szemben – érthető módon – a cseh kutatás a múlt század derekán megjelenő összefoglalásai a huszita szerkérharcászat sikereit és tartós használatát hangsúlyozta (pl. Otakar Frakenberger)[7] Ugyanerről a korszakról írva a magyar Tóth Zoltán is inkább a német Delbrück véleményhez csatlakozott, azt fejtegetve, hogy már Mátyás profi, külországiakból álló zsoldosseregében is vajmi kevés nyomát találni a huszita jellegzetességeknek, azaz inkább a régebbi típusú nehézlovasság visszatérése figyelhető meg a cseh korona országainak hadinépen belül is.[8].

A csehekkel sokkal inkább szimpatizáló lengyel szerzők ugyan nem vitatták a cseh irodalom állításait, de annak kései jelenségeit a lengyel hadtörténeti irodalomban hajlamosak unikális lengyel sajátosságként interpretálni, holott úgy tűnik, hogy ezek jó része például már az 1440-es években, a Hunyadi János és Jagelló Ulászló király nevével fémjelzett közös magyar-lengyel oszmán-ellenes expedíciókban is megmutatkozott.[9] Sőt az ezt követő évtizedekből is számos párhuzamot lehet felfedezni Hunyadi Mátyás magyar és cseh király magyarországi és csehországi alakulatokból álló hadseregének taktikája és a 16–17. századi lengyel taktika között.[10] Ennek a sajátos harci kultúrának az egységességét

Katalin– Végh András. Budapest, 2008. 295–297.; *B. Szabó János*: Mátyás seregének gyalogsági pajzsai, a pavézék . In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490. Szerk. Farbaky Péter –Spekner Enikő – Szende Katalin– Végh András. Budapest, 2008. 298–299.

[6] *Hans Delbrück*: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, Dritter Teil: Der Mittelalter. Berlin 1964. 682–691. ; Szerencsére az ilyen szintű ellentéteken már rég átlépett a német kutatás, lásd Uwe Tresp idézett munkáit.

[7] *Otakar Frankenberger*: Husitské válečnictví po Lipanech. Prague 1960.; újabban: *Petr Klučina*: Husitská revoluce na pozadí dobových válek a vojenství. Husitský Tábor Supplementum 3 (2007) 523–537.

[8] *Tóth Z.*: Mátyás király… i. m. 35–41. o.

[9] *Zdzislaw Zygulski Jr.*: The Wagon Laager. Fasciculi Archaeologiae Historicae 7 (1994) 15–19.; *John Jefferson*: The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438–1444. Leiden–Boston 2012. 200–215., 348–356.; Ha pedig felmerült a külső kapcsolatok lehetősége, akkor a lengyel kutatók is szívesebben kerestek távolabbi párhuzamokat, lásd *Bagi Zoltán*: Világok harca: császári-királyi hadsereg szervezete és nemzetiségi összetétele a tizenöt éves háború időszakába. Keletkutatás, 2011. ősz. 58–59.

[10] *Jan Wimmer*: Jan Sobieski's Art of War. In: Historia Militaris Polonica. Ed. Witold Biegański Vol. 2. Warszawa 1977. 20–22.; v. ö. *Gyalókay Jenő*: A sziléziai hadjárat 1474. Hadtörténelmi Közlemények, 53. (1940) 1–19.; Lengyel csatarend, 1634: *Richard Brzezinski – Angus McBride*: Polish Armies, 1569–1696. 2. Oxford: 1988. 47.; v. ö. Rázsó Gyula rekonstrukcióját Corvin Mátyás 1487. évi csatarendjéről: *Rázsó Gy.*: Mátyás zsoldosseregének … i. m. 103.

a 15–16. században a régió egyes országai között vándorló zsoldkompániák, a cseh és magyar gyalogos- és lovascsapatok, vagy akár az Észak-Balkánról érkező könnyűlovasok (a rácok vagy huszárok) is folyamatosan erősítettek.[11]

Ugyanakkor a balkáni területek meghódítása, illetve a magyar, lengyel és cseh csapatokkal való kontaktus révén az Oszmán Birodalom hadseregére is nagyon jelentős hatást gyakorolt ez a kelet-közép európai harci kultúra az ostromtüzérség, a tűzfegyverekkel felszerelt szekérvár, vagy a kopjás, pajzsos csatalovasság használata tekintetében is.[12]

A huszita hadviselés jellegzetességei – a szekerek harci alkalmazása[13]

A huszita hadsereg emblematikus szereplője a tűzfegyverekkel és gyalogsággal megrakott harci szekér volt – nem véletlen, hogy a hadsereg legkisebb szervezeti egységének is a szekér illetve annak legénysége számított. Egy hadiszekér személyzete megközelítőleg 18-21 főből állt, amiből ketten szakállas puskával, hat számszeríjjal, négyen harci cséphadaróval, négyen dárdával és hosszú kampóval, ketten pavézével és karddal voltak felfegyverezve. A személyzethez tartozott továbbá két hajtó, akiknek egyedüli feladata a lovak irányítása és szükség esetén gyors be- és kifogása volt. A legénység létszáma a kijelölt feladatnak megfelelően változhatott. Tíz szekér alkotott egy magasabb szervezeti egységet egy tizedes irányítása alatt, aki felelt azért, hogy az alárendelt szekerek szabályosan tartsák az alakzatot. A rangban eggyel felette álló vezér alá egy egész szekéroszlop tartozott, míg a ranglétra legtetején állt a szekerek fővezére. [14]

[11] *Jan Wimmer*: Historia piechoty polskiej: do roku 1864. Warszawa 1978. 94.; *Fedeles Tamás*: A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1491–1495) Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27. (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2012) 56–61., 181., 187., 198., 203., 207., 209.; *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A magyar könnyűlovasságról. Budapest 2010. 147–153., 220–221.; *Marek Plewczyński:* Söldnertruppen in Polen um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. In: From Crécy to Mohács. Warfare in the Late Middle. XXII. Kongreß der Internationalen Kommission für Militärgeschichte Wien 1996. Wien, 1997. 358–360.

[12] *Fodor Pál*: Ottoman Warfare, 1300–1453. In: The Cambridge History of Turkey. Volume I. Byzantium to Turkey, 1071–1453. Ed. *Kate Fleet*. Cambridge, 2009. 192–226.; *Đurđica Petrović :* Fire-arms in the Balkans on the eve of and after the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries." In: War, technology and society in the Middle East. Eds. V. J. Parry–M. E. Yapp . London, 1975. 164–194.; *Brian L. Davies*: Guliai-gorod, Wagenburg, and Tabor Tactics in 16th-17th century Muscovy and Eastern Europe. In: Warfare in Eastern Europe. Ed. Brian L. Davies. Leiden, 2012. 98–103.; *B. Szabó J.*: A honfoglalóktól... i. m. 136–153., 220–221.

[13] A magyar irodalomban: *Tóth Zoltán*: A huszita eredetű szekérvár. Hadtörténelmi Közlemények, 1916. 265–311., *Tóth Zoltán*: A huszita szekérvár a magyar hadviselésben, Hadtörténelmi Közlemények, 1918. 1–32., 159–181. o.; újabban *Tóth Dominik* készített e tárgyban BA szakdolgozatot a Károli Gáspár református Egyetem történelem szakán „Hunyadi János felemelkedése az első huszita betöréstől kormányzóvá válásáig (1428-1446) A huszita típusú szekérvár szerepe Hunyadi katonai-politikai pályafutása során a tárgyalt időszakban" címmel.

[14] *Durdík*: Husitské ... i. m. 117–118.

A szekerektől külön szolgáló gyalogosok szakaszokba ('roty') voltak beosztva, ezek élén az egységek parancsnokaival ('rotymajstri'). Több szakaszból álltak a mai századoknak megfeleltethető egységek ('houfy'), a századosoknak megfeleltethető vezérekkel ('setníci'), akik felett már csak a gyalogság főparancsnoka foglalt helyet a ranglétrán. Ezekre a drabantoknak/darabontoknak nevezett katonákra várt a legnagyobb 'karrier' Kelet-Közép-Európában. [15]

Mellettük a lovasság jóval kisebb létszámú seregtest volt, jellemzően könnyű fegyverzettel ellátva. A szekerek mellett kitűnő támogató fegyvernemnek bizonyult, bár jelentőségét rendszerint alábecsülik a cseh – és a külföldi – irodalomban is, holott számos esetben kedvező vélemények hangzottak el a korszak cseh lovasságáról, s Sameul Beňa új kutatási szerint az ő „kis háborús" tevékenységük nagyon is szerves kiegészítője volt a jellegzetes cseh szekérharcászatnak. [16] Ugyanis a szekérvár mozgás közben meglehetősen sebezhetőnek számított, így a lovas elő-, utó- és oldalvédek feladata volt az esetlegesen lesből támadó csapatokat lehetőség szerinti feltartóztatása, amíg a szekérvár felvette négyzet alakú formációját. Menetoszlopban is mindig egy lovas elővéd haladt legelöl. Azt követte általában egy négyes oszlop, a két szélen a hadi-, belül pedig a málhás szekerekkel, és ezek között haladt a gyalogság. Az oldalvédekkel is megerősített menetoszlopot végül egy utóvéd zárta.

Táborveréskor a szekerek négyszög alakba álltak fel; belül a málhás szekerek alkottak egy második négyzetet. A négyzet sarkai illetve az egymással átellenben lévő két kapu volt a legjobban őrizve. Ha tovább maradtak egy helyben, a külső védvonalat árkokkal, töltésekkel, farkasvermekkel erősítették meg – ilyenkor a kapuknál például akár felvonóhidakat is építettek. [17]

A védelemben igen jelentős szerep jutott a különféle tűzfegyvereknek is. Tóth Zoltán eleve úgy értékelte a huszita szekérvárat, mint a mozgó tábori tüzérség korai mintapéldáját.[18] Hogy a tüzérség esetében valóban mintáról volt szó, mi sem jelzi jobban, mint az,hogy a különféle űrméretű, funkciójú tűzfegyverek sokszor német eredetű elnevezései cseh közvetítéssel, vagy épp cseh alakjukban honosodtak meg a magyar nyelvben, mint a máig élő puska, pisztoly vagy a mára kiveszett elnevezések, mint a hoffnica, strubnica, tarasnica.[19] (E jelenséget pedig aligha lehet elválasztani attól a ténytől, hogy a Magyarországon

[15] *Durdík.:* Husitské ... i. m. 118.

[16] *Samuel Beňa*: The Small War in the Late Middle Ages: A Comparison of the English and Bohemian Experience. MA Thesis in Medieval Studies. CEU Budapest, 2014.

[17] *Durdík*: Husitské ... i. m. 129–134.

[18] *Tóth Z.*: A huszita eredetű ... i. m. 286–287.; *Tóth Z.*: A huszita szekérvár ... i. m. 172. o. 1. j.

[19] A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. kötet. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó. 216., 316. o.; a késő-középkori magyarországi tüzérségi terminológiához: *Fedeles T.*: A király ... 67–71.

a tüzérség épp Zsigmond király uralma alatt vált a hadsereg szerves részévé, aki több évtizedes küzdelmet folytatott a tűzfegyverekkel mesterien bánó lázadó cseh alattvalói ellen.[20])

A huszita szekérharcászat legkifinomultabb formáját a manőverező szekérvárak összecsapásai jelentették (mint például 1434-ben Lipannál a csata kezdeti szakaszában), de ezek hiánya nem jelentett azt, hogy az álló, zárt szekérvár vesztett volna jelentőségéből.[21] Sőt! Ez a jelentős védelmi értékkel bíró alkalmazási forma igen nagy jelentőségre tett szert a lengyel hadseregben, ahol még a 17. században is előszeretettel és sikerrel használták keleti határaikon a lovassági túlerővel bíró ellenségeikkel – például a tatárokkal – szemben.[22]

A lengyelek saját módszereiket a korábban szerzett huszita harci tapasztalatokra támaszkodva alakították ki. A harc kezdő szakaszában a támadók rendjét igyekeztek ágyú- és puskatűzzel minél jobban megbontani, és soraikat összekuszálni. Azokat, akik mégis eljutottak a szekérvár közvetlen közelébe, szálfegyverekkel tették harcképtelenné. Ha már ilyen módon megakasztották a támadást, és kellőképp meggyengítették az ellenfél harci morálját, akkor megbontották oldalt a szekérvár falát és lehetőség szerint mindkét oldalról szárnytámadást intéztek a támadók ellen. Ez rendszerint el is érte a kívánt hatást; az ellenfél harci kedve végképp megtört és megpróbált elmenekülni.[23] (Mint például 1531-ben a moldvaiak Obertynnél.[24])

A magyarországi alkalmazás kérdése jóval kevésbé feldolgozott és problematikusabb is. Hazánkban majdnem pontosan száz éve foglakozott utoljára érdemben a témával Tóth Zoltán *A huszita szekérvár a magyar hadviselésben* című 1918-ban megjelent tanulmányában – főleg Bonfini adatait értelmezve.[25] Ebből az állapotból csak nemrégiben lépett tovább a kutatás egy amerikai szerzőnek, John Jeffersonnak köszönhetően, aki a várnai csatára vonatkozó források tanulmányozása során felfedezte azt, hogy a források szerint csata első szakaszában a harci szekerek nem zárt védelmi alakzatban voltak beépítve a magyar harcrendbe, hanem az első vonalban tevékenykedő magyar lovasság hátvédjét képezték,

[20] *Veszprémy László*: Haditechnikai újítások és kéziratok Zsigmond környezetében. In: Lovagvilág Magyarországon. Budapest, 2008. 187–202. ; *Veszprémy László*: Bombardes, arquebuses et manuscrits de l'art militaire. L'apparition des armes à feu en Hongrie jusqu'en 1526 . In: Armes et cultures de guerre en Europe centrale XVe siècle–XIXe siècle. Cahiers d'études et de recherches du musée de l'Armée. No. 6. 2005–2006. Paris, 2008. 139–154.

[21] *Tóth Z.*: A huszita szekérvár … i. m. 308–09.

[22] *Zygulski:* The Wagon Laager … i. m. 18–20.

[23] *Durdík*: Husitské … i. m. 141–142.

[24] *Marek Plewczynski*: Obertyn 1531 (Historyczne Bitwy), Warszawa 1994,

[25] *Tóth Z.*: A huszita szekérvár … i. m.

mintegy gyalogsággal és tüzérséggel megerősített második vonalként.[26] Ennek a csatának nem lehet eléggé hangsúlyozni a fontosságát, mert ekkor került először oszmán kézre egy komplett szekérvár és ezután jelent meg az oszmán taktikában a *tabur cengi* taktika. Ennek hatékonyságával maguk a magyarok is kénytelenek voltak szembesülni már igen korán, 1448-ban Rigómezőnél, majd pedig később, 1526-ban Mohácsnál is.[27] Az oszmánok és mogul szövetségeseik nagy sikerrel használták ezt a metódust például 1514-ben Iránban Csaldirannál vagy 1526-ban az Indiában Panipatnál – világtörténelmet írva vele – de iráni ellenségeik is viszonylag gyorsan eltanulták tőlük.[28]

A kisebb kaliberű lőfegyverekkel ellátott szekerek harci használta a 16. századi magyar hadszíntéren még alapos feldolgozásra vár: az azonban bizonyos, hogy mind az oszmánok (pl. az 1551. évi szegedi csatában), mind a keresztény erők (például az erdélyiek 1596-ban Temesvárnál a krími tatárokkal szemben) még kifejezetten sikerrel használták azokat. Ezért is kerülhetett be egy róluk szóló rész, Lazarus Freiherr von Schwendi, a jeles 16. századi német hadvezér és hadtudós munkájába.[29]

A gyalogsági fegyverzet

A huszita típusú harci szekerek szerepe mellett azonban több más sajátosságra is érdemes lenne felfigyelni! 14. század közepén a Csehországot uraló Luxemburg dinasztia, és a Magyarországon uralkodó Anjouk itáliai hadjáratai révén igen jelentős hadikulturális hatások érték mindkét országot, s ennek köszönhetően honosodott meg az 1300-as évek végére bizonyos pajzsfajták elnevezéseként a pavéze, illetve a magyar nyelvben az ebből eredeztethető a pajzs szó is.[30]

---

[26] *Jefferson:* The Holy Wars … i. m. 472. o.

[27] *Emanuel Constantin Angtoche:* Du tábor de Jan Zizka et de Jean Hunyadi au tâbur çengi des armées ottomanes." Turcica, 36. (2004) 91–124. ; *B. Szabó János*: A mohácsi csata. 3. kiad. Budapest 2013. 130–131., 144–154. o.

[28] *Ágoston Gábor*: A tűzfegyverek elterjedése a muszlim világban. In: Európa és az oszmán hódítás, Budapest, 2014. 212–215.

[29] *Istvánffy Miklós* magyarok dolgiról írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2. könyv. Budapest 2003. 177.; *Somogyi Ambrus*: História magyar- és Erdélyország dolgairól az 1490-es évtől 1606-ig. 2. k. Máriabesnyő 2013.54.: *Klučina:* Husitská revoluce … 535 17. j.

[30] *Vladimir Denkstein*: Pavises of the Bohemian Type. Sborník Národního Muzea v Praze. XIX. (1965) 117–122. , 152. o.; *Berrár Jolán–Károly Sándor* szerk.: Régi magyar glosszárium. Budapest. 1984 559–560. ; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. kötet. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó 61–62.; v. ö. *Kalmár János*: Hunyadi János bécsi hadseregének pajzsai. Folia Archaeologia, 18. (1966/1967) 157.; A hatás azonban feltehetően nem csupán egyirányú volt: a sienai Tommaso Fecini krónikájában azt olvashatjuk, hogy Zsigmond király kíséretében lévő magyarok és németek 1432-ben több mint ezer lovassal és 600 puskással (*iscoppettieri colle bonbardette*) érkeztek Sienába. Állítólag ezen a vidéken először láttak ilyen lőfegyvereket. (E. Kovács Péter szíves szóbeli közlése.)

Egyes vélemények szerint a nagyméretű állópajzsok itáliai hagyománya Csehországban ötvöződött a „litván pavézének" nevezett kisebb, lovassági pajzs – mint amilyen például Mátyás király Párizsban őrzött halotti pajzsa – szerkezeti megoldásával, s ennek köszönhetően jött volna létre a cseh pavézék jellegzetes, enyhén íves, középen lefelé szélesedő kiugró gerinccel merevített formája. (Amely számos rokon vonást mutat az Ázsiában már régóta használatos hasonló méretű gyalogsági állópajzsokkal.)[31]

A cseh gyalogság körében hamar népszerűvé vált védőfegyverek – használóikkal, a cseh zsoldosokkal együtt – pedig a 15. század első felében a huszita háborúknak köszönhetően váltak majd egy évszázadra általánosan ismerté Közép-Európa szerte.[32]

És nem pusztán maga a tárgy volt az egyetlen kapcsolódási pont. Az 17. század elején író Istvánffy Miklósig visszanyúló régebbi vélekedések szerint Hunyadi Mátyás seregét az Oszmán Birodalom janicsárjainak mintájára szervezett gyalogság alkotta volna, ám Tóth Zoltán már az 1920-as években kimutatta, hogy valójában Mátyás külföldi zsoldosai között meglehetősen alárendelt szerep jutott a gyalogságnak, így ő az oszmán minta követését sem tartotta bizonyíthatónak.[33] Az esetleges hasonlóság lehetőségét mégsem lehetséges ilyen módon egyszerűen lesöpörni az asztalról, hiszen az oszmánoknál is a lovasság számított a fő fegyvernemnek – amit Tóth ez esetben teljes mértékben figyelmen kívül hagyott.

1481-ban Mátyás maga így foglalta össze a pavézével felszerelt gyalogsága harctéri feladatát Veronai Gábor egri püspökhöz írt közismert levelében: „… *a gyalogság szinte egészét meg a puskásokat vértesek és pajzsosok veszik körül, éppen úgy, mintha azok bástya mögött állnának. Mert az egymásnak vetett nagyobb pajzsok kör alakban erődítmény képét mutatják és falhoz hasonlítanak, melyek védelmében a gyalogosok s az összes középütt állók szinte bástyafalak vagy sáncok mögül harcolnak, és adott alkalommal törnek elő onnét*"[34] E leírás szerint a gyalogság

[31] *Denkstein*: Pavises … i. m. 159. o. 48. j. ; *Günther Düriegl*: Die Tartschen (Pavesen) In: Werhafte Stadt. Das Wiener Bürgerliche Zeughaus im 15. und 16. Jahrhundert. Historische Museum der Stadt Wien 101. Sonderaustellung 15. Mai bis 21. September 1986. Eingenverlag der Museum der Stadt Wien. Wien 1986. 24.; *Helmut Nickel*: The Mutual Influence of Europe and Asia int he Field of Arms and Armour. In: David Nicolle ed.: A Companion to Medieval Arms and Armour. Woodbridge 2002,. 116. o.; Mátyás király halotti pajzsa: Densktein, 1962, 226. és 51. kép

[32] *Uwe Treps.*: Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhunder. Paderborn–München–Wien–Zürich 2004. 22–130.

[33] *Tóth Z.*: Mátyás király .. i. m. 74–112.

[34] *Fraknói Vilmos* szerk.: Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Második kötet, 1480-1490. Budapest, 1895.107-108.; *V. Kovács Sándor* szerk: Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század. Budapest, 1971, 269–270.

szerepe, felosztása, taktikája tulajdonképpen megfelelt a kor itáliai zsoldosseregeiben uralkodó szokásoknak.[35] A király által vázolt harcrendről a korszak nemrégiben elhunyt kiváló hadtörténész kutatója, Rázsó Gyula úgy vélekedett, hogy a pavézékből álló „fallal" körbevett centrum a csatarendben kifejezetten magyar sajátosság lett volna.[36] Érdemes azonban felhívni a figyelmet, hogy a 1487-ből leírt magyar csatarend összességében kifejezetten hasonlít a korban szokásos oszmán csatarendre, melynek centrumában rendszerint a pavézékhez hasonló, nagyméretű állópajzsokkal körülvett állásban a szultánok elitgyalogsága, a janicsárság kapott helyet.[37]

Tehát megállapítható, hogy – a cseh példa nyomán –a térségben nem csak a tüzérségnek jutott nagy szerep, hanem a számszeríjakkal majd a 16. század elejétől pedig már döntően kézi puskákkal felszerelt gyalogságnak is. (A 16. század elejére már akár a gyalogság ¾-ed része rendelkezhetett lőfegyverrel!) Ám a hadseregeknek ez a gyalogos komponense Csehországon kívül nem jutott túlsúlyra a lovasság rovására: a gyalogság létszáma ugyanis Lengyelországban és Magyarországon is csak ritkán haladta meg a seregek egy harmadát.[38]

A lovasságra gyakorolt hatás

A 15. század első felében a térség katonai viszonyait is taglaló francia Gilles Le Bourier szerint Magyarország „gyakran áll nagy háborúban a szaracénokkal, kisméretű reflexíjaik és számszeríjaik vannak, melyekkel jól lőnek, jó lovaik vannak, kevés és könnyű fegyverzetet viselnek, nagyon nem szívesen szállnak le lovukról a harchoz."[39]

Ennek a forrásnak a kapcsán feltétlenül fel kell hívni a figyelmet az Európaszerte népszerű lovas számszeríjászok magyarországi jelenlétére – ami eléggé valószínűsíthető módon a cseh lovasság hatásának tudható be. A hazai források

[35] *Michael Mallett*: Mercenaries and their Masters. Warfare in Renaissance Italy. London–Sydney–Toronto 1974. 153–157.; *Peter Blastenbrei*: Dis Sforza und ihr Heer. Studien zur Struktur-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Söldnerwesens in der italienisch Frührenaissance. Heidelberg 1987., 116–119.

[36] *Rázsó Gy.*: Mátyás seregének ... i. m. 90–91., 94–95.

37 *Konstantin Mihajlović*: Memoirs of a Janissary. (Transl. by Stolz, Benjamin.) Ann Harbor 1975., 165.; Ennyiben tehát mégiscsak helytálló lehetett Istvánffy megállapítása, v. ö. *Tóth Z.*: Mátyás király ... 98–102.

[38] *Veszprémy László*: Zsigmond, a katonai reformer? A haditechnikai írásbeliség és a technikai újítások kora. Hadtörténelmi Közlemények, 111. (1998) 657–666.; *B. Szabó János*: A mohácsi csata és a hadügyi forradalom. 1. rész. A magyar királyság hadserege 1526-ban. Hadtörténelmi Közlemények, 117. (2004) 450–455., 470–474.; *Wimmer*: Historia piechoty polskiej... i. m. 89–104.

[39] Le Bourier leírása: *Csernus Sándor*: A 15. századi francia útleírások Magyarország-képe. In: *Monok István* szerk.: Régi és új peregrinációk. Magyarok külföldön és külföldiek Magyarországon. II. k. Budapest–Szeged, 2003. 1013–1014.

ugyan alig-alig említik a lovas számszeríjászokat, egyelőre talán csak címerképet lehetne hozzájuk rendelni.[40] bár 1481-ben is akadt olyan magyar vitéz, aki lovas számszeríjászként szolgált a nápolyi király seregében.[41] Bonfini viszont már Hunyadi János 1441-es és 1442-es csatái kapcsán említett történeti művében *hippobalisták* jelenlétét a magyar sereg szárnyain és a lovasság harmadik vonalában, a nehézlovasság mögött – tehát jórészt azokon a helyeken, ahol a cseh Cenovi Vlček munkája szerint a lovas számszeríjászok helye volt a csatarendben. (Egyéb részletesebb források híján egyelőre nehezen lenne eldönthető, hogy ezek a leírások saját korának, vagy a fél évszázaddal korábbi időszaknak a viszonyait tükrözik.[42]) Az azonban bizonyos, hogy Tóth Zoltán elképzeléseivel szemben Mátyás zsoldosseregének idegen zsoldos lovasságát sem csak nehézpáncélos lándzsások alkották, hanem számottevő részben könnyűlovasnak számító lovas számszeríjászok is – akiknek szolgálatait már Zsigmond király igénybe vette.[43] Ez a csapatnem a késő középkorban a Cseh Királyság katonaságának meghatározó elemét jelentették: arányuk a lovasságon belül a kétharmadot, sőt a háromnegyedet is elérhette![44] A magyarok mellett ők is kiválóan megállták a helyüket könnyűlovasként: a közhiedelemmel ellentétben Mátyás király elhíresült 1474. évi sziléziai hadjáratának nem egy fontos haditette is hozzájuk fűződik.[45]

Taktikai következmények

A 16. század eleji velencei diplomáciai források szerint a Magyar Királyság

[40] A gyanúba vehető, páncélba öltözött, kisméretű pavézével és számszeríjjal is rendelkező alak: Mátyás király botfalvi Both Jakab fiainak, Szilveszternek és Jánosnak adományozott címere, 1460. február 1. (MOL, DL 73414.)

[41] Gábor „ballistero ad cavallo": *Nagy Iván–Nyáry Albert*: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából, 1458–1490. 3. k. Budapest, 1877. 4., A magyarországi számszeríjászokra vonatkozó korai adatok áttekintése: *Veszprémy László*: Anonymus Gestájának néhány hadtörténeti vonatkozása. Hadtörténelmi Közlemények, 106. (1993). 12. 18. j.; II. Frigyes 1238-ban lovas számszeríjászokat kért IV. Bélától az itáliai hadszíntérre. *Peter Thorau*: Der Krieg und das Geld. Ritter und Söldner in den Heeren Kaisers Friedrichs II. Historische Zeitschrift, 268. (1999). 627.

[42] *Bonfini, Antonio:* A magyar történelem tizedei. [Ford.: *Kulcsár Péter.*] Budapest, 1995. 593., 613.

[43] Az 1430-as évek elején is voltak már cseh könnyűlovasok Zsigmond király itáliai kíséretében. (E. Kovács Péter szíves szóbeli közlése)

[44] Az 1477-es hadjárat előtt összegyűlt seregben Bonfini kifejezetten megkülönböztette a cseheknél a lovas és gyalogos számszeríjászokat (*Bonfini, A.*: A magyar történelem … i. m. 816.), ez a különbségtétel azonban kissé elsikkadt Heltai magyar fordításában, amire Tóth Zoltán támaszkodott.; A lovas számszeríjászok arányáról a 15. századi cseh zsoldos lovasságon belül: *Tresp*: Söldner aus Böhmen … i. m. 377–379.; Hagyományos jelentőségükről Szilézia térségében: *Mateusz Goliński*: Some Remarks on the Issue of the Tactical Organiztion of Knight Forces (and addition to the Recent History of Poland.) In: Warfare int he Middle Ages. (Acta Archaeologica Lodzinesia Nr. 47.) Łodz 2001. 67–70., Vö. *Zarnóczk Attila*: Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában. Hadtörténeti Közlemények 103. (1990) 42.

[45] V. ö. *Gyalókay Jenő*: A sziléziai hadjárat… i. m.

40.000, a Lengyel Királyság 50.000, Csehország pedig 6.000, a mozgósítható lovassal rendelkezett – ami azonban csak a „lovassági nagyhatalomnak" számító magyar és lengyel szomszédaihoz képest volt kevés Európában. (A magyar kutatók szerint ugyanekkor az Oszmán Birodalomnak csak az európai fele több mint 50.000 lovast tudott kiállítani.)[46]

Ennek megfelelően a térség hatalmai többnyire nem szorultak rá, hogy az ellenfeleik lovasságával szemben védtelenebb gyalogságukat állítsák szembe, így a kelet-közép európai gyalogság esetében nyugati kortársaikhoz képet óriási tűzerő mellett, a nyugaton egyre népszerűbbé váló, ám a tűzerőt csökkentő pika alkalmazása sokáig kevéssé szükséges lépésnek tűnhetett, ami jó ideig korlátozta az új svájci-német típusú gyalogság terjedését a térségben.[47]

Ahogyan a 15. század végén II. Ulászló magyar és cseh király hadvezére, Cenovi Vlček megfogalmazta, a gyalogságot kísérő lovassággal szemben elért fölény megpecsételi a legerősebb nyugati típusú, zárt rendben harcoló gyalogság sorsát is: „Ha a svájciak vagy a németek zárt csatarendbe sorakoznak – hagyni kell őket, hogy ezt tegyék, hiszen senkit nem fognak legyőzni, amíg állnak. Az ellenség lovasságát kell megtámadnod [királyom], elválasztani őket a gyalogságtól, és Isten segedelmével legyőzöd őket [az ellenség lovasait]. Ezután azt tehetsz a gyalogsággal, amit jónak látsz, ágyúval tüzelve rájuk."[48]

Bár a metódus Kelet-Közép-Európában csak ritkán került kipróbálásra, a gondolatmenet helyessége felől aligha lehet kétségünk, mert a térség kiváló harckészségű, a korabeli nyugat-európai zsoldos csapatoknál jól tűzerősebb gyalogságának is ez okozta a vesztét. A cseh és lengyel nehézgyalogság katasztrófája 1504-ben a schönbergi – más néven wenzenbachi – csatában, 1526-ban pedig Mohácsnál, végső soron valóban az ellenfél lovassági sikereinek voltak köszönhetőek.[49]

---

[46] *Balogh István*: Velencei diplomaták Magyarországról, 1500–1526. Forrástanulmány. Szeged, 1929. II. VIII–IX. , XVIII., XXXIII.; *Andrzej Nadolski* ed.: Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej, 1350–1450 (Arms and armour in medieval Poland 1350–1450). Łódź 1990. 475.; *Dávid Géza–Fodor Pál*: Az oszmán tímárbirtokos haderő nagysága és összetétele a XVII. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények 117. (2004) 499–505.; *Fodor Pál – Szakály Ferenc*: A kenyérmezei csata (1479. október 13.) *Hadtörténelmi Közlemények* 111. (1998) 309–350.

[47] *Jan Wimmer*: L'infanterie dans l' armée polonaise aux XVe–XVIIIe siécles" In Histoire militaire de la Pologne: problèmes choisis. Redacteurs: Witold Bieganski, Piotr Stawecki, Janusz Wojtasik. Varsavie 1970. 83.; A térség hadügyi viszonyainak további alakulásáról a 16–17. században: *B. Szabó János:* Bethlen Gábor, az újjászervező. 1. rész. a kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében. Hadtörténelmi Közlemények, 126. (2013) 963–988.

[48] *Frankenberger*: Husitské válečnitcví… i. m. [Az idézett részlet Samuel Beňa angol fordításának magyarra fordított verziója.]

[49] *Tresp:* Söldner aus Böhmen … i. m. 74–75.; *B. Szabó János*: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom." II. rész. A magyar hadsereg a mohácsi csatában. Hadtörténelmi Közlemények, 118. (2005). 589–609.

Veszprémy László

Zsigmond és a husziták küzdelmének első évei. A hadvezér és diplomata konfliktusa.

A magyar király több fronton folytatott hadjáratainak egyik legismertebb színtere a cseh örökségért és trónért, egyúttal a husziták ellen viselt harc, ami gyakorlatilag 1420-tól a cseh trón végleges megszerzéséig, 1434/1436-ig tartott. Ennek keretében a husziták ellen a kisebb akciókat nem számítva öt keresztes hadjáratot vezettek a nyugati katolikus erők, formálisan a német-római király vezetésével, igaz, ő maga mindegyiken nem vett részt személyesen, fegyveresei élén utoljára 1425-ben jelent meg Morvaországban, akkor sem hosszú időre. Nyilván ennek a hatalmas irodalmát, kiterjedt eseménytörténetét lehetetlen, s nem is érdemes egyetlen dolgozat keretében áttekinteni, ezért a jelen tanulmányban csak az első évek eseményeire, s az azokból leszűrhető tanúságokra korlátozom mondandómat.

„…Amikor az 1415. esztendő elérkezett, a főpap zsinata Husz János mestert utasította, hogy menlevél birtokában járuljon eléjük, Konstanzba" – idézi meg a zsinat emlékét a huszita háborúkat tárgyaló cseh nyelvű rövid krónika az 1430-as évekből,[1] nem alaptalanul közvetlen kapcsolatot találva Husz kivégzése és a későbbi háborúk között. A huszita háborúk eseményei jól ismertek, különösen azért, mert a cseh nemzeti mitológia gerincét alkotja mindmáig,[2] nem kevésbé a husziták magyarországi betöréseinek története, elsősorban Tóth Szabó Pál monográfiájának köszönhetően.[3] Ugyanakkor megállapítható, hogy a Zsigmond-korszakkal foglalkozó magyar hadtörténetírás, de általában a hazai historiográfia – részben persze nyelvi okokból is - messze nem szentelt neki jelentőségének megfelelő figyelmet. Talán azért is mert, a cseh korona megszerzését az 1945

[1] Kronika velmi pěkná o Janu Žižkovi (1434-1436). Heymann angol fordítása alapján használom, *Frederick G. Heymann:* John Žižka and the Hussite Revolution. Princeton 1955. 3-15. A hadjáratok válogatott forrásai angol fordításban *Thomas A Fudge*: The Crusade against Heretics in Bohemia, 1418 - 1437: Sources and Documents for the Hussite Crusades. Aldershot 2002.

[2] *František Palacký*: A huszitizmus története. Bp. 1984. először *Uő*: Dějiny národa českého v Čechách i v Moravě.Praha, 1848-1867.; *František Šmahel*: Die Hussitische Revolution.1- 3. k. Hannover, 2002. (MGH-Schriften 43/I-III). Új szellemben íródott František Kavka, Poslední Lucemburk na Českém trůně: Králem uprostřed revoluce, Praha, 2002, értékelésére *Josef Válka:* Sigismund und die Hussiten, oder: Wie eine Revolution beenden? In: Kaiser Sigismund. Zur Herrschaftspraxis eines europäischen Monarchen 1368-1437. Hg. v. Karel Hruza, Alexandra Kaar. Wien-Köln-Weimar 2012. 21-56, itt 55.

[3] *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917.

előtti történetírás nem találta elég fontosnak,[4] az 1945 utáni pedig azt szinte szégyenletes agresszióként, a haladó vallási reformerek elleni támadásként látta, s igen röviden tárgyalta.[5] Talán egyedül Tóth Zoltán szentelt neki nagyobb figyelmet, de ő is inkább a szekérvár későbbi magyarországi alkalmazására koncentrált.[6] Ugyanakkor a legutóbbi Zsigmond-évfordulók és konferenciák (1987, 2006), az azokat követő nemzetközi tanulmánykötetek sokban árnyalták a korábbi, a husziták legyőzhetetlenségét nem kis leegyszerűsítéssel a haditechnikai és taktikai újításokkal érvelő magyarázatokat, amit már a kortársak érvelésükben mindkét oldalon felhasználtak.[7] Stephen Turmbull legutóbb is a hadművészeti vívmányokkal magyarázta a huszita sikereket: „katonai szempontból azonban a huszita háborúk megelőzték korukat. A tüzérségnek a husziták részéről való innovatív használata, a híres harci szekerek kijelölték a lovagsággal szembeni harci eljárás módját, és előre mutattak a gyalogsági forradalomra, ami hamarosan az egész középkori hadművészeten éreztette hatását."[8]. A megállapítások jórészt

[4] *Bánlaki Breit József*: A magyar nemzet hadtörténelme, I–XXII. (Budapest, 1928–1942), IX. kötet 6.13. (mek.oszk.hu/09400/09477/html/0009/688.html, belépés 2014.05.14.) „Zsigmond huszita hadjáratai bennünket csak annyiban érdekelnek közelebbről, mert Zsigmond és Albert seregében mindig voltak tekintélyes számú magyar hadak is....Hogy ezeknek a csapatoknak inkább a török vagy velencei hadiszíntéren lett volna a helyük, ahol épp akkor kétségbeesett küzdelmek folytak Magyarország integritásának fenntartása érdekében, ahhoz nem férhet kétség és szinte csodálkoznunk kell, hogy a nemzet nagyjai nem foglaltak erélyesebben állást Zsigmondnak az ország javát és érdekét kellőképpen tekintetbe nem vevő elhatározásával és magatartásával szemben.". Nincsen jobb véleménnyel Tóth-Szabó sem: „A kereszteseknek nem volt igazán kiváló hadvezérük. Zsigmond meg éppen nem volt erre alkalmas. Könnyelmű, állhatatlan, aki egyszerre sok dologba kap s azért minél kevesebbet fejez be." *Tóth-Szabó*: A cseh-huszita mozgalmak, 69. Lásd még *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Bp. 1984 (fél oldalt szentel az eseményeknek); *Rázsó Gyula*: A magyar állam katonai helyzetének átmeneti válsága. In Magyarország hadtörténete I-II. Főszerk. Liptai Ervin. Szerk. Borus József. Bp. 1985. I: 91-92.

[5] *Elekes Lajos*: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Budapest, 1964, 174. („A kereszteskekkel vállvetve pusztította az elnyomói ellen felkelt cseh nép saját otthonát").

[6] *Tóth Zoltán*: Hadtörténelmi Közlemények 17. (1916) 265–311.; *Uő*: A huszita szekérvár a magyar hadviselésben, Hadtörténelmi közlemények, 19. (1918) 1–32.; népszerűsítő összefoglaló cikkében maga is tétlenséggel vádolja meg Zsigmondot, amint 1420-as boroszlói tevékenysége alapján megjegyzi: „Ha hadvezetésében csak félig ilyen erélyesnek bizonyul, lehet, hogy az egész mozgalom csírájában elbukott volna. De katonai eljárása politikai és hitbeli merevségének éppen nem felelt meg. sőt annak teljes ellentéteképpen kezdettől fogva kusza és túlságosan óvatos volt". *Uő*: Magyarok, tótok, cseh husziták. Magyar Szemle 35. (1939), 294. Legutóbb *Fa Árpád*: The effects of King Sigismund's Hussite wars on the art of war. AARMS 9. (2010), 285-299.

[7] *Birgit Studt*: Zwischen Kurfürsten, Kurie und Konzil: Die Hussitenpolitik König Sigismund. In: Sigismundus von Luxemburg: Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxemburg, 8.-10. Juni 2005. Hg. Michel Pauly, François Reinert. Mainz, 2006, 113-125.; *Winfried Eberhard*: Das Problem der Toleranz und die Entwicklung der hussitisch-katolischen Koexistenz im 15. Jahrhundert. In: Die hussitische Revolution: religiöse, politische und regionale Aspekte. Hg. v. Franz Machilek Machilek, Franz, Wien, 2012, 93-105 (Forschungen und Quellen zur Kirche- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 4), *Válka:* Sigismund i. m. 21-56. Összefoglalóan *Jörg Konrad Hoensch*: Kaiser Sigismund: Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit, 1368-1437. München, 1996, 279-310.

[8] *Stephen Turnbull*: The Hussite Wars (1419–36), Oxford, 2004, 3.

igazak, ugyanakkor azok a politikai környezettől való teljes elvonatkoztatáson alapulnak, s feltételezik, hogy a katonai fölény és győzelem magától értetődően biztosítja az ellenfél megadását és behódolását. A cseh királyságot alkotó tartományok feletti uralom, s különösen a központi cseh területnek, Bohemiának a megszerzése egy hihetetlen bonyolult és összetett diplomáciai feladat elé állította Zsigmondot.

Elöljáróban még arra is kell utalni, hogy a cseh királyság egymással is rivalizáló tartományokból (Lausitz, Szilézia, Morvaország és Bohemia), és azokat képviselő nagyhatalmú főúri birtok együttesekből állt össze (amit a lakosság német/cseh társadalmi és nyelvi, majd Husz megjelenése után a vallási megosztottsága csak tovább árnyalt. Mindezeket az ellentéteket csak tovább mélyítette, hogy a huszitizmus először adott keretet és ideológiát az egyébként csak lazán összetartozó cseh nyelvű területeknek, azok központi részeinek, amelyek a pápai kiközösítés után a maga részéről is keresztes háborúként élte meg a függetlenségi harcát, ami így egyben vált vallás-, polgár- és függetlenségi háborúvá. A harcok újra és újra felbukkanó kegyetlensége is a másikat eretneknek tekintő felfogásban gyökerezett. Teljesen elfogadott eljárás volt: az eretnekek fizikai megsemmisítése, megégetése, ám ennek a hétköznapi nyugati hadviselésbe való bevonulása igencsak szokatlan. Eddig a keresztes háborút mindig a pápa képviseletében vívták, s nem fordult elő, hogy a nyugati keresztények saját magukat találják az eretnekek helyzetében.[9] Az említett cseh rövid krónika szerint is „Žižka és más csehek Bohemiában és többi tartományban mindvégig Isten törvényéért harcoltak",[10] s a prágai Egyetem 1420. február 17-i döntése meg is engedte világiaknak a hitért való fegyverfogást. A római pápai főség és az alárendelt egyházi szervezet elvetése pedig hatalmas erőforráshoz juttatta a huszitákat, hiszen az egyház a földek egy harmadával rendelkezett az országban, amiből finanszírozni lehetett a hadviselést. Igaz, Zsigmond is élt ezzel a lehetőséggel, elzálogosítva az egyházi birtokokat világiaknak.[11] Példátlan volt az is, hogy szakadárok mögött egy egyetem tekintélye és szellemi potenciája álljon, még ha azt el is hagyták a velük nem szimpatizáló tanárok és diákok tömegei. Így, amikor Zsigmond bátyja, IV. Vencel cseh király 1419. augusztus

[9] *Norman Housley*: Religious Warfare in Europe, 1400–1536. Oxford, New York, 2002., 33.; *Eberhard*: Das Problem der Toleranz i. m. 95.

[10] *Heymann*: John Žižka i. m. 5.

[11] *Jaroslav Čechura*: Die Säkularisation der kirchlichen Güter im hussitischen Böhmen und Sigismund von Luxemburg. In: Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest vom 8.-11. Juli 1987 anläßlich der 600. Wiederkehr seiner Thronbesteigung in Ungarn und seines 550. Todestages, Hg. v. Josef Macek, Ernő Marosi, Ferdinand Seibt. Warendorf, 1994, 121-131. (Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 5)

16-án örökös nélkül halt meg, a rövidesen egybehívott országos gyűlés Vencel utódjaként Zsigmondot szólította meg, igaz, elfogadhatatlan vallási feltételeket támasztva. Persze, Zsigmond egyébként sem lehetett túlságosan meglepve, hiszen rendelkezett korábbi csehföldi tapasztalatokkal. Mióta 1395-ben a főúri lázadás fogságba ejtette egy időre IV. Vencelt, testvéreivel a háttérből maga is aktív résztvevője volt a már akkor kaotikus politikai viszonyokat eredményező cseh földi politikai játszmának.

A szakirodalom meggyőződése, hogy maga Zsigmond kezdettől, de legalábbis az első keresztes háború óta, hasonlóan a legtöbb nemzetközi válsággóchoz, a huszita-problémát összeurópai diplomáciai kérdésnek tekintette, s a katonai fellépéseket a politikai megoldás irányába mutató nyomás gyakorlás eszközeként használta. Az eretnekekkel való megegyezés lehetősége az uralkodó számára is nyilván csak egy hosszabb folyamat eredményeként válhatott elfogadható opcióvá, s az 1420-as évek végén fő kérdés már az lett, hogy az eretnekekkel való megegyezésben meddig mehet el, s ahhoz miként tudja megszerezni a világi és egyházi hatalmasságok, köztük a pápa beleegyezését, aki mindvégig hajlíthatatlanul merev álláspontot foglalt el a kérdésben. 1420 és 1436, a felkelés végső lezárulása, Zsigmond cseh uralmának konszolidációja alatt öt keresztes hadjáratot indítottak, azaz olyan hadjáratot, amelyet a pápa hivatalosan meghirdetett, a résztvevőknek lelki kiváltságokat ígért, a hadjárat költségeire pedig egyházi jövedelmeket ajánlott fel. Más oldalról a harcok istenítéletként való beállítása éppen a harci morál tekintetében a huszita sikereknek köszönhetően nem a katolikus pártnak kedvezett, akik vereségeikre csak nehezen tudtak magyarázatot találni, s azt is leginkább – jórészt alaptalanul – Zsigmond személyében találták meg. Zsigmond ugyanakkor élvezte ennek a hadjárati formának az előnyeit, hiszen így pápai legátus közreműködése mellett az európai uralkodók első számú képviselőjeként irányíthatta az eseményeket, s ha lett volna értékelhető katonai siker, akkor ő arathatta volna le annak babérait, igaz annak romjait is maximálisan kihasználta. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Zsigmond örült a katonai vereségeknek, amik a 20-as évekre érezhető tekintélyvesztéshez és feszültségekhez vezetett a birodalommal és a pápával való kapcsolataiban. Inkább arra következtetnénk, hogy a vereségek sem módosítottak lényegesen, ellenfelei megosztására és a meggyengült ellenféllel való megegyezésre irányuló stratégiáján, sőt azt inkább csak erősítették. A király törekvése a cseh királyi korona, valamint a német királyi korona után a császári elnyerésére, az ehhez szükséges támogatás megszerzése mind szerepet játszott az uralkodó cseh területekkel kapcsolatos lépéseiben. Különösen a cseh korona 1420-as elnyerése korlátozta mozgási lehetőségeit, hiszen nem viselked-

hetett úgy saját királyságában, mint egy ellenséges hadvezér, a saját alattvalói ellen kellett volna harcolnia, s egy pillanatig nem tehetett le arról, hogy minél többük támogatását birtokolja és még többjét megnyerje.[12]

Ebből a szempontból különösen figyelemreméltó volt az 1420 előtti esztendők története, amikor egyszerre kellett szembenéznie a velenceiek friauli és dalmáciai támadásával, s a néhány évvel korábbi boszniai kudarc után a törökök újabb délvidéki támadásaival. Zsigmondnak az országos sereggel egyszerre kellett volna három hadszíntéren lennie. Ezt végül is úgy oldott meg, hogy Velence ellen Marczali Dénes szlavón bánt küldte, aki azonban nemcsak Cividale ostromával nem boldogult, hanem tehetetlenül nézte a Terra Ferma feletti és a dalmáciai magyar befolyás és uralom összeomlását, amit a Velence elleni gazdasági embargó sem tudott megakadályozni. 1420 júniusában akkor kerülnek ismét velencei fennhatóság alá az itteni városok, Traual és Spalatóval az élükön, amikor a király fejére helyezik a cseh koronát.[13]

Éppen akkor, amikor – sok mai történész véleménye szerint - Zsigmondnak 1419 szeptemberében lóhalálában Prágába kellett volna sietnie, először Szandecben II. Jagello Ulászló (Władysław Jagiełło) lengyel királlyal, számos cseh főúr jelenlétében a német lovagrend ügyéről tárgyalt. [14] Nem utolsósorban a huszita probléma nemzetközi kérdés is volt, hiszen a lengyeleknek a németek és Zsigmond támogatását élvező Német lovagrenddel való konfrontációja természetes és potenciális szövetségeseket kínált a huszitáknak, s a lengyel és litván probléma semlegesítése Zsigmondra még a következő években is nagy terhet rótt. A király tudta, hogy innen a délvidékre indul, s ezért halasztotta a fontos döntéseket a január elejére Boroszlóba összehívott birodalmi gyűlésre. Ezután október elejétől november végéig a délvidéken tartózkodik és a törökök felett vélhetően diadalmaskodik, Görény várát felépítteti, s öt évre békét köt a törökökkel.[15] December közepén még Budán és Visegrádon, de december végén

[12] Zsigmond lépéseinek új megközelítésű értékelése *Válka*: Sigismund i. m. 32-35.

[13] Közben a husziták maguk is keresik a kapcsolatot Velencével, Zsigmondkori Oklevéltár VII (1419–1420). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette Borsa Iván. Bp. 2001, 1952. sz. (449. o.) Továbbiakban ZsO.

[14] *C. Tóth Norbert*: Zsigmond magyar és II. Ulászló lengyel király személyes találkozói a lublói béke után, 1412-1424. Történelmi Szemle 56. (2014) 348-349.; *Pósán László*: Zsigmond és a Német Lovagrend. Hadtörténelmi közlemények 111, (1998), 649-650., ott hivatkozott forrása *Robert Holtzmann*: Der Breslauer Reichstag von 1420. Schleisische Geschichtsblätter 13. (1920), H. 1. 1-9.

[15] *Szakály Ferenc*: A török - magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt, 1365-1526. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Ruzsás, Lajos, Szakály, Ferenc. Bp.1986, 11-57, itt 24-26.

már Brünnben találjuk,[16] s 1420 január 5-én ért Boroszlóba, a sziléziai tartomány központjába.[17]

***

Zsigmond meglehet kulcsfontosságú hónapokat töltött távol a cseh királyságtól, mert eközben a vallási ellentétek 1420 márciusára fegyveres összecsapásokká fokozódtak.[18] Eközben Žižka Sudoměřnél március 25-én egy jelentős fölényben lévő rojalista sereget futamított meg, megvillantva hadvezetési zsenijét. Žižka ekkor próbálta ki a háború során először a szekereket mozgékony szekérvárként, majd annak a tábori tüzérséggel való megerősítésével nagyban meg is növelte a huszita seregek ütőképességét. A fő huszita erősség, Tábor megerősítése, az azt irányító tisztek egyikeként az ő utasításai szerint történt. Ezzel egy állandó huszita sereg és huszita erősség rendszer magját vetette meg, ami a maga idejében párját ritkító jelenség volt. Egyúttal pedig a megerősített helyek birtoklásáért folyó huszita háborúk is város és várostromok sorozatához kezdett hasonlítani, a középkori ostromok minden jellemzőjével, amiben a nagy keresztes seregek nemigen tudták fölényüket érvényesíteni, a kisebb kitörő és a felmentő seregek könnyen harapófogóba foghatták őket, amint az többször is előfordult. Így az 1420 májusában a Tábort ostrom alá vevő budweis-i (České Budějovice) csapatokat egy Prágából küldött, talán 350 lovascsapat éjszakai támadása szétugrasztotta,[19] majd június 25-én a husziták egy kisebb, de meglepetésszerű támadással visszafoglalják Königgrätzet (Hradec Kralové).[20]

[16] *Petr Elbel:* Ve znamení draka a kříže. Vláda Zikmunda Lucemburského na Morave (1419-1423). In: Vládcové Moravy. Kniha statí ze stejnojmenného cyklu prednášek. Ed. Jiří Mitáček. Brno, 2007, 53-82.; *Uő*: „Scio, quod vos Moravi estis timidi et michi non fideles". Moravané ve strukturách dvora Zikmunda Lucemburského. Mediaevalia historica Bohemica 12. (2008/09), 43-132.

[17] A király itineráriumát mára minden korábbi próbálkozásnál pontosabban ismerjük, lásd *Engel Pál, C. Tóth Norbert*: Itineraria regum et reginarum (1382–1438) Budapest 2005. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1), 103-110.

[18] Aeneas Sylvius nyomán, *Aeneae Sylvii* Historia Bohemica. Ambergae, 1592, 39. caput, 92, (továbbiakban Piccolomini) már Jan Długosznál feltűnik a megállapítás, amit a modern szakirodalom is sokszor megismétel, amennyiben Zsigmond Brünnből egyenesen Prágába vonult volna, megfordíthatta volna a történelem menetét, *Ioannis Dlugossi* seu Longini canonici quondam Cracouiensis Historiae Polonicae libri 12. 1-2. vols. Lipsiae, 1711, 2: 408 c. (Továbbiakban Długosz). E vélemények nem számolnak a birodalmi gyűlés, a döntőbíráskodás és a pápai bulla jelentőségével Zsigmond felfogásában.

[19] Június 29-én ismét Tábor tervezett ostromáról olvashatunk, RI XI,1 n. 4148. (Regesta Imperii Online, URI: http://www.regesta-imperii.de, belépés 2014.06.04., továbbiakban RI), nyomtatott változat: Regesta Imperii - XI: Regesten Kaiser Sigismunds (1410-1437): Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. Bd. 1: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken Mährens und Tschechisch-Schlesiens. Bearb. Petr Elbel, Hg. Karel Hruza. Wien (etc.), 2012.

[20] Összefoglalóan *Tóth-Szabó*: A cseh-huszita mozgalmak i. m. 55-60.

A huszita sereget gyakran népi seregnek tekintik, ami valóban igaz is, a kevesebb gyakorlattal rendelkező katonák kiképzésére nagy figyelmet fordítottak, s a kiadott cseh nyelvű katonai szabályzatok mind ezt célozták, s éppen ezért Zizka vasfegyelemmel és rendkívüli hatékonysággal irányította a huszita csapatokat. A seregnek volt azonban egy nagy gyakorlattal rendelkező zsoldos magja, akik már a 14. század vége óta a legkülönbözőbb frontokon szereztek harci tapasztalatot, s a huszita sereg kemény magját alkották. Közülük legismertebb a vezér volt. Žižka, miként más huszita harcosok is az 1390-es évek óta tartó polgárháborúban kiváló felkészítést nyertek a kis háborúra. Királyi szolgálatot követően a Lichtenburgi birtokosok, majd Johann Sokol von Lamberg (Jan Sokol z Lamberka) által támogatott milíciában kezdte pályafutását, majd 1409 után, egy királyi amnesztiával a német lovagok ellen a lengyelek veszik igénybe szolgálatait, több más későbbi huszita vezérrel együtt, így pl. a Vitolddal is tárgyaló, később Zsigmondhoz átálló Kostka von Postupice-vel, majd vélhetően egészen 1411-ig ottmarad a visszahódított radzyn-i vár védelmében. Ugyanakkor bigott vallási meggyőződése eleve lehetetlenné tett minden kompromisszumot vele kapcsolatban, ha úgy tetszik, személye nem csak katonai szempontból, de politikailag is lehetetlenné tett minden megegyezést a szembeálló felek között.

Zsigmond 1420-ban ugyan ígéretet tett Brünnben a két szín alatti áldozás időleges megtartására, de Boroszlóban sokkal keményebb hangot ütött meg, elvetve ezzel a későbbi szembenállás magvát, amit csak tetőzött azzal, hogy a márciusig még Boroszlóban időző király egy prágai kereskedőt, Jan Krasá-t megégetett, mert bántóan szólt a konstanzi zsinatról. Ugyanakkor az itt Samogitia (Zsematija, ÉNY Litvániában) kérdésben a lovagrendnek kedvező döntés a litván fejedelmet, Vitoldot joggal távolította el Zsigmond támogatásától, s nem lesz véletlen, hogy a már 1421-ben Ulászló után neki felajánlott cseh koronát Vitold, illetve unokaöccse, Korybut hajlandónak mutatkozik elfogadni, s csapatokkal személyesen is megjelenik a cseh hadszíntéren.

Az első husziták elleni keresztes háborúra felszólító pápai bulla március 1-én kelt Firenzében, s Zsigmond március 17-én már el is rendeli a szilézíai és lausitzi városok kontingenseinek a mozgósítását, majd a pápai legátussal, Fernando de Palacio, lugo-i püspökkel a hónap végén megindul egy nagyobb sereggel, benne Ozorai Pipo temesi ispán vezérelte magyar kontingenssel. Ezt már előkészítette, hiszen a morva őrgrófság városait február 6-án felszólította, hogy ágyúikkal (pixide maiores) és szállításra alkalmas szekerekkel álljanak készenlétben.[21] A források mindvégig kiemelik Pipo nevét, aki nyilván korábbi hadvezéri sikere-

[21] RI XI Neubearb., 1 n. 18. március 7-én a lausitziakat ugyanerre utasítja, RI XI,1 n. 4053.

inek köszönhetően nagy tekintélynek örvendett.[22] Březová szerint 10 ezer lovassal vonult, ami talán valóban megfelelhetett az egész magyar kontingens létszámának. A király szemmel láthatóan várta a bullát, s nem véletlenül tartózkodott ilyen soká Sziléziában. Az első időszak hadieseményei Zsigmondot igazolták: az útjukba eső első legjelentősebb városok, így Königgrätz minden ellenállás nélkül meg is adta magát, a főúr, Vinzenz von Wartenberg (Čeněk z Vartemberka) pedig a Hradzsin átadásával együtt átmenetileg visszatért Zsigmond hűségére. Ugyanakkor végzetesnek bizonyult, hogy a Táborból érkező, néhány ezres felmentő sereg az ottani kapitányok, köztük Žižka vezetésével meglepően rövid idő - néhány száz fős lovassággal kiegészített gyalogsággal a 75 kilométeres távot két nap alatt - megtették a Tábor és Prága közötti távolságot, komoly meglepetést okozva a rojalistáknak s csatlakozni tudtak a huszita kézen lévő prágai ó- és újváros védelméhez. A koalíciós seregek a gyorsaságban, gyors katonai döntésekben és mozgékonyságban sosem tudtak versenyre kelni a huszitákkal, ami mindvégig komoly hátrányuk maradt. A három irányból, délnyugat, a Hradzsin és Kuttenberg felől érkező osztrák, meisseni, bajor royalista csapatoknak ráadásul nagyobb esélyük volt a stratégiai kezdeményezés megragadására. Maga Zsigmond május végére közelíti meg Prágát, utánpótlást juttat a szorongatott királypártiaknak,[23] de majd csak június legvégén csatlakozik a várost ostromgyűrűbe vonó keresztesekhez. A szakirodalomban és a térképeken is feltűnik az a vélemény, hogy Kuttenberg felöl érkezett volna fővárosba, de úgy tűnik, hogy Kuttenbergbe személyesen először csak augusztus elején jut el. Prágánál a döntő összecsapásra július 14-én került sor, a keresztesek bizonyosan nyomasztó fölényben voltak, amit a kortársak 150 ezerre becsültek, noha nyilván a soknemzetiségű sereg mély benyomást gyakorolt a kortársakra.[24] A keresztesek szabályosan körülzárják a lázadók birtokolta Ó- és Újvárost, s a királyi kézen maradó Hradzsinra (Hradčany) és Visegrádra (Višehrad) támaszkodva jó eséllyel vártak ellenfeleik teljes megadására. A királyi szőlőkkel

[22] Pipóra lásd *Engel Pál*: Ozorai Pipó. In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd, 1987, 66-67. Gyakorlatilag már Zsigmonddal tartott 1419 szeptemberétől, miközben 1420 őszén ismét a török ellen vonul. Persze jelen volt a nádor, Garai Miklós is, ZsO VII, 1984. sz. (455. o.), vagy éppen Pier Paolo Vergerio uo. 2090. sz. (477.o.)

[23] RI XI,1 n. 4142a. *Magister Laurentius de Brezina*, De gestis et variis accentibus regni Boemiae, 1414-22. Fontes rerum Austriacarum,. I. Abt.: Scriptores, 2. Bd., Teil 1, Wien, 1856, 321-527., itt 369., továbbiakban *Březová*. Német ford. Die Hussiten: Die Chronik des Laurentius von Březová, 1414-1421. Graz, Wien, Köln, 1988.

[24] Windecke 80 ezerre becsülte, szintén eltúlozva a létszámot, lásd *Eberhard Windecke* emlékiratai Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Skorka Renáta. Bp. 2008, 90-91. A német városok közötti levelezés alapján a sereg nem szenvedett ellátási gondoktól, ZsO VII,. 1950. sz. (449. o.)

borított Vitkov hegyi harcokban a husziták sikeres ellenállása teljesen felborította a hadihelyzetet, s a kudarc kivette a katonai és politikai kezdeményezést is a rojalisták kezéből, annak ellenére, hogy július 28-án szabályosan megkoronázzák a Vitus székesegyházban, majd a csapatokat hazaküldi.[25] A neves cseh származású történész, Ferdinand Seibt már 1974-ben úgy érvelt, hogy a néhány tucat keresztes áldozattal járó Vitkov-hegyi ütközet inkább csetepaté („Scharmützel") volt, ami inkább szimbolikus jelentőségében érdemel figyelmet, s a mi 1848 szeptemberi pákozdi ütközetünkhöz hasonlítható.[26] Jellemző módon Windecke meg sem említi krónikájában. Seibt szerint is Zsigmond politikai taktikázásból viselkedett rendkívül visszafogottan, s nem rendelte el a város megtámadását, s végeredményében Windecke magyarázata is ebbe az irányba mutat. A király – később többször is megismétlődő - hosszas várakozása, tétlensége és tehetetlensége mögött éppen ezt a kiváró nyomásgyakorlást, a politikai ellenfelek, semmint a katonai ellenfelek megtörésére irányuló stratégiát lehet felfedezni. A legtöbb esetben nem igaz, hogy semmi sem történt, inkább a politikai tervekről és háttár tárgyalásokról nincsenek információink. Ez esetben azonban Zsigmondnak és a katolikus pártnak ezért a késlekedésért és a döntő támadás elmulasztásáért nagy árat kellett fizetni.

Zsigmond az év folyamán személyes jelenlétével és főleg magyar csapataival[27] próbálja uralmát stabilizálni, nem sok sikerrel. A royalisták nem tudják megtartani Visegrádot sem, ami jó egy havi ostrom és egy megkésett és szerencsétlenül végződő felmentési kísérlet után október 31-én elesik.[28] A király nem tétlenkedik, 1421. január- februárjában az egyik központi táborita erősséget veszi ostrom alá, Kladrau-t (Kladruby), de a közeledő prágai felmentő sereggel nem vállalta az ütközetet, s felhagyott az ostrommal,[29] majd 1421 márciusában maga is Zsigmond is megindul Magyarországra, ahova május közepén érkezik meg. Az ellenfél pártolása miatt felprédálta csapataival Neuenburg (Nimburg, Nymburk) városát, amiről több oklevélben tettek említést, bizonyítva, hogy a magyarok is értettek a kis-háború sikeres megvívásához.[30]

A helyzet eközben tovább romlott, 1421 májusában elesik a Hradzsin is, s maga a prágai érsek is átpártol az eretnekekhez. Sikeres huszita ostrom eredmé-

[25] *Březová* 384.

[26] Tóth nem is említi a vitkovi csatát, s nem is sorolja a király vereségei közé, *Tóth*, A huszita szekérvár *i. m.* 5.

[27] Az általános hadjáratra pl. ZsO VII, 2307. sz. (525.o.)

[28] November 4-i levelében maga Zsigmond is érzékeny vereségként értékelte, RI XI,1 n. 4319., ZsO VII, 2295. sz. (522. o.)

[29] RI XI,1 n. 4452a

[30] *Tóth-Szabó*: A cseh-huszita mozgalmak, 63; ZsO VIII 291. sz. (105.o.), 1037. sz. (318.o.)

nyeként elesik Beraun (Beroun), majd áprilisban pedig Kuttenberg is a huszíták kezére jut, majd politikai síkon is kudarc éri a királyt: a június 7-i tschaslau-i (Časlav) gyűlésen a cseh rendek leteszik Zsigmondot. Szerény kárpótlás, hogy augusztusban Brüxnél (Most) a huszíták egy komolyabb vereséget szenvednek el a meisseni lovasságtól. Jellemző, hogy a magyar oklevelek narratióiban megőrzött vitézi tettek hamisítatlan lovagkori szemléletet őriztek meg, mint amikor a Magyarhradis (Uherské Hradiště) parancsnokának megtett Blagay László Ostrau (Ostrava) alatti lovagi párviadalát írja, elveszíti fél szemét, de lándzsája átütötte ellenfele páncélját.[31]

Zsigmond azonban nem adta fel, s 1421-ben az újabb keresztes hadjárat indulását Eger-ből (Cheb) hirdeti meg augusztus végére, ami néhány nap késéssel meg is indul. A létszámbecslések ismét túlzottak, 230 ezerre tették számukat.[32] A stratégiai elképzelés kiváló, nyugatról a német egységek, kelet felöl pedig Zsigmond a morvákkal, sziléziaikkal, osztrákokkal és magyarokkal támad. Ez azonban már azért is meghiúsul, mert Zsigmond két hónapos késéssel indul útnak, részben azért mert Pozsonyban leánya esküvőjét ülte szeptemberben az osztrák herceggel. Ennek a hadjáratnak első nagy helyszíne Saaz (Žatec) ostroma, amit szeptember folyamán a keresztesek számtalanszor megpróbálnak rohammal bevenni, míg október elején a felmentő sereg érkezésének hírére visszavonulnak.[33] Jellemző módon a huszita háborúk időszakával kapcsolatba hozott egyetlen haditechnikai kézirat szekérvár ábrázolása is Saaz ostromára hivatkozik: „Das ist der Hussen wagenpurk, daraus der Hussen vechten. Dy ist gut und gerecht."[34] Maga Zsigmond azonban nem csatlakozik a németekhez, október elejétől ugyan már Trencsénben volt, de csak november elejére ért el Brünnbe, ahol a morva csapatok is csatlakoznak az Ozorai Pipo vezette magyar

[31] Rozsnyó, 1427. július 07. A Blagay család oklevéltára. Bevezető tanulmánnyal. Szerkesztették: Thallóczy Lajos, Barabás Samu, Bp. 1897. 155. sz., 283. o. "in ipso congressu sepe nominatus Ladislaus ex ictu lancee eiusdem heretici oculo suo sinistro orbatus sit, idem tamen hereticus ultione divina ictu lancee ipsius Ladislai ruptis cunctis ferramentis armorum transfossus et penetratus in pectore ac ab equo in terram preceps deiectus in confusionem predictorum hereticorum illico interiit.". További narrációkra lásd *Bánlaki Breit*: A magyar nemzet hadtörténelme i. m. i.h. Magyarhradis védelmére vonatkozó további oklevelek Zsigmond kori oklevéltár VIII. Kiad. Borsa Iván, C. Tóth Norbert. Bp. 2003, nr. 505-506-507, 513 (155-156.o.), *Tóth-Szabó*: A cseh-huszita mozgalmak, 64.

[32] Windecke Zsigmond seregét 80 ezresnek, Albert osztrák hercegét 12 ezresnek monda. *Windecke* i. m. 96, Březová adja a nagy számot. Itt volt a kölni és trieri érsek, a magdeburgi érsek, Branda kardinális, a szász herceg és a rajnai palotagróf.

[33] Zsigmond október 18-án Eger (Cheb) városától kér felvilágosítást, hogy miért fordultak vissza a németek, s jelzi, hogy Ozorai Pipo már Olmütz alatt állomásozik, s képes arra, hogy Albert osztrák herceggel szövetségben a németek nélkül is rendezze a cseh kérdést. RI XI,1 n. 4654., ZsO VIII nr. 1062 (324.o.)

[34] *Bert S Hall*: The so-called „Anonymous of the Hussite Wars. The Technological Illustrations of the Codex Latinus Monacensis 197, Part 1. Wiesbaden, 1979, 171. (23v)

fősereghez, valamint a sziléziaiakhoz, a lengyel lovagok közül a galambóci hős, Zawisza Czarny is vele volt, s a szeptemberben vejévé lett V. Albert osztrák herceg katonáihoz.[35] Březova ismét magas számot, 60 ezret ír, valós számukat nem tudjuk.[36] A sereg ismét nem siet, a határ, Iglau (Jihlava) és a Kuttenberg közötti 80 km-t húsz nap alatt tették meg. Pipo ügyesen konspirálva Kuttenberg német polgáraival december végére megszerzi a város feletti fennhatóságot, majd december 21-22-re virradó éjjel bekeríti Žižka csapatait. Hiába veti be - már amennyiben tényleg megtörtént, hiszen az a bőséges hús utánpótlás bizonyítéka is lenne - Pipo az ellenfélre hajtott marhacsorda trükkjét, Žižkának a vert helyzetből is van ereje kitörni a harci szekerekkel, s megfordítja az ütközet menetét. 1422. január 6-án meglepetésszerű ellentámadást indít, amire Zsigmond kiüríti Kuttenberget, s Deutsch Brod (Nemecky Brod, ma Havlíčkův Brod) irányába vonult vissza, amit megpróbálnak a védekezésre alkalmassá tenni. Január 8-án néhány kilométerre Deutsch Brodtól szenvedik el egyik legnagyobb vereségüket, emberben is, hadianyagban és egyéb értékekben, amik az elveszített 500 szekéren lehettek. A befagyott Sazava folyón való átkelés közben a lovasság alatt a jég beszakad, s régi évkönyvíró 548 páncélos temetéről tud. Végső csapásként Žižka ostromágyúkkal a Zawisza védte brodi erősséget veszi szabályos ostrom alá, s rövid időn belül el is foglalja, legyilkolva a védőket, 1500 embert, s foglyul ejti a híres lengyel vitézt.[37]

Zsigmond a legnagyobb erőfölény birtokában is teljesen más háborút vívott, mint huszita ellenfelei. Véleményünk szerint mindez a stratégiai felfogás különbözőségéből fakadt, mivel a gyors, villámháborús, az ellenfelet megsemmisítő megoldásokra kevés hajlandóságot mutatott, szinte mindvégig királyként mozgott. A katonai helyzet megfordítására éppen 1420-22 során Ozorai Pipo vezérsége idején lett volna alkalma, s valóban akkor taktikailag is jobban szerepelnek a magyar csapatok. Igaz, Windecke az 1421-es kudarcért egyértelműen

[35] Közben október 19-ról maradt fenn egy levél, miszerint Ungarisch Brodnál (Uherský Brod) a sereg trénjét a husziták megtámadták, de azt Zsigmond szerint sikerrel visszaverték. Az osztrák hercegnek írott sorok szerint a harc igen kemény lehetett, kimenetele pedig vitatható. ZsO VIII, 1070. sz.; RI XI Neubearb., 1 n. 77., a levél alapján v. ö. *Petr Elbel*: Bitva u Uherského Brodu : zapomenutá epizoda druhé křížové výpravy proti husitům. In: Zrození mýtu : dva životy husitské epochy. Ed. Robert Novotný, Petr Šámal. Praha, 2011, 73-89.

[36] A régi évkönyvíró 50 ezret, Aneas Sylvius nyomán (*Aeneae Sylvii* Historia Bohemica. Ambergae, 1592, 44. caput, 103., továbbiakban Piccolomini) Długosz csak Pipo lovasait 15 ezerre becsüli. *Długosz* 445 c.

[37] *Daniela Dvoráková*: Lengyelek Luxemburgi Zsigmond udvarában. Századok 136. (2002) 391— 416., itt 413., a csatára vonatkozó adatokkal. Jan Długosz azonban nem az ő jelentését, hanem Piccolomini szövegét követte a csatáról írt beszámolójában. *Długosz* 445 c., Piccolomini caput 44., 203. Zsigmond utólagos magyarázatára *Friedrich von Bezold*: König Sigmund und die Reichskriege gegen die Husiten. 1-2 k. München, 1872-1877. 1: 57-58. (Utánnyomás, Hildesheim, New York, 1976), a közvetlen reakciókra ZsO IX nr. 218 (87.o.)

Pipót teszi felelőssé, mégis ő volt az egyetlen királypárti hadvezér, akinek esélye nyílt Žižka legyőzésére.[38] Önmagában nem pusztán a szekérvár vagy a gyalogság volt, ami eldöntötte a hadjáratok kimenetelét, hiszen Tóth Zoltán is utalt arra, hogy a lengyelek szekérvárra már 1421-ben felfigyelnek, s a németek is fokozatosan próbálják azt használni. A technikai újításokra egyébként mindig rendkívül fogékony Zsigmond és vezérei rendkívül sokat tanulhattak a cseh hadjáratok során, s a huszita harcmodor és technika, a cseh zsoldosok későbbi alkalmazásnak a háttere ezekre az évtizedekre vezethető vissza, amiről birodalmi 1427 és 1431-es hadiszabályzatok is árulkodnak.[39]

Valójában nem a katonai megoldás keresése tartott majdnem két évtizedig, hanem mindkét oldalról a kompromisszumra való készség szintjének az elérése, ami Zsigmond részéről az 1420-as évek közepétől, az 1424-es brünni találkozótól mindenképpen, kimutatható, s ezután elmondhatjuk, hogy a nyugati katonai kudarcok előmozdították a király megegyezést kereső terveit.[40] Egyik oldalról a huszitizmus radikális ágával való belső leszámolás, a másik oldalon pedig – a középkori történelemben első alkalommal – egy nyíltan eretnek gyanús irányzattal való pápai jóváhagyással, s a nyugati fejedelmek konszenzusával való lepaktálás feltételeinek a megteremtése, ami egyúttal nem veszélyeztette Zsigmond császárkoronázási terveit. Ennek elérésére egyre inkább nem annyira egy jó hadvezérre, mint egy jó diplomatára[41] volt szükség, s ennek köszönhette a csatatereken mindvégig megszégyenítő vereségeket elszenvedő uralkodó,[42] hogy ezen a fronton is felül tudott kerekedni. Az 1420-22-es események eldöntötték a hadvezér és politikus dilemmáját.

***

Úgy gondoljuk, hogy Magyarország és a keresztes háborúk kapcsolatának történetét, köztük a huszita háborúkét is újra kellene írni, miként ezt legutóbb

[38] *Windecke*, 97.

[39] A birodalmi hadi reformokra lásd *Koller, Heinrich*: Zur Reformpolitik Kaiser Sigismunds . In: Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Warendorf 1994, 15-26., itt 20-21. (hivatkozott helyei RTA 9, nr. 31., nr. 410., 34 és 536 oldalak és skk.)

[40] Jó összefoglalása *Studt*: Zwischen Kurfürsten i. m.

[41] A fogalom korabeli értelmezésére *Válka:* Sigismund i. m. 40-41.

[42] A megállapítást persze lehet finomítani, hiszen a keresztesek számára a legnagyobb katonai lehetőségek és részsikerek az aktív magyar katonai részvétellel zajló első években adódtak. Magának Žižkának a legyőzésére is egyedül Ozorai Pipónak nyílt alkalma, igaz, nem használta ki.

megtették a lengyelek, dánok.[43] A dánok ismét büszkék lettek arra, hogy a 15. században alapított Elefánt-rend névadóját a hagyomány szerint vagy maguk ölték meg az első keresztes hadjárat során, vagy a Nicea 1097-es bevételét követően Bouillon Gottfried a város jelképeként adta a vitézen harcoló északiaknak. A korábbi történetírás, s különösen, de nem kizárólagosan a protestáns gyökerekre visszanyúló kommunista, messze lebecsülte a nem a Szentföldre irányuló hadjáratokat. Ebben a megközelítésben a balkáni, litván, cseh és itáliai fronton az eretnekek és a pápák ellenfelei ellen hirdetett, magyar részvétellel hadjáratok is legalább akkora figyelmet érdemelnek, még ha – joggal - az utókor szimpátiáját és együttérzését nem is váltják ki minden esetben.

[43] *Darius von Guttner-Sporzynski*: Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100-1230. Turnhout, 2014. (Europa Sacra vol. 14.); *Mikołaj Gładysz*: The Forgotten Crusaders: Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries. Leiden, Boston, 2012; Jerusalem in the North: Denmark and the Baltic Crusades, 1100-1522. Ed. *Ane L. Bysted, Carsten Selch Jensen* et al. Turnhout, 2012. (Outremer: Studies in the Crusades and the Latin East, Vol. 1.)